

PTUJSKI ZBORNIK

PTUJSKI ZBORNIK

II

PTUJ
1962

13853-1962

908(4974 PTUJ)

PTUJ

51/5406

4.10.2002

Naslovno stran, risbe in skice napravil France Anžel — Fotografije Franc Langerholc in Janko Simonič — Ptuj — Vinjeto: Janez Mežan — Barvne umetniške priloge: Jan Oeltjen, Janez Mežan, Albin Lugarič

*Izdano ob dvajsetletnici oboroženega upora
proti okupatorju v ptujski občini — v spomin
padlim borcem za socializem*

UVOD

Zamisli, da počastimo dvajsetletnico boja slovenjegoriške Lackove čete z izdajo zbornika, ki bi zajel čim širša področja, bodo ptujski občani gotovo pozdravili. V svojih prispevkih obravnavajo avtorji zelo različne probleme iz zgodovine, pa tudi iz sedanjih naporov pri graditvi socializma. Kot rdeča nit se vleče skoz vse razprave predvsem vloga delovnega človeka v boju za narodni in socialni napredek, ki ima svoj vrh v zgodovinskem narodnoosvobodilnem boju in tudi v kulturnem ustvarjanju. Zato upam, da bo zbornik lep spomenik znanim in neznanim borcem v naši občini, ki so dali za lepšo bodočnost svojega ljudstva svoja dragocena živiljenja, hkrati pa spodbuda vsem občanom, posebno pa mladini, da spoznava svoj domač kraj, njegovo zgodovino in njene spomenike, še prav posebno pa povezavo svojega kraja z najrazličnejšimi kulturami, katerih proizvodi so zbrani v ptujskem muzeju. Za pestrost problemov, ki jih naj razprave obravnavajo in ki smo jih sposobni obdelati, govori naša obveza, da zapusti naš rod kar največ gradiva mladini, da bo lahko spoznavala z malih nog dela svojih prednikov. Vedno nas namreč mora voditi načelo, da lahko le tedaj postanemo dobri člani socialistične družbe, če obogatimo svoj razum s spoznavanjem vseh bogastev, ki jih je ustvarilo človeštvo in če ga seveda v svoji zavesti predelamo. Tako je sodil eden naših največjih učiteljev, Lenin. Njegove besede imajo prav posebno velik etičen pomen, ker nas učijo, kako moramo spoštovati človekovo delo, bodisi ročno bodisi duševno. Oboje je vredno našega spoštovanja, kajti ročno delo je ustvarilo pogoje za duševno delo, pa tudi duševno delo samo, mi pa živimo v dobi, ki nam postavlja nalogo, da odpravimo razliko med duševnim in telesnim delom.

Zelim, da tudi ta zbornik prispeva k čim lepšim odnosom med ljudmi, s tem da vpliva spoštovanje do delovnega človeka, do njegovega dela, njegovih bojev in naporov, sploh do vsega, kar je ustvaril z roko in razumom.

J. J. Potrc

LJUDSKA REVOLUCIJA

Mima Kovač-Zupančič-Barčka

SPOMINI NA SLOVENJEGORIŠKO ČETO

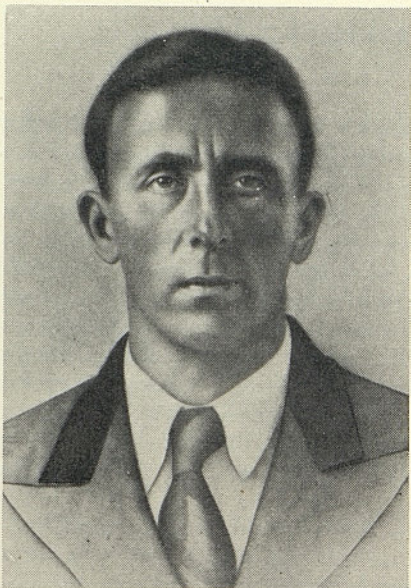
Spomladi 1942 me je Pokrajinski komite KP za Štajersko poslal v Ptuj, kjer naj bi bilo moje novo področje ilegalnega političnega dela. Natanko se spominjam, s kolikšno zaskrbljenostjo sem prevzela novo dolžnost, zavedajoč se, da delo v Ptujju ne bo lahko. Nekoliko sem poznala razmere in vedela, da v Ptujju poleg vojakov in Gestapa mrgoli Nemcev in nemčurjev, ki so se že pred vojno vgnezdili v ta lepi del slovenske zemlje in spravili v ekonomsko in s tem tudi v politično odvisnost precejšen del (zlasti revnejšega) prebivalstva, kar prav gotovo ovira politično delo in razmah narodnoosvobodilnega gibanja. Poleg tega je bilo splošno znano, da smatrajo Nemci Štajersko kot svoje ožje vplivno področje, ki mora na vsak način postati in ostati del »velikega nemškega Rajha« in da so zato v teh krajih še bolj brezobzirno hajdukovali in skušali v kali zatreti vsak poskus odpora.

Na Pokrajinskem komiteju sem se prvič srečala s Francem Osojnikom, kmetom iz Desenec pri Ptujju, aktivnim političnim delavcem in poznejšim komandantom ptujske partizanske čete. Tja je bil poklican, da bi poročal o delu in političnih razmerah v ptujskem okraju in da bi me vodil na nov teren ter me povezal z Lackom in drugimi komunisti.

Osojnikovo poročilo je bilo kratko in kritično; iz njega sem razbrala, da je v Ptujju precej komunistov in somišljenikov, PK pa je smatral, da je treba aktivnost še povečati. Sekretar PK Sergej Kraigher nama je orisal položaj NOB v Jugoslaviji in v Sloveniji, prejela sva navodila za pospešeno politično akcijo ter jasno in odločno naročilo, da je treba v Ptujju čimprej formirati samostojno partizansko skupino. Okupator mora biti ogrožen povsod in z vseh strani. Nikjer se ne sme počutiti varnega, kajti samo tako je mogoče preprečiti koncentracije njegovih sil na določenem področju. Čeprav nisva imela nikakršnih vojaških, pa tudi razmeroma malo političnih izkušenj, sva razumela, da je lahko le tak način borbe uspešen. Vsa dežela mora postati za okupatorja vulkanska zemlja, kjer ne bo varen noben njegov korak. S prepričanjem, da bomo našli pota in načine, ko bodo postala tudi ptujska tla fašistom vroča in neznosna, sva se z Osojnikom poslovila od tovarišev PK in krenila na pot.

Bil je lep, še hladen spomladanski dan, pripravljen kot nalašč za pot. Zraka mi zadnji čas, odkar sem bila ilegalka, resda ni manjkalo,

lepega dne pa je človek vedno vesel. V njem postane življenje svetlejše, težave se zdijo manjše. Razdaljo med vasjo nad Rogaško Slatino, kjer je tedaj deloval PK za Štajersko in Desenci, vasjo blizu Urbana pri Ptuj, kamor sva bila namenjena, sva prehodila z Osojnikom peš. Kdor jo pozna, ve, da ni kratka. Ceste nisva iskala. Šla sva dobesedno čez drn in strn. Osojnik se je zanesel na svojo orientacijo,

Franc Osojnik

jaz pa, ki nikoli nisem imela tega daru, pokrajine pa tudi nisem poznala, sem se prepustila njegovemu vodstvu.

Vso pot nisva skoraj nič govorila, moj sopotnik pa je hodil čez travnike in gozdove tako hitro, da mi je včasih zastajala sapa in ker sem bila zamišljena, sem se kar naprej spotikala v korenine in krtine. Le sem in tja me je radovedno pogledal z nekim svojskim posmehom, češ, kaj neki si bomo pomagali s to mlado žensko. Osojnik je bil sploh redkobeseden mož. Ob najinem prvem srečanju se mi je zdelo njegovo obnašanje malce čudaško. Pozneje, ko sva pri delu postala dobra tovariša, mi je priznal, da mi spočetka ni povsem zaupal, ker ni verjel, da se bom znašla v novih razmerah. Jaz pa sem spoznala, da je domovala v na videz trdi grči krepka volja, a silno mehko srce. Spočetka mi je bil molk zelo neprijeten, ker sem si ga po svoje razlagala, pozneje pa sem se pogreznila v lastne misli, tako da se mi pot ni niti zdela prehudo dolga.

Ptuj! Kako čudno naključje, da sem poslana ravno v Ptuj. V ptujsko bolnico sem se zatekla pred nekaj meseci kot ilegalka v hudi stiski, ko nisem našla kotička, kjer bi varno in mirno pričakala rojstvo

prvega otroka. V knjigi rojstev je zapisano, da se je rodil Mariji Kolar iz Dola na dan 24. julija 1941. leta sin, fant, ki ni bil krščen in zato ni imel imena. Ob misli na te dni, ki sem jih preživela v bolnici, ob misli na otroka, na prestane muke in skrbi, me je spreletelo po vsem telesu. Tiste dni me je madžarska in nemška policija iskala pri sorodnikih in znancih. Besneli so, ker niso računali, da jim bom odnesla pete. Bili so prepričani, da bom vsaj porod počakala doma, zato so z aretacijo odlašali in jo vsaj zaenkrat zamudili. V bolnicah me pod drugim imenom niso iskali, ker niso računali na takšno predrznost. Nemirna pa sem bila vse do trenutka, dokler nisem zapustila bolniških zidov. Kot na filmskem platnu so se nato vrstile slike, sami boleči spomini. Ilegala z otrokom, trenutek, ko se je bilo treba ločiti od njega, čeprav sva bila drug drugemu tako potrebna, nato moževa smrt. Prekleta vojna!

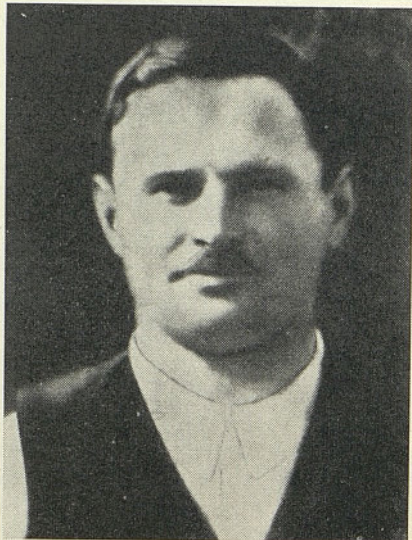
Ne, nisem se smela preveč prepustiti trpkim spominom, zato sem s silo obrnila misli drugam.

Ptuj... Tam se bom sestala z Lackom! To ne bo najino prvo srečanje. Lacka sem spoznala že pred vojno, menda leta 1938 na prireditvi Zveze kmetских fantov in deklet v Juriju ob Ščavnici. Na takih prireditvah se je vedno zbralo dosti ljudi, zlasti mladine. Tudi tistikrat je bilo tako. Prišli so iz bližnje in daljne okolice, iz Ptuja in Prekmurja. Lacko bi moral imeti glavni govor, a ga ni imel, ker je hotel ostati na svobodi, kot je rekel, ker bo govoril na zborovanju, ki so ga pripravljali pri Urbanu. Po govoru pa bi se kaj lahko primerilo, da bi ga zaprli.

Čez leto dni sva se zopet srečala in to prav v njegovi hiši, ko je bila pri njem 1939. leta pokrajinska partijska konferenca za Štajersko. V Lacku je imela Komunistična partija že pred vojno zanesljivega in uglednega člana.

Mračilo se je. V daljavi so se blede zasvetile električne žarnice in naju opozorile, da se bližava mestu. Z Osojnikom sva se prijela pod roko, misleč, da bova tako manj sumljiva. Prešla sva dravski most, obšla mesto in krenila proti Urbanu. Lacko je nestrpnost čakal Osojnikovega povratka. Prišla pa sva dva. »Dekle, tebe pa od nekod poznam«, me je pozdravil ob krepkem stisku roke. Ker se ni mogel določneje spomniti, kdo sem in od kod me pozna, mu tega tudi sama nisem pripovedovala. Predstavila sem se za Barčko, z imenom, ki sem ga dobila na novo na PK. Tudi jaz ga ne bi prepoznala, če ne bi vedela, da je on. Zdel se mi je shujšan, le njegov živahen pogled je bil prav tak, kot sem ga imela v spominu od prej. Lacko je bil videti zelo zadovoljen, da sem prišla, njemu je bilo gibanje in s tem tudi delo zelo otežkočeno, ker so ga Nemci kot znanega vodilnega komunista povsod iskali in zasledovali. Spominjam se tudi, kako ga je poživilo moje pripovedovanje o situaciji v revirjih, o partizanskih akcijah in njihovih bojih, ki sem jih poznala, ker sem pravkar prihajala od tam. Niti za trenutek ni podvomil v možnost ustanovitve ptujske partizanske skupine. Kot pravi revolucionar je takoj razumel utemeljenost in pravilnost navodil, ki smo jih prinesli iz PK.

Tisto noč sem ostala pri Osojnikovih. K njim sem se tudi pozneje še večkrat vračala in prihajala sem kot domov. Vsa družina je čutila in sodelovala z nami. Mica je bila odločna in revolucionarna kot njen brat Franc. Žena Ivanka, ki se sicer ni toliko poglobljala v politiko, pa je prav tako storila vse, kar smo ji naročili.

*Narodni heroj
Jože Lacko*

Rojstvo prve ptujske partizanske čete

Vse misli in prizadevanja okrajnega komiteja so se odslej vrtela okoli ustanovitve partizanske skupine, čeprav nismo zanemarjali tudi ostalega, širšega političnega dela na terenu. Prvi borci morajo biti pogumni in zanesljivi fantje. Potrebno je krepko jedro in dobro vodstvo, od tega bo odvisen uspeh in nadaljnji razvoj partizanstva na tem področju. Če bi bilo treba zbrati fante za Pohorje, ali za ostale partizanske enote, majhna skrb. V ptujski okolici je bilo dovolj revolucionarne mladine, ki je komaj čakala prve priložnosti in poziv, da bi prišla v partizane, začeti doma, s skromnimi silami, brez izkušenj pa z mladino bržčas ne bo tako privlačno, zato smo se najresneje posvetili izboru prvih borcev.

Srečanje s skojevsko organizacijo, ki naj bi dala iz svojih vrst nekaj najboljših fantov, mi bo ostalo v trajnem spominu.

Sekretarka SKOJ Anica Kavčević je bila visoko, vitko, za svojih osemnajst let izredno resno dekle. Z Osojnikom sva jo prvič obiskala kar na domu. Takrat njihova družina še ni bila kompromitirana. Stanovali so v Volkmerjevi ulici na Ornikovem posestvu. Nihče ni slutil, da je živahna in splošno priljubljena hčerka Anica vneta in bojovita skojevka, ki je posvetila ves svoj mladostni polet boju za socialno in na-

rodno osvoboditev. Med razgovorom o delu in sedanjih nalogah skojevske organizacije smo govorili tudi o partizanski borbi kot nujni in uspešni obliki osvobodilnega gibanja.

»Saj bi naši fantje šli v partizane«, naju je prekinila, »a doslej niso imeli zveze. Reševi fantje komaj čakajo, pa še več drugih bi šlo.«

Anica Kavčevič

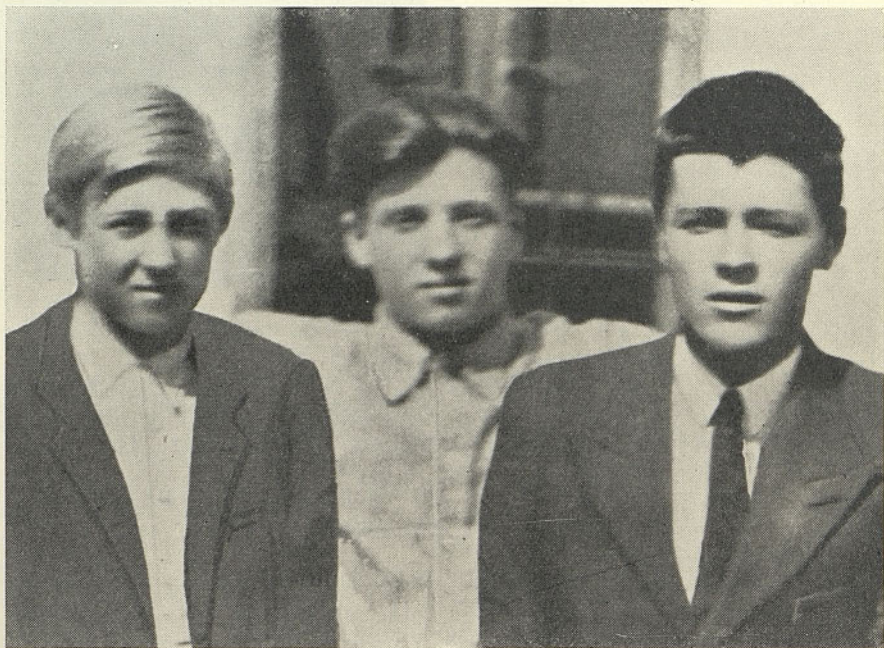

»Reševi fantje, saj res, Reševi fantje,« je za njo ponovil Osojnik. Njegov navadno mrk obraz se je razjasnil. Kako da se ni že prej spomnil nanje, saj so skoraj sosedje in vso družino dobro pozna. Anici zaenkrat nismo povedali, da bodo njeni skojevci ostali na domačem terenu in da bo lahko vsak dan spremljala njihove akcije. Dogovorili smo se le, da jim bo čimprej pisala, naj jo obiščejo. To ne bo nič ne navadnega, saj je bila z njimi že prej v stalnih stikih. Reševi fantje so se bili le začasno zaposlili v Kapfenbergu v Austriji, ves čas pa so mislili na partizane.

Ni bilo treba dolgo čakati in Reševi fantje so prišli domov na obisk. Z nami na razgovor je prišel **Vinko**, srednji po letih, po politični zrelosti pa najmočnejši izmed njih. Njegova zunanost mi v podrobnostih ni ostala v spominu, vem, da je bil prej majhne kot velike postave in svetlolas, neprenehoma in živo pa čutim njegovo močno voljo, odločnost in predanost. Že ob prvem stiku z njim sem se prepričala, da fant ni niti lahkomišeln niti površen in da bo pravi. Za odhod v partizane se je rad odločil, skrbelo ga je le, kako bodo začeli, kje se bodo zadrževali, hranili in spali, kam se bodo po akcijah umikali, kajti v ilegalo morajo takoj, čim zapuste delo. Čutila sem, kako prevzema kljub mladosti, saj jih je imel komaj dvajset, nase veliko odgovornost

začetega dela. Tudi če bi imeli na voljo več fantov, smo smatrali njegov predlog, da bi začeli z manj številno, a premakljivo bočno skupino, za zelo umesten. Govoril bo z bratoma, sam je v skupino predlagal še delavca Zavca, komite pa dijaka Zvonka Sagadina iz Ptuja, ki je bil že tedaj ilegalce in je že imel nekaj izkušenj. Osojnik in Lacko, ki sta imela široko znanstvo v Slovenjgoriških vaseh, pa bosta skušala pridobiti nekaj zanesljivih in primernih hiš, ki bodo nudile partizanom prvo zavetje. Računali smo, kakor je v resnici bilo, da se bo nato krog somišljenikov in sodelavcev hitro širil in da bo položaj partizanske skupine sčasoma lažji.

Odločili smo se in priprave so stekle. Orožje so zbirali v Črmlji pri Brunčiču v gozdu; v rovu gramoznice pa so urejali bunker. Bunker je zgradil tudi Janez Horvat v Trnovski vasi. V bunkerje so hodili na sestanke OF Rudolf Brunčič, Alojz Brunčič in Franc Fras, Slodnjakovi s Trnovskega vrha in še nekateri. V bunkerju so hranili tudi orožje in strelivo.

Vsi trije sinovi Reševe družine — Kostja, Vinko in Mirko — so bili borci Lackove čete

Mene so določili, da govorim še z Reševimi starši, tako je želel Vinko. Govoriti s takim očetom kot je bil stari Reš, res ni bila težka naloga. Fantje so pripravili moj obisk. Reševi so stanovali v vasi Vintarovci blizu Desternika. Stari Reš je bil po poklicu ključavničar, prav tako najstarejši sin Mirko. Veliko je hodil po svetu, imel je široko

obzorje. Fašiste je sovražil, bil je proletarec. V takem duhu je vzgajal tudi svoje sinove. Rad jih je imel, fantje pa so očeta spoštovali. Bal se je zanje, kot se bojijo za svoje otroke vsi skrbni starši, toda razumel je, da je prišel čas, kot je sam dejal, da je treba nekaj žrtvovati. Naj gredo njegovi fantje, najraje bi šel še sam z njimi, a nekdo mora skrbeti za družino. Če odide Mirko, bo treba skrbeti tudi za njegovo ženo in otroke. Ganjeno in občudujoče sem ga poslušala. Kako veliki znajo biti nekateri ljudje! Upal je, da bodo fantje ostali živi, da se bodo vrnili, tako kot je vsakdo upal zase in za svoje. Prepričan pa v to ni mogel biti; preveč resni in težki so bili časi. Najtežje mu je bilo za **Kostjem**, najmlajšim. A kako bi ga zadržal doma, če odideta Vinko in Mirko. Predobro je poznal svojo kri tudi v njem. In končno — naj dovoli, da bo Kostja nemški vojak in naj pade za tuje interese? Življenje tako ni nikjer več varno, a komur je usojeno umreti, naj umre za pravično stvar. Tako se je oče v sebi odločil tudi za tretjega. Sinovi se žal res niso vrnili, a padli so kot junaki. Vojne ni preživel niti oče Reš. Družina je bila poslana v taborišča; žena Jera v Auschwitz, kjer je že čez nekaj tednov umrla; mož Ernest je umrl 24. 9. 1942 v Mautausnu. Bratje Reši so imeli sestro Dragico, staro tedaj 11 let, ki je preživela vojno. Mirkovo ženo Matildo je okupator ustrelil 30. 7. 1942 v Celju. Reševi se niso več vrnili razen Mirkovega otroka Janka in Dragice. Uresničil se je ljudski pregovor, da smrt najraje kosi po najboljših.

Tako dolgo je že od tega, odkar se je vse to dogajalo; saj mineva dvajseto leto. Marsikaj je zbledelo v naših spominih, nekateri obrazi in dogodki pa živijo, kot da smo jih srečali in doživeli včeraj.

Partizanska četa je postala legendarna

Partizanska četa, čeprav majhna, je morala imeti svojega komandanta in politkomisarja. Prvi komandant je postal Vinko Reš, prvi politkomisar pa Zvonko Sagadin, oba mlada in neizkušena, vendar z jasno načrtanim ciljem pred seboj. Zvonka, ki se je tedaj zadrževal v Halozah, je prepeljala čez Dravo z vso bojno opremo Olga Meglič, delavka in članica okrajnega komiteja, ki je stanovala v bornem stanovanju na Vičavi ob Dravi. Pokrajinski komite je pričakoval, da bo prvi komandant partizanske skupine Osojnik, vendar smo se po premisleku začasno odločili za drugačno rešitev. Osojnik je odgovarjal za skupino, z njo je bil v stalnih in neposrednih stikih ter ji skupaj z nami pomagal reševati razne probleme, posebno materialne. Začasno pa je ostal še na terenu, ker je kot legalni politični delavec marsikatero nalogo lažje opravil.

Dejavnost partizanske skupine je v prvem času usmerjal komite KP, pozneje pa so tudi sami predlagali, ali pa kar izvedli določene akcije. Napadali so nemške žandarmerijske postaje in patrole, prežali ob cesti na gestapovce, obiskovali izdajalce, izvajali sabotažne akcije in se vsak čas pojavili, kjer so jih najmanj pričakovali.

Gestapo se je vznemirilo, med prebivalstvom pa je vzvalovilo: »Partizani, tudi pri nas so partizani!« Doslej so slišali o njih le pripovedovati, sedaj so pa tu. Ta ali oni jih je videl, nič koliko da jih je. Natančnega števila ni vedel povedati nihče, po akcijah pa so sodili, da jih je najbrž precej. Prepričani so bili, da deluje več skupin. V resnici pa je bilo v začetku le pet borcev. Pozneje, ko je prišel v skupino še Drago **Stojko** iz Ljutomera, Janez Čeh iz Cerkvenjaka,

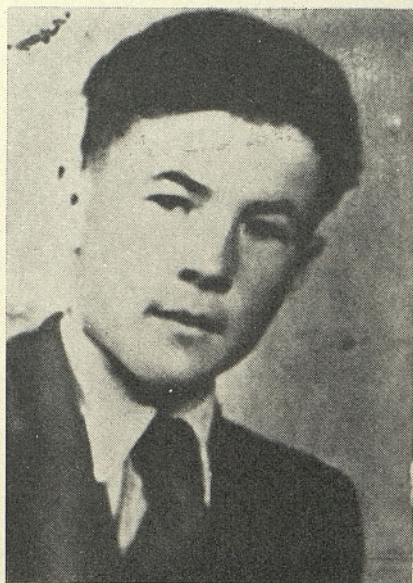

Lojze Zavec

Pukšič s Kicarja in Franc Osojnik, je skupina narasla na devet mož. Pri napadih sta se četi pridružila brata Staneta z Grajene. V juniju je odšel iz skupine Zvonko Sagadin. Vrnil se je v Haloze, kjer naj bi pripravil teren za novo partizansko skupino, ki bi operirala v Halozah. Tik pred tragičnim uničenjem skupine sta se ji pridružila še Jože Lacko in Franc Kramberger, železničar iz Ptuja, že dolgoletni član KP.

Delovanje partizanske skupine so spremljale verjetne in neverjetne zgodbe, ki so nastajale, tudi če niso bile vse resnične — mnoge pa so bile — iz iskrene privrženosti ljudi osvobodilnemu gibanju in iz velike želje, da bi bile partizanske akcije čimbolj uspešne. Pokrajinski komite je ocenil ptujsko partizansko skupino kot eno najaktivnejših in uspešnih partizanskih enot v tistem času na Štajerskem. Delovanje slovenjegoriških partizanov se je kmalu odražalo tudi v političnem razpoloženju na terenu. Morala in politična zavest med prebivalstvom sta rasli. Vrste simpatizerjev so se širile, partizani pa so pripovedovali, da so jih povsod sprejemali z odprtimi rokami. Nemci so besneli, do živega pa nam niso prišli. Fantje so znali upoštevati posebne terenske prilike, vsako akcijo so dobro premislili, bili so drzni,

a premišljeni. Nemci so aretirali in zaprli vse, kar se jim je zdelo količkaj sumljivo, toda izdajalca ni bilo med njimi. Predvojnega komunista Franca Rajšpa iz Doliča so zverinsko mučili, zvedeli niso ničesar. Junaško sta se držali tudi Osojnikova sestra Mica, njegova žena Hana in še drugi. Samo podla izdaja, kot jo je izvršil pozneje Knez, je lahko pretrgala delo in življenje čudovitih fantov — borcev in revolucionarjev.

Stojko Drago

*Od Ptujске gore preko Ptuj'a do Desternika, povsod so bili pristaši
Osvobodilne fronte*

Nekateri obrazi in dogodki živijo, kot da smo jih srečali in doživeli včeraj. Ko pa bi rada podrobneje opisala narodnoosvobodilno gibanje v okolici Ptuj'a v času, ko sem bila tam, čutim, da sem predolgo čakala. Obrazi so tu, tu so večji dogodki, spomin pa obstane, ko bi hotela opisati stotine stopinj, sestankov, razgovorov, tveganih trenutkov, drznih podvigov, neprespanih noči, desetine tihih, morda danes pozabljenih sodelavcev, ki so vsi do zadnjega vsak po svoje pripomogli, da so Nemci z vsakim dnem bolj čutili, da Ptuj ni tako njihov, kot so pričakovali in želeli. Skoraj v vsakem kraju smo imeli več naših zanesljivih ljudi, ki so vedeli za vsakega prebivalca v svoji vasi, kako mu utriplje srce. Okolico Ptujске gore so najbolje poznali Sagadinovi, v Lovrencu smo imeli postojanko v mlinu pri Maksu Ivančiču, s pomočjo Maksa Neubauerja smo bili povezani s Hajdino. Nikoli ne bom pozabila prijazne Vidovičeve družine in Kranjčeve Lizike iz Turnišča pri Hajdini.

Najbolj »naš«, če uporabim izraz, ki je bil v navadi, pa je bil vsekakor predel od Ptuja do Desterneka. Tu sta doma predvojna komunista dr. Jože Potrč in Jože Lacko in njuno delo se je temeljito poznalo. Od ptujske postaje do Desternika bi skorajda lahko zavili v vsako hišo. Blizu železniške postaje v Ptujju je bila pri drevesničarju Čehu javka za Pokrajinski komite, pri Kovačevih v Rogoznici se je dalo prenočiti, pri Kolenku in Toplaku v Novi vasi smo se večkrat

Olga Meglič — vzorna sodelavka slovenjegoriških partizanov

zbirali na posvete. Lovrenčič je bil star Potrčev in Lackov sodelavec, ki ni popustil, čeprav so ga imeli Nemci stalno na sumu. Na desni strani ceste, ki pelje od Ptuja proti Urbanu, v Placarju, je živela na videz tiha družina kovača Frasa. Za naše gibanje je bila to dragocena hiša. Tam smo imeli pravo skladišče blaga, ki smo ga zbirali za partizane. Čeh in Zelenko iz Placarja sta bila člana Partije, zanju ni bila nobena naloga pretežka. V okolici Urbana je bilo poleg Reševih, Rajšpa in Osojnikovih še več naših družin, žal pa se več ne spominjam njihovih imen. Svoje ljudi smo imeli v Vurbergu in drugod: v Črmlji Brunčičeve, v Trnovski vasi Frasove in Slodnjakovo Terezijo — tetko ter Kocmutove, kakor tudi v Janežovcih, Desterniku, Vintarovcih. Naše zveze so segale v Slovensko Bistrico in Ljutomer.

Konec maja ali junija smo na predlog PK za Štajersko sklicali partijsko konferenco, ki se je je udeležil tudi sekretar PK Sergej Kraigher. Konferenca je bila v hiši Lackove matere v Kicarju, nje-govi otroci pa so bili kurirji in stražarji. Na njej smo obravnavali politični položaj v ptujskem okrožju in se dogovorili za smer nadalj-njega boja. Potem smo pričeli ustanavljati odbore OF. Najprej smo jih ustanovili v treh vaseh na Ptujskem polju. Če se prav spominjam,

smo tja prišli s pomočjo Franca Toplaka (Mundov) iz Nove vasi, ki je imel tam sorodnike ali znance.

Med aktivisti v samem mestu Ptujju sta bili najmočnejši politični osebnosti Olga Meglič, nepozaben lik delavke — revolucionarke in mlada sekretarka SKOJ Anica Kavčevič; obe sta padli v narodnoosvobodilnem boju. Poleg njiju je pomagalo OF veliko število ljudi vseh starosti in poklicev, najbolj so se med njimi odlikovali člani organizacije Komunistične partije v železniških delavnicah, saj jih je več kot polovica padlo za osvoboditev. Že julija 1941 je odšel k partizanom na Pohorje Rudi Žnidarič, ki so ga Nemci kmalu ujeli in ustrelili. Pri Francu Krambergerju v Novi vasi pri Ptujju je bila leta 1941 pokrajinska javka OF, pri Jakobu Hercegu v Rabeljčji vasi pri Ptujju pa javka za Haloze, za komuniste iz leskovškega okoliša. Leopold Voda je zbiral prispevke za partizane. Franc Kramberger je padel avgusta 1942 v Mostju, v taborišču so umrli Jakob Herceg, Adolf Čarman, Franc Korošec in Peter Kristovič, njegov sin Janez, med okupacijo nekaj časa železniški delavec, je padel leta 1945 v narodnoosvobodilni vojski, med talci pa so leta 1942 ustrelili Ivana Frankoviča.

Kljub temu, da je Ptuj veljal kot nemčursko gnezdo, in čeprav so imeli nemčurji tod krepke gospodarske pozicije, se je narodnoosvobodilno gibanje v Ptujju in okolici že v prvi polovici 1942. leta tako razraslo, da se ga lahko s ponosom spominjamo. Dolgoletno delo komunistične partije, ki je politično in socialno vzgajala delovne ljudi, je rodilo svoje sadove.

Zadnje srečanje z Lackom

Nekaj dni pred tragičnim koncem ptujске partizanske skupine sva se srečala z Lackom pri kmetu Kolenku v Novi vasi. Oba sva pri njem prespala, ne da bi vedela drug za drugega; zame pa ni vedel niti gospodar. Večkrat sem komu prihranila strah in mirno noč spanja, ko sem skrivaj zlezla na seno, zjutraj pa sem se navadno oglasila pri zajtrku. Tisto noč sem slišala neke korake in pridušeno govorjenje okoli hleva, šuštenje sena, nato pa je vse utihnilo. Strah me je bilo, da je morda nemška patrulja, Pri Kolenku in sosеду Toplaku se je eden ali drugi od nas večkrat ustavil, včasih pa smo imeli pri njiju razne važne sestanke, zato ni bilo izključeno, da bi Nemci kaj zavohali. Izkazalo se je, da je bil strah odveč.

Ko je gospodar zjutraj prinesel Lacku zajtrk, sem na drugem koncu počasi prilezla iz sena še jaz. Vsi trije smo se tej prigodi priščno nasmejali.

Čeprav sva se z Lackom pogosto sestajala, sva se razveselila tudi nepredvidenega srečanja. Vedno je bilo dosti novega, kar je bilo treba obravnavati. Ob tej priliki mi je med drugim povedal, da smo dobili k partizanom novega člana, sam mu je dal zvezo. Vse dotlej smo skupno obravnavali sprejem vsakega kandidata v partizane; Franca Kneza iz Rinkovec pa je Lacko osebno tako dobro poznal, da ga je vključil

brez oklevanja. Ko mi je pripovedoval, da je bil Knez operiran, da je med prevozom baje pobegnil Gestapu iz avtomobila, ker je želel na vsak način priti v partizane, se mi je zgodba zdela neverjetna in se mi je vzbudil sum, ki sem ga povedala tudi Lacku. Kaj če so ga izpustili, ker je pristal, da bo delal zanje? Lacko je Knezu popolnoma zaupal, saj se je kot ilegalce pri njem večkrat ustavljal in zadrževal. To me je pomirilo.

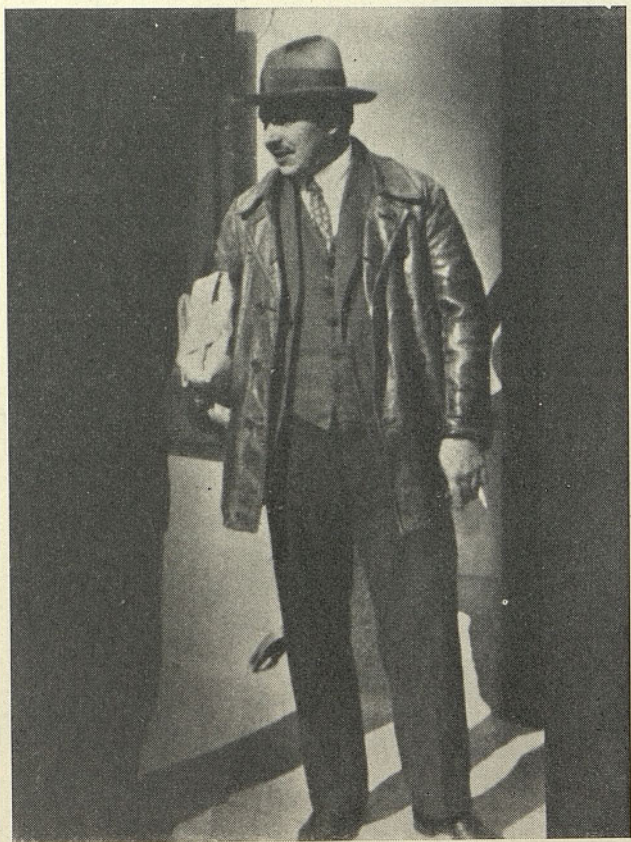
Dejal mi je še, da sta se s Krambergerjem odločila pridružiti se partizanski skupini, ker smatrata, da je v novo nastalem položaju taka odločitev nujna. Kramberger in Lacko sta bila kot člana komiteja posebej odgovorna za politično delo v Slovenskih goricah. Odkar je tam delovala partizanska četa, se je položaj bistveno spremenil. Nemci so poostreli kontrolo, preiskave so bile na dnevnem redu. Gibanje in delo ilegalcev je moralo biti v tem delu nujno povezano z delom partizanske čete, zato se mi je zdela Lackova odločitev umestna. Toda zanj in za Krambergerja je bila usodna. Izdajalec Knez je izpolnil pogoj, ki so mu ga Nemci postavili, da bi pustili pri življenju njegovega sina. Morda se ni odločil lahko, toda odločil se je, kot bi se nikoli ne smel. Tu eno življenje, resda srcu blizu, na drugi strani desetine življenj, ki so prav tako imeli starše, otroke in svojce. Pa ne samo to, bila so simbol neuklonjivega ponosa in svobode. Kako je moglo biti pri srcu Lacku, če je še pred smrtjo spoznal, kdo je izdajavec, ko je Knezu tako brezpogojno zaupal. Sam skrajno pošten in značajan, ne bi mogel niti pomisliti, da so možni taki zločini. Izdaja ptujske partizanske skupine sodi prav gotovo med najgnusnejša dejanja, ki so se zgodila v ptujskem okraju med narodnoosvobodilnim bojem.

Hrabri v boju in smrti

Sredi vidnega razmaha osvobodilnega gibanja v ptujski okolici, ko je zaradi organiziranega političnega dela in partizanskih akcij rasla zavest in samozavest teptanega slovenskega prebivalstva, se je kot blisk razširila vest, da je bila naša partizanska skupina iznenada obkoljena v poznih popoldanskih urah 8. avgusta 1942 leta in po nenakem hrabrem boju uničena. Srca naših somišljenikov in sodelavcev so v grozi obstala, a še vedno upala, da vest morda le ni resnična, ali vsaj ne čisto resnična. Prestreljena telesa Vinka in Kostja Reša, Alojza Zavca in Franca Krambergerja, ki so še isti večer ležala nametana nasproti gostilne »Beli križ« v Ptuj, pa so žal prekmalu razbila sleherno upanje. Toda kako se je moglo to zgoditi? Kje so drugi? So se nekateri vendarle rešili? Z veliko naglico smo poiskali vse zveze, prek katerih bi lahko zvedeli kaj več o boju in usodi ptujskih partizanov, sodelavcem pa smo svetovali, naj se vsaj za nekaj časa umaknejo v ilegalo.

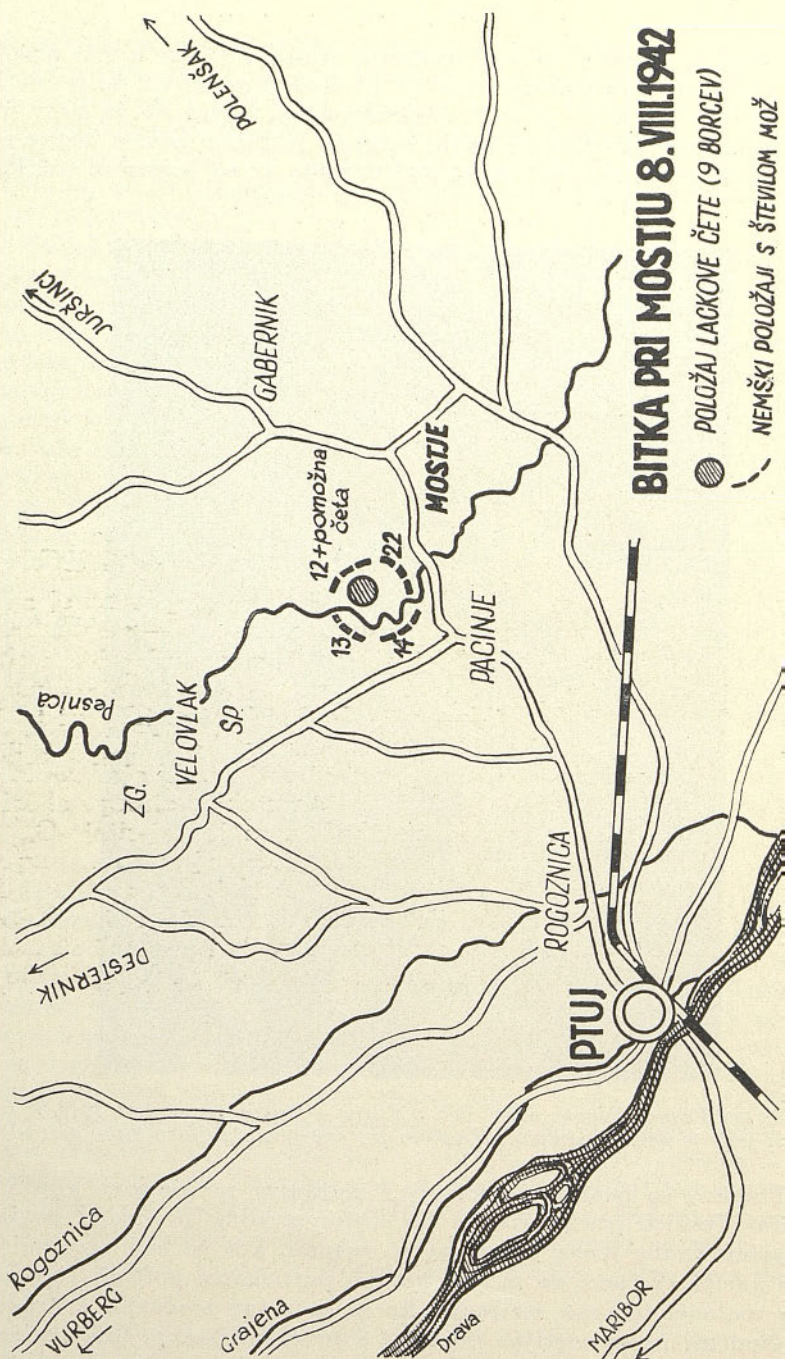
Naslednje dni smo na naši javki v gozdu nad Vičavo čakali Osojnika in Lacka. Prepričani smo bili, da bosta prišla, če sta le še živa. Prišel je Osojnik. Prestreljeno nogo si je pri nekih znancih polil

z žganjem in zavezal z robcem. Srečanje je bilo žalostno kot še nikoli. Obraz sicer tako pogumnega moža je bil bled in postaran. Še vedno ni mogel prav verjeti, da je izšel iz peklenškega ognja živ in prav nič ni bil tega vesel. Spomin na padle tovariše je grenil zavest lastne rešitve. S težavo je povedal nekaj podrobnosti, ki so pojasnile tragični dogodek.

Kramberger Franc, delavec v žel. del. v Ptuj — komunist od leta 1919. V času okupacije je deloval skupaj z Lackom pri organizaciji OF v Slov. goricah

Podnevi so partizani počivali v majhnem ravninskem gozdičku v dolini Pesnice pri Juršincih. Na lastni predlog je stražil novinec v skupini, Franc Knez, ostali pa so zaspali, ker so bili utrujeni od nočne akcije. V času, ko je sen mladim partizanom potisnil v pozabo kruto realnost težkega življenja, ko so se v snu srečavali z dragimi domačimi ali pa se uspešno bojevali s sovražnikom, je bila izvršena podla izdaja. Na Gestapo je bilo poslano natančno pismeno sporočilo, kje se trenutno nahaja partizanska skupina, koliko borcev in orožja

premore. Nemci najbrž sami niso verjeli, da bo Knez tako kmalu izpolnil svojo obljubo.

Z veliko naglico so zbrali vse razpoložljive orožnike in gestapovce ter se hitro pripeljali v bližino, kjer so počivali partizani. Razporedili so se v štiri skupine, da bi tako povsem obkolili partizane, še preden bi jih ti opazili. Partizanom je najbližje prodrla skupina orožnikov, ki jo je vodil orožniški poveljnik F. Fahrner.

Prvi je opazil nevarnost Kramberger, ki se je v zli slutnji prebudil in motril okolico. Naglo je prebudil speče tovariše. V trenutku je bilo vse budno. Leže so sprejeli kratko povelje: boj in poizkus pre-

Prizorišče boja Slovenjgoriške čete pri gozdičku Laze v Mostju

boja obroča. Če se da, se je treba neopazno umakniti k Pesnici. Toda Nemci so bili že tako blizu, da so opazili vsak premik. Partizani so poiskali zavetje za drevesi in od tam s svojimi strelji zadrževali približevanje Nemcev. Ko se je Franc Kramberger premaknil izza drevesa, da bi si poiskal nov položaj, ga je prvega smrtno zadela sovražnikova krogla. Osojnik ni mogel opisati vseh podrobnosti boja, natanko pa se je spominjal mladinske skupine: Zavca ter Vinka in Kostje Reša, ki se je uspešno premaknila iz gozda v smeri predvidenega umika in našla kritje za nizko vzpetino sredi močvirske ravnine. Od tod so sikali strelji iz pušk in pištol, da je sovražnik za nekaj časa osredotočil vse sile v to smer, s tem pa onemogočil njihov nadaljnji premik. S svojimi strelji sta skušala Osojnik in Mirko Reš, ki sta bila že bližje

Pesnici, razbremeniti prve tri tovariše. Ti se pa niso premaknili. Vztrajali so na prvotnih položajih, dokler niso drug za drugim omahnili v smrt. Dve uri in pol se je mala partizanska četica upirala pritisku Nemcev, se bila in iskala izhoda. Žal so se rešili le trije. Ti so po srečnem naključju zašli v jarke, po katerih so se neopazno izmuznili iz vedno tesnejšega nemškega obroča.

Nemci so besneli, ko med mrtvimi in ranjenimi partizani niso našli niti Osojnika niti Lacka. S smrtjo so zagrozili vsakomur, ki bi se ju drznil skriti. Lacko pa je moral zaradi hujših ran in poškodb kmalu poiskati zavetje. Prestrašeni kmet, ki se je zbal za svoje življenje, ga je prijavil. Storjena je bila druga grda izdaja, Lacka so živega ujeli.

Naslednjega dne so vodili vsega pretepenega in izmučenega Lacka po ptujskih ulicah z napisom na prsih: Ich bin Josef Lacko, Banditenführer und Mörder. Razkazovali so bosega, raztrganega in od udarcev vsega iznakaženega, da bi ga tako do kraja ponižali, zavedne Slovence pa prestrašili. Lacko pa je kljub bolečinam stopal ponosno in brez strahu. Njegov pogled je poslednjikrat vsrkaval podobo starega ptujskega mesta, ki ga je tako dobro poznal. Kljub zverinskemu mučenju, ki ga je moral prestati v zaporu, so njegova usta odgovarjala samo z besedo: Nein — ne! Lackovo zadržanje v zaporu in njegova herojska smrt sta dopolnili epopejo življenja, borbe in smrti ptujskih partizanov.

Drugi, ki je izšel iz borbe živ — Mirko Reš, ni mogel preboleti izgube svojih dveh bratov. V trenutni depresiji, ko je ostal brez domačih, brez bojnih tovarišev in brez povezave s preživelimi borci, se je odločil za prostovoljno smrt.

Osojnik je boj za svobodo nadaljeval v Pohorskem bataljonu. Na ptujskih tleh je nekaj mesecev kasneje izkrvavel tudi sam, ko je bil poslan, da opravi določeno nalogo.

Nemci so triumfirali, a ne za dolgo. Mrtvi partizani so se bojevali dalje. Po kratkem in bolečem molku in zatišju, so se domoljubi Ptuja in okolice znova organizirali in v vrstah Osvobodilne fronte nadaljevali boj do končne zmage.

Vida Rojic

DOKUMENTI O LJUDSKI NACIONALNI IN SOCIALNI REVOLUCIJI PTUJSKEGA OKOLIŠA V MESTNEM MUZEJU V PTUJU

V inventarni knjigi oddelka ljudske revolucije v Mestnem muzeju v Ptujju je vpisano doslej 1810 dokumentov, ki so kakorkoli povezani z ljudsko revolucijo v ptujjskem okolišu. Posredno se nanašajo na naš okoliš dokumenti Komunistične partije, ki so prihajali pred drugo svetovno vojno k nam od drugod. To so okrožnice, resolucije, poročila in precej časopisov, letakov in drugega tiska. Iz vojnega časa imamo prav tako veliko dokumentov Osvobodilne fronte in Komunistične partije ter raznega tiska, ki je bil nam namenjen iz drugih krajev in je pri nas opravil svoje poslanstvo. Teh dokumentov splošnega značaja ne bomo obravnavali v tem spisu, pač pa le tiste, ki so neposredno v zvezi s ptujjskim okolišem, nekdanjim ptujjskim okrajem, naprednim delavskim gibanjem, bojem proti nemštvu in hitlerizmu med obema vojnama in bojem proti nemškemu fašističnemu okupatorju.

V članku je izpuščeno poglavje o dokumentih ptujjskega tiska, ki ga je izdajala Komunistična partija, ker ga obravnava drug članek, in o okupatorjevih dokumentih, ki prikazujejo potujčevanje in vpreganje našega ljudstva v delo za nacistične cilje. Omenjamo pa ptujjske dokumente predvojne propagande za nemštvo in hitlerizem, da bi jasneje orisali boj proti hitlerizmu in sam hitlerizem v Ptujju, ki se je tu posebno bohotil.

Iz okupatorjevega arhiva so navedeni le dokumenti, ki omenjajo narodnoosvobodilni boj in zavezniško pomoč v njem. Okupatorjevo nasilje nad pripadniki Osvobodilne fronte prikazujejo le redki dokumenti, ki so se zadevno ohranili prav za Ptuj.

Nemške dokumente je dobil muzej po osvoboditvi iz arhivskega depoja v magistratni kleti v Ptujju, Trg mladinskih delovnih brigad. Kjer v tem članku pri popisu dokumentov o naprednem delavskem gibanju in o narodnoosvobodilnem boju ni posebej naveden njihov izvor, so to dokumenti, ki jih je zbrala organizacija Zveze borcev na pobudo muzeja.

DELAJSKO GIBANJE IN NACIONALNI BOJ PRED L. 1941

Najstarejši ptujjski dokument o nacionalnem boju je barvna razglednica panorame Ptujja, ki jo je naslikal Alojz Kazimir, barvni posnetek pa so napravili v Gradcu; založil jo je odbor nemškega društve-

nega doma (Vereinshaus). Ob sliki je na razglednici napis »Festgruß aus der deutschen Draustadt Pettau, August 1899« in verz: »Und müßten wir mit Blut und Eisen schreiben — Wir bleiben deutsch und deutsch wird Pettau bleiben!« Pod napisom je natiskal s svinčnikom nekdo izmed naših: »Aber nur bis Dezember 1918 und nicht weiter — denn da kamen die slawischen Reiter!«¹

Še nekaj dokumentov govori o slovenski nacionalni zavesti.

Zveza slovenskih odvetnikov v Ljubljani je vložila dne 2. 5. 1913 pritožbo proti c. kr. okr. sodišču v Ptujju na predsedstvo sodišča v Ptujju zaradi nemški rešene tožbe, vložene v slovenskem jeziku, kar

Proslava osvoboditve v Ptujju leta 1918

je nasprotovalo predpisom. Pritožba je tipkana na treh straneh pisarniškega papirja. Podpisal jo je dr. Karel Triller, odvetnik v Ljubljani, ki prosi, naj ga obveste o rešitvi pritožbe.²

O proslavah osvoboditve leta 1918 v ptujskem okraju pričajo nekatere fotografije.

Na razglednici o proslavi osvoboditve v Ljutomeru vidimo na trgu množico, ki ji govori z balkona neke hiše Viktor Kukovec, kakor je napisano na razglednici.³

Tri razglednice prikazujejo proslavo osvoboditve v Ptujju 15. 12. 1918 in to na Dominikanskem, sedaj Muzejskem trgu, na Florjanskem,

sedaj Trgu mladinskih delovnih brigad in povorko na Slovenskem trgu.⁴

Tri fotografije pa kažejo, kako leta 1918 odstranjujejo spomenik Jožefa II z Mestnega parka v Ptuj. Fotografije so velike 22×17 cm.⁵

V nemški knjigi »Dorfbuch Pettau«, tipkani na pisalnem stroju, beremo, da je bila 3. novembra 1918 pri Hajdini huda železniška nesreča, ko so se vračali madžarski vojaki na vlaku z italijanske fronte. Vlak se je iztiril, 80 vojakov je našlo smrt in 200 jih je bilo ranjenih. Mrtve so pokopali na hajdinskem pokopališču. Mnogo vojakov, ki so po nesreči nadaljevali pot peš po železniškem mostu, je strmoglavilo v Dravo, ker je na mostu manjkalo več desk. Pisec krivično trdi, da so deske odstranili jugoslovanski šovinisti, saj je bil most že dalj časa poškodovan.⁶

O nacionalnih manifestacijah v stari Jugoslaviji govori brošura »Spominski list septemberskih dogodkov«, ki so jo izdali leta 1933 ob 25-letnici nemških napadov na skupščinarje Ciril-Metodove družbe v Ptuj. Brošura obsega 24 strani, velika je $24,5 \times 34$ cm. Začenja se s programom za slavlje 8., 9. in 10. septembra, ki vsebuje budnice, povorke, nastope šolske mladine in pevskih zborov, telovadni nastop, sprejem delegatov CMD, glavno skupščino in nastop vojske in Sokola v Ljudskem vrtu. V brošuri so članki o zgodovinskem Ptuj, slike predstavnikov oblasti in cerkve, sestavek o skupščini CMD 13. septembra 1908 v Ptuj, o ptujskih podružnicah CMD, domoljubna pesem iz leta 1848, ki jo je zapel Franc Repič iz Lovrenca v Slovenskih goricah, sestavek o ptujskem Sokolu, o Narodni čitalnici, o bojih za narodno šolstvo v Ptuj in okraju, o muzejskem društvu, umetnostnih spomenikih, muzeju, posojilnici v Ptuj in še nekaj drugih.⁷

Okupator je ohranil v svojem arhivu fotografske posnetke s kataranom popackanih nemških napisov na nemčurskih trgovinah in podjetjih v Ptuj, na trgovini Slawitsch, pri trgovcu Murschetzu, nad trgovino Artenjak & Schoschteritsch, kjer je napisano pod poškopljanim napisom na zidu še geslo: »Dol z nemčurji«, na trgovini Selinschegg in fotografija črno poškopljenega okna in vrat nemčurskega trgovskega podjetja Jabolka Matzuna. Velikost teh fotografij je $22,5 \times 16$ cm. Napravil jih je O. Schoschteritsch iz Ptuja in pripisal na obrobek fotografij v nemščini: 25-letnica septembrskih dogodkov v Ptuj, leta 1933.⁸⁻¹²

Sokolsko povorko v Ptuj ob 30-letnici društva 9. 6. 1934 na Bregu pri Ptuj prikazuje fotografija v velikosti razglednice.¹³

Prireditve nacionalnih društev predstavlja tudi nekaj vabil. Tako vabi letak Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ptuj na akademijo 27. maja 1938 v mestno gledališče, kjer je pela Glasbena Matica »Kde domov muj« in »Nad Tatrou se blyska« in je o dr. Benešu govoril osmošolec Mirko Bagar. Recitirali so tudi pesmi starejše in moderne češke lirike. Prav tako je nastopil čelist Čenda Šedlbauer, na klavirju pa ga je spremljal sodnik Grm. Tri češke narodne je zapel profesor

Vilko Rus, recitacijski zbor pa je pod vodstvom sedmošolca Drolca recitiral »Rudarja«, ki ga je napisal Peter Bezruč.¹⁴

Drugo vabilo Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ptujju je namenjeno predavanju z zvočnim filmom »Češkoslovaška v vojni in miru«, ki je bilo 18. marca 1938 ob 19. uri v mestnem gledališču v Ptujju. Uvodno besedo je imel dr. Egon Stare, nato je govoril predsednik JČL v Ljubljani Minovsky. Zvočni film je pokazal prezidenta Masaryka

Dokument narodnoobrambnih akcij v Ptujju leta 1933

na gradu Lany in Beneša na gradu Topolčany. Zgodovinski film je nato prikazoval življenje čeških legionarjev v Franciji, Italiji in Rusiji, nemi film pa kongres 36.000 čeških legionarjev v Pragi. V dveh kratkih zvočnih filmih so se vrstile še slike češke armade in kmečkega ljudstva v narodnih nošah.¹⁵

Obe prireditvi sta izražali željo po tesnejših stikih med bratskima državama v nevarnem času rastočega nacizma v Nemčiji, ki je že segel po sosednji Avstriji.

Na »Češkoslovaški akademiji« sta govorila dijaka, skojevec Mirko Bagar, ki je padel med narodnoosvobodilno vojno, in Dušan Drolc, ki je postal na ptujski gimnaziji skojevec in tudi padel pri partizanih. Program za to proslavo so pripravili JČL, Sokolsko društvo v Ptujju in Počitniška zveza na ptujski gimnaziji. K vzajemnemu društvenemu delu so v nevarnih dneh vzpodbujali komunisti, da bi pomirili strankarsko mržnjo in utrdili pot Zvezi delovnega ljudstva Slovenije.

O delu ptujskih komunistov leta 1919 je ohranjen le zapissek v nemški knjigi »Dorfbuch Pettau« v poglavju »Die Nachkriegszeit«, ki pripoveduje, da so se leta 1919 pojavile po Ptujju komunistične skupine in pripravljale napad na Breg. Okoli 20 komunistov je prišlo iz Ptujja po mostu na Breg, a tam so jih Brežani z orožniškim poveljnikom na čelu zavrnil.¹⁶

Snopič skojevskih dokumentov se je ohranil v podu na podstrešju Sagadinove hiše v Ptujju, na Vrazovem trgu 1. Dne 25. 11. 1954 jih je tovariš Zvonko Sagadin, nekdanji ptujski skojevec z muzejskimi uslužbenci poiskal in jih izročil muzeju.

Neposredno je v zvezi z zgodovino SKOJ v ptujjskem okraju le nekaj dokumentov. Tako čitamo v konceptu poročila na 6 lističih iz zvezka o letnem delu srednješolske mladine v Ptujju in o meddruštvenem odboru. Poročilo sta sestavila dijaka Mitja Vošnjak in Zvonko Sagadin. Tu se govori o dijaških kulturnih prireditvah, mladinski skupnosti z meddruštvenim odborom, o načrtu za mladinski tabor v Halozah med počitnicami in o požrtvovalnem delu skavtinj, ki so pletle in šivale perilo ter obdarovale haloške otroke. Rdeči križ je pomagal revnim učencem, sedaj pa pripravlja akademijo. Počitniška zveza je pripravila šahovski turnir in dve športni prireditvi, smuške tekme in lahkoatletski miting. Društvo »Setev« je imelo nekaj literarnih sestankov. Dijaki so priredili tri javne predstave, večer slovenske besede, akademijo Jadranske straže in sokolski slovanski večer. Mladina je v meddruštvenem odboru obsodila strankarska nasprotja in imperializem. Nekaj dijakov je delovalo v Žižkovem gledališču. Med drugim so igrali Martina Krpana, ki ga je režiral Žižek.¹⁷

Za večer slovenske besede, o kateri govori skojevsko poročilo, je ohranjeno tudi vabilo, ki pravi, da ga bodo priredili ljubljanski študentje pod okriljem akademskega narodnoobrambnega društva v Ptujju ob pol devetih v mestnem gledališču, v četrtek, 6. marca leta 1940. Program je vseboval razne recitacije. Letak je natiskan na ciklostilu na polovici lista papirja.¹⁸

Iz snopiča skojevskih dokumentov, ki jih je izročil muzeju tov. Zvonko Sagadin, je pomemben tudi rokopis, pisan s svinčnikom na lističu iz šolskega zvezka, ki poroča o skojevskem zborovanju za mariborsko okrožje. V njem so razvidna navodila za delo SKOJ, ki naj skrbi, da se mladini izboljša socialni položaj, naj manifestira za mir in dela v sindikatih in v delavskih kulturnih društvih. Ustanavljati je treba meddruštvene mladinske odbore za skupne koristi in skupne nastope.¹⁹

V snopiču je tudi listič, kjer je zabeleženih nekaj navodil za delo in za snovanje sindikalnih meddruštvenih odborov s skupnim delovnim programom. Potrebni so tudi debatni večeri. Med kmečko mladino je premalo dobrih aktivistov, ki naj bi delali pri »Društvih kmečkih fantov in deklet«. Znani komunisti naj stojijo v ozadju in vplivajo, da se ustanavlja jo še nova društva KFD.²⁰

V pismu Zvonku Sagadinu v Ljubljani, kjer je po izključitvi iz ptujske gimnazije nadaljeval študije, so pisali 20. 6. 1940 njegovi prijatelji Albert, Nada, Rudi, Sergej in »jaz«, ki je verjetno Mitja Vošnjak. Prosijo ga, naj se udeleži mladinskega sestanka v Ljubljani od 22. do 25. junija, na katerem bodo govorili o položaju mladine in o njenih delovnih načrtih.²¹

V pismu, ki sta ga pisala skojevcu Sagadinu interniranca v Medju-rečju, Rudi Ilec, komunist iz Ptuja, dopisnik Večera in Mirko Koželj, trgovski pomočnik, pravi slednji, da so vsi nezakonito na »orožnih vajah«, v pravem taborišču in da bi zato bilo potrebno intervenirati, kar pa sami taboriščniki ne morejo. Rudi opisuje na tretji in četrti strani pisemskega papirja življenje v taborišču.²²

V beležki imenovanega snopiča je tudi poročilo o nabranem denarju za tiskovni sklad v Ormožu in so navedena imena naročnikov neznanega lista, število delavcev v nekaterih ptujskih podjetjih in kratice imen plačnikov naročnine za Ljudsko pravico.^{23–24} Od skojevskih napisnih akcij iz leta 1939 se je ohranil na fotografskem posnetku v nemškem arhivu napis: »V slovanstvu je moč«. Napis pojasnjuje nemški dokument, ki ga bomo pozneje omenili.^{25–26}

Poleg osebnih slik v narodnoosvobodilnem boju padlih komunistov iz predvojnega časa hrani muzej le malo fotografskih posnetkov. Skojevce prve celice na ptujski gimnaziji vidimo na sliki maturantov leta 1933. Med njimi so Ivan Bratko, Franc Čuček in Dušan Kveder ter

Volilni listek iz leta 1938

njihov razrednik, komunist profesor Franjo Žgeč. Člane prve celice Komunistične partije v Ptuj, ustanovljene leta 1928, vidimo na fotografiji med delavci železniških delavnic v Ptuj iz predvojnega časa.

O ideološko vzgojnem delu med simpatizerji Komunistične partije govori referat »Zakaj so vojne?«, napisan v zvezku na 10 straneh.

Predvojno udejstvovanje gledališča v Ptuj, ki je delovalo pod vidnim vplivom Komunistične partije, prikazuje nekaj prizorov odigranih predstav Jezičnega dohtarja, Lepe Vide, prizor iz Detektiva Megla in štirje prizori iz veseloigre »Ta veseli dan ali Matiček se ženi«. Fotografije je izročila muzeju tovarišica Marija Hrašovec, bančna uslužbenka, nekdanja igralka ptujskega gledališča.²⁹

Od stavb, pomembnih v ptujski lokalni zgodovini Komunistične partije, je ohranjena fotografija Lackove domačije v takratni podobi. V tej hiši, zbirališču komunistov, je bila poleti 1939 pokrajinska konferenca KP, ki jo je vodil Tone Tomšič.³⁰

Med zgodovinskimi predmeti, neposredno povezanimi s ptujsko revolucionarno zgodovino, moramo omeniti pištolo, ki jo je hranil komunist Franc Kramberger v stari Jugoslaviji za revolucionarni boj in pa dve puški ter staro pištolo Zvonka Sagadina, orožje, ki so ga zbirali skojevci za revolucijo in se je ohranilo na podstrešju Sagadinove hiše v Ptuj. Krambergerjevo pištolo je našla njegova žena leta 1962 skrito v sedežu velikega stola. Ker so imeli partizani modernejša orožja, omenjenega med vojno niso uporabljali.³¹

Iz gledališke sezone v Ptuj leta 1939/1940 je ohranjen klobuk, ki ga je nosil Zvonko Sagadin v vlogi Korvina v igri »Valpone« režirani po Jožetu Babiču.³²

Od dokumentov udejstvovanja pod vplivom Komunistične partije je ohranjena okrožnica z dne 7. maja 1938, natipkana na pisalni stroj. Napisal jo je pripravljalni odbor narodnega sveta in v njej daje navodila, kako naj se ustanovi narodni svet z najboljšimi zastopniki vseh političnih struj. Za svet naj bi uredili skupno pisarno z zanesljivim nameščencem in določili sekcije, gospodarsko-socialno, obrambno in kulturno ter propagandno. Ko bo delo steklo v Ptuj, naj se raztegne na ves okraj. Sejo določa dopis za četrtek, 12. maja v Narodnem domu ob 17. ali 20. uri. Dopis je parafiral minoritski samostan v Ptuj 26. 6. 1938.³³

Ohranjena so tudi Pravila Zveze gospodinj v Ljubljani, podružnice v Ptuj, ki kažejo vsebino društvenega prizadevanja za dvig gospodinjkega dela in za socialne koristi gospodinj. Temu naj služijo razstave, knjižnice, predavanja, tečaji in posvetovalnice. Pravilnik ima 15 členov na sedmih tipkanih straneh pisarniškega papirja.³⁴

Delavsko kulturnoprosvetno društvo »Svoboda« v Ptuj, ki so ga leta 1935 prepovedali, ni ohranilo v Ptuj nobenega pisanega dokumenta, pač pa nekaj fotografij. Prva razglednica prikazuje pevski zbor »Svobode« v Ptuj leta 1935, druga razglednica pa dramsko skupino »Svobode« pri zborni recitaciji iz leta 1934. Delavski moški pevski zbor »Naprej« vidimo na drugi razglednici s pevovodjem Šeronom ob 10. obletnici društvenega obstoja. Prve odbornike delavskega prosvetnega društva »Vzajemnost« kaže fotografija iz leta 1936.³⁵⁻³⁸

Ptujski svobodaši v zborni recitaciji

Na treh straneh je pridana še razlaga fašizma. Temo so obravnavali leta 1935 v marksističnem krožku, ki ga je vodila pletilska pomočnica Rezi Korpar, nato pa na hajdinski šoli z učiteljicama Emo Mačus in Mihaelo Burger, ki sta bili simpatizerki komunistične misli.³⁹

Volilni boj leta 1938 prikazuje letak v velikosti $10 \times 4,5$ cm z napisom »Volimo državno listo, katere nosilec je doktor Vladimir Maček, sreski kandidat Josip Lacko!«⁴⁰

Muzeju je izročil letak 7. 8. 1960 Anton Mlakar iz Kozminc pri Podlehniku. Poleg tega letaka je ohranjen še drug s pozivom: »Slovinci, 11. 12. 1938 gremo spet na volišče!« Letak pojasnjuje, kaj pomeni slovenska združena opozicija, ki se je pridružila državni opozicijski listi dr. Vladimirja Mačka. V programu te opozicije so demokratske volitve zastopnikov v ustavodajno skupščino. Ti bodo na novo uredili državo po željah jugoslovanskih narodov, ki jim naj bodo skupni vladar, armada in meje. Letak poziva ptujske volivce, naj glasujejo na vseh voliščih takole: »Volim državno kandidatno listo dr. Vladka Mačka, kandidata za ptujski okraj, kmeta Jožeta Lacka iz Nove vasi!« Velikost lepaka je $25 \text{ cm} \times 22 \text{ cm}$; tiskan je na rdečem plakatnem papirju in je slabo ohranjen.⁴¹

Jugoslovanski oblastniki so v svojem arhivu ohranili letak »DELA VCI, KMETJE, VSI SLOVENC!«, ki opozarja na grozečo nevarnost hitlerizma po priključitvi Avstrije k Nemčiji. Na lepaku je pripis s svinčnikom: »18. III. 1938. — komunistični letak, razdeljen pri predvajanju filma«.⁴²

Nemci in nemčurji so v svojem arhivu ohranili precej slovenskega **nacionalnega tiska**, na katerem so pripisovali svoje opombe.

Na letaku »Meja gori« so napisali v nemščini: »Illegales Hetzblatt »Die Grenze brennt« vom 25. September 1939 — Artikel Mazedonische Verhältnisse in Pettau«. (Illegalno hujškaško glasilo »Meja gori« z dne 25. 9. 1939, Članek: Makedonske razmere v Ptujju). Članek govori o nekaterih nemčurjih, odpadnikih slovenskega rodu, ki so najbolj naduti hitlerjevci, kakor Ornik (Ornigg), Zelinšek (Sellinschegg), Vrsel (Wrssel) in drugi. Ptujška policija je na strani hitlerjevcev, predvsem njen poveljnik, tudi drugi oblastniki so do hitlerjevcev popustljivi. Ptujski hitlerjevci zbirajo podpise za priključitev k Nemčiji. Tja pošiljajo svoje delegacije, zadnja je bila v Berchtesgadnu sredi avgusta. V Ptujju so mladinski hitlerjevski oddelki HJ, pa tudi oddelki SA (Sturmabteilung), ki se urijo na igrišču SK v Ptujju in v Društvenem domu. Nemčurji opravljajo vohunsko službo v prid tuje države. Mladina bo že obračunala s temi izzivači in uredila razmere, ki jih Hitler imenuje »makedonske«, a seveda misli na nemško zapostavljenost, ki je ni.⁴³

Ob ta letak so Nemci pritrdili tudi brošurico Komunistične partije **HITLERJEVCI V SLOVENIJI**, kjer je posebno poglavje posvečeno ptujskim hitlerjevcem. Članek govori o hitlerjevskih agentih v Ptujju, ki jim pri delu pomagajo nemška društva »Gesangsverein«, »Sportklub Pettau« in »Evangelische Filialgemeinde«. Njihove prireditve so hitlerjanskega značaja. Na Miklavževem večeru leta 1936 je govornik med drugim dejal: »Neizmerno bo naše veselje, ko se bomo povrnili v naročje našega firerja in mu podarili naš Ptuj, ki je in bo nemški«. Nemško pevsko društvo je plačalo vožnjo nemškim pevcem, ki so se udeležili festivala nemške pesmi v Breslauu. V Nemčijo hodijo fantje in dekleta v razne »Wirtschaftschulen«, ki so šole za hitlerjevske agente. Vpisani so tudi na visokih šolah. Športni klub v Ptujju vzgaja mladino po vojaško. Otroke pridobivajo že v vrtnu, jih uče hitlerjevskih pesmi in pozdravljanja. V evangelijski cerkvi so obesili zvon z vlitim kljukastim križem, ki so ga pa morali zaradi javnega mnjenja preliti. Po nemških gostilnah se sliši pesem »Die Fahne hoch...« »Hitlerjevski agenti kritizirajo naše razmere in poveljujejo nemške, pri čemer poudarjajo, da manjka v Jugoslaviji močne Hitlerjeve roke. Denarni zavod »Vorschussverein« daje posojila ljudem, ki jih ne morejo vračati, in tudi s tem jih drži v svoji oblasti. Naduti podjetnik hitlerjevec Scharner sramotno izrablja delavce. Avtomobilski zastopnik Samuda prinaša v Ptuj propagandni material, ko se vozi vsak mesec v Nemčijo po vozila. Klobučar Plazzotta je nekoč vpil, da so Slovenci sami prišleki in manjšina v Ptujju. Tudi agenti iz Nemčije so pridno na delu. Hitlerjevci prirejajo v svojem društvenem domu večkrat na teden »Heimabende«, kjer čitajo, poslušajo radio in pojejo. Veliko vinogradov po Halozah pa tudi po Slovenskih goricah so pridobili zase. Letos je odšlo v Nemčijo dvesto poljskih delavcev; mednje

se je vrinilo nekaj hitlerjevcev, ki pišejo domov same slavospeve Nemčiji in Hitlerju.⁴⁴

O delovanju hitlerjevcev v stari Jugoslaviji čitamo na dveh straneh v nemški knjigi »Dorfbuch Pettau«, da so odšli pevci ptujskega nemškega pevskega društva leta 1936 v Breslau, kjer je nastopilo okoli 600.000 nemških pevcev iz raznih dežel in kjer so se vsi navduševali za hitlerizem.⁴⁵

V poglavju »Die Nachkriegszeit« čitamo v tej knjigi tudi to, da so Nemci leta 1919 peli v gostilni Strasschill na Bregu »Die Wacht am Rhein« in so zato jugoslovanske oblasti gostilno takrat zaprle. Leta 1926 so Nemci ustanovili svojo politično stranko »Deutsche Volkspartei«, h kateri je pristopilo tudi nekaj zapeljanih slovenskih kmetov.⁴⁶

V nemškem pismu družine Zacharias iz »Lugatz« (Lokavci v Slovenskih goricah) z dne 10. julija 1936 dr. Starklu v Ptuj čitamo, da je moral pisec dvakrat v Maribor na nek urad, v sobo št. 35, ker so ga dolžili, da je bil pri njem politični sestanek hitlerjevcev. Obdolžili so ga tudi, da je streljal na nekega Alsterja in so mu zato vzeli orožje, čeprav je imel zanj dovoljenje. Ves obupan prosi, naj mu dr. Starkl ne pošilja več »tistih fantov«. Pismo je pisano na karirastem papirju s črnilom na štirih straneh.⁴⁷

O hitlerizmu v Ptuj je še nekaj ohranjenih dokumentov. Tako čitamo v pismu iz Avstrije z dne 18. aprila 1938 neki hitlerjevki v Ptuj, da je Avstrijo odrešil Adolf Hitler in da bi bilo dobro, če bi prišla Jugoslavija pod njegovo oblast. V Avstriji so sedaj prenehali samomori brezposelnih, pač pa so se začeli pri Židih. Pismo se končuje s pozdravom »Heil Hitler!«⁴⁸

V originalnem poročilu nemčurja Ernesta Wrsela, pisanem s svinčnikom na petih straneh pisarniškega papirja, čitamo, kako sta obesila hitlerjevsko zastavo Ernest Wrsel in Hilda (Hutter) za Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1938 na mestni stolp v Ptuj. Poročilo je bilo namenjeno za »Marburger Zeitung« aprila 1941. V uvodu se pisec ustavlja ob gonji proti Nemcem v stari Jugoslaviji v Ptuj in omenja protihitlerjevske letake. Razen tega piše tudi o slabem jugoslovanskem gospodarstvu, o brezposelnosti in slabem zaslužku. Ko opisuje priprave, preden so obesili zastavo, pravi, da so jo dobili iz Avstrije in da se nihče od mladih hitlerjevcev ni upal javiti, da bi zastavo obesil. Zato se je odločil sam Wrsel, ki mu je priskočila na pomoč Hilda. Starši niso smeli o tem nič vedeti. Okoli enajstih ponoči 19. aprila je odšel z doma, medpotoma poklical Hildo in odšla sta skupaj proti stolpu z zastavo, zloženo v Hildinem cekarju. Pihal je močan veter, stolp je bil na srečo odprt in po zvutih stopnicah sta se vzpenjala navzgor, poiskala drog, pritrdila nanj osem metrov dolgo in osemdeset centimetrov široko zastavo, nato pa jo obesila skozi lino. Preden sta drog pritrdila in vse opravila, je minilo precej časa in šele ob pol dveh ponoči sta se vrnila domov.

Ko je šel Wrsel naslednji dan ob sedmih zjutraj v službo, so ga poklicali na občino, odkoder je moral na orožniško postajo, kamor so drug za drugim prihajali nemški fantje od 9 do 17 let, ki so jih areti-

rali zaradi zastave. To so bili trije bratje Kasper, Walter Selinschegg, Walter Fürst, Fred Schwegl in Rudi Molitor. Dne 24. aprila so jih odpeljali v Ljubljano, 27. aprila so za njimi poslali še Scheichenbauerja, Grilla, Josefino Wrsel, Neli Weingerl, Hildo Hutter in Erno Winkelmann. Vse so spraševali, »od kod so dobili zastavo. Dne 4. maja so jih izpustili. Tajna obravnava je bila v Ljubljani šele 2. 11. 1938. Wrsela so obsodili na 100 dni zapore in denarno kazen 300 dinarjev, vsi drugi pa so bili le pogojno kaznovani za dobo od 15 dni do 3 mesecev. Wrsel je odšel nato januarja 1939 v Celovec.⁴⁰

V seznamu ptujskih nemških trgovin in podjetij, ki naj bi jih Slovenci bojkotirali, je vpisano 232 imen. Nemci so seznamu pridejali s sponko listič, na katerem so natipkali v nemščini »Seznam Nemcev v Ptuj, ki so ga pripravili srbski uradniki za bojkot in podobne namene«.⁵⁰

Na listu pisarniškega papirja je na dveh straneh tipkan nemški govor »Nemškim otrokom, nemškim očetom in nemškim materam!« Govornik opozarja, da je sedanji božič lep, ker vstaja domovina v novi moči in slavi, kar čutijo vsi Nemci po celem svetu. Osvobojeni so Nemci v Vzhodni marki in »pred nami je lepša bodočnost«. Dokument ni datiran, po govoru sodeč je iz let po priključitvi Avstrije k Nemčiji.⁵¹

Na listu iz knjige »Dorfbuch Pettau« je ohranjen del poglavja o ilegalnih nemških borcih. Njihova uniforma so črne hlače, bela srajca, črna kravata in visoki škornji. »Borci« ščitijo prireditve Kulturbunda in prirejajo spominske svečanosti tudi na grobišču padlih v Strnišču, ki ga oskrbujejo mladinci v Kulturbundu. Spominsko svečanost v Strnišču, 9. novembra 1938 je prijavil hajdinski župnik, ker je Nemci niso javili cerkvenim oblastem. Udeleženec svečanosti Rudolf Artenjak je zato plačal denarno globo 500 dinarjev. Dne 9. novembra 1939 so ilegalni borci prisegli Hitlerju v kleti nemškega društvenega doma in takrat so sprejeli prvo zastavo kljukastega križa. Na listu je prilepljena fotografija v velikosti razglednice o nemški svečanosti v Strnišču novembra 1939.⁵²

V prijavi Franca Lavrenčiča, Ptuj, Ormoška cesta v pevsko društvo nemške manjšine v Ptuj z dne 29. X. 1940, je izpolnjen obrazec, tipkan na polovici lista pisarniškega papirja. Na tem in na vsakem takem obrazcu je vsakdo potrdil, da pripada nemškemu ljudstvu.⁵⁴

V prepisu seznama članov Kulturbunda je zabeleženih 512 imen iz Ptuja, sedem iz drugih krajev, enajst pa takih, ki niso mogli biti člani, ker niso bili naši državljani, in 11 pozneje vpisanih, od katerih so trije prečrtani, a spet s kljukicami označeni. Tako je bilo v ptujskem okolišu 538 ali 541 kulturbundovcev. Imena so tipkana na petih listih pisarniškega papirja.⁵⁵

Med fotografijami nemškega arhiva je ohranjena slika slavlja »Južne marke« (Südmarkfest). Na sliki vidimo igralsko skupino pred spomenikom Jožefa II. v ptujskem mestnem parku.⁵⁶

Pred starim magistratom v Ptuj so se slikali pevci nemškega moškega pevskega zbora 21. in 22. maja 1893, ptujska »Schlaraffia«

pa okoli leta 1930. Med starimi fotografijami je tudi Kazimirjeva razglednica z napisom: »Und mussten wir mit Blut und Eisen schreiben — Wir bleiben deutsch und deutsch wird Pettau bleiben«, razglednica Ptuja z grbom in napisom »Schlaraffia Poetovia«, slika »Gausturmfest« v Ptuj 15. 7. 1906 in skupina »ljudskih pešcev« pevskega društva v Ptuj okoli leta 1930.^{57–61}

Po letu 1933 so se fotografirali ptujski hitlerjevski nogometaši na nemškem športnem prostoru na Ormoški cesti; na fotografiji pozdravljajo po hitlerjevsko. Z breslavskega pevskega festivala je verjetno slika Helge Fichtenau iz Ptuja v družbi s Hitlerjem.⁶²

Druga slika kaže skupino hitlerjevske mladine desetih nemških fantov in deklet iz Ptuja v štajerski noši. Osem nemških otrok v starosti desetih do štirinajstih let vidimo na sliki iz Haloz ob kljukastem križu, narejenem iz zemlje na peščeni podlagi, premer kroga s svastiko je okoli 2 m. Zada je na fotografiji napisano: »August 1935 — Kasper Erich«. Druga fotografija predstavlja deset nemških fantov v starosti do štirinajstih let, ki stojijo v vrsti pred šotori. Eden izmed njih dviga prapor, vsi pozdravljajo po hitlerjevsko. Na zadnji strani slike je napis: »Lager im Gorza Weingarten von Celotti« (taborenje v Celotijevem vinogradu v Gorci od 8. do 15. julija 1936) — Kasper Erich. Velikost obeh fotografij je 6×9 cm.^{64–65}

O obstoju ilegalnega udarnega oddelka v Ptuj (Sturmabteilung) pričajo tri fotografije. Na eni izmed njih so tri vrste po 18 mož v uniformi, s črnimi hlačami in škornji, belimi srajcami in kravatami. Zada je piše: »Der illegale Sturm«.⁶⁶

Na drugi fotografiji so nekateri ptujski Nemci v taborišču Semlin (Zemun) leta 1938. Na hrbtni strani slike je nemško pojasnilo: »Lager Semlin 1938 — Ptujčani pred odhodom. Ervin Urschitz«.⁶⁷

Osem fotografij prikazuje udeležbo Ptujčanov na festivalu v Breslau leta 1936.⁶⁸

O Kulturbundu v Ptuj hrani muzej 15 fotografij, ki prikazujejo razna zborovanja in slovesnosti v Društvenem domu v Ptuj.⁶⁹

Nemški viri o slovenski narodni obrambi

O nacionalistični dejavnosti govori naš letak iz nemškega arhiva »Slovenskemu kmetu«, v velikosti $8,5 \times 10,5$ cm. Je v pečatnem odtisu. Letak opozarja slovenskega kmeta na nasilje nad kmeti v Nemčiji, kjer niso sami gospodarji svojih pridelkov. Na koncu ugotavlja, da ima naš kmet vse kar hoče in kolikor hoče. Zato naj živi Jugoslavija!⁷⁰

Prav tako so Nemci ohranili letak »Slovenskemu kmetu«, velik 8×5 cm, s podobno vsebino, kot jo ima prejšnji, češ, da se nemškemu kmetu slabo godi, da oddaja pridelke 50 % pod lastno ceno in da mu odvzamejo živino tudi brez odškodnine. Letak zaključuje z besedami »Tako se ne godi pri nas!« Tudi ta letak je izdelan v pečatni tehniki.⁷¹

Letak narodnoobrambnega značaja poziva Slovence, naj ne nemškutarijo in naj ne kupujejo v nemških trgovinah, nazadnje pa pravi: »Ne pustite, da bi Vas izzivali z belimi nogavicami, slecite jih jim!« Podpisano je protihitlerjevsko društvo s kratico PHD.⁷² Letak je izdelan v pečatni tehniki in je velik $8,5 \times 10$ cm.

Gesla za letake na lističu, velikem 11×16 cm, se glase: »Poudarjajmo slovanstvo povsod! Poljsko je zadela huda preizkušnja, kaj bo z nami? Ob nevarnih trenutkih se večkrat spomni bratov Poljakov! Tudi za Slovane pridejo nekoč boljši dnevi! Slovan na plan!«⁷³

Letak »Tovarišice! Tovariši!«, tipkan na listu pisarniškega papirja, vabi na strelske vaje v Ljubljano 26. maja 1939, kjer se bodo udeleženci pripravljali na obrambo domovine. Čeprav je letak namenjen študentom na ljubljanski univerzi, so ga ohranili ptujski hitlerjevci in nanj pripisali »Flugzettel, Anfang Mai 1939, Pettau,« kar pomeni, da so ga našli v Ptujju.⁷⁴

O slovenskih narodnoobrambnih prizadevanjih govore še trije speti listi, tipkani na pisarniškem papirju. Med drugim zvemo, da so 23. aprila 1939 pretepli nameščenci slovenskega trgovca Senčarja nemčurja Krupana. Egona Kasperja so oklofutali na Florjanskem trgu, ker je nosil bele nogavice. Klofute je dobil tudi Rudi Brachard. Policista Pestotnik in Peklar nista kazensko postopala proti ogorčenim Slovencem, med katerimi sta bila železniški uradnik Nagelšmid in Langus, nameščenec pri trgovcu Senčarju.

V noči od 30. aprila na 1. maj so Slovenci ustavili na Bregu Heinricha Peera in Franca Fijana, ki sta se vračala od Valterja Stanitza. Med Slovenci je bil tudi telovadni učitelj Zega.

V isti noči so slovenski »sokoli« in komunisti, med njimi učitelj Edvard Praprotnik in nameščenec pri Električni zadrugi Ciani ustavili avto Nemca Blankeja, ki ga je vozil Kárl Penteker in ga preiskali. Priči sta bili Maks Košir in Osenjak. Te noči so bile razbite tudi šipe na izložbenem oknu Georga Pichlerja, kjer so visele slike z napisi: Neurath prevzema protektorat v Pragi, Nacionalna Španija čisti, Italijanska napredovanja v Albaniji. Slike so neznanci strgali in zmetali na cesto.

Dne 24. aprila 1939 so med gledališko predstavo »Jadranske straže« deževali lističi, ki pozivajo k bojkotu nemških trgovin, dne 26. aprila pa so klicali slovenski šolarji pred knjigarno Blanke: »Ne kupujte v nemških trgovinah« in »To je nemška trgovina!«

Dne 28. in 29. aprila so se pojavili na vidnih krajih po Ptujju napisi, ki so ostali na hišah do 4. maja. Na hiši Nemca Scharnerja je pisalo »SLOVENCIM NAPREJ!«, na Fürstovi hiši: ZA BLAGOR OČETNJAVE NAJ PUŠKA GOVORI«, na Scharnerjevi »NE DAJMO SE!«, na Murschetzovi: »DOL Z NEMČURJI!«, na Reichovi: DOL Z NEMČURJI! PROČ Z IZDAJALCI SLOVENSKEGA NARODA!« Na plotu ob Šternovih skladiščih je klical napis: »V SLOVANSTVU JE MOČ!« (slika je ohranjena) in »NE DAJMO SE!« Na zidovih pri minoritskem

samostanu so pozivali napisi »ZA BLAGOR OČETNJAVE NAJ PUŠKA GOVORI. PROČ Z NEMČURJI! SLOVANI NAPREJ! Pri železniškem prelazu si videl napis: »SLOVANSTVO BO ZMAGALO«, na zidovih Kravagnejeve hiše pa: »DOL S HITLERJEM! HITLERIZEM POMENI VOJNO — GLAD — TEROR!« Na kapucinskem samostanu so napisali »SLOVANSTVO JE SILA BODOČNOSTI!«, na Celottijevi hiši pa »DOL Z NEMČURJI!«⁷⁵

V nemškem arhivu je ostal zapisek iz leta 1939, tipkan na polovici lista pisarniškega papirja, ki omenja dvojce dogodkov.⁷⁶

Napis na plotu pri Šternovih skladiščih v Ptujju iz leta 1939

»V sokolskem kinu v Ptujju so vrteli 1. maja francoski film, naperjen proti nemškemu rajhu in obenem trosili lističe »Tretji rajh v pravi luči«. K predstavi so smeli priti le povabljeni, med njimi oficirji in predstavniki oblasti.«

»Dne 2. maja 1939 so v gledališču med predstavo trosili letake z naslovom: »BOJKOT NEMŠKIM TRGOVINAM!« Nemci so na listu, ki omenja ta dva dogodka pripisali s črnilom, da so v oficirskem domu skoro vsak dan strelske vaje srednješolcev.

Akcije proti komunistom

Tudi o akcijah proti komunistom priča nekaj arhivskih dokumentov.

Popisnica, ki se je ohranila v arhivu nekdanjega ptujskega sreza, piše o organizatorju Komunistične partije v ptujskem okolišu, dr. Jo-

žetu Potrču, zdravniku v Janežovcih, ki se je rodil 3. aprila 1903 v Vintarovskem vrhu v Slovenskih goricah. V popisnici je navedeno, da so ga zaradi komunizma zaprli 19. maja 1930.⁷⁷

V dopisu, naslovljenem sreskemu načelstvu v Ptuj, čitamo opozorilo predstavnikov kulturnih organizacij nemške narodne skupine na proti njim naperjeno delovanje. V dopisu pišejo: »V zadnjih mesecih se širijo po Ptuj in njegovi okolici propagandni letaki, katerih vsebina predstavlja najpodlejša obrekovanja ter žalitve nemškega naroda, nemške narodne skupine v Jugoslaviji, zlasti njenega, v Sloveniji živečega dela ter njenih pripadnikov.« V dopisu čitamo dalje, da izzivalni napadi preprečujejo prijateljsko sodelovanje med sosednima narodoma, jugoslovanskim in nemškim, da kalijo notranji red v državi, ker hujskajo ljudstvo. Oblasti ne smejo mimo tega hujskavanja, saj lahko povzroči nemire, ki bi bili izhodišče komunističnim elementom v naporih za njihove cilje. Komunisti so tudi pravi povzročitelji protinemške gonje. Na letakih se podpisujejo: »Severna obrambna fronta«. In dalje: »S propagando proti nemški narodni skupini se kršijo predpisi zakona o zaščiti javnega reda in varnosti v državi. Določbe t. z., odst. 1. čl. 1., ki prepoveduje tiskanje in razširjanje letakov in objav, ogrožajočih javni mir. Točka 2. odst. 1. čl. 1. prepoveduje ščuvanje k razdoru med plemeni in družbenimi sloji.« Pisec prosi na koncu dopisa, naj oblast poišče krivce v vrstah komunističnih agitatorjev, ki so bili zaradi podobnih dejanj že obsojeni. Pri njih naj s hišnimi preiskavami ugotovijo, kje je izdelovalnica letakov, zlasti s preiskavami v dominikanski vojašnici. Nazadnje omenja, da je dopisu pridanih nekaj letakov.

Dopis je ohranjen v kopiji med nemškim arhivom.⁷⁸

Drugi dokumenti nam pripovedujejo o **procesu proti skojevcem na ptujski gimnaziji**, ki so jih aretirali 11. januarja 1934. Tako javlja Okrožno sodišče v Ljubljani, odd. IX. 24. januarja 1934, s števil. IX. Kap. 1606/33 ravnateljstvu gimnazije v Ptuj: »Podpisano sodišče kot poizvedovalno oblastvo v smislu zakona o državnem sodišču za zaščito države Vas obvešča, da se je pri njem začelo kazensko postopanje zaradi suma zločina zoper spodaj navedene dijakke vašega zavoda, za katere je bil odrejen po § 36 cit. zakona zavarovalni pripor. To so: osmošolec Ivan Potrč, sedmošolci Mirko Centnih, Marko Kuhar in Rudolf Ilec, šestošolec Anton Žnidarič in petošolec Jože Kogej. Preiskovalni sodnik (pečatni odtis nečitljivega podpisa)«. Akt je parafirala Državna realna gimnazija kraljeviča Andreja v Ptuj s števil. 36 dne 27. 1. 1934. Tipkan je na polovici lista pisarniškega papirja.⁷⁹

Dopis K. Došena iz Beograda z dne 23. 8. 1934 ravnatelju ptujske gimnazije Maksu Kovačiču je napisan na listu karirastega papirja in se glasi: »Dragi g. Kovačič! Preden bom poslovno odpotoval v Kragujevac, Vas v kratkem obveščam o zaprtih dijakih iz vaše gimnazije. Ker je sodno dokazana večja krivda dijakov, je Vaša dolžnost, da na eni izmed prvih sej po 24. avgustu to poročate učiteljskemu zboru in dijakke zopet kaznujete. V podobnih primerih so druge šole izključile dijakke za vedno brez pravice privatnega polaganja izpitov. Vi lahko

odločite po Vašem preudarku, a ministrstvo bo kazen ublažilo ali jo povišalo. Ker jih je sodišče tako kaznovalo, je krivda velika in mislim, da je bolje, da jih kaznujete z dostavkom »brez pravice na privatno polaganje izpitov«, ako ne najdete kakšnih olajševalnih okoliščin. Še enkrat ponavljam, da učiteljski zbor lahko odloča po svojem prepričanju, jaz pa sem Vas obvestil zaradi orientacije. Pristrčno Vas pozdravlja Vaš K. Došen.«⁸¹

Dvojniki dopisa Državne realne gimnazije v Ptuj z dne 26. 10. 1934, števil. 566 — ministrstvu prosvete, oddelku za srednje šole v Beogradu, je napisan v srbohrvaščini na listu pisarniškega papirja brez direktorjevega podpisa. Akt so ohranili v gimnazijskem arhivu. V njem sporoča direktor, da so 11. januarja 1934 aretirali zaradi suma komunistične propagande dijake gimnazije v Ptuj — Ivana Potrča, Rudija Ilca in Antona Žnidariča. S sodbo so Potrča in Žnidariča dokazani zločini po čl. 1. t. l. in 1. in 2. zakona o zaščiti države, a Ilcu zločin po čl. 1 t. l. istega zakona. Profesorski zbor je zaradi tega na svoji seji 25. oktobra 1934, potem ko je dobil sodbo s sodišča v Ljubljani, kaznoval vse tri učence z izgonom iz vseh srednjih šol v kraljevini brez pravice polaganja privatnih izpitov z opombo, naj bi znižali kazen na izgon s pravico polaganja privatnih izpitov, če bi ministrstvo prosvete komu izmed njih izkazalo milost, kar bi pa zaslužil le dijak Rudi Ilec. Direktor je spis zaključil s prošnjo, naj ministrstvo izda o tem odlok, in navaja, da prilaga prepise obsodbe.

Na drugi strani dopisa je dodan izvleček iz zapisnika 25. oktobra 1934, ki se glasi: »G. direktor je prečital od višjega deželnega sodišča v Ljubljani dostavljeno obtožnico in rabsodbo v zadevi bivših dijakov Antona Žnidariča, Rudolfa Ilca in Ivana Potrča. Učiteljski zbor je soglasno sklenil, da lani izrečene provizorne kazni v toliko poostri, da kaznuje vse tri omenjene dijake z izgonom iz vseh srednjih šol v kraljevini brez pravice do polaganja privatnega izpita s tem dostavkom: »Ako bi hotelo ministrstvo prosvete izkazati komu milost, bi to morda zaslužil le Rudolf Ilec, ki se je dal v svoji lahkomišelnosti zavesti, da je le enkrat trosil komunistične letake, drugače se pa ni udeleževal pri komunistični organizaciji.«⁸⁰

Ohranjen je tudi dokument iz rabsodbe proti komunistom na gimnaziji, natipkan na pisarniškem papirju, ki pravi, da je po rabsodbi okrožnega sodišča v Ljubljani, opr. št. KZP VI-1606/33-363 Rudolf Ilec zakrivil zločin po čl. 1. točki 1. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi, ker je v noči od 4. na 5. januar 1934 raztrosil v Krčevini, na Mestnem vrhu in Grajenščaku večje število komunističnih letakov z naslovom: »DELA VCI, KMETJE, KOČARJI!« in z naslovom: »OB OBLETNICI RUSKE PROLETARSKE REVOLUCIJE«. Po členu 2. stavku 1. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi je zato obsojen na pet mesecev strogega zavora, v kazen se mu računa zavoralni in preiskovalni zapor. Oprosti pa se obtožbe, da bi bil član Komunistične stranke. To rabsodbo sta potrdila stol sedmorice odd. B. v Zagrebu in kasacijsko sodišče dne 29. 9. 1934. Ostala dva, Ivan Potrč

in Anton Žnidarič sta zagrešila več dejanj in je njima tudi dokazano, da sta bila člana komunistične stranke.⁸²

V dopisu ministrstva prosvete kraljevine Jugoslavije, oddelka za srednje šole šte. 50032 z dne 22. 11. 1934 v Beogradu, direktorju ptujske gimnazije čitamo: »Po pooblastilu ministra prosvete je načelnik oddelka za srednje šole z odlokom šte. 39032 z dne 12. 11. 1934 osvojil predlog učiteljskega zbora državne realne gimnazije v Ptuj, da se Ivan Potrč, učenec 8. razreda, Anton Žnidarič, učenec 6. razreda in Rudolf Ileč, učenec 7. razreda, kaznujejo z izgonom iz vseh srednjih šol v kraljevini, brez pravice, da bi polagali privatno izpite po čl. 4. zakona o srednjih šolah, zaradi komunistične propagande. Po nalogu načelnika oddelka za srednje šole, šef učnega oddelka« — (podpis nečitljiv). Dopis je pisan v cirilici, na njem so podpisi ali kratice imen profesorjev, ki so akt prečitali, in pečat Državne realne gimnazije kraljeviča Andreja v Ptuj, šte. 566/2 z dne 26. 11. 1934.⁸³

Dopis ministrtvu prosvete Kraljevine Jugoslavije, odd. za srednje šole, prosvetnemu oddelku v Ljubljani, je pisan v srbohrvaščini in latinici in sporoča o izključitvi Ivana Potrča, Antona Žnidariča in Rudolfa Ilca iz vseh srednjih šol brez pravice polaganja privatnih izpitov na osnovi § 43. čl. 4. zakona o srednjih šolah zaradi komunistične propagande. K dopisu je na istem listu pripisala kraljevska banska uprava Dravske banovine I. No. 16062/1 v Ljubljani 4. 12. 1934: »Vsem srednjim šolam v Dravski banovini v vednost in ravnanje. Podpisan je šef odseka za srednje in strokovne šole: Vrhovnik s. r. Tudi na tem aktu so podpisani profesorji, ki so akt prečitali, in odtisnjen pečat ptujske gimnazije s šte. 566/3 z dne 7. 12. 1934. Dopis je napisan na listu pisarniškega papirja.⁸⁴

V okrožnici kraljevske banske uprave Dravske banovine IV, No. 7076/1, namenjeni vsem srednjim in učiteljskim šolam v banovini čitamo, da vrača banska uprava zapisnike sej in referate o vplivu komunizma na mladino, naročene z razpisom banske uprave IV/4922/1-1933. V dopisu čitamo zahvalo vsem predavateljem, ki so prikazali bistvo komunizma z dokazi o njegovi pogubnosti in navedli načine, kako odvrniti mladino od tega. V okrožnici priporočajo učiteljem zgodovine, naj pri pouku poudarjajo, da je za izboljšanje življenja edina pot evolucija. V šoli je treba strogo nadzirati mladino, da bi ne zabredla pod komunistični vpliv. Okrožnico je parafirala ptujska gimnazija s svojim pečatom 18. 5. 1934, zaznamovali pa so jo profesorji, ki so akt prečitali, s kraticami svojih podpisov. Akt je tiskan na listu ciklostilnega papirja.⁸⁵

Iz gimnazijskega arhiva je tudi okrožnica kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 25. 5. 1934, IV. No. 6325/3, ki citira vsebino dopisa ministrstva notranjih poslov kraljevski banski upravi s Pov. I. št. 16431 — 26. 4. 1934. Akt obširno govori o uspehih komunistične propagande na srednjih šolah, omenja brošuro z naslovom »Srednješolci govore«. Proti tej vzgoji je potrebna nacionalna vzgoja in stiki med šolo in domom. O vseh pojavih komunizma je potrebno poročati ministrtvu za notranje posle.⁸⁶

V Ormožu je na podstrešju sedanje stavbe LM odkril Valentin Grebenjak leta 1951 akte dravskega žandarmerijskega polka, naslovljene orožniški postaji v Ormožu leta 1937, ki so vpisani v inventar oddelka ljudske revolucije ptujskega muzeja. Akti pojasnjujejo delovanje Komunistične partije Jugoslavije, omenjajo člane CK KPJ, njihovo povezavo s kominterno, ustanovitev KP Slovenije in manifest izvršnega odbora komunistične internacionale. Akti so pisani junija in julija 1937 in poslani kot zaupna pošta s strogim navodilom, poročati o komunistični dejavnosti in aretirati sumljive osebe, posebno strogo pa zastražiti, če bi prišli katerega izmed voditeljev KPJ. Teh aktov je sedem.⁸⁷

Nazadnje omenjeni akti so le posredno v zvezi s Ptujem. Veliko takih dopisov se je med vojno porazgubilo, vendar pa tudi redki ohranjeni dokazujejo, kako si je morala oblast tudi v Ptuju prizadevati, da bi zajela rastočo politično moč Komunistične partije.

BOJ PROTI OKUPATORJU

Čas okupacije nam je ohranil veliko več nemških dokumentov zatiranja, ponemčevanja in vpreganje našega ljudstva v delo za nacistične cilje, kakor pa dokumentov narodnoosvobodilnega boja. Vendar je tudi ptujski nemški okupacijski arhiv precej skop, saj so ga precej uničili nacistični oblastniki sami pred svojim porazom, nekaj odpeljali s seboj, nekaj pa so ga po osvoboditvi uničili iz nepremišljenosti naši ljudje.

Listine o bojih za Ptuj

V zadnjem letu pred izbruhom vojne med Jugoslavijo in Nemčijo so Nemci fotografirali protitankovske utrdbe pri Spuhlji in Markovcih na Ptujem polju, da bi fotografija koristno služila nemški vojski pri prodiranju v Jugoslavijo. Fotografijo, veliko 17 × 23 cm smo našli v okupatorjevem arhivu.⁸⁸

O zavzemu Ptuja čitamo v kopiji poročila narednika Alberta Seitza iz Pasaua, ki si je pri tem pridobil odlikovanje EK — železnega križa. Na dveh tipkanih straneh pisarniškega papirja piše, da so prišli 5. aprila 1941 nemški vojaki na postajo Puntigam, odkoder so korakali proti meji k Murecku. Tam so uničili nekaj sovražnikovih bunkerjev in zajeli več jugoslovanskih vojakov. Lenart v Slovenskih goricah so hitro zavzeli in 8. aprila nadaljevali pohod proti Ptuj, kamor so prednji oddelki prišli že dopoldan tega dne, zjutraj 9. aprila pa drugi za njimi. Hiteli so bolj kakor na Poljskem, da bi se Srbi ne utrdili na drugi strani Drave. Silno utrujeni so počivali le dopoldan. Popoldan so naleteli na močno obrambo na drugi strani Drave, ki je kmalu popustila zaradi nemške premoči. Ko so Nemci prekoračili Dravo, so zajeli na pionirskem vežbališču na desni strani reke precej jugoslovanskih vojakov. Naslednjega dne so Nemci korakali proti

Ptuj 8. aprila 1941

Turnišču, od tam pa k Vidmu, kjer so se Srbi upirali pri mostu nemškim prednjim oddelkom. Po prihodu drugih nemških enot v Videm, so prisilili jugoslovanske vojake, ki so se utrdili na bližnjem haloškem hribu k predaji. Jugoslovanski oficirji so že prej zapustili svoje moštvo in Nemci so zajeli le več sto vojakov. Tako so se končali boji na tem področju in Nemci so nadaljevali pohod proti Zagrebu.⁸⁹

O nemškem prihodu v Ptuj in o prvih jugoslovanskih vojnih ujetnikih v Ptuju je ohranjeno nekaj fotografij, med njimi je tudi

Prihod nemške vojske v Ptuj 8. aprila 1941

fotografija dr. Jožeta Potrča ptujskega okrožnega sekretarja KP in člana CK KPS kot vojnega ujetnika.⁹⁰

Iz markovske vaške knjige (Dorfbuch Sankt Marxen) je ohranjeno v poglavju »Untersteiermark wieder frei« (Spodnja Štajerska zopet svobodna) — nekaj podatkov o gradnji utrdb proti tankom leta 1939 in 1940 pri Markovcih. Gradila so jih razna podjetja, postavljala bunkerje in močne žične pregraje s traverzami. Jugoslovanski vojaki so že v nedeljo, 6. aprila, razstrelili ptujski in borlski most čez Dravo. Ob 10. uri tega dne so prileteli nad ptujsko okolico prvi nemški štuka-avioni, ki so mitraljirali oddelek jugoslovanskih pionirjev pri gradu Turnišču. Proti večeru je naša baterija z desne strani Drave obstreljevala Ptuj. Granate so zadele nekaj poslopij, ne da bi povzročile kaj dosti škode. V Halozah so se srbske enote utrdile in z MG-ognjem

streljale na levo stran Drave. Markovčani so s čolni vozili vojake, ki so zapuščali jugoslovansko vojsko, z desnega na levi breg reke. V sredo, 9. aprila so prišli prvi nemški vojaki v markovsko občino. Nemški prehod na desno stran Drave ni terjal smrtnih žrtev. Kmetje iz Stojnc (Steindorf) so prevažali nemške vojake v čolnih čez Dravo.⁹¹

V ptujski knjigi — Dorfbuch Pettau — čitamo o dogodkih aprila 1941 v Ptuj: »Pred izbruhom vojne med Nemčijo in Jugoslavijo je bila na Bregu pri Sorku postaja Rdečega križa, pri Straschillu pa gasilska brizgalka. Oboje je bilo za vojsko pomembno. Na gasilski postaji je vadil poseben gasilec 10 mož, ki naj bi jih priučil gasilstvu,

Dr. Jože Potrč, vodilni ptujski komunist — kot vojni ujetnik

a prijavilo se je še 20 mož, vsi nemškega duha. Razdelili so se na tri skupine, na 10 gasilcev, 10 sanitejcev in 10 mož za razna dela. To je bila nekaka prostovoljna ljudska pomoč. V nedeljo, 6. aprila, ob izbruhu vojne, so pripravljali člani te pomoči javna zaklonišča pri Straschillu, Vaupotiču in Tomaniču. V ponedeljek, 7. aprila, so prišle od Mure jugoslovanske vojaške enote madžarske narodnosti, ki pa niso pokazale volje, da bi se z Nemci spopadle, saj so bile že odvrgle orožje. Ti vojaki so prebili noč na postaji RK na Bregu. Tudi v Ptuj samem so nastale v naši vojski zmešnjave. Major, ki je dobil nalogo, izprazniti mesto, se je ustrelil in se zgrudil smrtno zadet prav pri hiši nekdanjega breškega občinskega urada. Jugoslovanska vojska se je tedaj

že umaknila na desno stran Drave in v torek, 8. aprila, so jugoslovanski vojaki spustili v zrak še železniški most. Detonacija je povzročila, da je mnogo šip na breških hišah šlo v drobce. Dne 9. aprila sta ob 17. uri prišli dve nemški pehotni četi po leseni brvi preko Drave. Brv so zgradili nemški vojaki po razrušenem železniškem mostu. Jugoslovanski polk se je zadrževal na terenu med Bregom, Hajdino in Lovrencem. Iz bunkerja na travniku blizu Podgorškove hiše na Sp. Hajdini in drugega pri Zorčičevem mlinu so streljali srbski vojaki proti Dravi.

Prvi jugoslovanski vojni ujetniki v Ptuj po nemškem vdoru aprila 1941

Obe te naši postojanki so Nemci kmalu uničili. Med kapelo pri Roku in med hajdinsko postajo so se jugoslovanski vojaki upirali Nemcem tudi po hišah in od tam streljali proti Ptuj. Mnogo hiš na Bregu je bilo poškodovanih.

Ob nemškem protinapadu okoli desetih zvečer so ujeli Nemci pri Rokovi kapeli komandanta našega polka. Med boji so se domačini skrivali po kletah, drugi pa bežali proti Halozam. Štiri mrtve in štiri ranjene jugoslovanske vojake so prepeljali na postajo RK na Breg, od tam pa mrtve z vozom na hajdinsko postajo. Prva nemška udarna skupina je prišla na Breg v sredo. Vojaki so žareli od veselja, ko so zaslišali na postaji RK nemško govorico. Eden izmed jugoslovanskih ranjencev je tedaj ogorčeno vzkliknil: »Če bi imel zdajle pištolo, bi streljal«. Toda nemški poročnik je bil ob tem kar velikodušen in je dal ranjence prepeljati celo v ptujsko bolnišnico.

Ponoči od srede na četrtek so prišle na Breg nove skupine nemškega vojaštva. Ptujski jugoslovanski pionirski bataljon se je umaknil

na Turnišče. V četrtek, 10. aprila, so nemški štuka-bombniki napadli grad in 15 bomb težkega kalibra je padlo okoli gradu, ubilo nekaj jugoslovanskih vojakov in poškodovalo grajsko streho in park. Družini Hunker in Lippit, lastnici gradu, sta zbežali v bližnji mlin. Po napadu so se jugoslovanski vojaki umaknili proti Vidmu. Nemci so zasedli grad, z glavno silo pa sledili umikajoči se jugoslovanski vojski.

Na poti proti Leskovcu so Nemci naleteli na bunkerje, ki so jih kmalu počistili. Ko so nemški vojaki preiskovali civiliste glede orožja v gostilni Kos na Bregu, bi bili skoraj ustrelili dva oborožena; lastnika

Borlski zaporniki junija 1941 na grajskem dvorišču

gradu Lippita in revnega krojača Zavca, če bi ju ne bil rešil gostilničar Kos, član Kulturbunda.

Tega dne je padel pri hajdinski postaji nek nemški vojak, ki so ga pokopali na Hajdini. Vedno več nemške vojske se je pomikalo skozi Ptuj. V noči na deseti april je prišel na breško šolo oddelek nemške pehote, nato pa obveščevalna enota. Skozi Ptuj in Breg so drvele močne avtomobilске kolone. V soboto, 12. aprila, je zahteval na Bregu nemški podoficir bencin, a Slovenci niso hoteli izročiti ključev od skladišča. Gasilci, zaproseni za bencin, so vdrli v skladišče in odprli Nemcem bencinske tanke.

Pri Iglju na Bregu je bil nastanjen telefonski oddelek, v Turnišču nekaj tednov nemška obveščevalna skupina, nato pa nekaj mesecev polkovni štab polkovnika Schillinga. Tudi divizijski general Dippold je bil tu med 8. junijem in 8. avgustom večkrat v gosteh. Junija so

prišle semkaj nemške čete na oddih pred svojim odhodom v Rusijo. Pionirji so hitro popravili mostove.

Poškodovani grad Turnišče so popravili na državne stroške. V parku je ostal velik bombni lijak, ki so ga povezali z ribnikom. V tem lijaku so našli ostanke rimskih zidov. Poleti 1941 je igrala v turniškem parku skupina igralcev iz Salzburga veseliogro: »Dedka so prodali«. Od poletja 1941 do 1944 so delali na turniškem posestvu angleški vojni ujetniki, ki so jih v strahu, da bi se povezali z uporniki in delo sabotirali, leta 1944 premestili drugam.⁹²

O bojih za Ptuj leta 1941 pričata ohranjeni fotografiji porušenega železniškega mostu v Ptuj in brvi, ki so jo potem napravili Nemci. Ohranjena je tudi fotografija razstreljenega dravskega mostu v Ormožu in fotografija skupine jugoslovanskih vojnih ujetnikov, ki jih vodijo po Miklošičevi cesti v Ptuj. Iz leta 1941 hrani muzej še fotografijo borlskih zapornikov na grajskem dvorišču.⁹³⁻⁹⁵

Dokumenti o prvih upornikih proti okupatorju

Iz 1941. leta datirajo tudi v muzeju hranjena pisma Franca Toplaka, študenta agronomije iz Mostja v Slovenskih goricah, ki je pomagal organizirati Osvobodilno fronto na tem ozemlju v domačem okolišu. Toplaka so najprej zaprli v Ptuj, nato pa 30. oktobra 1941 v Mariboru ustrelili. V prvem pismu, ki ga je le nekaj ohranjenega, naroča bratu, naj strgajo domači njegova pisma in naslove, ki jih ima. V drugem pismu bratu piše o Alojzu Zormanu, dijaku iz Sakušaka, ki so ga gestapovci prijeli 27. avgusta, za njim pa aretirali še dr. Špindlerja, zdravnika v Juršincih, njega in nekoga z Žabjaka. Toplak izraža v pismu upanje, da ga ne bo zadela najhujša kazen, in opozarja na sojetnike, češ, da bodo bratu po odhodu iz zaporov lahko veliko povedali. Pismo je napisal s svinčnikom na dveh, 14,5 cm krat 18,5 cm velikih lističih. V tretjem pismu, ki ga je pisal bratu 24. oktobra, pravi, da se boji, kaj bo z njim, in želi, da bi ga premestili v borlske zapore. Bratu naroča, naj pove Krampusu in Sirovemu Tonetu, naj ne bosta v skrbeh, ker je zadeva zaupana le njemu. Piše tudi, da je njegova ranjena noga že boljša, a boji se, da bo šepal. Pismo je napisal na list conceptnega papirja. V nedatiranem pismu pravi, da pričakuje premestitev na Borl, ker mu je povedal o njej gestapovec Kouba. Zahvaljuje se za pošiljko in prosi za toplo obleko in obutev. O pazniku Jermanu pravi, da je nevaren. Pismo je pisano s svinčnikom na prazni strani starega sodnega obrazca. V predzadnjem pismu sporoča, da je bil v četrtek na razpravi v Mariboru. Upa, da ga bodo poslali v koncentracijsko taborišče. Prosi za perilo, hrano in toaletne predmete, drugo bo pa povedal osebno ob obisku domačih. Pisal je na dveh listih jugoslovanskih sodnih obrazcev.⁹⁶

Dne 30. oktobra 1941 je napisal Franc Toplak pred svojo smrtjo poslovilno pismo na listu pisemskega papirja s svinčnikom na obeh straneh.

Pismo je naslovil na svojo mater, ki se ji zahvaljuje za vse, in zatrjuje, da mu je bila vse na tem svetu. Prosi jo, naj ga obdrži v lepem spominu. Zadnjikrat pozdravlja svojega brata in sestre, svakinjo in svaka. Želi jim poguma, češ naj ne žalujejo za njim in naj žive srečno in zadovoljno. Nato našteva, kaj vse je imel s seboj, da bi vedeli, ko bodo prišli po stvari, in nazadnje pozdravlja svojo deklico Ciato. Na pismu je podpisan tudi dr. Metod Špindler, ki so ga ustrelili skupaj z njim 30. oktobra 1941 v Mariboru.⁹⁷

O prvi oboroženi partizanski skupini v ptujskem okraju pripoveduje poročilo okrajnega glavarja (Landrat) v Ptujju z dne 11. 8. 1942 na treh tipkanih straneh pisarniškega papirja z naslovom: Bandenkämpfung im Kreise Pettau. Poročilo nima spremnega pisma, zato ne vemo, komu je bilo naslovljeno in je brez pečata in podpisa. V poročilu čitamo, da so z Gestapa javili okrajnemu glavarju (Landratu) dne 8. avgusta 1942 ob 16. uri, da se zadržuje Osojnikova partizanska skupina ob Pesnici pri Juršincih. Nemci so hitro zbrali za prevoz na dvorišču orožniške postaje v Ptujju 12 avtomobilov (PKW). Medtem so obvestili o nameravanem napadu orožniškega poveljnika Jožefa Juroscowitca in vodjo tečaja za HIPO v Ptujju, kakor tudi nekatere orožniške postaje v ptujski okolici, naj bodo pripravljeni. Po načrtu za ta nemški napad je štela Juroscowitcova skupina vodjo, štiri pomožne vodje in 17 mož. Zasesti bi morala okrajno cesto Pacinje—Mostje in nato položaje na severu partizanskega bivališča. Nemce je pripeljala na položaj skupina policistov MLKW, ki je bila slučajno v Ptujju.

Hofbauerjeva skupina je štela pomožnega vodjo, 7 mož in 6 gestapovcev iz Ptujja. Njena naloga je bila zapreti desno in levo obalo Pesnice od Sp. Velovleka proti Pacinju. Skupina se je pripeljala s štirimi avtomobili (PKW) skozi Vintarovce, Desence in Zg. Velovlek. Ker je bila ta pot daljša od poti prve skupine, so morali odriniti prej iz Ptujja.

Fuchsova skupina je štela vodjo, pomožnega vodjo in 10 policistov (HIPO). Zasedla je cesto Gabernik—Sp. Velovlek in zaprla tudi pristop k Pesnici, nato se je pripravila za napad na južni strani. Na položaj so jo pripeljali trije avtomobili (PKW). Odpeljati so se morali pravočasno v Juršince, kjer so se jim pridružili še juršinski orožniki. Tej skupini se je pridružil tudi pisec poročila.

Fahrnerjeva skupina je imela vodjo, pomožnega vodja in 10 mož. Pridružil se ji je okrajni orožniški poveljnik. Zasesti in zapreti je morala le vzhodno obrežje Pesnice od Sp. Velovleka proti Zg. Velovleku. Ko ga je zasedla, se je strnila s Fuchsovo skupino. Po tem načrtu so partizane stiskali v vedno ožji obroč.

Okoli 18.20 so Nemci zagledali borce. Vodja slednjih, Franc Kramberger, tako navaja poročilo, se je na begu približal Fahrnerjevi skupini in zadela ga je krogla.

Nato so se morali Nemci plaziti skozi vodne kotanje in se izogibati strelom izza dreves, ki so krila partizane. Nemške skupine so se

morale pri pohodu prebijati skozi odprte jase, močvirje, grmičevje in gaje. Partizani so se trdovratno branili in streljali na Nemce iz pušk in pištol. Obojestransko streljanje je trajalo že dobro uro, ko so Nemci na močvirnem travniku vzhodno od Pesnice tesno obkolili del partizanov. Nemci so boj nadaljevali in pobili še tri partizane, ki so se krili v močvirni kotanji z ročnimi granatami. Med bojem so našli Nemci v partizanskem taborišču deset dobro naloženih nahrbtnikov z obleko in hrano. Napad je trajal od 18 do približno 20.30. Od partizanov so padli Franc Kramberger, železničar, r. 7. 1. 1894 v Ptuj, poročen; Mirko Reš, ključavničarski pomočnik, r. 1. 5. 1917 v Vintarovcih. (Tako je napačno napisano v poročilu, v resnici pa je padel njegov brat Vinko Reš, pekovski pomočnik r. 24. 12. 1921 v Vintarovcih.) Padla sta še Kostja Reš, pomožni delavec, r. 20. 4. 1924 v Vintarovcih, samski in Alojz Zavec, zidarski delavec, r. 16. 1. 1922 v Krčevini pri Ptuj, samski.

Poročilo navaja, da sta ušla Franc Osojnik, posestnik, r. 28. 8. 1900 v Janževcih, poročen, in Vinko Reš (kar v poročilu ne drži, saj je ušel njegov brat Mirko Reš). Poleg njiju je pobegnil tudi Jože Lacko, kmet, r. 17. 11. 1894 v Kicarju, poročen. Partizan Karel Stojko je umrl 9. 9. 1942 ob 22. uri v ptujski bolnišnici, partizana Jožeta Lacka so Nemci ujeli 10. 8. 1942 na nekem posestvu v Sp. Velovleku, kjer se je skrival. Poročilo še navaja, da so padli na nemški strani orožniški poveljnik in vodja žandarmerijskega oddelka v Ptuj, Zg. Breg — Franc Fahrner, okrajni orožniški načelnik Hans Hupfau, dodeljen GRECO Ptuj. Hudo ranjen je bil poveljnik in vodja orožniškega oddelka ptujske občine Jožef Juroscowit. Pri skoku čez jarek se je na levi nogi poškodoval orožnik Herbert Tschörtlner. Po bitki, ko se je že mračilo, je pisec poročila odredil prevoz padlih in ranjenih Nemcev v mesto. Mrtev in ujet partizane so prepeljali na gestapovsko postajo v Ptuj. Pisec zaključuje, da je napad zato uspel, ker so imeli Nemci takoj pri roki avtomobile za prevoz.⁹⁸

O Lackovi aretaciji priča zaporno povelje z dne 10. 8. 1942 ob 15. uri, kjer čitamo, da je prevzel Jožeta Lacka v ptujskih zaporih paznik Glušič. Na povelju je podpisan gestapovec Kouba. Napisano je na obrazcu na polovici lista pisarniškega papirja.⁹⁹

Člane Lackove družine so Nemci aretirali že prej, o čemer pri-povedujejo zaporna povelja, za ženo Jožefino, r. l. 1889, za otroke Marijo, r. 1923, Jožeta r. 1924, Emila r. 1926 in Elizabeto r. 1928. Zaprli so jih 25. 7. 1942 ob 6. uri in jih spustili še isti dan ob 21. uri. Muzej hrani tudi drugo zaporno povelje na sina Jožefa z dne 7. 8. 1942. Zaprli so ga ob 19.30. Povelje je podpisal gestapovec Strohmeier. Iz zapornega povelja z dne 14. 8. 1942 je razvidno, da so zaprli Lackovo mater Uršulo r. 1864 v Kicarju, ob 8.30. Povelje je podpisal gestapovec Laurentschitsch. Ohranjena je tudi zaporna odpustnica zanjo z dne 16. 9. 1942, medtem ko je za druge družinske člane bilo kar na hrbtnih straneh zapornih povelj napisano, kdaj so jih odpustili. O aretaciji Lackovih otrok in žene meseca avgusta 1942 ni ohranjenih dokumentov razen

v indeksu zapornikov ptujskih zaporov iz časa okupacije, kjer so dvakrat navedena imena Lackovih, toda brez datuma aretacije.¹⁰⁰

Osmrtnico Jožeta Lacka so napisali 19. 8. 1942. Izdala jo je uprava sodnih zaporov v Ptuj. V njej čitamo, da je Jože Lacko umrl, ne da bi se zavedel v celici števil. 9 ob 21.30, dne 18. avgusta 1942.¹⁰¹

V izjavi mrliškega oglednika pa čitamo, da je Jože Lacko, star 49 let, poročen, kmet v Novi vasi 33, občina Ptuj, umrl 18. 8. 1942 ob 23. uri. Oglednik je napisal, da so vzrok smrti možganske poškodbe, temeljna bolezen pa poškodbe na glavi in možganske krvavitve.

Geheime Staatspolizei
Staatspolizeistelle Graz

B.-Nr.

Graz, den 19. 8. 1942

7261

Haftauftrag.

Name: *Latzko Josef*

geboren am *17. 11. 1894* in *Pittenberg*

Ist in Haft zu nehmen. Grund der Haft: *Polizeischandensführung*

Tag: *18. 8. 42* Zeit: *15 Uhr*

Verhaftung am 18. 8. 1942, um 16 Uhr

Greier

Willner

Landesdruckerei, Graz, — 4127-31

Zaporno povelje za narodnega heroja Jožeta Lacka

Podpisan je zdravnik dr. Greier. Naveden je datum pokopa, 20. 8. 1942 v Ptuj, in mrliški ogled 19. 8. 1942 ob 8. uri v Ptuj. Osmrtnica je tipkana na listu papirja v nemščini, kakor tudi vsi drugi nemški dokumenti, ki jih navajamo.¹⁰²

Ujetega Lacka so slikali Nemci pred sedežem ptujskega gestapa. Na prsih ima tablico, na katero so napisali: »Ich bin der Mörder und Banditenführer — Josef Latzko.« Dve taki fotografiji sta ohranjeni, ena doprsna, na drugi vidimo Lacka celega.¹⁰³

O Lackovem grobu med koprivami, kamor so ga pokopali za mestnim pokopališčem, hrani muzej fotografijo, veliko 29 × 21 cm.¹⁰⁴

Med predmeti, ki pričajo o narodnoosvobodilnem boju leta 1942, hrani muzej torbico za pištolo, ki so jo našli otroci leta 1957 v gozdičku Laze pri Mostju, na kraju že opisanega boja Slovenjgoriške čete.¹⁰⁵

Sestra Franca Osojnika, političnega komisarja Slovenjgoriške partizanske skupine je muzeju izročila torbico, ki jo je brat nosil kot partizan in njegovo suknjo iz tistih dni. V torbici je 15 patronov.¹⁰⁶

Maja leta 1955 so izkopali iz grobov borcev Slovenjgoriške partizanske skupine denarnico iz usnja, nekaj patron, 4 zdrobljena ogledala, 2 glavnika, 2 para čevljev, usnjena pasova, klobuk, električno baterijo, tubo za svinčnik, čevelj, srebrn poročni prstan. Predmeti so razstavljeni v Mestnem muzeju v Ptuj.¹⁰⁷

Na borske zapore v letu 1942 spominjata dva dokumenta in nekaj fotografij. Odpustnica Vladimarja Tušaka iz Cerkvenjaka v Slovenskih goricah je z dne 12. 2. 1942. Na odpustnici je podpisan dr. Machula.¹⁰⁸

Druga odpustnica z dne 1. 12. 1942 se glasi na ime Katarine Kojc, r. 1923 v Ptuj. Na obeh je pečat »Geheime Staatspolizei — Polizeifängnis Ankenstein.¹⁰⁹

Iz borskih zaporov je pisal dopisnico svoji ženi v Makole Janez Žnidar 29. 11. 1942, ki je leta 1943 umrl v koncentracijskem taborišču v Nemčiji. Na dopisnici se zahvaljuje za pošiljko. Upa, da se bo še videl z ženo in ljubimi otročiči, ki naj ne pozabijo na očeta. Ženi naroča, naj poprosi soseda, da ji pripravi drva za zimo. Rad bi malega Janeza vzel v naročje, kar naj stori v njegovem imenu njegova žena. Na koncu pisma želi vsem zdravja in vse pozdravlja.¹¹¹

DOKUMENTI O NARODNOOSVOBODILNEM BOJU V DRUGEM OBDOBJU OKUPACIJE

Videli smo, da ni ohranjen iz prvega obdobja okupacije noben pisan partizanski dokument, ampak le dokumenti okupatorja, ki se nanašajo na osvobodilni boj. Iz drugega obdobja okupacije hrani muzej poleg nemških dokumentov, ki omenjajo partizane, tudi pisane dokumente OF, KP in nekaj naših vojaških poročil. Verjetno je kaj takih dokumentov še pri nekdanjih aktivistih OF in borcih NOV, ki jih še doslej niso izročili muzeju.

Na fotografiji iz leta 1943 vidimo dva aktivista, ki ju je poleti 1943. leta poslal v ptujski okraj Pokrajinski komite KPS za Štajersko. Oblečena sta v partizansko uniformo. To sta študentka Cvetka Praprotnik-Štefka, doma iz Cirkulan v Halozah in Tone Žnidarič, nekdanji španski borec, doma iz Ptuja, poznejši načelnik štaba 18. divizije, ki je bil hudo ranjen pri preizkušanju orožja in je decembra 1944 umrl.¹¹¹

V nemški ptujski kroniki (Chronik der Stadt Pettau) čitamo o prvem nemškem napadu na partizane v ptujskem okraju. Napadeni so bili pravzaprav hrvaški partizani ob slovenski meji v Halozah. Nanje so 17. julija 1943 ponoči sipali Nemci bombe iz topov-havbic z Okiča, iz Slatine in Leskovca. Partizane so napadli oddelki ptujskega, celjskega in mariborskega garnizona, grahičarji, policija in orožniki. Že 16. julija so jih Nemci napadli s štuka-aeroplani. V leskovski šoli so pripravili lazaret, ki ga je oskrbovala Pirichova iz Ptuja. Nemški vojaški oddelki so partizane prisilili k umiku. Najbolj pri-

zadeta kraja sta bila Višnjica in Cvetlin na hrvaško-slovenski meji. Na nemški strani je padlo šest vojakov, osem pa je bilo ranjenih. Partizane bi bili morali zajeti hrvaški ustaški vojaški oddelki, a so popustili in partizani so se lahko umaknili proti Bosni. V bojih je bil hudo prizadet tudi grad Trakošćan, kjer so hrvaški partizani že prej zaplenili hrano v gospodarskem poslopju. V kroniki čitamo, da so se

*Tone Žnidarič-Stefan in Cvetka Praprotnik-Stefka, delegata PK KPS
za Štajersko leta 1943 v ptujskem okraju*

pred nemškim napadom na hrvaške partizane v Halozah zbrali slednji 9. julija pri Varaždinu in tam spustili v zrak municijsko skladišče. Hrvaška baterija s 4 do 10 cm topovi-havbicami je šla proti partizanom, toda major je z moštvom vred prešel na partizansko stran. Nemci so takoj zaprli državno mejo in obvestili garnizone, naj se pripravijo na napad. Medtem pa so partizani osvobodili zapornike v Lepoglavi.¹¹²

Iz ptujske kronike, ki jo je pisal okupator, zremo, da je ptujski okraj doživel že leta 1943 prvi bombni napad. Prvič so preletela zavezniška letala Ptuj in njegovo okolico 13. VII. 1943 po bombardiranju Dunajskega Novega mesta. Eno izmed letal je odvrгло pet bomb na Strnišče, da bi poškodovale temelje, ki so jih gradili za tovarno aluminija. Bombe pa niso zadele cilja, ampak so padle v gozd za gradbiščem, blizu gradu Ravno polje. Aeroplani so odleteli v dveh skupinah, kakor so tudi prileteli, po 15 bombnikov v skupini. Leteli so zelo visoko.

Dne 24. oktobra 1943 so okoli 13. ure Ptuj znova preletela zavezniška letala. Bil je oblačen dan in letala so letela tako visoko, da se je slišalo le njihovo brnenje. Od zagrebške strani so se nato čule detonacije. Iz vpisa v kroniko dne 29. oktobra 1943 je razvidno, da so odredili, naj se ob pol osmih zvečer zatemne vse hiše, cestna razsvetljava pa naj sveti le do 20. ure.

Zadnjikrat so leta 1943 preletela zavezniška letala ptujsko področje v petek, 2. novembra, okoli 13. ure. Priletela so od Dunajskega Novega mesta, kjer so bombardirale industrijske objekte, pot pa nadaljevala na Hrvaško. Ker je bila megla, se letala niso videla.

Leta 1944 so Ptujčane pogosto vznemirili alarmi, ki so naznanjali bližanje zavezniških letal. Že 7. januarja 1944 je ob pol enajstih letelo nad Ptujem 29 bombnikov, ki so potem odvrgli bombe na Teznem pri Mariboru in ubili 52 ljudi. Nemški lovci so napadli zavezniška letala in prav nad Ptujem se je vnela zračna bitka. Tri zavezniška letala so strmoglavila, del posadke se je rešil s padali, a so letalce ujeli, dva zavezniška lovca sta morala zasilno pristati.

Dne 23. januarja so prileteli okoli 20. ure avioni nad Maribor, nato pa odvrgli vzhodno, zahodno in južno od Ptuja precej svetlobnih obročev in okoli 21. ure odleteli.

Prvega februarja 1944 so spustila letala na Strnišče najprej svetlobne obroče in »drevesca« nato pa napadla tovarniško področje, kamor so odvrgli okoli 100 bomb, v okolici pa okoli 60. Škoda ni bila prehuda, vendar so bombe ubile 6 mož in poškodovale upravno poslopje, veliko delavcev je bilo ranjenih. Eno izmed teh letal je odvrгло na Ptuj, Rabeljčjo vas in Novo vas 6 bomb, med njimi eno težjo, 230 do 250-kilogramsko. V mestu so ponekod popokale šipe in bilo je poškodovanih tudi nekaj stavb. V Strnišču, Rabeljčji vasi in v Novi vasi so našli precej nerazpočenih bomb, ki so jih člani protiavijske zaščite razstrelili. Eno sovražno letalo so Nemci zadeli, zrušilo se je pri Popovcih. Napad je bil pri kraju ob četrtna devet.

Dne 22., 23., 24. in 25. februarja 1944 so prileteli zavezniški bombniki nad Ptuj od juga, nato pa preleteli mesto od severa proti severovzhodu. Dne 25. februarja so odvrgli 6 bomb na Novo vas, kjer so poškodovali tri hiše in nekaj oseb laže ranili.

Na dan nemške vojske, 19. marca 1944, se je vnela nad ptujskim okrajem prava letalska bitka in pri Cerkvenjaku v Slovenskih goricah so Nemci sestrelili štirimotorno ameriško letalo, šest mož posadke se je ubilo, štiri pa so Nemci ujeli.¹¹³

Listine o partizanih leta 1944

O partizanskih akcijah v letu 1944 čitamo na dveh straneh knjige »Dorfbuch Pettau« tole: »Na koncu julija se je pojavilo pri Hajdini več partizanov, ki so pri trgovcu Skolibru zaplenili veliko cigaret in preiskali še nekatere hiše. Dne 19. avgusta so zaplenili pri trgovcu Jurgecu na Sp. Hajdini cigarete; v hiši Vogrinca na Zg. Hajdini pa 10 kg slanine. Dne 31. avgusta so partizani demolirali hajdinsko ver-

mansko postajo, razbili šipe, polomili pohištvo in uničili vse akte. Dne 1. septembra so trije partizani vdrli v gostilno Učakar pri hajdinski postaji, zaplenili cigarete in vino. Okoli 30 jih je čakalo še na preži v bližini. Dne 19. septembra je vdrlo 12 partizanov v hišo voditelja krajevnih kmečke zveze (Ortsbauernführer) v Dražencih, ker je bil nasprotnik partizanov in mu zaplenilo precej masti, mesa, moke in obleko. Hlapec je moral zapreči in pobrano blago odpeljati do Dolene.

V noči na 24. september so v drugo zaplenili cigarete pri trgovcu Jurgecu, poškodovali in raztrgali Hitlerjevo sliko in zastavo s kljukastim križem. Te noči so vrgli partizani od dveh strani zažigalne bombe na Koroščevo žago v Sp. Hajdini, da je do tal pogorela. Škoda je bila velika. Domačini so hoteli gasiti, a partizani so iz ozadja streljali; tudi gasilci so prišli prepozno.¹¹⁴

O partizanih govori še list iz iste knjige z naslovom: »Das Bandenwesen und seine Bekämpfung in der Ortsgruppe«, ki mu je pridana fotografija v velikosti razglednice z napisom »Orožniki in deželna straža (Landwache) pri ogledniškem obhodu pri Šturmovcu«. Pisec pravi, da so se tuje boljševiske skupine vgnezdile po raznih krajih Štajerske, ki naj bi škodovala Nemcem. Tem skupinam pomagajo nekateri domačini. Da bi partizane uničili, so zadolžili Nemci »vermane« (brambovce) in orožnike. Od julija 1943 pa jim pomaga tedaj ustanovljena »Landwache« — deželna straža, ki se vadi v uporabi orožja za nočne obhode in zasede. Junija se je pojavila majhna partizanska skupina na Sp. Bregu. Nemci so se pripravili, da bi jo napadli in uničili, a se je že prej umaknila drugam.¹¹⁵

»Deželna straža« in vermani na preži za partizani pri Vidmu (Šturmovcu) jeseni 1944

O partizanskih napadih v ptujskem okolišu čitamo tudi v prepisih poročil Lackovega odreda štabu IV. operativne cone NOV in POS, ki jih v tem zborniku podrobno obravnava članek o »Lackovem odredu«.

O napadu na Starše na Dravskem polju nam govori prepis pisma komande čete Lackovega odreda s položaja 16. X. 1944 štabu IV. operativne cone in štabu Lackovega odreda.¹¹⁶

Dne 21. oktobra 1944 piše komanda čete Lackovega odreda štabu IV. operativne cone, operacijskemu odseku, da so partizani v noči od 20. na 21. oktober demonstrativno napadli žandarmerijsko postajo v Cirkovcah pri Pragerskem.¹¹⁶

V prepisu poročila Lackovega odreda, minerskega voda — štabu IV. operativne cone NOB in POS, operacijskemu odseku, čitamo, da je 27. decembra 1944 minerska skupina pod vodstvom vodnika tov. Tarzana napadla železniško progo Ptuj—Ormož. Progo je minirala med Ormožem in Lento.¹¹⁷

V istem poročilu čitamo, da je ta skupina minirala progo Središče—Ormož pri vasi Grabe. Dne 28. decembra 1944 je minerska skupina minirala in uničila v Lači vasi pri Središču bager, ki so ga uporabljali Nemci pri kopanju protitankovskih jarkov.

Poročila obveščevalcev NOV in okrajne mobilizacijske postaje

Iz arhiva obveščevalca in vojnega referenta Aleksandra je za čas od 19. novembra 1944 pa do konca vojne ohranjenih precej pisem, ki jih je ta sprejemal iz Obv. točke 1.b. O. C. Pohorje od tovariša Marka, v katerih mu slednji daje razne naloge, in kopije pisem, ki jih je pošiljal Aleksander na Pohorje in svojim sodelavcem.

V poročilu, dne 13. 12. 1944 sporoča Aleksander iz Breze obveščevalni točki I. B., da je na breški šoli pri Ptuju okoli 50 nemških orožnikov z MPI puškami in ročnimi granatami. V Ptuju je okoli 200 nemških vojakov raznih narodnosti, večinoma starejših, straža pri kasarni je šibka. Vojaki so oboroženi s puškami, imajo nekaj MPI in težji mitraljez. Na hajdinski šoli je 23 vojakov, Nemcev, Italijanov in baje tudi neki Hrvat. Oboroženi so s puškami francoskega tipa in imajo dva voza municije in nekaj MPI pušk. Ponoči jih straži s puško oborožen stražar. Morala med njimi je popustila. Ob tla so poteptali celo Hitlerjev kip, šolarjem pa pripovedovali, da so Hitlerja bombardirali. Vojaki imajo tri konje pri posestniku Mariniču na Hajdini ob glavni cesti, na šolskem dvorišču pa stojita njihova avtomobila, osebni in tovorni. Ob neki hiši na dvorišču, tretji od šole proti Mariboru na levi strani, imajo Nemci nekaj vozov in tovorni avto, v hlevu pa baje konje; vse je ponoči zastraženo, a straži le eden stražar. Prejšni dan se je vozilo iz Ptuja proti Mariboru 12 avtomobilov. Prva dva sta bila gestapovska, zadnjih devet pa je imelo hrvaški znak. Vozovi so bili polni s puškami oboroženega vojaštva. Poročilo je tipkano na polovici lista pisarniškega papirja. Na koncu je pisec pripisal, da so na dan,

ko piše to pismo, dobili nekateri posestniki v okolici na dom časopis »Slovenski dom« s poštnim pečatom iz Zlatoličja (Golldorf) z dne 9. 12. 1944.¹¹⁸

Šefu obveščevalne službe tovarišu Marku je pisal Aleksander 14. 12. 1944, da koplje okoli 200 m od ceste, ki vodi iz Št. Janža v Prepolje, na forovški njivi 7 civilistov pod nadzorstvom 60 do 70 policistov in orožnikov podolgovato jamo. Najbrž bodo tam streljali talce. Orožniki so oboroženi s puškami MPI in ročnimi granatami. Kopati so začeli zjutraj. Orožniki in policisti so se pripeljali iz Ptuja na osebнем in treh tovornih avtomobilih. Tovariš Tace meni, da bi morali z oboroženim nastopom preprečiti streljanje.¹¹⁹ (Kakor nam je sedaj znano, je okupator ustrelil v Staršah 14. 12. 1944 po deveti uri deset talcev.)

Dne 23. 12. 1944 piše Aleksander v poročilu, da je prišel 22. 12. v Gösting pri Gradcu velik transport gestapovcev, ki je med njimi največ Hrvatov, nekaj tudi Nemcev in baje Poljakov. Kako so oboroženi, ni znano. Okoli 300 jih bo prišlo v ptujski okraj, drugi v celjskega. Aleksander piše še, da mu je sporočil Ferdo o gestapovskih racijah v Apačah, kjer so iskali nekega Petka.¹²⁰

O partizanskih napadih v Halozah leta 1944 in 1945 beremo v knjigi komandirja vojaške mobilizacijske postaje, na položaju v ptujskem okraju. Knjiga je vezana v polplatno in ima 23 strani poročil.¹²¹

V poročilu z dne 23. 8. 1944 se bere o domačinu S. H. r. 1885 v Jesenicah pri Žetalah, ki je prijavil orožnikom dve ženi srednjih let in fanta, ko so pobegnili iz strniškega taborišča.

Na tretji strani knjige čitamo, da je F. B. iz Nadol, dvakratni begunec iz NOV, drugič je pobegnil iz 3. čete 1. bataljona Šercerjeve brigade. Na mesto odkoder je zbežal, je privedel 24. 9. 1944 nemško policijo, a partizanski bataljon se je prejšnji dan umaknil. Nemcem je povedal, da skriva Teča Galun v Završah na podstrešju partizanske ranjence; zato so nemški policisti njeno hišo preiskali in polomili stanovanjsko opremo, a ranjencev niso našli. Družine Galunovo, Valantovo in Fiderškovo je policija postrojila v vrsto in jim grozila s smrtjo in požigom. F. B. je nato nemški policiji pobegnil in sedaj zanika svojo krivdo. Dne 29. septembra se je zopet vdinjal policiji, ki ga je prišla doma pri delu. Policisti so prijeli tudi Polajžarja s Prevalj pri Žetalah. Ker je F. B. Nemcem na potu zopet ušel, so zato ustrelili Polajžarja.

V 13. zapisniku z dne 17. novembra 1944 čitamo o dogodkih v novembru. Prvega novembra so partizani zažgali šolo v Stopercah, ki so jo Nemci urejali za vselitev nekega SS-oddelka. Petega novembra so partizani storili isto pri Florjanu, kamor so tudi nameravali esesovci. Partizani so K. F. pri Florjanu zaplenili pisalni stroj, posodo za vojaško postajo, kitaro, vojaško bluzo, orožniško kapo, uro, naboje za lovsko puško in vojaško torbo. K. F. je bil prej zagrizen jugoslovanski orožnik, sedaj pa hud nemčur v službi na občini v Rogaški Slatini. Poročilo omenja tudi partizanski napad na tovarno v Majšperku 14. novembra 1944, kjer so partizani zaplenili delovne obleke, čevlje, žage, pile, sekiro, posodo in nekaj drugih predmetov, pri Pavli Starešina pa gasilsko obleko, 5 škatlic vezalk za čevlje, 3 zavoje cigaretnega pa-

pirja, 17 kosov belega blaga, 12 kosov posode in 4 škatle gumbov. Na Dednem vrhu so našli partizani švabski »švareloze« tipa 34 s 100 naboji. Orožje je pustila tam edinica Šercerjeve brigade, vrh tega pa še 3 angleške puške in eno mavzerico. Vse to so naši poslali nazaj v brigado. Partizani mobilizacijske postaje so ujeli nemškega vojaka, mu odvzeli vojaško obleko in ga razorožili, drugi nemški vojak je v spopadu padel. Razorožili so tudi nemškega vojaka, ki je peljal voz sena in mu odvzeli obleko, voz pa zažgali. Tovariš Jože, ki piše poročilo, pravi, da je že od 15. oktobra pretrgana zveza z vojaškim zaledjem in da zato novincev niso mogli pošiljati v NOV. Od 15. novembra dalje so zveze spet vzpostavljene in novinci ter begunci iz nemške vojske odhajajo redno dvakrat na teden v NOV. Za nekaterimi begunci iz NOV so izdali tiralico. Vsakršne potrebščine za NOV rekvirirajo pri nemčurjih. Tako so pri vodji nemške kmečke zveze F. P. zaplenili nahrbtnik, usnje in čevlje, daljnogled in 1050 RM.

Prvo poročilo v knjigi je napisano 18. 11. 1944 in govori o »blok-firerju« v Zavrhah, ki sili ljudi k oddaji krompirja in žita. Partizani so mu vzeli še tisti dan, ki je priganjal ljudi k oddaji, rdečo legitimacijo HB (Heimabund), zato se je tedaj napotil k orožnikom na Ptujsko goro javit partizane.

Drugo poročilo je napisano 28. 11. 1944, in sicer o Martinu Kovačiču, r. 1870 v Nadolah pri Majšperku, ki so ga Nemci odpeljali 24. novembra v ptujske zapore, ker ga je nekdo javil, da skriva orožje. Nemci so našli pri njem le dežni plašč in vojaško obleko.

Na strani 9 čitamo v poročilu, da so partizani zaplenili pri Š. 10 kg suhega mesa in svinjo za preživljanje terenskih aktivistov OF. Š. je zagrizen nemčur, ki sili naše ljudi kopati strelske jarke za nemško vojsko. Kdor se je upiral, mu je zagrozil z represalijami. Š. je ostal kljub opozorilom v nemški službi.

V Stopercih so partizani 25. novembra zaplenili nekemu nemškemu vohunu kolo, uro, plašč in nalivno pero, v Mihovcih in Jablanah na Dravskem polju pa 22 gasilskih uniform, od katerih so deset izročili terencem, druge pa poslali v brigado. Pri S. na Ptujski gori so zaplenili perilo in obleko za terence.

Zapisnik vojnega referenta Jožeta o zasliševanju z dne 3. 12. 1944, poroča o J. H. (r. 1917), da je H. hotel prejšnji dan, ko ga je mobilizirala mobilizacijska patrula, dvakrat pobegniti. Njegovega polbrata Milana Pušaverja so prijeli 7. decembra 1944 zvečer in ga likvidirali. Ta je bil najprej pri partizanih, od koder je pobegnil in ropal na partizanski račun. Ljudi je oškodoval za okoli 15.000 RM. Jemal jim je tudi čevlje, obleko, ure in drugo. Ker ga je zaradi zločinov preganjala ljudska oblast, se je prijavil Nemcem in vodil nemško policijo k zavednim Slovincem, ki jih je izdajal. Šest naših so Nemci odvedli v zapore in taborišča, nekaj se jih je poskrilo. Ker so Nemci zapirali naše še po Pušaverjevi smrti, je verjetno, da je izdajal kdo, ki mu je on bržkone marsikaj zaupal.

V 11. zapisniku z dne 12. decembra čitamo, da Nemci odvzemajo ljudem živež, nekaj ga plačajo, nekaj pa ne. Tako nemško roparsko

patrolo so napadli borci vojaške mobilizacijske postaje ptujskega okraja, ki ji je načeloval Jože Krašovec, r. 1907 mehanik, doma v Mihovcih. Eden izmed Nemcev je padel, eden od njihovih ranjencev umrl v ptujski bolnišnici, eden pa pobegnil. Partizani so zaplenili nemško brzostrelko in pištolo.

Iz 12. zapisnika zvemo, da so partizani 15. decembra razdejali leseni most na cesti s Ptujске gore proti Stopercam, da bi Nemci ne mogli odpeljati naropanih poljskih pridelkov. Ko se je nato peljal nemški okrajni vodja (Kreisführer) s spremstvom čez most, se je avto zvrnil v potok. Po vodjo in njegove je prišlo 40 Nemcev, ki so vse poegnili iz vode.

V istem poročilu piše referent Jože, da je napadla partizanska patrola pod njegovim vodstvom nemško patrolo. Eden izmed Nemcev je padel, trije pa so ušli, enega ranjenca so odpeljali v Rogatec, kjer je naslednji dan umrl. Pri tem napadu so partizani zaplenili puško. Jože javlja v obvestilu, da so bile zveze z odredi spet prekinjene do 9. decembra. Novinci, ki jih so poslali k odredom, so se morali vrniti. Vojaška postaja namerava porušiti dva mostova, zato naproša komando za razstrelivo.

14. poročilo ugotavlja, da je komandir Jože 23. decembra spet postavil zvezo z levim bregom Drave. Na postajo se je vrnil 31. 12. Pred vrnitvijo se je oglasil na Boču, kjer je prav tako uredil zvezo. Dve patroli pod vodstvom Branka in Stojana sta mobilizirali, ena v Vabči vasi, druga pa na Bolfenku. Od desetih novincev je eden pobegnil.

V 16. zapisniku beremo, da so 24. 12. zaplenili pri nekem kmetu svinjo, ker sta sinova Štefan in Karel ušla NOV, in tudi pri nekem posestniku v Marijni vasi, ki je pobegnil iz naše vojske. Med nemško hajko na Boču je pribežalo sedem partizanov na postajo.

Trije zapisniki pripovedujejo o dogodkih januarja 1945. V 10. zapisniku z dne 7. januarja 1944 čitamo o roparski tolpi pri Ptujski gori, ki ropa pod partizanskim imenom in jo vodi Štefan Štefančič. Da bi tolpo prijeli, so poslali že 30. novembra 1944 proti njej patrolo z Borisom, Jankom in Petrom. Še tisto noč so prijeli Štefančiča in njegove pajdaše Vincenca Godca, Cecilijo Lampret in Antona Lampreta in jih pripeljali na mobilizacijsko postajo. Zvečer ob osmih jih je na potu ustavilo pet neznanih borcev neke VDV postaje s Pohorja. Zaradi nespoznane so jih neznani borci napadli in pri tem je padel partizan Boris.

V zapisniku št. 15 je zapisano, da so vzpostavili vojaško zvezo z Bočem, kamor sta odšla 3. januarja 1945 tovariša Jože Kondir in Marjan. Vrnila sta se še istega dne. Na Boč bo odšlo 5. januarja sedem novincev. Tovariš Ivan je odšel z dvema spremljevalcema 2. januarja k Dravi, a se še niso vrnili.

V 17. poročilu z dne 8. januarja se bere, da na Boču nočejo več sprejemati vojaških novincev, češ da to ni njihova naloga. Zato so jih 5. januarja poslali nazaj na mobilizacijsko postajo. V petih dneh bo urejena spet zveza s Hrvaško. Na postajo je prišel Franjo Šmid s Kozjanskega odreda, ki bo sprejel pismo za referenta za zvezo tov.

Svobodo. Pismo mu bo osebno izročil in vse kar je potrebno obrazložil.

Partizani mobilizacijske postaje so zaplenili pri nekem beguncu iz brigade v Strmcu pri Florjanu in pri drugem beguncu v Tomaju svinjo, svinjske kože, sol, podplate, dva nahrbtnika in nekaj drugih potrebščin. V Tomaju so našli na begunčevem domu tudi italijansko puško in 78 nabojev.

Listine OF leta 1944

Iz leta 1944 je ohranjenih tudi nekaj dokumentov Osvobodilne fronte. V poročilu nekega vaškega odbora Osvobodilne fronte okrajnemu odboru dne 7. 9. 1944 je podpisan tovariš Tarzan, ki med drugim omenja, da so pritegnili k delu za Osvobodilno fronto tri vasi. V dveh vaseh deluje že odbor OF, včlanjeno je 30 članov in 6 mladincev, v tretji vasi je pa okoli 15 članov. Odbori delajo po sektorjih, političnem, vojaškem, obveščevalnem in gospodarskem. V partizanski odred so poslali doslej 5 novincev, 3 moške in dve ženski. Orožja doslej niso še nič zbrali. Ukrenjeno je, da bodo v vseh treh vaseh oddali najmanj 2 tona žita, krompir, sadje in drugo. Nabrali so že 127 RM prostovoljnih prispevkov. Pismo se konča s pozdravom »Smrt fašizmu — svoboda narodu!« Tipkano je na listu pisarniškega papirja in je slabo ohranjeno.¹²²

Okrožnica okrožnega odbora OF Ptuj, na položaju, datirana 18. 11. 1944 in naslovljena vsem krajevnim odborom OF in ZSM, navaja okrožnico glavnega štaba NOV in POS, ki naroča zbiranje podatkov o padlih borcih in oskrbovanje njihovih grobov. Tipkana je na listu na eni strani pisarniškega papirja in je brez podpisa.¹²³

Poročilo okrajnega komiteja okraja Ptuj, na položaju z dne 3. decembra 1944 piše o seji, na kateri so dopolnili okrajni komite. V njem so sedaj sekretar Srečko, Tine, ki je odgovoren za informacije, propagando in kadre; Fric za socialno skrbstvo, Janez za raziskovanje zločinov, Martin za gospodarstvo, Marko za obveščevalno službo, Tatjana za SPŽŽ in RK, Dragica za ZSM, Simon pa za narodno zaščito. Med dnevnim redom so obravnavali zunanje in notranjepolitični pregled, ki ga je podal Srečko, nato pa poročila članov, mobilizacijsko vprašanje in delovni načrt. O Komunistični partiji je govoril Tine. Nato so razpravljali o kritiki in samokritiki. Ob koncu zapisnika čitamo imena članov KP, ki so: Fric, Jurek, Tine, Janez, Marko, Ivan, Simon, Martin, Tatjana, Dragica, Miran, Harašo, Branko, Gustl, Jože, Boleslav, Konrad, Sima, Jaka, Nataša. Kandidati za sprejem v Komunistično partijo pa so Andrej, Feliks, Makedonec, Slavko, Tomaž, Saša, Pavel, Nežika, Oskar, Telefon, Svoboda, Draša, Cvetka, Vladimir, Boltežar, Mica in Miha.¹²⁴

Verjetno je iz leta 1944 tudi navodilo o dolžnostih vaškega odbora Osvobodilne fronte, ki ga je sestavil Franc Belšak-Tone, pred svojo smrtjo 4. februarja 1945, sekretar ptujskega okrajnega komiteja KPS. V naročilu priporoča, naj šteje vaški odbor OF najmanj šest članov. Sekretar je odgovoren za delo odbora v celoti in za delo OF v kraju,

kjer je odbor predstavnik ljudske oblasti. Skrbeti mora, da pritegne odbor v OF vse poštene ljudi. Seje mora sklicevati enkrat na teden. Vojaški referent naj poskrbi, da ne gre nihče več v nemško vojsko ali k vermanom in vzdržuje zvezo z našo vojsko in kurirji TV postaj, da lahko sproti odpravlja novince v vojsko. Na skrbi naj ima bunkerje, ki služijo v primeru premika naše vojske za bolnišnice. Čimprej mora sestaviti mobilizacijske spiske za vojne obveznike v starosti od 17 do 45 let. Glavna njegova briga je kolikor moči uspešna mobilizacija.

Obveščevalec naj dobi točne informacije o sovražnikovih postojankah, kako so zgrajene, koliko članov imajo, kako je sovražnik oborožen, kakšna je njegova morala, kje se gibljejo sovražne patrole, kdaj in kako so oborožene, ali vodijo s seboj pse itd. Ilegalce mora pravočasno obveščati o nevarnostih in raziskovati zločine, ki jih je zagrešil okupator.

Gospodarski referent naj skrbi, da Nemci ne dobijo ne zrna žita ne kaplje mleka, ne krhlja jabolka več. Hrano je potrebno spraviti na varna mesta, v bunkerje, za naše borce. Vsak zaveden Slovenec naj odda odvečno hrano prostovoljno naši vojski. Referent mora vedeti, kje se hrana rekvirira, blagajnik pa zbira prostovoljne prispevke, ki naj jih daje vsak zaveden Slovenec mesečno, kolikor pač more, kot »posojila svobode«. Tehnikova naloga je, da pravilno razdeli naš tisk, tako da kroži časopisje iz roke v roko, da se ne strga in uniči; da nabira papir, sponke, razmnoževalno pasto in priskrbi pisalne stroje. V vaše odbore je treba vključiti čimveč žena.¹²⁵

Podobno Tonetovemu je navodilo za sestavljanje vaških odborov OF in za njihovo delo, natipkano na listu pisarniškega papirja. Tisk navodila je že zelo obledel.¹²⁶

Okrajni odbor OF je izdal 10. novembra 1944 letak, tiskan v »Tehniki Lacko« v velikosti 17 × 7 cm, s tem-le besedilom: »Slovenci, 8. novembra 1944 je bil ustreljen Milan Pušaver, doma v Sestržah, dezertar iz partizanskih vrst, izdajalec slovenskega naroda in razbojnik, ki je na račun partizanov ropal in izsiljeval od ljudi denar

in obleko. Smrt izdajalcem! Okrajni odbor OF Ptuj.« Ohranjeni so trije primeri tega letaka.¹²⁷

Med osebnimi dokumenti v arhivu oddelka ljudske revolucije v ptujskem muzeju je ohranjena članska izkaznica Zedinjene zveze protifašistične mladine Jugoslavije Ide Zadravec-Nade, iz katere je razvidno, da je članica Zveze od 1. marca 1943. V legitimaciji je navedeno, da je članica OOOZSM. Legitimacijo sta podpisala Ivan Gorjup in predsednica Vilma Bebler. Pečat ima napis: Zveza slovenske mladine — Glavni odbor.¹²⁸

Tovarišica Neža Pernat iz Pleterja je oddala muzeju pobotnico za posojilo narodne osvoboditve izdano od Pokrajinskega odbora OF za Štajersko, s podpisom pooblaščenke Ivanke Rebršak-Tatjane in A. Vipotnika z dne 8. 12. 1944.¹²⁹

Iz leta 1944 hrani muzej zemljevid sodnega okoliša Ptuj iz leta 1905 v merilu 1:10.000 in njegovo kopijo; na zemljevidu so vrisani sedeži odborov OF in ZSM v jeseni 1944. Dokument je last aktivista Sagadina.¹³⁰

Iz tega leta je verjetno tudi del sejnega zapisnika, ki v njem poudarja Srečko, tedanji sekretar Okrajnega odbora OF, potrebo nove razporeditve kadrov in ponovne mobilizacije. V delovnem načrtu se omenja, naj bi pridobili v posameznih vaseh po štiri zaupnike, organizirali sestanke Osvobodilne fronte in postavili odbore SPZZ. Aktivisti naj bi povsod nabrali po tisoč RM posojila, pripravili na svojem terenu po en bunker in poiskali še eno mesto za tehniko. Na sestanku so določili tov. Natašo in tov. Martina za delo v Ptuj, Tatjano za Dravsko polje, Jüreka za Ptujsko polje, Frica za vasi okoli Ptuja, kjer še ni odborov Osvobodilne fronte, Marka za Haloze, Konrada, ki je še legalec, pa za Haloze. Tineta so poklicali na javko 13 TV postaje, a bo delal še tudi na svojem starem terenu. Gospodarski referent pa bo z Vinkom organiziral prevažanje hrane.

Družinam, ki jih okupator preganja, naj bi nudili pomoč v denarju, in sicer za žene po 40 RM, za otroke do 14. leta mesečno po 14 RM. Če družina ne dobiva živilskih kart, ji je pomagati z živili.

Na seji je poročal Feliks o kurirski postaji na hrvaški strani meje, češ da so hrvaški partizani z našimi borci neprijazni, vodilni vojaški funkcionarji pa nasprotno zelo prijateljski. Odslej naj bi naši fantje raje odhajali v slovenske brigade preko javke na Boču.

Prav tako so se na tej seji vsi strinjali s tem, da je potreba urediti raznašanje tiska, kar bo prevzela okrajna tipkarica Ljubinica, pomagala pa ji bo kuharica Anica. Tov. Rozika, članica mariborskega okrožja, ki je bila prejšnji dan na seji okrožja, je predlagala, da bi se o raznašnju pogovorili pri vsakem vaškem odboru Osvobodilne fronte.

Na koncu zagotavlja zapisnik, da je seja končana, ker morajo tovariši oditi na javko čez Dravo. Ohranjena je le tretja stran tega tipkanega zapisnika.¹³¹

V beležnici s trdimi platnicami aktivistke Nade, v velikosti 9 × 14 cm, so na trinajstih listih same partizanske pesmi, na štirih straneh so omenjene splošne naloge članov krajevnih odborov OF, na

drugih štirih pa naloge aktivista Mirana, vojaškega referenta, naročila za Darinko, ki skrbi za Rdeči križ, za Leva, kandidata SKOJ, ki naj poživi delo v Ormožu in za Gozdano, ki naj pregleda delo v dveh krajevnih odborih. Potem se pa v beležnici bere, da bo prihodnja javka 7. in 8. oktobra 1944 »pri gnilem krompirju«.

Na štirih straneh je v beležnici razčlenjeno delo vaških odborov Zveze slovenske mladine. Za delo odgovarja sekretar. Poverjenik za agitacijo in propagando odgovarja tudi za tisk, ki kroži med mladino, za dopisovanje, nastope z deklamacijami, igrami in za trosilne akcije.

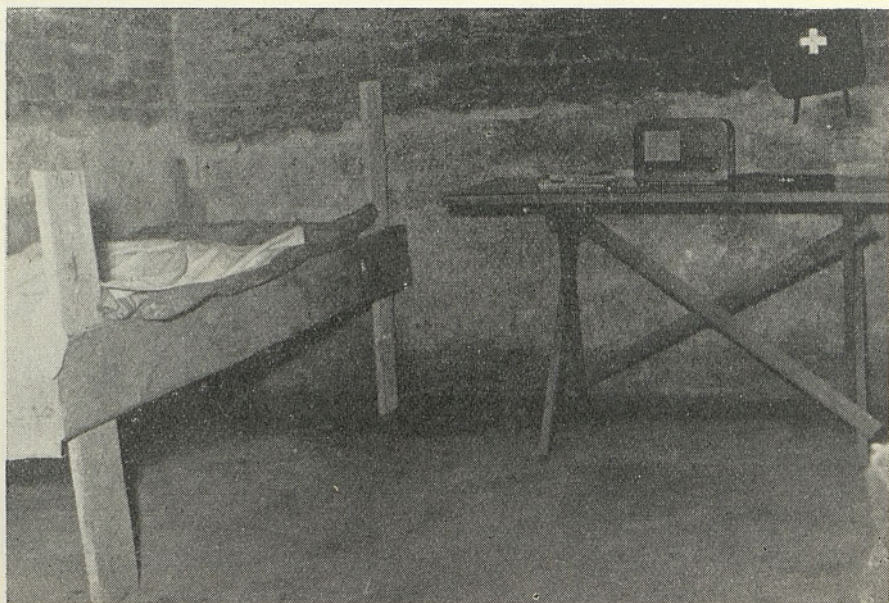

Partizani-aktivisti v Halozah leta 1944

Kdor ima na skrbi pionirje, jih družijo v čete, ki jih vodijo komisariji, komandanti in bolničarji. Gospodarski referent zbira prispevke za NOV v blagu, živežu in denarju in prispevke za ljudsko posojilo ter ureja skladišča. Referent za Rdeči križ skrbi za lekarne, za pomoč partizanskim družinam, za zdravniške potrebščine in pošiljke internirancem, ustanavlja odbore RK in pobira članarino. Referent za narodno zaščito ustanavlja mladinske vode, ki stražijo v vaseh in postavlja stražarje. Obveščevalec zbira in predaja podatke o okupatorjevih postojankah in njihovi oborožitvi. Vojnemu referentu je naložena dolžnost, da odreja mobilizacijo in sabotažne akcije. Najvažnejše naloge so mobilizacija, zbiranje zdravniških potrebščin, potrebščin za tisk, šolskih potrebščin, podatkov o okupatorjevih zločinih, o njegovih postojankah. Prav tako je treba pošiljati spiske o rekvizicijah. Mladina naj šiva slovenske zastavice! Aktivisti naj tekmujejo med seboj,

med rajoni in vasm, kdo bo imel večji uspeh. Najboljši prejmejo za nagrado slovensko zastavico z rdečekrako zvezdo.

V beležnici so na dveh straneh začrtane naloge komiteja SKOJ, Sekretar je odgovoren za politično delo kakor tudi za blagajno. Referent za ZSM skrbi za delo pionirjev, mladine in za mobilizacijo. Referent za agitacijo in propagando načrtuje napisne in sabotažne akcije, pregleduje zbrani material in ga odpravlja, kamor je treba, k partizanom, v taborišču itd. ter organizira dopisništvo. Obveščevalec zbira poročila o okupatorjevem nasilju, o izdajalcih in sovražnih postojankah.¹³²

Notranjščina ambulate 14 TV postaje v Moskanjcih v železniški čuvajnici

18. maja 1944 je odšel po želji štaba Zagorske brigade Milko Golob-Jožko, okrajni aktivist tjakaj na obisk in prinesel ob povratku s seboj fotografijo maršala Tita v velikosti razglednice, ki mu jo je darovala partizanska Jelka, kot je zapisano na hrbtni strani slike.¹³³

Iz leta 1944 je ohranjen še poziv prebivalcem Slovenskih gor, ki vabi ljudstvo v Osvobodilno fronto. Letak, tiskan na polovici lista pisarniškega papirja v ciklostilni tehniki, je izročil ptujskemu muzeju Janez Toplak iz Mostja leta 1957. Verjetno so poziv tiskali v tehniki »Reš« na Rotmanu v Slovenskih goricah.¹³⁴

Od fotografskih dokumentov narodnoosvobodilnega boja v letu 1944 je ohranjena slika skupine aktivistov v Halozah. Na njej vidimo Franca Belšaka-Toneta, člana okrožnega odbora OF ptujskega okrožja, aktivista Podplatnika-Leva, Doro, članico Okrožnega odbora OF Ptuj,

in političnega komisarja 2. čete Kozjanskega odreda, ki je padel leta 1945 pod Bočem. Fotografija je zelo slabo ohranjena. Velika je 6×9 cm.¹³⁵

Druga fotografija aktivistov nam predstavlja Franca Belšaka-Toneta, Štefko Kolarič-Gozdano, aktivista Granda, dva kurirja in Marico Gašperič-Dragico, okrajno sekretarko SKOJ. Vsi razen Gozdane so padli v narodnoosvobodilnem boju leta 1945. Obe fotografiji je ptujskemu muzeju izročil Franc Belšak-Simon, Tonetov oče, in član tedanjega Okrajnega odbora OF Ptuj, kmet iz Muretinec.¹³⁶

Iz tega leta so v muzeju še tele fotografije: skupina aktivistov v Halozah po konferenci jeseni leta 1944 v velikosti 6×9 cm, fotografija s komandirjem 15 TV postaje na Kogu Dolinarjem in dvema partizankama v velikosti $6 \text{ cm} \times 9 \text{ cm}$, slika aktivistov na lesenem hodniku pred hišo v Bolfenku v Halozah jeseni 1944, fotografija no-tranjosti ambulate terenskih vojaških postaj v Moškanjcih pod čuvajnico, slika treh aktivistov ptujskega okrajnega odbora OF v Halozah jeseni 1944 pred odhodom na okrajno konferenco in slika Franca Belšaka-Simona iz Muretinec na Ptujskem polju z aktivistko v Halozah ter fotografijo kurirjev 8 TV postaje v Halozah.^{137–141}

Iz okupatorjevih zaporov v nekdanji gostilni Bračič v Rogoznici pri Ptuj izvirja pesem o življenju tamkajšnjih zapornikov; napisal jo je Jože Šegula dne 30. januarja 1944. Šaljiva pesem je zapisana na dveh listih pisemskega papirja.¹⁴²

Okupatorjevi viri o upornikih

Pismo komandanta SIPO in SD postaje v Ptuj štev 594/44-KO z dne 27. aprila 1944 »landratu« okraja Ptuj, uradu za mladino, sporoča, da so aretirali v Obrežu dva mladoletnika Ludvika in Karla Filipiča, češ da je bila v njihovi hiši banditska postojanka.¹⁴³

Pet fotografij, ki so se ohranile v nemškem arhivu, nam predstavlja okupatorjevo delovno taborišče v Strnišču pri Ptuj.¹⁴⁴

O okupatorjevem nasilju v ptujskem okraju priča v polplatno vezana knjiga, velika 13×32 cm, s seznamom zapornikov od leta 1941 do 1943. Pri vsakem imenu je pripomba, zakaj so osebo zaprli, ali zaradi politike, kraje, bega čez mejo, sabotaže, nasilja, sleparije itd. V seznamu so zabeležene zaporedne številke iz zaporne knjige, žal pa brez datumov aretacij. Iz seznama je razvidno, da je bilo od leta 1941 do leta 1943 zaprtih 1960 zapornikov, od teh zaradi politike 830, ali 42 %. Leta 1941 je bilo zaprtih 206 političnih jetnikov, leta 1942 — 546, leta 1943 pa le 78. Nizko število pove, da so verjetno že sredi leta 1943 prenehali vpisovati politične in tudi druge jetnike v ta indeks.¹⁴⁶

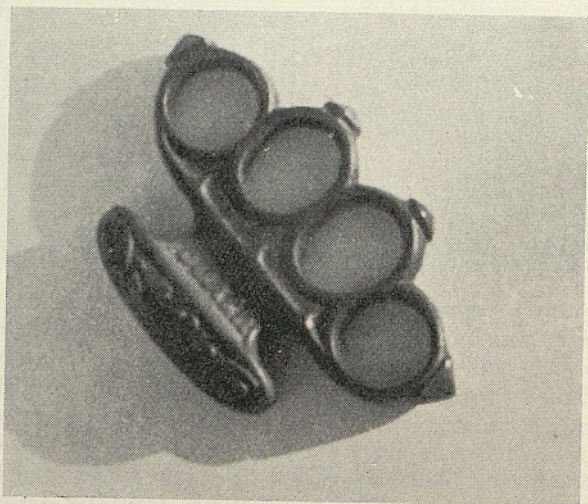
O politično nezanesljivih osebah v ptujskem okraju nas obvešča trdo vezan zapisnik z naslovom: »Ausgestellte Kennkarten für Schutzangehörige«. Velik je $22 \times 31,5$ cm in ima na listih tele razpredelnice: zaporedno številko, številko izkaznice, datum izdaje izkaznice, priimek in ime nosilca izkaznice, rojstni datum, naslov in pripombe. Prvi vpis

na seznamu, razvrščenem na 171 straneh, je z dne 18. avgusta 1942, zadnji pa 1. marca 1944. Pri nekaterih imenih je v opombi z rdečilom pripisano, da so lastniku izkaznico odvzeli ali pa mu je sploh niso izročili. V imeniku je vpisanih 2.223 politično nezanesljivih oseb v ptujskem okraju.¹⁴⁷

Muzej hrani še nekaj predmetov iz narodnoosvobodilnega boja, ki so bili v rabi leta 1944, nekateri pa že tudi prej. Med njimi je vojaška suknja iz sivozelene volne političnega komisarja Lackovega odreda Jožeta Klepa, njegova pištola, raketna pištola nemške znamke iz leta 1940 — last Zvonka Sagadina, vojaški plašč Tončke Sagadin-Zenke, vojaški telečnjak z rjavim krznom, last Zvonka Sagadina-Tineta, vojaška torbica z usnja in ruski kompas, ki ga je daroval Zvonku Sagadinu ruski obveščevalec aprila 1945.^{148—151}

Iz leta 1944 je shranjenih tudi nekaj zdravil iz sanitetnega skladišča pri Pavlu Kondriču v Kukavi 13 v Slovenskih goricah. V ohranjenem zavoju je devet škatlic tablet. Zavojček je izročil tov. Kondrič topografski ekipi ptujskega muzeja leta 1957, obenem z zavojem z dvema patronoma, ki so ga pri njem pustili aktivisti narodnoosvobodilnega gibanja.^{155, 156}

Od okupatorjevih predmetov hrani muzej železni boksar, s katerim so ptujski gestapovci pretepali slovenske politične jetnike.⁵³

Dokumenti iz leta 1945

Iz leta 1945, ki je zahtevalo v ptujskem okraju veliko število človeških žrtev za osvoboditev in ko se je Osvobodilna fronta razširila v sleherno vas, imamo ohranjenih nekaj pomembnih dokumentov narodnoosvobodilnega boja.

Ekspedicijska knjiga tehnike »Reš«, vezana v polplatno, v velikosti 30 × 21 cm (obrazec nemškega dnevnika), je ohranila nekaj zapiskov od 8. februarja do 23. februarja 1945, ki povedo, da je tehnika razposlala po 30 do 120 izvodov Radijskih poročil št. 2, 3, 4 in 5 v Ormož, Ljutomer, Radgono, na Ptujsko polje, v Juršince in na Polenšak tovarišem Nataši, Jožku, Janezu, Jureku, Brezi, Halefu, Pavlu, Donu in Vitezu. Knjigo z 288 stranmi, od katerih so vse razen druge prazne, je izročil topografski ekipi NOB ptujskega muzeja leta 1957 tov. Janez Majcen iz Senčaka. V hiši je imel bunker, odkoder je razpošiljala literaturo aktivistka Štefka.¹⁵⁸

Bogat je v Ptujskem muzeju ohranjen arhiv tehnike Lacko v Murterincih in Strogovcih pri Ptujski gori, opisan v knjižici »Ptuj v boju za lepše dni« (izdaja obč. odb. ZB NOV Ptuj leta 1960). Tehnika Lacko je tiskala v ciklostilni obliki časopise, brošure, letake in razne obrazce od februarja 1944 do osvoboditve. Ves arhiv je oddala ptujskemu muzeju že maja 1945, takoj po osvoboditvi. Pripeljali so ga kar z vozom. Poleg tiskanih primerkov časopisov in drugega tiska je muzej sprejel zvezke tiskanih pošiljk in nabavk raznega potrebnega materiala, predloge za tisk, ki so jih dobivali od političnih oblasti, ciklostilni stroj in radio aparat. Pisalni stroj, ki so ga pri delu uporabljali, znamke Mercedes so oddali tiskarji matičnemu občinskemu uradu v Ptuj.

Iz tehnike v Slovenji vasi pri Škofičevih hrani muzej ročno stavnico, na katero so tiskali leta 1944 letake, ki so pozivali ljudstvo v OF.

Iz leta 1945 je ohranjen »Poziv vojnim obveznikom« okrajnega odbora OF Ptuj, ki zahteva, naj se vojni obvezniki od 17. do 50. leta takoj javijo v NOV. Kdor se bo pustil od Nemcev mobilizirati, bo izgubil državljsanske pravice. Skrivači in tisti, ki gredo v »folksšturm«, so izdajalci domovine in bodo kaznovani. Letak zaključuje s pozdravom »Smrt fašizmu — svobodo narodu!« in tiskanim podpisom sekretarja Simona.¹⁵⁹ Podobni temu so še štirje mobilizacijski pozivi, vsi tiskani na polovici lista ciklostilnega papirja.¹⁶⁰

Pismo okrajnega vojnega referenta Jožeta z dne 8. februarja 1945 neznanemu tovarišu daje na znanje, da potrebuje vojni referent usnje, ki naj ga tovariš pošlje za poslano mu govejo kožo. Obenem se mu zahvaljuje za dreto in žeblje.¹⁶¹

Lepak o streljanju talcev za mestnim pokopališčem v Ptuj nas seznanja, da so jih ustrelili 8. februarja 1945. Besedilo je v slovenskem in nemškem jeziku, razen imen, ki so pisana v nemškem pravopisu. Na lepaku rdeče barve, velikem 70 × 60 cm čitamo imena dvajsetih slovenskih talcev. To so bili: Emil Šuligoj r. 1911, Franc Klaus r. 1917, Alojz Žuran r. 1913, Janez Bariš r. 1923, Vanco Vilhelm r. 1921, Alojz Škofca r. 1922, Karl Dovnik r. 1914, Franc Dom r. 1919, Ivan Berlot r. 1917, Ignac Černelič r. 1914, Viktor Berčon r. 1919, Adolf Fuka r. 1919, Anton Homšak r. 1913, Franc Jeran r. 1912, Anton Lešnik r. 1913, Anton Pavletič r. 1877, Rudolf Kogelnik r. 1921, Vinko Karat r. 1926, Leopold Lončarič r. 1913 in Alojz Cvirn r. 1914. Doma so bili v raznih krajih severnovzhodne Slovenije. Ustrelili so jih na zapoved generala Rösenerja.^{161a}

Pismo okrajnega odbora OF Ptuj, pisano na položaju 29. januarja 1945 tovarišu Jožetu je napisala Ljubinica na pisalni stroj na polovici lista pisarniškega papirja. V pismu prosi, naj pošlje Jože obljubljeno aktovko za prenašanje dopisov.¹⁶²

V pismu obveščevalnega centra na Pohorju, obveščevalna točka 1 b, prosi tovariš Marko 3. januarja 1945 Aleksandra, naj mu pogosteje pošilja poročila, takoj pa natančno skico municijskih skladišč v Strnišču z opisom teh zalog. Poroča naj mu tudi o gradnji protitankovskih bunkerjev in drugih obrambnih naprav pri Ormožu in drugod. Prav tako potrebuje tudi poročilo o deportacijah partizanskih družin na Dravskem polju. Pri Radgoni, Ljutomeru in Središču se premikajo veliki nemški oddelki. Tam je treba najti ljudi, ki bodo o vsem tem poročali. Tovariš Krištof bo Aleksandra povezal z Vančem iz Središča, ki bo pomagal izpolniti to nalogo. V Ptuj u naj stopi Aleksander v stik z Lizo, ki je včasih pošiljala tehtna poročila, a je medtem odpotovala na Dunaj, od koder se je že vrnila v Ptuj. Natančneje bo zvedel zanjo prek pisarne, kjer so aretirali Železnega, Groma in druge. Na koncu pisma omenja, da prilaga prepise treh navodil, po katerih naj delajo. S črnilom pisano pismo je oddal muzeju tov. Ivan Škofič-Aleksander iz Slovenje vasi na Dravskem polju, kakor tudi druge svoje dopise z obveščevalnim centrom IV. operativne cone na Pohorju.¹⁶³

V zadnjem pismu obveščevalne točke I. a na položaju z dne 4. maja 1945 piše Marko, da prilaga pismo, naslovljeno na nemškega vojaka štabne baterije v Ptuj u, Vojna pošta 46098, ki mu ga mora nekdo osebno izročiti. Ta nemški vojak H. R. je po navodilih svojega prijatelja Gustava, ki je že na obveščevalni točki I. a — organiziral pobeg nekaterih nemških vojakov in poskrbel, da bodo vlačilci vozil, ki jih ne bodo peljali s seboj, nerabni.

V pismu z dne 6. maja sporoča Aleksander Taceju, da je dobil pismo za prej omenjenega nemškega vojaka šele 5. maja in ga sedaj predaja dalje.¹⁶⁵

Pisma aktivistov in poročila odborov OF l. 1945

O sestankih vaških odborov OF v ptujskem okraju imamo dvoje poročil. V prvem z dne 19. aprila čitamo, da je Aleksander postavil v Kungoti odbor OF, ki so v njem sekretar Jure, gospodarski referent Gregor in obveščevavec Matija.^{166a}

Poročilo vaškega odbora OF Jelše pravi, da so za prihod osvoboditeljev pripravili zastave in smreke, ki jih bodo postavili ob cesti, 100 litrov vina, 10 kokoši, 5 kg mesa, 200 pol papirja in 50 pol ovojnega papirja. Osvobodilna fronta ima na zalogi 5 ton rži in pšenice, 2 toni koruze in 10 ton krompirja. Podpisan je tajnik vaškega odbora Simon.^{166b}

Tov. Franc Belšak-Simon je izročil leta 1955 našemu muzeju poverilnico, izdano od Okrožnega odbora OF v Mariboru 15. februarja 1945, s katero je lahko hodil po ptujskem okraju in obiskoval TV postaje in odbore OF. Na poverilnici je podpisan Sergej Kraigher. Pečat je zbledel.¹⁶⁷

V pismu okrajnega odbora OF Ptuj Jožetu z dne 30. januarja 1945 čitamo, da nima odbor s Tonetom, ki je odšel čez Dravo, nobenih zvez, da je sprejel municijo in da mu pošiljajo pisalni stroj. Na koncu prosijo Jožeta, naj jim sporoči, kako je z zvezo za novince. Pismo je podpisal Marko. Tipkano je na polovici pole pisarniškega papirja.¹⁶⁸

V pismu okrajnega odbora OF v Ptuj, na položaju 1. februarja 1945 vojnemu referentu Jožetu zvemo o dveh novincih, ki mu jih odbor predaja, da ga poveže z NOV. Obenem ga prosi, naj pošilja redna poročila o svojem delu. Podpisan je Marko.¹⁶⁹

Tinetovo pismo, na položaju 29. januarja 1945, Jožetu poroča, da je tov. Janko zaplenil puško, ki jo imajo sedaj kurirji okrajnega centra. Izročili jo bodo tov. Rudiju, ki je dal Tinetu brzostrelko in je sedaj brez orožja. Tov. Janka predlaga Tine v pismu za sprejem v Komunistično partijo, če se s tem strinja Jože. Pismo je pisano s svinčnikom na listič, velik 15×10 cm.¹⁷⁰

Pismo, naslovljeno okrajnemu odboru OF v Ptuj, tov. Vilku Vresku-Mirku, političnemu aktivistu, ima na ovitku zadaj podpise kurirjev, ki so pismo prevzemali in prenašali. Poleg podpisov so tudi datumi, kdaj so kako pismo prejeli. Prvi datum je 6. marec, zadnji pa 7. maj. Pismo je pisano s črnilom, na koncu pa s svinčnikom na dveh polah črtanega papirja z datumom 27. februar 1945. Podpis pisca ni čitljiv. Pisala ga je neka tovarišica, ki sporoča o bojih v Zg. Savinjski dolini, kjer je padlo nekaj znancev.¹⁷¹

V pismu Mirku z dne 1. marca 1945 piše Joco o smrti tovarišev Haceta in Damjana, ki so ju ujeli Nemci in zaprli v Trbovljah. Piše tudi o beli gardi v Bevškem in o terencih, ki so premalo aktivni. Pismo, naslovljeno na tov. Miro, mladinsko aktivistko, naj oddajo prek okraja Ptuj. Prvi datum na ovoju je 5. april, zadnji pa 7. maj.

Na bankovcu za 500 srbskih dinarjev iz leta 1941 so podpisani člani zavezniške obveščevalne službe, ki so se mudili v Halozah 25. aprila 1945: Drvenšek Franc iz Zg. Kungote, Borščev Nikolaj, Alma Ata, Nina Kozlova iz Harkova in Goloncser Mihaly. Ohranjena je tudi njh fotografija iz Haloz. Od leve na desno vidimo v prvi vrsti okrajnega kurirja Murkoviča-Stefa, Miro Beranič, domačo aktivistko, Drevenška iz Kamenice in Rusinjo Nino; v drugi vrsti pa so od leve na desno naš kurir, Romun, Arbajter — kurir kalniške brigade in ruski poročnik. Slikali so se pod Vidonom blizu Ciglarjeve hiše, ko so se spustili padalci, ki so imeli tudi oddajno radijsko postajo. Kurirji so jih nato spremljali na Pohorje.^{172—a, b}

Poročilo okrajnega odbora OF Ptuj, na položaju 4. aprila 1945, okrožnemu odboru OF v Mariboru, označeno s številko 6-IV/45, je pravzaprav zapisnik o seji okrajnega odbora OF Ptuj. Tipkano je na treh straneh pisarniškega papirja. V poročilu čitamo, da je začel sejo dne 23. marca 1945 sekretar Simon. Na sejo so prišli razen Simona še Srečko, Boža, Mira, Ivica, Franc in Branko. Izvolili so nov odbor OF in si porazdelili delo. Simon je ostal sekretar; agitacijo in propagando je prevzel Srečko, finance Mira, raziskovanje zločinov Franc, zdravstvo, socialno skrbstvo in Rdeči križ Jože, skrb za ZSM je prevzela

Vida, Skrb za Slovensko protifašistično zvezo žena (SPZZ) Sonja, vojni referent pa je postal Marko.

Na sestanku so govorili o beli gardi, o pripravaх za splošno mobilizacijo in o razpoloženju ljudstva v okraju do OF. Konspiracija je še potrebna, ker poskuša sovražnik z zvijačami odkriti bojevnike za osvoboditev. Bela garda pomaga Nemcem predvsem na Ptujskem in na Dravskem polju, manj v Halozah. Med belo gardo so skrivači in dezertjerji NOV. Ti so zakrivali tudi ptujske racije, ki sedaj že ponehujejo. Belogardisti so skupaj z gestapovci plenili po hišah na Ptujskem polju, posilili nekaj deklet, na pobegla pa celo streljali. V okraju je veliko skrivačev, ki so se ustrašili nemških hajk in pristopili v NOV. Med njimi so dezertjerji iz nemške vojske. Skrivači so žalosten pojav, ki moramo proti njemu odločno nastopiti. Na seji so poročali člani o svojem delu v Osvobodilni fronti. Simon je povedal, da je imel sestanek z Božo in petimi drugimi aktivisti, sekretarji vaškega odbora. Zveze s Hrvaško ni dobil, ker so se vojaške enote pomaknile drugam. Nabral je 2123 RM prostovoljnih prispevkov in 60 RM posojila in pridobil legalce v Budini za zbiranje potrebščin za tehniko. Srečko je poročal o mitingu, ki ga je priredil v Peklaču, v Lovrencu pa je bil sestanek OF, na katerega je prišlo šest članov. Vodil je tudi sestanek v Apačah in imel politično uro na 8 TV postaji. Obiskal je sekretarje petih odborov in kontroliral delo v centru.

Boža je povedala, da je pregledala delo odborov ZSM in OF v Spodnjih Halozah, da pa na sestanke niso prišli vsi povabljeni. Na Ptujskem polju je obiskala odbore OF in osem sekretark ZSM. Prirejala je tudi mladinske sestanke. Z okrajem je zveza pretrgana, ostala pa je zveza z Lenartom v Slovenskih goricah. Zvezo na levi breg Drave in z Ormožem bodo v kratkem obnovili. Delovni pogoji niso lahki. Po ravnem se lahko gibljejo le aktivistke, seveda v civilni obleki, le v hribih pa tovariši. Z aktivisti na levem bregu Drave je razpravljala na konferenci v perečih vprašanjih, predvsem to, kako pridobiti mladino za delo. O delu Osvobodilne fronte v Ptujju ni pravega pregleda. H koncu je Boža omenila, da zahteva ljudstvo likvidacijo nekaterih izdajalcev.

Don je poročal, da so Nemci v Ptujju na veliko aretirali pripadnike OF. Ivica je povedala, da je sklicala enajst sestankov ZSM v Zavrču, enega s SPZZ in enega s sekretarjem odbora OF. Aktivistka Milena je prevzela v skrb Zvezo slovenske mladine. Marko je hodil po terenu s tovarišem Simonom in pomagal urediti nov bunker.

Gospodarski uspehi so od zadnje seje kar povoljni. Zgradili so skupaj tri bunkerje, zbrali 200 kg masti, več usnjenih podplatov in precej perila. Pet vasi na Dravskem polju je prispevalo 700 kg hrane, prav toliko, kolikor so določili na zadnji seji. Zbrati morajo še 3 tone žita, 4 tone krompirja in 200 kg fižola, dobaviti 5 svinj in eno govedo. Na zalogi je 150 kg masti in 600 kg ržene moke. Vsaka vas na Dravskem polju naj da 500 kg hrane. Doslej so zbrali 9.365 RM, izdali pa 3.970 RM, v blagajni je 5.395 RM. Ljudje so prostovoljno prispevali 4.516 RM, za 3 % posojilo pa vplačali 4.060 RM. Pet partizanskih družin je dobilo

podporo v znesku 570 RM za 22 družinskih članov. Vsak aktivist naj bi do prihodnje seje nabral 1000 RM prostovoljnih prispevkov.

Za naprej je potreba takoj izbrati po vaseh zaupnike za razpečevanje tiska, ki naj bi ga hitreje razdeljevali kakor doslej.

Na koncu čitamo v poročilu, kako so si člani odbora razdelili terensko delo po okraju. Srečko bo delal pri Vidmu, Mira na Ptujski gori, Ivica in Manja v Srednjih Halozah, Boža v zgornjem delu Dravskega polja, Franc v Spodnjih Halozah in Simon v Gornjih Halozah. Do prihodnjega sestanka mora vsak aktivist poživeti delo šestih vaških odborov in sestaviti še nov odbor. Zapisnik je podpisal sekretar Simon.¹⁷³

Zadnji ohranjeni zapisnik okrajnega komiteja KPS Ptuj je z dne 25. aprila 1945. Zaradi nemške hajke se je seja zavlekla in je trajala od 21. do 25. aprila. Na sejo so prišli Mira, članica OK KPS Maribor, Krn, član OO OF Maribor, Boža, članica okr. komiteja SKOJ in člani okrajnega komiteja KPS Ptuj: Simon, Srečko, Ivica, Albinica, Ljubo in Ivica, članica okrajnega komiteja SKOJ Maribor.

Na seji so prebrali zapisnik prejšnje seje in pretresli politično situacijo, nato pa poročali o delu KP in SKOJ, OF in drugih množičnih organizacij, o njihovih gospodarskih in drugih nalogah, kakor so agitacija, propaganda in vojaške zadeve. V zapisniku čitamo, da so v okraju tri partijske celice, osemčlanska na 8 a TV postaji, tričlanska na Dravskem polju in tričlanska v Sp. Halozah. Na seji so sklenili, da pokličejo v center tovariša Pavla, Martina, Ivanko, Tigra, Vladimira in Jasnega, ki bodo odšli na upravnopolitični tečaj, in predlagali, naj bi Mirko odšel iz 8 TV postaje v okrajni komite KPS. V Zg. Halozah naj bi bili novi člani celice Nace, Odisej, Babiva, Ivan, Jaka in dva Hrvata. Za sprejem v celico na Dravskem polju so predlagali Manjo, Partiko, Vero in kandidatko Jožico. Politično vodstvo v celici bi prevzela Vida.

Za člane celice na Ptujskem polju so predlagali Vero, Marico, Marjana, ki so že člani KP, skojevko Ančko in kandidata Marka. Na centru bodo vključeni v celico Marjan, Bogomir, skojevka Mira, kandidata Lojz in Ivan, skojevec Štef, skojevka Manja in skojevca Mirko in Kanezer.

Na 14 TV postaji bo nova celica s partijcem Vitezom in kandidatom Matom, ki naj sprejmeta za kandidata še enega predanega tovariša. Okrajni komite pa sestavljajo sekretar Simon, kadrovec in gospodarski referent Srečko, po poklicu rudar; Ljubo bo skrbel za agitacijo, propagando in tehniko, Marko ostane vojni referent, Ivica prevzame SKOJ in prosveto, trgovska pomočnica Albinica SPZZ in zdravstvo, socialno skrbstvo pa Don.

Poročilo navaja, da je na desni strani Drave devet skojevskih skupin s 47 člani, okrajni komite v Ptujju šteje 7 članov, na levem bregu Drave pa je — poroča Don — ena sama partijska celica, v kateri so Don, Janez, Andrej, Oskar in skojevec Janko.

Na seji so predlagali člane za tajništvo okrajnega odbora OF in plenuma, za tajništvo SPZZ in njegov plenum, člane Delavske enotnosti, kakor tudi člane v prehranjevalno komisijo, odsek za trgovino, za

mobilizacijo, gospodarstvo ter za agitacijo in propagando. O tehniki je poročal Kostja.

*Zapisnik seje okrajnega komiteja KPS Ptuj, natipkan na 6 straneh pisarniškega papirja, sta podpisala sekretar Simon in zapisnikar Ljubo.¹⁷⁴

Muzej hrani še dvojne situacijskih poročil Lackovega odreda IV. operativne cone NOV in POS, obveščevalna točka »Promet«. Prvo poročilo z dne 31. marca 1945 pravi, da so se 28. in 29. marca 1945 pričeli Nemci umikati z oklopnjaki preko Ptuja proti Gradcu. Dne 30. marca so odpoklicali vse posadke s sektorjev VII in VII b ter jih z orožniki iz Vurberka napotili v Ptuj, najbrž v zvezi z mobilizacijo »folksšturma«, ki so jo naznanili prihodnji dan. Posadki pri Barbari in Rupertu so poslali proti Gradcu. Vidi se, pravi poročilo, da gre vse k zadnjemu, saj se že slišijo topovi Rdeče armade. Rusi so prekoračili Veliko Kanižo in prodirajo proti Čakovcu. V Dornavi pri Ptujju je naperjenih pet protiletalskih baterij proti »titovcem«. Položaj okupatorja na tem južnovzhodnem delu fronte bo podoben vreči, brž ko bodo naši prerezali Nemcem umik na progi Maribor—Gradec—Dunaj in ko se bo še to zgodilo na progi proti Salzburgu, ki jo bodo bombardirali zavezniki. Vreča bo zavezana in maček ujet, če se Nemci ne bodo kar najhitreje umaknili.¹⁷⁵

Zadnje situacijsko poročilo Lackovega odreda IV. operativne cone NOV in POS, obveščevalna točka »Promet« od 8. maja 1945 pove, da je radio poročal o kapitulaciji nemške vojske. Nemci se koncentrirajo na VII. sektorju. Dne 6. in 7. maja je vozilo po cesti skozi Jirševce topništvo s poljskimi topovi kalibra 10 in 15. Kaže, da ščiti umikajoče se nemške oddelke. Danes so se baterije umaknile iz Ormoža. Dne 2. maja so kozaki, ki so prišli s Hrvaške na 42 vozech, zavili proti Poljčanam. Drugi dan so se umikali motorizirani oddelki nemške vojske z 200 tanki in avtomobili po cesti Ormož—Ptuj proti Mariboru.

V Ptujju so dobili 8. maja policija, orožništvo in gestapo ukaz, naj do treh popoldan izpraznijo mesto, kar se je tudi zgodilo. Mesto je zapustilo vojaštvo in domačini hitlerjevci. Iz ptujskega okraja so se umaknili orožniki z vseh postojank, le orožniška postaja pri Urbanu v Slovenskih goricah ni bila o umiku obveščena. S svinčnikom je na poročilu pripisano, da se je mudilo na Vurberku še 18. maja osem dobro oboroženih Nemcev.

Na koncu poročila je v opombi napisano, da sta obveščevalno točko »Promet« vodila A. R. in L. D., obveščevalca Lackovega odreda v Slovenskih goricah in na Dravskem polju ter Kozjaku. Pomagalo jim je pri delu še sedem tovarišev. Podatke o sovražnikovi moči sta pošiljala preko Dupleka in Frama na Pohorje na postajo I-a kakor tudi v obveščevalni center IV. operativne cone in Lackovemu odredu samemu. Glavne postojanke so bile na Vurbeku pri F. Z. in K., v Ciglenci pri A. in pri M. K., pri Križu pa pri J. Obveščevalno točko »Promet« so ustanovili v jeseni leta 1944.¹⁷⁶

V nemški ptujski kroniki so na zadnjem listu podatki o bombnih napadih na Ptuj leta 1945. Ptuj so bombardirali zavezniki 3. januarja

1945 ob pol dvanajstih dopoldan, porušili so minoritsko cerkev in poškodovali železniški most.

Dne 28. januarja so Ptuj spet preletela zavezniška letala, metala bombe in poškodovala železniški most. Marca so Ptuj dvakrat bombardirali, 14. in 17. Ob prvem napadu je padlo 252 bomb, ki so ubile 14 ljudi, ob drugem so pa odvrgli 115 bomb in zopet močno poškodovali železniški most. O teh bombnih napadih piše pisec že v slovenskem jeziku in dodaja, da se je nemška armada začela umikati skozi Ptuj 1. aprila, zadnji nemški vojaki pa so zapustili mesto 8. maja in tedaj porušili oba mostova čez Dravo.

Zadnja arhivska listina, ki zaključuje med ptujskimi muzejskimi arhivalijami obdobje okupacije, je odredba okrajnega odbora OF Ptuj na dan osvoboditve, v kateri poziva predsednik OO OF Ptuj Franc Belšak-Simon prebivalce ptujskega okraja, naj svečano praznujejo dan osvobojenja in slovesno sprejmejo osvoboditelje NOV in RA in naj čuvajo narodno in zasebno premoženje! Da bi sovražni elementi ne izkoristili prvih svobodnih dni v zle namene, smejo državljani iz kraja v kraj le z dovoljenjem narodne zaščite.¹⁷⁷

Kakor vidimo, nam ohranjeni dokumenti ne nudijo zaokrožene podobe ljudske revolucije v ptujskem okolišu. Verjetno je tudi, da razna poročila, ki jih hranimo v arhivu, niso povsem točna. Tako smo že v nemškem poročilu o partizanskem spopadu z Nemci pri Mostju 8. avgusta 1942 ugotovili, da se je pisec zmotil, ko je zapisal, da je padel partizan Mirko Reš, pobegnil pa Vinko Reš. Domačini so namreč našli

Slika iz Ptuja ob koncu vojne

Mirka v dedovi hiši v Zasadih v Slovenskih goricah, kjer je po boju iz obupa storil samomor. V knjigi »Dorfbuch Pettau« piše pisec o 30 partizanih leta 1944 na Hajdini, a v resnici jih je bilo le okoli 15. Morebiti homo ob preverjanju teh listin z izjavami nekdanjih bojevnikov za svobodo odkrili v teh virih še kaj manjših napak, a v glavnem jim lahko zaupamo. Ohranjeni dokumenti nam povedo marsikaj. Povedli so nas na bojišče v Mostje, na sestanke okrajnega odbora OF in okrajnega komiteja KPS, v ječo k zaprtemu borcu za svobodo, obveščevalcu Lackovega odreda na obveščevalni točki »Promet«, med junaške napadalce na nemške postojanke in drugam. Ti dokumenti zgovorno pričajo o naprednem delovanju Komunistične partije pred vojno, o predvojnem nemštvu in hitlerizmu in o narodnoosvobodilnem boju v ptuj-skem okolišu. Kljub nekaterim odkritim in še neodkritim pomotam, ki so pa lastne vsem pisanim zgodovinskim virom, so tudi dokumenti v ptujskem muzeju o ljudski revoluciji za zgodovino dragoceni.

Inventarne številke omenjenih dokumentov, označene ob koncu opisane-
nega dokumenta od štev. 1 do 177 so:

1 — 658, 2 — 1640, 3 — 666, 4 — 664, 665, 667, 668, 5 — 661, 659, 660, 6 — 1562,
7 — 1248, 8 — 1595, 9 — 1596, 10 — 677, 11 — 674, 12 — 669, 13 — 1235, 14 — 1266,
15 — 753, 16 — 1561, 17 — 1516 a, 18 — 1516 b, 19 — 1321, 20 — 1530, 21 — 1518,
22 — 1322, 23 — 1511, 24 — 1508, 25 — 1750, 26 — 1435, 27 — 1405, 28 — 1394,
29 — 1753, 1385, 1380, 1382 a, b, c, d, 30 — 1383, 31 — 1775 a, b, c, d, 32 — 654,
33 — 1517, 34 — 1350, 35 — 1504, 36 — 1406, 37 — 1407, 38 — 1505, 39 — 1333,
40 — 1353, 41 — 1338, 42 — 776, 43 — 1560, 44 — 747, 45 — 1562, 46 — 1561,
47 — 1332, 48 — 1433, 49 — 1416, 50 — 1417, 51 — 1420, 52 — 1419, 53 — 1801, 54 — 740,
55 — 1436, 56 — 663, 57 — 1443, 58 — 688, 59 — 658, 60 — 703, 61 — 662, 62 — 694,
63 — 707, 64 — 757, 65 — 709, 66 — 715, 67 — 715, 68 — 714 a-g, 69 — 727, 732,
737, 1377, 1374 a-i, 70 — 890, 71 — 1239, 72 — 1238, 73 — 1237, 74 — 1277,
75 — 1435, 76 — 1414, 77 — 1297, 78 — 802, 79 — 499, 80 — 1292, 81 — 1293,
82 — 1294, 83 — 1299, 84 — 498, 85 — 1300, 86 — 496, 87 — 1754, 1759, 88 — 1232,
89 — 1547, 90 — 1547, 91 — 1548, 92 — 1564, 93 — 684, 94 — 1693, 95 — 1223,
96 — 652 a, b, c, d, e, 97 — 1230, 98 — 1553, 99 — 1219, 100 — 1210—1218,
101 — 1221, 102 — 1222, 103 — 377, 104 — 366, 105 — 895, 106 — 896, 107 —
521—538, 108 — 1779, 109 — 1225, 110 — 1224/6, 111 — 655, 112 — 1768, 113 —
1768, 114 — 1553/b, 115 — 1690, 116 — 1042, 117 — 1041, 118 — 1034, 119 — 1016,
120 — 1026, 121 — 1004, 122 — 86, 123 — 1049, 124 — 1048, 125 — 471, 126 — 1086,
127 — 1800, 128 — 1039, 129 — 1354, 130 — 1512, 131 — 74, 132 — 1056, 133 —
1058, 134 — 898, 135 — 1766, 136 — 1762, 137 — 1761, 138 — 1763, 139 — 1770,
140 — 843, 141 — 1763, 142 — 1227, 143 — 999, 144 — 375 a, b, c, d, e, 146 — 997,
147 — 1000, 148 — 506, 149 — 507, 150 — 500, 151 — 510, 152 — 511, 153 — 514,
154 — 544, 155 — 893, 156 — 894, 158 — 901, 159 — 1038, 160 — 1076, 317, 1036,
161 — 1072, 161-a — 1540/21, 162 — 1070, 163 — 1028, 164 — 1020, 165 — 1021,
166 a, b — 1015 a, b, 167 — 75, 168 — 1089, 169 — 1090, 170 — 1064, 171 — 1058,
172 — 1035 a, b, 173 — 1072, 174 — 130, 175 — 1043, 176 — 1045, 177 — 1096.

Rudi Ileč

MOJI SPOMINI NA TAJNO TISKARNO KOMUNISTIČNE PARTIJE V PTUJU

Spominjam se težav naše propagande, otežkočene zaradi skromnih sredstev, ki smo jih imeli zanjo na razpolago, saj smo bili razred izkoriščanih. Povrhu vsega je bilo naše delo, naš boj za pravice delavskega razreda, prepovedan.

Naš razredni sovražnik pa je imel sredstva za propagando proti komunizmu, imel je svoje tiskarne, legalno časopisje, mogočno orožje svoje propagande, ki je imelo svoje uspehe, ko je hotelo očrнити pri ljudstvu našo partijo.

Vendar smo si tudi mi utirali pot. Svoje pristaše smo našli v razredu izkoriščanih, ki so se ogreli za naš program, za družbo brez izkoriščevalcev, za mir.

Da bi svoje misli lahko povedali množicam, je tudi nam služil tisk, ki smo ga v Ptuj vtihotapljali iz Maribora in iz Ljubljane, pa tudi od drugod. Uvoženi ilegalni tisk ni zadostoval. Morali smo razkrinkavati sovražnika tudi doma, zato je KP ustanovila tajno tiskarno v Ptuj.

Tedaj je ptujska partija stala pred težko nalogo. Kje organizirati tajno tiskarno, da bo dovolj skrita, kako organizirati tiskarske naprave, ki so zelo drage, kako prinašati tiskarski material in kako odnašati letake? Ta vprašanja so dolgo mučila ptujske mlade komuniste. A bili so smeli in zavedni in zato pripravljeni tudi na žrtve, to je na zapor, izgubo pravice do šolanja, izgubo službe, stalno preganjanje in podobno. Brez tveganja tiskarne ne bi mogli organizirati.

Prvo drzno odločitev so začeli uresničevati. Prvo tiskarno so organizirali v središču mesta, v žarišču ptujskega kulturnega življenja, v gledališču, na katerega so bili meščani zelo navezani, saj v Ptuj ni bilo podobnih kulturnih ustanov. V gledališču so organizatorji iskali zavednih ljudi. Z njimi so se »slučajno«¹ družili. Postopoma so jih pridobili za marksistično stvar in tudi za težke naloge. Murnu Ediju, ki je bil v gledališču tehnični sodelavec, so zaupali tiskarno. S tem je bilo vprašanje mesta za tajno tiskarno rešeno. Tudi je bilo rešeno vprašanje pisalnega stroja, na katerega so pisali matrice. Zaupni ljudje so kupovali v drugih mestih matrice, tiskarsko barvo, potrebno orodje, ciklostilni papir. Murn Edi in njegovi najožji sodelavci se v javnosti niso smeli družiti s kompromitiranimi komunisti. Konspiracija je bila organizirana do potankosti.

Murn Edi je imel tiskarno urejeno globoko v kleti pod odrom, kjer so bili spravljeni stari nerabni rekviziti. Prejemal je že natipkane matrice. Po končanih večernih predstavah se je za Edija začelo šele pravo nočno delo. Delal je v popolnoma zastrtem prostoru, v nočni samoti. Po tiskarskem platnu je večkrat valjal do svita. Mati ga je zaskrbljeno spraševala, kod hodi cele noči. On pa jo je potolažil: »Bil sem izmučen in sem po predstavi zakinkal na mehkem stolu in zaspal do jutra.«

V ptujskem gledališču je tajna tiskarna delovala dobri dve leti, to je od leta 1933 do 1935. Čeprav ni bilo čutiti, da ji je policija na sledi, vendar je bilo potrebno spremeniti mesto že zaradi prinašalcev in odnašalcev tiskarskega materiala. Zaradi konspiracije je bila naloga poverjena le majhnemu številu komunistov, da organizirajo tiskarno na novem mestu. Uresničevati se je začela druga odločitev o ptujski tajni tiskarni. Novi kraj tiskarne je bil v Krčevini številka 44 pri Klepovih v Sevrovi hiši. Klepov Pepek se je že v mladih letih razvil v trdnega komunista. Njegova mati je bila vrtnarska delavka. Hiša stoji na majhnem hribčku ob Dravi nad Vičavo ter jo obkroža gozd. Ko drevje ozeleni, je skoraj popolnoma skrita in je ne vidijo niti najbližji sosed. Ta gozd ima svoje značilnosti. Tu se bohotijo najstarejši in najdebelejši hrasti ptujske okolice. Tla pod njimi pokriva lepo zarastel žametast mah. Na obronkih in vmesnih prostorih pa je razpredeno gosto vrbovje, ki je prodirno. Ta gozd je bil zelo priljubljen kraj za sestanke komunistov. Ležal je blizu mesta, ni bil ravno velik, da so se lahko znašli nočni obiskovalci. Imel je več mest, kamor domačini niso mnogo zahajali, še manj pa meščani zaradi gostega vrbja. Klepov Pepek in njegova mama sta živela v revščini ter sta morala pretrpeti marsikako krivico. Zato sta cenila ljudi, ki so se potegovali za delavske pravice. Mati je morala mnogo prestradati, da se je Pepek lahko izučil čevljarске obrti. Pepek je bil borben in zaveden, zato ga je partija sprejela v svoje vrste. Bil je veder, vedno nasmejan in vselej voljan sprejemati naloge, ki mu jih je zadajala partija. Zato je dobil posebno ilegalno ime »Smeh«, ki ga je pozneje obdržal tudi v partizanih. Smeh si je štel v čast, ko je neke noči zvedel, da mu je partija poverila nekaj posebnega. Jože Klep se je dobro zavedal, kako odgovorno delo bo prevzel na svoje rame. Sovražnik ne sme odkriti tiskarne. V javnosti ne bo poznal več nobenega komunist. Z njimi se ne bo pozdravljal. Kot naprednjak se ne bo smel nikjer izpostavljati, ne v tovarni ne v društvih, v družbi se ne bo smel spuščati v politične razgovore.

V svojih spominih opisuje Smeh prenos tajne tiskarne takole: »Nekega večera, ko je bila v gledališču predstava, sem v prvem mraku odšel na Panoramo in opazoval na vse strani, kdo od meščanov je šel na sprehod. Njihove navade sem dobro poznal: kod radi hodijo, kje se zadržujejo in tudi, kako dolgo v noč. Ugotovil sem, da ta večer ni bilo nevarnih ljudi. Nestrpno sem čakal do 23. ure. Bil sem skrit v travi in poslušal korake prihajajočih, kako so se približevali in zopet izgubljali v noči. Enako so mi udarjali na uho udarci ure na

gradu, ki so jih potrdili še močnejši udarci ure na cerkvenem zvoniku, ki je za nekaj sekund zaostajala. Ob 23. uri sem krenil s kolesom. Po določenem načrtu sem prekržaril mesto in zasledoval policaje in orožnike. Ko sem se peljal mimo orožniške postaje, sem opazil, da je luč samo v dežurni sobi. Pred rotovžem sem opazil, da je službujoči policaj zavil proti parku. Ob 23.30 sem neopazno prispel v majhen park med mestnim cerkvenim stolpom in gledališčem. Skozi stranska vrata gledališča, ki so vodila na oder, je udarjala slaba svetloba na stol,

Klepov dom v Krčevini pri Ptuj — sedež ciklostilne tiskarne KP leta 1955—1957

na katerem je slonela kulisa, ki je predstavljala drevo. Ta kulisa je pomenila, da je dostop prost in da v gledališču ni nobenih ovir. Ko sem se približal vratom, sem opazil, da gre preko odra visoka drobna postava, v kateri sem spoznal že prej opisanega človeka, ki je imel tokrat na glavi kapo nazaj obrnjeno.

Ko sem ga vprašal: »Ali bi lahko dobil pri vas sedem kart za naslednje gostovanje opere«, mi je odgovoril: »Mi jih prodajamo samo po parih.« Oba sva spoznala, da sva prava. Povedal sem mu tudi, da je bilo doslej na nočni poti vse v redu. Nato je odšel pod oder, od koder je privlekel dva kovčka. Ob slovesu je poudaril še tole: »Midva se nisva nikoli srečala, tudi danes ne!« Srečno sem prešel dve nevarni točki, to je ulico ob prošnji in okrajnem načelstvu. Nato sem hitro izginil v noč. Na grajskih njivah za gradom sem se odpočil. Kovčka sta bila precej težka in sta me ovirala na kolesu.«

Smeh je srečno prispel domov. Skrivališče za tiskarno je imel že prej pripravljeno pod zemljo v drvarnici. Izkopal je poseben rov, v katerem je bilo dovolj prostora za zaboj s tiskarskimi napravami. Pepek je tuhtal, kako bi zakril izkopano zemljo v drvarnici. Končno se je odločil, da je z izkopano ilovico napravil »pocje« pred hišo, kar pomeni nekakšen pločnik. Mama in sosedni stanovalec sta ga za to še pohvalila, da je bil tako priden, ker je navozil iz jarka zemljo za »pocje«.

Pred Pepeka so stopile nove težave. Moral je obnoviti platno na razmnoževalnem stroju, naučiti se, kako je treba uporabljati aparat, preskrbeti odgovarjajočo barvo itd. V tovarišici Milki je dobil zanesljivo sodelavko, ki je pisala matrice. Tiskanje letakov je povzročalo razne nevšečnosti. Tipkanje na stroj ni smel nihče slišati, saj je bilo vsakomur jasno, da v takšni koči nimajo kaj pisati na pisalni stroj. Zato so pisali v kletnem prostoru ob petrolejki. Vrata in okna so zagrnili s kocami in cunjami. Nastopile so nove težave. Za razmnoževanje je bilo v kleti premrzlo in se je barva preveč strdila. Valjanje z ročnim valjem je bilo zelo občutljivo in nerodno delo. Malo močnejši pritisk in matrica je bila pokvarjena. Toda Pepek je premagal vse ovire. Izpopolnjeval je tiskarske naprave in izkušnje so izpopolnjevale njega samega. Tiskarsko delo je naraščalo. Včasih je bilo treba tiskati po več dni. Naklada letakov in parol je naraščala. Te letake so raztresli po Ptujem, Dravskem polju, v Halozah in Slovenskih goricah.

Policija in žandarmerija sta budno zasledovali raznašalce letakov. Tu pa tam je uspelo, da so koga zasačili ali pa slučajno našli letake pri preiskavi. Nad prizadetimi so se silno znesli. Mučili so jih in ostro kaznovali. Tako so ujeli med drugimi Koroščevega Pepeka na Grajeni in ga zaradi raznašanja letakov kaznovali z 18 meseci strogega zaporu. Ko so se vrstile aretacije znanih ptujskih komunistov, je bil Pepek vedno bolj na trnju. Vse to je narekovalo, da je treba tajnost tiskarne močno čuvati. Vso pozornost so posvečali odnašanju letakov iz tiskarne. Razpečevalci letakov niso sprejemali letakov v Krčevini, kjer je bila tajna tiskarna, temveč na nasprotni strani mesta. Znana takšna mesta, kjer so oddajali in sprejemali letake, so bila ob cesti ob potoku Grajena za železnico, pri sejmišču in v gozdu ob Dravi pod Ptujem. Večkrat je bilo treba odložiti letake na določeno mesto. Na to mesto je prišla iskat letake neznana oseba. Pepek je moral ubirati različna pota, da je prenesel veliko aktovko, polno letakov, na drugo stran mesta in da je previdno odložil letake na skrivna mesta. Tako je tajna komunistična tiskarna redno in uspešno delovala od leta 1935 pa do leta 1937 v Pepkovih rokah. Ker so začele pogosteje padati žrtve v Krčevini in na Grajeni, je naraščala nevarnost, da bi tiskarno odkrili.

Smeh je dobil nalogo, da prenese tiskarno na Vičavo k Megličevi Olgi, ki je bila vztrajna in požrtvovalna borka, dolgoletna komunistka v stari Jugoslaviji in je junaško padla kot talka med okupacijo. Za znak, da je pri Megličevih vse v redu, je bilo dogovorjeno, da bo ponoči

pred vežnimi vrati cajna s starim srpom, sama vrata pa bodo na stežaj odprta. Pepek je čakal ugodne noči po dežju. V takem času je poležavalo na Panorami, katero je moral Pepek prečkati, v travi razmeroma malo zaljubljenecv. Prepričal se je tudi, da ni na Vičavi žandarmerijskih patrulj. Temna noč in mokra tla, kar ni bilo očarljivo za zaljubljenca, je bilo za Pepeka zelo ugodno, da je ponoči prenesel kovčka v vežo k Megličevim, kjer je ostala tiskarna eno leto. Od tu so jo prenesli h Glavnikovim, ki so stanovali v muzeju že dolga leta. Oče je bil poštar in je premalo zaslužil, da bi lahko preživel številno družino. Pomagali so si s tem, da so v muzeju opravljali hišne posle. Ko je Franček nekoliko odrasel, je v glavnem on prevzel te posle ter je včasih tudi razkazoval po muzeju.

Frančku sem nekoč leta 1938 sporočil, da bo določenega dne našel pred muzejem nekje v kotu dva kovčka. Če je kdaj stal kakšen kovček pred muzejem, ni vzbujalo posebne pozornosti, saj so jih na tem mestu puščali razni izletniki, ki so si ogledovali muzej. V muzeju je bilo precej skritih prostorov. Zato tudi ni bilo težko skriti tajne tiskarne.

Franček je imel mnogo dela s tiskanjem, zato mu je preskrbela partija zanesljivo pomoč.

Ker so bile v zadnjih letih stare Jugoslavije v Ptujju zelo močne akcije z raztresanjem letakov, je morala tajna tiskarna neumorno delati. Bilo je določenih več mladincev, ki so sodelovali v tisku. Med njimi so se posebej izkazali Zvonko Sagadin, dijak in Vilhelm Albert, gledališki igralec. Uporabljali so posebno taktiko, da so mesto tiskanja večkrat spremenili in zato prenašali razmnoževalni aparat v razna skrivališča, medtem ko je stalno mesto ostalo v muzeju. Za tisk so radi uporabljati gledališke kletne prostore, kamor so preselili tehniko za stalno približno eno leto pred okupacijo Jugoslavije.

S kakšno zavestjo in požrtvovalnostjo so opravljali protihitlerjevsko propagando, kaže tudi to, da so tiskali letake oboroženi. Če bi jih sovražnik zalotil pri tiskanju, se ne bi pustili prijeti, temveč bi se spustili v oboroženo borbo, da bi se za vsako ceno izmaknili aretaciji.

V teh letih so natisnili v eni noči tudi do tisoč letakov, ki so jih zelo smotno raztresali. Niso jih metali po tleh po ulicah, temveč so jih podtikali pod vrata stanovanj in trgovin ali pa potiskali skozi okna. Ljudstvo ni izročalo letakov policiji, saj jih ni skoraj nič dobila v roke.

Ker je bila hitlerjevska propaganda v zadnjih letih stare Jugoslavije v Ptujju zelo obsežna in strupena in so se nekateri Slovenci tudi pri državnih organih že vdinjali hitlerjevcem, je razvijala partija skupaj z naprednimi elementi iz vrst krščanskih socialistov in sokolov močno protipropagando. Akcije z raztresanjem letakov so bile zelo pogoste. Tako je postal ptujski muzej prava tiskarna za tiskanje propagandnih in drugih letakov.

Ker je bila ptujska tajna tiskarna na vseh treh mestih v dobrih rokah in organizacija za preskrbo tiskarskih potrebščin in izdaja letakov iz tiskarne do vseh potankosti načrtno pripravljena, sovražnikom nikoli ni uspelo, da bi tiskarno odkrili. V Ptuj so pošiljali iz Ljubljane specialne detektive, da bi izsledili tiskarno, a jim to ni nikoli uspelo.

V stari Jugoslaviji so natisnili v Ptujju celo vrsto komunističnih in drugih letakov. Tako kot je danes »Ptujski tednik« glasil socialistične zveze delovnih ljudi, tako so ti letaki tedaj pomenili v bolj preprosti in neurejeni obliki glasil ptujskih delovnih ljudi, ki so se vztrajno in odločno borili za napredno stvar. Ti letaki so izhajali ob važnejših dogodkih. Pojavili so se takrat, kadar je ptujška gospoda kratila delavcem ekonomske in politične pravice, kadar se je na raznih zborovanjih in občnih zborih širokoustila o velikem lažnem patriotizmu, zlasti pa takrat, kadar so začeli dvigati grebene ptujski hitlerjevci. Ti letaki so izhajali tudi ob delavskih praznikih, kot na primer ob prvem maju in oktobrski revoluciji, ob važnejših dogodkih in obletnicah delavskega gibanja. Z borbena in jasno besedo so dvigali zavest delovnih ljudi. Običajno so izhajali v imenu partijske ali skopejske organizacije, včasih v pollegalni obliki v imenu zveze delovnega ljudstva. Brošure in letake so pošiljali tudi višji partijski forumi. Odlomke, ki so bili posebno pomembni za ptujške razmere, je tajna tiskarna razmnoževala in razpečavala. V zadnjih letih stare Jugoslavije je sodelovala pri tajnem tisku močnejša skupina revolucionarnih mladincev, ki so jo sestavljali: Sagadin Zvonko, Vošnjak Mitja, Vošnjak Sergej, Rems Tone, Kuhar Štefan, Janžekovič Ivan, Jeza Franc, Glavnik Franc in še drugi. Po navodilih mestnega komiteja in na lastno pobudo so izvedli številne tiskovne akcije. Kot dijaki ptujške gimnazije so se radi zbirali ob popoldnevih v parku. Vsak je zbiral »cvetke« iz tekočih dogodkov v Ptujju. O tem so živo razpravljali. Prečiščene vesti o raznih dogodkih so začeli oblikovati na papirju. Tako so se oblikovali osnutki za izdajo ilegalnih letakov. Kot mojster v sestavljanju protifašističnih letakov se je najbolj izkazal Franc Jeza. Risal je tudi karikature Hitlerja in hitlerjevcev. Hitlerju je narisal kremplje, s katerimi je zasušnil Avstrijo, Čehoslovaško in Poljsko. Pod karikaturo je zapisal: »Slovenski kmet, slovenski delavec, varuj se te zverine!« Takšne in podobne listke so raztresali po mestu in okolici.

Značilen je listek: »Naši javnosti«, ki nam pove, kako so razkrinkovali Nemce in nemčurje in dvigali enotnost vseh poštenih Slovencev. Ta letak se je v uvodu takole glasil: »Odkar naš sovražnik z bližnje meje pohlepno gleda na našo zemljo in komaj čaka prilike, kdaj bo po njej iztegnil svoje kremplje, od takrat naši Nemci in nemčurji s podvojeno nesramnostjo kažejo svoje nezadovoljstvo, da smo jim pred 20 leti za vedno strgali iz rok gospodstvo nad nami.«

Znano je, da so hitlerjevci aprila 1938 na mestnem zvoniku za Hitlerjev rojstni dan razobesili zastavo s kljukastim križem. V letaku je obrazloženo, da je to atentat na suverenost našega naroda in države. Poziva k enotnosti slovenskega Ptujja, ki se naj kaže med drugim v izogibanju nemških in nemčurskih trgovin po geslu »svoji k svojim!« Letak tudi poziva, naj bo v slovenskih trgovinah postrežba čimbolj vljudna in kulturna.

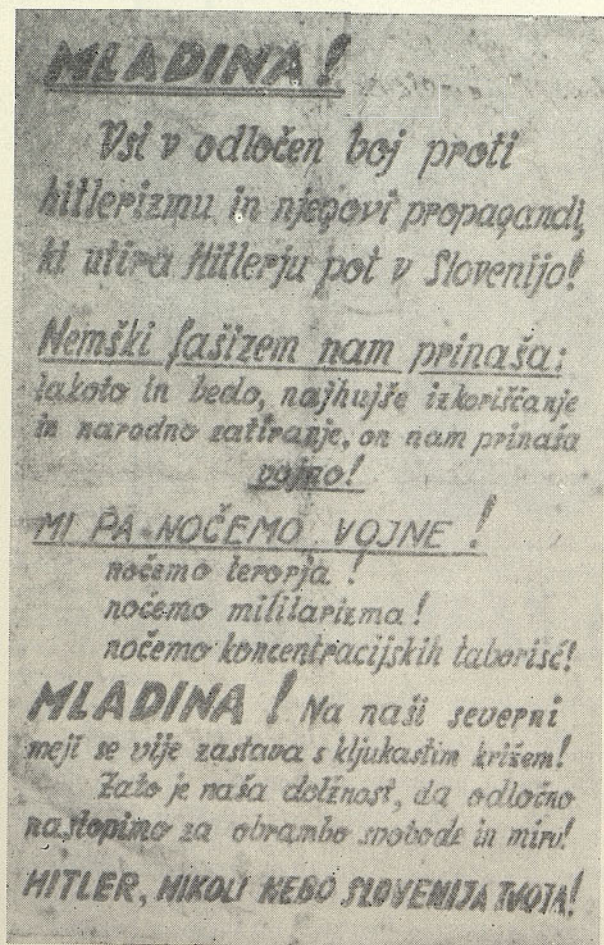
V teh letakih so po vrsti razkrinkovali ptujške zagrizene hitlerjevce in njihove organizacije. Našteta so bila njihova podla dejanja

Letak iz tiskarne KP v Ptuj

v škodo slovenskemu narodu, kako so se obogatili na račun slovenskega delovnega ljudstva, kako vršijo umazano propagando in tako dalje. Tako so med drugimi hitlerjevci razkrinkavali zlasti tele: avtomobilskega zastopnika Samudo, tovarnarja Piricha, zobotehnika Rajha, ključavničarja Scheuchenbauerja, trgovca Urschitza, trgovca Hutterja, trgovca Schwaba, trgovca Sellinschegga, trgovca Ornigga, trgovca Strachila, klobučarja Plazotta, urarja Pentekerja, trgovca Schoschterscha, dr. Grilla in dr. Fichtenaua. Nemčurjem so dokazovali njihovo

slovensko poreklo, na primer Sellinschegg se je nekoč pisal Zelinšek, Rajhovi starši so živeli v Halozah in niti niso znali nemško itd. O ptujskih Nemcih so navajali letaki konkretne podatke, kako so se pred leti priselili v Ptuj, tu obogateli z denarjem, ki so ga iztislili iz slovenskih žuljev, dejansko zaslužnili velik del slovenskega naroda. Ptuj je bil nosilec nemške miselnosti, ki je bila tudi večini prebivalstva. O ptujskih »štajercijancih« je znano, da so bili bolj cesarski kot sam Dunaj, kar je isto kot »poturica«, ki je hujši od Turka. Letaki so redno obveščali, kaj Nemci in nemčurji počenjajo v svojih organizacijah. Na nekem Miklavževem večeru leta 1936 je neki nemški govornik takole dejal: »Vsi se veselimo tega majhnega darila, neizmerno pa bo naše veselje, ko se bomo povrnili v naročje našega Führerja in mu podarili naš Ptuj, ki je bil in bo nemški.« Razkrinkavali so Hitlerjeve

Letak, tiskan
v ptujski tehniki KP

agente v Kulturbundu, Gesangsvereinu, športnem društvu Ptuj itd. Razkrinkovali so tudi družinske večere (Heimatabend), ki so jih prirejali Nemci.

Letaki, ki jih je izdajala tajna tiskarna partije od leta 1934 do 1941, so pomenili močno udarno pest za izobraževalce delovnih ljudi, zlasti pa proti Nemcem in nemčurjem, ki so izkoriščevali in poniževali slovenski narod. Letaki so dvigali zavest delovnih ljudi in jih pozivali na organizirano borbo za ekonomske in politične pravice. Pripomogli so, da se je delovno ljudstvo Ptuja in okolice vztrajno borilo v stari Jugoslaviji in med okupacijo proti razrednemu in narodnemu sovražniku in tako doprineslo svoj delež za našo ljudsko revolucijo.

France Filipič

IZ ZGODOVINE PRVIH PTUJSKIH PARTIZANOV

Na ptujskem področju leta 1941 sicer še ni obstojala samostojna partizanska enota, vendar je bilo osvobodilno gibanje tu kljub temu živahno in precej Ptujčanov je odšlo že v partizane širom po naši domovini. O tem je bilo napisanega že precej, mnogi dogodki iz prvih dni osvobodilnega boja v Ptuj in okolici pa doslej še niso bili dovolj razjasnjeni. Vse kaže, da je zlasti odhod prvih partizanov na Pohorje še vedno nejasen kljub vsem do sedaj znanim pričevanjem. Na žalost tudi ni dokumentov s tem v zvezi.

V tem članku bom nanizal nekaj podatkov o prvih ptujskih partizanih, ki sem jih zbral, ko sem raziskoval zgodovino Pohorske čete. V tej enoti so odigrali Ptujčani pomembno vlogo, saj je bil med drugimi nekaj časa Zvonko Sagadin iz Ptuja celo njen politkomisar, orožje, ki so ga prinesli na Pohorje Ptujčani 1941. leta, pa je bilo izredno pomembno v bojih štajerskih partizanov leta 1941. Brez treh ptujskih mitraljezov si komaj lahko predstavljamo uspešen boj na Klopnem vrhu, napad na Šoštanj, borbo na Čreti, a tudi Brežiški pohod.

V nedeljo, 20. aprila 1941,¹ se je pripeljal okoli 20. ure s kolesom iz Halož k Zvonku Sagadinu v Ptuj pekovski pomočnik Miha Vidovič iz Jurovec; že nekaj časa pred vojno je bil organiziran skojevec.² Povedal je Sagadinu, da je v Haložah še precej orožja, ki ga je odvrгла ob svojem razsulu starojugoslovanska vojska. Sagadin se je po tem obvestilu takoj usedel na kolo in se napotil z Vidovičem v Halože. Vzela sta s seboj nekaj vreč in se prepeljala s čolnom preko Dravinje v Jurovcih. Šla sta na bližnji hrib in našla tam kup orožja. Bilo je mnogo pušk, precej polomljenih, nekaj pa še uporabnih. Na svoje veliko veselje sta našla tudi dva puškomitraljeza, precej municije in strojčke za polnjenje šaržerjev. Municijo, orožje in drugo vojno opremo sta stlačila v vreče, ki sta jih prinesla do Dravinje. Tam sta čakala noči, da bi lahko v mraku prepeljala orožje neopazno preko vode in ga spravila do Vidovičeve domačije.

Ko se je stemnilo, sta to tudi napravila. Nato sta na Vidovičevem domu orožje namazala, zavila in zakopala v listnjaku.

¹ Podatki Zvonko Sagadin, magnetofonski posnetek 15. 1. 1958, Arhiv Muzeja NO v Mariboru, citiram AMNOM.

² Podatek Mestnega muzeja v Ptuj.

Zvonko Sagadin in Milan Lacko, sin narodnega heroja Jožeta Lacka, sta to orožje julija 1941 pripeljala do gostilničarja Valanta na Hajdini. Tam je bilo orožje nekaj dni skrito zasilno pod skednjem. Čez kakšnih 14 dni pa sta Miha Anžel in Milan Lacko odpeljala to orožje in še tretji mitraljez v gozd pri Njivercah, blizu sedanjega Kidričevega in ga tam zakopala.

Odkod je bil tretji mitraljez?

Rudi Korošec v Zabovcih je tudi skril ob razsulu stare Jugoslavije nekaj orožja, med drugim mitraljez. Izročil ga je svojemu bratu Marku, njegov sorodnik Marko Strelec pa je na Hajdini v mlinu Marka Korošca to orožje odpremil h gostilničarju Valantu.

Glavni organizator vojaških akcij osvobodilnega gibanja na Štajerskem 1941. leta pa je bil nedvomno narodni heroj Miloš Zidanšek, ki je bil že kot član CK KPS pred vojno tudi član vojaške komisije pri CK. V začetku okupacije je bil vodja vojnorevolucionarnega komiteja za Severno Slovenijo. Zato je tudi večkrat prihajal na ptujsko področje ter dal med drugim tudi pobudo za ustanovitev okrožnega vojno-revolucionarnega komiteja, katerega načelnik je bil Zvonko Sagadin, člani pa Jože Lacko, Franc Čuček, Franc Peršon in Miha Anžel.⁴ Ta vojno-revolucionarni komite je deloval kmalu po začetku okupacije, saj je bil do neke mere pravzaprav naslednik vojaške komisije pri ptujskem partijskem okrožju, ki je delovalo že 1940. leta.⁵

Kot se je ukvarjala ta vojaška komisija v stari Jugoslaviji med drugim tudi z mobilizacijo prostovoljcev za staro jugoslovansko vojsko v aprilskih dneh 1941. leta, ki je bila na ptujskem področju posebno uspešna, tako se je zdaj trudil vojno-revolucionarni komite, da bi zbral prostovoljce za odhod v partizane. Seveda to ni bila njegova edina naloga. Dajal je tudi vzpodbude in iniciativo za zbiranje orožja, za organiziranje sabotažnih akcij itd.

Zvonko Sagadin se zelo dobro spominja,⁶ kako je prišel v začetku maja 1941 v Ptuj Miloš Zidanšek, kako so sklicali ob tej priliki Okrožni komite in kako so že takrat govorili o tem, da bo treba prej ali slej organizirati partizanske enote in se dvigniti v oboroženem upor. Takrat je prinesel Zidanšek s seboj tudi neki letak o nadaljevanju dela Partije med okupacijo. Tisti letak sta potem Zvonko Sagadin in Franta Komel, ki je bil takrat že skojevec, razmnožila.

Potek teh dogodkov je danes jasen. Vemo, da se je Miloš Zidanšek dan (ali dva) pred ustanovitvijo Osvobodilne fronte v Ljubljani (protiimperialistične fronte), udeležil s Slavkom Šlandrom seje CK KPS, na kateri so sklenili ustanoviti OF in sestaviti novo vojaško komisijo CK.⁷ S te seje je prinesel Zidanšek ob povratku na Štajersko proglas Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije aprila

³ Podatki Mestnega muzeja v Ptuj.

⁴ Vida Rojic: Ptuj v boju za lepše dni.

⁵ Zvonko Sagadin: Magnetofonski zapis 15. 11. 1958, AMNOM.

⁶ Magnetofonski posnetek 15. 11. 1958, AMNOM. Vida Rojic: Ptuj v boju za lepše dni.

⁷ Aleš Bebler, revija Borec leto 1961, stran 185.

1941 slovenskemu narodu in vojakom nemške, italijanske in madžarske armade.⁸ Ta proglas je prebral najprej na sestanku pri Martinu Koresu v Mariboru in ga dal partijski tehniki v Mariboru, naj ga razmnoži. Potem pa je prišel z njim tudi v Ptuj. Že na sestanku v Mariboru so govorili o začetku vojaških priprav za vstajo⁹ — in tako je bilo tudi v Ptuj.

Osvobodilno gibanje v raznih slovenskih pokrajinah je treba vedno obravnavati v luči splošnega, vseslovenskega (in jugoslovanskega) razvoja. Skoraj enak razvoj je doživljalo v mariborskem, ptujskem, jeseniškem ali novomeškem partijskem okrožju.

Takoj ko je bila reorganizirana vojaška komisija pri CK KPS in je nadaljevala svoje delo, se je moralo zgoditi to tudi pri okrožjih. To dejstvo je potrdilo tudi posvetovanje CK KPJ v Zagrebu 4. in 5. maja 1941, s katerega se spominja Kardelj, da so govorili o delovanju (ustanovitvah) vojnih komitejev, sistematičnem organiziranju zbiranja orožja, ureditvi vojaških magacinov itd.¹⁰

Mislim, da lahko mirno trdimo, da sega delovanje ptujskega vojno-revolucionarnega komiteja (morda so ga imenovali vojni ali vojaški komite) v zgodnje majske razdobje 1941 in obsega celotno obdobje vse do odhoda njegovih članov v partizane.

Prav je, da se pomudim v tem sestavku nekoliko tudi ob delovanju znanega štajerskega partizana Dušana Finžgarja od maja do julija 1941 na ptujskem področju. Doslej je bilo namreč o njem v zvezi s Ptujem zelo malo znanega.

Večina njegovega življenja in delovanja spada namreč v celjsko področje, medtem ko je bil Ptuj samo epizoda na njegovi revolucionarni poti.

Finžgar je bil rojen 1920. leta v Celju in je imel do začetka okupacije za seboj že obširno politično delovanje. Že s šestnajstimi leti je bil skojevec, leta 1938 je bil sprejet v Partijo in je bil med drugim v začetku 1941. leta sekretar OK SKOJ Celje.

V Ptuj je prišel maja 1941 kot organizator mladine. Tu je prebival ilegalno pri Krambergerjevih, od koder je tudi vzdrževal zveze z vodilnimi aktivisti osvobodilnega gibanja na ptujskem področju.

Pred vojno je obiskoval nekaj časa tekstilno šolo v Leskovcu, kjer se je seznanil tudi z mariborskim komunistom Borisom Čizmekom in njegovim prijateljem Vladom Robičem. Vsi trije so ostali v stiku tudi pozneje in so bili 1941. leta skupaj v partizanih na Pohorju.

Boris Čizmek se spominja,¹¹ kako je prišel maja 1941 na njegov dom v Mariboru Finžgar na poti v Ptuj. Pri Čizmeku, kjer je bila tedaj znamenita postojanka NOB, se je mudil morda dan ali dva, potem pa je odšel v Ptuj.

⁸ Podatki Verner Breznik in Karel Reberšek, AMNOM.

⁹ Enako.

¹⁰ Franček Saje: Komunistična partija Slovenije v letih 1941—1945, Arhiv CK ZKS v Ljubljani, citiram ACKZKS.

¹¹ Ustni vir.

O njegovem delovanju na ptujskem področju vedo povedati seveda največ pri Krambergerjevih. Nežka Kramberger¹² se spominja, kako je prišel, po njeni trditvi junija, z majhnim razmnoževalnim strojem, ki pa je bil neuporaben. Ko je bil nekaj časa že pri njih, mu je prinesla Slava Zidanškova še radioaparat, ki ga je dobil Zvonko Sagadin od Ivana Potrča v Rušah. Začel je hoditi po terenu, mnogi aktivisti pa so prihajali tudi k njemu na dom pri Krambergerjevih.

Krambergerjeva hiša v Novi vasi pri Ptuj — zbirališče partizanov leta 1941

Med drugimi so bili to Lacko, Vinko Megla, Franc Osojnik, Jože Kerenčič, Štefan Kuhar in Zvonko Sagadin.

Podrobnosti o Finžgarjevem delovanju na ptujskem področju bi bilo treba še rekonstruirati. Zvonko Sagadin trdi, da je bil Finžgar inštruktor Skoja in da je sodeloval pri organiziranju sabotažnih akcij. Doslej so opisali pri Krambergerjevih predvsem njegove človeške kvalitete, njegovo vedro in poguma polno mladost in njegovo zaupno, toplo, človeka osvajajoče vedenje. Pri Krambergerjevih se je drževal večinoma na svislih, kadar je bilo res varno, pa je prihajal tudi v hišo. S tem v zvezi pripoveduje Nežka Kramberger zanimiv dogodek.

Ko so selili Nemci 20. julija 1941¹³ Marijo Žnidarič, ženo znane ptujskega komunista Rudija Žnidariča, o katerem bom govoril kasneje, tega ni bilo doma. Alojz Lovrenčič iz Nove vasi je napisal

¹² Podatki Nežke Kramberger.

po vojni v kroniki okoliša Rogoznica, da je bil tisto noč na sestanku na prostem med Novo vasjo in Žabjekom v Gojčičevi dobravi, kjer je bilo govora o odhodu v partizane. (Tudi o tem bom še pozneje pisal.)

Ko se je vrnil torej Rudi Žnidarič po polnoči domov, je zagledal pred hišo stražo. Brž je dognal, kaj se dogaja. Zato se je še isto noč napotil h Krambergerjevem. Potrkal je na okno in priklical domače. Povedal jim je, kaj se je zgodilo. Ko so ga povabili v hišo, je povabilo odklonil, češ da bo šel kar na »štalo« spat.

Rudi Žnidarič ni vedel, da se je zadrževal Finžgar na svisljih. Tisto noč je bil pri Finžgarju na obisku Zvonko Sagadin, ki naj bi, kakor se spominja Krambergerjeva, prinesel ročne granate. Ko se je poskušal Žnidarič povzpeti po lestvi na svislji, sta se Finžgar in Sagadin vznemirila in skoraj bi prišlo do streljanja. Žnidarič je ostal potem dva dni pri Krambergerjevih, potem pa se je napotil k Lovrenčiču v Novo vas. Od Lovrenčiča naj bi odšla namreč tiste dni skupina ptujskih komunistov v partizane na Pohorje, med njimi je bil verjetno tudi Dušan Finžgar. Javka je bila določena — kakor trdi Lovrenčič v rogozniški kroniki, za noč 25. julija. Javka pa je bila izdana, skupina komunistov, ki se je pripravljala na odhod, pa razbita in deloma aretirana. Lovrenčič se ne spominja, da bi bil navzoč takrat tudi Dušan Finžgar. Pač pa se spominja Nežka Kramberger, da je pritekel ponoči k njim domov, povedal, kaj se je zgodilo in sporočil med drugim tudi to, da so aretirali Nemci Lacka. Oba Krambergerjeva bi morala odnesti tisto noč iz Novakovičeve vile na Ljutomerski cesti nekaj municije, ker pa so hodili Nemci okrog vile, se jima to ni posrečilo.

To pa je tudi zadnje, česar se spominjajo pri Krambergerjevih v zvezi s Finžgarjem. Kdaj je odšel potem na Pohorje, ne vedo.

Vsekakor pa je bil že pred 31. julijem nekaj dni na Pohorju v partizanih, in sicer na sprejemni javki Pohorske čete na Smolniku nad Rušami. Iz tega razdobja se ga namreč spominja več ljudi, med drugimi vodja te sprejemne javke Boris Čižmek,¹⁴ oskrbnica Hlebovega doma na Smolniku Tončka Dolinškova¹⁵ in partizan Verner Breznik.¹⁶ Ta se celo spominja, da se je napotil v tistih dneh s Finžgarjem s Smolnika v Ruše, od koder sta se z vlakom odpeljala v Maribor, prevzela pri Sonji Černezljevi v Trubarjevi ulici 7 4—6 ročnih granat in nekaj živil ter se spet vrnila na Smolnik.

S temi podatki v zvezi pa bi bilo potreba odgovoriti na vprašanje, kdaj in kako so odšli prvi Ptužčani v partizane na Pohorje.

Povedal sem že, kako je prihajal Miloš Zidanšek na ptujsko področje in kako je začel delovati tudi vojno-revolucionarni komite.

Okrog 15. julija 1941¹⁷ je bila v Ljubljani seja glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, kjer je bilo takoj sklenjeno, da je treba preiti od priprav na oborožen boj k boju.

¹³ Datuma se spominja Žnidaričeva žena, Marija Žnidarič-Verzel.

¹⁴ Ustni vir.

¹⁵ Podatki v AMNOM.

¹⁶ Podatki v AMNOM.

Če vzamemo v poštev ta dogodek, bi bilo kar sprejemljivo, da je prišel 20. julija Miloš Zidanšek v Ptuj in se je udeležil že omenjenega sestanka v Gojčičevi dobravi. Ta datum lahko celo določimo iz ohranjenega dokumenta. V blagajniškem dnevniku arhiva PK KPS za Severno Slovenijo, ki ga hrani zgodovinski odderek CK KPS v Ljubljani, najdemo namreč obračun potnih stroškov za Zidanškovo potovanje v Ptuj pod datumom 21. VII. 1941. Ta sestanek moremo vzeti vsekakor kot izhodišče za odhod Ptujčanov v partizane.

V kroniki rogozniškega okoliša, ki jo je napisal po vojni že omenjeni Alojz Lovrenčič, beremo:

»Masovni sestanek je bil nekoč ponoči meseca julija, leta 1941 na prostem med Novo vasjo in Žabjekom v Gojčičevi dobravi na robu gozda. Sestanka so se udeležili: Jože Lacko, Leopold Voda, železničar iz Nove vasi, Franc Osojnik iz Desenc, kmet, Miha Anžel, študent agronomije iz Žabjeka, Zvonko Sagadin, dijak iz Ptuja, Alojz Lovrenčič, občinski sluga iz Nove vasi, Rudi Žnidarič, železničar iz Ptuja, Franc Čuček, kandidat veterine iz Ptuja, Franc Peršon, mizarski pomočnik iz Ptuja in Franc Rajšp, delavec iz Desternika.¹⁷

Pogovor se je sukal predvsem o diverzantskem načinu boja proti okupatorju. Predvsem naj bi ovirali premike okupatorjevih vojaških enot. Zato so sklenili na sestanku, da mora vsakdo od prisotnih izvesti neko nalogo. Polagali naj bi na cesto deščice z navzgor obrnjenimi konicami žebeljev. Železničarji naj bi poskrbeli za iztirjanje vlakov. Govorili so tudi o napadu na grad Borl in o osvoboditvi jetnikov. Najvažnejša naloga pa je bila zbirati orožje za oborožen upor, ki naj bi se pričel na Pohorju.«

Tega sestanka se spominja zelo dobro tudi Zvonko Sagadin.¹⁸ Navaja, da je vodil ta sestanek Zidanšek in da je zelo ostro zahteval, da je treba čimprej oditi v partizane na Pohorje. Takrat se je javilo okrog deset ljudi, ki naj bi odšli na Pohorje kot prvi prostovoljci in sicer med drugimi Rudi Žnidarič, Zvonko Sagadin, Edi Murn, Franc Rajšp, Karel Arnuš, Franc Peršon, Franc Osojnik in Dušan Finžgar.

V nizu dogodkov je sprejemljiv tudi datum 25. julij, ko naj bi se zbrali pri Lovrenčiču novinci, določeni za odhod v partizane, in dogodek v zvezi s tem.

Pri Lovrenčiču sta se zadrževala Aleksander Murn-Edi in Franc Peršon, ki sta bila namenjena na Pohorje v partizane. Pridružil se jima je tudi Rudi Žnidarič. Ptujška policija, katera je iskala Žnidariča, ki se ji je izmaknil v noči, ko so prijeli njegovo ženo, je zvedela, da se zadržuje Žnidarič pri Lovrenčiču. Policijska patrulja se je napotila

¹⁷ Metod Mikuž ima v Pregledu zgodovine NOB v Sloveniji datum 16. julij, France Škerl v Zgodovinskem časopisu XII-XIII, letnik 1958-59 pa datum 14. julij 1941.

¹⁸ Ljubica Šuligoj navaja v svoji razpravi še več udeležencev tega sestanka: Mirka Koželja, Aleksandra Murna — Edija, Dušana Finžgarja, Karla Klemenčiča, Franca Kosca, Olgo Meglič, Micko Peršon. Večina teh je verjetno bila res navzoča, saj se jih spominja tudi Zvonko Sagadin.

¹⁹ Iz podatkov v AMNOM.

k Lovrenčiču v Novo vas. Ker pa policisti niso vedeli točno, kje leži Lovrenčičeva domačija, so se oglasili najprej pri njegovem, sicer zelo oddaljenem sosedu Jožetu Lacku, pri katerem je prej Lovrenčič stanoval »v spodnji hiši.«

Ko so prispeli potem policisti na Lovrenčičevo domačijo, sta v trenutku, ko je zavozil policijski avto na dvorišče, Žnidarič in Peršon skočila s svislj in zbežala. Murn se je zadrževal takrat v gozdu za hišo. Ko so policisti iskali okrog hiše sled za pobeglima Žnidaričem in Peršonom, so naleteli na Murna in ga aretirali.

Takoj ko so se policisti odpeljali z Lackovega dvorišča, je Lacko po bližnjici stekel k Lovrenčiču, da bi ga obvestil o preteči nevarnosti. Vendar so bili policisti hitrejši in ko je Lacko pritekel v gozd za Lovrenčičevo hišo, je lahko samo še videl, kako žene Nemec aretiranega Murna. Pri poskusu, da bi rešil aretiranega Murna, pa je Lacko sam prišel v roke Nemcem.

Nemci so potem Murna, Lovrenčiča in Lacka naložili na avto in jih odpeljali v ptujske zapore. Lacka so Nemci še isti večer izpustili, ker jih je prepričal, da ni imel nikake zveze s tem, kar se je dogajalo pri Lovrenčiču.²⁰

V gozdu za Lovrenčičevo hišo pa je ostal nahrbtnik s pištolami in municijo, ki ga je skril tam Murn. Za nahrbtnik je vedel tudi Lovrenčič, kateremu je uspelo iz zapora obvestiti ženo, ki ga je poiskala.

Peršon in Žnidarič sta se potem še nekaj dni zadrževala kot ilegalca v okolici Ptuja, Murna in Lovrenčiča pa so Nemci odpeljali na Borl.

V zvezi z Murnom naj navedem še podatek Riharda Rajherja iz Ljubljanske ulice v Mariboru.²¹ Ta trdi, da so že 23. junija 1941 odšli od njega na Pohorje v partizane brat njegove žene, predvojni komunist Franc Pešl iz Ptuja, nadalje Aleksander Murn-Edi, neka študentka iz Maribora in še dva mladince s Pobrežja pri Mariboru — pa da so se čez čas vrnili, češ da se ni mogoče vzdržati zgoraj, da kmetje nočejo dajati hrane itd. Morda se je Murn zadrževal nekaj časa pri Dolinškovi na Smolniku, pa so ga poslali potem v Ptuj, da bi pripeljal novince — in tako nista našla partizanov na Pohorju Peršon in Žnidarič, ko je bil Murn na javki aretiran.

Kdo bi mogel odgovoriti na ta vprašanja? Ti podatki pač nasprotujejo trditvam, da se je Murn ponovno pojavil na terenu pred ponesrečenim odhodom v partizane 25. julija 1941.

Nekaj dni po dogodkih pri Lovrenčiču — moralo je biti takoj po 1. avgustu — se je zbralo kakšnih 14 ljudi blizu Ravnega polja na cesti od Hajdine proti Račam. Na partijski konferenci v Gojčičevi dobravi je Židanšek postavil pred ptujske komuniste nalogo, da mora vsakdo izmed njih, ko odide v partizane, pripeljati s seboj še pet ljudi. Toda na zborna mesto so zopet prišli sami že znani ptujski komunisti,

²⁰ Podatki Zvonka Sagadina pri avtorju.

²¹ Podatki v AMNOM.

ne da bi še pripeljali koga.²² Poleg Zvonka Sagadina, ki je organiziral kot načelnik vojno-revolucionarnega komiteja ta odhod, so prišli še njegov 58-letni oče Jože Sagadin, Franc Rajšp, Karel Arnuš (Klemenčič), Rudi Žnidarič, Franc Peršon in drugi. Zvonko Sagadin se prav dobro spominja, da so se zbrani norčevali iz Peršona, ki je prišel na zborna mesto s kolesom daleč naokrog preko dupleškega mostu, ker se je zadrževal v okolici Ptuja v najgloblji ilegali.

Na zborna mesto naj bi prispel iz Maribora Lojze Zorko-Tonček in novince odpeljal na Pohorje. Priti bi moral proti večeru, vendar ga ni bilo od nikoder. Ko se je znočilo, so se prisotni umaknili s ceste v bližnji gozd, tam legli in zaspali, na cesti pa je ostal stražar. Vsekakor je bil ta odhod v partizane slabo pripravljen, krivdo za to pa je nosil predvsem Zorko, ki je prispel na zborna mesto šele po polnoči, med prvo in poldrugo uro.

Zvonko Sagadin se je vrnil v Ptuj, ostale pa je odpeljal Zorko pod Pohorje. Nekje blizu Hoč bi moral čakati kurir, ki bi skupino prevzel in jo odpeljal na Pohorje. Toda verjetno zaradi velike zamude kurirja ni bilo več na mestu in tako se je skupina — tudi njeni ostali člani so bili večinoma na kolesih — zopet vrnila proti Ptuj. Žnidarič in Peršon pa sta se napotila takrat v Maribor in tam preko zveze res prišla na Pohorje. Tudi stari Sagadin se ni sprijaznil s tem, da bi se vrnil v Ptuj, pač pa je pustil kolo pri nekem kmetu pod Pohorjem in se napotil sam na Pohorje iskat partizane. Toda po nekaj dnevih brezuspešnega iskanja se je moral vrniti v dolino. Pri tem je imel še to smolo, da mu kmet niti ni hotel vrniti kolesa, temveč mu je grozil, da ga bo naznanil. Tako se je navsezadnje moral vrniti stari Sagadin peš v Ptuj.²³

Žnidaričevega prihoda v partizane se spominja takratni član Pohorske čete Mirko Kogler-Snajder iz Maribora.²⁴ Žnidarič je prinesel namreč s seboj belgijsko pištolo. Takrat pa je odhajala iz tabora na pot patrolja, v kateri sta bila narodni heroj Angel Besednjak in Mirko Kogler, ki naj bi pogledala, kako je v Urbančevi lovski koči na Lehnu. Tam je obstojalo namreč do 31. julija šolsko taborišče, ki pa so ga Nemci razhajkali. Ker je primanjkovalo orožja, je moral Žnidarič izročiti s težkim srcem svojo pištolo odhajajoči patrolji.

Iz tega drobnega podatka, ki se nanaša na Žnidaričev prihod v partizane, bi sklepali, da se je zgodilo to v prvih avgustovskih dneh, morda tretjega ali četrtega avgusta. Po podatkih Josipa Bakarića-Starega,²⁵ prav tako pohorskega partizana iz tistih dni, pa ni izključeno, da je prišel s Peršonom in Žnidaričem na Pohorje še mlad fant iz Ptuja, za katerega pa ni mogoče ugotoviti, kdo bi bil.

Tako se je končal z delnim uspehom drugi odhod Ptujčanov v partizane na Pohorje. Proti koncu avgusta 1941 pa je prišlo potem še do tretjega odhoda in izkopavanja orožja na Hajdini.

²² Podatki Zvonka Sagadina pri avtorju.

²³ Podatki njegove žene Ženke Sagadinove pri avtorju.

²⁴ Podatki Mirka Koglerja pri avtorju.

²⁵ Podatki Josipa Bakarića pri avtorju.

Za izkop tega orožja je bil izdelan načrt, pri katerem naj bi sodelovalo večje število ljudi. Vso akcijo je vodil verjetno vojno-revolucionarni komite v Mariboru, ki je zaupal nekaj dni prej to akcijo Zvonku Sagadinu. Še preden je bilo 31. junija 1941 pri Urbanu razhajkano šolsko taborišče Pohorske čete, je bila določena patrulja, v kateri je bil tudi Mirko Kogler-Šnajder, ki bi naj prevzel v bližini Ptuja tri strojnice.²⁶ To akcijo pa so preprečili dogodki na Pohorju okrog 31. julija.

Za orožje, ki je bilo skrito v bližini Ptuja, je vedel namreč Miloš Zidanšek. Zvonko Sagadin pripoveduje,²⁷ da mu je bilo v začetku malce tesno, ker je skril orožje, a Partija v začetku ni dala direktiv za zbiranje orožja. Odleglo pa mu je, ko je nekega dne pripovedoval Zidanšku o tem orožju in se je Zidanšek zelo razveselil mitraljezov. Razumljivo je, da je bila potem pač Zidanškova skrb, da prejmejo to orožje čimprej pohorski partizani.

Proti koncu avgusta, morda je bilo to med 25. in 27. avgustom, so odšli iz čete na Pohorju partizani Boris Čizmek, Jaka Špenga, Vlado Robič in Dušan Finžgar. Skupaj so korakali do razglednega stolpa v bližini Mariborske koče; tam pa so se razdelili. Robič in Finžgar sta odšla v Limbuš, kjer naj bi Robič v domači viničariji čakal na Finžgarja, ki je odšel po kurirskih opravkih v Maribor, medtem ko sta se Čizmek in Špenga napotila naravnost v Maribor, od koder naj bi odšla v Ptuj po mitraljeze in pripeljala skupino ljudi na Pohorje. Robič in Finžgar naj bi se čez tri ali štiri dni vrnila v partizansko taborišče, 31. avgusta ponoči pa naj bi pričakala patruljo z Dravskega polja pri razglednem stolpu. Robič in Finžgar sta bila tisto noč resnično na mestu, vendar patrulje s ptujske strani ni bilo od nikoder. Datuma 31. avgust pa se Robič točno spominja zato,²⁸ ker je četa tisto noč požgala Osetovo veleposestvo nad Lobnico.

Po načrtu za izkopavanje orožja naj bi prišla patrulja s Pohorja na mesto v hajdinskem gozdu. Tja naj bi pripeljal Zvonko Sagadin iz Ptuja skupino ljudi, ki bi hoteli oditi na Pohorje v partizane. Poleg tega naj bi se pripeljal na isto mesto iz Juršinec v Slovenskih goricah tamkajšnji zdravnik dr. Metod Špindler in pripeljal tudi Vinka Meglo.

Načrt je bil zelo dobro zasnovan, vse okoliščine so bile temeljito preštudirane in bi morala zadeva vsekakor uspeti. Vendar bi načrt skoraj propadel, ker so se v drugi polovici avgusta, zlasti pa proti koncu avgusta 1941 razmere na ptujskem področju izredno poslabšale.

V Juršincih je bilo takrat močno središče osvobodilnega gibanja. Vodja tamkajšnje organizacije je bil dr. Metod Špindler. Ta je bil povezan z Miho Anželom, študentom Francem Toplakom v Mostju, s Karlom Arnušem (Klemenčičem) na Polenšaku, in v Ptuj oziroma Novi vasi s Krambergerjem in Lackom. Poleg tega je bil povezan tudi s svojim bratom Bogdanom Špindlerjem, bivšim poročnikom jugoslo-

²⁶ Podatki Mirka Koglerja pri avtorju.

²⁷ Podatki v AMNOM, magnetofonski posnetek 15. 11. 1958.

²⁸ Podatki Vlada Robiča pri avtorju.

vanske vojske, ki pa je odšel 7. avgusta iz Male Nedelje v Maribor in bil tam aretiran še istega dne v stanovanju Mare Čepičeve.²⁹

Aretacija Bogdana Špindlerja sicer ni imela posledic za ptujsko organizacijo. Pač pa so aretirali Nemci na poti v Maribor 27. 8. 1941³⁰ dijaka Alojza Zormana iz Sakušaka pri Juršincih, ki je bil kurir dr. Špindlerja. Tej aretaciji je sledila potem še vrsta drugih aretacij. 30. avgusta 1941 je bil aretiran dr. Metod Špindler in še istega dne so Nemci prišli tudi po Franca Toplaka v Mostje. Miha Anžel je ostal v tistih dneh še na svobodi; zaprli so ga šele 3. septembra 1941.³¹ Vsi aretirani so bili še isto leto ustreljeni kot talci.

Verjetno je prav v razdobju teh aretacij privedla pot v Ptuj patroljo s Pohorja, ki je kljub obupnemu položaju, v katerega je zašla, uspešno opravila svoje delo.

Ptujska organizacija je poslala v Maribor kot kurirko Krambergerjevo hčerko Štefko, ki naj bi pripeljala patroljo s Pohorja v Ptuj. Ta se je napotila k Sonji Černežljevi v Mariboru v Trubarjevo ulico, kjer se je sestala s Čižmekom in Špengo. Vsi trije so se potem s popoldanskim avtobusom odpeljali v Ptuj. Čižmek in Špenga sta imela javko pri Mihi Anželu v Žabjeku in kurirka ju je odpeljala tja.³²

To je bilo proti večeru vročega poletnega dne. Anžela ni bilo doma, temveč je nekje spravljal seno in Čižmek in Špenga sta ga morala čakati. Ves čas se jima je zdelo, da ju opazujejo.

Podatkov za tisti večer in naslednji dan se spominja Boris Čižmek le v odlomkih.³³ Tako se spominja, da sta s Špengo še isti ali morda že naslednji dan hodila skozi mesto proti Hajdini z občutkom, da jim nekdo sledi. Živo so mu ostale v spominu tudi podrobnosti, kako je deževalo in sta s Špengo na Hajdini nekje blizu odcepa hajdinske ceste z glavne ceste zavila v neko krčmo, da bi vedrila, si naročila tam malinovec, in morala takoj zopet oditi naprej, ker se jima je zazdelo sumljivo, ko je poslal krčmar svojega sina v Ptuj. Da bi se zavarovala pred vsakršnim izdajstvom, sta jo potem krčmarju pred očmi mahnila po glavni cesti proti Mariboru in potem šele v velikem loku zavila v hajdinski gozd.

Če poznamo okoliščine, v katerih sta se znašla v okolici Ptuja oba pohorska partizana, se pravzaprav niti ne moremo čuditi, da sta se počutila tako negotovo in da sta bila tako izredno previdna. Izdajstvo je cvetelo, gestapo je prišel na sled osvobodilni organizaciji in udaril po skupini, ki je bila povezana celo neposredno s središčem osvobodilnega gibanja v Severni Sloveniji. Položaj na tamkajšnjem področju je bil zares skrajno negotov.

²⁹ Podatek iz zaporne knjige mariborskih sodnih zaporov (Muzej NO v Ljubljani).

³⁰ Podatek Mestnega muzeja v Ptuj.

³¹ Enako.

³² Podatek Borisa Čižmeka in Štefke Kramberger.

³³ Podatki Borisa Čižmeka pri avtorju.

Naj dopolnim Čizmekove podatke o delovanju pohorske patrolje na ptujskem področju še s Sagadinovimi.³⁴ Sagadin je namreč še isti večer, ko sta prišla Čizmek in Špenga v Ptuj, odšel k Anželu, našel tam patroljo in jo odpeljal h gostilničarki Brenčičevi, katere domačija je bila kakšnih osem sto metrov oddaljena od Anžela in spada tudi pod Žabjek. Tam sta Čizmek in Špenga prenočila. Tisti večer je Čizmek domačemu sinu celo prigovarjal, naj se odloči za pot v partizane.

Domenjeno je bilo, da bosta šla naslednjega dne Čizmek in Špenga v hajdinski gozd, izkopala orožje, ga očistila in pripravila za prenos, ob devetih zvečer pa naj bi prišli v gozd Ptujčani, se jima pridružili in krenili proti Pohorju. Javka, oziroma zborna mesto za odhod na Pohorje je bilo na cestnem ovinku v gozdu, kakšnih dvesto metrov od mesta, kjer je bilo zakopano orožje. V neposredno bližino orožja je vodila s ceste ozka gozdna pot, po kateri sta Anžel in Lacko tudi pripeljala orožje na določeno mesto.

Čizmek se ne spominja več natančno dogodkov. Verjetno je moral iti naslednjega dne z njim in Špengo nekdo v gozd in jima pokazati mesto, kjer je bilo orožje zakopano; najbrž je bil to Anžel. Vsekakor pa sta začela zaradi dežja izkopavati orožje pozneje, kot je bilo predvideno. Ves tisti dan je namreč pošteno deževalo in šele proti večeru se je zjasnilo. Tako sta Čizmek in Špenga gotovo precejšen del tistega dne prebila pri Brenčičevih in se šele popoldne napotila v gozd.

Ob devetih zvečer je bilo orožje izkopano.

Tedaj so prišli na določeno zborna mesto v hajdinskem gozdu trije ljudje. To so bili Zvonko Sagadin, njegov oče Jože in nek fant iz Tomaža pri Ormožu,³⁵ ki so mu dali pozneje ime »Mali«.

Po ponesrečenem odhodu ob koncu julija ali v začetku avgusta na Pohorje, je odšel stari Sagadin k Vidovičevim v Jurovce, da bi počakal tam na ponoven odhod v partizane. Pri Vidovičevih so imeli spravljeno Sagadini nekaj obleke in razne potrebščine. Tja je prišel takrat tudi »Mali«. Pri Vidovičevih so ga dobro poznali, ker je prihajal k njim mlatit. Ko je prišel Zvonko Sagadin v Jurovce po očeta, da bi ga odpeljal v partizane, se je tudi »Mali« odločil za partizanstvo.

Oba Sagadina in »Mali« so prišli na zborna mesto z velikimi nahrbtniki, v katerih so imeli hrano, med drugim celo nekaj medu, ki ga je dal Anžel, in druge potrebščine.

Dogovorjeno je bilo, da bosta čakala Čizmek in Špenga na zbornem mestu. Vendar tam ni bilo nikogar, ker sta se Čizmek in Špenga zamudila z izkopavanjem orožja. Zato se je odločil Zvonko Sagadin, da bo pustil »Malega« na zbornem mestu, medtem ko je poslal očeta po cesti v smeri proti Pragerskemu, da bi poiskal Čizmeka in Špengo, sam pa se je napotil kratek kos poti nazaj proti Ptuj.

Ko je šel Zvonko Sagadin po cesti proti Ptuj, je naletel na Karla Arnuša (Klemenčiča), ki je prihajal prav tako z velikim nahrbtnikom

³⁴ Podatki Zvonka Sagadina pri avtorju.

³⁵ Podatek ni povsem zanesljivo ugotovljen.

³⁶ Podatki Zvonka Sagadina pri avtorju.

na zborni mesto, da bi se priključil skupini, ki naj bi odšla v partizane.

Pravzaprav bi moralo priti na javko za odhod v partizane še več ljudi, vendar jih ni bilo.

Ko sta bila oddaljena Zvonko Sagadin in Karel Arnuš kakšnih sto metrov od zbornega mesta proti Ptuj, sta zagledala v daljavi avto, ki je vozil iz Ptuja. Arnuš je predlagal, da se skrijeta na njivi ob cesti, Sagadinu pa se je zdelo primernejše, da stečeta na zborni mesto, saj je bila možnost, da prihaja dr. Špindler.

Res se jima je posrečilo vrniti se na zborni mesto, preden je avtomobil pripeljal tja. Toda avto v resnici ni privozil popolnoma do zbornega mesta, temveč je obstal kakšnih tri sto metrov prej. Videti je bilo, kako izstopajo neki ljudje in si svetijo v gozdu z žepnimi svetilkami.

To je bilo presenetljivo. Ali je bila javka? Sagadin, ki se je tega zbal, je pustil Arnuša in »Malega« na zbornem mestu, sam pa stekel po cesti proti Pragerskemu za očetom.

Ni še pretekel petdeset metrov, ko je naletel na očeta, pa tudi na Čižmeka in Špengo. Povedal jim je, kaj se dogaja in takoj so tekli nazaj na zborni mesto. Nato so se razporedili v strelce in se previdno bližali avtomobilu.

Neznani ljudje iz avtomobila so še vedno svetili po gozdu, avto na cesti pa se je počasi obračal. Skupina v strelcih se mu je približala na petdeset metrov. Razločno je videla osvetljeno evidenčno tablico na avtomobilu in začetno policijsko oznako POL. Ljudje iz gozda so se vrnili k avtomobilu in vstopili vanj. Šofer je že pritiskal na plin in avto je utegnil vsak trenutek odpeljati.

Čižmek je Sagadina zadrževal in mu odsvetoval, da bi se lotili avtomobila. Sagadin pa se ni dal prepričati in je vztrajal pri tem, da naj napadejo avto.

Stekel je po desnem cestnem jarku in prispel do avtomobila. Videl je, da so šipe spuščene, stopil k zadnjim vratom in pogledal noter, če bi koga spoznal. Videl je spredaj dva človeka, na zadnjem sedehu pa med dvema moškima žensko ter zavpil: »Hände hoch!«

Zadnja vrata avtomobila so se v naglici odprla in nekdo je zavpil: »Stadtpolizei!«

Istočasno je skočil človek iz avtomobila in prijel Sagadina za ramo. Sagadin je držal v levi in desni roki pištolo in začel streljati. V levi je držal majhno pištolo, kalibra 6,35, ki jo je dobil pred tedni v Poljčanah od Ženke Kovač, skupaj s še eno pištolo, a mu je ta odpovedala.

To je trajalo nekaj sekund, V tem pa so že zaropotali strelci Sagadinovih tovarišev, med njimi je tudi Čižmek oddal en ali dva strela s puško, ki jo je izkopal nekoliko prej. Takoj nato so se oglasili strelci iz za avtomobila. Policisti, ki so bili v avtomobilu, so verjetno izstopili na drugi strani in streljali na Sagadina, ki pa se je umikal v jarek.

Ko so ugotovili policisti, da jih je napadlo več ljudi, so poskakali v avto, ki je odbrzel proti Ptuj.

Sagadinova mati, ki se je morala javljati tiste dni na gestapu v Ptuj, pripoveduje, da je videla po tistem dogodku dva gestapovca, ki sta nosila v zanki obvezani roki.³⁷

Treba je bilo čim hitreje pobrati orožje in izginiti v gozdu. Pričakovati je bilo, da bodo Nemci nedvomno alarmirali vse svoje sile v ptujski okolici, se vrnili in udarili po skupini.

Sagadin, Čižmek in ostali so se naglo napotili na mesto, kjer je bilo orožje že izkopano, napolnili dve vreči z orožjem in municijo ter jo ubrali po gozdni poti, ki je vodila s ceste na mesto izkopavanja, proti Njivercam. Pot do izkopanega orožja, pobiranje orožja in pot do vasi Njiverce so zaposlili skupino za kakšnih dvajset minut. Tedaj se je že oglasilo brnenje mnogih avtomobilov iz daljave.

Skupina je zložila orožje v vreči v največji naglici. Tako se je tudi zgodilo, da je stari Sagadin, vrgel vstran rezervne cevi mitraljeza, čeprav jih je imel že v rokah, kar je skupina pozneje zelo obžalovala.³⁸

Prišel se je tek čez drn in strn. Skupina je prispela v vasi Njiverce do neke hiše. Tam se je nekdo spravljal na svisli nad hlevom spat. Skupina je prišla mimo in zlahka je bilo opaziti šest ljudi, ki so stopali preko dvorišča in potem drug za drugim preskočili plot. Zjasnilo se je, vzšla je luna in človek na svislih je prišel vpiti. Bila je nevarnost, da bo privabil s svojim vpitjem Nemce.

Skupina je v naglici preplezala še tri plotove, dokler se ni znašla na njivah. Zapustila je vas.

Vseh šest članov skupine je steklo preko njiv in prispelo potem do železniške proge Pragersko—Ptuj. Prekoračili so progo in stopili na drugi strani na stezo, ki je vodila naravnost proti jugu. Znašli so se na vojaškem pokopališču iz prve svetovne vojne v bližini ceste Ptuj—Ptujška gora.

Pred njimi so se pokazale luči. Da bi se jim izognili, so zavili na desno v gozd med gosta, mlada drevesa. Ker je prej ves dan deževalo, jih je pošteno močilo, ko so se prerivali skozi goščavo in deževnica jim je tekla za tilnike.

Nenadoma se je ves obupan oglasil Jaka Špenga, češ da je izgubil cev od mitraljeza. Takoj nato so ugotovili, da so ostale na kraju izkopa tudi vse rezervne cevi mitraljeza.

Čez čas so se prerinili skozi goščavo in stopili na neko gozdno pot. Toda že po nekaj korakih so zagledali belo kamenje in spoznali, da so skoraj pol ure blodili in prišli nazaj na vojaško pokopališče.

Zdaj jim ni preostajalo nič drugega, kakor da so se vrnili do železniške proge in hodili potem ob njej v smeri proti Pragerskemu. Kmalu so bili v bližini postaje Lovrenc na Dravskem polju.

Tam so na Čižmekov predlog zopet zapustili progo, ker je bilo nevarno zadrževati se blizu proge. Krenili so mimo Lovrenca v smeri proti Ptujski gori. Napredovali so zelo težko. Nekje so bredli preko vode, druge so se zopet pogrezali v močvirnih travnikih. Končno so se že proti jutru premočni in premraženi približali kmetiji Kupčiče-

³⁷ Podatek Ženke Sagadinove, ustni vir.

vih na Ptujski gori. Kupčičevi so bili sorodniki Sagadinov — tam je bil dom Zvonkove mame Ženke Sagadinove.

Vsa šestorica se je, ne da bi koga v hiši obvestila o svojem prihod, izčrpana in premočena zarila v seno na svislih in v trenutku zaspala.

Toda težav še zdaleč ni bilo konec in vsaj deset dni je še trajalo preden se je skupina združila s četo na Pohorju.

Ko se je skupina naspala, je zlezel Zvonko Sagadin s sena in poklical dedka in babico. To sta bila starčka, 80 in 70 let stara. Kljub svoji starosti pa sta bila pogumna in takoj pripravljena skupini pomagati. Najprej sta nepričakovane goste nahranila, potem pa je Kupčičeva vsem šestim posušila obleke.

Dedek je prinesel na seno olje in petrolej in partizani so razgrnili po senu šotorsko krilo ter posteljno rjuho. Pričeli so čistiti in mazati orožje. Popoldne je prinesla babica skupini posušene obleke, da je lahko zapustila seno in odšla v gozdček pod hišo. Tisto dopoldne je na senu Karel Arnuš svoje tovariše temeljito poučil v tem, kako se razstavlja in sestavlja mitraljez in kako se uporablja.

Popoldne je dobila šestorica v gozdu južino in potem še večerjo.

Ko se je znočilo, so se člani skupine poslovili od Kupčičevih in odšli naprej v Sreče, v vas blizu Pragerskega, kjer je stanoval brat starega Sagadina. Hodili so kar po poti, ki vodi s Ptujske gore proti Pragerskemu. Zvonko Sagadin se spominja, kako samozavestno so korakali skozi noč. Šest jih je bilo, vsi so imeli puške, bili so prva partizanska skupina, ki se je pojavila v tisti okolici. Bili so imenitno oboroženi. Poleg pušk so imeli nekateri celo po dve pištoli — in dva mitraljeza. Tretji mitraljez, za katerega niso imeli rezervne cevi, so pustili pri Kupčičevih.

Nobena partizanska enota ni bila v tistem času na Štajerskem tako oborožena.

Pohod pa tudi takrat ni gladko potekel. Kakšne četrte ure pred Srečami je skupina zašla. Prišla je na razpotje do nekega križa. Tam so pričeli iskati pot. Zvonko Sagadin in njegov oče sta se domenila, da bosta šla vsak na svojo stran in poskušala najti pravo stezo. Zvonko je kmalu našel pravo pot in poklical tovariše. Ni pa bilo mogoče najti starega Sagadina. Klicali so, žvižgali, iskali, vse je bilo zaman. Stari Sagadin sicer ni bil daleč, toda ker je bil precej naglušen, ni slišal klicev svojih tovarišev.

Skupina je naposled brez njega odšla do Zvonkovega strica Ludvika. Pri njem so jo lepo sprejeli. Naposled je prišel zjutraj tudi stari Sagadin, vendar brez puške.

Stari Sagadin je namreč pri iskanju prave poti potrkal v vasi pri neki hiši na okno in vprašal kmeta, v kateri smeri lahko pride do križa (kjer se je ločil od skupine). Kmet je prišel na prag in videl, da ima stari Sagadin puško, prislonjeno k steni. Kmet je to povedal svoji ženi, ki je šla zjutraj to naznaniti. Na nesrečo je kmet starega Sagadina poznal in si je lahko mislil, da gre k svojemu bratu.

Ker se je že daniło, ko je Sagadin še vedno hodil po vasi, je skril spotoma puško v živo mejo in prišel tako zjutraj brez nje k svojim tovarišem.

Skupina pa tudi tokrat ni ostala dolgo v hiši, temveč se je umaknila v bližnji gozd. To je bilo zelo pametno. Okrog poldneva so prišli namreč orožniki v hišo in pričeli spraševati po starem Sagadinu. Ludvik Sagadin jim je potrdil, da je bil zjutraj pri njem, da pa je odšel naprej — in da ni imel puške, kakor je trdila ženska, ki ga je naznanila, temveč palico.

Tistih nekaj ur, kar so bili pri Sagadinovih v Srecah, so si Ptnjčani — člani skupine — nadeli partizanska imena. Zvonko Sagadin si je izbral ime Mužik, medtem ko so predlagali njegovemu očetu, ki je bil impozanten mož zaradi svoje častitljive zunanosti z belo brado, naj bo Očka. Karel Arnuš, ali Klemenčič, kakor se je pisal po materi, si je izbral ime Savinjski, medtem ko si je nadel četrti novinec ime »Mali«.

V gozdu blizu Sagadinove domačije v Srecah se je zadrževala skupina do trde teme. Ko se je znočilo, se je stari Sagadin najprej odpravil po puško, potem pa so se vsi skupaj odpravili proti Polskavi, kjer je stanovala Neža Vivod, teta Zvonka Sagadina. Pri njej so se zadrževali potem ves naslednji dan. Ker pa je stala hiša na samem in se je razprostiral od tam dalje proti Pohorju gozd, so lahko krenili naslednji večer na pot še ob svetlem. Šli so preko Morja na Planico. Tam so se v bližini hiš odpravili v majhen gozd.

Čeprav sta imela že tri dni zamude, sta Čizmek in Špenga vendar poskusila najti zvezo s Pohorsko četo pri razglednem stolpu, kakor je bilo domenjeno.

Opolnoči sta se znašla tam, vendar ju ni pričakoval nihče iz čete. Ko sta potem počasi korakala proti Mariborski koči, sta opazila tam taborni ogenj in ob ognju človeka. Čizmeku se je zazdelo, da bi utegnil biti to Martin Greif, zato je tiho poklical:

»Ruda, si ti?«

Človek pri ognju pa se je obrnil in vprašal:

»Was?«

Čizmek je videl, da je zadel na Nemce. Seveda ni imel pojma o tem, da je prišlo 3. septembra 1941 v bližini Ruške kočice do spopada z Nemci, da je bil pri tem ubit en Nemec in je sprožilo to veliko hajko na Pohorju. Prav tako ni mogel vedeti, da se je umaknila Pohorska četa takoj po spopadu preko Peska proti Rogli, kjer si je uredila v skriti dolinici novo taborišče.

Čizmek je bil v trenutku tako presenečen, da se ni mogel orientirati; stekel je po bregu, bežal med nemškimi šotori in imel srečo, da najprej ni nihče streljal za njim. Šele ko je prišel iz nemškega tabora na plano in tik preden je skočil zopet v gozd, je zadržal za njim rafal. On pa je tekel po bregu navzdol, kar so ga nesle noge. Nekje se je zapletel v ograjo iz bodeče žice in padel, se pri tem ranil, pa se brž spet pobral — in razirgan in okrvavljen pribežal na Planico.

Tja se je vrnil po svoji poti tudi Jaka Špenga.

Položaj je bil neroden. Čižmek se je sicer srečno rešil, toda zveza s Pohorsko četo je bila izgubljena.

Šestorica se je dogovorila v gozdu na Planici, naj gredo Čižmek, Špenga in Sagadin v Maribor in poskusijo preko Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo vzpostaviti zvezo s Pohorsko četo, ostali pa naj bi medtem počakali pri Neži Vivod v Polskavi.

Orožje so zakopali v planiškem gozdu in se potem ločili. Čižmek in Špenga sta odšla naravnost v Maribor, medtem ko so se vsi štirje Ptujčani napotili proti Polskavi. Spotoma je začel »Mali« stokati, da mu je slabo. Stari Sagadin je odšel z njim k neki kmečki domačiji, se predstavil kot lesni manipulant in prosil, da bi vzeli za nekaj dni pod streho njegovega »delavca«, ki mu ni dobro. Tako je ostal »Mali« pri nekem kmetu nad Morjem. Domenili so se z njim, da bo prišel čez kakšen dan do Neže Vivod.

Zvonko Sagadin, njegov oče in Karl Arnuš so prišli srečno do Vivodovih. Od tam je odšel naslednje jutro Zvonko Sagadin v Maribor, dobil tu preko Papičevih zvezo z Zidanškom in se potem udeležil seje PK KPS za severno Slovenijo v limbuškem gozdu. Na tej seji je našel tudi Borisa Čižmeka in pohorskega partizana Iva Polančiča, ki je prišel takrat v Maribor kot kurir s Pohorja.

Zvonko Sagadin bi moral ostati pravzaprav na terenu. Iz Hajdine je odšel na Pohorje zato, da bi pripeljal novince v četo in se potem vrnil. Toda na tej seji v limbuškem gozdu je odločil Miloš Zidanšek, naj gre na Pohorje kot funkcionar v četo.

Čižmek, Špenga in Polančič so odšli iz Maribora zopet na zborna mesto na Planico. Domenjeno je bilo, da se bodo našli vsi pri zakonem orožju.

Zvonko Sagadin se je vrnil iz Maribora k Vivodovim na Polskavo, kjer je našel očeta in Arnuša, medtem ko »Malega« ni bilo. Odsotnost »Malega« pa nikogar ni vznemirjala, ker je bilo pričakovati, da jih bo pričakal pri kmetu, kamor ga je spravil stari Sagadin.

Še isti dan si je sposodil Zvonko Sagadin kolo in se od Vivodovih odpeljal proti Hajdini. Tam je skril kolo v gozdu in se potem previdno približal mestu, kjer je bilo zakopano orožje. Nič ni kazalo, da bi bili Nemci kaj hodili tod. Na mestu, kjer so izkopali orožje, je bilo še vedno nekaj rezervnih cevi za mitraljeze, bajoneti, lopatica in strojček za polnjenje šaržerjev.

Tako se je pripeljal Zvonko Sagadin proti večeru nazaj na Polskavo in prinesel s seboj rezervne cevi za mitraljeze. Prespal je na tetinemu domu, naslednje jutro pa je spet odšel na pot. Odpravil se je v Jurovce k Vidovičevim, kjer se je skrival tedaj njegov 13-letni brat. Naročil mu je, naj gre v Ptuj k mami in naj mu prinese na določeno mesto pulover. Nato se je v Jurovcih preoblekel v obleko, ki jo je imel tam shranjeno in se s kolesom odpeljal na Ptujsko goro h Kupčičevim. Tam je vzel mitraljez, ki je bil shranjen na svislih, ga zabil v šotorsko krilo in se odpeljal proti Lovrencu na Dravskem polju, kjer so imeli Kupčičevi njivo. Tja je namreč naročil mamo. Ženka Sagadinova je res prišla tja in se sešla s svojim sinom.

Nato se je Zvonko Sagadin zopet vrnil v Polskavo.

Pot s Ptujske gore v Polskavo z mitraljezom, zavitim v šotorsko krilo in na kolesu, je bila več kot tvegana in nevarna. Sagadin se je trikrat srečal z orožniki. Prvič je naletel nanje na cesti s Ptujske gore, drugič v bližini dedkove njive, tretjič, ko se je peljal skozi Cirkovce. Na Pragerskem so se mu zaprle tik pred nosom zapornice in moral je počakati, da je odpeljal mimo vlak s hrvaškimi prostovoljci za vzhodno fronto. Medtem ko je čakal Sagadin pred zapornico na prehod, se je prikazal od nekod orožnik, pogledal naokrog, spet odšel in se vrnil z dvema tovarišema. Sagadin se je začel hitro pogovarjati z dekletom, ki je stalo slučajno ob njem ter imelo kolo in na kolesu v mreži krompir. Ko so se zapornice odprle, sta se Sagadin in dekle odpeljala skupaj.

Iz Polskave so Zvonko Sagadin, njegov oče in Karel Arnuš še isti večer krenili na Planico. »Malega« niso našli niti spotoma niti na zbornem mestu. Med njihovo odsotnostjo jo je pobrisal in odnesel s seboj tudi pištolo, torbico in 60 nabojev.

Z upanjem, da se bo kmalu združila s četo, je skupina potem odšla s Planice proti Rogli. Potem ko so partizani izkopali v gozdiču orožje, so se približali kmečki domačiji v bližini. Tamkajšnji kmet jih je lepo sprejel in tudi pogostil.

Ves čas na poti do Rogle je deževalo, šestorica, ki je korakala, pa je bila dobre volje. Spotoma se je celo ustavila, da bi preizkusila orožje. Na drevo so obesili kos časopisnega papirja kot tarčo in streljali vanj. Zgodilo se je tudi, da je kateri od mitraljezov odpovedal, ker je bila municija premočena.

Na poti jih je zalotila noč. Prespali so v drvarski koči, katero so našli slučajno. Pred vhod v kočo so zavalili hlode, za njimi pa postavili stražarja z mitraljezom. Na ognjišču v koči so si zakurili velik ogenj, si posušili obleke in se potem naspali.

Naslednjega dne so prišli do razglednega stolpa na Rogli, kjer je bila določena javka. Našli niso nikogar. V znamenje, da so blizu, so zataknili smrekovo vejo v ogrodje stolpa. Potem so kakih dve sto metrov vstran plegli pod košato smreko, tako da so bili na suhem. Patrulja iz čete pa je prišla k stolpu šele naslednjega dne.³⁹

S patroljo je prišel tudi Angel Besednjak. Nepopisno je bilo njegovo veselje, ko je zagledal mitraljeze. Takoj je enega pograbil, ga dvignil visoko v zrak in zavpil: »Živeli Sovjeti!«⁴⁰

Tudi v partizanskem taboru je zavladalo ob prihodu skupine iz Ptuja veliko veselje. Trije novinci iz Ptuja so našli med tovariši v četi že nekaj znancev, predvsem Rudija Žnidariča in Dušana Finžgarja.

Takoj po svojem prihodu je prevzel Zvonko Sagadin v četi mesto politkomisarja, medtem ko je ostal komandir do Toledovega prihoda še Martin Greif.

³⁹ Opis poti s Hajdine na Pohorje po podatkih Borisa Čizmeke, kolikor se nanašajo nanj, ostalo po podatkih Zvonka Sagadina. Podatki so v AMNOM in pri avtorju.

⁴⁰ Mirko Kogler, ustni vir.

Ko zaključujem opise dogodkov patrolje Čizmek — Špenga v okolici Ptuja in prihod treh Ptujčanov v partizane, moram postaviti še vprašanje, kdaj je prišlo pravzaprav do spopada v hajdinskem gozdu?

V nemških dokumentih ne najdemo nikoli notice o tem, pač pa je omenjena akcija v dveh partizanskih dokumentih, poleg tega pa še v »Slovenskem Poročevalcu«.

V arhivu PK KPS za severno Slovenijo⁴¹ beremo o tem dogodku:

»G. Oddelek pohorskih partizanov, ki je pred tremi tedni bil v Ptuju z nalogo, da prenese na Pohorje 3 puškomitraljeze, je bil presenečen pri izkopavanju orožja od oddelka policije v avtomobilu. Po kratkem boju se je avto umaknil. En policaj mrtev, par ranjenih. Naši brez žrtev.«

Poslednji datum v zapiskih arhiva PK KPS za severno Slovenijo, ki se nanašajo na akcije štajerskih partizanskih enot, je 21. september (napad na okrožnega sekretarja v Mariboru). Če računamo, da je prišlo to poročilo v Ljubljano in bilo v nekoliko spremenjeni obliki objavljeno tudi v »Slovenskem poročevalcu« 11. oktobra 1941, napisano kakšne tri ali morda štiri dni po omembi poslednjega datuma, sega razdobje »pred tremi tedni« po vsej verjetnosti v konec avgusta. Spominimo se, da je trdil Vlado Robič, da bi se naj vrnila patrolja s Ptujkega polja v noči od 31. avgusta na 1. september na Pohorje. Torej bi morala biti izvršena akcija v hajdinskem gozdu tisto ali pa prejšnjo noč.

V arhivu instituta za zgodovino delavskega gibanja beremo v tako imenovanem »Nedeljkovem gradivu«:

»23. 8. 1941 patrolja Pohorske čete napade avto na cesti Ptuj—Pražsko. Ubiti trije policisti, med njimi višji policijski inšpektor. Patrolja prinese 3 puškomitraljeze in 3 puške.«

Dr. France Škerl citira v knjigi »Začetki partizanskega gibanja v Sloveniji« istega avtorja:⁴³ Boris Čizmek ne izključuje,⁴⁴ da bi bil spopad v hajdinskem gozdu tako zgodaj, vendar pravi, da je komaj verjetno, ker se je vrnila patrolja prvič na Pohorje vsekakor po spopadu Pohorske čete z Nemci 3. 9. 1941. Ali se je patrolja zadrževala pred svojim prihodom na Pohorje že več kot teden dni, vsaj 10 dni, na terenu?

»Slovenski Poročevalec« v številki 11. oktobra 1941 ne navaja datuma, temveč piše kratko: »Spopad partizanov z orožniki v hajdinskem gozdu. En orožnik mrtev, več ranjenih, partizani brez izgub.«

Podatki govore torej o enem oziroma celo o treh mrtvih Nemcih. Ali je bil v resnici kdo med Nemci mrtev? Izključeno seveda ni, toda na nemški strani niso tega nikjer registrirali.⁴⁵ Če pa upoštevamo

⁴¹ Izvirnik v ACKZKS.

⁴³ Iz Nedeljkovega gradiva ni razvidno, kaj je služilo temu podatku.

⁴⁴ Boris Čizmek, ustni vir.

⁴⁵ Niti v »Marburger Zeitung« niti v »Štajerskem gospodarju« nisem mogel najti osmrtnice.

takratno nemško prakso, da so za padle Nemce skoraj vedno streljali talce, se verjetnost smrtnih žrtev na njihovi strani zelo zmanjšuje.

Precej osvetljuje spopad v hajdinskem gozdu tudi zanimivo pričanje bivšega ptujskega paznika v zaporih Dominika Glušiča.

Glušič, ki ima izredno zanesljiv spomin, je povedal vrsto podrobnosti o prihodu dveh aretirancev 30. avgusta 1941 v zapor. To sta bila dr. Metod Špindler in Franc Toplak, saj sta bila oba aretiranca zelo znani osebnosti iz ptujske okolice. Po njegovem pripovedovanju tisto noč po prihodu obeh omenjenih zapornikov ni imel nočne službe, pač pa je bil dežuren naslednjo noč med 31. avgustom in 1. septembrom. Tisto noč sta bila policija in orožništvo v Ptuj v pripravljenosti. V Ptuj je bil takrat nameščen vod bivših jugoslovanskih orožnikov, ki so bili na »prevzgoji«. Tudi ti so morali biti vso noč pripravljeni in so celo stražili, oboroženi s puškami in strojnici pri oknih zapora in okrog hiše.

Ko je vprašal tisto noč Glušič enega izmed orožnikov, zakaj vse to, mu je ta odvrnil, da so napadli prejšnjo noč neki neznanci policijo v bližini Ptuja, da je prišlo pri tem do streljanja in da obstoja bojazen, da bi hoteli »banditi« osvoboditi jetnike v Ptuj.

Po tem pripovedovanju bi izkopala skupina mitraljeze v hajdinskem gozdu v noči od 30. na 31. avgust, to je večer po aretaciji dr. Špindlerja in Franca Toplaka.⁴⁶

S tem v zvezi bi morda tudi uspelo odkriti vzrok, zakaj je prišla policija tisto noč v hajdinski gozd.

Za javko v hajdinskem gozdu in takratni odhod v partizane je vedel po pričevanju Zvonka Sagadina širši krog ljudi, kandidatov za odhod v partizane. Izmed teh je prišel samo Karel Arnuš na zborna mesto, drugih, razen Zvonka Sagadina, njegovega očeta in »Malega« pa ni bilo. Če je vedelo več ljudi za ta odhod, če naj bi celo dr. Špindler pripeljal tja Vinka Meglo, je povsem možno, da je utegnil kaj vedeti o tem tudi Špindlerjev kurir, dijak Zorman, ki so ga Nemci aretirali 27. avgusta 1941, ali pa je imel s seboj, ko je potoval v Maribor, celo sporočilo doktorja Špindlerja. Dijaka Zorman so pripeljali Nemci po aretaciji čez dan ali dva iz Maribora v Ptuj in takoj po njegovem prihodu aretirali dr. Špindlerja, Toplaka in pozneje še nekaj ljudi. V registru ptujskih sodnih zaporov, ki ga hrani Mestni muzej v Ptuj, najdemo vpisane številke aretirancev: Alojz Zorman je bil vpisan v zaporno knjigo pod številko 337, Franc Toplak pod številko 338, dr. Metod Špindler pod številko 339, medtem ko je imel Miha Anžel, ki je bil aretiran čez nekaj dni, številko 357. Dijak Zorman najbrž ni vedel podrobno, kako naj bi potekalo izkopavanje orožja in so prišli Nemci zato tudi samo v bližino javke in niti pozneje niso našli kraja, kjer je bilo izkopano orožje. Morda...

Ne glede na vse nejasnosti pa predstavlja spopad v hajdinskem gozdu za tisto razdobje zanimivo akcijo. To je bil prvi boj z Nemci

⁴⁶ Če je bilo izkopavanje res v noči od 30. na 31. avgust ali morda prejšnjo noč, so utegnili priti Nemci do podatkov ob racijah, ki so bile tiste dni, ko so zajeli kurirja dr. Špindlerja, v teku.

v ptujski okolici. Pri tem pa je treba še upoštevati enoten nastop skupine ljudi, med katerimi se nekateri dotlej niti poznali niso.

Kot sem že omenil v začetku članka, pa je bilo izrednega pomena za štajersko partizanstvo dejstvo, da se je posrečilo rešiti pred okupatorjem dragoceno orožje, ki je odigralo potem v štajerskem partizanstvu precejšnjo vlogo. Eden treh mitraljezov je padel v roke Nemcem v pohodu na Kozjanskem, drugega so menda odnesli s seboj revirci po dekoncentraciji Štajerskega bataljona, tretjega pa so odnesli Pohorci s seboj v Mislinjsko dolino, ga zakopali decembra 1941 pri Albertu Času v Stražah pri Mislinji, kjer je prišel potem po izdajstvu v roke Nemcem.

V zvezi z delovanjem partizanske skupine na Ptujskem polju preostane še vprašanje, kdaj se je pravzaprav vključila v Pohorsko četo ta skupina.

Tudi o tem ni zanesljivega datuma, vendar pa lahko določimo prihod skupine na Pohorje precej natančno.

Po nekem dokumentu orožniške postaje v Rušah z dne 22. septembra 1941,⁴⁷ je mogoče zaslediti Jaka Špengo v Mariboru. Tam ga je namreč srečala neka šivilja iz Ruš 9. ali 10. septembra 1941 v mlekarni Juste Kračjeve v Tyrševi ulici, kjer se je sestal z nekom. Tista šivilja je sporočila potem to orožniški postaji v Rušah.

Jaka Špenga, Čizmek in Polančič so potemtakem odšli iz Maribora 9. ali 10. septembra 1941. Seveda je lahko netočen tudi ta datum, ker se je lahko šivilja, ki je naznanila Špengo, tudi motila.

Zanesljivo pa vemo, da je napadla Pohorska četa 12. septembra 1941 zvečer Fišerjevo vilo na Klopnem vrhu, rekvirirala živila in razne potrebščine in vilo potem zažgala. Pri tej akciji pa je že sodelovala patrolja, ki je prišla s ptujskega področja. O tem pričajo preživeli partizani⁴⁸ in nemški dokumenti.⁴⁹ Partizani so pri tem spopadu že uporabili tri mitraljeze, ki jih je patrolja prinesla s seboj.

Po vsem tem sodeč, je prispela skupina s Ptuskega polja v četno taborišče pohorskih partizanov okrog 11. septembra 1941.

Oglejmo si nekoliko še življenje in delovanje prvih Ptujčanov, ki so bili partizani na Pohorju leta 1941.

Življenjepisne podatke Dušana Finžgarja — Fidžija do njegovega odhoda v partizane sem obravnaval že v začetku tega sestavka. V Pohorski četi je opravljal potem Finžgar v veliki meri kurirske posle. Odhajal je pogosto na javke v dolino, večkrat tudi v Maribor in je zaupane mu naloge vselej zanesljivo in uspešno opravil. Po odhodu Pohorske čete s Pohorja — 18. septembra 1941 — se je ločil od čete v bližini Hude luknje. Okrog 24. septembra 1941⁵⁰ je moral oditi v Maribor. Tam se je zadrževal nekaj dni pri aktivistu Albinu Verniku

⁴⁷ Izvirnik v AIZDG.

⁴⁸ Boris Čizmek, Zvonko Sagadin, Vlado Robič, Martin Greif, podatki v AMNOM.

⁴⁹ Poročilo orožniške postaje v Lovrencu na Pohorju 14. septembra 1941, AMNOM, »Neznani storilci« I/2 l 1877/41.

⁵⁰ Po podatkih Vlada Robiča, AMNOM.

v Wattovi ulici. Na Vernikovem stanovanju naj bi bil 27. septembra 1941 ob šesti uri popoldne sestanek, katerega naj bi se udeležila večja skupina ljudi, med drugimi tudi Miloš Zidanšek. Po sestanku naj bi izvršila ta skupina pomembnejšo akcijo v Mariboru, takoj nato pa bi jo naj odpeljal Finžgar v partizane. Toda kraj sestanka je bil izdan, gestapo je aretiral v Wattovi ulici nekaj aktivistov, med njimi tudi mariborskega sekretarja OK KPS Alojza Zorka-Tončka, ki je v začetku avgusta 1941 prepozno odpeljal skupino Ptujčanov na javko pod Pohorje — in Dušana Finžgarja-Fidžija. Finžgar je bil le malo časa v zaporu; že 10. oktobra 1941 so ga ustrelili Nemci v Šoštanju kot talca.⁵¹

Finžgarja obravnavam med Ptujčani pač zato, ker je odšel v partizane iz Ptuja. Sicer pa je večino svojega revolucionarnega dela opravil drugod.

Drugače pa je bilo z ostalimi pohorskimi partizani — Ptujčani, ki so, ali že živeli v Ptujju in njegovi okolici, ali pa so bili celo tu rojeni.

Med njimi je bil po svojem revolucionarnem delovanju nedvomno najstarejši Franc Peršon.⁵² Rojen je bil leta 1905 v Solkanu pri Gorici. Njegov oče je bil čevljar in železničar. Izučil se je mizarske obrti in je bil zaposlen leta 1941 v Ptujju pri mojstru Štefanu Matjašču. V Ptujju je stanoval takrat v Štukih pri Hreničevih, družini svoje žene. Hreničevi so bili zelo napredni ljudje in je bila vključena vsa družina v osvobodilno gibanje. Brat njegove žene je bil tudi v tisti skupini, ki jo je odpeljal Zorko proti Pohorju. Pozneje je bil ustreljen kot talec.

Peršon je bil verjetno član partije že v Italiji, od koder je pobegnil 1928. leta v Jugoslavijo. Takrat je šel najprej k stricu na Dolenjsko, v Ribnico, od tam pa k vojakom. V letih 1931 — 1932 je bil zaposlen v Mariboru kot mizar pri mizarskem podjetju »Veka«. V Mariboru je osnoval med tem časom partijsko celico, v kateri so bili še Danilo Jejčič, Štefan Letonja, Franjo Saksida in Leopold Kravos. Pobudo za ustanovitev te celice pa je dal Josip Prion iz Ljubljane. S Prionom je bil povezan Peršon že v Italiji.

Leta 1933 je bil aretiran v zvezi z društvom »Mlada Soča« v Ljubljani. V tem društvu so se nahajali mladi Primorci — komunisti. Obtožnica je datirana z 2. aprilom 1933. Obsojen je bil na štiri leta robije, ki jih je preživel v Sremski Mitrovici. Ko se je vrnil potem iz zapore, je odšel v Ptuj, kjer je zavzel kmalu pomembno mesto med ptujskimi komunisti. Na njegovem stanovanju v Štukih št. 1 so bili pogosto partijski sestanki, on sam pa se je posvečal predvsem kulturno-umetniškemu delu. Deloval je pri »Svobodi«, sodeloval v ptujskem gledališču in kmalu zavzel tudi v partijski organizaciji pomembno mesto. Leta 1940 je bil izvoljen v OK KPS Ptuj.

⁵¹ Po podatkih v AMNOM.

⁵² Podatki z anketne pole v AIZDG.

Leta 1941 je odšel kot prostovoljec v jugoslovansko vojsko. Po svoji vrnitvi v Ptuj se je začel takoj udeleževati vseh ilegalnih akcij in bil tudi član vojno-revolucionarnega komiteja v Ptuj.

Njegov odhod v partizane sem že obširno opisal prej. Na Pohorju pa — kot vse kaže — ni bil dolgo. Verjetno je odšel že okrog 11. septembra, še pred odhodom ptujske skupine, ker se Zvonko Sagadin ne spominja, da bi se srečal na Pohorju z njim. Njegov tovariš z robije, Štefan Letonja, ki je prebival takrat v Ješenci pri Hočah, se spominja, kako je prišel nekega dne, baje v septembru, na poti na ptujsko področje k njemu v spremstvu nekega drugega partizana s Pohorja.⁵³ Njegov odhod s Pohorja naj bi bil samo začasen, saj je pustil pri Letonji celo nekaj opreme.

Vendar se na Pohorje ni več vrnil. Zadrževal se je v okolici Ptuja, zlasti v Dvorjanah pri Vurbergu. Leta 1942 je bil povezan s Slovenjgoriško četo. V Ptuj k ženi je prišel tu in tam kot ilegalec, vendar zelo redko. Njegova žena, ki je bila tudi že pred vojno članica partije, je bila seveda v nenehni nevarnosti. Poslednjič jo je obiskal 4. avgusta 1942. Žena se tega datuma točno spominja, ker so jo Nemci potem še isti dan aretirali ter odpeljali v Celje v zbirno taborišče družin, katerih svojci so bili ustreljeni kot talci ali pa so bili v partizanih. Od tam je vodila njegovo ženo pot nato v koncentracijsko taborišče Oswiecim.

On sam pa se je še nadalje zadrževal v bližini Dvorjan, kjer pa je bil v začetku 1943. leta izdan. Vse kaže, da ga je naznanil gestapu nek njegov sorodnik, ki je bil zaradi tega pozneje tudi likvidiran. Ko je prišla policija ponj, je skušal uiti, baje je celo preplaval Dravo, vendar so ga ujeli Nemci potem na Dravskem polju. Odpeljali so ga v Maribor v zapor in ga ustrelili 10. marca 1943 kot talca.

Delo Pešona kot aktivista na terenu leta 1941—1942 še ni dovolj raziskano. Med drobnimi podatki iz tega obdobja bi še omenil, da je baje 1. maja 1942 na ptujski »Panorami« z Dragom Zavcem izobesil rdečo zastavo, katero je sešila njegova žena.

Pripovedujejo, da je šel v smrt zelo pogumno, da je tovarišu Maksu Neudauerju v celici še naročil pozdrave za ženo in da se je poslovil z besedami: »Ne pozabite na nas!«

Njegovo ilegalno ime v partizanih ni znano.

Po pripovedovanju tovarišev je sodil med najbolj revolucionarne ptujske komuniste Rudi Žnidarič,⁵⁴ mizar v ptujskih železniških delavnicah, ki si je nadel potem v partizanih ime Črtko.

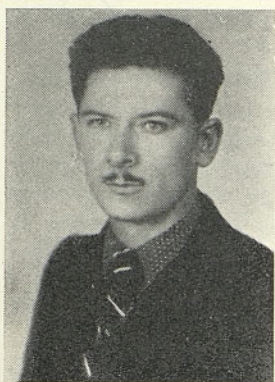
Rojen je bil 26. julija 1907 na Humu pri Ormožu. Njegov oče je bil čevljarški mojster, mati gospodinja. Član partije je bil že leta 1936 in dve leti pozneje že vključen v mestni komite partije v Ptuj. Leta 1940 je bil izvoljen v OK KPS Ptuj. Deloval je predvsem v par-

⁵³ Podatki Štefana Letonje pri avtorju.

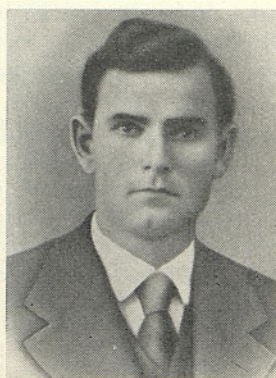
⁵⁴ Podatki z anketne pole v AIZDG.

tijski celici v železniških delavnicah s tovariši Leopoldom Vodo, Alojzem Arnušem, Francem Koscem, Karlom Korenom, Avgustom Hlupečem, Francem Krambergerjem itd.

Njegovo delovanje od začetka okupacije in njegov odhod v partizane je mogoče ugotoviti že iz podatkov v tem članku. Po svojem prihodu na Pohorje je prevzel kmalu mesto kuharja. S Pohorsko četo se je vključil v Stajerski bataljon ter se udeležil bojov in akcij 1941. leta, vse do razhoda borcev na prezimovanje. Novembra leta 1941 se je vrnil v skupini osmih borcev bivše Pohorske čete preko Savinje in

Franc Peršon

Rudi Žnidarič

Karel Arnuš

Šaleške doline v Mislinjsko dolino k Albertu Času v Stražah pri Mislinju. Osem partizanov, ki so prišli k temu kmetu, kjer je bila 1941. leta znamenita partizanska postojanka, se je potem razdelilo v tri skupine. Prva je odšla v Št. Ilj pod Turjakom in od tam nad Ruše, druga se je odpravila okoli Pohorja v smeri Slovenskih Konjic proti Mariboru, tretja, v kateri sta bila Žnidarič in Herman Lorger-Jumbo iz Maribora, pa se je odpravila prav tako proti koncu prve polovice decembra proti Mariboru. Danica Čebularjeva, sestra znanega takratnega aktivista v Mislinjski dolini in poznejšega člana Pohorskega bataljona, Zdravka Čebularja, jima je še izstavila potrdilo, da sta v službi pri njenem bratu, ki je bil takrat skladiščnik podjetja, ki je popravljalo v Mislinju porušen železniški predor.

15. decembra 1941 je bil vpisan Rudi Žnidarič v mariborsko zaporno knjigo. Baje je bil izdan na Dravskem polju v bližini Frama pri nekem kmetu, kamor se je zatekel, da bi mu preskrbel ta čevlje od brata v Ptuj, ki je čevljar. 27. decembra 1941 je bil ustreljen v Mariboru kot talec.

Karel Arnuš, po materi imenovan Klemenčič in Zvonko Sagadin pa sta odraščala skupaj, bila prijatelja iz najzgodnejše mladosti in sta skupaj tudi odšla v partizane.

Karel Arnuš⁵⁵ je bil rojen 2. novembra 1919 na Polenšaku pri Ptuj. Njegov oče je bil kmet, njegova mati gospodinja. V Ptuj se je izučil krojaške obrti in bil zaposlen pri krojaču Kristaniču, ki je nanj ugodno vplival svetovnonazorno kot socialni demokrat. Zlasti velik vpliv pa je imel nanj krojač Mirko Bezjak, ki je bil komunista. Zelo zgodaj se je vključil v SKOJ; leta 1937 sta hotela s Sagadinom celo oditi v Španijo, a jima je partija to prepovedala. Ko je obiskal Ptuj dr. Anton Korošec, sta hotela izvršiti nanj atentat. Arnuš in Sagadin sta imela rada orožje. Sagadin je imel vedno dve ali tri pištole. Tako sta se domenila takrat, da bosta počakala Korošca, ko bo šel v muzej in ga ustrelila. Na srečo pa sta obvestila o tem starega ptujskega komunisto Mirka Koželja, ki jima je to strogo prepovedal.

To podrobnost iz Arnuševega življenja navajam, da lahko pokažem značilno črto njegovega značaja: brezkompromisno borbenost, ki je prihajala do izraza ob vsaki priliki.

Arnuš je služil kadrovske rok pri mornarici, kjer je pokazal ob začetku vojne 1941. leta zopet svojo borbeno naravo. Po svojem povratku v Ptuj 1941. leta je namreč pripovedoval, kako je ob napadu italijanskih avionov na pomorsko bazo na Jadranu sam sestrelil z mitraljezom italijanski avion.

Po svojem prihodu v partizane je obdržal Arnuš enega izmed treh mitraljezov, ki jih je prinesla s seboj skupina. Ko se je zapletla Pohorska četa pri koči na Klopnem vrhu 17. septembra v boj z nemško vojsko, se je Arnuš posebno odlikoval in kot mitraljezec veliko pripomogel, da je izvojevala takrat Pohorska četa pomembno zmago.

S Pohorja je prišel v Ptuj na sestanek in se spet vrnil v partizane.⁵⁶ Okoli 26. septembra je odšel z Zvonkom Sagadinom, ki se je vračal na teren iz Pohorske čete. Skupaj sta prispela v Maribor, kjer sta odšla k Papičevim. Iz Maribora je odšel Arnuš v Ptuj. Takrat se je še oglasil pri Koželjevi ženi v trgovini Vuga v Ptuj, prav tako pa tudi pri Stropnikovih, od koder je odšel h Korparjevim, kjer je prej stanoval in je imel še nekaj svojih stvari, katere pa mu je gestapo zaplenil. Nato je odšel domov na Polenšak. Tam pa so ga že po nekaj dneh bivanja izdali in zaprli. Najprej je bil v ptujskem zaporu, nato pa na Borlu. Že 30. oktobra 1941 so ga ustrelili v Mariboru kot talca.

Zvonko Sagadin⁵⁷ je edini od Ptujčanov, ki so bili 1941. leta na Pohorju, preživel vojno. Rodil se je 3. oktobra 1920 v Ormožu očetu mizarju in materi gospodinji. Od svojega štirinajstega leta je bil že član naprednega gibanja v Ptuj, kamor se je preselila družina. Obiskoval je v Ptuj gimnazijo, 6. razred realne gimnazije je obiskoval potem nekaj časa v Mariboru, od koder pa se je vrnil spet v Ptuj. Pri študiju je imel zaradi svojega revolucionarnega delovanja velike težave in bil večkrat prav zaradi svoje napredne miselnosti negativno ocenjen. Po letu 1938 se je ukvarjal doma z mizarstvom, vendar pa je naredil v letih 1939 in 1940 na III. državni gimnaziji v Ljubljani pri-

⁵⁵ Podatki z anketne pole, AIZDG.

⁵⁶ Podatki Lojzke Stropnik, ustni vir.

vatni izpit za 6. in 7. razred gimnazije. Šele po vojni je lahko končal srednješolski študij in študij na arhitekturi. Sedaj živi v Ljubljani kot inženir-arhitekt.

Sagadin je bil organiziran že v ptujski gimnaziji in je bil v petem razredu član aktiva mladih komunistov, v šestem pa celo njegov sekretar. Ko je bil potem v Ptuj izključen in je odšel v Maribor, se je začelo zanj novo obdobje v njegovem revolucionarnem razvoju. Tam je prišel v stik z vrsto izredno sposobnih mladih mariborskih komunistov, kot so bili Ljubo Marion, Bojan Ilich, Stanko Kerenčič itd. Omenim naj, da je spadal v ta krog tudi Karel Destovnik-Kajuh. Te mlade ljudi so vzgajali starejši mariborski komunisti, med njimi posebno narodni heroj inž. Jože Hermanko. Mnogokrat so odhajali srednješolci z njim v okolico Maribora na krajše sprehode in ure in ure razpravljali o marksizmu.

Tako je bilo razumljivo, da je postal Sagadin po vrnitvi v Ptuj 1938. leta vodja ptujske skojevske organizacije. Leta 1939 je bil sprejet v partijo, naslednje leto pa že v OK KPS Ptuj. Medtem ko so bili vodilni člani okrožnega komiteja partije v Ptuj v internaciji v Medžurečju (dr. Potrč in Lacko), je opravljal celo posle okrožnega sekretarja partije. Te posle je opravljal potem še nekaj časa v začetku okupacije. Ob napadu Nemčije na Jugoslavijo je bil prostovoljec v jugoslovanski vojski, po svoji vrnitvi iz vojske pa je bil ponovno med vodilnimi partijskimi delavci v Ptuj ter je odgovarjal predvsem za vojaške naloge. Zato je moral za nekaj časa v Maribor in celo v Ljubljano, od koder pa se je vrnil po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. V četi na Pohorju je prevzel po svojem prihodu politkomisarsko mesto, ki ga je obdržal tudi ob reorganizaciji čete, ko je prevzel mesto komandirja narodni heroj Miha Pintar-Toledo. Še preden pa se je četa pohorskih partizanov združila z ostalimi štajerskimi četami v Štajerskem bataljonu, je bil odpoklican. Vrnil se je v Maribor, kjer se je tik pred njegovo aretacijo še poslednjič sestal z Dušanom Finžgarjem-Fidžijem pri Papičevih. Pozneje je odšel spet v ptujsko okolico.

Tam je bil že naslednje leto eden organizatorjev Slovenjgoriške čete. Tudi po propadu te čete se je še nadalje zadrževal v Ptujski okolici kot partizan vse do osvoboditve.

Pri predvojnem Sagadinovem delovanju je treba omeniti predvsem slovenske skojevske konference, katerih se je udeleževal. Tako se je udeležil pozimi leta 1938 srednješolske skojevske konference na Sveti planini pri Zagorju, avgusta leta 1939 enake konference v Krškem pri Brežicah, kjer je imel tudi referat, in enake konference leta 1940 poleti v Tacnu, Vikrčah in v Ljubljani, ki je trajala takrat tri dni.

Nad vse zanimiva pa je osebnost najstarejšega pohorskega partizana iz 1941. leta Jožeta Sagadina-Očka.⁵⁸ Rojen je bil 2. marca 1883 v Spodnji Polskavi pri Pragerskem. Izučil se je mizarske obrti, prebival precej časa v Ormožu, nato pa se je preselil nekaj let pred 1941 letom z družino v Ptuj. V prvi svetovni vojni je doživel kot ruski

⁵⁸ Podatki Zvonka Sagadina, pri avtorju.

ujetnik Oktobrsko revolucijo in bil nekaj časa celo v Rdeči armadi. Ko se je vrnil domov, je bil tudi Maistrov borec. Med obema vojnama je delal pri Sokolu. Bil je zelo spreten in izredno zaveden človek, ki se kljub visoki starosti 1941. leta ni pomišljal oditi k partizanom. Najprej v ilegalo, pozneje pa v partizane je odšla tudi njegova žena, njegov mlajši sin pa se je 1941. leta zadrževal pri dedku in babici na Ptujski gori. Pozneje je bil tudi partizan, 12. aprila leta 1945 pa je zgorel v Srecah v prehodni partizanski bolnišnici. Upravnik te bolnišnice je bil takrat njegov oče, ki ga je prav tam dohitela smrt.

Stari Sagadin se je umaknil namreč oktobra 1941 po nasvetu Dušana Kvedra-Tomaža iz Pohorske čete v Ljubljano, vendar se je od tam, potem ko je bil nekaj časa celo v taborišču, spet vrnil 1944. leta na Štajersko.

Življenjepis vseh teh ljudi, ki so odšli 1941. leta iz Ptuja na Pohorje k partizanom, nam kažejo, da so imeli vsi, če izvzamemo starega Sagadina, ki je bil izrazito narodno usmerjen, za seboj bogato revolucionarno preteklost.

Nastane vprašanje, čemu takrat ni odšlo več Ptujčanov na Pohorje. Vprašamo se tudi lahko, zakaj niso odhajali takrat na Pohorje predvsem mladi ljudje, zakaj so morali odhajati tako stari, kot so bili skoraj 60-letni Sagadin in nekoliko mlajša Peršon in Žnidarič.

Najprej moramo upoštevati dejstvo, da je okupator takoj po svojem prihodu strahovito prizadel v Ptuj in okolici zavedni slovenski živelj. Ptujski skojevci so odigrali v aprilskih dneh 1941. leta pomembno vlogo pri obrambi svoje domovine in so se udeležili tudi bitke z Nemci na hajdinski strani ob Dravi.⁵⁹ Ko je potem kapitulirala stara Jugoslavija, za mnoge skojevce, zlasti za tiste, ki so se udeležili boja proti okupatorju, ni bilo več obstanka v Ptuj. Precej srednješolcev se je že v prvih tednih okupacije umaknilo v Ljubljano. V naslednjih mesecih je zajel okupator precejšen del zavedne ptujske mladine tudi pri izselitvenih akcijah, nekaj pa je je, za primer bi navedel Franto Komela,⁶⁰ spet odšlo drugam, predvsem v Ljubljano in na Dolenjsko, kjer se je vključila v osvobodilni boj.

V okolici Ptuja je zbiralo junija in julija nekaj skupin mladincev orožje in se pripravljalo, da bi šli k partizanom. Toda okupator je te skupine odkril, člane pa po večini polovil in potem postrelil kot talce. Naj citiram odstavek iz knjige Vide Rojčičeve »Ptuj v boju za lepše dni«, kjer pravi:

»Prvi zbiralci orožja in municije, ki so padli okupatorju v roke, so bili trgovski pomočnik Jože Trček, Alojz Štrafela, ključavničar iz Markovec, zaposlen v trgovini Vuga v Ptuj in Vlado Satler, uslužbenec na davčni upravi v Ptuj. Trčka so ustrelili avgusta, septembra

⁵⁸ Po podatkih Zvonka Sagadina in Ženke Sagadinove, podatki tudi z anketne pole v AIZDG.

⁵⁹ Podatki Sergeja Vošnjaka, ki se je 1941. leta udeležil te bitke. Opis te bitke najdemo tudi v »Slovenskem poročevalcu« 1941.

⁶⁰ Podatek Frante Komela, ustni vir.

so padli Tomaž Klepač, sedlar iz Ptuja, Tomaž Meško iz Dornave, Štrafela in Satler.«

Precej časa je delovala tudi odporniška skupina na Grajeni, ki jo je vodil predvojni ptujski komunist Rudi Ilec. Prav tako je delovala druga skupina v Zavrču v kamnolomu. Izredno močno je bilo osvobodilno gibanje 1941. leta v Središču.⁶¹ Tako bi lahko naštel še več primerov zbiranja orožja in priprav na oborožen boj v okolici Ptuja. Vendar je okupator vse te skupine uničil, preden so mogle oditi v partizane. Marsikdo bi tudi odšel na Pohorje v partizane, če bi obstojala v tistem razdobju — julija in avgusta — 1941 s Pohorjem boljša zveza. Saj se je napotila na Pohorje verjetno v začetku avgusta velika skupina, ki pa partizanov ni našla in se je vrnila v Ptuj.

Od pohorskih partizanov je pomemben še Maks Grohar — Taras, ki je imel 1941. leta zvezo s Ptujem.

Maks Grohar je ob koncu aprila 1940. leta pribežal iz Italije.⁶² Z očetom sta kupila novembra 1940 v Mariboru gostilno, v katero so pogosto zahajali mariborski partijski delavci, med njimi Gustav Svenšek, pozneje prvi komandir čete na Pohorju, Miloš Zidanšek, Martin Greif, Vilko Šlander, Slava Klavara, Štefan Balgavi, Blaž Röck itd. Ti so se zbirali tam zlasti po okupaciji leta 1941. Z Groharjem se je zbližal namreč Svenšek. Tako je postal Grohar član KP.

Maks Grohar, ki je vodil z očetom gostilno v Studencih, je hodil na ptujsko področje kupovat vino. Tako se je seznanil tam že pred začetkom vojne z mnogimi ljudmi zlasti v Juršincih in bližnjem Gaberniku. Tako je navezal stike z dr. Metodrom Špindlerjem, s študentom agronomije Toplakom v Mostju in z Ignacem Žgečem iz Dornave. Za Toplaka mu je Miloš Zidanšek dajal tudi propagandno literaturo. Med okupacijo Groharjevi prihodi v okolico Ptuja niso povzročali nikakega sumničenja pri Nemcih, kjer je hodil po svojih trgovskih opravkih.

5. julija 1941 so prišli Nemci po Groharja in njegovega očeta, da bi ju izselili. Pri tem se je posrečilo Groharju pobegniti. Sporažumno z Milošem Zidanškom se je umaknil najprej v ptujsko okolico. Ko bi mu preskrbeli v Mariboru ilegalne dokumente, pa naj bi odšel na od Italijanov okupirano slovensko ozemlje, ker je dobro obvladal italijanski jezik, da bi deloval tam. Grohar je imel namreč pohabljeno desno roko in se Zidanšku ni zdelo primerno, da bi ga poslal na Pohorje k partizanom.

Tako je živel Grohar do 14. julija 1941 v Gaberniku. Od tam se je vrnil v Maribor. Ker pa dokumentov zanj še vedno ni bilo, se je napotil 15. julija 1941 z drugo skupino, ki je odhajala na Pohorje k partizanom, v Pohorsko četo. Tam je prevzel posle kuharja in ekonoma.

V četi je ostal do 29. avgusta 1941. Takrat se je poslovil in se ponovno vrnil kot ilegalec na ptujsko področje. Najprej se je zatekel

⁶¹ Podatki iz knjige Vide Rojičeve, podatki v AMNOM.

⁶² Podatke je dal avtorju Maks Grohar — Taras.

h kmetu Francu Libernjaku v Gaberniku št. 5, kjer je nameraval ostati le toliko časa, da bi se povezal s Toplakom in z Žgečem. Toda 2. septembra 1941 so prišli ponj orožniki iz Juršinec in ga odpeljali naslednji dan v ptujske zapore. Grohar meni, da ga je opazil nekdo iz sosesčine pri kmetu Libernjaku in ga izdal.

V Ptuju so seveda Groharja dolgo zasliševali. Predvsem so hoteli Nemci vedeti, kaj je delal v Gaberniku. Spretno se je zagovarjal, da je prišel terjat denar, ki so mu ga bili dolžni nekateri kmetje. V resnici je dajal nekaterim kmetom, ki so mu prodajali vino, akontacije, medtem ko vina ni mogel več prevzeti, ker je moral oditi v ilegalo.

Zadeva se je končala tako, da so ga Nemci 18. oktobra 1941 v Ormožu postavili na hrvaško mejo in ga izročili policiji NDH, naj ga predajo ti Italijanom, ker je bil doma z ozemlja, ki so ga zasedli ti.

Grohar po tistem ni imel več zvez s Ptujem.

Da je bil aretiran tudi Grohar 2. septembra 1941 v Gaberniku, ni nič čudnega, saj vemo, da so bile prav takrat v teku velike aretacije, ko so aretirali tudi dr. Metoda Špindlerja in Franca Toplaka.

Aretacije julija, avgusta ter prve dni septembra 1941 so razredčile kader aktivistov na ptujskem področju, vendar uničiti osvobodilnega gibanja niso mogle. Jože Lacko je živel od dneva, ko je bil prvič aretiran, v ilegali.

Med javkami, ki niso bile izdane, je bila domačija Krambergerjevih. Njena lega je bila izredno ugodna za ilegalno delovanje, saj leži nekoliko izven Ptuja na bregu nad Ljutomersko cesto sredi sadovnjaka in blizu gozda. Krambergerjeva družina je bila popolnoma zanesljiva, Kramberger sam pa najožji Lackov sodelavec in član OK KPS Ptuj od 1940. leta. On, njegova žena Nežka in njegova hčerka Štefka so bili najože povezani z osvobodilnim gibanjem.

Krambergerja in njegovo domačijo smo v tem članku že večkrat srečali. Maja ali morda v začetku junija 1941 je prišel k njim Dušan Finžgar-Fidži, prihajali pa so na javko tudi partijski delavci iz celotne ptujske okolice in iz Slovenskih gor.

Po velikih aretacijah poleti 1941 je prišel na ptujsko področje v pomoč osvobodilnemu gibanju Jože Marn, predvojni komunist iz Trbovelj. Poslan je bil kot obveščevalec in organizator. V tem času je bila tudi spuščena iz zapore, kjer se je znašla kmalu po začetku okupacije, skojevska funkcionarka Slavica Zemljič.

Mnoge niti osvobodilnega gibanja so vodile h Krambergerjevim. Kramberger je bil še vedno legalec in je zato lahko vzdrževal najrazličnejše zveze.

Iz tega razdobja, to je iz jeseni 1941, se Nežka Kramberger⁶³ spominja zlasti prihoda Štefana Küharja-Bojana, ki je bil takrat partijski sekretar za Ljutomersko okrožje. Sredi oktobra je pripeljal h Krambergerjevim fanta, ki naj bi tam prenočil, naslednji dan pa bi moral nekam naprej k partizanom. Ta fant je pripadal skupini iz Slo-

⁶³ Podatki Nežke Kramberger pri avtorju.

venskih goric, ki je štela v resnici tri člane. Ostala dva njena člana sta baje prenočila pri dr. Küharjevih v Ptuj. Nežka Kramberger se tudi spominja, da je bil fant, ki ga je Kühar pripeljal, po poklicu krojač.

Podatkov je še več. Naslednje jutro sta fanta pri Küharjevih svojcih zaspala in zamudila vlak, s katerim bi se morala odpeljati skupina proti Celju. Štefan Kühar je bil strašno jezen in je govoril, da bodo vsi skupaj zaradi njiju aretirani.

Tudi Slavica Zemljič se spominja, da je pripeljal Štefan Kühar tiste dni v Ptuj neke ljudi in da jih je ona odpeljala h Krambergerjevim.⁶⁴ Ne more pa potrditi, če je bila to prav ta skupina.

Podatek Nežke Kramberger pa je mogoče zgodovinsko opredeliti. Gre za skupino iz Slovenskih goric, ki je odšla sredi oktobra k partizanom v Štajerski bataljon. Sestavljali so jo: Franc Pintarič-Švaba iz Spodnje Ščavnice, Jakob Vreča-Tomiks iz Črešnjevca pri Gornji Radgoni in neki tretji član ekupine z ilegalnim imenom Sos. 17. oktobra zvečer jih je pripeljal Štefan Kühar v Ptuj, kjer sta prenočila Vreča in Sos pri Krambergerjevih, Kühar in Pintarič pa verjetno pri Küharjevih sorodnikih. Pintarič je bil 23. 8. 1942 kot partizan ujet in pri njem so našli dnevnik,⁶⁵ v katerem beremo pod datumom 17. oktober: »Prebil sem se pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Zadnjikrat sem videl Janka.⁶⁶ Popoldne smo se s kolesi peljali proti Ptuj (Tomiks, Sos, Bojan in jaz). Zvečer ob osmi uri dospeli v Ptuj. S Sosom sem spal pri Bojanovih svojcih.«

Pod datumom 18. oktober pa je zapisano: »Pri sorodnikih. Zjutraj smo zaspali in zato zamudili vlak. Odpeljali smo se šele ob enih. Zvečer smo dospeli v Celje...«

Ob Pintaričevem dokumentu ne moremo več dvomiti; krojač pri Krambergerjevih je bil Tomiks. Ni pa zanesljivo, če ni Zemljičeva pripeljala h Krambergerjevim kakšnih drugih ljudi — in to približno v istem razdobju. V Štajerski bataljon so prišli namreč tudi neki novinci iz Prekmurja in Medžimurja, med njimi tudi neki Ivan Glavina-Guksa in Ivan Kalšan-Bosanec, znan v letu 1942 kot borec Pohorskega bataljona.⁶⁷ To skupino naj bi iz Medžimurja odpeljal Vinko Megla-Roman, takrat član Prekmursko-Medžimurskega okrožja. Lahko je predal tudi to skupino Štefanu Küharju, s katerim je bil nedvomno povezan in jo je ta odpeljal naprej preko Ptuja.

Slavica Zemljič se spominja iz tega razdobja, da je obstojala zveza s ptujsko proštijo, kjer je bilo celo skrito neko orožje, ki ga je dobila potem od ptujskega prošta in ga predala Lacku ali Krambergerju.

⁶⁴ Podatki Slavice Zemljič pri avtorju.

⁶⁵ Dnevnik je objavljen v Zborniku dokumentov in podatkov o narodno-osvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, ki ga izdaja Vojnogodovinski inštitut JLA, del VI, knjiga 3, št. 66.

⁶⁶ Ilegalno ime za prof. Jožeta Kerenčiča.

⁶⁷ Podatki iz članka: »Štizali su izveštaji« avtorja Djure Strahinja, ki je bil objavljen 26. januarja 1960 v časopisu »Crvena zvezda«.

To so seveda samo obrobni podatki, ki pa kažejo na neprekinjeno delovanje Partije in Osvobodilne fronte v Ptujju tudi v težkem času po poletnih aretacijah.

Pri Krambergerjevih se spominjajo, da je Štefan Kühar poslednjič prišel k njim v začetku novembra, ko se nikakor ni mogel napiti sladke jabolčnice. Potem se je odpeljal z avtobusom v Maribor, kjer pa je bil takoj aretiran. Baje so ga prijeli Nemci, ko je stopil z avtobusa.

Približno 10. novembra 1941 je prišel h Krambergerjevim v Ptuj manjši, svetlolas, že nekoliko plešast človek, ki je malce šepal. Povedal je, da ga je poslal Rudi Žnidarič, da bi sporočil, naj poskrbijo Krambergerjevi za prezimovanje štirinajstih partizanov. Ko se je počutil neznanec med pogovorom nekoliko bolj domačega, je povedal, da je po poklicu krojač in da ima brata, ki je notar pri Lenartu v Slovenskih goricah. Povedal je tudi, da prihaja iz Savinjske doline.⁶⁸

Ko poznamo danes potek dogodkov v tistem času, lahko več kot domnevamo, da je prišel tisti človek iz Griž v Savinjski dolini, kamor se je vrnil Štajerski bataljon po Brežiškem pohodu in počival po težkih naporih. V tistem času so se pričele tudi ustanavljati skupine, ki naj bi se razšle v nekaj dneh na prezimovanje.

Verjetno se je vodstvo bataljona bavilo takrat z mislijo, da bi poslali člane Pohorske čete na prezimovanje v Slovenske gorice. Zato je tudi razumljivo, da je poslal Rudi Žnidarič kurirja h Krambergerjevim.

Kurir se ni mudil dolgo v Ptujju, mudilo se mu je nazaj v Savinjsko dolino. S seboj je odnesel precej hrane, dva zavoja žepnih svetilk — vložkov za baterije — in nekaj denarja. Del tega denarja je dala Ženka Sagadinova, ostalo pa je nabral Franc Kramberger v ptujjskih železniških delavnicah.

Kurir, ki je prišel v Ptuj in se potem zopet vrnil v Savinjsko dolino, je bil Jože Hanžič-Švejk z Gomilskega. 13. novembra 1941 ga je ujela orožniška patrulja iz Braslovč.

Nežka Kramberger meni, da je izdal njihovo hišo Hanžič, ker pravi:⁶⁹

»Po Hanžičevem izdajstvu so nas 7. decembra aretirali. Ker ni vzdržal muk pri zaslišanju, je Hanžič izdal vse osebe, za katere je vedel v Savinjski dolini, v Šoštanju, Celju, Mariboru in tudi našo hišo v Ptujju. Moj mož je bil ob naši aretaciji na Dunaju pri nekih sorodnikih. Ko se je vračal domov, je bil pravočasno opozorjen in je odšel takrat v ilegalo.

Ko so nas prijeli, so nas odpeljali najprej v ptujске zapore, potem v Maribor in od tam v Celje. V Celju sem bila soočena s Hanžičem. Tedaj sem tudi zvedela, kako se piše. Vem, da si je v zaporu prerezal žile, da je bil zaprt z njim v celici nek cigan, ki je pričel bobnati po vratih, ko je videl, kaj se godi in so tako Hanžiču ustavili kri.«

⁶⁸ Podatki Nežke Krambergerjeve pri avtorju.

⁶⁹ Nežka Kramberger pri avtorju. Podatki tudi v Mestnem muzeju v Ptujju.

V zapor sta prišli tako Nežka Kramberger in njena hčerka Štefka, ki je pripeljala avgusta v Ptuj Borisa Čižmeka zaradi izkopavanja mitraljezov. Nežko Kramberger so odpeljali potem Nemci v koncentracijsko taborišče Rawensbrück, od tam se je vrnila po osvoboditvi. Njeno hčerko so Nemci pozneje izpustili, Franc Kramberger pa je padel 8. avgusta 1942 v borbi Slovenjgoriške čete v Mostju.⁷⁰

Ob aretaciji Krambergerjevih je prišlo do žaloigre, ker je bil še vedno pri njih Jože Marn, komunist iz Trbovelj, ki je bil poslan na ptujsko področje kot obveščevalec in organizator osvobodilnega gibanja. Ko se je policija približala hiši, je bil Jože Marn pravkar v sobi, v katero se pride iz veže. Ker ni mogel drugim, se je pognal skozi okno in tekel po bregu navzdol proti cesti. Policisti so streljali za njim in ga hudo ranili. Kljub temu je bežal dalje. Rešil se je in se privlekel v grmovje blizu ceste. Tam je obnemogel, in ga je našla proti večeru orožniška patrulja iz Ptuja, ki je bila na obhodu. Ta ga je aretirala in je bil ustreljen 23. marca 1942 v Mariboru kot talec.

Vprašanje je seveda, če je dal res Hanžič neposredni povod za aretacijo Krambergerjevih. Doslej namreč nisem omenil, da je hodila h Krambergerjevim tudi kurirka CK KPS Greta Rancingerjeva, ki so jo ob koncu oktobra 1941 ujeli, nakar je vstopila v nemško službo in vsevprek izdajala. Po drugi aretaciji Sonje Omanove, Zidanškove kurirke v Mariboru, 26. septembra 1941 in potem, ko so ujeli okrožnega sekretarja KPS mariborskega okrožja Lojzeta Zorka, ki sta oba klonila, so se vrstile aretacije ves oktober in daleč v november po vsej Štajerski. V ptujskih zaporih so se znašli tudi ljudje iz Ljutomerskega in radgonskega konca, med drugimi celo narodni heroj profesor Jože Kerenčič, ki je bil potem 8. decembra 1941 prepeljan v mariborske zapore. V mariborski zaporni knjigi najdemo tudi datum aretacije Štefana Kūharja: 9. 11. 1941. V zapor so ga pripeljali skupno s Karlom Petovarjem (ilegalno ime za španskega borca Draga Mlakarja), ki je bil nekaj dni tudi v Pohorski četi, ko je bila ta že vključena v Štajerski bataljon.

Škoda da ni na razpolago ptujska zaporna knjiga iz 1941. leta. Iz nje bi bil pregledno razviden potek aretacij na ptujskem področju. Seveda je mogoče razbrati marsikaj tudi iz mariborske zaporne knjige, ki jo dopolnjuje še alfabetski register imen. Tu in tam je v teh knjigah namreč označeno, če so bili zaporniki pripeljani iz Ptuja.

Tako je odšel 3. decembra 1941 iz Maribora precejšen transport jetnikov v Gradec in od tam potem dalje v koncentracijsko taborišče Flossenbürg. Na transportni listi beremo imena: Ivan Bezjak, Ptuj, Martin Kuček, Ptuj, Martin Bolkovič, Ptuj, Franc Mlakar iz Ljubstave, Rudolf Purg, Skorba itd. Peter Kureš iz Moškanjec je bil odpeljan 27. novembra preko Gradca v koncentracijsko taborišče Oswiecim.

V mariborski zaporni knjigi je mogoče odkriti še več. Tako je vpisan na primer pod datumom 21. avgust 1941 Gustav Svenšek, prvi komandir Pohorske čete, ki je bil po vsej verjetnosti pripeljan iz

⁷⁰ Enako.

Ptuja. Svenšek je odšel 15. avgusta zvečer s Pohorja s patroljo, ki naj bi razdejala progo v bližini Hoč. Trije člani patrolje so se ločili. Franc Ekart iz Rogoze pri Hočah je bil aretiran naslednje jutro na svojem domu. Narodnemu heroju Dragu Flisu se je posrečilo rešiti se pred Nemci in je odšel preko Ljubljane na Notranjsko k partizanom. Gustav Svenšek je bil zajet na Vičavi v Ptuj, ko je hotel obiskati svojo mater, ki je bila doma v okolici Ptuja. V ptujskem zaporu je bil zaprt nekaj ur z Mirkom Valantom starejšim iz Hajdine. Vsekakor so našli ob aretaciji Nemci pri njem pištolo in že to je bilo dovolj, da je moral v smrt. 30. oktobra 1941 je bil ustreljen v Mariboru s 30 talci.

V tem članku sem obdelal samo nekaj podatkov iz zgodovine prvih ptujskih partizanov, ki so odšli na Pohorje 1941. leta in s tem v zvezi nekatere okoliščine, iz katerih je razvidno, kako se je razvijal na ptujskem področju v tem razdobju oborožen upor. Važno pa bi bilo odkriti, kako so se ljudje iz ptujske okolice, ki so morali bežati ob začetku okupacije iz svoje ožje domovine ali pa so bili pozneje izseljeni, drugo že 1941. leta vključevali v partizane; kako je, na primer, Franček Simonič iz Markovec, ki je pripadal pred izselitvijo skupini mladincev, ki so se zbirali v oboroženo skupino in so že premišljevali o tem, kako bi napadli grad Borl, po izselitvi kmalu našel zvezo z osvobodilnim gibanjem v Bosni.⁷³ Podobno sta se tudi Sergej in Mitja Vošnjak,⁷⁴ ki sta se 1941. leta umaknila pred okupatorjem v Ljubljano, tam vključila v osvobodilno gibanje. Podoben je primer ptujskega di-jaka Silva Carlija. Ponovno bi navedel Franto Komela, ki se je umaknil okoli 15. maja 1941 iz Ptuja in odšel v Ljubljano, tu pa se vključil 24. oktobra 1941 v Novomeško četo.⁷⁵

Ob zaključku članka bi omenil še dva Ptujčana, ki zadnja leta pred drugo svetovno vojno sicer nista več prebivala v Ptuj, ki pa sta bila s svojo revolucionarno preteklostjo vendar zelo povezana s tem mestom. To sta Dušan Kveder in Tone Žnidarič.

Ne bi se spuščal v zgodovino njunega predvojnega revolucionarnega delovanja niti v podrobnosti njunega odhoda v Španijo, temveč bi se omejil izključno na 1941. leto in sicer na njuno delovanje na Štajerskem.

Avgusta leta 1941 je poslal CK KPS v pomoč osvobodilnemu gibanju v Severni Sloveniji nekaj sposobnih organizatorjev, ki naj bi prevzeli deloma politično, deloma pa vojaško delo.⁷⁶ Med drugim je prispela tudi trojica: Dušan Kveder, Rudi Janhuba in Tone Žnidarič, vsi trije bivši španski borci. Napotili so se v Maribor, kjer je zadal okupator vodstvenemu kadru osvobodilnega gibanja hude udarce. Tone Žnidarič je ostal kot član PK KPS v Mariboru v pomoč Milošu Zidanšku pri organiziranju vojaških zadev. Rudi Janhuba je odšel iz Maribora in se napotil na Kozjansko, kjer je deloval najprej kot sekretar kozjanskega okrožja, potem pa je bil od konca oktobra 1941 in ves november 1941 komandir Brežiške čete. Dušan Kveder se je

⁷³ Podatek Franca Simoniča, ustni vir.

⁷⁴ Mitja Vošnjak, ustni vir.

⁷⁵ Franta Komel, ustni vir.

napotil iz Maribora, kjer so uporabljali vsi javko pri Papičevih na Masarykovi cesti, na Koroško. Tam so popadali avgusta 1941 vsi vodilni borci mežiškega okrožja in Kvedrova naloga je bila najti nove ljudi za vodstvo v tem okrožju. V okolici Prevalj in Mežice se je zadrževal septembra, medtem ko se je pomaknil v začetku oktobra na slovenje-

*Dušan Kveder — organizator
partizanstva na Štajerskem
leta 1941*

graško področje in takoj stopil v stik najprej s Pohorsko četo, ki se je zadrževala takrat na Graški gori, pozneje pa tudi s Štajerskim bataljonom. Zanimivo je, da je dobil za svoje delovanje na Koroškem ilegalno legitimacijo na ime Tomaž Orehek in mu je ostalo potem ime Tomaž vsa vojna leta.

Na Graški gori se je pridružil Pohorski četi tudi Tone Žnidarič. Ostal je v četi in se napotil z njo na Grmado blizu Šoštanja, kjer se

⁷⁶ Podatki Dušana Kvedra in Rudija Janhube, ustni vir.

je koncentriral med tretjim in šestim oktobrom 1941 Štajerski bataljon in so bili zasnovani načrti za napad na Šoštanj, za akcijo, ki je bila potem res izvršena 7. oktobra 1941 zvečer.

V Slovenjem Gradcu je stanoval Kveder v začetku oktobra pri Francetu, znanem skojevskem funkcionarju. Po napadu na Šoštanj pa se je preselil za nekaj časa h Kranjčevim v Št. Ilj pod Turjakom, po domače k Bučlerjevi mami. V tem času pa se je zadrževal Tone Žnidarič pri Čebularjevih v Mislinju.

Dušana Kvedra je pripeljal ob koncentraciji Štajerskega bataljona medicinec Franc Polh-Izak, ki je, med drugim tedaj tudi skrbel za prehrano bataljona od Čebularjevih. Kveder je sodeloval na Grmadi tudi pri načrtih za napad na Šoštanj. V spominu je ohranil mnoge podrobnosti s tega razdobja, predvsem pa Žnidaričevo vlogo. Tone Žnidarič je bil na Grmadi odposlanec PK KPS za Severno Slovenijo, odgovoren za vojaške zadeve. Pri zboru na Grmadi je imel vodilno vlogo.

Vendar niti Kveder niti Žnidarič nista bila udeležena pri napadu na Šoštanj. Kveder je odšel pred napadom na Šoštanj v Št. Ilj pod Turjakom in pomagal odnesti tja partizana Pohorske čete Mirka Koglerja-Šnajderja, ki se je takrat obstrelil na Graški gori. Kmalu nato pa je odšel Kveder na Kozjansko, kjer se je pridružil Rudiju Janhubi in je bil politkomisar Brežiške čete vse do njenega padca.

Tone Žnidarič, takratni ilegalno imenovan tudi Martin Španec, pa je odšel v Savinjsko dolino in pomagal pri pripravah za Brežiški pohod Štajerskega bataljona. Na tem področju je deloval takrat v najožji povezanosti z Milošem Zidanškom in s Petrom Stantejem-Skalo.

29. oktobra 1941 je izdala Sonja Omanova v Celju javko v slaščiarni Goleš. V tej slaščiarni je bil sestanek, na katerem so bili: Zidanšek, Stante, Žnidarič, kurir Štajerskega bataljona Ivo Polančič in verjetno še neki celjski aktivisti. V splošni zmedi, ki je nastala, ko je vdrl gestapo v slaščiarno, se je posrečilo uiti vsem ostalim,⁷⁷ ujet je bil samo Ivo Polančič, ki je bil potem, ko je poskušal pobegniti na poti v zapor, smrtno ranjen.

Žnidarič se je zadrževal v Celju že nekaj dni prej, ker je prišla okrog 25. oktobra k njemu na zvezo tudi Kerenčičeva kurirka iz Slovenskih goric Milena Bokša-Boža,⁷⁸ ki bi ga morala najti prav preko te slaščiarnice s parolo »Če imajo ormošice«, ⁷⁹ a ga je dobila preko javke pri Kožuhovih, kjer je bila parola »Tri srebrne lisice«.

Po nesreči v slaščiarni Goleš so se Zidanšek, Stante in Žnidarič priključili Štajerskemu bataljonu na njegovi poti proti Brežicam. Že med pohodom pa so se ločili in se zadrževali potem še nekaj časa na Štajerskem, dokler niso odšli v Ljubljano.

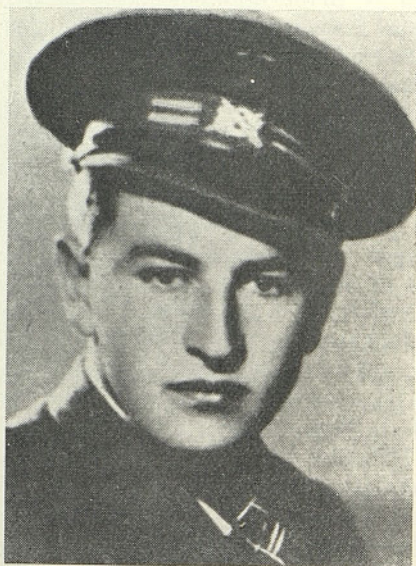
9. januarja 1942 je odšel Tone Žnidarič s kurirko Bokšo — Božo iz Ljubljane proti Novemu mestu. V Sevnici sta šla v visokem snegu čez hribe. Po hudih naporih sta prišla v Rimske toplice in v Sv. Jedert

⁷⁷ Peter Stante-Skala, ustni vir.

⁷⁸ Milena Bokša — inž. Bac, ustni vir.

⁷⁹ Neke vrste slaščice.

na javko h Kozoletovim. Vodil ju je neki kurir Vitko. Od tam sta prišla naslednjega dne k Čebularjevim v Mislinje in opozorila, naj se tamkajšnja aktivista Zdravko Čebular in Ernest Prevolnik umakneta v ilegalo, ker Greta Rancingerjeva izdaja in bodo sledile v najkrajšem času tudi na tistem področju aretacije. V tistem času je bil Žnidarič član PK KPS za Severno Slovenijo. Na tem položaju je ostal vse leto 1942 in deloval pozneje s sekretarjem PK KPS Sergejem Kraigherjem.

Tone Žnidarič — l. 1941 in 1942 član PK KPS za severno Slovenijo

Toda to je že razdobje, ki ga ne morem obravnavati v tem članku. Omenil bi še, da je odšel po razbitju Brežiške čete v Ljubljano ob koncu novembra 1941 tudi Dušan Kveder, vendar ga najdemo kmalu spet v partizanih kot politkomisarja II. Štajerskega bataljona, ki je prerasel pozneje leta 1942 v II. grupo odredov.

Morda bo vzpodbudilo teh nekaj podatkov o prvih ptujskih partizanih koga, da bo podrobneje raziskoval zgodovino tega razdobja, saj je še cela vrsta problemov, ki sem jih le nakazal, nisem pa jih mogel raziskovati. Za marsikaj manjka dokumentacije, ki pa se bo sčasoma morda našla.

Mislím pa, da je nekaj jasno tudi v tem članku: Slovenski človek se je tudi na ptujskem področju, kot drugod po vsej naši domovini, zelo zgodaj uprl okupatorju in bilo je mnogo ljudi, ki se niso obotavljali žrtvovati svoja življenja za svobodo.

Predvsem pa je treba ponovno poudariti, da se je tudi tu politični in vojaški položaj razvijal v skladu s celotnim položajem v Sloveniji pod neposrednim vodstvom PK KPS za Severno Slovenijo.

HAJDINSKI UPORNIKI

Na Hajdini pri Ptujju je v prvih mesecih okupacije delovala pogumna skupina mladincev. Zbirala je orožje, trosila letake in bila delno že pripravljena oditi v partizane na Pohorje. Pripadali so ji Franc Graber, Alojz Zajšek, Milan Ošlovnik, Maks Čihal, Mirko Valant, Alojz Koželj, Karel Robinšak, Alojz Petrovič in Stanko Pal. Skupini je tudi pripadal in je imel, kot vse kaže, največ vpliva nanjo Karel Hrenič, ki je sicer stanoval na Štukih pri Ptujju in bil Peršonov svak.¹

Iz skupine je bil Mirko Valant povezan z Jožefom Lackom in Zvonkom Sagadinom,² Milan Ošlovnik s Karlom Arnušem s Polenšaka (ki je stanoval v Ptujju in bil zaposlen pri krojaču Kristaniču),³ Maks Čihal, ki je bil v službi na glavnem kolodvoru v Mariboru, s Francem Ekartom v Rogozi (ki ga je poznal že iz stare Jugoslavije, ker sta z njegovim bratom služila skupaj vojsko) in z Zvonkom Sagadinom,⁴ Franc Graber pa julija 1941 neposredno s Pohorsko četo.⁵ Valant je dobival letake od Sagadina,⁶ Čihal od Hreniča in iz Rogoze, in te letake je potem skupina trosila po Hajdini, Čihal pa še posebej na vlaku, ko se je vozil v službo v Maribor.⁷

Člani skupine so po Hajdini zbirali orožje in strelivo in vse to nosili k Valantu. Ker je imel Valantov oče v najemu gostilno, last Marka Korošca s Hajdine, ni bilo sumljivo, da so fantje pogosto zahajali tja.⁸

Valant je bil povezan tudi z Markom Strelcem, bivšim podoficirjem starojugoslovanske vojske, ki je takrat bil zaposlen v pisarni Koroščevega mlina na Hajdini.⁹

V Koroščevem mlinu je bila tedaj močna postojanka OF in tudi pri Karlu Hreniču. Tako se spominja Maks Čihal, da je bil baje član partije že v stari Jugoslaviji.¹⁰

Marko Korošec je bil povezan s svojim bratom Rudijem Koroščem v Zabovcih. S tem v zvezi se spomnimo, kako je Rudi Korošec svojemu bratu izročil strojnico in strelivo, kar je našel v starojugoslovanskem bunkerju in je mitraljez potem s posredovanjem Marka Strelca prišel vse do Valanta in od njega v hajdinski gozd.

¹ Po podatkih Maksa Čihala, Mirka Valanta, Alojza Kožela in Karla Robinška, pri avtorju.

² Mirko Valant, ustni vir.

³ Karel Robinšek, ustni vir.

⁴ Maks Čihal, podatki pri avtorju.

⁵ Alojz Koželj, ustni vir.

⁶ Mirko Valant, ustni vir.

⁷ Maks Čihal, podatki pri avtorju.

⁸ Mirko Valant, podatki pri avtorju.

⁹ Enako.

¹⁰ Marko Korošec izjavlja, da mu je Jože Lacko povedal, da je Marko Strellec že komunist iz stare Jugoslavije in da mu lahko brezpogojno zaupa. Podatki o delovanju v Koroščevem mlinu so napisani po podatkih Marka Korošca, ustni vir.

Prvo orožje, samokres, je izročil Mirku Valantu narednik še iz starojugoslovanske vojske, poveljnik posadke pri havbici, ki je tik do prihoda Nemcev še streljala na ptujsko stran. Ta samokres je Valant pozneje dal Zvonku Sagadinu in je ta s tem orožjem tudi odšel na Pohorje v partizane.¹¹

Nekaj orožja, ki so ga zbrali hajdinski mladinci, je bilo shranjenega tudi pri Karlu Hreniču. Tako se spominja Maks Čihal, da je Hreniču prinesel tri puške, strelivo itd., Hrenič pa je to orožje imel potem skrito na Štukih.¹²

Ob opisu delovanja hajdinske skupine mladincev naj ponovno opozorim na podatke v zvezi s strojnicama iz Jurovec, ki sta bili prav tako kot strojnica iz Markovec, nekaj časa shranjeni pri Valantu in potem 20. julija 1941 odpeljani v hajdinski gozd.

Skupina je v sodelovanju z Markom Strelcem snovala razna junštva. Tako pripoveduje Mirko Valant, kako so s Strelcem izdelali načrt za napad na hajdinsko šolo, v kateri so bili takrat nastanjeni nemški vojaki. S pripravo, ki bi jo sami izdelali, naj bi zmetali skozi šolska okna ročne bombe.¹³

Delovanje skupine pa so v prvi polovici avgusta 1941 prekinili nepričakovani dogodki.

8. avgusta 1941 zvečer so se pri Rokovi kapelici na Hajdini sestali Hrenič, Graber, Zajšek in Čihal.¹⁴ Hrenič je poročal o tem, kako se položaj na terenu zaostruje, kako so v teku aretacije in izselitve in je predlagal, da naj bi se njihova skupina čimprej umaknila s terena in odšla v partizane. Ko je potem Hrenič še omenil, da je vzpostavljena direktna zveza s Pohorjem, je bilo na njegov in Graberjev predlog sklenjeno, da pojde skupina naslednjega dne v partizane.

Toda še isto noč je bilo precej članov skupine aretiranih. Franc Graber je namreč pritegnil v skupino tudi nekega Maksa Arnuša s Hajdine,¹⁵ ki je, kakor je to bilo ugotovljeno na že citiranem procesu, pod pritiskom izdal gestapu člane skupine, za katere je vedel. V ptujsko zaporno knjigo¹⁶ so bili vpisani Hajdinčani po naslednjem zaporedju: Fric Valant, Mirkov oče, ki je deloma vedel za sinovo skrievanje orožja, pod številko 304, Maks Čihal pod 307, Karel Hrenič pod 308, Franc Graber pod 309, Mirko Valant pod 313, Alojz Zajšek pod 316, Karel Robinšak pod 324, medtem ko ima Karel Arnuš številko 448, a Milan Ošlovnik 449. Izdajalec Maks Arnuš sploh ni bil vpisan v zaporno knjigo. Vsi člani skupine do številke 316 so bili prijeti prvo noč, Karel Robinšak nekaj dni pozneje — aretiral ga je na cesti izdajalec Maks Arnuš — medtem ko za Milana Ošlovnika trdi njegova sestra

¹¹ Mirko Valant, ustni vir. Zvonko Sagadin, ustni vir.

¹² Maks Čihal, podatki pri avtorju.

¹³ Mirko Valant, ustni vir.

¹⁴ Maks Čihal, podatki pri avtorju in v mestnem muzeju v Ptuj. Datum tega sestanka in naslednje aretacije navaja Čihal. V procesu proti izdajalcu skupine, Maksu Arnušu (arhiv okrožnega sodišča v Mariboru I 5302/46-Ko-5/47/1 (Vera Ošlovnik navaja datum 18. 7. — kar je pomota, mora biti 18. 8. — Jera Zajšek pa 21. 8. 1941.

(v aktih citiranega procesa), da je bil prijet šele 4. oktobra 1941, čemur bi tudi odgovarjala visoka številka v vpisni knjigi. Za Karla Arnuša vemo, da je pred svojo aretacijo odšel na Pohorje, tam partizanal, se vrnil konec septembra na Polenšak in bil tam v prvih dneh oktobra 1941 aretiran.¹⁷

30. oktobra 1941 so bili med 30 talci v Mariboru ustreljeni Karel Hrenič, Franc Graber, Alojz Zajšek in Milan Ošlovnik, z njimi pa tudi Karel Arnuš.¹⁸ Maks Čihal je že stal na dvorišču mariborskega sodišča v vrsti talcev, določenih za ustrelitev, vendar so ga Nemci v poslednjem trenutku izločili in je bil potem odpeljan v koncentracijsko taborišče Oswiecim, od koder se je vrnil 1944. leta in bil potem do osvoboditve pri partizanih.¹⁹ Fric Valant je bil kmalu izpuščen,²⁰ njegov sin Mirko in Karel Robinšak pa 22. decembra 1941.²¹ V Oswiecim so bile odpeljane tudi Zajškova, Grabarjeva in Hreničeva mati; vse tri so bile tam preminile.²²

¹⁵ Podatki iz citiranega procesa in Mirko Valant, ustni vir.

¹⁶ Podatki iz abecednega seznama ptujskih zapornikov, mestni muzej v Ptuj.

¹⁷ Podatki: mestni muzej v Ptuj, Zvonko Sagadin, AMNOM.

¹⁸ Razglas o streljanju talcev, AMNOM.

¹⁹ Podatki Maksa Čihala, pri avtorju.

²⁰ Podatek Frica Valanta, ustni vir.

²¹ Podatki Mirka Valanta in Karla Robinška, pri avtorju.

²² Podatki mestnega muzeja v Ptuj.

Jože Klep-Smeh

LACKOV ODRED IN NJEGOVI NAPADI NA SOVRAŽNIKOVE POSTOJANKE V PTUJSKEM OKOLIŠU

Po narodnem heroju Jožetu Lacku, voditelju upora proti okupatorju v ptujskem okolišu leta 1941 in 1942, žrtvi okupatorjevega nasilja, so imenovali okoli novega leta 1944 Lackovo četo, aprila 1944 Lackov bataljon in septembra 1944 Lackov odred.

Najprej nekaj besed o razvoju teh bojnih formacij, predno bomo opisali delovanje Lackovega odreda v ptujski okolici.

Spomladi leta 1942 so se na Dravskem polju v Račah in okolici začeli zbirati dezertjerji iz nemške vojske, da bi ustanovili enoto narodnoosvobodilne vojske. Iz te skupine se je Franc Mustafa-Hadži povezal z aktivisti OK KPS Maribor in z okrajnim odborom OF Maribor. Ilegalci, ki so se že kompromitirali pred okupatorjem in so se morali zato umakniti pred aretacijo, so se pridružili dezertjerjem iz nemške vojske in skupaj ustanovili Lackovo četo. Ustanovitev čete je bila nujna, ker je povezala vojaško pohorsko zaledje z organizacijo Osvobodilne fronte na terenu. Dotok prostovoljcev v NOV je bil vedno večji in Lackova četa je proti koncu aprila 1944 narasla v Lackov bataljon, ki je štel ob ustanovitvi 72 borcev.

Komisar bataljona Joco Zagernik se je v začetku maja 1944 povezal s štabom IV. operativne cone. Po sestanku s komandantom Miletom Kilibardom so bataljon pridružili IV. operativni coni.

V začetku junija 1944 so iz Lackovega bataljona, ene čete XIV. divizije in ene čete XI. SNOB Miloša Zidanška ustanovili Pohorski odred. Imel je tri bataljone, kjer so bili borci Lackovega bataljona, borci XIV. divizije in borci SNOB Miloša Zidanška. Iz čete, ki je operirala na Kozjaku, so ustanovili Lackov bataljon — to je bil III. bataljon Pohorskega odreda.

Prvi in drugi bataljon Pohorskega odreda, ki sta operirala na desnem bregu Drave, na Pohorju in njegovem območju, sta imela posebne naloge. Spremljala sta z letali spuščeni zavezniški vojaški material. Tretji bataljon, to je Lackov, je na levi strani Drave, na Kozjaku in po Slovenskih goricah napadal okupatorjeve postojanke.

Pohorski odred se je kljub temu, da je sproti pošiljal novodošle borce v druge edinice, povečal do 20. septembra 1944, tako da je štel ta dan 747 moških in 69 žensk. V odredu je bilo tudi 130 zavezniških vojakov, bivših ujetnikov, ki smo jih rešili iz ujetništva in poslali takoj naprej. Dne 20. septembra 1944 je bil Pohorski odred reorgani-

ziran in preimenovan v Lackov odred, ki je štel ob reorganizaciji 325 mož in 18 žensk, druge borce in borke pa so poslali drugim edincam. Novo formirani Lackov odred je imel tri bataljone in specialno četo, ki je bila poslana v Prekmurje, vod za zvezo, obveščevalni vod in komoro. Minerci, ki so se nahajali ob reorganizaciji odreda pri rušenju proge Maribor—Pragersko, so ostali na desni strani Drave in se je iz njih in novодоšliх ustanovila Pohorska četa Lackovega odreda, iz katere se je kmalu ustanovil bataljon. To je bil četrti bataljon Lackovega odreda, ki je operiral na desni strani Drave.

Dne 13. novembra 1944 je izdala IV. operativna cona povelje, naj II. bataljon slovensko narodnoosvobodilne udarne brigade Toneta Tomšiča prekorači Dravo in zamenja Lackov odred, Lackov odred pa se pridruži brigadi Toneta Tomšiča.

Drugi bataljon Toneta Tomšiča se je prepeljal preko Drave v noči od 4. na 5. december 1944 pri Ožbaltu.

Dne 8. decembra 1944 je bil na Kozjaku reorganiziran Lackov odred, v katerem je ostalo 126 borcev in funkcionarjev tedanjega Lackovega odreda. Po reorganizaciji je imel Lackov odred 253 borcev in funkcionarjev in po formaciji dva bataljona, obveščevalni center, vod za zvezo z radio ekipo, minerski vod in četo na desni strani Drave. Četa na desni strani je delala samostojne akcije in sprejemala novince ter jih pošiljala v druge edinice IV. operativne cone. Kmalu pa se je povečala v bataljon.

Po množičnih okupatorjevih preiskavah in aretacijah v Mariboru in okolici so spomladi leta 1944 zopet organizirali močno mrežo zapupnikov in aktivistov OF. Ilegalci so imeli sestanke z aktivisti in pristaši NOB pri simpatizerjih in aktivistih, v njihovih stanovanjih so bile tudi razne konference.

V neposredni bližini Maribora so bili zgrajeni bunkerji, v katere so se zatekali ilegalci ob racijah in hišnih preiskavah. Prav tako je bila preseljena okrožna tiskarna iz Maribora v gozd med Teznom in Miklavžem. Posebno skrb je organizacija posvetila stikom in povezavi z ujetniki (zavezniki) v taboriščih, saj so imeli nekateri aktivisti zvezo z ujetniki celo v Kapfenbergu.

V mesecu marcu in aprilu 1944 je OK KPS Maribor začel ustanavljati iz skupine aktivistov na desnem bregu Drave vode partizanov aktivistov z namenom, da se čimprej razširijo v čete — le-te pa v bataljone. Tako so ustanovili prvi vod na Kozjaku, drugega v Slovenskih goricah, tretjega na področju Pohorja in četrtega, ki je dobil ime »Haloški vod« Lackove čete, ker je odšel na politično delo v Haloze.

Za komandirja tega voda je bil imenovan Franc Krefl-Zmaj, za politdelegata pa Franc Holcer. V začetku aprila 1944 je vodil na nov teren partizane aktiviste kot komandir voda Franc Krefl-Zmaj: Simončič Jožeta, Kmetič Ivana, Kirbiš Ivana, Trop Leopolda-Bora, Muršič Zoro-Nado, Kopitar Milko-Mišo, nekega peka iz Maribora, železničarja iz Pragerskega in dva ruska podoficirja, ki sta bila rešena iz ujetniškega taborišča na Teznom.

Ko so prišli na teren, jim je pomagal terenski delavec Hinko Vodusek-Štefan. V Župečji vasi pa so pridobili še Žunkoviča, ki je prav takrat dezertiral iz nemške vojske. Najbolj delaven pa je bil Ivan Šalamun-Skala. Ko so si ogledali teren in pridobili nekaj družin za zavetje, so sprevideli, da si morajo čimprej zgraditi bunkerje, v katerih bi imeli zatočišče čez dan pred okupatorjevimi gestapovci. Okupator je imel seveda tudi svoje zaupnike in vohune skoro v vseh krajih, ki so bili vedno na preži. Da bi se čimprej zavarovali v bunkerjih, jim je priskočil na pomoč OK KPS Maribor. Člani odbora so preskrbeli deske v Mariboru in jih navidez kupili pri Bertlu Celofiga, trgovcu iz Vrhloga v Halozah. Od njega so jih partizani ponoči znosili v Sagadinov gozd v Sestržah¹, kjer so si v gozdu zgradili dobro skrit bunker. Le lastnik gozda je ob priliki sprehoda po njem opazil, da mu manjka smreka in ko je slučajno stopil na pokrov tega bunkerja, je vzkliknil: »Tu je pa votlina!«

Partizani so pokrov odkrili in mu zaklicali: »Mi smo tu, partizani, kar počakajte!« Ludvik Sagadin jih je veselo pozdravil in jim čestital k dobro zgrajenemu bunkerju.

Tiste dni je prišel v Haloze še politdelegat Franc Holcer. Takoj so se dogovorili, da bodo zaradi boljše okretnosti razdelili vod na dve skupini in zgradili bunker še blizu Sel.²

Že prve dni bivanja v Halozah so si pridobili simpatije domačinov, ki so jih obiskovali na njihovih domovih, nekatere manjše akcije pa so vznemirile sovražnike. Zato so Nemci kmalu okrepili postojanke, pogosteje patroljirali in postavljali zasede. Prve žrtve tega poostrenega nadzorstva sta bila Ivan Šalamun-Skala in Ivan Vodusek-Štefan. Ko sta šla na javko v Vrhlogo, sta padla v nemško zasedo. Z mitraljezom je začela na mostu pod Ptujsko goro streljati nanju. Štefan je ranjen v meča pobegnil, Skala pa je dobil strel skozi koleno. Nemci so ga ujeli in odpeljali v Ptuj. Že spotoma, posebno pa še v zaporu, so Šalamuna tako pretepali, da je zgubil dar govora. Bili so ga s kopiti, ga valjali po tleh, butali ob zid. Nazadnje so verjetno prišli do prepričanja, da marsikaj ve, kar bi jim koristilo in so ga zato prepeljali v bolnišnico. Tam bi moral napisati svoje ime, pa ni hotel, tako da Nemci sploh niso vedeli, koga so pretepali in prepeljali v bolnišnico. Le nekaj dni so bili njegovi tovariši v vodu zaskrbljeni, vendar so kmalu zvedeli, kako junaško se je Skala zadržal med zasliševanjem. Navezali so stike z bolnišnico, da bi rešili svojega tovariša. Doktor Rakuš, ki je pomagal OF, jim je takrat sporočil: »Če bo ozdravel, vam ga homo skušali izročiti.« Toda Skala je za posledicami nečloveškega ravnanja umrl v strašnih mukah dne 10. maja 1944.

V začetku maja je morala skupina desetih mož preko Pečakov v Makole. Hodili so ponoči in v neki vasi zvedeli, da so prišli v Laporje ter ugotovili, da se oddaljujejo od cilja. Čeprav jim je domačin pokazal pot v Makole, so morali nazaj, ker je bilo že zelo pozno. Vračali

¹ Zahodno od Majšperka.

² Vzhodno od Lovrenca na Dravskem polju.

so se skozi Kočno, nato pa ob Ložnici kar po glavni cesti. Živahno so se pogovarjali. Naenkrat je počil strel, za njim pa je komandir Zmaj zavpil: »V strelce!« Vsi so poskakali v strugo Ložnice ali preko nje. Vse je bilo tiho, le Zmaj je ostal z Jožetom v negotovosti na cesti. Pri sebi niso imeli baterij, da bi pregledali, kaj je bilo. V temi se oglasi Žunkovič: »Halt, mi je rekel in jaz sem ga takoj ustrelil. Nič pa nisem videl, kako sem zadel.« Nekaj trenutkov so čakali v negotovosti, nato pa so se zbrali in odločili, da ne bodo šli naprej po cesti. Poiskali so vodiča, ki jih je vodil po bližnjici preko hribov in so se proti jutru zmučeni vrnili v bunker. Spotoma so si na račun Žunkoviča privoščili marsikatero pikro, češ, da mu je strah sprožil puško in podobno. Ko so bili naslednji dan pri kmetu Golobu, jim je povedal, da je bil prejšno noč padel zagrizen Nemec, šef žandarmarijske postaje v Makolah, ranjen pa je bil še nek orožnik. Debelo so se spogledali in skoraj niso mogli verjeti, da je res; šele pozneje so zvedeli, kako je bilo. Žunkovič, ki je šel nekoliko pred ostalimi, je v temi naletel na dva Nemca, in z enim strelom je oba zadel. Eden je bil takoj mrtev, drugi pa se je ranjen skril v strugo potoka in poslušal, kaj so se pogovarjali. Ker je razumel, je to pozneje pripovedoval ostalim orožnikom. Po tej ugotovitvi so seveda vsi Žunkoviču veselo čestitali, ker je z enim strelom podrl dva orožnika.

Haloški vod partizanov aktivistov si je hitro utrl pot, za kar so zvedeli tudi Nemci in se poslužili najpodlejših sredstev, da bi ga uničili. O tem je njegov bivši komandir Franc Krefl-Zmaj takole povedal:

»Delo Haloškega voda partizanov-aktivistov je v kratkem času imelo lepe uspehe. Med Haložani smo širili ilegalno literaturo, ki smo jo dobivali iz okrožne tiskarne, ki je bila v gozdličku ob Ptujski cesti. Imeli smo veliko zanesljivih postojank in vedno več aktivnih sodelavcev NOB.

V to razgibano delo pa je udarilo kot strela z jasnega. V začetku meseca maja je kurir pripeljal iz edinice pod Pohorjem dva Ukrajince, ki so ju rešili iz tezenskega taborišča in nekega petnajstletnega fanta z imenom Branko. Branka sem poznal že od takrat, ko nas je prve dni aprila presenetil, ker je prišel v bunker pri Račah. Takrat smo ga pač sprejeli, ker je izrazil željo, da bi bil rad partizan. Vendar mu nekateri že takrat nismo preveč zaupali, ker je bil vse preveč jezikan in je hotel vse videti in slišati. Zato sem bil tudi ob njegovem prihodu v Haloze nejevoljen, posebno še, ker nam je Joco, komisar štaba bataljona javil, naj budno pazimo nanj. Pač pa je bil takrat politdelegat Holcer glede tega fanta zelo optimističen in ga je vzel v svoj bunker pri Selah.

V vsakdanjem delu na terenu, in stalni živčni napetosti smo nekako pozabili na nevarnost v naši skupini, kar se nam je grdo maščevalo.

Dne 20. maja 1944 sem imel dogovorjen sestanek pri »Črešnji«. Tam sem zelo dolgo čakal, dokler ni prišel nekdo iz Holcerjevega bunkerja in sporočil: »Selimo se, Ukrajince sta pobegnila!« Dogovoril sem se za drug sestanek in naročil, naj pazijo na Branka. Dne 24. maja sem zopet čakal na istem mestu kar do treh zjutraj, čeprav sem bil zmenjen, da se dobimo med 11. in 12. uro ponoči. Na sestanek ni bilo to pot nikogar. Belil sem si glavo, kaj naj bi bilo temu vzrok, a prave

nisem mogel pogoditi. Naslednji dan je bila nedelja, jaz sem moral na pot v Majšperk. Nič hudega sluteč, sem šel v železničarski uniformi na dogovorjeno zvezo. Srečal sem policijo, ki pa me je pustila na miru, ko so videli uniformiranca. Na zvezi sem nazadnje pričakal domačo hčer Katico, ki me je pozdravila s potrjim glasom rekoč: »Zelo žalostno vest ti prinašam. Ne vem, kateri ljudje so bili. Izdal jih je nek mlad fant. Osem je mrtvih, enega pa so ujeli živega.«

V meni je zledenela kri. Takoj sem vedel, da je bil izdajalec Branko. Ko sem se vračal, nisem šel več po cesti, ker je bila ta pot prenevarna. Branko je namreč v bunkerju vse slišal in je lahko vedel, da imam železničarsko uniformo in za mojo pot proti Majšperku. Po povratku iz Majšperka sem kmalu zvedel, kako se je vse zgodilo. Ukrajinka, ki sta pobegnila, nista mogla ničesar izdati, ker nista vedela za razmere. Pač pa je porabil Branko, ko so ga po neprevidnosti poslali po vodo k studencu, prelepo priliko — verjetno je začutil, da ga nadzorujejo — in pobegnil. Šel je naravnost na žandarmerijo, kjer je povedal, da bunkerja nihče ne straži. Zato so žandarji nemudoma dobili pomoč in odšli v gozd. Toda tam je bila že straža, ki so jo naši takoj postavili, ko so opazili, da se Branko ni vrnil. Na straži je stal Žunkovič, ki je budno opazoval. Izdajalec Branko se je trenutno zmedel in ni peljal sovražnika na kraj, kjer je bil bunker. Po precejšnjem iskanju pa je le našel skrito mesto. Ko so Švabi zagledali stražarja, so spustili proti njemu nekaj rafalov in Jože se je zgrudil hudo ranjen. Takrat so Nemci planili proti bunkerju in pozvali na predajo. Iz bunkerja pa so dobili glasen odgovor: »Ne predamo se, raje umremo!« Nemci so tedaj pometali v bunker nekaj bomb. Med bojem, v katerem so jih bombe dobesedno trgale, so uvideli, da ni rešitve, a borili so se do kraja. Žunkovič Jože je ostal živ. Švabi so ga odvlekli v Ptuj, kjer so ga strahotno mučili. Toda Jože je ostal junak in molčal. Izdajalec Branko se seveda ni zadovoljil s tem, da je pokazal bunker. Izdal je kmeta v Apačah, ki je potem umrl v taborišču. Kmet iz Lovrenca se je tik pred aretacijo obesil. V Pristavi so Nemci ujeli dva bajtarja. Čez štirinajst dni je prišel tudi v Rače, vodil Nemce in izdajal. Po njegovi izdaji so odpeljali v taborišče Franca Mustafa, ki je tam tudi umrl. Po njegovem izdajstvu so obglavili junaka Antona Žunkoviča-Jožeta iz Rač, ki ga niso mogli zlomiti.

Malo nas je ostalo živih od tistih, ki smo šli s tolikšno voljo in predanostjo na delo v Haloze. Ostali smo: Kmetič Ivan-Jovo, Muršec Zora-Nada, Kopitar Milka-Miša, Kirbiš Ivan-Jurček in jaz, ki smo imeli srečo, da nismo bili takrat v bunkerju. Potem se nam je pridružil še Franc Lešnik iz Hudinje vasi, prišlo je še nekaj domačinov, da smo v skromnem obsegu nadaljevali delo padlih. Seveda smo se morali pri svojem delu zelo utesnjevati, kajti po strahotnem izdajstvu je zavladalo med prebivalstvom precejšnje nezaupanje. Toda tudi to je trajalo le nekaj časa, kajti pozneje so Haloze zopet oživele.«

Razmesarjene partizane Haloškega voda aktivistov so naložili na voz in jih zapeljali na ptujsko pokopališče. Lackova četa je ravno tiste dni zrasla v bataljon, kmalu nato pa v odred, v katerega so pri-

JAN OELTJEN — NA PAŠI

Tiskala Ptujška tiskarna

hajali in iz njega odhajali borci in borke v druge edinice NOV. Toda tudi na Dravsko-Ptujsko polje in na tovariše iz Haloškega voda nismo nikoli pozabili. Tako je bila organizirana posebna četa Lackovega odreda, nekaj časa se je imenovala Lackova četa Pohorskega odreda, nato pa do osvoboditve posebna četa Lackovega odreda, ki je imela nalogo rušiti železniško progo in druge važne komunikacije. Čeprav je bila njena glavna naloga, rušiti glavne železniške proge od Maribora do Bistrice in proti Dravogradu, je četa z veseljem sprejela pobudo aktivistov na terenu in z njimi pomagala pri akcijah, ki jih niso mogli izpeljati sami, imeli so pa zanesljive obveščevalne podatke in so dobro poznali situacijo na terenu. Dve izmed mnogih takih sodelovanj sta bila napada na žandarmerijski postaji Šentjanž in Cirkovce na Dravskem polju in akcije minerskih skupin do napadov na ti dve postojanki.

Minerci naše čete so se v noči od 7. na 8. oktober 1944 razdelili na dve skupini. Ena je razdejala del železniške proge med Račami in Pragerskim, pretrgala telefonske zveze in požgala električne drogove v dolžini 500 m. Druga skupina je v isti noči spustila v zrak kretnico, del železniške proge med Hočami in Slivnico. Naslednjo noč pa so združeni minerci razstrelili 500 m železniške proge med Račami in Pragerskim. V noči od 9. na 10. oktober je patrola štirih mož razorožila osem članov nemške posadke v Črešnjevcu ter zaplenila osem pušk, več municije in pustila vojake brez uniform. V četo je medtem prišel namestnik komandanta odreda »Hadži« — Franc Mustafa, domačin iz Rač in imel s terenci več sestankov, v četi pa je formiral III. vod. Prihod priljubljenega Hadžija je pomenil za borce nekaj posebnega. S svojim prijazno nasmejanim obrazom si je znal pridobiti privrženost vsakega borca. Posebej je ostalo marsikomu v spominu njegovo vprašanje, ki tudi tokrat ni izostalo: »Tovariši, ali bomo pokazali Švabom, da smo tu partizani Lackovega odreda?« »Bomo!« je bil odgovor vseh prisotnih. V noči od 10. na 11. oktober so porušili del proge med Slivnico in Račami, v noči na 13. oktober so porušili del proge med Račami in Pragerskim, med Polskavo in Framom pa so uničili dva tisoč metrov telefonske napeljave; v noči na 14. oktober so spet minirali progo med Račami in Pragerskim, vendar so minerci tokrat naleteli na sovražno patroljo, s katero so se spustili v boj. V noči od 14. na 15. oktober so na osmih mestih minirali progo med Račami in Slivnico. Ponoči na 16. oktober je dvajset borcev napadlo žandarmerijsko postajo v Šentjanžu in v Cirkovcih na Dravskem polju.

Med borci so bili tudi minerci, ki so pripravili eksploziv pred napadom, borci pa so se urili v uporabi bomb. Skupini se je priključil in jo vodil znani Franc Krefl-Zmaj, domačin iz Rač, ki je poznal vse poti v okolici Šentjanža tako dobro, da je pripeljal skupino kljub nemškim zasedam in patrolam neopazno pred zgradbo žandarmerijske postaje.

V postojanki je bilo sicer samo osem orožnikov, ki so se počutili še precej varni ob glavni cesti, po kateri bi lahko dobili, če bi bilo potrebno, hitro pomoč. Imeli pa so vseeno svojo zgradbo zavarovano

z žičnimi ovirami in stalno stražo. Toda minerci so se po kratkem posvetovanju priplazili skozi žične ovire do vrat in jih minirali. Ostali so medtem prekinili telefonske zveze in zasedli dobre položaje. Tako po eksploziji se je usul ogenj iz hiše, na katerega so bili naši pripravljeni; streljali so vsak v okno, ki so ga zanj določili. Minerci, ki so bili pri hiši prvi, so tudi tokrat po četrtturnem streljanju prvi jurišali v pritličje, nato pa v nadstropje, kjer so razorožili orožnike. V boju je padel nemški orožnik, dva sta pa bila ranjena. Orožniški poveljnik, ki je spal nekje drugje, ni prišel svojim na pomoč. Borci so zaplenili 21 italijanskih in avstrijskih pušk, 2 brzostrelki, 4 pištole, 2 raketni pištoli, 20 bomb in 800 nabojev za puške, 400 drugih nabojev, 46 nabojev za brzostrelke, 8 uniform, 7 plaščev, 15 odev, 3 pisalne stroje, 2 motorna kolesa, 2 navadna kolesa, razne druge predmete in živež. Pri napadu pa so uporabili 250 nabojev za brzostrelke, 150 nabojev za puške 60 nabojev za mitraljez, 8 bomb in 2 kg eksploziva. Po številu sovražnikovega orožja in municije na orožniški postaji lahko sklepamo, da so Nemci računali na pomoč, ki pa je seveda zaradi hitrega napada niso mogli poklicati. Borci so svoj bojni plen z veseljem odnesli v četo, kamor so se vsi srečno vrnili in pripovedovali tovarišem o tej akciji, za katero so rekli na višji nemški komandi v Mariboru, da je »Frechheit«. Ta opazka, za katero smo zvedeli šele pozneje, nas ni motila pri novih napadih, ki so jih borci nadaljevali že tisti dan in naslednje dni. Minerci so rušili železniško progo in druge komunikacije. V noči od 20. na 21. oktober je četa izvršila demonstrativen napad na žandarmerijsko postajo v Cirkovcih in med streljanjem izpraznila trgovino. Ko so se vračali nazaj, so porušili še tri sto metrov proge Pragersko—Ptuj.

Minerci Lackovega odreda na poti proti Ptuj

Po reorganizaciji odreda v decembru 1944, je 18. decembra krenila na pot poleg tovariša Ljuba in Srečka, ki sta organizirala na Vurbergu in v Desterniku obveščevalni točki odreda pod imenom »Promet«, skupina minercev, da bi rušila železniško progo med Ptujem in Središčem in progo proti Prekmurju. Po petih dneh naporne hoje od Zg. Kaplje na Kozjaku je skupina 23. decembra minirala progo pri Bučecovcih. Do eksplozije pa ni prišlo zaradi pokvarjene vžigalne vrvice. Zato so minerci mino dvignili in jo odnesli na 400 m oddaljeni železniški most, koder je po polnoči pripeljal tovorni vlak iz Ljutomer. Mina je uničila most, lokomotivo in osem vagonov, promet pa je bil ustavljen za 36 ur. Skupina minercev je za nekaj dni zapustila progo, ker so Nemci poosttrili kontrolo na njej. Nato je skupina 27. decembra minirala progo Ptuj—Ormož, med Ormožem in Lento. Transportni vlak, ki je privozil iz Ptuja, je iztiril. Mina je razgnala lokomotovi in več vagonov ter 75 m proge. To noč je skupina minirala še železniški mostič med Ormožem in Središčem pri Grabah. Posledica tega miniranja je bil uničen most, 60 m proge in več vagonov, ki so se prevrnili.

Dne 28. decembra je minerska skupina minirala v Lača vesi v bližini Središča stroj za kopanje protitankovskih jarkov, »bager« in ga popolnoma uničila.

Po teh akcijah je privrelo nemškega vojaštva, med katerimi je bilo največ Kozakov. Minerci se niso mogli več zadrževati v tem predelu in so se vrnili 6. januarja 1945 v odred. V poročilu in v razgovorih so povedali, da so Nemci po njihovih miniranjih začeli izvajati nad prebivalstvom grozna nasilja, zato so opustili miniranje in se vrnili. Seveda niso mogli ob povratu preko proge Maribor—Gradec, ne da bi jo spotoma minirali.

Omenil bom še napad Lackovega odreda v noči na 29. september 1944 na elektrarno Falo. Čeprav je Fala daleč izven meja ptujskega okraja, sem se odločil, da napad opišem v tem članku, ker je bil ta napad eden izmed najbolj zanimivih napadov Lackovega odreda in je bil po prvotnem načrtu povezan z zlimi posledicami tudi v ptujskem okolišu.

Tega dne je odred taboril pri treh kmetijah zapadno od Ostrega vrha na Kozjaku. Tovariši, ki so bili v zasedah, so budno pazili na zaupane jim sektorje, po bataljonih so bile vojaške in politične ure, v štabu odreda pa so študirali, kako bi čimbolj uspešno izvedli zares drzno akcijo, napad na elektrarno Falo.

Ko se je približalo sonce vrhovom Pohorja, smo se zbrali vsi odredni in bataljonski funkcionarji v štabu odreda, kjer smo predelali načrt za napad na elektrarno Falo. Nameravali smo dvigniti vodne zapornice in spustiti vodo. Ob tem sem pomislil na vse znane mi kraje ob Dravi, ladje naših ribičev, brodove in mostove pa tudi na tiste hiše, iz katerih bi morali stanovalci ob narasli Dravi bežati, a niti ne slutijo, da se nekje daleč za gorami odloča o njihovi usodi. Takoj po sestanku smo predali razpored po bataljonih. Vse kar ni bilo potrebno za akcijo, je prevzel komisar tretjega bataljona in se premaknil na Dvornikov vrh.

Po pobočju Kozjaka je krenila proti Mariboru ena četa tretjega bataljona in postavila ob 10. uri zasedo proti Mariboru. Prvi in drugi bataljon sta krenila ob 7. uri proti glavni cesti Maribor—Dravograd. Točno ob določeni uri so borci postavili zasedo proti Dravogradu, po zavarovani cesti pa se je napotila kolona proti elektrarni. Čim bolj smo se bližali elektrarni, lepše so se videli na vodni gladini odsevi luči in žarometov, ki so osvetljevali dohode k elektrarni. Proti njim je bilo v strokovnjaško sezidanih bunkerjih usmerjeno avtomatično orožje. Malo smo postali, nato je prišlo povelje, ki smo ga prenašali od ust do ust: »Najtiše naprej, bližamo se postojanki!« Same posadke se v postojanki nismo bali, ker je bila po številu manjša kakor naša. Vedeli pa smo, da imajo dobro zgrajene bunkerje in ograjo, v katero je bil speljan električni tok z jakostjo 500 W, zaradi česar so bili čuvarji elektrarne in njihovi gospodarji prepričani, da jim ne more nihče do živega.

Zavedali smo se, da je potrebno uničiti postojanko s prvim napadom. Če bi se ta izjalovil, ne bi postojanke mogli več zasesti in bi

imeli velike žrtve. Mitraljezka gnezda so imeli postavljena tako, da so lahko zabranila vsak dohod v elektrarno in odhod iz nje.

Naša vrsta se je spet samo za hip ustavila, nakar smo slišali povelje: »Hitro naprej!«! Naši so prijeli vratarja in stražarja pri vratih tako hitro, da nista mogla nikogar opozoriti. Spet smo slišali povelje: »Hitro naprej!« Že prej določene skupine so takoj planile na svoja mesta. Posebno in najdrznejšo nalogo je imel komandir čete, naš Marko, ki je bil tokrat oblečen v pravega »Wahtmajstra«. Šel je s službujočim monterjem v strojnico, kjer bi moral z izključitvijo toka izključiti tok v ograji in ugasniti luči. V strojnici se je srečal s pravim nemškim orožnikom, ki ni hotel na Markov poziv dvigniti rok, češ da je tu on komandant. Toda Marko je bil hitrejši; po nekaj zaporednih streljih je ugasnila luč. Marko pa je prinesel brzostrelko, s katero ga je hotel nemški orožnik ubiti. Medtem se je prva skupina neopaženo priplazila do stražarske hiše, kjer je stražarje z naperjenim orožjem tako prestrašila, da so na poziv takoj dvignili roke. Ko sta se druga in tretja skupina bližali zgradbi, v kateri so stanovali orožniki, »verkšuci« in vermani, so bdeči orožniki odprli nanje ogenj. Tovariši, ki so bili na to pripravljeni, so odgovorili z ognjem tako bliskovito, da so tisti, ki so streljali nanje skozi okno, ostali kar v istih položajih. Brez oklevanja so borci udrli v njihova bivališča in jih razorožili. Vermane, ki so bili na mostu pri mitraljezkah gnezdih, so naši pozvali na predajo kar po telefonu, vendar so se nekateri spustili v boj in smrtno zadeli politdelegata druge čete Lada Ferjana, laže ranili pa Janeza Dolenca. Na mostu so naši takoj postavili zasedo, vermane pa so odpeljali v postojanko, nato pa na zborna mesto. V boju, ki je bil kratek toda zelo odločen, je padlo nekaj branilcev postojanke, ki so na poziv k predaji odgovorili z orožjem. Z nekaterimi pa je verjetno obračunala tudi Drava, ker so se zatekli proti njej.

Ko smo premagali sovražno posadko, smo začeli uničevati generatorje, kable ter spustili po Dravi za obratovanje dragoceno olje. Naslednjega dne so z mariborskega mostu opazovali olje, ki je plavalo po Dravi. Prvotni načrt, odpreti zapornice, smo opustili. Če bi spustili vodo iz jezov, bi povzročili ogromno škodo prebivalcem ob Dravi.

Vida Rojic

O NEKATERIH SPOPADIH MED PARTIZANI IN OKUPATORJEM V PTUJSKEM OKOLIŠU

Čeprav ni bilo v ptujskem okolišu med drugo svetovno vojno večjih vojaških enot narodnoosvobodilne vojske, vendar so manjše partizanske skupine doživele precej spopadov s sovražnikom, v katerih so padle dragocene žrtve.

Že opisana bitka v Mostju 8. avgusta 1942 med desetimi partizani in skoro desetkrat močnejšim sovražnikom je terjala med bojem na strani partizanov štiri smrtne žrtve, po boju pa še smrt dveh ujetih ranjencev. V povezavi s koncem slovenjegoriške čete je tudi smrt voditelja Osvobodilne fronte v ptujskem okolišu Jožeta Lacka, ki ga je okupator po bitki ujel in tako mučil, da je v zaporih umrl, ter smrt nad 40 talcev in nad 20 internirancev v nemških taboriščih, ki so pomagali slovenjegoriški četi.

O bitki pri Mostju je bilo napisanega že precej, zato bomo v tem članku obravnavali manj poznane spopade med partizani in sovražnikom v ptujskem okolišu, predvsem tiste, ki so terjali največ smrtnih žrtev na strani partizanov. O teh bojih doslej nismo našli arhivskih dokumentov, ne naših ne sovražnikovih. O njih so nam povedali le preživeli udeleženci teh spopadov in druge priče, ki poznajo nekatere pomembne okoliščine v zvezi s spopadi.

Dežno v Halozah, 27. septembra 1944

V izjavi nekdanjega kurirja 8. terenske vojaške postaje Jožka Korparja-Srdana, posestnika v Osluševcih na Ptujskem polju, čitamo o bitki, ki so jo doživeli kurirji v Halozah blizu Dežnega in ob Dravinji 27. septembra 1944.

Najprej nekaj iz zgodovine 8. TV postaje pred bitko v Dežnem!

Temelje 8. TV postaji sta pripravila tovariša Albin Barle-Zoran, komisar V. relejne linije III. sektorja, in njegov spremljevalec Sergej, ki sta prišla pred junijem 1944 s Pohorja v Haloze in se pri Janžu sestala z okrajnimi aktivisti. Poleg 8. TV postaje so ustanovili tudi pomožno 8. a TV postajo za prevoz čez Dravo na desnem bregu, ki se je zadrževala v okolici Vidma, medtem ko so kurirji 8. TV postaje taborili najprej v hajdinskih gozdovih, od septembra 1944 pa v Halozah, največ med Rodnim vrhom in Bolfenkom. Prvim petim kurirjem

so se septembra pridružili novi kurirji, sprva sedem, od teh pa so štirje odšli čez kak teden v brigado. Po večini so bili to domači kmečki fantje iz ptujskega okoliša, ki so zbežali iz nemške vojske. Število kurirjev se je spreminjalo. Okoli 15. septembra jih je bilo na postaji dvanajst.

Kakor drugod, so tudi kurirji na 8. TV postaji spremljali do javk vojaške novince in aktiviste, prenašali orožje, municijo, tisk, sanitetne potrebsčine in drugo, napadali pa so tudi sovražne postojanke.

Julija so kurirji napadli kar pri belem dnevu taborišče nemške delovne službe (Arbeitsdienst) pri Hajdini in odnesli šest francoskih pušk ter razorožili tudi stražarja. Akcijo je vodil njihov komandir, 23-letni študent Ivan — Stanko Petrovič, s Hajdine pri Ptuj, o katerem vedo povedati preživeli kurirji, da je bil zelo pogumen in dober tovariš.

Kmalu po ustanovitvi postaje so morali kurirji na kurirsko pot čez Dravo, ki je tedaj zelo narasla. Za prevoz s čolnom je bila prede-roča, zato so jo kurirji mahnili kar čez ptujski most. Na Ljutomerski cesti v Ptuj, so naleteli na nemško stražo. Z obeh strani so odjeknili streli in mrtev je obležal eden izmed nemških stražarjev, drugi pa je bil ranjen v nogo.

Septembra so hoteli rešiti zaprte aktiviste Osvobodilne fronte v ptujskih zaporih. Zato so zaplenili avto v nemški garaži na Ormoški cesti, stražarjem pa so zaplenili brzostrelko s štirimi šaržerji, nemško puško, pištolo in nekaj municije. Toda izpred ptujskih zaporov so se morali brez uspeha vrniti, ker jim na njihovo pojasnilo, da so policisti, ki so pripeljali bandite, niso hoteli odpreti. Pri tem jim ni pomagala niti nemška uniforma, v katero so bili oblečeni.

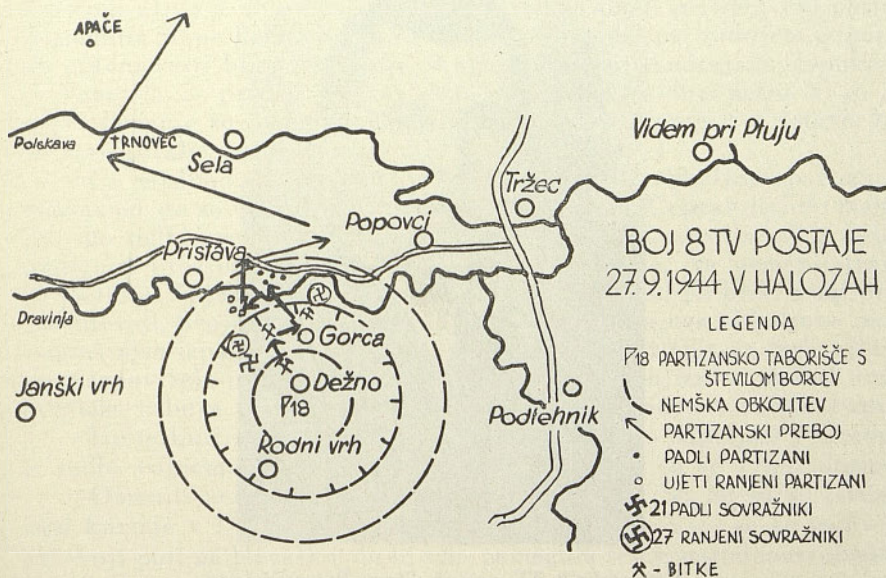
Zaplenjeno orožje s Hajdine in iz avtogaraže v Ptuj, je kurirjem zelo pomagalo v boju, ki jih je čakal v Halozah.

Kurirji so 14. septembra 1944 zaplenili pri Lovrencu na Dravskem polju enajst orožniških uniform, na videmski občini pa živilske karte in se pripravljali na nove akcije. Načrte pa jim je prekrizal najhujši sovražnikov napad, ki so ga doživeli. Taborili so blizu Dežnega v Halozah, nedaleč od Vinkove hiše, v gozdu, kar je opazila Nemka Osterbergerjeva iz Ptuja, ki je imela tam blizu svoj vinograd. Hitro jih je javila orožnikom v Podlehniku; ti pa so se obrnili po vojaško pomoč v Ptuj.

V zgodnjih jutranjih urah 27. septembra 1944 je mnogo nemškega vojaštva SS formacije in orožnikov zasedlo vse poti okoli taborišča in postavilo zasede še več kilometrov daleč naokoli. Tovariš Korpar pravi, da so naleteli partizani med bojem na pet obročev nemškega vojaštva. Tisti dan se je zadrževalo v taborišču 18 partizanov, med njimi komisar V. relejne linije III. sektorja tovariš Zoran, komandir 8. TV postaje tovariš Ivan, aktivistka OF Ljubinica, ki se je mudila na postaji le za nekaj dni, 11 kurirjev in štirje vojaški novinci.

Na postaji niso bili založeni z municijo in niti ne z orožjem za boj, ki jih je čakal. Poglejmo, katero orožje in koliko streliva so premogli. Komisar Zoran je imel nemško brzostrelko, komandir Stane Pe-

trovič-Ivan češko brzostrelko, Ljubinica — Hojnikova s Hajdine je imela pištolo, Andrej — Jože Korošec iz Spuhlje, je nosil angleško brzostrelko, Zvonko — Franc Petek iz Cvetkovec je imel francosko puško, tako tudi Srdan — Jožko Korpar, Bogomir — Alojz Feguž iz Gorišnice in Ciril Megla iz Cvetkovec. Kurir Iztok, menda iz Mengša, je bil oborožen z angleško puško, Edi Hojnik-Mirko s Hajdine z brzostrelko, Jože Pignar iz Gorišnice s francosko puško, Rudi Luter-Boris z nemško brzostrelko, Anton Pišek-Metod iz Apač z lovsko puško in kurir Tone z nemško puško. Trije vojaški novinci Ivan Rakuša, Anton

Veldin-Hinko ter Jakob Roškar-Jošt iz Cvetkovec niso premogli orožja, le novinec Ciril — Jože Zajšek je imel skoro neuporabno karabinko.

Kurirji s francoskimi puškami so premogli le do 12 nabojev. Vsi so imeli skupaj okoli 30 italijanskih in nekaj angleških ročnih bomb, tudi streliva za brzostrelke je bilo bolj malo.

Stirje kurirji Zoran, Ivan, Andrej in Mirko so takoj odšli v zasedo, ko so opazili Nemce, da bi pričakali glavmino prihajajočih Nemcev. Skrili so se v bližino poti, po kateri so Nemci prihajali. Drugi partizani so vidno korakali proti bližnjemu hribčku, da bi tam na boljšem položaju sprejeli boj.

Nemci so se približevali zasedi. To je bila velika skupina vojakov SS formacije, čez sto mož, ki so jih napadli partizani iznenada z angleškimi ročnimi bombami ter v zboru zapeli z brzostrelkami. Iznenadeni so se sovražniki umikali nazaj, precej pa jih je obležalo mrtvih in ranjenih, okoli dvajset, skoro vsi, ki so v tej bitki padli.

Z bližnjih hribov so zapeli nemški mitraljezi in minometalci. Kurirji iz zasede so se približevali z jurišem tovarišem na hribčku, kjer se je že odvijal boj, ki je neizprosno divjal nad pol ure. Na partizanski strani je bil ranjen v desno oko kurir Andrej.

Partizani so se morali umakniti v strelcih pred veliko premočjo proti vzhodu. Med potjo so naleteli na dve nemški zasedi, na prvo pod sadnim drevjem z mitraljezci, na drugo pa na hribu. Obe so pravčasno opazili. Po partizanih bi bilo, če ne bi sovražnika zmedla nemška

Komandir 8. TV postaje Stane Petrovič-Ivan

uniforma, ki so jo nosili partizani, le zvezdice, namesto kljukastih križev, so izdajale partizane. Nemci so bili zaradi izredne bližine partizanov zmedeni, med partizanskim streljanjem niso mogli naglo razbrati, kdo je in kdo ni njihov. Nemci so začeli streljati negotovo. Tako so se partizani lažje in brez izgub prebili skozi dva nevarna obroča in nadaljevali svojo pot. Po močni strmini so hiteli navzdol proti Dravinji. Pod vznožjem hriba, v majhni šumici, so se zbrali še vsi kar čili, le Andrej z ranjenim očesom. Trikrat so poskušali preplavati Dravinjo, a sovražnik jim je zastavil pot, oborožen z avtomatičnim orožjem in mnogimi minometi.

Kurirjem je zmanjkalo municije in poslušati so morali skoro brez odpora kruto bobnenje minometov in regljanje strojnic. Sedem kurirjev je preplavalo Dravinjo: Boris, Iztok, Branko, Bogomir ter ranjeni Srdan, Metod in Mirko.

Hudo ranjeni Ciril, Ivan in Jože so padli v nemške roke. V vodo sta se skrila Jošt in Hinko. Ranjenega Srdana je rešil pred ujetništvom

kurir Boris. Vsem ranjenim so pomagali še zdravi kurirji, ki so se prebili iz nemškega obroča: Boris, Bogomir, Branko in Iztok. Zavlekli so se okoli desetih dopoldan do strniškega gozda. Tam blizu je neki kmet kopal s svojim sinkom krompir. Poklicali so ga, da je odšel v Apače na njihovo javko. Seveda so mu zagrozili s kaznijo, če bi jih izdal. Kmalu je prišel k njim nek terenec in jim prinesel žganja in hrane. Do večera so ležali vsi premočeni v gozdu, nato so ranjence odnesli v zanesljive kmečke domove.

V šumo ob Dravinji se je skrila po naglem prihodu s strmega brega tudi Zoran z nekaterimi tovariši. Ljubinica pa se je zatekla na koruzno njivo k delavcem. Rešeni kurirji so imeli pri sebi vso pošto. Komandir Stane Petrovič-Ivan s Hajdine je padel pri zadnjem odporu ob glavni cesti blizu Dravinje skupaj s kurirji Andrejem, Zvonkom in Tonefom. Še pred svojo smrtjo je potopil v Dravinji pošto, ki jo je nosil. Pozneje so jo našli aktivisti Osvobodilne fronte iz Pristave, ko so raziskovali okolico po boju.

Če mislimo na položaj, v katerem so bili obkoljeni partizani, spoznamo, da so uporabili v boju najboljši način. Čeprav je bilo Nemcev, po sodbi preživelih kurirjev, najmanj petsto, oboroženih z avtomatičnim orožjem, niso želi zadovoljivega uspeha. Na nemški strani je padlo 21 vojakov, ranjenih pa je bilo 27, tako so po bitki sami pripovedovali. Svojega namena, da bi uničili do zadnjega obkoljene partizane, niso izpolnili, vendar pa je smrt štirih kurirjev in treh ujetih partizanov zelo prizadela preživele kurirje. Med njimi so zgubili tudi svojega v boju neomajnega komandirja in dragega tovariša Ivana.

Ujete kurirje, ubežnike iz nemške vojske, so odpeljali v Gradec k sodbi vojnemu sodišču. Po srečnem naključju so se vrnili domov.

Omeniti moramo še, da je bila vojna enota SS, ki so jo poslali nad kurirje v Dežno v Haloze, slučajno v Ptuj, kjer se je ustavila na svoji poti na Hrvaško, da bi tam pomagala streti narodnoosvobodilno vojsko.

Čez štiri dni po hudem boju v Dežnem in ob Dravinji so se sestali na Rodnem vrhu preživel zdravi kurirji: Boris, Bogomir, Branko, Hinko in Jošt. Nanovo so postavili prejšnje zveze, izdajalko pa s smrtjo kaznovali. Za novega komandirja so namesto padlega Ivana postavili Rudija Lutra-Borisa, ki je bil pred vojno dijak, med vojno pa pred odhodom k partizanom uslužben v Ptuj, kjer je pomagal Osvobodilni fronti.

Ranjenci so se zdravili pri kmetih v Župečji vasi in v Pleterjih, najhuje ranjen Srdan pa na Ptujski gori, nato pa v Majšperku, prav blizu orožniške postaje. Ponoči ga je prihajala hraniti in mu prinašala zdravila tovarišica Zora, uslužbena v trgovini v Majšperku. Samo enkrat je bil pri njem zdravnik s Ptujске gore. Ranjen v desni kolk, v desno roko, v zapestje in podlaktje, je bil prikovan na ležišče. Iz ptujске bolnice so mu prinesli neki balzam in ihtiol, s katerima je mazal svoje rane. Skoro teden dni je zaradi izgube krvi ležal na pol zavesten.

Kurirji 8 TV postaje septembra 1944 — po bitki v Dežnem (po vrsti: Rudi, Bogomir, Mirko, Jurček, Srečko, Hinko, Iztok)

Metod je dobil strel v levo stegno, Mirko pa skozi mišico desne roke in obstrelek desne lopatice. Tudi njiju je le enkrat obiskal zdravnik s Ptujске gore, vendar sta kaj kmalu okrevala in se vrnila na delo.

Spuhlja, 6. decembra 1944

Spopad štirih kurirjev prevoznikov čez Dravo na levem bregu z vermani, decembra 1944, je raziskovala najprej tovarišica Milka Kafol, učiteljica pri Markovcih. Sodelavci padlih kurirjev, domačini v Zabovcih in pa komandir padlih kurirjev Rudi Korošec so topografski ekipi Mestnega muzeja v Ptuj u povedali še več podrobnosti o spopadu, o okoliščinah, ki so vplivale na spopad in o življenju in delu kurirjev.

Že na jesen 1943, ko so aktivisti znova utrli pot na jesen 1942 udušeni vstaji proti okupatorju v ptujskem okolišu, so morali skrbeti za redno prevažanje raznih potrebščin, aktivistov in vojaških novincev čez Dravo. Na levem bregu Drave so opravljali to delo domači fantje v obdravskih vaseh v okolici Markovec, večji prevažanja s čolni po deroči reki. Nekateri kmetje so namreč imeli svoje travnike in polja na desnem dravskem bregu. S čolni so prevažali naložene vozove z vprežno živino vred. Zaradi njihove velikosti so jih imenovali ladje. Iz vode jih je morala izvleči živina. Vajeni temu delu so nekateri

narodno zavedni kmečki fantje postali med vojno kurirji Osvobodilne fronte.

Redne prevoze čez Dravo so imenovali okrožno prevozno linijo levega dravskega brega, ob koncu leta 1944 pa okrajno prevozno linijo, ker se je okrožje preimenovalo v okraj.

Rudi Korošec, doma iz Zabovec, izučen za gostilničarja, se je med vojno posvetil boju za osvoboditev. Že leta 1941 je kot 21-letni fant odnesel iz jugoslovanskega protitankovskega bunkerja pri Markovcih takoj po prihodu okupatorja strojnico, šest pušk ter municijo, da bi to shranil za upor proti okupatorju. Orožje so septembra odnesli pohorski partizani. V jeseni leta 1942 so Rudija mobilizirali v nemško vojsko, spomladi 1943 je na dopustu pobegnil k partizanom na Pohorje, odkoder so ga poslali v Šlandrovo brigado v Mozirje. Ker je dobro poznal kraje po severovzhodni Sloveniji, so ga določili za spremljevalca oblastnega komiteja OF za Sp. Štajersko. V jeseni 1943 je postal komandir štirih kurirjev prevoznikov čez Dravo na Ptujskem polju.

Najmlajši kurir je bil Stanko Štrafela iz Markovec, ki je že leta 1941 pomagal bratu Alojzu, aktivistu Osvobodilne fronte. Alojza je okupator kmalu prijel in ustrelil 23. septembra 1941 v Mariboru, 14-letnega Stanka in njegovo nekaj let starejšo sestro pa je odpeljal v taborišče, odkoder so Stanka poslali leta 1942 domov. Kmalu je našel zvezo z Osvobodilno fronto in postal kurir — prevoznik čez Dravo. Drugi trije kurirji so bili kmečki sinovi: 26-letni Alojz Bezjak (Frančev) iz Markovec ter 34-letni Franc Kosec (Hlepajčev) in 22-letni Jože Janžekovič (Vilov) iz Zabovec, ki jih je pridobil za Osvobodilno fronto Rudi Korošec.

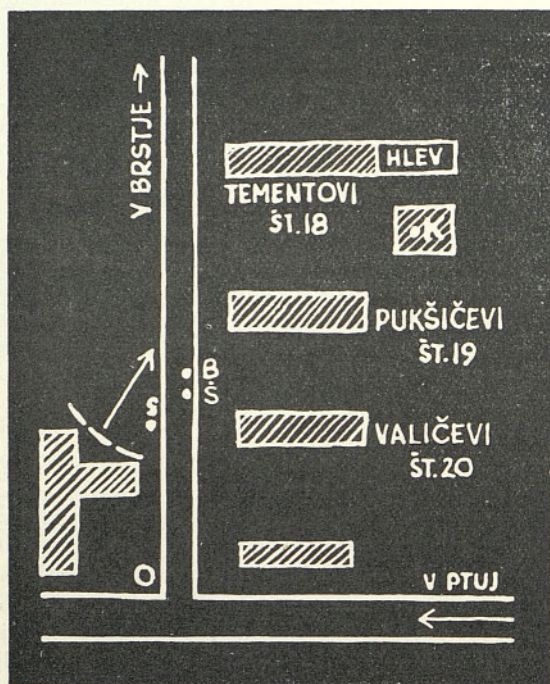
Kurirji se niso vozili le čez Dravo, ampak so odnašali pošto do javk 14. TV postaje, včasih pa celo do 15. TV postaje v območju Središča. Svoje javke so imeli v Gorišnici, v Moškanjcih, Podgorcih, Markovcih, Zabovcih, Borovcih, na Polenšaku in še drugod. Na svojih poteh so se srečavali z voditelji upora v ptujskem okraju, z Milkom Golobom-Jožkom, študentom iz Zlatoličja, s Francem Belšakom-Toneom, študentom iz Muretinec, z Mimico Legvart-Natašo, mlado trgovko iz Stojnc in drugimi aktivisti osvobodilnega gibanja. Prevozi čez Dravo so bili tvegani, ker so Nemci stražarili ob Dravi. Zgodilo se je, da so nekajkrat preplavali mrzlo reko pozimi, ko jih je preganjal sovražnik.

Nemci so zaplenili kmetom obdravskih vasi leta 1944 vse čolne in jih zastražili na orožniškem dvorišču v Markovcih. Na hitro sta kurirjem napravila nov čoln Muhič in Matjašič in od Borovec so ga kurirji prenesli kar preko polja k Dravi, da so spet lahko opravljali svoje nevarno delo. Tudi Zemljarič iz Vopošnic pri Bukovcih je napravil kurirjem v štirih dneh nov čoln.

Kurirjem okrajne prevozne linije je zelo pomagala družina Martina Korošca v Zabovcih števil. 4. Pri njej so skopali v seniku bunker, dolg 5 m, širok 2,5 m in visok 1,8 m. Obložili so ga z lesom, ki jim ga je dal gospodar. Gospodinja Neža je kurirjem kuhala in skrbela za sveže perilo. Bila je seveda v večnem strahu, da jo bodo prijeli, vendar

je pomagala partizanom do konca. Nekaj postojank so imeli kurirji tudi drugod v obdravskih vaseh.

Noč od 4. na 5. december so kurirji prespali pri Korošču, razen komandirja, ki so ga poklicali v Haloze na »center«, kakor so imenovali okrajni odbor Osvobodilne fronte in sedež okrajnega komiteja KP. Tisti dan na večer so morali na javko v Brstje pri Ptuj. Čez dan so se pri Korošču umivali, preoblekli in obrili ter se najedli, nato pa

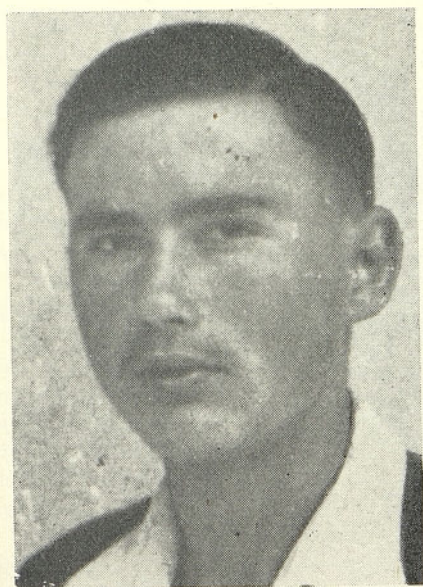

SPOPAD V SPUHLJI 6. XII. 1944

- PADLI PARTIZANI (Z ZAČET. ČRKAMI PRIIMKOV)
- ZASEDA WERMANOV ○ ZNAZENJE OB CESTI

so odšli k Štrafelevim v Markovce, nato pa še k Bezjakovim, predno so se podali na kurirsko pot v Brstje pri Ptuj, kjer so imeli javko pri Rudolfu Simoniču in pri Cvetkovih. Vračali so se po polnoči. V Spuhlji, kakih 40 metrov od glavne ceste, na poti iz Brstja, jih je nenadoma iz zasede napadla skupina vermanov in pokosila do smrti. Prvi je obležal Jože Janžekovič na desni strani ceste. Stanko Štrafela in Alojz Bezjak sta padla drug za drugim na levi strani ceste. Verjetno je zadnji v vrsti korakal Franc Kosec, ki se je ranjen zavlekel v hlev sosednje Tementove hiše, Spuhlja 18. na poti iz Brstja. V hlevu je preživel noč. Vermani pa po spopadu niso odšli, ampak vso noč opre-

zovali za četrtem partizanom. Ko je zjutraj stopila Tementova hči v hlev, je ob pogledu na ranjenega partizana nehote zavpila na glas, da so jo slišali vermani. Pritekli so v hlev, zavlekli Kosca na gnoj na dvorišče in ga okoli osme ure zjutraj ustrelili. Tako pravi gospodinja Liza Tement o Koščevi smrti. Slišala je tudi, kako so ga vermani vprašali kdo je, predno so nanj namerili strojnico. On jim je glasno odgovoril: »Slovenec sem«, nakar so odjeknili streli in pokončali zavednega slovenskega fanta.

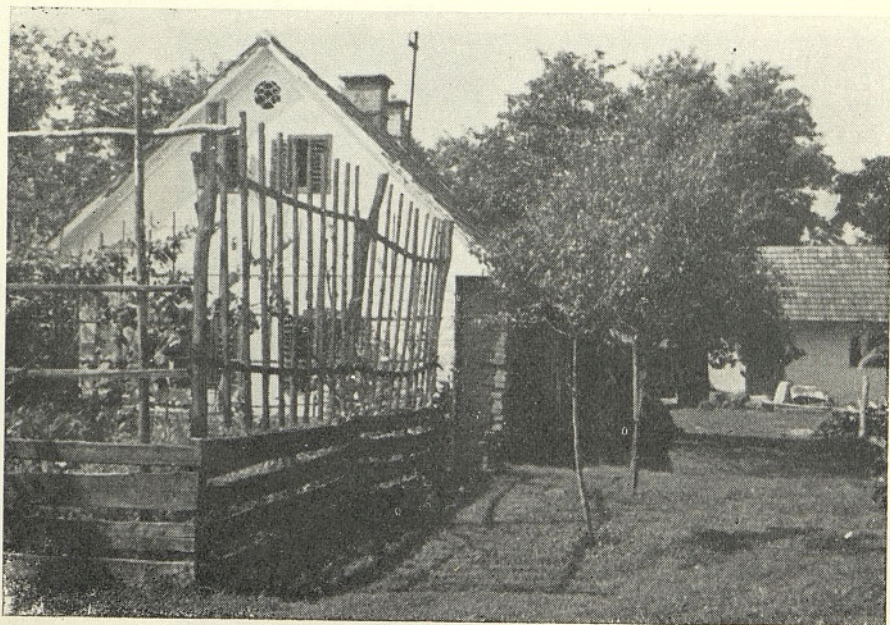
Stanko Štrafela — padel v Spuhlji

Prve tri mrtve partizane so Nemci prepeljali po bitki še tisto noč na rogozniško pokopališče pri Ptujju in prepovedali, da bi se jim kdorkoli približal. Vendar se je napotila tja Janžekovičeva mati, prižgala svečo svojemu sinu in njegovima tovarišema ter ob njih bedela. Drugi dan so prepeljali tja še Kosca in vse štiri so brez krst zagrebli v skupen grob. Po osvoboditvi so žrtve prekopali in sedaj počivajo v skupnem grobu na domačem pokopališču v Markovcih.

Gorišnica 4. februarja 1945

Čeprav se je približeval z naglico konec vojne, sovražnik v boju proti partizanom ni popustil. V našem okraju je bilo za partizane tem hujše, ker so Nemci ravno v zadnjih vojnih mesecih precej ojačali število vojaštva za udar proti rdeči armadi, ki je prodirala od vzhoda proti našim krajem. Zato ni čuda, da je obkolilo le 13 partizanov v Gorišnici več sto nemških vojakov. Na strani partizanov so padli sekretar ptujskega okrajnega komiteja KP Franc Belšak-Tone iz Muretinec

r. 1922, komandant V. relejne linije III. sektorja Anton Frlež-Jelen iz Rogaške Slatine in komandir 14. TV postaje Rudi Sever-Vojko r. 1921 ter kurir Franc Tobijas r. 1920, oba iz Moškanjec. Ujeli pa so devet partizanov, od katerih je ustrelil okupator 28. marca 1945 v Šoštanju Jakoba Roškarja-Jošta r. 1911 v Cvetkovcih, v Mariboru pa marca 1945 Franca Solina r. 1925 v Bukovcih, Martina Ljubeca r. 1919 in Alojza Strelca r. 1913 v Novi vasi pri Markovcih.

Toplakova hiša v Gorišnici

Točnejše podatke o delu kurirjev 14. TV postaje in o bitki sami je dal preživel kurir Franc Ozmec iz Sodenc na Ptujskem polju, ki se je te bitke udeležil, in komandir postaje po Vojkovi smrti — Ivan Fric iz Gorišnice; nekaj so povedali še člani zveze borcev v Gorišnici in Toplakovi, kjer so se kurirji spoprijeli s sovražnikom.

14. TV postajo so ustanovili junija 1944 s prvim komandirjem 23-letnim študentom Rudijem Severjem-Vojkom, doma iz Moškanjec. Kmalu po ustanovitvi je štela osem kurirjev. Njeni prvi postojanki sta bili v Moškanjcih pri Alojzu Obranu ob cesti v Ptuj, in pri Ani Šešerko, pri železniškem prelazu med Moškanjci in Mezgovci. V jeseni so našli kurirji nove postojanke skoro v vseh vaseh na Ptujskem polju pa tudi na desnem bregu Drave v Pobrežju pri Vidmu, v Slovenskih goricah v Rotmanu, v Slomih, na Polensaku ter pri Tomažu pri Ormožu. Na ravnini je bilo njihovo delo bolj nevarno, kakor delo kurirjev v hribovitejših predelih, ker so na mnogih krajih prežale sovražnikove

zasede in so bili nekateri domačini skoro do konca v nemški vohunski službi.

Že 11. oktobra 1944 sta padla v Mezgovcih dva kurirja 14. TV postaje, 25-letni čevljar Jože Črešnik iz Moškanjec in kmečki sin Franc Polanec-Mrazov, ki sta prišla v hišo Draga Čuša po orožje, hrano in obleko, kar so imeli kurirji na seniku.

Hišo je prejšnji dan obkolilo nad 60 gestapovcev in orožnikov. Gospodarja ni bilo doma, zato so ga iskali celo v Halozah. Nasedel je govoricam nekaterih domačinov, češ da mu sovražnik obljublja svobodo, če se mu bo prostovoljno javil. Nepremišljeno je nato šel okupatorju v past. Še isti večer so ga odpeljali v Maribor in ga obglavili v Gradcu 5. marca 1945. Umrli je star komaj 30 let. Njegovo mater so odpeljali v taborišče Knittenfeld. Po osvoboditvi se je vrnila domov, a je kmalu umrla.

Gestapovci so se pri Čuševih v Mezgovcih gostili s šestimi zaklanimi svinjami, po okolici pa so postavili straže. Kurirja Črešnik in Polanec sta se približala hiši, misleč, da Nemcev ni več. Naletela sta na zasedo, se spustila v boj, a sta padla oba.

Čušovo domačijo so Nemci še tisti večer zažgali, prej pa izropali. Domačini so morali naropano blago z vozovi zapeljati v Ptuj.

Oktobra 1944 si je 14. TV postaja uredila bolniško sobo v kleti železniške čuvajnice v Moškanjcih števil. 21, kjer je stanoval postajenačelnik v Moškanjcih Franc Obran. Še dvojce zatočišč za svoje ranjence so pripravili, eno v Moškanjcih pri Verniku, v kleti, brez gospodarjeve vednosti, drugo pa v bunkerju v gozdu Slamošina pri Polenšaku. Vse tri bolniške prostore je oskrboval Janko Horvat-Marjan iz Strelec, sanitetni referent V. relejne linije III. sektorja.

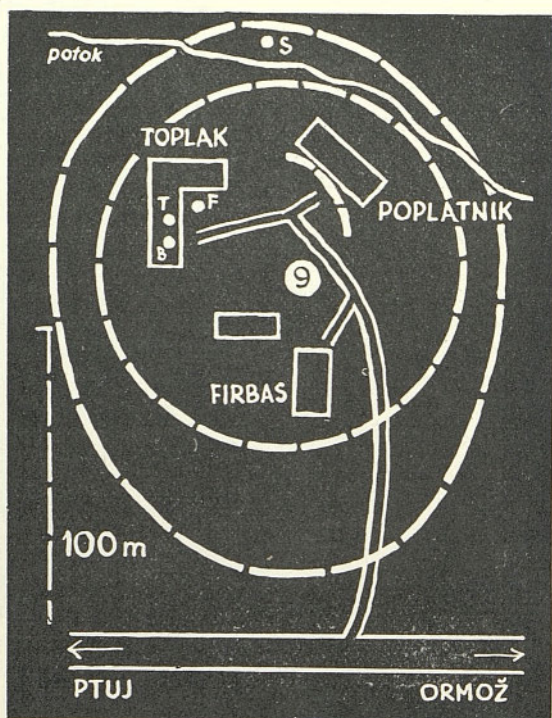
Dne 1. decembra 1944 so naleteli kurirji v Forminu pri Brodnjakovem sadovnjaku na nemško zasedo. Hudo so ranili s tremi strelji Viktorja Brodnjaka. Ranjenca so spravili v bolniški bunker v Moškanjce k Verniku. Kurirji so med Gajeveci in Malo vasjo s smrtjo kaznovali dva nemška orožnika, med njimi »očalarja«, ki je avgusta 1944 ustrelil v Moškanjcih na postaji Stanka Murkoviča, vnetega pomočnika Osvobodilne fronte iz Dornave.

V noči od 3. na 4. februar, kakor pravi tovariš Ozmec, so kurirji skupaj s političnimi aktivisti pobirali v Gajevcih pri Gorišnici uniforme in obleko, nato so prenočevali pri Šacerju v Gajevcih. Okoli štirih zjutraj se jih je trinajst napotilo v Gorišnico: sekretar ptujskega okrajnega komiteja KPS Franc Belšak-Tone, star 23 let, komandant V. relejne linije III. sektorja Anton Frlež-Jelen, doma iz Rogaške Slatine, komandir 14. TV postaje Rudi Sever-Vojko, sedem kurirjev 14. TV postaje in trije sekretarjevi spremljevalci.

Ustavili so se na domu Mirka in Neže Toplak v Gorišnici števil. 7. Gospodarja je okupator že oktobra deportiral v Nemčijo, zato je bila gospodinja z dvema otrokoma sama doma. V večjo sobo so si kurirji nanosili sena in plegli. Pri vhodnih vratih je stražaril Franc Ozmec-Marko iz Sodenc. V kuhinji sta Jakob Roškar-Još in Franc Podplatnik-

Gad pripravljala zajtrk. V mali sobi so se razgovarjali Rudi Sever, Franc Belšak in Anton Frlež. Dopoldan so čistili orožje, imeli uro razgovora o nalogah, ki jih čakajo in pripravili so si kosilo.

Okoli druge ure popoldan so zagledali skozi okno orožnike. Nekdo je potrkal na vrata in vprašal: »Ist jemand zu Hause?« Nekdo je vrata odklenil. Med partizani je nastal preplah, nato je vrata spet nekdo zaklenil.

BOJ PARTIZANOV V GORIŠNICI 4 FEB 1945

LEGENDA: — NEMŠKA OBKOLITEV

● PADLI PARTIZANI

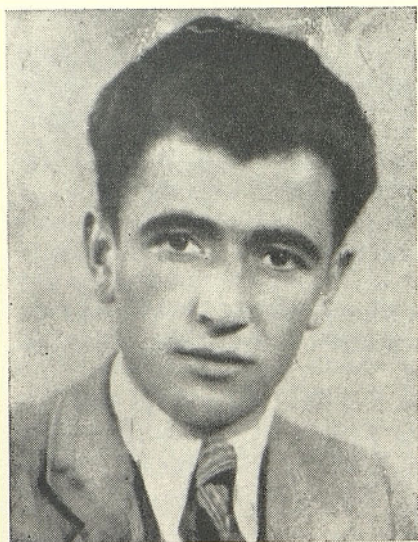
⑨ ZAJETI PARTIZANI

Rudi Sever-Vojko je spustil skozi ključavnico rafal iz brzostrelke, da bi vrata tako odprl, a ključavnica ni popustila. Tedaj je Franc Tobijas-Zvonko poskušal odpreti vrata s sekiro, ki jo je prinesel iz kuhinje. Nenaden mitralješki rafal je vrata od zunaj nenadoma odprl, ob vratih pa je obležal smrtno zadet kurir Franc Tobijas-Zvonko.

Skozi odprta vrata se je pognal Jelen in pozval na juriš. Toda pri skednju se je zgrudil mrtev, prerešetan s strojnico. Za njim je planil Sever, pri skednju ga je podrl strel, vendar se je dvignil in tekel za hišo proti severu, kjer se je zgrudil za potočkom in izdihnil.

Nobeden ni več tvegaj iz hiše. Razmestili so se po hiši ob oknih in na podstrešju ter začeli streljati. Komando je prevzel Jakob Roškar-Još. Ob prvem oknu pri sobnih vratih sta stala Belšak in Ozmec, kjer se je Belšak kmalu zgrudil z razstreljeno glavo. Roškar je bil ranjen v desno stran glave in v lice.

Nemci so že v začetku boja poslali soseda, naj pripravi partizane k predaji, ki pa je niso hoteli sprejeti. Boj so hoteli nadaljevati do

*Komandir 14. TV postaje
Rudi Sever-Vojko*

mraka, da bi se prebili pod okriljem teme na prosto. Prezgodaj pa je zmanjkalo streliva. Tedaj so drug za drugim odšli z dvignjenimi rokami iz hiše, kjer so jih Nemci ločili v dve skupini, v tiste, ki so govorili nemški in one, ki nemški niso znali. Vse so temeljito preiskali, jim vse pobrali, razen čevljev in jim slekli tudi suknje. Dva sta morala v hišo po mrtve in orožje. Nato so ujetnikom trdo zvezali roke na hrbtu, jih gnali na glavno cesto, jih naložili na kamione in odpeljali v Ptuj. Po strahotnih mukah pri zasliševanju so jih iz Ptuja odpeljali v Maribor. Tri so v Mariboru ustrelili, kurirja Jošta pa so v Šoštanju, o čemer smo napisali v uvodu tega poglavja. Pet nemških vojnih dezertev med ujetimi kurirji so poslali v Gradec, kjer so sprva govorili, da jih bodo obglavili, a so jih 19. aprila poslali s kazensko četo na tirolsko fronto proti Amerikancem. Vseh pet, Stanko Vajda-Bojan iz Stojnc, Mikša Janez iz Strelec, Franc Poplatnik iz Placarovec, Franc Ozmec iz Sodenc in Franc Rakuša iz Dornave — se je vrnilo domov na Ptujsko polje. Stanka Vajda je zvalil kmalu po osvoboditvi neznanec v Ptuj in od tedaj ni o njem nobenega glasu.

Tragedija v Gorišnici je zahtevala tako osem naših smrtnih žrtev, pet pa jih je smrti za las ušlo. Nemci so imeli precej ranjencev, morda tudi mrtve, a svoje izgube so prikrili.

Partizani v Toplakovi hiši v Gorišnici so imeli s seboj mitraljez-zbrojevko, protitankovski mitraljez, 6 brzostrelk, nemško brzostrelno puško, nekaj samokresov, nekaj pušk in vsak dve do tri ročne granate ter jugoslovansko protitankovsko mino.

Toplakovo domačijo je obkolilo v krogu do glavne ceste in za potokom za hišo veliko nemškega vojaštva in orožnikov, vmes pa so razmestili v bližini hiše še napadalna gnezda. Po mnenju domačinov so se znašli partizani v sovražnikovem oklepu, ki je štel več sto dobro oboroženih mož.

V bitki v Gorišnici je zgubila 14. TV postaja nenadoma sedem svojih kurirjev, dva mrtva in pet zajetih. Na postaji so ostali še štirje kurirji, ki se bitke niso udeležili. Za svojega komandirja so izvolili Ivana Frica-Viteza iz Gorišnice, na postajo pa pritegnili nove kurirje, da so lahko nadaljevali s svojim nevarnim kurirskim delom.

Bratislavci, 9. februarja 1945

Nekaj dni za tragičnim spopadom med partizani in sovražnikom v Gorišnici se je pripetila nova velika nesreča v Bratislavicah pri Polenšaku v Slovenskih goricah.

O tej bitki je dala podatke Marija Kovačec, gospodinja v Bratislavicah, kjer so napadli Nemci iznenada aktiviste Osvobodilne fronte in kurirje. Nekaj podatkov o bitki smo našli tudi v izjavi Janeza Feguša iz Nove vasi, aktivista OF, ki je bitko v Bratislavicah preživel. Izjavo

Kovačičeva domačija v Bratislavicah

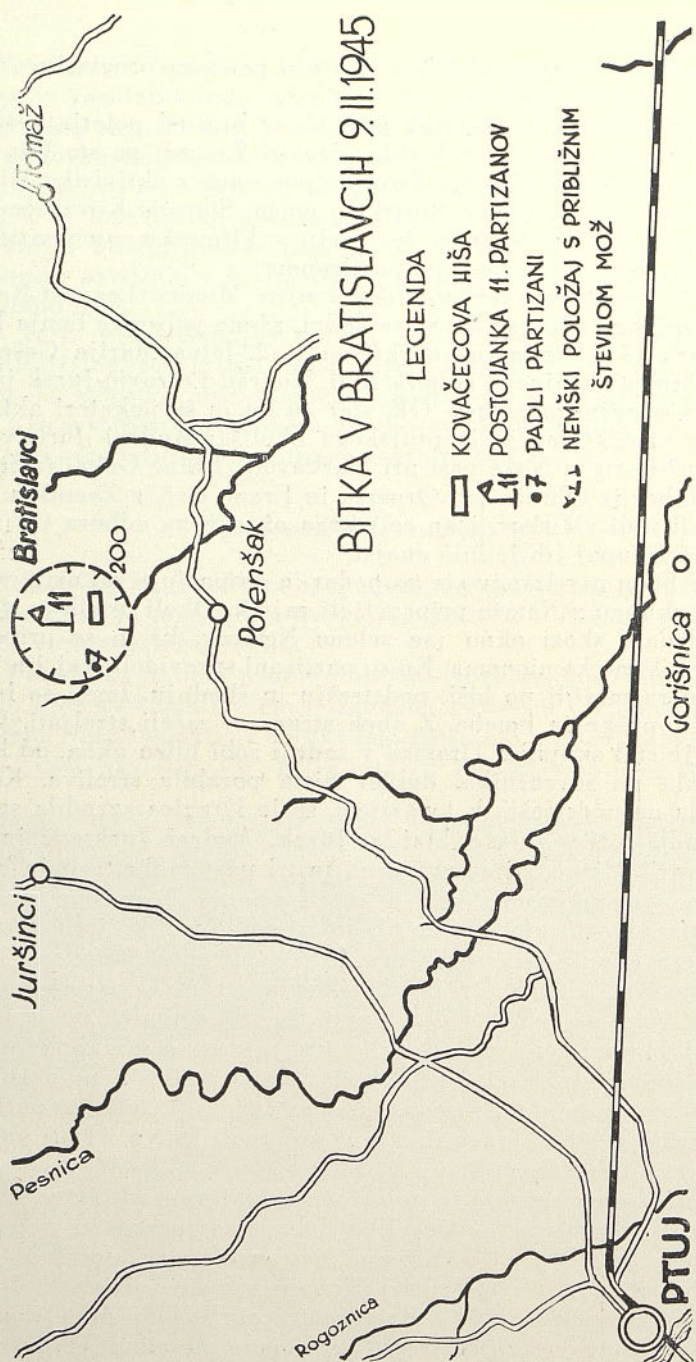
je dal sodišču v Ptuj 28. oktobra 1945 kot priča za proglasitev smrti svojih partizanskih tovarišev.

V Bratislavcih v Slovenskih goricah je bila od poletja 1944 pri Kovačevih postojanka Osvobodilne fronte. Že prej pa sta bila oba, Martin in njegova žena Marija Kovačec povezana z aktivistko Mimico Legvart-Natašo iz Stojnic na Ptujskem polju. Starejši Kovačev sin, star 22 let je delal pri nekem čevljarju v Litmerku, osemnajstletni Vinko je bil doma in je pomagal partizanom.

Dne 9. februarja 1945 so prišli k njim Mimica Legvart-Nataša, članica okrajnega odbora OF, stara 28 let, njena polsestra Sonja Fajs-Majda, stara 17 let, mladinska aktivistka, 22-letna Marija Gašperič-Dragica, članica okrajnega odbora ZSM, Konrad Petrovič-Jurek iz Bukovec, član okrajnega odbora OF, star 40 let in še nekateri aktivisti in kurirji, kmečki fantje iz ptujskega okoliša: Andrej Jurkovič in Janez Feguš-Boris iz Nove vasi pri Markovcih, Franc Golob iz Stojnc, Franc Školiber iz Obreža pri Ormožu in Franc Geč iz Zamušan. Med njimi je bil tudi »Mirko«, član celjskega okrožnega odbora OF in še nek tovariš. Skupaj jih je bilo enajst.

Po prihodu partizanov sta gospodar in gospodinja zakurila v peči in nato so skupno z Natašo pripravljali zajtrk. Okoli osmih je gospodinja zagledala skozi okno vse zeleno Nemcev, ki so se pripeljali z dvema velikima kamionoma. Ko so partizani sprevideli, kaj jih čaka, so se hitro razmestili po hiši, podstrešju in skednju. Imeli so le eno brzostrelko, puške in bombe. Z obeh strani so začeli streljati. Feguš pravi, da je stal skupaj z Dragico v zadnji sobi blizu okna, od koder sta streljala na sovražnika, dokler nista porabila streliva. Ko sta nameravala na podstrešje k tovarišem, se je Dragica zgrudila smrtno zadeta. Padli so še Nataša, Majda, Jurek, Andrej Jurkovič in tudi celjski tovariš Mirko, štirje partizani in tri partizanke. Boj je kmalu ponehal, ker je partizanom, ki so še ostali, zmanjkalo streliva. Nemcem je eden izmed partizanov pobegnil, dobili pa so v roke tri žive partizane: Janeza Feguša-Borisa, Franca Geča in Franca Školibra. Ujetim partizanom so slekli obleko, sezuli škornje, jih oblekli v stare slabe hlače in jih nato na hrbtu trdno vklenili. Nemci so prijeli tudi Kovačeve in jih skupaj s partizani vrgli v sneg, kjer so morali ležati nad dve uri. Medtem so zvezli iz hiše živež, obleko, iz hlevov pa dve kravi. Svinje in kure so poklali, nato pa hišo in hleve, v katerih so pustili še telico — zažgali. Sosed Ignac Čuš je moral gnati krave v Ptuj na Breg v nemško gostilno Straschill.

Že vse otrple od mraza je sovražnik dvignil zvezane žrtve iz snega in jih gnal k sosedu, kjer so čakali še dobro uro, predno so vse skupaj napotili peš proti Ptuj. V Dornavi so se ustavili in dočakali nekaj novih žrtev, pripeljanih od drugod. Kovačeva je spoznala med njimi dve hčerki kmeta Mariniča iz Bratonečic pri Tomažu pri Ormožu in strica teh deklet; Janeza Klačarja iz Slomov, Martina Vesenjaka iz Strmca, Vesenjaka in Franca Žgeča iz Strejac ter Kovačeve iz Žamenc.

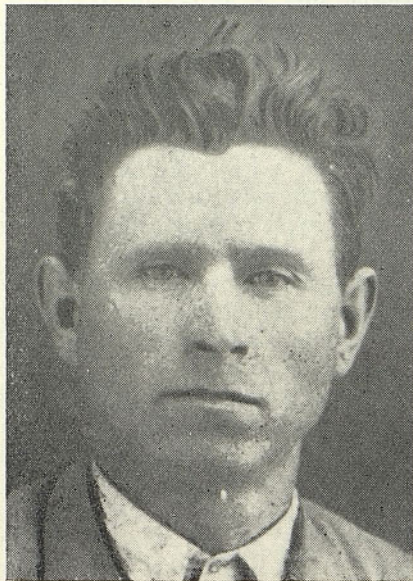

Ujetnike so gnali iz Dornave v ptujske zapore, čez nekaj dni pa v mariborske. Marijo Kovačec so spustili iz ječe po bombnem napadu 2. aprila 1945 v Mariboru, moža pa so 4. aprila 1945 ustrelili pod Pohorjem. Sin mu je moral izkopati grob. Ujeti partizani so vojno preživeli.

Krivca žaloigre v Bratislavcih v Slovenskih goricah, domačina Franca Čuša, so naši ustrelili po osvoboditvi v Mariboru. Izdajalec partizanov v Gorišnici, Toplakov sosed, pa se je po osvoboditvi nekaj

Mimica Legpart-Nataša

Konrad Petrovič-Jürek

mesecev skrival, nazadnje ga je zadela roka pravice, a na smrt ga niso obsodili.

Pri vseh opisanih spopadih so padle po krivdi izdajalcev dragocene žrtve neustrašenih borcev za novo Jugoslavijo. Okupator se je na napade načrtno pripravil z veliko premočjo, da je bil položaj naših borcev brezupen in žrtve neizogibne. Čeprav v brezupnem položaju, so partizani odklanjali predajo in se borili do zadnjega strela. Preziraje smrt so izpolnjevali do zadnjega svojo dolžnost, prizadejati sovražniku čimveč izgub, doprinesti čimveč za osvoboditev.

Majšperk, avgusta 1944

Da bi vsaj nekoliko omilili vtis žalostnih pripovedi najbolj pretresljivih spopadov v ptujskem okolišu, bomo opisali še primer uspelega partizanskega napada na tovarno v Majšperku, ki so ga naši borci načrtno pripravili in odnesli s seboj plen, potreben narodnoosvobodilni

vojski. Pri napadu je pomagal tovariš Alojz Šavli, šofer iz Stoperc v Halozah, ki opisuje dogodek takole:

»Sredi avgusta leta 1944 se je pri meni in mojemu bratu pojavil mladi podporočnik Korošec Jože-Andrej (doma iz Spuhlje pri Ptuj, pozneje padel v boju z Nemci) z nalogo, da organizira eden izmed naših avto za morebitni napad na nemško postojanko v majšperški tovarni. Konec avgusta leta 1944 je bilo že vse pripravljeno za napad. Pripravljala ga je skupina partizanov Šercerjeve brigade, ki so se zadrževali v zgornjih Halozah (Bolfenk—Plate—Jelovica). Bilo je dne 29. avgusta 1944, ko se je pojavila skupina treh partizanov pri naši garaži (Kopšetu) s komandirjem Milanom (bil je doma z Dolenskega) okrog 5. ure popoldne. Čakali so, da se je dodobra zmračilo. Dve uri prej sta krenila dva partizana v smeri proti Majšperku čez Dežno z nalogo, da med 21. in 22. uro presekata telefonski vod, ki veže Majšperk s Ptujem. Ta dva sta nalogo pravočasno opravila. Medtem se je formirala skupina partizanov (deset mož) v Bukovniku pri Razbonku in čakala 22. ure za pohod na majšperško tovarno. V prvem mraku je dal komandir Milan povelje, da gremo z avtom proti Majšperku. Komandir Milan, oborožen z enim samim samokresom in ročnimi bombami je zasedel mesto v kabini poleg mene. Dva partizana, oborožena s karabinkama pa sta bila na kamionu. Nismo prevozili niti kilometra, že se je proti nam vozil nekdo na motornem kolesu. Čim se je motorist pojavil, je dal takoj komandir znak pripravljenosti. Pred Tacigovo trgovino smo postali, da se prepričamo, kdo prihaja nasproti. Toda jaz sem ga takoj prepoznal in videl, da ni nič nevarnega. Motorist je bil znani trgovec Ajnfalt iz Rogatca. Komandir Milan se je hitro znašel in ga kot motorista mobiliziral do Razbonka. Komandir je motoristu Ajnfaltu sedel zadaj na motor in izginila sta pred kamionom v noč proti Razbonku. Tu je komandir Milan zabičal motoristu, da se v Stopercah nič ne dogaja in ga pustil svojo pot. In res se v Rogatcu žandarmeriji ni niti sanjalo, kaj se dogaja tisto noč v Stopercah in Majšperku. Tu v Razbonku smo stali s kamionom skoraj celi dve uri in čakali 22. uro, dogovorjeno za napad. Kakor da bi bilo zmenjeno, tisto noč ni nikdo prišel po cesti ne iz smeri Majšperk niti ne iz Rogatca, ki bi motil naš pohod. Trda tema je bila in tišina je zavladala vse naokrog. Milan je zaskrbljeno hodil okrog kamiona in od časa do časa kaj pojasnjeval. Vsi smo zaskrbljeno premišljevali, kakšen bo konec te noči. Toda komandir Milan nam je dajal pogum kot star, izkušen partizan. Točno ob 22. uri se izlušči iz temne noči partizanska četica desetih mož z raznovrstnim orožjem in celo z lovsko puško. Tiha in skrivnostna je bila pot iz Bukovnika, še bolj tiha in disciplinirana je bila sama četica, iz katere je napravil komandir Milan v Majšperku kar tri udarne čete. Še kratko navodilo komandirja in kratek pregled orožja in priprava je bila zaključena. Za napad smo dobili vsi razpoznavno znamenje »Ivan«. Bilo je nekaj minut čez 22. uro in komandir je dal znak za pohod. Partizanska četa je zasedla kamion, motor je zabrnul. Komandir Milan je zasedel mesto v kabini poleg mene, obo-

rožen s pištolo in ročnimi bombami ter nestrpno čakal, kdaj prispemo v Majšperk. Avto je tiho, monotono pel svojo večno pesem v skrivnostno noč. Reflektorja kamiona sta osvetljevala in zajemala kamen za kamnom ob cesti, toda vso pot ni bilo nič nevarnega. Le mala partizanska četa je na kamionu sključeno sedela, vedno v pripravnem stanju z orožjem v rokah. Zadaž so bila vrata kamiona odprta za vsak slučaj, toda žive duše nismo tokrat srečali na cesti. Reflektorja sta že zajela prve obrise tovarne in tisti hip sva s komandirjem zagledala prvega nemškega stražarja, ki je stal na cesti med Stefanciozovo trgovino in tovarno. Presekal sem molk, ki je bil v kabini in vprašal komandirja, če vidi nemškega stražarja. On je rezko odsekal: »Vidim, vozi dalje!« Kamion je zdrvel mimo prvega nemškega stražarja, kot bi bilo dogovorjeno. Namesto da bi nemški stražar alarmiral, ko je zagledal, kdo se vozi na kamionu, je raje zapustil svoje stražarsko mesto in izginil kot blisk v temno noč. Znašli smo se pred drugim stražarjem, pred tovarno. Bleda luč je medlo razsvetljevala prizorišče tovarne. Komandir Milan je dal znak »stoj« in zavore so zaškripale v noč, tako da je kamion zaneslo. Kot bi trenil, so se vrata kabine odprla in Milan je stal na cesti, in dal znak s strelom iz svoje pištole. Trenutki so se odigrali bliskovito. Na levi strani kamiona se je z neverjetno hitrostjo sklonila v cestnem jarku cela partizanska četica z menoj vred. Nemški stražar se ni niti zavedal, kaj se dogaja tisti trenutek okrog njega, vendar se je toliko znašel, da je enkrat brezciljno ustrelil s svojo karabinko v zrak in pobegnil v notranjost postojanke. (Današnje trgovine Zarje). Komandir Milan je tisti trenutek na ves glas klical na juriš in poveljeval: »V napad I. četa levo, II. četa desno, III. četa na mestu!« Zaregljala je brzostrelka in partizanske puške so odmevale v noč. Med Nemci je nastala zmešnjava. Bili so prepričani, da so jih napadle tri partizanske čete. Partizanska brzostrelka je regljala kar naprej. Nemci so odbijali in krčevito branili svojo postojanko. Njihove brzostrelke so brezciljno regljale v noč. Tisto noč je bil pravi pekel za majšperško tovarno. Le kamion je pel svojo pesem dalje v pripravljenosti. Komandir Milan je z eno svojih čet zavzel spodnje prostore nemške postojanke. Tu je zajel tri nemške policaje, ki so odbijali napad taki, kakršni so bili v postelji, kjer jih je doletel alarm. Nemci so se začeli umikati. Najprej so se umaknili v zgornje prostore in le od časa do časa so še zaregljali z orožjem; nato so se drug za drugim prebijali in umikali zadaž skozi tovarno ter preko Dravinje na Ptujsko goro. Nemška postojanka v majšperški tovarni je bila tisto noč uničena in požgana. Plameni so švigali visoko pod nebo v temno noč. Ko je zadnji nemški vojak zapustil tovarno, je nastala tišina. Rezultat je bil: trije nemški vojaki ujeti, med njimi dva ranjena, komandir Milan lažje ranjen, en borec težko ranjen. Zaplenjeno je bilo večje število orožja, vermanske in policijske uniforme, odeje in drug material. Borci so se začeli shajati in nakladati zaplenjeni material na kamion. Le stražarji so ostali na svojih stražarskih mestih. Bila je tišina. Vsa majšperška okolica je bila pod skrivnostnim vtisom, da se v tovarni dogaja nekaj velikega.

Marsikdo je rekel: »Partizani napadajo.« Okrog 1. ure po polnoči so iznenada zaregljale nemške strojnice iz vasi in vojaki so se previdno in počasi približevali tovarni, vedno bliže in bliže. Bilo je jasno, da so Nemci dobili pomoč iz Ptuja. Komandir Milan je dal takoj povelje za umik. Naši stražarji so bili še vedno na položajih, toliko, da se je umik pripravil in le od časa do časa so reagirali s svojo edino strojnico in zadrževali prodiranje Nemcev k tovarni. Mogoče je Nemce motilo tudi to, ker sta ona dva partizana, ki sta imela nalogo pretrgati telefonski vod, z gornje strani Dravinje reagirala na nemško prodiranje. Komandir Milan je medtem izdal ukaz o umiku. Borci so hitro naložili težko ranjenega partizana na kamion in ga zavili v kup zaplenjenih odej. Tri nemške ujetnike so izpustili, ker bi jim bili samo v oviro pri umiku. Medtem je tudi utihnila partizanska strojnica na stražarskem mestu in kakor bi trenil, so bili vsi borci zopet na kamionu. Avto se ni ves čas oddahnil, temveč je tiho pel svojo pesem v pripravljenem stanju. Komandir Milan je še enkrat pregledal svojo četico in ko se je prepričal, da so vsi, je dal ukaz za odhod. Že smo drveli proti Stopercam. Za nami je izginila tovarna. Le plameni, ki so lizali nemško postojanko, so švigali visoko pod temno nebo, so oznanjali, da se je v tovarni zgodilo nekaj velikega. V nas vseh pa je gorel ponos nad prvim večjim uspehom v zgornjem delu Haloz. Z nogo sem na vso moč pritiskal na plinski vzvod, da bi čimprej dosegli cilj Stoperce — Stara grapa. Vozil sem brez luči s hitrostjo, ki jo je zmogel kamion. V temni noči sem komaj razločeval črne obrise vijugaste ceste. Nebo nad majšperško tovarno pa je še vedno žarelo in prav gotovo so to tudi Nemci v Ptujju lahko videli. Vsi smo bili prepričani, da nam Nemci sledijo s kamioni. Toda oni so se komaj okrog 5. ure zjutraj prikazali v Stopercah na štirih kamionih, polnih vermanšafta in policije. Takrat pa so partizani prodirali že daleč proti Boču do svojih postojank. Moj avto pa je stal tiho v garaži, kakor da se ni nič zgodilo.«

TABORIŠČA V STRNIŠČU

Na predelu Dravskega polja, kjer je danes naselje Kidričevo s tovarno aluminija, je bilo do leta 1915 Helinovo veleposestvo Strnišče. V tem zaselku so začeli leta 1915 v bližini gradu postavljati barake za več avstrijskih rezervnih bolnišnic.¹ V bolnišnice so vozili ranjence predvsem s soške fronte. Za dovoz ranjencev so morali najprej dograditi stranski tir na železniški postaji Strnišče. Bolnišnica je bila dobro opremljena. Imela je vodovod, majhno termoelektrarno, pekarno, pralnico in seveda tudi kuhinjo. Bila je ograjena z žično ograjo. V gozdu je imela bolnica svoje pokopališče, kjer so leta 1916 zgradili kapelico,² ki še danes stoji.

Blizu bolnišnice je bilo taborišče za ruske vojne ujetnike. Proti koncu vojne so v strniške barake pošiljali tudi dezertarje, ki so bili večinoma Slovenci.³ Iz tega slabo ograjenega taborišča dezertarjem ni bilo težko zbežati.

Po razpadu Avstro-Ogrske so že 1. novembra 1918 začeli ljudje raznašati iz vojaške bolnišnice razne predmete. Na državno pravdnništvo je prišlo več ovadb,⁴ vendar osumljeni niso bili obsojeni, ker za to ni bilo dovolj dokaznega gradiva.

Po prvih prevratnih dneh so začeli pošiljati v Strnišče primorske Slovence, ki so bežali pred Italijani. V strniške barake so za nekaj časa poslali tudi ruske emigrante kontrarevolucionarje — vranglovce. Po odselitvi primorskih Slovencev in vranglovcev so barake nekaj časa uporabljali v različne namene. V njih so našli prostor manjši industrijski obrati, ki so vsi kmalu prenehali z delom. Do leta 1931 so bile barake razprodane, posestvo okoli gradu pa je prevzela ljudska posojilnica v Ljubljani.

Na mestu, kjer je bila nekoč vojaška bolnišnica, so začeli Nemci leta 1941 graditi barake za vojne ujetnike. Kasneje je začelo na tem mestu graditi podjetje »Vereinigte Aluminiumwerke« tovarno aluminija.⁵ Pri gradnji tovarne so poleg vojnih ujetnikov delali tudi delavci, ki so prebivali v posebnem taborišču za delavce v Strnišču. Leta 1942

¹ Izjava Franca Čučka, mestni muzej Ptuj — odd. NOB (dalje citiram muzej Ptuj).

² Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, stran 513.

³ Franc Russ, *Erinnerungen an Marburgskampf und Fall* — Graz 1937, stran 19, Državni arhiv Maribor (dalje citiram DAM).

⁴ Državno pravdnništvo Maribor, St. 2508/18, 2512/18, DAM.

so v Strnišču ustanovili taborišče za kaznjence iz vzhodnega dela Spodnje Štajerske. Sem so pošiljali le tiste, ki so bili obsojeni na dobo dveh tednov do šestih mesecev. 26. januarja 1943 je bilo v podjetju »Vereinigte Aluminiumwerke« v Strnišču zaposlenih 1076 ljudi. 185 je bilo kaznjencev, 89 vojnih ujetnikov, ostali so bili bodisi domači ali inozemski delavci. Predvidevali so, da se bo število zaposlenih za časa gradnje povečalo na 4000. Tovarna naj bi začela predelovati glinico v začetku leta 1944. Ko bi tovarna delala z vso kapaciteto naj bi zaposlila 10 do 15000 ljudi.⁶ Do kakšne mere so Nemci svoje načrte izpolnili, ne vemo. Gradbišče so do konca vojne precej razširili in je štel 47 barak. Približno 30 so jih uporabljali za spalnice, ostale pa v druge namene.⁷

Poleg taborišča za delavce, taborišča za vojne ujetnike ter taborišča za kaznjence, je na zahodnem delu gradbišča nastalo 1943. leta taborišče za posebne delovne obveznike (Sonderdienstpflichtlager), kamor so Nemci pošiljali zaščitence (Schutzangehörige).

Nemci so na okupiranem Spodnjem Štajerskem ustanovili posebno organizacijo: Štajersko domovinsko zvezo (Steirischer Heimatbund), ki je bila organizirana po vzoru Nationalsocialistične nemške delavske stranke.⁸ Z imenom Štajerska domovinska zveza so Nemci hoteli poudariti zvezo med novo organizacijo in med »štajercijanci«, ki so se pred razpadom Avstro-Ogrske navduševali za Nemce. Pri sprejemu v Štajersko domovinsko zvezo je bilo spodnještajersko prebivalstvo pregledano po rasnih in političnih merilih. Kdor je dokazal, da je nemške narodnosti, je dobil rdečo izkaznico in je s tem postal nemški državljani. Večina prebivalstva je dobila zelene izkaznice in s tem nemško državljanstvo na preklic za 10 let. Kdor ni bil sprejet v Štajersko domovinsko zvezo bodisi iz rasnih ali političnih razlogov, ni dobil nemškega državljanstva, ampak je postal zaščitenelec nemškega rajha⁹

Posamezne kategorije prebivalstva so imele posebne pravice in dolžnosti. Nemški državljani na preklic so morali po odredbi šefa civilne uprave z dne 30. marca 1942 v vojsko in na državno delovno službo, zaščitenci so pa morali zadostiti posebni delovni obvezi med 17. in 25. letom starosti.¹⁰

V letu 1942 so morali zaščitenci na posebno delovno obvezo h kmetom na Zgornje Štajersko.¹¹ Zgornještajerski kmetje so videli v zaščitencih dobre delavce in so z njimi lepo ravnali. Nemški državljani so zato smatrali, da so v primerjavi z zaščitenci na slabšem, ker morajo v vojsko in na državno delo. Voditelji Štajerske domovinske zveze so

⁵ Izjava Franca Čučka, muzej Ptuj.

⁶ Poročilo vodje ptujskega okrožnega delovno političnega urada Burgstallerja o obisku v Strnišču 21. 1. 1943, arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje citiram (AMNOM)).

⁷ Inž. Borut Maister, dopis redakcijskemu odboru Ptujškega zbornika, muzej Ptuj.

⁸ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, 1941, št. 1, str. 7.

⁹ Ferenc, n. n. m. stran 88.

imeli v načrtu odstraniti zaščitence iz Spodnje Štajerske. Po njihovem mnenju bi jih bilo treba poslati na težko delo, da ne bi predolgo živeli. Predlagali so celo, da jih je treba sterilizirati. V začetku 1943. leta so naredili načrt, po katerem bodo morali zaščitenci zadostiti posebni delovni obveznosti le še v posebnem taborišču, kjer bi »do kraja izrabili njihovo delovno moč za nemško ljudstvo« ter bi »ovirali njihovo biološko razmnoževanje«. ¹² Treba je bilo poiskati kraj, kjer bi postavili takšno taborišče. Konec januarja leta 1943 so navezali stike s podjetjem »Vereinigte Aluminiumwerke« v Strnišču, ki jim je dalo na svojem gradbenem področju na razpolago barake za tri sto zaščitencev. ¹³ Pokroviteljstvo nad taboriščem je bilo poverjeno ptujskemu okrožju, ki je prevzelo 25.000 mark, nakazanih za ureditev taborišča. Za vodjo taborišča je bil imenovan s 1. februarjem 1943 SA Hauptsturmführer Fritz Munkelt, ki je prejemal mesečno plačo 650 mark. ¹⁴ Taborišče naj bi se vzdrževalo v glavnem iz lastnih sredstev.

V februarju 1943 si še niso bili popolnoma na jasnem, kako bo s plačo zaščitencev, vendar so že takrat jasno povedali, da zaščitenci ne bodo prejemali plače, ampak le neznatno odškodnino.

Taborišče za posebne delovne obveznike bi moralo biti ograjeno in imeti le en izhod, ki bi ga stražili vermani, oboroženi s pištolami. Za stražo je bilo določenih deset vermanov, ki so jim obljubili 40 mark tedenske plače. ¹⁵ Za pisarniška dela je bil določen namestnik vodje taborišča, lahko pa bi uporabljali tudi posebne delovne obveznike. ¹⁶ Vodja taborišča bi moral opazovati in ocenjevati vsakega posebnega delovnega obveznika, ker bi le na ta način lahko nagrajeval pridne in kaznoval lene ter nedisciplinirane. Bilo je celo predloženo, naj bi razdelili posebne delovne obveznike po njihovih kvalitetah v različne sobe in bi potem sobam dajali posebne pravice. Za nagrado je lahko dobil posebni delovni obveznik dopust, izhod iz taborišča, dodatek pri plači ter dodatek v cigaretah. Vodja taborišča je lahko izrekel kazni. Za težje prestopke je lahko kaznoval z zaporom do treh dni. Živilske nakaznice, nakaznice za cigarete, milo in obleko je moral zaščiteneц oddati vodji taborišča. Posebni delovni obvezniki so dobivali dnevno 50 pfenigov, ki so jih prejemali ob koncu tedna. Za posebno pridno

¹⁰ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje citiram VAZ St.) 1942, št. 72 in 75.

¹¹ Ferenc, n. n. m. str. 96, 97.

¹² Dopis poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Wallusheka — Walfelda vodstvu taborišča za posebne delovne obveznike v Strnišču 8. 3. 1942 — arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje citiram AMNOM).

¹³ Dopis poverjenika za delovna vprašanja dr. Henningerja dr. Wöhrrerju 1. 2. 1943, AMNOM.

¹⁴ Dopis dr. Henningerja ptujskemu deželnemu svetniku Bauerju 22. februarja 1943, AMNOM.

¹⁵ Poročilo Kogelnika (vodje mariborskih vermanov) 25. februarja 1943, AMNOM.

¹⁶ Dopis dr. Wallusheka vodji taborišča za posebne delovne obveznike Munkeltu 8. marca 1943, AMNOM.

delo je lahko dobil zaščiteneec še dodatek pol marke ali celó celo marko, vendar ne pavšalno, ampak le za tiste dneve, ko se je posebno izkazal.¹⁷

Vzporedno s pripravljanjem taborišča so potekale tudi priprave za pošiljanje zaščitencev v taborišče. Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Steindl je izdal 17. februarja 1943 okrožnico,¹⁸ s katero je obvestil vse vodje okrožij, da je ustanovljeno taborišče za 300 posebnih delovnih obveznikov. Za to taborišče naj okrožni vodje pošljejo sezname zaščitencev iz političnih razlogov med 18. in 30. letom starosti. Tej okrožnici je sledil 2. marca 1943 še Steindlov dopis,¹⁹ ki ponovno poziva okrožne vodje, naj javljajo zaščitence za Strnišče.

Po predvidevanju pooblaščenca za rasna vprašanja dr. Walluscheka bi moralo biti 17. marca 1943 v Strnišču že 250 zaščitencev.²⁰ To se ni zgodilo, ker ni bilo na razpolago dovolj političnih zaščitencev. Iz trboveljskega okrožja Štajerske domovinske zveze bi od 56 političnih zaščitencev lahko poslali v taborišče le 7, ker jih je delalo 37 v rudniku, 12 pa v poljedelstvu.²¹ Tudi druga okrožna vodstva so predlagala le malo zaščitencev za Strnišče. Ljutomersko okrožje je predlagalo le tri, ptujsko okrožje 12, okrožje Maribor okolica 13,²² okrožje Maribor mesto 8 zaščitencev.²³ Izjemo predstavlja celjski okrožni vodja, ki je poslal seznam 36 zaščitencev. Pri tem je šel predaleč, saj je poslal imenske sezname celih družin, ne da bi upošteval predpisano starost.²⁴ Najmlajši je na primer rojen leta 1940, najstarejši pa leta 1872. Pri predlogu se tudi ni omejeval na spol, čeprav so v letu 1943 sprejemali v Strnišče le moške zaščitence.²⁵

V mesecu marcu 1943 so začeli prihajati v Strnišče prvi zaščitenci. Njihovo število ni predstavljalo niti desetine tega, kar je predvidevalo vodstvo Štajerske domovinske zveze, saj je do 24. marca prišlo v taborišče le 22 zaščitnikov, a še od teh je bil eden odpuščen, ker je bil sprejet v Štajersko domovinsko zvezo.²⁶ Do 31. marca se je število zaščitnikov v taborišču povečalo na 26.²⁷

Ker ni bilo na razpolago dovolj zaščitencev iz političnih razlogov, je vodja Štajerske domovinske zveze Steindl s svojim drugim izvršilnim odlokom 24. aprila 1943 pozval na posebno delovno obveznost v

¹⁷ Navodilo Munkeltu 29. septembra 1943, AMNOM.

¹⁸ Dopis rasnopolitičnega urada celjskemu okrožnemu vodji Dorfmeistru 24. marca 1943, AMNOM.

¹⁹ AMNOM.

²⁰ Dopis dr. Walluscheka Munkeltu 8. marca 1943, AMNOM.

²¹ Dopis trboveljskega okrožnega vodje Eberhartha Steindlu 23. februarja 1943, AMNOM.

²² Dopis rasnopolitičnega urada poverjeniku za delovna vprašanja dr. Henningerju 11. marca 1943, AMNOM.

²³ Dopis mariborskega mestnega okrožja dr. Wallusheku 16. marca 1943, AMNOM.

²⁴ Dopis vodje celjskega okrožja Dorfmeistra Steindlu 13. marca 1943, AMNOM.

²⁵ Dopis rasnopolitičnega urada Dorfmeistru 24. marca 1943, AMNOM.

²⁶ Zapisek dr. Wallushekovega telefonskega razgovora z Munkelтом 24. 3. 1943, AMNOM.

²⁷ Zapisek W. Hofmanna po obisku v Strnišču 31. 3. 1943, AMNOM.

Strnišče vse dela zmožne zaščitence letnikov 1918 do 1925.²⁸ Izvzeti so bili le zaščitenci, ki so delali v oborožitveni industriji, v rudarstvu ali v prometu.

Vsi zaščitenci, ki bi prišli v poštev za posebno delovno obveznost, naj bi bili poslani v Strnišče do 15. maja 1943. Ker bi morali zaščitenci izvrševati posebno delovno obveznost le še v taborišču, bi morali poslati v Strnišče tudi zaščitence, ki so že delali pri gornještajerskih kmetih.

Do avgusta 1943. leta naj bi bili poslani v taborišče še vsi zaščitenci, katerih vrstniki (nemški državljani) so morali na državno delovno službo ali v vojsko. 24. aprila 1943 je izdal Steindl še tretji izvršilni odlok, po katerem je bilo treba v roku desetih dni poslati v taborišče vse tiste, ki bi jih predlagal poverjenik za rasna vprašanja, ter zaščitence, ki bi morali iti na posebno delovno obveznost na Zgornje Štajersko, a so se temu izognili.

Ker tudi ta dva izvršilna odloka nista dosegla svojega namena, so vpoklic na posebno delovno obveznost razširili še na zaščitence, ki so se večkrat pregrešili zoper delovno disciplino, na postopače, na ljudi, ki so zavirali delovni polet celih skupin in na tiste, ki so nejevoljno izpolnjevali navodila vodstev podjetij.²⁹ V Strnišče naj bi bili poslani tudi vsi člani Štajerske domovinske zveze, ki imajo naštete napake. Seveda bi bili predhodno izključeni iz Štajerske domovinske zveze.

Tudi to okupatorju ni prineslo zaželenih rezultatov, saj je bilo namesto 350 zaščitencev, kolikor so jih predvidevali, v Strnišču 5. julija le 60 zaščitencev.³⁰

Skoraj štiri mesece za tem, ko so prišli v Strnišče prvi delovni obvezniki, je bila 1. julija 1943 podpisana pogodba med ptujskim deželnim svetnikom Bauerjem, ki je zastopal šefa civilne uprave, in med direktorjem gradbenega podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke« Freibergom.³¹ Po pogodbi je gradbeno podjetje dalo na razpolago tri barake za 300 posebnih delovnih obveznikov, eno barako za upravo ter barako za pranje in umivanje. V upravni baraki so bile tri pisarne, tri spalnice, prostora za krojaško in čevlarsko delavnico, soba za bolnike, skladišče, kantina, dve sobi za stražarje, zapor in sanitarije. Gradbeno podjetje je prejemale mesečno po tisoč mark najemnine za vsako barako. Plačo za posebne delovne obveznike je po pogodbi vodstvo gradnje nakazovalo v blagajno taborišča za posebne delovne obveznike. Hrano je dajala skupna kuhinja podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke«, za kar je dobivala dnevno 120 pfenigov na osebo.

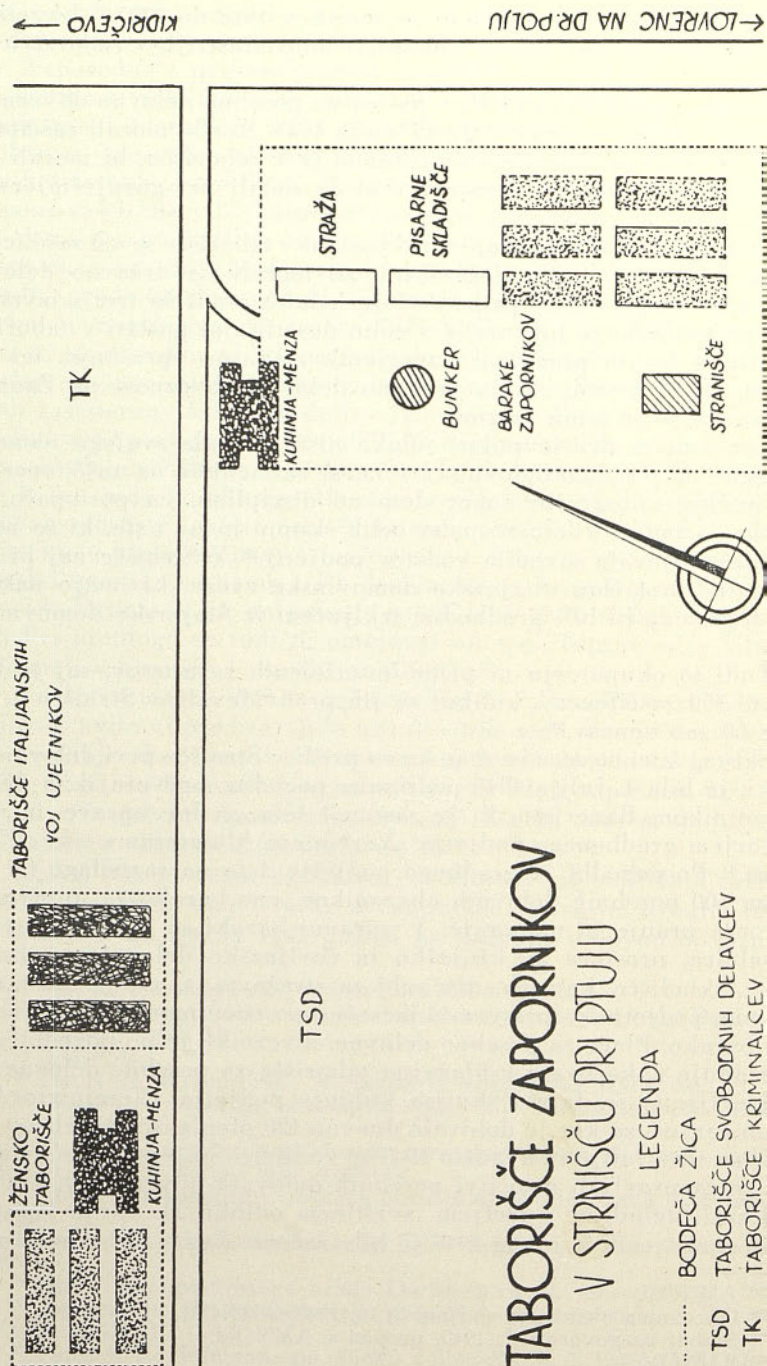
V mesecu juliju in avgustu 1943 so voditelji Štajerske domovinske zveze že razpravljali o ločitvi posebnih delovnih obveznikov. Ločitev je nakazal Steindl že v tretjem izvršilnem odloku 24. aprila 1943. Na štabnih razgovorih 5. julija 1943 je bilo rečeno, da bo treba po prosto-

²⁸ AMNOM.

²⁹ Okrožnica okrožnim vodjem 21. 6. 1943, AMNOM.

³⁰ Štabni razgovori 5. 7. 1943, prepisi v AMNOM.

³¹ AMNOM.

rih ločiti politične zaščitence od zaščitencev iz rasnih razlogov. Pri zaščitencih iz rasnih razlogov je posebna delovna obveznost le nadomestilo za vojno obveznost in državno delovno službo; pri zaščitencih iz političnih razlogov pa je posebna delovna obveznost kazen.³² Med političnimi zaščitenci so bili namreč tudi bivši državljani na preklic, ki jim je bilo državljanstvo odvzeto zaradi prekrškov. V avgustu so izdelali načrt, po katerem bi vse politične zaščitence premestili v posebno barako, ki naj bi bila dograjena do 20. avgusta 1943.³³ Posebnim delovnim obveznikom, to je zaščitencem iz rasnih razlogov, je bila odmerjena delovna obveznost na eno leto, medtem ko bi kazenski posebni delovni obvezniki, to je zaščitenci iz političnih razlogov, morali delati neomejen čas, predvidoma pa do konca vojne. Kljub temu, da v avgustu še niso ločili taborišča za kazenske posebne delovne obveznike od taborišča za posebne delovne obveznike, so že izdelali načrt, kako bodo s premeščanjem nediscipliniranih posebnih delovnih obveznikov v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike lahko ponovno vzpostavili disciplino, ki je bila že močno omajana. Za nagrado bi kazenske posebne delovne obveznike, s pristankom rasnopolitičnega urada, lahko premestili v taborišče za posebne delovne obveznike. Šele po 23. septembru 1943 so lahko preselili kazenske posebne delovne obveznike v novo barako B, medtem ko so posebni delovni obvezniki ostali še nadalje v starih barakah, ki so jih začeli označevati s črko A.³⁴

V septembru 1943 je bilo taborišče v Strnišču že prenatrpano s posebnimi delovnimi obvezniki. Pokrajinski delovni urad v Gradcu je namreč strniškemu gradbišču dodelil 2400 vzhodnih delavcev, ki jih iz nacionalnopolitičnih razlogov niso smeli poslati na Spodnje Štajersko.³⁵ Namesto njih so poslali v taborišče spodnještajerske zaščitence, ki so delali pri zgornještajerskih kmetih. Ko so začeli prihajati ti zaščitenci v Strnišče, je številčno stanje v taborišču močno naraščalo in je 23. septembra 1943 znašalo 542 zaščitencev. 11. oktobra 1943 je bilo v Strnišču v taborišču za posebne delovne obveznike že 668 oseb, vendar je bilo tedaj 140 ubežnikov.³⁶ 1. novembra 1943 je število ubežnikov naraslo na 249,³⁷ do 8. novembra se je pa zmanjšalo na 216. Do tega časa je nekaj ubežnikov privedlo nazaj orožništvo, nekateri pa so se vrnili sami. To so bili zaščitenci, ki so prišli iz Zgornje Štajerske, a niso dobili dopusta, da bi obiskali svojce. Ker so se bali posledic, so se vrnili. Vodja taborišča je valil glavno krivdo za nemogoče stanje v taborišču na premajhno stražo. Pri stanju 220 posebnih delovnih obveznikov je bilo 12 stražarjev, pri stanju 650 pa le 11 stalnih stražarjev. Zaradi ubežništva je imelo taborišče na mesec 40.000 mark izgube,

³² Dopis Steindla dr. Wolluscheku 28. 7. 1943, AMNOM.

³³ Dopis rasnopolitičnega urada Steindlu 12. 8. 1943, AMNOM.

³⁴ Dopis rasnopolitičnega urada zveznemu vodstvu Štajerske domovinske zveze 23. 9. 1943, AMNOM.

³⁵ Okrožnica pokrajinskega delovnega urada za Štajersko 18. 9. 1943, AMNOM. Ferenc, n. n. m., str. 104.

³⁶ Dopis podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke« poverjeniku za delovna vprašanja 11. 10. 1943, AMNOM.

³⁷ Poročilo Munkelta dr. Walluscheku 8. 11. 1943, AMNOM.

kar je po mnenju vodje taborišča ogrožalo obstoj taborišča. Nedisciplino je skušal Munkelt odpraviti s pošiljanjem delavcev v taborišče za kaznjence, ki je bilo v bližini posebnega delovnega taborišča in je bilo obdano z dvojno žično ograjo.³⁸

15. novembra 1945 je prvič omenjen predlog, naj bi 126 kazenskih posebnih delovnih obveznikov premestili v Studence pri Mariboru, kjer bi delali pri podjetju »Alpenelektrowerke«.³⁹ V Strnišču bi ostalo 350 posebnih delovnih obveznikov. Pred preselitvijo so do 15. decembra 1943 izdelali podrobne imenske sezname vseh posebnih delovnih obveznikov v Strnišču.⁴⁰ Na spisku jih je bilo 619; od teh jih je zbežalo 95; 316 so jih predvidevali za preselitev v Studence; 84 so jih nameravali poslati domov že pred božičem, ker so deloma postali člani Štajerske domovinske zveze, deloma so pa že odslužili predpisano enoletno delovno obveznost; 25 so jih nameravali poslati domov po božiču iz istih razlogov. V Strnišču bi tako ostalo le še 99 posebnih delovnih obveznikov. Tega načrta niso izvedli. Zato so izdelali do 22. januarja 1944 novo poimensko razdelitev.⁴¹ Za preselitev v Studence so določili 211 oseb. Odpustiti so jih nameravali 70 (med njimi so tudi tisti posebni delovni obvezniki, ki bi morali biti odpuščeni že po božiču 1943); 111 naj bi jih ostalo v Strnišču; kaj bodo s 145 posebnimi obvezniki, se še niso odločili. Tudi tega načrta niso izvedli v celoti.

7. januarja 1944 je izdal šef civilne uprave svoj četrti izvršilni odlok, s katerim ustanavlja taborišče za posebne delovne obveznike v Studencih na gradbišču »Alpenelektrowerke«.⁴² S petim izvršilnim odlokom pa je šef civilne uprave ustanovil 7. januarja 1944 v Strnišču taborišče za kazenske posebne delovne obveznike (Strafsonderdienstpflichtlager). V njem naj bi ostali tisti zaščitenci, katerih disciplina in njihovo ponašanje zahtevata posebno obravnavanje, a jih ni mogoče strožje kaznovati. Za vodjo taborišča je določil SA Hauptsturmführerja Fritz Munkelta.

Posebne delovne obveznike so preselili iz Strnišča v Studence v treh skupinah. 25. februarja 1944 so jih preselili 59, 29. februarja 1944 70 in 24. aprila 1944 še 58.⁴³

8. avgusta 1944 je bil sklenjen sporazum med zastopniki gradbenega podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke« in med zastopniki Štajerske domovinske zveze, s katerim so ustanovili v Strnišču taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznice.⁴⁴ Naseliti so jih nameravali v dotedanjem taborišču za vojne ujetnike. Uporabljali bi jih za delo na polju in za druga dela (tudi gradbena), ki bi jih zmogle ženske. Vodstvo taborišča so poverili vodji moškega kazenskega posebnega delovnega taborišča Fritzu Munkletu.

³⁸ Ferenc, n. n. m., str. 106.

³⁹ Štabni razgovori 15. 11. 1945, prepisi v AMNOM.

⁴⁰ Imenski sezname v AMNOM.

⁴¹ Imenski sezname so v AMNOM.

⁴² AMNOM.

⁴³ Dopisi vodje taborišča v Studencih dr. Walluscheku 22. 2. 1944, 1. 3. 1944 in 30. 4. 1944, AMNOM.

Taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznice v Celju je bilo ustanovljeno že januarja 1944 s šestim izvršilnim odlokom šefa civilne uprave.⁴⁵ Prve kazenske posebne delovne obveznice so prišle v celjsko taborišče šele junija 1944.⁴⁶ Dobra dva meseca kasneje (14. avgusta 1944) so taborišče z vsemi 33 kazenskimi posebnimi delovnimi obveznicami preselili v Strnišče, kjer so začele pripravljati taborišče za vpoklic novih kazenskih posebnih delovnih obveznic.⁴⁷ Vodstvo ženskega taborišča je prevzela Käthe Schirak, ki pa je bila podrejena vodji moškega taborišča Fritzu Munkeltu.⁴⁸ V začetku leta 1945 je prevzela vodstvo ženskega taborišča bivša trgovska pomočnica iz Gradca, Munkeltova priležnica Annemarie Buttolo. Konec marca ali v začetku aprila 1945 so taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznice preselili na Tezno.⁴⁹

Poleg že naštetih zaščitencev iz političnih razlogov je okupator pošiljal na kazensko posebno delovno obveznost še svojce partizanov in sorodnike ustreljenih talcev. V letu 1942 so te ljudi pošiljali v koncentracijska taborišča, njihove otroke pa v skupna taborišča na Zgornjem Štajerskem.⁵⁰ V letu 1943 so jih začeli pošiljati v posebno delovno taborišče v Strnišču, vendar le posamično. V večjem številu so jih pošiljali v Strnišče šele po 15. marcu 1944, ko je izdal šef civilne uprave za Spodnje Štajersko odredbo,⁵¹ da je treba svojce partizanov, dezertarjev iz nemške vojske ter sorodnike prisilno mobiliziranih partizanov, ki se ne bodo vrnili, pregnati s posestev, posestva pa naj zapleni pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemštva (Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums). Sorodnike so najprej popisali in proučevali vsakega posebej. Izkaznice Štajerske domovinske zveze (s tem tudi nemško državljanstvo na preklie) so jim odvzeli ob aretaciji. Tudi pozivov na kazensko posebno delovno obveznost jim pristojni delovni uradi niso pošiljali na dom, ampak kar v Strnišče, ker so bili sorodniki partizanov že aretirani in predani taborišču.⁵² Iz dokumentov so nam poznane tri akcije vermanshafta, ki so privedle v Strnišče v marcu 1944 iz celjskega okrožja 22 oseb, iz okrožja Maribor okolica 27⁵³ ter iz brežiškega okrožja 8.⁵⁴ V vseh teh okrožjih se je izognilo aretacijam 8 oseb, ker jih vermanshaft ni mogla ujeti.

V Strnišče so pošiljali le zaščitence, to je ljudi, ki niso bili nemški državljani. Izjemoma je poslal Steindl junija 1944 v taborišče pet pri-

⁴⁴ Zapisnik pogajanj 8. 8. 1944, AMNOM.

⁴⁵ AMNOM.

⁴⁶ Ferenc n. n. m., stran 108.

⁴⁷ Dopis urada za delo 14. 8. 1944, AMNOM.

⁴⁸ Zapisnik Munkelta 9. 8. 1944, AMNOM.

⁴⁹ Ferenc, n. n. m., stran 120, 121.

⁵⁰ Ferenc, n. n. m., stran 111, 112.

⁵¹ VAZ St. 1944, št. 6.

⁵² Dopis dr. Walluscheka celjskemu uradu za delo 31. 3. 1944, AMNOM.

⁵³ Dopis dr. Durrauerja uradu za delo Maribor ok. 12. 4. 1944, AMNOM.

⁵⁴ Dopis dr. Durrauerja brežiškemu uradu za delo 12. 4. 1944, AMNOM.

padnikov vermanšafta, ki so se slabo izkazali v akcijah proti partizanom.⁵⁵ Bili so obsojeni na dva meseca, oziroma na šest mesecev kazenske posebne delovne obveze.⁵⁶ S sedmim izvršilnim odlokom 22. septembra 1944 je prišlo tudi pri tem do sprememb.⁵⁷ Od tedaj so v Strnišče lahko pošiljali nemške državljane na preklic, če so zagrešili taka kazniva dejanja, za katera bi morali kot zaščitenci na kazensko posebno delovno obvezo.

Šef civilne uprave je izdal 1. oktobra 1944 odlok o amnestiji,⁵⁸ »da bi omogočil povratak v legalno življenje prisilno mobiliziranim partizanom«. Amnestija bi veljala za vse, ki bi se vrnili iz partizanov do 31. oktobra ter tudi za vse podpornike narodnoosvobodilne vojske, če bi se do navedenega datuma sami prijavili orožništvu. 4. novembra 1944 je rok amnestije podaljšan na 30. novembra 1944.⁵⁹ Ko je potekel rok za pomilostitev, so začeli krajevni skupinski vodje sestavljati na posebnih polah sezname sorodnikov partizanov in dezertterjev nemške vojske. Te sezname so nato pregledali na okrožnih vodstvih in določili osebe, ki jih je »treba« preganiti.⁶⁰ Nato jih je vermanšaft aretirala in pripeljala v Maribor. Tu so jih ponovno pregledali, poslali v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču ali pa v taborišče za priseljence na Zgornje Štajersko. Ljudi, ki so bili sposobni za delo, so poslali v Strnišče,⁶¹ otroke in včasih tudi matere z otroki so pošiljali v taborišče Wetzelsdorf pri Gradcu ali v Kobenz pri Knittelfeldu.⁶² Vse premično in nepremično premoženje so jim zaplenili. Po vojni so nameravali cele družine preseliti iz Spodnje Štajerske. Z nastopanjem proti sorodnikom partizanov v januarju, februarju in marcu 1945 so z enoletno zamudo v širšem obsegu izvajali ukrepe, ki jih je šef civilne uprave zahteval že marca 1944. leta. Zakasnitev ni bila posledica nemškega popuščanja, ampak velikega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem v 1944. letu.

Če govorimo o življenju zaščitencev v Strnišču, moramo imeti vedno pred očmi, da so Nemci smatrali taborišče za posebne delovne obveznike kot neko vmesno stopnjo med koncentracijskim taboriščem in taboriščem za inozemske delavce.⁶³ Kljub temu lahko ugotovimo, da je bilo stanje v taborišču takoj po formiranju v letu 1943 boljše kot proti koncu vojne. Celotno gradbišče »Vereinigte Aluminiumwerke«

⁵⁵ Dopis dr. Walluscheka vladnemu predsedniku Müller-Haciusu 19. junija 1944.

⁵⁶ Dopis Munkelta ptujskemu deželnemu svetniku 15. 6. 1944, AMNOM.

⁵⁷ Ferenc n. n. m., stran 113.

⁵⁸ VAZ St. 1944 št. 23.

⁵⁹ VAZ St. 1944 št. 26.

⁶⁰ Ferenc n. n. m., str. 118.

⁶¹ Primer družine Franca Ješovnika, Spodnji Porčič pri Lenartu št. 44 (izgnane 23. 1. 1945), AMNOM.

⁶² Primer družin Franca Ješovnika, Spodnji Porčič pri Lenartu št. 24, Antona Ješovnika, Sp. Porčič pri Lenartu št. 34, Antona Zolnirja iz Ormoža št. 137 — februarja 1945, AMNOM.

⁶³ Dopis dr. Walluscheka Munkeltu 8. 3. 1945, AMNOM.

je bilo ograjeno z žico.⁶⁴ Taborišče za posebne delovne obveznike, ki je bilo sestavni del tega gradbišča, bi moralo biti po navodilih, ki jih je prejemal vodja taborišča, z ograjo ločeno od ostalega taborišča, vendar v začetku ni bilo posebej ograjeno.⁶⁵ Zato so posebni delovni obvezniki lahko dobivali obiske, čeprav bi jim to moral posamezno odobriti vodja taborišča. Ob sobotah in nedeljah so se spravili posebni delovni obvezniki v skupno menzo in se tam gostili s priboljški, ki so

Barake v taborišču Strnišču pri Ptuj

jih prinesli svojci. Inozemski delavci, ki so pripadali štirinajstim narodnostim, so to z zavistjo gledali. Po obiskih in po priboljških seveda ne smemo sklepati, da je bilo posebnim delovnim obveznikom v Strnišču udobno. Že v juliju 1943 so bile v taborišču težave. To se odraža v prvih pobegih iz taborišča. Sredi julija je zabeleženo že sedemnajst pobegov.⁶⁶ Tudi zdravniška pomoč ni zadoščala. V taborišče je prihajal zdravnik iz Ptuja le dvakrat na teden. V ostalem času so bili posebni delovni obvezniki prepuščeni bolničarju.

Zaščitenci so živeli v taborišču po strogo predpisanem taboriščnem redu. Ko je prišel zaščitenelec v taborišče, se je moral javiti pri vodji taborišča, kjer so mu določili barako in posteljo, kamor so obesili listek z njegovim imenom.⁶⁷ Nato so ga poslali na zdravniški pregled. V začetku so morali zaščitenci prinašati s seboj delovno obleko in delovne

⁶⁴ Ferenc, n. n. m., stran 119.

⁶⁵ Dopis orožniške postaje Strnišče deželnemu svetniku v Ptuj 1. 8. 1943, AMNOM.

⁶⁶ Dopis dr. Walluscheka dr. Henningerju 22. 7. 1943, AMNOM.

⁶⁷ Taboriščna pravila z dne 22. 2. 1943, AMNOM.

čevlje,⁶⁸ kasneje so pa morali ob prihodu zamenjati svoje civilne obleke za poljske vojaške uniforme.⁶⁹ Prejeli so tudi plašč nemške državne delovne službe. Zaščitenci so morali izvrševati ukaze vodje taborišča, njegovega namestnika in stražarjev. Vodja taborišča je določil za vsako sobo sobnega starešina. Za red in čistočo v sobi ter za protipožarno varnost sta skrbela po dva sobna redarja. Sobni starešina je odgovarjal vodji taborišča za vse, kar se je dogajalo v sobi. Posredoval mu je tudi želje in pritožbe svojih sostanovalcev.⁷⁰ Ker je vodja taborišča lahko vedno odkril kakšne nepravilnosti, je včasih imenoval za sobne starešine tiste delovne obveznike, ki so se mu kaj zamerili, da se je lahko nad njimi znašal.

Dnevni red je bil zelo natrpan.⁷¹ Vstajali so na znak dežurnega stražarja ob 5. uri, lahko tudi prej ali kasneje, kar je bilo odvisno od začetka dela, ki so ga uravnavali letni časi. Sledilo je postiljanje postelj ter čiščenje sob in dvorišča. Nato so se umili in odšli skupaj pod vodstvom sobnih starešin na zajtrk. Po zajtrku so peljali sobni starešine svoje skupine na zborna mesto, kjer so zaščitence prešteli. Od tu so napotili bolne k zdravniku, zdrave pa po skupinah na delo. Delali so od 6. do 12. ure ter po kosilu od 13. do 18. ure.⁷² Pred večerjo so se umili in si očistili obleke. Ob 22. uri so legli k počitku in na znak dežurnega stražarja ugasnili luči.

Vodja taborišča je dajal posebnim delovnim obveznikom prepustnice, kadar jim je dovolil izhod. Straža je morala prepustnice pregledovati pri zaščitencevem odhodu in pri njegovem povratku v taborišče. Če je kdo zamudil, ga je straža prijavila vodstvu taborišča, ki je zamudnika kaznovalo. Vodja taborišča je lahko kaznoval zaščitence z ukorom, z odvzemom obroka hrane, z odvzemom cigaret, s prepovedjo izhoda ter z arestom od treh dni. Proti koncu vojne so bile kazni mnogo hujše. Nekaj zaščitnikov je bilo celo ustreljenih.

Delo posebnih delovnih obveznikov je bilo zelo naporno. Morali so kopati jarke, betonirati, graditi ceste, včasih tudi čistiti železniške predore; ženske so delale tudi na polju. Najtežje je bilo kopati jarke za kanalizacijo, kjer je bilo treba metati zemljo iz velikih globin. Polir si je najel kakega civila, ki je za dobro plačilo pridno delal.⁷³ Če so se hoteli izogniti šikaniranju, so morali posebni delovni obvezniki narediti toliko kot dobro plačan civilni delavec. To je bilo ob slabi prehrani skoraj nemogoče. Za zajtrk so na primer imeli grenko črno kavo ali nesladkan čaj ali prežganko.⁷⁴ Za kosilo so dobili malo zakuhane repe, krompirja ali zelja ter košček kruha. Meso je bila redkost. Podobna je bila večerja. Za priboljšek so včasih dobili košček marga-

⁶⁸ Poziv Martina Gabrovca za posebno delovno obveznost v Strnišče 31. 5. 1943, AMNOM.

⁶⁹ Ferenc, n. n. m., stran 119.

⁷⁰ Taboriščna pravila z dne 24. 4. 1943, AMNOM.

⁷¹ Taboriščna pravila 22. 2. 1943 in 24. 4. 1943, AMNOM.

⁷² Izjava Jožeta Gašpersiča, muzej Ptuj.

⁷³ Ferenc, n. n. m., stran 119.

⁷⁴ Izjava Franca Duha, muzej Ptuj.

rine ali salame. Če jim svojci ne bi pošiljali paketov, ne bi zmogli tako napornega dela. Seveda si je straža ob pregledovanju paketov marsikaj prilastila. Alkoholne pijače je po nalogu vodje taborišča odvezemala in nato sama popila.⁷⁵ Deloma je bila za slabo prehrano kriva skupna kuhinja podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke«, ki je pošiljala posebnim delovnim obveznikom manj hrane kot drugim delavcem, čeprav so imeli enake živilske nakaznice. Zgovoren dokaz za to je dobil vodja taborišča Munkelt, ko je dal 14. julija 1943 stehitati marmelado, ker se mu je zdelo, da je je premalo. Kuhinja mu je takoj poslala dodatek, ne da bi to zahteval.⁷⁶ Pri takšnem odnosu kuhinje do posebnih delovnih obveznikov jim ni mnogo pomagal dodatek za težko delo, ki so ga v novembru 1943 že prejeli.⁷⁷

Ko so prišli septembra 1943 v Strnišče posebni delovni obvezniki, ki so prej delali na Zgornjem Štajerskem, se je stanje v taborišču zelo poslabšalo. V barake, ki so bile zgrajene za tri sto ljudi, so jih strpali preko 600. V takšnih okoliščinah zaščitenci niso mogli živeti in so bežali iz taborišča. To je hotelo vodstvo onemogočiti s povečanjem straže, z ograditvijo taborišča in z osvetlitvijo ograje. Poleg tega so v novembru 1943 uvedli enotne uniforme, ki naj bi zaščitence na begu izdale.⁷⁸ Stražo so povečali najprej od 10 na 20 vermanov, kasneje je Steindl ukazal, naj pošljejo v Strnišče še 46-članski vod alarmne čete vermanšafta.⁷⁹ Poleg tega je ukazal, naj straža »brezobzirno strelja na zaščitence, ki bi hotel samovoljno zapustiti gradbišče.« Vermani so se kasneje sklicevali na Steindlov ukaz, če so ustrelili kakega zaščitence.

Taborišče za posebne delovne obveznike je bilo z ograjo ločeno od ostalega taborišča vsaj že v oktobru 1943. leta.⁸⁰ Ograja ni dosegla svojega namena, ker ni bila osvetljena. Vodja taborišča je zahteval od vodstva podjetja »Vereinigte Aluminiumwerke«, naj dajo ograjo tako osvetliti, da bodo imeli nad njo pregled trije stražarji.

Ko se je koncem februarja odselilo taborišče za posebne delovne obveznike, je ostalo v Strnišču le taborišče za kazenske posebne delovne obveznike. Taborišče so še naprej stražili vermani, ki pa niso bili več oboroženi s pištolami, ampak s karabinkami in starimi francoskimi puškami.⁸¹ Do sredine maja so že dogradili stražni stolp za strojnico in reflektor,⁸² a jim ptujsko okrožje do 19. maja strojnice še ni poslalo.

Z vsemi temi ukrepi bežanja niso mogli preprečiti. Ubežnikov je bilo toliko, da so seznami o številčnem stanju v taborišču izgubili preglednost. Zato je moral vodja taborišča od junija 1944. leta pošiljati

⁷⁵ Izjava Petra Lenardona, AMNOM.

⁷⁶ Dopis Munkelta vodstvu celotnega taborišča 14. 7. 1943, AMNOM.

⁷⁷ Poročilo Munkelta dr. Walluscheku 8. 11. 1943, AMNOM.

⁷⁸ Dopis Munkelta gradbemu podjetju 27. 10. 1943, AMNOM.

⁷⁹ Dopis Munkelta Walluscheku 8. 1. 1943, AMNOM.

⁸⁰ Dopis Munkelta gradbenemu podjetju 27. 10. 1943, AMNOM.

⁸¹ Dopis poverjenika za delovna vprašanja Walluscheku 9. 5. 1944, AMNOM.

⁸² Izjava Jožeta Gašperiča, muzej Ptuj

rasnopolitičnemu uradu dva seznama kazenskih posebnih delovnih obveznikov. V enem je navedel stanje, ki je bilo, v drugem pa stanje, ki naj bi bilo.⁸³ Ubegle so namreč še dolgo vodili na seznamih, ker je včasih policija le kakšnega ujela in privedla nazaj v taborišče. 140 ubeglih iz leta 1943 so vodili na primer še maja 1944. leta.⁸⁴

Ko so bili v taborišču le še kazenski posebni delovni obvezniki, je odpuščanje iz taborišča skoraj popolnoma odpadlo, ker so bili kazenski posebni delovni obvezniki lahko odpuščeni le zaradi politične pomilostitve, bolezni ali premestitve na policijo.⁸⁵

Stražarji so s kazenskimi posebnimi delovnimi obvezniki grdo ravnali. Za vsako malenkost so jih pretepali in metali v bunker. Najbolj grdo so ravnali s taboriščniki poveljnik straže SA Truppenführer Franz Piuk ter vermana Jarc in Mesarič. Jarc je na primer ustrelil nekega fanta, ki je imel namen zbežati, a so ga ujeli.⁸⁶ Zvečer so ga zaprli v bunker in pretepali, drugi dan mu je dal Jarc sekuro, ga peljal v gozd in ga ustrelil, češ da je hotel zbežati. Nekega Poljaka, ki je tudi hotel zbežati, so po izjavi Franca Duha zaprli v bunker, hodili po njem s škornji in ga pretepali tako dolgo, da je umrl. Frac Piuk je ustrelil s pištolo Jožeta Vengusta iz Poljčan, ko ga je zalotil na begu.⁸⁷ Piuk je taboriščnikom zagrozil, da bo ustrelil vsakega ubežnika. Če ubežnika ne bodo ujeli, bo namesto njega ustrelil talca.

Z vedno strožjimi predpisi se je taborišče vedno bolj oddaljevalo od taborišča za inozemske delavce in je vedno bolj dobivalo značaj koncentracijskega taborišča. V Strnišču je prestalo težko delovno obveznost od spomladi 1943 do osvoboditve okoli 1400 moških in okoli 500 žensk.

⁸³ Ferenc, n. n. m., stran 120, 121.

⁸⁴ Dopis ptujskega deželnega svetnika rasnopolitičnemu uradu maja 1944. AMNOM.

mark (MhVSt) IV, Graz 1854, 235 id in W. Schmid, Der Kultwagen von Strett-

⁸⁵ Razgovor dr. Pfeiferja z dr. Henningerjem in dr. Walluschem 25. 1. 1944. AMNOM.

⁸⁶ Izjava Franca Duha, muzej Ptuj.

⁸⁷ Ferenc, n. n. m., stran 120, 121.

PREGNANCI

Trda in neusmiljena je bila pot slovenskih pregnancev, ki jih je okupator odpeljal v izseljenišтво in jih pošiljal iz zapora v zapor, iz taborišča v taborišče. Med njimi so bile tudi ptujske družine, ki so v stari Jugoslaviji stale na braniku slovenstva in družine neustrašenih borcev za osvoboditev med okupacijo.

Spremljajmo trnjevo pot nekaterih izmed njih v izpovedih treh ptujskih žena.

V BOSNI

Kristina Majer, žena gozdarskega uradnika v Ptuj, ki je morala v pregnanstvo v Bosno piše:

»Gestapovci so prišli po našo družino ponoči na 13. junij 1941. S seboj smo smeli vzeti le nekaj zavojev oblek, perila in posteljnine. Devet nas je bilo, sedem otrok in midva z možem. Najprej smo se ustavili za dva dni v Mariboru, potem v zbirnem taborišču v Slavonski Požegi in nazadnje v Sanskem mostu. Tam so nas domači oblastniki imenitno sprejeli, obljubljali službe in stanovanja. Da, tudi stanovanja, iz katerih bodo prepodili srbske družine! Bridka misel nas je ob tem prevzela!

Obljube o dobri službi in vsem drugem so se slabo končale in na življenje v izseljeništvu so ostali kruti spomini.

Naši otroci so bili različne starosti, Janez je imel 15 let, Marjana 14, Peter 11, Francka 8, Tomaž 5, Kristina leto in pol in Alenka 9 let.

V Sanskem mostu smo bili do avgusta nato je dobil mož službo v Banja Luki na gozdni direkciji, mi pa smo se rešili taborišča in dobili stanovanje v predmestju, v majhni hišici pri vdovi Mažar, ki je imela v partizanih štiri sinove in hčerko. V svoji hišici je živela po odhodu otrok popolnoma sama, dokler se ji ni pridružila naša družina.

V majhni hišici smo doživeli kmalu veliko gorja.

Mojega moža so poslali v Kozarac pod planino Kozaro na gozdno upravo. Na Kozari pa je bil komandant partizanov Soša, sin naše gospodinje. Z možem sta se srečala že čez nekaj dni po njegovem prihodu in kadar je bil magazin z živili za več sto delavcev in živine napolnjen, takrat so partizani ponoči prišli kar z vozovi in si priskrbeli vsega. Ker pa se je to večkrat pripetilo, so osumili mojega moža, da je partizanom pomagal. Poklicali so ga na odgovornost, dokazati pa mu niso mogli ničesar. Domov so ga nato poslali s hudo grožnjo.

Kar kmalu za tem so ga mobilizirali v domobransko vojsko v Debeljake, kjer je bil v bližnjih gozdovih partizanski komandant Drago, drugi sin naše gospodinje. Kmalu sta se sestala in mož, ki je bil oficir, je komandantu obljubil, da bo partizanom pomagal. Svojo obljubo je tudi izpolnjeval, čeprav je bilo zelo tvegano. Na javke je sporočal o sovražnih napadih, da so ustaši in domobranc, ki so napadali partizanske vasi, naleteli na veliko pripravljenost ali pa na prazno vas. Sin Janez in jaz sva nešteto krat prenašala pošto tudi po tri ure daleč v največjem snegu in temi. Kmalu so tudi naju dva osumili, da prenašava pošto za partizane in k očetu ni smel več nobeden otrok in ne jaz.

Ceprav so skušali moža osamiti, je vendar prišlo do velike partizanske akcije, ki jo je moj mož dodobra izvedel. Po njej so ga aretirali in zaprli, čez tri mesece pa, 5. avgusta 1942 ustrelili na pravoslavnem pokopališču v Banja Luki. Spominjam se, da je bila takrat sredo, v soboto popoldan pa ni bilo sina Petra od nikoder. Iskali smo ga povsod in šele pozno zvečer so ga pripeljali neki študentje. Zvedela sem, da se je sončil na neki skali ob Vrbasu. Približal se mu je znan ustaš in ga sunil v globoko reko. Dijaki na drugi strani pa so videli, da ga je voda vrgla čez jez. Potegnili so ga iz vode, odnesli v gozdič in ga z umetnim dihanjem oživili. Vsakdo si lahko misli, kako hudo je bilo pri nas po moževi smrti! Kako nas je prizadejala njegova izguba! Poleg tega smo bili preplašeni zaradi sinove nesreče. Dolgo potem, ko so ga povlekli iz Vrbasa, je ležal doma bolan. Gorja pa ni bilo dovolj!

Dne 12. septembra zjutraj so me prišli iskat detektivi, naj grem na policijo. Spremljal me je sin Janez, da bi bil priča, če bi se mi kaj pripetilo. Hčerki Marjana in Francka sta ostali sami doma. Po triurnem zaslišanju, fotografiranju in odtisih prstov so me izpustili. Ko sem se vračala proti domu, mi je pritekla nasproti hčerka Marjanca s klicem: »Hitro domov, Francka umira!« Hiteli smo, kar smo mogli, a bilo je že prepozno. Francka ni več živela. Mrtvo sem držala v svojem naročju in nisem mogla verjeti, da je vse to res. Sin pa je tekel v bolnico po zdravnika, ki ni hotel priti k nam, pač pa je prišla Mara Husova, glavna sestra v bolnišnici in tudi pisateljica. Ko je videla pege po punčkinem telesu in zvedela, da je bila v treh urah zdrava in mrtva, je uvidela, da jo je nekdo zastrupil. Res so sosede povedali, da je dala neka ustašinja punčki slaščico. Francka je bila zelo preudaren otrok, a pri sprejemu te slaščice ni bila dovolj. Vedno se je s sovraštvom obračala od ustašev, tokrat jo je morda zelo prijazna beseda zmedla, morda tudi udarec, ki ga je doživela družina z moževo smrtjo. Ko očeta še niso ustrelili, je bila Francka zelo pogumen otrok. Znala se je tudi spretno boriti za dovoljenje da bi smela k očetu v zapor. Navadno je to dosegla in jetnikom je otiho-tapljala cigarete, jestvine in tudi pisma.

Še predno smo zgubili očeta, so pridrveli v našo kuhinjo prva Francka, za njo pa kakšnih deset otrok in nekaj odraslih fantov, ki so ji grozili, da jo bodo ubili, zato je nisem več dni pustila na cesto. Takrat mi je povedala, da se je glasno navduševala za Ruse, zato so se z njo stepli in drveli za njo v hišo.

Jetnikom je Francka ostala v najlepšem spominu, ker jim je veliko dobrega storila. Obljubljali so ji medaljo za hrabrost po osvoboditvi. Ob Franckini izgubi me je tolažila Mara Husova, ki so jo ustaši pozneje ubili.

Mnogo hudega sem doživela tudi zaradi Tomaža, ki se je nekoč tako prestrašil ustašev, ko so pridreli sredi noči v sobo, da tri dni ni mogel govoriti, potem pa je zelo jecljal. Še pozneje so ga mučili napadi, ki so mi prizadejali mnogo skrbi in dela, saj sem skoro omagala od naporov in vsega hudega. Živčni napadi niso prizanesli tudi hčerki Marjanci, saj je z njimi trpela eno leto. Po osemkrat na dan jo je vrglo.

Našega trpljenja, o katerem bi lahko napisala debelo knjigo, je bilo konec na dan osvoboditve Banja Luke. Po osvoboditvi vse naše domovine sem se z družino vrnila v Ptuj z bridkimi spomini na izseljenišvo, kjer so mi ustaši ubili moža in otroka.

UGRABLJENI OTROCI

Sestra hrabrega dvajsetletnega partizana Alojza Zavca iz Ptuja, ki je padel v bitki pri Mostju 8. avgusta 1942 je napisala:

»Leta 1942 sem preživelja kot dvanaajstletno dekletce šolske počitnice pri sestri v Zidanem mostu. V začetku avgusta sem prejela nekoga dne od sestrične obvestilo, da so mi izselili mater in dva brata. Za brata Alojza sem vedela, da je pri partizanih v ptujski okolici.

Brez pomisleka sem takoj odpotovala domov v Ptuj, ker si sploh nisem mogla predstavljati, da je obvestilo resnično. Vse do prihoda na domači prag sem upala, da ni res kar mi je hudega napisala sestrična. Kruto resnico pa sem spoznala, ko sem našla doma vrata zaprta in zapečaten ter nisem mogla vstopiti. Klicala sem izmenoma mater in brata, vendar sem dosegla le to, da so se pojavljali pri drugih vratih radovedni obrazi sosedov. Tako sem preživela vso noč, polno obupa in solz, na domačem pragu. Ko sem odpravala naslednje jutro v mesto, me je zanesla pot na sedež »Gestapa« v Brenčičevo hišo v sedanji Lackovi ulici. Še danes ne vem, kaj me je vodilo k temu, čutila pa sem nezadržno silo, da bi se sestala z materjo in brati. Na Gestapu je zavladalo nemalo začudenje, ko sem povedala, kdo sem in kaj želim. Kasneje sem ugotovila, da me mati zaradi moje odsotnosti ni vpisala na družinski seznam. Gestapovcem seveda moje priznanje ni pomenilo nič posebnega in so me začeli spraševati po bratu partizanu, medtem ko sem jaz prosila, naj me pošljejo k materi. Kljub svoji želji, da bi čimprej našla mamo, sem čutila, da ne bo prav, če bom karkoli povedala o bratu. Niti prigovarjanje še manj pa pretepanje me ni pripravilo do tega, da bi karkoli povedala, pač pa sem vedno uporneje klicala mamo. Ko so ugotovili gestapovci, da ne morejo izleči iz mene ničesar, so me poslali na žandarmerijsko postajo, kjer se je postopek nadaljeval. Tudi tam so mi najprej prigovarjali, nato pa me pretepli. Ne vem, koliko časa je vse to trajalo, vem pa, da so me nazadnje pustili pri miru, sami pa so nekaj sklepali, nato pa mi povedali, da me bodo odpeljali k materi. V spremstvu orožnika

so me poslali na naš dom, da bi vzela neke svoje stvari. Ko sem prestopila prag našega stanovanja, sem bila popolnoma zmedena. Jokala sem in nisem vedela, kaj naj pravzaprav vzamem, vendar sem le nekako poiskala nekatere svoje stvari, med njimi celo svojo punčko, povezala vse skupaj ter se vrnila s spremljevalcem na postajo. Zvečer so nas naložili — ne vem, kje so vzeli ostale — na tovorni avtomobil in nas odpeljali. Pot nam je bila neznana. Šele ko smo se ustavili in izstopili na nekem dvorišču, sem zvedela od ostalih, da sem v Celju. Pozneje sem zvedela, da je bilo to dvorišče Starega piskra.

Po prihodu so me takoj ločili od skupine, s katero sem se pripeljala ter me pustili nekaj časa samo na dvorišču. Vtisi, ki so ostali, so grozni. Dvorišče, preko katerega so hodili zaporniki, je bilo obkoljeno z neštevilnimi stražarji, slišalo se je pokanje pušk in brzostrelk. Neznano okolje in vse ostalo je napravilo name grozen vtis. Iz skupine zapornikov se mi je približal mlajši zapornik ter me vprašal, od kod sem in kaj iščem. Odgovorila sem mu, da sem iz Ptuja, nakar mi je povedal, da je v njihovi skupini več Ptujčanov. Med pogovorom se nama je približal brat Drago. Ko sva se zagledala, sva dalj časa strmela drug v drugega ter nikakor nisva mogla spregovoriti. Pozneje sem mu povedala, kako sem prišla v to okolje, medtem pa sem ga stalno spraševala, kje je mama in kaj je z bratom Vladom. Povedal mi je, da sta oba v neki drugi zgradbi in da so njega ločili od njiju. Istočasno mi je povedal, kdo je še zaprt tam in omenil pri tem družine Hrenič, Lacko, Reš, Rajšp, Anžel in še druge, katerih imen se ne spominjam več.

Istega dne proti večeru so naju z bratom odvedli štirje oboroženi peš iz tega zaporu v drugi zapor, za katerega se spominjam, da je bil v neki telovadnici. Tam sem srečala mamo in brata Vlada. Ker je bilo moje pričakovanje veliko in nestrpno, skoraj nisem mogla verjeti lastnim očem, ko sem ju zagledala. Mama ni bila več tista nasmejana in srečna žena, pač pa izmučena in pretepena. Spoznala je, da sem v zaporu tudi jaz, ki me je hotela rešiti s svojim molkom. Najprej me je objemala, nato pa me je pahnila od sebe in trdila, da nisem njena hčerka. Šele ostali priporniki so jo nekako pomirili ter ji dopovedali, da tako vedenje ne koristi nikomur. To snidenje, ki je bilo tako težko za njo in zame, je bilo obenem presenečenje, ker je zagledala mama takrat poleg mene tudi brata Draga, za katerega je bila že prepričana, da je mrtev, ker je bil prej določen za skupino talcev, katere so Nemci postrelili. Odpeljala naju je nato k svojemu ležišču na slami. Še istega dne so nas iz tega prostora preselili v drugo nadstropje v isti zgradbi. Tam sem ostala skupaj z mamo dva dni in dve noči. Spomini na ta dva dni so težki in medli. Vem samo to, da so nas označili Nemci s kartoni, katere smo nosili na ovčici okrog vratu. Manjše otroke so zaznamovali tako, da so podatke napisali na levkoplust ter ga nalepili na roke ali za vrat. Iz tistih dni se spominjam tudi Osojnikove Olgice, ki je bila stara takrat verjetno 4 ali 5 let ter je nosila okrog vratu tablico z napisom, da je hčerka največjega bandita. Otrok je moral hoditi po dvorišču ure in ure, odtegovali so mu hrano, niso mu dovolili stika z nikomer; tako so hoteli pokazati, kakšen »Herrenvolk« so.

Naslednji dan smo morali prestati večino dneva na dvorišču. Nemci so namreč zbirali o nas vse mogoče podatke. Še isto noč pa se je dogodilo najhujše. Okoli 2. ure ponoči so nas zbudili surovi klici stražarjev. Pobrali so vse zapornike, starejše od 18 let, jih sklicali in poslali na dvorišče. Ta dogodek nam bo ostal večno v spominu. Matere so hotele vzeti nas otroke s seboj, vendar so to SS stražarji preprečili na najbolj surov način; suvali so nas s puškinimi kopiti ter brcali in nas tako ločevali. Klici mater in otrok so odmevali v gluho noč tako dolgo, dokler ni vlak, v katerem so bile naše matere, odpeljal iz Celja.

Tudi jaz sem vlekla mamo k sebi in jo hotela zadržati, a so me nasilno ločili od nje. Ko so odpeljali vse starejše, so poslali k nam otrokom nekaj sester RK, ki so nas poskušale potolažiti, vendar jim to ni uspelo. Nato so nas začeli pripravljati za pot. Dojenčke, po tri in še več, so spravili v košaro za perilo, starejši otroci od 14 do 18 let pa so jih morali nositi. Odpeljali so nas peš na postajo, nas spravili v vagon ter nas pustili brez vode in hrane in vsega ostalega, kar je za potovanje otrok potrebno. Kakšno je bilo v vagonih po večurnem potovanju v Froh-leiten, kjer je bilo prvo naše taborišče, si lahko vsakdo predstavlja.

V tem taborišču, ki ga je vodil neki gestapovec, kateremu smo takoj nadeli ime »Pasta«, so nas hoteli naučiti nemške discipline posebne vrste. Ker smo bili otroci, nam ta seveda ni šla takoj v glavo, saj nismo znali nemškega jezika. Zato si je gestapovec pomagal predvsem z gumi-jevko, da smo laže in hitreje doumeli razne apele in nastope ter jutranjo telovadbo. Zanj je bil bič najboljši in najhitrejši pomočnik za vzdrževanje reda. Tudi vprašanje čistoče, ki jo je zahteval, je bilo vprašanje zase. Saj ni imel nihče od nas otrok ne mila, ne brisače in ne glavnika.

Po eno ali dnomesečnem postanku v tem taborišču so nas razposlali v naslednja taborišča. Tako smo se morali ločiti od prijateljev, s katerimi smo že pretrpeli marsikaj skupaj. Po zdravniškem pregledu, pri katerem smo dobili neke injekcije, po katerih smo čutili strašne bolečine, so nas odpeljali v Eisenstein.

Novo taborišče je bilo v nekem hotelu in je imelo precej prednosti pred prejšnjim. Bili smo namreč bolj svobodni in smo lahko sprejemali pisma in zavitke. Sicer pa je bil tudi tam režim zelo strog in ena izmed glavnih kazni za razne prestopke je bila, da so nam prepovedali sprejemati pošto in zavitke. V tem taborišču sem spoznala med ostalimi Veroniko Zorko, Angelo Medved in Marico Sinkovič. Iz Ptuja sem bila v tem taborišču skupaj še z Reševimi in Rajšpovimi. Razen tega sta bila tam tudi oba moja brata. Ves čas sem oskrbovala 4-letnega Ambroža Franja. Ta je dobil od svoje matere, ki je bila v taborišču Ravensbrück, kartico, na kateri mu je mama naročila, naj bo priden, obenem pa prosila, naj kdo odpiše in sporoči, kako je z otrokom. Ker sem ga oskrbovala jaz, sem odpisala materi in ji sporočila. Po dveh mesecih sem prejela od nje odgovor. Prosila me je, naj skrbim še dalje za njenega otroka. Vse do konca moje poti skozi taborišča sem bila skupaj s tem otrokom ter sem se z njim vrnila tudi domov. Ločila sva se na Jesenicah, leta 1945, ko smo prispeli v domovino, kjer ga je čakala njegova mati.

Po večmesečnem bivanju v Eisensteinu so nas predstavili lepega jutra v taborišče Seligenporten pri Nürnbergu. V tem taborišču je potekalo vse po drugačnem redu. Ne samo, da smo morali opravljati vsa hišna in druga dela, delati smo morali tudi razne druge stvari. Starejše so pošiljali Nemci v tovarne, medtem ko smo opravljali mlajši »Heimarbeit«. Pletli smo žične gobice in delali v pralnicah ter šivalnicah. Iz tega taborišča se najbolj spominjam dogodka, ki je imel kaj klavrne posledice zame. Nemci so nam dajali zelo malo hrane, zato sem pisala sestri, naj bi mi poslala za rojstni dan kakšno darilo. Pismo sem napisala v slovenščini, kar je bilo prepovedano, razen tega pa sem še pisala, da je naš taboriščni vodja »debeluhar z velikim trebuhom, polnim vseh mogočih dobrot, medtem ko smo mi lačni«. Ne vem, na kakšen način je on to pismo prestregel in ga dal prevesti. Takoj je prisopihal k meni v sobo, me pretepel in ozmerjal s »slovenskim psom« ter me zaprl v temnico, kjer sem ostala ves dan brez hrane.

Spomladi leta 1944 so nas ponovno ločili po starosti. Tako sem izgubila oba brata, ki so ju odpeljali v drugo taborišče; tudi mene so odpeljali drugam v taborišče Saltenburg pri Tittlingu, kjer sem našla zopet svojo znanko Anico Hrenič. Ker so se pojavile v tem taborišču uši, so nas namazali Nemci z neko tekočino, po kateri smo dobili polno krast. Ker jih ni bilo mogoče zdraviti drugače, so nam porezali lase.

Tudi tam smo morali opravljati vsa mogoča dela. Delala sem dalj časa v kuhinji, pralnici in šivalnici. Hodili smo tudi nabirat borovnice in pomagat kmetom pri poljskih opravilih. K tem smo hodili najraje, ker smo se lahko najedli do sitega.

Kadar smo prejeli obleko, smo morali večkrat ugotoviti, da je bila zelo nesnažna ali pa celo krvava. Nemci so nam rekli, da so podarili obleke Nemci pri nabiralnih akcijah, kar smo verjeli otroci seveda vse dotlej, dokler ni dobila neka sotrpinka plašča, ki si ga je hotela predelati. Plašč je razparala in našla v njem 1,5 m dolgo zlato verižico. Ker smo se bali, je povedala o najdbi taboriščnemu vodji, ki ji je verižico takoj odzvel, obenem pa naročil, da je treba pregledati tudi vso ostalo obleko. Našli kljub iskanju nismo ničesar več, pričeli pa smo sumiti, da bi bile obleke res darila Nemcev. Kasneje smo zvedeli, da so te obleke v raznih drugih taboriščih odzeli zapornikom, ki so jih pobili. Na mnogih oblekah smo našli tudi etikete Židov.

Za obutev smo imeli v tistem času večinoma lesene cikle. Posledice čutimo posamezniki še danes, ker nas je v tem obuvalu posebno pozimi strašno zeblo. Pozneje sem zvedela, da je zaprosil naš taboriščni vodja za nekaj močnejših fantov, da bi opravljali razna težja hišna dela. Tako se je vrnil med temi v naše taborišče tudi brat Drago, medtem ko je brat Vlado ostal še dalje v drugem taborišču.

V taborišče so prihajali tudi nekateri višji častniki SS. Dogodilo se je včasih, da so pobrali nekaj deklet, jih odpeljali s seboj ter jih prisilili, da so opravljale razna gospodinjstva dela v njihovih družinah.

Proti koncu vojne so se skrivali ti častniki nekaj dni v tem taborišču. Govorili so, da je bil med njimi tudi Himmler, vendar tega ne morem trditi. Vem samo, da so častniki čez nekaj dni izginili, nas pa so

osvobodili Amerikanci. Najstrašnejši je bil trenutek, ko smo čakali nanje zbrani v naši dnevni sobi, vsi od najmanjšega do največjega; vojaki v polni bojni opremi pa so vdrli k nam, med njimi tudi črnci. Prestrašili smo se tako, da smo kakor na povelje dvignili roke v zrak. Pozneje so nas Amerikanci nahranili in prevzeli v oskrbo, vendar smo morali čakati še vse do meseca avgusta, da smo prišli na vrsto za transport v domovino.

Svoje domove smo ugledali po triletni odisejadi; večina pa nas je ostala brez staršev; tudi moje drage mame ni bilo več med živimi.

V RAWENSBRÜCKU

Najdaljša je izpoved Nežke Krambergerjeve iz Nove vasi pri Ptuj, v kateri čitamo o življenju v nemškem koncentracijskem taborišču. Nemci so jo zaprli decembra 1941 skupaj z 18 letno hčerko Štefko, ker je bila pri Krambergerjevih javka Osvobodilne fronte. Iskali so tudi Nežkinega moža Franca, že predvojnega komunista v železniških delavnicah v Ptuj, a ga niso našli. Franc Kramberger je padel med slovenjegoriškimi partizani avgusta 1942. Ko so aretirali gestapovci Nežko in njeno hčerko so prijeli tudi Jožeta Marna, aktivista iz Trbovelj, ki se je mudil pri Krambergerjevih. Ujeli so ga na begu iz hiše, ga obstrelili in pozneje je našel smrt med talci. Nežka je preživljala odslej vojno v taborišču ne da bi vedela za smrt svojega moža. Pa čitajmo njene spomine na jetniške dni!

»Po štirinajstdnevni mučni vožnji iz mariborskega zavora smo se pripeljale nekatere obsojenke 6. junija 1942 v žensko koncentracijsko taborišče v Ravensbrück. Od Maribora do Gradca nas je bilo deset žensk in nekaj moških. Peljali so nas v tovornem avtu, moški so bili vklejani. Bile smo Berce Alojzija iz Središča, Draš Elizabeta iz Maribora, Krajnc Marija iz Kostanja, Kovač Nada-Zenka iz Desternika, Virant Marija iz Ljubljane, Knific Ivanka iz Ruš, Verovnik Marica iz Ruš, Kramberger Neža iz Ptuja, Štibler Štefka iz Maribora in Blagotinšek Pavla iz Šoštanja. Od Gradca naprej so nas vozili z vlakom v posebnem vagonu brez oken, v majhnih predelih, ki bi zadostovali samo za dve osebi, nas pa so natrpali vanje po pet do deset žensk, da smo morale večidel stati. Ustavili smo se na nekaterih zbiralnih mestih, kjer smo prebile v tamkajšnjih zaporih po en ali dva dni, nato pa hajdi dalje z drugimi jetnicami, ki so nam jih pridružili. Na neki postaji — imena ne vem, so ločili od nas Pavlo Blagotinšek in Štefko Štibler in ju poslali v taborišče Oswiecim. Tudi moške, ki so se vozili v olaku v kletkah kot divje zveri, so postopoma vozili drugam. Od Berlina, kjer smo bile v zbiralni celici tako natrpane, da je malo manjkalo, da bi se zadušile, smo se peljale še nekaj ur naprej. Izstopile smo v nekem gozdu, kjer so nas prevzeli taboriščni pazniki in nas vse izmučene naložili na zaprte avtomobile, tako da nismo videle pokrajine, po kateri smo se peljale. Transport je štel čez 50 žensk. Razen nas osem Slovenk so bile druge Nemke, povečini kriminalke. Za nami so se kmalu zaprla velika

železna vrata, premnogim za vedno; tudi od nas osmih je pogumna Elizabeta Draš umrla zaradi trpljenja, ki ga je skoraj tri leta junaško prenašala. Dotrpela je zadnji dan, ko so nas potem ponoči transportirali iz taborišča (27. aprila 1945).

Že ob vstopu v taborišče se je začelo trpljenje v tem peklu za ženske. Po mučnem večurnem čakanju pred kopalnico so nam odvzeli vso obleko in sploh vse, kar je katera imela s seboj. Ko smo se skopale, so nas v drugem prostoru temeljito pregledali, če nimamo uši in preiskali vsak las in vsako dlačico. Tisto, ki je imela uši ali pa lepe lase, so takoj ostrigli. Po pregledu je morala vsaka ženska gola stopiti pred taboriščnega vodjo in zdravnika ter povedati, zakaj je prišla v taborišče. Po tej ceremoniji smo končno dobile najbolj potrebno taboriščno obleko razen čevljev. Odvedli so nas povečini vse v 14. blok. Tu smo dobile vsaka svojo žlico, skledo, lonček, kozarček, brisačo, koco in prevleko. Lonček, kozarec in prevleko smo morale čez nekaj dni zopet oddati. Drugi dan so nas tehtali, merili višino in fotografirali. Mene so čez nekaj dni ponovno slikali; zato so ženske v taborišču šušljale, da bom ustreljena, ker je bila do zdaj še vsaka, ki so jo dvakrat fotografirali, ustreljena. Tudi takrat, ko so mi nadevali številko in znak, sem imela sitnosti. Neka Nemka je namreč razsajala nad menoj, češ da nimam pravega znaka. Šla sem v pisarno, od koder so me pa spodili, češ da je tam vse zabeleženo, kakšen znak kdo dobi. Nisem se mnogo več zmenila za vsa odgovarjanja in vse sitnosti, saj nisem bila več človek, ampak samo številka 11561.

Začelo se je. Vsak dan se je bilo treba trikrat postaviti v zbor (apel). Pogosto smo stale na prostem po več ur, posebno zjutraj in zvečer. In to vseeno, naj je deževalo ali snežilo ali pa poleti pripekalo sonce.

Na delu

V nekaj dneh smo dobile stike s Slovenkami, ki so prišle že pred nami v taborišče. Te so nam svetovale, naj se javimo v kako delavnico, ko nas bodo izbirali, ker bi menda bilo najslabše, če bi ostale nerazprščene. Tako so nas vsak dan odbirali za vsakovrstna dela, mnogokrat za najtežja. Če smo pa ostale v baraki, smo bile tarča vsaki paznici, ki so nas podile sem ter tja kot pse, ki zanje ni nikjer prostora. V nekaj dneh smo prišle vse novodošle Slovenke v šivalnice, razen Elizabete Draž, ki je bila že čez 60 let stara. Ta je delala pozneje pri pletiljah, kjer so bile zaposlene samo starejše ženice. Sama sem bila dodeljena v šivalnico v U-baraki, druge Slovenke pa drugod. Delale smo v dveh izmenah. Najprej smo parale lepe kožuhe, naplenjene po raznih državah, največ bržda v Rusiji. Bilo jih je na kupe; nekaj od njih je bilo zelo lepo obšitih na zunanji strani z narodnimi motivi. Krzno smo potem prikrojemale in ga ošivale kot podlogo v častniške plašče in vojaške suknje. Šivale smo tudi rokavice in visoke copate, in to večidel na roko, vse pa je bilo podloženo s kožami. Delo s krznom je bilo zelo težko in nezdravo, ker so se dlačice pri striženju, kolikor je bilo potrebno, dvi-

gale in prašile, da je več žensk zbolelo na pljučih. Ko je zmanjkalo krzna, smo izdelovale moške kaznjenske obleke. V tem obratu sem delala približno leto in pol v dveh izmenah po 11—12 ur na dan. En teden sem delala podnevi, drugi teden pa ponoči.

Kar zaboli me v srcu, če se spomnim najbolj žalostnega dogodka v tem obratu. Lepega spomladanskega popoldne leta 1943 stopi v delavnico jetnica — uradnica iz pisarne z veliko knjigo, ker so morale opravljati interniranke vsa dela vsepovsod po pisarnah in v revirju pod kontrolo taboriškega vodstva. Sredi delavnice začne klicati številke in jih pokliče kakih štirideset. Klicane žene so morale takoj odložiti šivanje in vse potrte oditi z njo, kljub temu da je naša takratna komandirka protestirala proti temu in prosila, češ: Saj so to najbolj pridne delavke. Bile so same izobraženke, dvajsetletne dijakinje iz Lublina, klicane za transport, ki je štel 600 žensk. Druge nismo vedele za vzrok tega od-poklica, le to sem videla, da je paznica na skrivaj jokala, kajti vedela je, kaj bo z njimi, saj je bila njihova sodržavljanka. Ko smo drugo jutro kot po navadi šle mimo revirskih blokov na delo, so nas paznice naganjale z gumijevkami, da smo morale teči mimo barak, od koder se je skozi zaprte rolete slišalo obupno vpitje, ki mi ga ni moči pozabiti. Nesrečnicam so trli kosti na nogah in jim odvezemali mozeg brez kakršnega koli uspešnega sredstva. Nekatero so umrle že pri prvem mučenju, druge pri drugem, a najbolj odporne so ostale pri življenju še po tretjem zverinskem poskusu. Nobene nisem več videla; bile so v posebni baraki, imenovani baraka »kruljenja«.

Sredi leta 1943 smo vse ženske U-barake odšle v novo šivalnico št. 1 na Industriehof. Opremljena je bila z električnimi stroji za vseh vrst šivanja, tudi s stroji za šivanje gumbov in z veliko moderno likalnico. Interniranke smo se le težko privadile na nove stroje, ker smo imele v starem obratu samo stroje na nožni pogon, vse gumbnice in gumbe smo pa šivale na roko. Za vsako delo so bile postavljene norme tako visoko, da jih mnogokrat kljub prizadevanju nismo dosegle, zlasti smo se potile takrat, kadar smo se lotile kakega novega dela. Prav posebno nevarno pa je bilo, kadar so se pokvarili stroji. Tedaj smo na lastni koži občutile vso surovost paznikov in paznic, ki niso varčevali s klofutami in brkami. Šivalnica št. 1 je bila izmed največjih obratov v taborišču, saj je štela okoli tisoč strojev in tisoč pet sto delavk v eni izmeni. Izdelovale smo vojaške uniforme, ki so jih samo iz obeh izmen našega obrata naložili vsak dan na tri, štiri visoko naložene vozove. Večkrat sem tudi jaz nakladala, mnogokrat celo prostovoljno, da bi zaščitila mlada dekleta, povečini Francozinje, pred pretepanjem, ker zaradi oslabelosti niso mogle prenašati težkih zavitkov, a večkrat tudi znale niso nakladati. Vozovi so morali biti z blagom trdno naloženi, da bi bale pri prevozu ne padale na tla.

Ker niso bili vsi pazniki krojači, kakor tudi me interniranke ne šivilje, nam večkrat niso znali kake reči pravilno pokazati in narobe izdelano pošiljko smo dobili nazaj v popravilo. Zaradi neznanja moških so se pazniki znašali nad nami, nas pretepali in nas postavljali po delu stat na cesto pred obrat, kjer smo stale do onemoglosti dolgo v noč, več-

krat tudi v najhujšem mrazu. Zaradi surovega ravnanja paznikov se je mnogim jetnicam omračil um ali pa so postale tope za vse, kar se je godilo okrog njih. Prišedši v obrat je marsikatera pokleknila pri kupu blaga, druga pri stroju, ne meneč se za kričanje in brce, ki so jih jim delili pazniki in paznice. Čez nekaj dni so poslali te nesrečnice v blok umobolnih.

Neke zelo mrzle zimske noči je nesla kaznjenka v spremstvu paznice glavo šivalnega stroja v popravilo v mehanično delavnico, ko smo zaslišali pri vratih preplašen krik paznice. Ko sta namreč onedve odprli duri, je skočila popolnoma gola interniranka v delavnico z izrazom velikega zadovoljstva, ker je zunaj pritiskal hud mraz, v delavnici pa je bilo prijetno toplo. Esesovci vsi v smeh, paznica pa rezko ukaže, naj jo takoj odvedejo v blok umobolnih.

V veliko zadovoljstvo so nam bili alarmi. Takrat smo morale takoj ustaviti stroje in v temi počakati konca nevarnosti. Napadov na taborišče se nismo bale, saj je doslej samo enkrat padla bomba nekje v bližini in potrla nekaj šip v obratu, hujšega pa ni bilo. Zaklonišč ni bilo nikjer, še za esesovce ne, kaj šele za nas.

Mnogo klofut smo dobile zaradi igel šivalnih strojev, ki so se rade trle v debelem blagu. Za vsako novo iglo, ki je interniranka prosila zanj, je dobila krepko klofuto. Ko sem nekoč delala pri skupini, ki je pregledovala zgotovljene uniforme in nesla nekaj pregledanega blaga v likalnico, sem našla pri nekem stroju mnogo igel, ki jih je bila paznica zgubila. Naskrivaj sem jih hitro pobrala in jih razdelila med ženske pri strojih, da bi jim bile v nadomestilo. Dobro še pomnim ženi, ki sta požrli igli: ena v baraki U, ko je pri delu zaspala — ta je umrla — druga pa v šivalnici št. 1, ki pa za njeno usodo ne vem.

V moji bližini je morala neko noč mlada zapornica plezati po lestvi do stroja, ki je bil zastekljen, da zatemni prostor, a lestva je nepričakovano zdrknila in žena je padla z velikim truščem iz višine na kamnita tla, kjer je negibna obležala. Ženske, ki so ji hotele pomagati, so pazniki surovo nagnali stran, češ, kaj za babo, čez teden dni bo zopet delala. Ker se ni več zavedla, so jo druge odnesle v revir, me pa nismo o njej nič več slišale.

Nekega dne so popravljali električarji-interniranci iz sosednjega taborišča v obratu električne naprave, drugi dan pa se je raztreščila cela plošča z varovalkami in odtrgala kos zidu. Obratovodja Opitz je bil ves divji, a nam vendar tri dni ni bilo treba delati. Jetniki, ki so delali v obratu, so bili ustreljeni, ker so jih obdolžili sabotaže. Tudi Slovenke smo si zadale nalogo, da bomo kar največ sabotirale, kar smo tudi storile; žal v večjem obsegu to ni uspelo, ker je bilo med nami več nemških in drugih kriminalk, ki so nas za vsako malenkost tožile paznikom, misleč, da jim bo to v korist. Nič čudnega, saj so do konca verovale v nemško zmago.

Spominjam se tudi dogodka, ko je nekega deževnega dne nesla ena izmed Slovenk glavo šivalnega stroja v popravilo, pa se je kar na apelnem prostoru pogreznila s strojem vred v blato. Kljub temu, da so esesovci pograbili samo za stroj, je vendar drugače surovi paznik Binder

takrat rešil tudi njo iz blatne močvare. Naj povem, da je bilo taborišče zgrajeno na močvirnatih tleh, površino pa je pokrival premogov prah. Včasih so prišli naš obrat pregledovat nemški funkcionarji, ki so si podrobno ogledali tudi naše delo. Najčesče iz taborišča Dachau, ker je naš obrat pripadal tjakaj.

Le redkokdaj se je primerilo tudi kaj smešnega. Pri neki v šivanju spretni Slovenki je paznik Binder opazil pri pregledu dela, da ne šiva pravilno. Osorno jo vpraša, kdo jo je učil tako delati. Ni mu znala odgovoriti v nemščini, čeravno ga je razumela. Preplašena pravi: »Herr Pubi«, drugega imena ni vedela. Binder je rohnel nad njo, ker se nista mogla sporazumeti. »Kdo je vendar to?« se ponovno zadere paznik. Ona odgovori kot prej. Nato je morala voditi paznika do esesovca, ki smo mu dale to ime. Kar uživale smo, ko smo poslušale, kako sta se onadva med seboj prepirala. Naša tovarišica pa se je vesela vrnila k svojemu stroju, ker ni dobila klofut. Ta »Herr Pubi« je bil mlad nemški gizdalin s prazno glavo, ki se je šopiril po obratu kot papagaj, ako je imel na sebi kaj novega. Nekaterim paznikom smo pridevale njihovim imenom in postavam primerna imena, kot »stara žirafa«, »mlada žirafa«, »pubi« itd. »Stara žirafa« je nosil na rokah mnogo prstanov z velikimi očesi in z njimi tako hudo udarjal po obrazih jetnic, da je večkrat brizgnila kri; nato si je šel brezbrizno umivati roke. Ne osamljen primer se je pripetil novодоšli interniranki. Ko so v vrsti stoječe novinke čakale v delavnici, da jim odkažejo delo, zagleda ta človek jetnico z lepo pričesko, medtem ko smo ostale jetnice morale biti gladko počesane z zadaj spetimi lasmi. Zverina se zakadi vanjo ter jo tako dolgo bije s pestjo po glavi in brca z nogami, da se nesrečnica vsa okrvavljena zgrudi na tla.

Nekega dne se je neka paznica lotila mene. Nadlegovala me je vsakih pet minut, češ da moram z njo k jetnicam raznih slovanskih narodnosti za tolmača. Mislila je, da jaz vse slovanske jezike natančno razumem, čeprav sem ji le približno razložila po nemško, kaj hočejo. Nikakor mi ni hotela verjeti, da je moj poklic samo gospodinjski. Preden sem opravila svoje delo, mi je prisolila še klofuto, rekoč, da me da takoj zapreti v bunker, ako opazi le najmanjšo nepravilnost pri mojem delu, ker vidi, da znam dobro delati, če hočem. Na srečo je že drugi dan prišla na njeno mesto druga paznica.

Neke noči sem pri pregledovanju uniform kar stoje zaspala. Ne da bi opazila, da zopet pregledujejo tudi mogotci delo, se ustaviijo za menoj in me opazujejo. Na svojo srečo se vendar hipoma toliko zavem, da potegnem s kredo po nepravilno zašitem kosu obleke in jo vržem k stroju za popravilo. Takrat se zganejo za menoj tri postave, od druge strani sem pa zagledala esesovca iz obrata, ki je bulil vame s široko odprtimi očmi. Tudi tokrat mi je bila sreča mila.

Spomladi leta 1945 je bila električna centrala bombardirana in od takrat v obratih nismo več redno delale. Premeščali so nas v druge manjše obrate, kjer smo morale opravljati različna dela. Grdo in ostudno delo smo imele, kadar smo parale s fronte poslano obleko. Oblačila so bila krvava, blatna in mokra; zato se je razširjal po prostoru neznosen smrad, ko so se parile te cunje v obratu. Večkrat nam je postajalo

slabo zaradi lakote in smradu, ki se je vil iz krematorijskih dimnikov in obratov po celem taborišču. obroki hrane so bili dan za dnem manjši in slabši, kruha pa zadnje čase sploh nismo dobile ali pa zelo malo. Zaradi tega je mnogo, mnogo internirank umrlo tik pred koncem vojne, ne da bi čakale težko pričakovano svobodo. Žal da za njihova imena — razen že prej imenovane Elizabete Draž iz Maribora — ne vem.

Slava njihovemu spominu!

V barakah

Naj opišem še življenje v barakah, kjer smo spale! Ob prihodu v taborišče je bilo v bloku še kar znosno, a po štirinajstih dneh so nas že premestili v barako št. 7. Tu se je pričelo peklensko trpljenje. Pogosto smo si tudi jetnice same grenile življenje. Natrpane smo bile v baraki žene vseh slojev in narodnosti iz vseh okupiranih dežel.

Starešinke v vsaki baraki so novinkam določale prostor za spanje. Na to imam slabe spomine. Kjer koli mi je starešinka pokazala prostor, popsod so me druge spodile. Tavala sem na vse strani in se nazadnje obupana ulegla v kot na koncu barake, a že so me zatožile sojetnice pri starešinki. Nazadnje sta morali dve Poljakinji popustiti in me sprejeti medse. Ležati sem morala z glavo med njunimi nogami in seveda sta me ponoči brcali v obraz. Drugo jutro ste me zlobno prijazni spraševali: »Kako spavala, pani?« Bila sem »pani sem« in »pani tja«. Kar čudna se mi je zdela ta velika hinavščina. Kot odškodnino za to, da sta me sprejeli, sem jima morala urejati postelji, ki sta morali biti po predpisih vedno nadobe lepo zrahnani. Ker sta bili postelji v tretjem nadstropju, je bilo to delo dokaj težavno.

Privaditi sem se morala tudi govorici svojih poljskih sosed. Kar kmalu sem ju razumela, a poljski govoriti se nisem naučila.

Čez nekaj tednov mi je starešinka odkazala lep prostor zraven okna; tudi za nekatere druge jetnice je izbrala druge prostore. Novih bivališč pa nismo bile prav nič vesele, ker smo zvečer na zboru slišale izven taborišča strele. Novinke še nismo vedele, kaj ti streli pomenijo. Poljakinje, ki so ob streljih zajokale, so nam povedale, da streljajo sojetnice in da se to pogosto dogaja pri večernih apelih. Prevzela nas je groza, saj smo menile, da je po mariborskih zaporih misel na tako smrt odveč.

Vrstili so se dnevi, polni trpljenja. Pred določeno uro nismo smele vstati, da bi šle v umivalnico ali na stranišče. Ko pa smo vstale in morale v nekaj minutah urediti postelje, se obleči in umiti ter nato oditi na zborna mesto, je bilo vselej veliko prerivanja in prerekanja, saj bi bila vsaka rada čimprej vse potrebno uredila. V barakah nas je bilo toliko, da nismo imele prostora, čeprav so nas počasi tako ali tako ugonabljali.

Ker so dan za dnem prihajali novi transporti, mnogokrat ni bilo niti toliko prostora, da bi stale. Najhuje je bilo takrat, ko se je delila hrana, ker se nismo mogle preriti niti po skledo in žlico v omarici. Ko sem se nekega dne stiskala skozi gnečo po svojo skledo in žlico, me je

nahrulila novodošla interniranka, Slovenka: »Ne dotikaj se me!« Kako ne, saj niti miška ne bi mogla skozi to množico, ne da bi se katere dotaknila! Ta žena je bila tudi pozneje vedno vase zaprta in se ni z nikomer družila. Neke noči je, ko smo vse že spale, udarila v jok in prosila nas Slovenke za kruh. Bila je izjema med nami drugimi, ki smo znale molče prenašati lakoto. Takrat sem ji dala prihranjen kosček kruha. Ni mi znano, kje je bila v taborišču zaposlena, ker nas je bilo preveč, spominjam pa se, da se je vrnila v domovino.

Ponoči sem morala iti na stranišče. V baraki je bila tema kakor v rovu. Tipala sem med posteljami, kar mi zastavi pot nekaj, kar je ležalo na tleh. Mislila sem, da je padla kateri odeja na tla. Nič hudega sluteč, sem stopila čez oviro. Drugo jutro smo videle, da je ležala na tleh mrtva ženska. Tako so v taborišču umirale večinoma vse, tiho, neslišno, brez znakov zadnjega žipljenjskega boja.

Ker je bilo v naši baraki veliko žena različnih narodnosti in različnih značajev, so se med seboj pogosto prerekale. Na srečo smo imele dobro nemško starešinko. Nikoli se ni drla nad nami, bila je do nas pravična. Kadar je barako nadzirala esesovka, ji je na vprašanje, kako je z nami v baraki, odgovorila: »Alles in bester Ordnung!«, čeprav so se žene še pred nekaj minutami hudo prepirale. Naša starešinka je bila sama politična jetnica. Kadar je morala med nami izbrati določeno število jetnic za krematorij, je duševno zelo trpela. Ne vem, ali je ta žena učakala svobodo, ker je nazadnje hudo zbolela. Slabši sta bili za nas obe sobni čistilki, prva ciganka, druga pa nemška kriminalka.

Nekega jutra sem morala po nočnem delu in zboru iti v pisarno, ker so me hoteli spet zasliševati. Ko sem se vrnila v barako, sem prosila čistilki, ki sta prali v kavi svoje predpasnike, naj mi dasta nekaj črne tekočine, ki so ji rekli kava. Zjutraj je namreč nisem dobila. Malo je manjkalo, da me nista zaradi te prošnje pretepli. Kričali sta name, me psovali s požeruhinjo in me napodili, češ da hočem imeti že vdrugič kavo.

Nemška čistilka je bila do jetnic zelo prostaška, zato so jo vse sovražile. Ker se je nekaj pregrešila, so jo premestili v kazensko kolono. Tam so jetnice čistile greznice. Nekoč so od jeze sunile kriminalko v greznico, kjer je utonila.

Ker je prihajalo vedno več transportov žena različnih narodnosti, so nas nekega dne razorstili po narodnostih v barake. Slovenke smo prišle v jugoslovansko barako, kjer nam je bilo lažje. Tudi spale smo skupaj in si med seboj lajšale trpljenje v taborišču. Naša starešinka je bila tudi Slovenka, a žal odbratna ženska, ki se je nad nami za vsako malenkost drla in se delala sila ozvišeno. Tudi esesovki nas je brez kakršnega koli vzroka tožarila; zato smo morale ob nedeljah popoldan stati na pekočem soncu, dokler nismo onemogle, ne da bi vedele, kaj smo zgrešile. To nas je tako izčrpalo, da smo le še životarile. Čez dan nam ni nikoli privoščila miru. Naganjala nas je po kruh, po krompir, skratka, neprestano je klicala to ali ono k delu. Na srečo je gospodovala ta Slovenka nad nami le pol leta, ker so jo tedaj izpustili iz taborišča. Zamenjala jo je še kar prikupna Poljakinja, baje učiteljica. Z vneto se

je učila našega jezika, a pri učenju ni pokazala posebnega napredka, ker se ji je zdel naš jezik pretežek.

Nekoč je prišlo v barako precej starejših Francozinj, ki so bile v veliko spotiko naši sobni čistilki, po rodu Rusinji, poročeni s Slovencem iz Trbovelj. Slovensko je govorila po svoje. Mnogokrat se je znašala nad nami, posebno nekoč, ko so nekatere zbolele za grižo. Psovala je: »Preklet madam hudičeva, posr...a, posr...a, pa ne bolana!« in jih pri tem podila na stranišče. Na ukaz esesovke so spravili čez nekaj časa te sirote v umivalnico; tam so morale ležati na golih kamnitih tleh, kjer so umirale. Le nekaj so jih nazadnje poslali v revir, kjer je bil prostor za bolnice. Ni mi znano, ali je ostala katera od njih pri žoljenju.

Usoda sojetnic nas je žalostila, pa tudi lastno trpljenje je bilo hudo, saj nismo vedele, kaj nas še čaka. Morale smo ostati ravnodušne, drugače bi bile prišle ob pamet.

Sobna čistilka, ki sem jo omenila, se je pisala Ana Pavlin. Povedati moram, da je bila ob svoji robotosti tudi dobrosrčna. Mnogokrat je postregla kaki bolnici z vročim čajem ali kavo, kajti k pečki v baraki sta smeli le starešinka in čistilka.

Nekoč je Ana tvegala svoje žoljenje, da bi rešila smrti majhnega fantka, ki so mu v taborišču umorili starše. Več mesecev pred koncem vojne ga je morala skrivati po barakah in si odtrgovati pri jedi; nazadnje pa ga je le srečno pripeljala v Slovenijo s transportom, ki sem se z njim vozila tudi sama v domovino.

Močno se mi je vtisnil v spomin dogodek z interniranimi Jehovkami, ki so bile strpane v sosedni baraki. Nosile so vijoličaste značke. Za nobeno grožnjo se niso nič zmenile. Sojetnice so jim prigovarjale, naj se podvržejo taboriščni disciplini, a vse zaman. Nekaj dni so jih druge interniranke nosile v zbor; ko tega niso več zmogle, so jih vlačile kar za noge po cesti tjakaj. V zboru pa niso hotele stati, ampak so kar počenile. Taboriščni vodja je ukazal, naj jih druge jetnice potegnejo iz vrste in polibajo z vodo. Pa tudi to jih ni spametovalo. Čez nekaj dni so jih odpeljali v krematorij, razen redkih, ki so se le podvrgle ukazom.

Pozimi 1943 smo na veliko parile obleke. Zvečer smo morale oddati vse do zadnjega koščka papirja. Kar zatulijo sirene alarm. Zato smo morale celo noč stati gole v dnevni sobi v temi. Tresle smo se od mraza. Ko je proti jutru zaspetila luč, nam je delila starešinka mazilo proti ušem in najpotrebnejšo, zelo tanko obleko, da smo se lahko šle kopat v zelo oddaljeno kopalnico, kjer je bilo vse v ledu. Še ves drugi dan smo prebile v mrzli baraki; šele proti večeru smo se zopet vselile v našo barako in dobile nazaj razkuženo obleko.

Čeprav so obleke vseh jetnic v celem taborišču razkužili — mnogo jetnic je nato zbolelo in umrlo, ker so se prehladile — uši niso zatrli. Same smo jih pobijale, kolikor smo mogle, kajti le redke med nami so lahko oprale perilo v vroči vodi. Večinoma smo si ga prale le v mrzli vodi, sušile pa ponoči nad sabo, pri čemer smo ga zatikale v zgornji rob postelje. Če so opazili v tvojih laseh gnide, so ti lase odrezali; zato smo si posebno lase skrbno pregledovale.

Zaradi prehlada je umrlo veliko žena, saj smo bile izpostavljene vsem neprijetnostim. Nekega jutra leta 1943 je bilo nenavadno temno, ko smo morale v zbor. Stale smo v vrstah; na nebu je zagrmelo. Od nikoder ni bilo nikogar, da bi nas preštel in razpustil. Nad nami se je je razbesnela nevihta, bliskalo je in grmelo, kakor da bi bile na bojišču. Ženske nismo vedele ne kod ne kam, ko se je ulila ploha. Nekaj časa je lilo po nas, nato smo pa zbežale k bližnjim barakam in se stisnile k stenam. Po nevihti smo stekle proti naši baraki, da bi preoblekle perilo, če ga je katera sploh imela, če ne, da bi si vsaj podložila papir pod zgornjo obleko. Toda starešinka nas ni pustila v barako. Nekatere smo pa vseeno splezale skozi okno, se hitro zbrisale in preoblekle pa spet stekle v zbor.

Tisti dan nas je v šivalnici zelo zeblo, ker so odprli vsa okna in zračne naprave, da bi esesovci ne duhali naše obleke, ki se je na nas sušila in parila. Mnogo žena je zaradi tega umrlo, saj so bile ob vsem še slabo hranjene.

Najpeč mraza in lakote smo morale prestajati leta 1942, ko nismo imele ne čevljev ne obleke, saj nismo smele dobivati pošiljk. Gorje, če si je katera, prisiljena od jutranjega mraza, podložila kos papirja pod noge.

Meseca decembra 1942 smo sprejele prve zavoje pošiljk, najprej take s perilom, potem pa še z jestvinami. Pustili so nam, da lahko dobimo enkrat na mesec pet kilogramov težak zavoj; le Rusinjam in še nekaterim drugim internirankam tega niso dovolili; še pisati niso smele nikamor.

Pošiljke so naši predstojniki vselej temeljito pregledali in mnogokrat kaj odzeli. Kar smo dobile, smo si Slovenke prijateljsko delile med seboj; le redke tega niso storile. Najbolj usmiljene do trpečih so bile v moji bližini Danica Čebular iz Mislinja, Lojzka Berce iz Središča, Vida Kosi iz Slivnice, Marica Frece iz Celja in še nekaj drugih, ki niso nikoli použile koščka poslanih dobrot, da ne bi ponudile od tega še drugim, revnejšim. Tako so te dobrotnice rešile nekaterim jetnicam življenje.

Dogodilo se je tudi to, da so se nekatere, ki so bile že dlje internirane, tako preobjedle kruha, da so zbolele in umrle. Lakota je bila pač nepopisna, taka, da si nisem želela drugega kakor nekaj toplih, sveže kuhanih krompirjev, ki mi pred okupacijo niso nikdar šli posebno v slast.

V prostem času ali pa takrat, kadar smo morale za kazen stati, nismo govorile o drugem kakor o kuhi. Mnogokrat smo se tako predale tem pogovorom, da smo pozabile na resničnost in naše brezupno življenje.

Leta 1944 so nas interniranke, ki smo bile zaposlene po pisarnah, šivalnicah in pralnicah, premestili iz starega taborišča na zraven ležeči, z visokim zidom ograjeni prostor, ki so ga imenovali Industriebhof. Bile smo popolnoma ločene od glavnega taborišča. Pri vratih med taboriščem in Industriebhofom je stal vojak s puško ki je stražil na prehodu iz enega prostora v drugega.

Ker so v naše prejšnje taborišče prihajali zapored novi transporti, smo večkrat slišale kaj novega. Ženske so se v prostem času rade sestajale, za to pa je bilo treba precej poguma in spretnosti, kajti stražar je udrihal z bikovko po ženskah, ki so navalile k izhodu. Vselej pa se je tej ali oni posrečilo priti na drugo stran. Stražarjem so namreč zamenjali puške za bikovke, ker bi bil nekoč neki stražar skoro ustrelil paznico, ki je službeno šla iz šivalnice v mehanično delavnico v starem taborišču.

V novih prostorih je bilo še tesneje, kakor v zajčjih hlevih. Sključene smo tu srebale svojo hrano in pisale enkrat na mesec vsaka svoje pismo.

V Industriehofu sem spala skupaj z Marico Frece iz Celja. S svojo vedrino in odkritosrčnostjo je lajšala i meni i drugim sojetnicam hude dneve. Lahko je srečen vsakdo, ki najde v času trpljenja takega tovariša. Tu sva preživele skupaj eno leto.

Na božični dan leta 1944 nismo delale in takrat je Marica odšla z nekaterimi jetnicami v staro taborišče. Zvečer se je vrnila, se vrgla na ležišče in se obupno razjokala. Njen jok me je osupnil, saj je vedno prenašala še tako hudo trpljenje in vse tegobe z največjo potrpežljivostjo in predanostjo.

Na moje prigovarjanje mi je le zaupala, da so prejšnjo noč usmrtili pet sto otročičev, ki so jih bili ugrabili Nemci staršem v Varšavi, ko so se umikali z ruske fronte. Jokala je pretresena od tega strašnega zločina in iz sovraštva do naših tiranov, do tiranov toliko narodov. Sprevidela je, da krivci za svoja zverinska početja ne bodo in ne morejo biti nikdar dovolj kaznovani.

Žal ni bil ta dogodek osamel primer, ko je žene prignalo do obupa. Bila sem nekajkrat priča obupu mladih deklet, ko so izvedele ali celo videle, da so gnali njih matere v smrt. To so bili prizori, ki so parali srce.

Ko sem nekega jutra šla v zbor, sem videla, da pred menoj teče mlada deklica, držeč v eni roki cokle, v drugi leseno žlico, ter obupno kliče svojo mamo. Baje sta šle prejšnji dan prišli v taborišče, a ji je mati ponoči v revirju umrla.

Marsikaj smo doživele tudi v taboriščni ulici. Na božični dan smo morale zgodaj po kavo. Bila je še tema, v taborišču so gorele na cesti luči. Tudi v bližini bunkerja so postavili visoko smreko, okrašeno v znak praznovanja z električnimi lučkami. Ali groza! Ko smo prišle blizu kuhinje, smo zagledale dve goli izčrpani, zmrznjeni postavi. Ena se je že zrušila, druga je še stala. Nesrečnici sta morali stati za kazen na prostem vso noč za bogde kako majhen prestopok v taborišču. Nobena izmed nas se ni upala k njima; obe so zjutraj odpeljali v krematorij.

Tudi brce in klofute so kaj pridno delili na taboriščni cesti. Nekega dne sva hiteli po cesti s Slovenko Marijo Gril kot zadnji, ker sva morali prej v obratu vse pospraviti. Držali sva se za roke, da se ne bi zgubili med ženskami, ki so hitele na zborna mesto. Neka paznica se zakadi vame in mi prisoli krepko klofuto; jaz sem se ji med množico hitro izmuznila, Grilova pa je bila tako stolčena, da je dolgo nosila podplutbe na glavi in tožila o glavobolu.

Mnogo strahu smo prestale pri pregledu v zboru, ko so odbirali med nami žrtve za krematorij. V največji nevarnosti so bile take, ki niso mogle na delo, starejše z oteklimi nogami, s sivimi lasmi in oslabele žene.

Čim bolj se je bližala vojna h koncu, tem večja je bila nevarnost za živeljenje, ker smo bile izčrpane in bolehnne. Na zboru smo z grozo opazovale dim, ki se je valil iz krematorijev. Upanja na rešitev ni bilo, vdati se je bilo treba v usodo.

Večkrat so jetnice poskušale pobegniti, seveda le tiste, ki so delale na taboriščnem posestvu izven zidu, a nobeni se ni posrečilo. Tako so nekega večera prignali nazaj pet internirank nemške narodnosti. Stale smo v zboru, kjer so nam jih kazali, vse pretepe in ogrizene od psov. Nanje so obesili po dve tabli, na prsi in na hrbet, z napisom: »Vor einer Stunde geflitzt, jetzt bin ich schon wieder da«. Gnali so jih po vsem taborišču, mimo vseh internirank, in čez nekaj minut smo slišali strele. Padle so.

Primerilo se je, da je žena v zboru zblaznela in začela plesati. Druge so se trudile, da bi jo pomirile in skrile pred pregledom, a se jim ni posrečilo. Odpeljati so jih morale v barako umobolnih.

Ena izmed mnogih kazni je bilo tudi korakanje po taboriščni cesti ob nedeljah. Med korakanjem smo morale peti nemške pesmi. Povelje so izpolnjevale le Nemke, druge smo pele pesmi svoje narodnosti. Tako je včasih zadonela tudi slovenska pesem in celo bojna je sem pa tja zaorila po taborišču. Petje so radi poslušali celo nadrejeni, a slutili so, da s petjem in pesmimi ni vse v redu, zato so petje kmalu opustili.

Vseh teh dogodkov, ki naj bi jih nihče več ne doživel, se spominjam z grenkimi občutki. Spominjam se tudi v taborišču umrlih jetnic, ki sem jih le nekaj osebno poznala. Po treh letih internacije so nas hoteli poslati v drugo taborišče. To nakano je pa Nemcem preprečila prodirajoča ruska armada in čakali smo, kolikor nas je še ostalo živih, tako zaželeno svobodo.

KULTURNOZGODOVINSKI RAZGLEDI

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI V SLOVENSKIH GORICAH

Bogastvo večinoma še neproučenih slovenjegoriških arheoloških najdb izvira pretežno iz novejšega časa.¹ V preteklem stoletju v tej pokrajini namreč ni bilo mnogo odkritij in z eno izjemo tudi ne takih, ki bi vzbudile zanimanje širših znanstvenih krogov. Pomanjkanje pomembnejšega antičnega epigrafskega gradiva je bilo tudi vzrok, da med prvimi zapisi antičnih spomenikov Slovenije v 16. stoletju ni nobenega iz Slovenskih goric.² Ker je bila odvisna od nemškega štajerskega zgodovinopisja, je prišla pokrajina do izraza šele v sredini 19. stoletja z A. Mucharjevo »Geschichte des Herzogtums Steiermark« (Graetz 1844—67). Vendar omenja Muchar poleg razlag rimskih cest samo osem antičnih najdišč in sicer: najdbe antičnih reliefnih kamnov v Zg. Kungoti, Šmarjeti, Vurberku in Humu pri Ormožu, antične novce iz Ljutomeru, Ormožu in Središča, gomile v obeh Radgonah in antične »razvaline« pri Cezanjevcih.³ Zaradi tedanje izključno antično usmerjene obravnave najstarejših dob, so ostale morebiti že znane prazgodovinske najdbe neopažene. Vendar je gomila pri gornjeradgonski opokarni z bogatimi najdbami pripadala še ilirski železni dobi.⁴ V dodatku pa je Muchar objavil tudi »runske napise« na bronastih čeladah iz negovske gosposčine in s tem opozoril na prvo večjo — in še danes najpomembnejšo — prazgodovinsko najdbo iz Slovenskih goric.

Vseh 26 bronastih čelad je našel leta 1811 podložnik negovske graščine Slaček pri krčenju gozda na Ženjaku pri Benediktu. Najdba je doživljala čudno usodo in bila nazadnje raznesena na več strani, tako da je v Sloveniji ostala ena sama čelada.⁵ Z njihovo objavo v graški Steyermarkische Zeitschrift leta 1826 se Slovenske gorice najverjetneje prvič pojavijo z arheološko najdbo v literaturi.⁶ Njen pomen je bil v tistem času, ne glede na izjemno število čelad, velik že zato, ker je očitno opozoril na predrimsko obdobje slovenjegoriške davnine. Negovske čelade so bile zavoljo tega in še posebej zaradi napisov na njih često obravnavane, mnenja o njihovi kulturni pripadnosti in časovni opredelitvi pa so se vse do najnovejšega časa križala.⁷

Prvi muzej, ki je spočetka sprejemal večino slovenjegoriških najdb, Joanneum v Gradcu, je leta 1811 pričel izdajati svoja letna poročila (Jahresberichte des Joanneums). V njih čelade iz Ženjaka za čuda niso omenjene že spočetka, temveč le deloma nekoliko pozneje, zato pa se pojavljajo druge rane slovenjegoriške najdbe pogosteje od

leta 1825 dalje. Takrat pričinja pošiljati graškemu muzeju v Ljutomerski okolici najdene predmete kaplan v Ljutomeru in poznejši župnik pri Tomažu in Veliki Nedelji Franc Vrbnjak. Kot vnet zbiralec starin si je v Prlekiji ustvaril lepo zbirko kamnitnih sekir, ne da bi doumel njih pomen.⁸ Loteval pa se je tudi kopanja gomil okrog Ljutomera, ki so jih dotlej načenjali le domači iskalci zlate »Atilove truge« in tako razkopal nekaj gomil pri Cezanjevcih in Grezovščaku.⁹ Vsekakor je bil prvi, ki si je svoja odkritja tudi zapisoval in skušal razložiti, svoje zapiske pa je v obliki poročil pošiljal Zgodovinskemu društvu v Gradec.¹⁰ V njih opisuje poleg svojih opažanj tudi najdbe iz gomil pri Gornji Radgoni in Ormožu. Poleg najdb, ki so prišle v graški Joanneum pa jih je bilo precej tudi izgubljenih.¹¹

Skoro istočasno z Mucharjem je tudi slovenjegoriški župnik pri Mali Nedelji A. Kreml izdal v Gradcu prvi slovensko pisani, sicer pa docela avstrijskemu zgodovinopisju prilagojeni zgodovinski pregled »Dogodivščine štajerske zemle« (Gradec 1845). Kot Muchar Ilirio-Pannonce, tako vidi tudi Kreml v predzimskega prebivalstva pokrajine Ilire in razlaga, da so predniki Slovencev. Tudi on se ustavlja v glavnem pri antičnih najdbah, le manj sistematično kot Muchar. Prav tako govori o rimskih cestah preko Slovenskih goric z najdbami cestišča in miljnika pod Humom, »ptujsko cesto« proti Radgoni, Staro cesto z najdbo antičnega zlatnika kot tudi antičnih novcev pri Ormožu in Ljutomeru. Kot Muchar, skuša tudi on lokalizirati antično obcestno postojanko Ad vicessimum pri Cezanjevcih. Iz ljudskega izročila pa prevzame »Atilov grad« v Kocjanu pri Kapeli in ga razloži kot Atilov tabor, s čimer je ranosrednjeveški gradič z dvojnimi okopom pri ljudstvu do današnjih dni ohranil to razlago.¹²

Od sredine 19. stoletja dalje se poživi avstrijsko zgodovinopisje z novimi izdajami, v katerih pa so Slovenske gorice le redko omenjene. Leta 1850 prične v Gradcu izhajati društveni organ Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark (od leta 1906 Zeitschrift...). Leta 1856 prične izdajati osrednja ustanova za varstvo kulturnih spomenikov na Dunaju svoj organ Mittheilungen der Zentral-Kommission... V graškem časopisu se pojavijo prva poročila o slovenjegoriških najdbah leta 1852, ko razširja ljubitelj starin, cmureški zdravnik dr. J. Krautgasser svoje delovanje tudi na južni gričevnati breg Mure in koplje v gomilah na Lokavcu in Rožengruntu.¹³ V dunajskih Mittheilungen so leta 1874 prvič omenjene antične najdbe iz okolice Svečine.¹⁴

Do leta 1879 se število slovenjegoriških arheoloških najdb v graškem Joanneumu ni bistveno pomnožilo. Poleg antičnega novca iz Gradiške pri Kungoti in nakupa bronaste sekire iz Juršinec je muzej od Zgodovinskega društva pridobil le manjšo prazgodovinsko zakladno najdbo bronastih predmetov iz Grab pri Središču.¹⁵ V letih 1856 in 1857 je izdal v Gradcu F. Pichler oba zvezka svojega dela Repertorium der steierischen Münzkunde. Tam so v prvem delu navedeni keltski novci iz Ljutomera, Negove, Središča in posesti lastnika gradu Freudenau v Črncih. V drugem delu pa so našteje najdbe antičnih novcev iz Kri-

ževec, Ljutomera, Murskega vrha, ene izmed Radgon, Negove, Ormoža, Središča, Svečine, Lahonec in Sladkega vrha.

Po priloženem zemljevidu antičnih najdišč v prvi knjigi Mucharjeve Zgodovine Štajerske se nova arheološka karta Štajerske pojavlja leta 1879 v Pichlerjevem delu *Tex zur Archaeologischen Karte von Steiermark*, ki ga je izdalo Antropološko društvo v Gradcu. V tej geografsko le skicirani karti z nekaj netočnostmi, ki je s 25 znamenji za svoj čas nenavadno podrobno podala arheološke najdbe, so Slovenske gorice prikazane s 30, oziroma po seznamu s 34 najdišči. Poleg že znanih krajev navaja tu Pichler tudi novo objavljene spomenike v leta 1873 izdanem berlinskem Korposu latinskih napisov (T. Mommsen, *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin 1873): antični nagrobnik v Jakobskem dolu, antične kamne iz Velike Nedelje in antično oljenko z napisom iz Svečine. Iz graških *Mittheilungen* povzema novoodkrite antične gomile v Rožengruntu in Velki. Iz dunajskih *Mittheilungen* omenja antični kamen iz Celestrine, iz graškega muzeja pa Vrhnjakove antične najdbe pri Rucmancih.

Pichlerjeva arheološka karta je ostala do današnjega dne edini kartografski pregled arheoloških najdb v Slovenskih goricah kot celoti. Vse dotlej znane najdbe so bile odkrite ali slučajno ali s posegi domačih ljubiteljev starin, oziroma divjih kopačev. Do tistega časa v pokrajini ni bilo nobenih strokovnih izkopavanj, kar je bil tudi v širši soseščini splošen pojav. To stanje pa se tudi v naslednjih desetletjih do pričetka 20. stoletja ni izpremenilo, dasi se v ostali Sloveniji takrat pričenja obdobje prvih velikih izkopavanj.¹⁷ Do ustanovitve muzeja v Ptujju je graški muzej še nadalje zbiral arheološke predmete iz tega ozemlja, ne da bi se izven Ptujja lotil raziskovalnih del. Poleg manjših najdb so v letih 1882-83 prišli tjakaj tudi prazgodovinski in antični predmeti iz Hercegovščaka pri Gornji Radgoni, ki so bili slučajno odkriti pri zemeljskih delih in jih je ravnateljstvo meščanske šole v Radgoni poslalo v Gradec.¹⁸ Nekaj najdb je našlo pot tudi v Prirodnanstveni muzej na Dunaju in sicer kamnite sekire in bronasti predmeti iz Obreža in Grab pri Središču, Podgradja pri Ljutomeru, Središča, Šalovec, Vitomarec in Župetince. Sicer pa v tem obdobju v Slovenskih goricah ni bilo večjih arheoloških odkritij.

V pričetku 20. stoletja je bilo v Mariboru ustanovljeno Zgodovinsko društvo, s čimer so domače zgodovinopisje z zgodovino prevzeli Slovenci v svoje roke in v Časopisu za zgodovino in narodopisje (Maribor 1904—1940) ustvarili tudi svoje strokovno glasilo. Društvo, oziroma njegov predsednik prelat F. Kovačič je z odkopavanjem antične stavbe in staroslovenskih grobov pri Središču v letih 1907—08, sprva aktivno poseglo v odkrivanje arheoloških spomenikov. Ta lastna dejavnost je pozneje zamrla in tudi mariborski Časopis ni prinesel mnogo arheoloških novic iz Slovenskih goric.²⁰ Vendar so bile arheološke najdbe omenjene tudi ob drugih prilikah. Tako je benediški župnik F. Zmazek leta 1900 poročal o gomilah pri Benediktu, Trotkovi in Ročici,²¹ F. Kovačič pa je v monografiji *Trg Središče* (Maribor 1910) poljudno opisal prazgodovinske in rimske najdbe v središki okolici. Za

starine vneti mariborski častnik P. Schlosser, ki se je sicer bavil z arheološko dediščino vzhodnega Pohorja in Pošte, je leta 1913 v reviji *Geographische Rundschau für Geographie* omenjal tudi nekaj najdb iz Slovenskih goric.²² Po prvi svetovni vojni je F. Kovačič izdal nov zgodovinski pregled Slovenska Štajerska in Prekmurje (Maribor 1926), kjer so bile s posploševanjem laika naštet tudi prazgodovinska in antična obdobja. Med večinoma že znanimi najdbami sta tu navedeni tudi dve pomembnejši novi najdišči: izkopana ilirska gomila pri Zmarkovi in antične in staroslovenske najdbe pri veržejskem kolodvoru. Na podoben način je F. Kovačič nekoliko podrobneje (po poročilih F. Vrtnjaka v Gradec) naštel arheološke najdbe med Ljutomerom in Radgono v monografiji *Srez Ljutomer* (Maribor 1926). Ti dve deli sta bili obenem prva slovenska pregleda arheoloških najdišč v Slovenskih goricah, napisana z nekim, čeprav površnim arheološkim znanjem.²³

Prvi, ki je sodobnemu stanju arheološke vede odgovarjajoče opredelil in časovno razdelil slovenjegoriške najdbe, je bil arheolog W. Schmid.²⁴ V svoji sicer širše zasnovani razpravi omenja tudi ilirske gomile pri Šmarjeti in Benediktu. Poslednje je razkopaval tamonjni kaplan J. Munda in najdbe oddal mariborskemu Zgodovinskemu društvu oziroma njegovemu muzeju. Poleg naštevanja bakrenega bodala iz Jakobskega dola, bronaste sekire iz Cerkvenjaka in keltskega novca iz Plačkega brega, je W. Schmid tudi jasno opredelil »Atilov grad« pri Kocjanu kot rano srednjeveški gradič — »Hausberg«.

Med prvo in drugo svetovno vojno se je lotil izkopavanj v Slovenskih goricah mariborski arhivar in tedanji tajnik Zgodovinskega društva F. Baš. Tako je v letih 1927—30 preiskal deloma pri domačih delih ogrožene ali načete antične gomile v Zametni vasi pri Zg. Ščavnici, Šetarovi in Radehovi, v poročilih o teh najdbah pa je naštel tudi druga dotlej neznana antična gomilna grobišča okrog Lenarta.²⁵ Ne dolgo pozneje je odkril in leta 1936 skupno z W. Schmidom pretežno raziskal prazgodovinsko gradišče z gomilami pri Šentilju, ki ga državna meja deli na dve državi.²⁶ Baševa kopanja so bila do najnovejšega časa z malo izjemami²⁷ edini in poslednji laično-arheološki posegi v Slovenskih goricah.

Tik pred drugo svetovno vojno so bile Slovenske gorice še nekajkrat zajete v domače arheološke izdaje. Antični napisni kamni so bili opisani v delu Hoffiller-Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien* (Zagreb 1938). Južne dele Slovenskih goric pa sta zajela dva zvezka v nemščini izhajajoče Arheološke karte Jugoslavije Blatt Ptuj (Zagreb, 1936) in Blatt Rogatec (Zagreb 1939). V njih sta avtorja B. Saria in J. Klemenc na karti 1:100.000 topografsko vrisala in v tekstu opisala vse dotlej iz literature muzejskih najdb in drugih izročil znane najdbe. To so bile doslej tudi edine strogo znanstvene publikacije o arheoloških spomenikih v Slovenskih goricah.

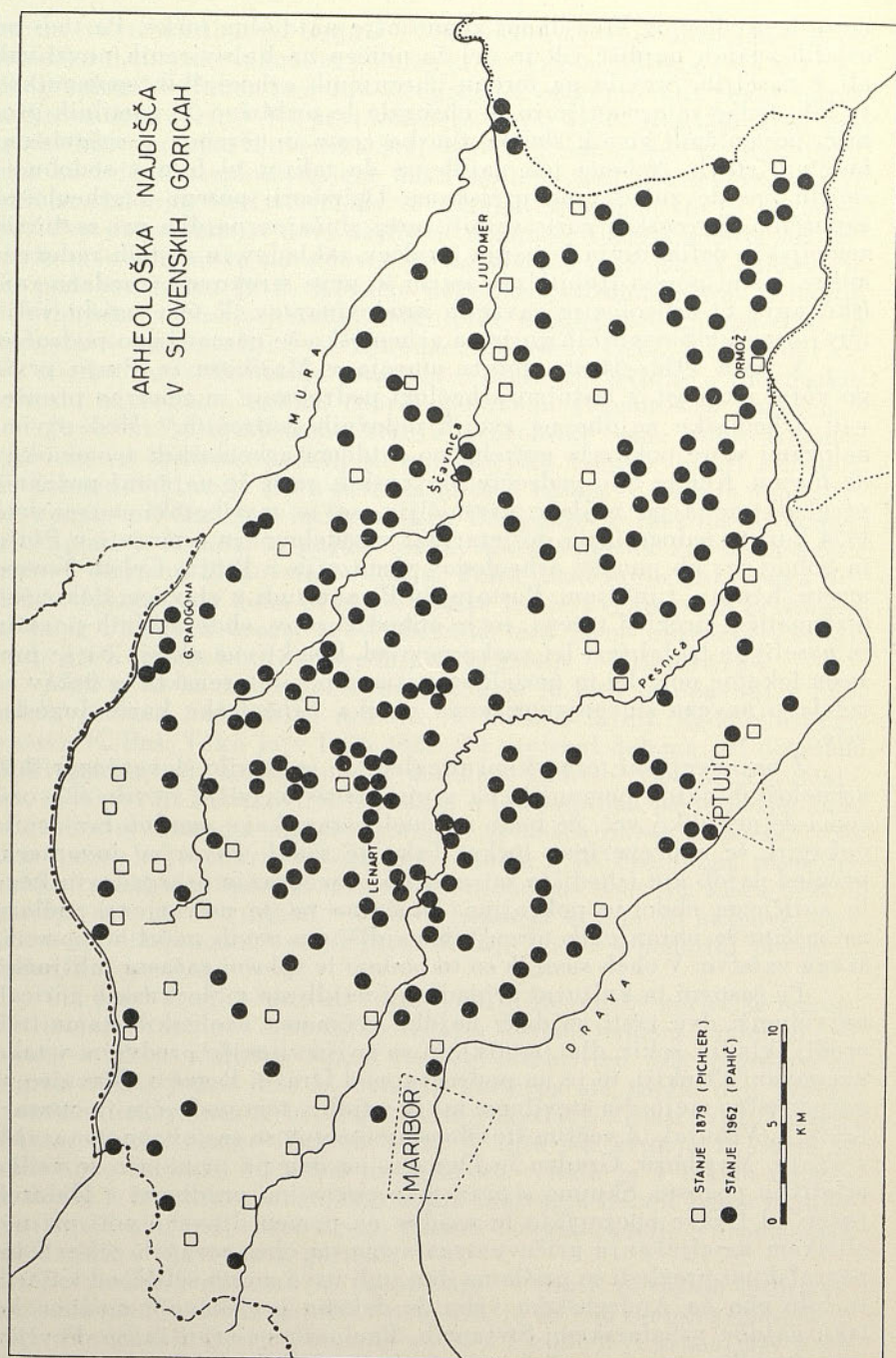
Po vseh teh objavah in upoštevajoč v prvih povojnih letih evidentirane neobjavljene najdbe v muzejih, je število znanih arheoloških točk v Slovenskih goricah naraslo od 34 v Pichlerjevi arheološki karti iz leta 1879 na 188 v letu 1954.²⁸ Seveda so tu vštete tudi najdbe posa-

meznih predmetov brez danes znano ožje najdiščne točke. Pa tudi od ostalih znanih najdišč jih je del že uničen na kultiviranih površinah ali v naseljih. Število na terenu ohranjenih arheoloških spomenikov je bilo tedaj zato manjše in je obsegalo le približno 58 gomilnih grobišč, posamičnih gomil, sledov rimske ceste in terenov z ruševinami antičnih stavb. Nobena teh najdb pa do takrat ni bila v sodobnem smislu besede znanstveno preiskana. Dotedanji posegi v arheološko zapuščino Slovenskih goric so bili torej slučajne najdbe pri različnih zemeljskih delih, divja kopanja igralcev zakladov in drugih radovednežev, laični posegi ljubiteljev starin in prva strokovno izvedena raziskovanja za arheologijo zavzetih zgodovinarjev. V tem smislu velja torej ozemlje Slovenskih goric za arheološko še neraziskano področje.

V letih 1952–54 sta dobila muzeja v Mariboru in Ptujju prvič po vojni možnost, z lastnimi arheologi podrobneje in smotrno proučevati arheološke najdbe na svojih delovnih področjih.²⁹ Med prvimi nalogami se je pokazala potreba po evidenci arheoloških spomenikov na terenu. Ker je bilo področje Slovenskih goric še najmanj poznano, pregled terena pa najlaže uresničljiv, se je mariborski muzej leta 1954 lotil te naloge in jo do leta 1962 v sodelovanju z muzeji v Ptujju in Soboti ter ob pomoči arheologov v muzejih v Ptujju, Celju, Novem mestu, Kranju, Ljubljani, Postojni in Piranu tudi v glavnem dokončal. Sistematični pregled terena, to je obhod gozdov, obdelovalnih površin in naselij je trajal šest let vsako pomlad, kolektivna akcija pa je prerasla lokalne potrebe in postala ena izmed prvih terenskih raziskav za izdelavo novega slovenjegoriškega zvezka Arheološke karte Jugoslavije.

Z najnovejšimi terenskimi pregledi se je število slovenjegoriških arheoloških najdb pomnožilo na svoje bržčas najvišje število 427, oziroma še nekoliko več, če bodo naknadne raziskave ugodno razjasnile nekatere še nepreverjene točke. Tako je sedaj ustvarjen inventarni pregled najdb kot izhodišče za smotrno proučevanje prazgodovinskega in antičnega obdobja pokrajine. Istočasno pa je ustvarjena podlaga za zaščito še ohranjenih terenskih najdišč po novih načelih spomeniškega varstva. V obeh smereh so tu podani le splošni začasni zaključki.

Po časovni in kulturni pripadnosti najdb sta v Slovenskih goricah najvidnejši dve vrsti najdišč: najdbe večinoma neolitskih kamnitnih orodij (kladiv, sekir, dlet, motik), ki so najštevilnejše predvsem v tako imenovani Prlekiji, to je na področju med Dravo, Pesnico, Ščavnico in narodnostno mejo. Na številnost takih najdb v tem področju je opozarjal že F. Vrbnjak. Z večjim številom predmetov so zastopane v muzejih v Ptujju, Mariboru, Gradcu in Dunaju, na dan pa prihajajo še vedno relativno pogosto. Skupno s prav tako pogostimi najdbami v Halozah južno od Drave opozarjajo te najdbe na pomen dravske poti pri neolitskem naseljevanju gričevnatega sveta na obeh straneh reke. S topografskimi pregledi so prišla na dan tudi prva mesta selišč, od katerih je bilo eno na Andrenškem vrhu že deloma preiskano,³⁰ medtem ko take najdbe v Šafarskem, Strjancih, Pavlovskem vrhu in Sp. Porčiču svoje najdbe še skrivajo.³¹ Ker imajo iz tipoloških obdelav kamnitnega

orodja izvedeni zaključki zaradi dolgega trajanja teh predmetov lahko le dvomljivo vrednost ali pa podajo le najsplošnejše ugotovitve,³² smemo pričakovati prvih vpogledov v strukturo selišč, stavbno tehniko in način življenja, šele od temeljitejših raziskovanj katere izmed ugotovljenih točk. S tem je dana že prva naloga domače arheologije na slovenjegoriškem prostoru.

Mnogo manj izrazita je po najdbah bronasta doba, o kateri je znanih le manjše število posameznih predmetov, ki jih je deloma opredelil že W. Schmid.³³ K dotlej znanemu se je v zadnjem času pridružilo še: bronasta sekira z ušesom iz zgodnje bronaste dobe v Oseku (Muzej Maribor), plavutasta sekirica iz Kocjana (istotam), tulaste sekire iz mlajšega časa iz Trat in Ženika (istotam) in meč s polnim držajem iz okolice Ormoža (muzej Ptuj).³⁴ Vendar pa vse te stare in nove najdbe, med katerimi ni nobene keramike, dokazujejo le, da so Slovenske gorice v tem času bile vsaj prehodno področje, zelo verjetno pa vsaj ob glavnih poteh tudi naseljene, le da je ugotavljanje naselij tega časa še stvar naključja ali bodočnosti.

Kulturno osamosvojena pozna bronasta doba, oziroma kultura žarnih grobišč, ima na slovenjegoriškem ozemlju nekaj seliščnih in drugih najdb. Vsekakor so v tem obdobju prišli v te kraje novi naseljenci ob dveh glavnih poteh — Dravi in Muri, medtem ko je gričevnat slovenjegoriški svet, ne glede na zgoraj navedene sekire, verjetno ostal šibko naseljeno gozdnato prostranstvo. Ob Dravi dokazujejo nove naseljence v zadnjih letih raziskovana naselbina v Ormožu, nekaj poprej odkrita naselbina na Ptujskem gradu in najdbe žarnih grobišč v Mariboru.³⁵ Ob Muri so znane doslej le večinoma še nepreiskane seliščne točke v Križevcih pri Ljutomeru, Gornji Radgoni in Tillmitschu pri Lipnici onkraj državne meje.³⁶ K tem najdbam se pridružuje še nekaj zakladnih najdb na rečnih obrobjih Slovenskih goric iz Grab pri Središču, Hercegovščaka pri Gornji Radgoni in Pekla pri Mariboru.³⁷ Znotraj Slovenskih goric se na to obdobje vežejo le najdbe iz grobov pri Benediktu, ki pa izvirajo najverjetneje iz gomil in podobno kot v Hardeku, kažejo nadaljevanje ali tradicijo kulture žarnih grobišč po umiku iz prometnejših področij ob Dravi.³⁸ Ravno v tem je tudi najzanimivejša problematika tega obdobja in ona izmed bodočih nalog prazgodovinske arheologije.

Ilirska železna doba je v Slovenskih goricah že od nekdaj borno zastopana, pregled terena pa ni prinesel novih ugotovitev. Res se ob množici antičnih gomil zde nekatere po obliki in legi na oko še ilirske, a to bo mogoče ugotoviti le s kopanji. Šele potem bi bila podana zanesljiva podoba razprostranjenosti ilirskih najdišč, med katerimi so seliščne točke že skoro izjemne. Za sedaj sta v ilirski železni dobi prikazni samo dve področji: benediško-lenarški kraj z gomilami pri Benediktu, Zamarkovi, po W. Schmidu pa tudi Šmarjeti. Na obrobjih pokrajine so znane predvsem bogate najdbe iz gomile v Gornji Radgoni in še nepreverjena naselbina na Grajskem griču, sicer nekoliko mlajše gradišče z gomilami pri Novinah nad Šentiljem in gomile v Hardeku. Že omenjena žarnogrobiščna tradicija v najdbah iz Bene-

dikta in Hardeka je važna tudi za proučevanje ilirske naselitve, ki se onstran Drave manifestira v pohorskih gradiščih, onstran Mure pa v razcvetu ilirske družbe s knezi po najdbah ob Solbi.³⁹ Da so bile pri tem Slovenske gorice udeležene vsaj nekoliko in na obrobju, kažejo najdbe iz uničene gomile pri gornjeradgonski opekarni.

Iz keltske železne dobe je znanih le nekaj posamičnih predmetov, zvečine novcev iz Središča, okolice Gornje Radgone, Novin, okolice Ptuja, po F. Pichlerju pa tudi iz Negove in Ljutomera. Ker se take najdbe redkeje pojavljajo tudi v pokrajini severno od Mure,

Gomila na Hajndlu pri Ormožu, verjetno iz rimskega časa

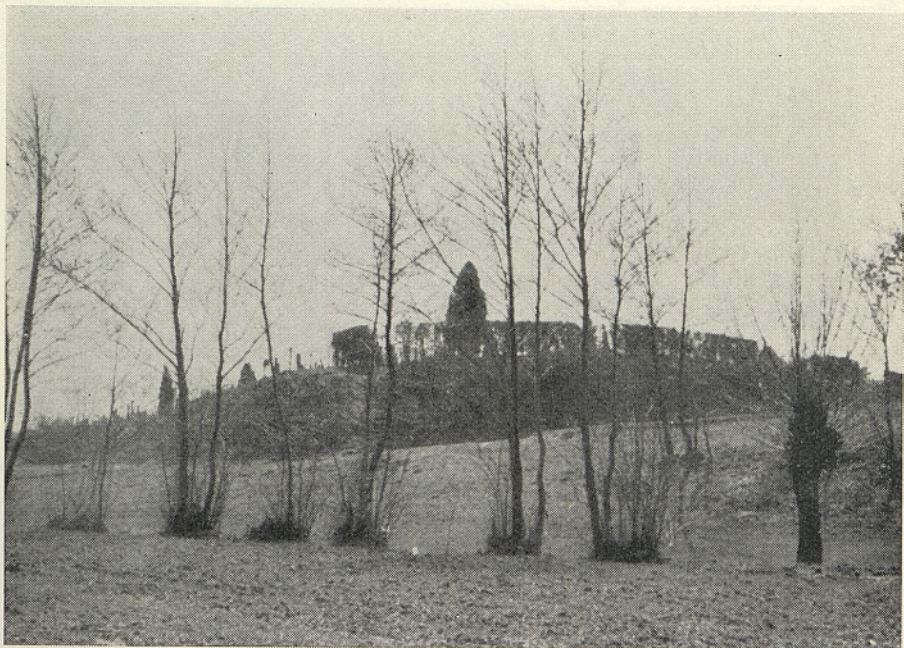
nasprotno pa so keltski grobovi znani ob Dravi pri Forminu, Stojncih, Brstju, Skorbi in Pobrežju, domnevamo, da se Kelti v Slovenskih goricah niso naselili, temveč so se držali prometnejših poti in ravnin. Ilirsko prebivalstvo je zato od njih bržčas sprejemalo le gospodarske in kulturne vplive (novci in latenoidna keramika v Novinah), o spajanju keltskih Tauriskov z ilirskimi domačini v ilirsko-keltsko ljudstvo Norike pa tod ni lokalnih podatkov.⁴⁰

Poleg razmeroma skromnih prazgodovinskih imajo Slovenske gorice precej številnejše antične najdbe, med katerimi prevladuje druga najizrazitejša skupina slovenjegoriških najdb — gomilna grobišča. Čeprav med nepreiskanimi ali nekopanimi gomilami kulturna pripadnost ni vselej na zunaj jasna, jih vendar velika večina po obliki, legi in skupinah pripada antični dobi. S svojo obliko so že od nekdaj

vzbujale radovednost in bile zato ali pa ob kultiviranju zemljišč često načete ali izravnane. Kljub temu pa se je ohranilo tako malo lokaliziranih najdb in opisov, da je način pokopa v antičnih gomilah tega področja danes znan samo v najsplošnejših obrisih in še to po dognanjih novejšega časa. Ne glede na razmotrivanje o poreklu tega načina pokopa je očitno predvsem to, da se področje provincialnih gomil, ki sega od Donave preko zahodne Madžarske in vzhodne Avstrije v Slovenske gorice, tod ob Dravi končuje in le izjemno sega preko razvodnice med Dravo in Savo.⁴¹ Čeprav so skupine gomil severno od Mure obsežnejše, pa kaže gostota najdišč številnejšo naseljenost na področju med Voličino, Ščavnico, Gornjo Radgono, Vidmom ob Ščavnici in Cerkvjenjakom, torej v severnem osrednjem delu Slovenskih goric. Po dosedanjih podatkih imajo gomile, sicer različnih velikosti in oblik, v glavnem pet vrst grobov: preprost sežig in pokop na tleh, kamnitno kupolo nad pepelom, iz kamnitnih plošč sestavljeno grobnico, v gomilo vloženo kamnitno pepelnico in zidano grobno celico.⁴² Večina jih sodi v prvo in drugo stoletje, skeletni grobovi iz četrtega stoletja so znani za sedaj le iz gomil na Grabonoškem vrhu.⁴³ Vendar moramo pojav provincialnih gomil šteti še vedno za neraziskan in prepuščen bodočim nalogam antične arheologije.

Druga razmeroma česta, a manj znana antična najdba so ostanki zidanih stavb, kakršni se kažejo večinoma na površju njiv in travnikov in veljajo pri ljudstvu za sledove starih »gradov«, »poženknjenih cerkvá«, »kloštrov« ali »mest«. Tudi te vrste najdb so najčeste v okolici Benedikta, kar ponovno poudarja pomen tega okoliša v davnini.⁴⁴ Vendar pa je od vseh teh antičnih stavb izven Poetovija bila doslej preiskana le tista pri Središču, a še tam izkopavalec F. Kovačič ni šel do kraja, niti ni dal izčrpnega dokončnega poročila.⁴⁵ Ostanki zidov na njivah so bili ponekod že izkoriščeni za razne gradnje, objekti pa s tem deloma ali celo pretežno uničeni.⁴⁶ Rednemu uničenju s kmečkim plugom se v zadnjem času pridružuje še traktor, ki grozi z globokim oranjem opraviti svoje uničevalno delo do kraja. Že zaradi tega bi bilo nujno načrtno in v celoti raziskati katero izmed antičnih podeželskih stavb v Slovenskih goricah. S tem bi antična arheologija pridobila relativno zanesljiv primer provincialnega stavbarstva na tem področju, ki bi verjetno dal tudi podatke o družbenem položaju rimskih naseljencev med domorodnim prebivalstvom. Primer strukture podeželske stavbe v Slovenskih goricah bi bil hkrati doprinos k študiju antičnega stavbarstva na Slovenskem, ki je izven večjih naselij le malo znano, a ima tod na voljo celo vrsto objektov za raziskave. Prav nič še niso doslej znane povezave takih stavbnih ostalin z gomilami kot pripadajočimi grobovi, dasi bi po nekaterih terenskih situacijah, na primer v Obratu, Drvanji, Lormanju in drugod smeli domnevati, da gre za grobišča teh naselij.⁴⁷ Take ugotovitve bi mogle pokazati pot k iskanju kraja in oblike naselij pri ostalih in večinoma večjih gomilnih grobiščih.

Tretja vrsta antičnih spomenikov na terenu so ostanki cest. Poglavitna antična cesta iz Poetovija proti Panoniji je prečkala Slovenske gorice le na južnem obrobju, ima pa tam razmeroma dolge proge ohranjenega cestišča. To velja že za v ljudskem izročilu »mrtvaška cesta« imenovano traso od Rogoznice do Moškanjcev, dele nasipa pri Gorišnici in zlasti za dolge odseke cestišča med Ormožem in Presiko na narodnostni meji s Hrvaško. Ta na terenu očitna cesta je sicer po itinerarijih že dolgo znana, vendar pa glede na svojo strukturo, situacijo trase in obcestne objekte še vedno ni preiskana.⁴⁸ Mnogo

Umetno prirejena vzpetina »Gradišče« nad suho strugo nekdanjega toka Mure v Križevcih pri Ljutomeru — v letih 1000—800 pred n. št. naselbina kulture žarnih grobišč, sedaj krajevno pokopališče

manj možnosti za tako proučevanje imajo ostale antične poti skozi Slovenske gorice. Prav gotovo, a po neznani poti je bil s Poetovijem povezan Benedikt oziroma njegovo področje z osrednjim kamnolomom za podeželske potrebe pri Oseku; ta zveza pa se je verjetno nadaljevala proti prehodu čez Muro pri Gornji Radgoni. Po ljudski tradiciji, delno podprti s krajevnimi imeni in nekaj antičnimi najdbami, morebiti pa še z itinerarskimi podatki o dveh cestnih trasah med Poetovijem in Savario je tekla antična pot iz Ptuja tudi naravnost preko Polenšaka, Tomaža, Stare ceste in Cezanjevec k prehodu čez Muro pri Veržetu in dalje proti obsežnejšim seliščnim najdbam pri Ivancih. Prav tako je že pri prvih zgodovinopiscih omenjena antična zveza med Poe-

tovijem in Flavio Solvo pri Lipnici. Njen potek je po tradiciji in z nekaj najdbami lokaliziran samo v gornjem delu od Plačkega prehoda mimo Kungote in Pernice proti Koreni. Od tam je šla morebiti mimo Vurberka po Grajski dolini v Ptuj, ali pa je pod Vurberkom prečkala Dravo in se v Staršah, koder so ugotovljeni večji, od Drave porušeni stavbni objekt, priključila cestni zvezi na desnem bregu reke. Ravno od področja Korene do Ptuja je bila ta pot še posebno važna, saj so kamnolomi na Reberci s svojim tako imenovanim »barbarskim apnenecem« nudili stavbno gradivo za poetovijske gradnje.⁴⁹ V poštev prihaja seveda tudi vodna pot z nakladališči pri Dvorjanah, ki pa je na terenu ni bilo mogoče ugotoviti. Tako ima antična arheologija tudi na tem področju le nakazane probleme za reševanje vprašanj antične naselitve skupno z raziskovanjem seliščnih in grobnih najdb.

Obdobja preseljevanj in naselitve Slovencev sodijo k najmanj znanim obdobjem slovenjgoriške davnine. Medtem, ko je velika obdravska cesta gotovo služila tudi za premike skupin tujih ljudstev, ni o tem na področju Slovenskih goric doslej znanih nobenih najdb. Tudi staroslovenska najdišča leže le na obrobju pokrajine, pri Veržeju in Središču. Kot drugod po Sloveniji, je tudi tod ostalo načrtno proučevanje staroslovanske naselitve izven znanih pomembnejših najdišč, omejeno le na slučajna odkritja. V Slovenskih goricah z zgodnjo slovensko naselitvijo na že poprej močno kultiviranem ozemlju bi se taka naloga ob hkratnem proučevanju vseh drugih v poštev prihajajočih virov morebiti dala s pridom reševati.

V znanstvenem pogledu je stanje arheologije v Slovenskih goricah po povedanem mogoče strniti v naslednje točke:

1. Z arheološkimi raziskovanji so se do najnovejšega časa bavili iz ljubezni, zanimanja ali zaščitnih potreb v glavnem le nearheologi, kar je imelo za posledico v najboljšem primeru najdbe brez stratigrafskih ali celo najdiščnih podatkov in pogosto tudi pomanjkanje zadovoljivih najdiščnih poročil;

2. spričo pomanjkljive dokumentacijske podlage in drugih razlogov se doslej nihče ni ukvarjal z vprašanji prazgodovine, antike in zgodnjega srednjega veka na tem ozemlju, zlasti ne v njih celotnosti, vlogi pokrajine v širšem področju ali s perspektivo načrtnega proučevanja enega ali več problemov;

3. topografski pregledi pokrajine v zadnjih letih so prvič ustvarili trdno podlago za tovrstno raziskovalno delo, hkrati pa omogočili inventarni pregled najdišč za znanstveno in spomeniško rabo;

4. bodoča raziskovanja davnine Slovenskih goric bodo vodila k dosegljivim ciljem predvsem, če bodo sledila — razen zaščitnih ukrepov — načrtnemu proučevanju poglobitnih problemov, kot se trenutno kažejo: odkrivanje neolitskih naselij, razločevanje prazgodovinskih gomil od antičnih, ugotavljanje značaja ilirske železnodobne naselitve v odnosu do dediščine kulture žarnih grobišč in novo nastalih plemenskih središč, kataloška obdelava provincialnih gomilnih grobišč, odkritje ene ali več antičnih podeželskih stavb, topografsko proučevanje

antične naselitve glede na prometna pota in pomen prehodnih cest in pričetek načrtno zasnovanega raziskovanja staroslovenske davnine.

Spomeniško varstvene naloge v Slovenskih goricah so načelno določene z novim zakonom o spomeniškem varstvu.⁵⁰ V praktičnem izvajanju take zaščite pa bo glede na različni značaj arheoloških spomenikov na terenu potrebno uveljaviti nekaj določenih stališč. Nobenih bistvenih ovir ni pri zaščiti posamičnih arheoloških predmetov, ki so izven muzejskega varstva v zasebnih rokah ali šolskih zbirkah. Redki antični marmorni napisni ali reliefni kamni, kolikor so še ohranjeni, so vzdani v javnih stavbah, njihova zaščita pa sodi v krog splošne tehnološke zaščite kamnitih spomenikov na prostem. Ostali arheološki spomeniki na terenu, ki so po zakonu zaščiteni, sodijo po načinu zavarovanja v nekaj skupin. Medtem ko je za neogrožene brez težave mogoče zagotoviti jamstvo nadaljnjega obstoja že samo z obvestilom, opozorilom ali odločbo lastniku oziroma koristniku, terjajo ogrožena najdišča aktivne zaščite. Neogroženi spomeniki so predvsem mesta selišč, planih grobišč in gomil na gozdnih, deloma travniških in drugih nekultiviranih površinah. Največ je med njimi gomil, ki so ostale ohranjene večinoma le po gozdovih, tam pa so danes izpostavljene predvsem divjemu kopanju ali pa spreminjanju gozdnih površin v kultivirana zemljišča. Neogrožene so v glavnem tudi še obstoječe antične cestne trase v gozdovih ali pod sedanjimi kolovozi, kolikor ne postanejo žrtve krajevnih kopačev gramoza za razne potrebe. Trenutno na področju Slovenskih goric skoro ni gomil, ki bi bile izpostavljene neposrednemu uničenju, taka sprememba pa lahko marsikje nenadoma nastopi.

Najbolj ogrožene in iz leta v leto uničevane so v Slovenskih goricah ruševine antičnih stavb na njivah v zasebni in socialistični lastnini. Spomeniško varstvo ima tu na izbiro več ukrepov, od radikalne prepovedi nadaljnjega kultiviranja takih površin, do prepustitve objektov njihovi usodi. Praktično se bo tu najbrž treba v vsakem primeru posebej odločati v metodah zaščite glede na pomen sicer le s površja znanega objekta. Te metode bi na primer bile: trajna ali začasna prepoved posegov v površino spomenika, sistematična, delna ali sondažna izkopavanja objekta ali pa zadovoljitev z že danimi oziroma površinskimi podatki. V tem smislu je zavarovanje te vrste najdišč prvenstveno tudi materialne narave.

Poldrugo stoletje arheologije v Slovenskih goricah — od odkritja »negovskih čelad« pred 150 leti — je torej minilo ob robu velikih arheoloških dogajanj v slovenskem in sosednjem svetu. Bilo je večinoma plod naključij in vneme posameznikov, nasploh pa revnejše na pomembnejših najdbah. Arheološka veda se mu je le redko približala in še to predvsem v zbiranju najdb, bodisi iz Gradca ali Ljubljane. Kultiviranje pokrajine je verjetno uničilo precej najdb, zlasti po vrhovih, vendar še ne toliko, da ne bi bilo mogoče odkrivati tistih obdobj njene davnine, ki so imela v preteklosti poseben pomen. Po dolgi dobi dosedanjega zbirateljstva se torej obdobje načrtnega arheološkega raziskovanja šele pričinja.

¹ V tem sestavku je k Slovenskim goricam zajeto vse ozemlje med Dravo in Muro razen mestnih okolišev Ptuja in Maribora. Ker gre predvsem za oris naj nepopolnost podatkov ne moti.

² Prim.: R. Ložar, Razvoj in problematika slovenske arheologije, Zbornik za umetnostno zgodovino XVII, Ljubljana 1941, 111 id.

³ Medtem ko je bil milnik pod Humom kmalu po najdbi izgubljen, so bili antični kamni z reljefi v Muharjevem času že vzdani v cerkvene stene oziroma obzidja, njihovo poreklo pa je ostalo neznano.

⁴ Opis in risba sedaj izgubljenih najdb pri W. Schmid, Der Kultwagen von Strettweg, Führer zur Urgeschichte 12, Leipzig 1934, 37, op. 19 in 27, sl. 7.

⁵ Sedaj v Narodnem muzeju v Ljubljani, inv. štev. 6291.

⁶ Prvič so bili posamezni kosi sicer že omenjeni v Jahresberichte des Joanneums, Graz, 6, 1817, 20 in 11, 1821, 13, vendar je bila celotna najdba objavljena šele v Steyermarkische Zeitschrift 7, Graz 1826, 48, T. sl. 5—10.

⁷ Oznaka »negovske čelade« se je obdržala po prvih omembah najdbe iz negovske gosposčine, dasi je netačna. Najpodrobnejši opis, slike in razlago je podal P. Reinecke. Der Negauer Helmfund, 32. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1942, Berlin 1944, 117 id. Od novejšje polemike o časovni in kulturni pripadnosti najdbe prim.: S. Gabrovec, Arheološki vestnik I, Ljubljana 1950, 96 id in R. Egger, Die Inschrift des Harigasthelmes, Anzeiger der phil. hist. Klasse der Öster. Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1959, Nr. 5, 79 id.

⁸ V enem izmed poročil graškemu Zgodovinskemu društvu (Über die steiermärkische Donnerkeile — 1857) jih presoja kot narodopisno posebnost Slovencev v Prlekiji, imenovano »gromska strela« in uporabljeno za domačega varuha pred ognjem.

⁹ V poročilih o gomilah pri Ljutomeru Vrbnjak kopanje gomil pri Cezanjevcih posebej opisuje, medtem ko je izkopavanje gomil v Grezovščaku razvidno iz razlag F. Kovačiča (Srez Ljutomer, Maribor 1926, 3) o Vrbnjakovem kopanju gomil v ljutomerski okolici, odkoder so bogate najdbe shranili v cerkveni zvonik, tam pa so bile potem izgubljene.

¹⁰ Sedaj v Štajerskem deželnem arhivu v zbirki rokopisov.

¹¹ Prim.: poročilo Über heidnische Grabhügel, 1851, rokopis štev. 781.

¹² A. Müllner, Argo ga je tolmačil tudi kot F. Kovačič, Srez Ljutomer, 7 vidi v njem srednjeveški obrambni stolp.

¹³ MhVSt III, 1852, 26 (Rožengrunt), MhVSt IV, 1853, 258 (Lokavec), MhVSt X, 1861, 186, 192 (Sladki vrh, Spodnja Velka, Ščavnica).

¹⁴ MZK, 1874. Notica se najbrž opira na poročilo R. Puffa graškemu Zgodovinskemu društvu (Štajerski dež. arhiv, rokopis št. 602) o novcu iz nekoga vinograda.

¹⁵

¹⁶ Opis še neproučene najdbe pri F. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, 71.

¹⁷ Prim.: R. Ložar, istotam, 121 id.

¹⁸ Še neproučena založna najdba obsega bronaste predmete: dvojje suličnih osti, uhato sekiro s širokim rezilom, del tulaste sekire, tulasto dleto, del noža in najbrž še nekaj kosov.

¹⁹ Poročila o tem: F. Kovačič, Ostanke rimske vile pri Središču, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) 4, Maribor 1807, 229 id; isti, Izkopavanja v Središču, ČZN 5, 1908, 177 id; isti, Trg Središče, Maribor 1926, 75 id, slike.

²⁰ Poleg navedenega samo še dva Kovačičeva sestavka o Središču in Ormožu, A. Stegenškovo polemiko o lokalizaciji antične postojanke Curte, B. Sarievo notico o antičnih grobovih v Orešju, dvojje Baševih poročil o odkrivanju gomil v okolici Lenarta in Smodičeveo poročilo o keltskih najdbah na Ptujskem polju.

²¹ F. Zmazek, Voditelj v bogoslovnih vedah III, Maribor 1900, 376.

²² Tam omenjene gomile pri Grušovi, Negovi in Vurberku, »antični plani grobovi« pri Ruperčah in gradišče pod Vurberkom.

²³ Pri Kovačičevih poljudnih razlagah so časovne opredelitve najdišč večkrat zamenjane ali netočne.

²⁴ W. Schmid, Südsteiermark in Altertum, v Hausmann, Südsteiermark, Graz 1925, 1 id.

²⁵ F. Baš, Arheološke najdbe v Slovenskih goricah, ČZN XXIII, 1928, 145. Isti, Arheološka raziskovanja pri Sv. Lenartu v Slov. goricah, ČZN XXVI, 1931, 114 id. Tu so našeta še gomilna grobišča v Sp. Porčiču, Zg. Žerjavih, Vardi, Gočovskem vrhu.

²⁶ F. Baš, Der Ringwall von Bubenbergr (Novine), Carinthia I 143, Klagenfurt 1953, 181 id, z navedbo druge literature in W. Schmid, Zeitschrift des hist. Vereines für Steiermark (ZhVSt) 36, Graz 1943, 138 s slikami.

²⁷ Med drugo svetovno vojno je W. Schmid sondiral najdišče čelad v Ženjaku in teren keltske naselbine v Forminu (ZhVSt 36, 1943, 145).

²⁸ Celotno število kronološko razdeljenih najdb je znašalo v tem času 244.

²⁹ Muzej v Mariboru dotlej sploh še ni imel arheologa, muzej v Ptuju pa je prvič dobil dvoje arheologov za prazgodovino in antiko.

³⁰ Za poprej pobrane najdbe prim.: S. Pahič — V. Lorber, Arh. vestnik V, 1954, 335 id, T. III. Najdbe iz sondiranja v letu 1956 še niso objavljene (muzej Maribor).

³¹ V Sp. Porčiču najdena le konična skodela, v Šafarskem pa na njivi »Gradišče« fragmenti keramike poznega neolitika takoimenovane »slovenske skupine«. Najdbe iz sonde v Pavlovskem vrhu pripadajo bržčas neki starejši neolitski stopnji (muzej Ptuj).

³² Prim. podoben poskus W. Modrijana, Jungsteinzeitliche Funde aus Steiermark, Neue Chronik št. 15, priloga k časopisu Tagespost št. 121, Graz, 29. 5. 1953, 2—3.

³³ W. Schmid, Südsteiermarks in Altertum, 2—3.

³⁴ Za Osek prim.: Varstvo spomenikov VII, Ljubljana 1960, 289, 291. Za meč iz ormoškega kraja prim.: Vjesnik Arheološkega muzeja u Zagrebu 3. Ser. I, Zagreb 1958, 29, 30. Najdbe iz Kocjana, Trat in Ženika neobjavljene (muzej Maribor).

³⁵ Izkopavanja v Ormožu še niso objavljena (muzej Ptuj), prim.: Varstvo spomenikov VII, Ljubljana 1960, 280. — Ptujski grad: J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu, Dela SAZU 6, Ljubljana 1951. — O žarnih grobiščih je podal celotni pregled H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Röm. — Germ. Forschungen 22, Berlin 1959.

³⁶ Novoodkrita seliščne najdbe v Križevcih in G. Radgoni še niso preiskane (muzej Sobota). O Tillmitschu prim.: W. Modrijan, Aus der Vor- und Frühgeschichte der Steiermark, v Die Steiermark, Graz 1956, 86.

³⁷ Novoodkrita založna najdba v Peklu še ni objavljena, prim.: Varstvo spomenikov VII, 1960, 319.

³⁸ Risbe keramike pri H. Müller-Karpe, istotam, T. 122 zaradi neurejenega inventarja v mariborskem muzeju ne pripadajo vse Benediktu. Iz najdb v Hardeku je ohranjena le mala žarnogrobiščna skodelica z ročajem (muzej Ptuj).

³⁹ Za Pohorje prim.: W. Schmid, Die Ringwälle des Bacherngbietes. MPK II, 3, Wien 1915, 229 id. Za najdbe ob Solbi prim. pregled pri R. Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 195, 604 id.

⁴⁰ Prim.: W. Schmid, 15. Bericht der Röm. — Germ. Kommission 1923-24, Frankfurt 1925, 193 id. Kot na Pošteni srednjelatska fibula so bili na Novinah najdeni fragmenti keltskih tipov posod (muzej Maribor).

⁴¹ V Podravju so najjužnejše najdbe ob jugovzhodnem Pohorju pri Zrečah in Skomarju. Morda bi sodile sem tudi gomile pri Rečici v Savinjski dolini?

⁴² Po teritorialni razpostranjenosti se tipi grobov mešajo, podobno kot tudi v severni in severovzhodni sosesčini Slovenskih goric, zato bi v njih morali smeli prej videti socialno podlago.

⁴³ S. Pahič — V. Lorber, Arh. vestnik V, 1954, 325 id, sl. 5—6, T. I.

⁴⁴ Najdišča v Sp. Porčiču, Obratu, Benediktu, Drvanji, Ihovi, morda še Oseku in Trotkovi.

⁴⁵ V zadnjem opisu v Trg Središče, 1910, 75 id, T. XI—XII, so najdbe komaj omenjene. Tudi v mariborskem muzeju, kamor so prišle, je bilo vpisano le: dve antični skledici in nekaj kosov slikanega ometa, od staroslovenskih najdb.

⁴⁶ Domačini pripovedujejo, da so bili kamni teh zidov na pr. v Sp. Porčiču, Obratu in Pavlovcih uporabljeni za gradnjo domačij lastnikov. V Senežcih je lastnik zidal jez iz antičnih ruševin, drugod so kamenje odstranjevali zaradi ovir pri oranju (Zamušani).

⁴⁷ V naštetih in še drugih primerih so posamezne ali manjše skupine gomil v neposredni bližini stavbnih ostalin, ki jim zato verjetno pripadajo.

⁴⁸ Opis cestne črte pri J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 1936, 88.

⁴⁹ Prim.: V. Hoffiler — B. Saria, Antike Inschriften ..., 119. Prevoz kamnitnega gradiva bi bil možen tudi ob levem obrežju Drave, koder je delno odkrita cesta (J. Klemenc — B. Saria, Blatt Ptuj, 87).

⁵⁰ Uradni list LRS XVIII, Ljubljana 1961, št. 26, stran 385 id.

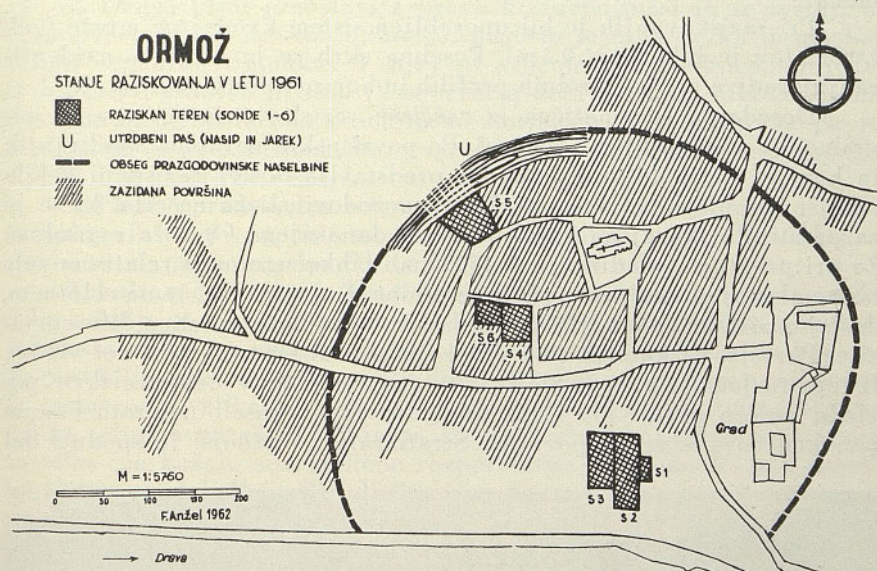
PRAZGODOVINSKA NASELBINA V ORMOŽU

Na levi strani aluvialne ravnine, po kateri teče Drava, se razprostira ob Slovenskih goricah od Velike Nedelje do Središča diluvialna terasa, ki se imenuje Ormoška dobrava.¹ Začenja se v ozkem pasu pri Veliki Nedelji in se med Ormožem in Središčem razširi na 5–6 km. Nad mlajšo ravnino se vzdiguje z izrazito ježo, visoko do 20 m, potekajočo premočrtno od zahoda proti vzhodu; spodnji del terase leži v višini 20–30 m, zgornji del v višini 50–60 m. Sestoji se iz ilovice, saj so Slovenske gorice, ki se dvigajo nad njo, skoraj iz same kongerijske sivice. Človeka je prostor, kjer se stikata visoka diluvialna terasa in aluvialna ravnina, posebno privlačil za naselitev. Tam, kjer dela Drava znaten ovinek proti severu, a se odbije ob miocenski živi skali, ki gleda izpod diluvialne Dobrave, leži na terasi urbano naselje Ormož.

Arheološka karta Ormoža in okolice² nam pove, da so do sedaj najstarejše znane najdbe kamnite sekire (mogoče neolitske),³ ki jih hrani ptujski muzej in izvirajo iz ormoške okolice; večje število pa jih ima graški muzej.⁴ Skromno neolitsko naselbinsko gradivo je znano iz Pavlovskega vrha⁵ Bronastodobni meč s polnim držajem iz Ormoža je slučajna najdba.⁶ V prehodni dobi med bronasto in železno se naselijo v dravski dolini nosilci kulture žarnih grobišč in zgradijo na prostoru današnjega Ormoža utrjeno naselje. Naselbino so odkrili l. 1955 in jo od takrat naprej ptujski muzej načrtno raziskuje. Na Hardeku, severovzhodno od Ormoža, je bilo nekaj več gomil; največjo je raziskal l. 1899 F. Ferk; izkopano gradivo pripada kulturi žarnih grobišč.⁷ V samem Ormožu je na parceli k. o. Ormož, št. 267/7, velika gomila, na kateri stoji stanovanjsko poslopje; kulturno je ne moremo opredeliti, ker manjkajo podatki o najdbah.⁸ V halštatski dobi ormoški plato ni naseljen; šele v poznem latenu je naselitev ponovno dokumentirana.⁹ Iz rimskega časa je poleg manjših najdb (novci, miljniki) znana rimska cesta, ki poteka severno od Ormoža; dvignjena trasa je predvsem dobro ohranjena pri Veliki Nedelji in pod Humom.¹⁰ Rimske gomile so znane iz Hajndla in okolice Hardeka.¹¹ O naselitvi v zgodnjem srednjem veku imamo skromen podatek.¹²

V literaturi nimamo nikakih poročil o najdbah, ki bi izvirale iz naselbine kulture žarnih grobišč v Ormožu, čeprav je gotovo, da so se pri gradnjah v prejšnjih stoletjih pojavljale. Ohranilo se je le ustno izročilo.¹³ L. 1954 je izvedla ekipa SAZU na parceli 69 k. o. Ormož

manjše sondiranje.¹⁴ L. 1955 je prevzel vodstvo raziskovanj v Ormožu arheološki oddelek mestnega muzeja v Ptuj. Ponovno sondiranje na parceli št. 69 je pokazalo, da gre tu za dobro ohranjeno plast naselbine kulture žarnih grobišč (prehodna doba med bronasto in železno). Sklenjeno je bilo, da se v nekaj letih naselbina načrtno razižče, predvsem teren, ki je zaradi novogradenj ogrožen. Raziskovanja so trajala od l. 1955 do 1962.¹⁵ Vodila jih je avtorica članka, sodelovalo je več drugih arheologov.¹⁶ V teh letih so arheološke ekipe raziskale del nezazidane platoja za nekdanjo sodnijo (parc. št. 69) in izvedle zaščitna izko-

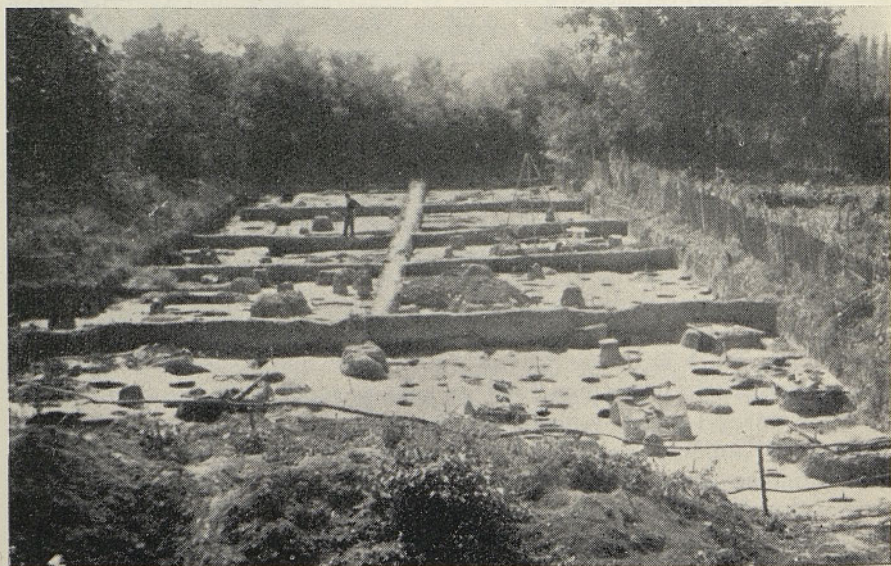
pavanja pred zemeljskimi deli za novogradnje ali ob njih (parc. št. 19, 23/1, 59).¹⁷ Odkrito gradivo hrani mestni muzej v Ptuj.¹⁸

Ob naselitvi v dolino Drave so prebivalci kulture žarnih grobišč izbrali ormoški plato za naselitev predvsem zaradi strateške lege ob reki in naravne utrjenosti na južni strani; na drugih mestih pa so naselje, ki so ga zgradili, utrdili. Ormoški plato je imel v prazgodovini drugačno obliko kot danes. Terasa je na južnem delu segala v bližino Drave; ob gradnji železnice, ki poteka vzporedno z reko, je bil odstranjen del hriba. V času raziskovanja naselbine smo v sondah II in III, ki so segale prav do sedanjega južnega roba parcele št. 69, ugotovili, da je ob robu naselbinski kompleks nenadoma prekinjen. Ob gradnji naselbine je bil uničen ves južni rob, da danes nimamo nikakih podatkov o obliki tega dela naselja. Na zahodnem in severnem delu Ormoža se je v loku ohranil zemeljski nasip z jarkom v dolžini 300 m in sega do višine 5 m.¹⁹ Leta 1959 so na parceli št. 23/1 pričeli z gradnjo stavbe in izravnali na tem delu napis v dolžini 100 m in zasuli jarek. Žal je bil v času, ko smo dela prekinili z zaščitnimi posegi, nasip na tem mestu

že v celoti odstranjen, vendar smo kljub temu dobili važne nove podatke. Prazgodovinski kompleks sega tudi na to parcelo, vendar nekaj metrov pred nasipom prenehajo sledovi naselbine. Tik pred notranjim pobočjem nasipa in delno že na njem pa se je nahajala poznolatenska naselbinska plast. To govori za dejstvo, da je nasip nastal v času prve naselitve v dobi kulture žarnih grobišč kot utrjen rob te naselbine. V tem primeru je bil na tak način utrjen ves prostor današnjega osrednjega Ormoža z gradom vred kot površina te naselbine, ki je glede na svojo strateško lego ob Dravi in obsežnost bila večjega pomena.²⁰

Pri raziskovanjih je bil uporabljen sistem kvadratne mreže (vel. kvadratov je bila $0,2 \times 0,2$ m). Posebna skrb se je vodila o evidentiranju gradiva in o kontrolnih profilih in horizontalnih načrtih.

Dosedanja sistematična in zaščitna raziskovanja so zavzela površino, ki meri približno 4500 m². Po površinskih najdbah, sondiranjih in konfiguraciji tal sklepamo, da predstavlja doslej raziskani del le manjši kompleks celotne površine prazgodovinskega naselja, ki se je razprostiralo skoraj na vsem prostoru današnjega Ormoža z gradom. Že pri prvotnem sondiranju l. 1955 smo lahko ugotovili relativno zelo tanko ohranjeno kulturno plast naselbine. Kulturni sloj je na celotnem, doslej raziskanem zemljišču zelo tanek in ne kaže posebne diferenciacije. Parcele, na katerih smo vršili raziskovanja, so služile kot vrtovi. Iz tega razloga je vrhnja plast prekopana in s tem v stratigrafskem pogledu uničen gornji del sloja prazgodovinske naselbine; zato imamo ponekod najdbe že na površini. Stratigrafsko važnejši je spodnji del

Pogled na sondo II — leta 1956

sloja, ki je ostal nedotaknjen; je pa glede debeline tudi skromnega obsega. Najnižji del sloja naselbine pa je sterilen in v njem ni kulturnih ostankov. Vsi vertikalni preseki prazgodovinske naselbine, čeprav izdelani tako, da režejo naselbinske objekte, nudijo precej enolično sliko. Njihove profile lahko razdelimo z ozirom na najdbe in strukturo zemlje na tri arheološke sloje:

1. Gornjo plast predstavlja 0,20 do redko 0,40 m prekopane humusne plasti (na južnem delu S III v gl. 20 cm plast rečnih oblic, debela 0,20 cm).

2. Druga plast predstavlja pravo kulturno plast in se sestoji iz različne zemlje, mešane z ilovico; pogosto je črna, težka in mastna zaradi organske trohnobe. V njej so arheološki naselbinski objekti in kulturno gradivo in situ. (V severnem delu S III sta bila zapažena dva stratigrafsko ločena naselbinska horizonta, med katerima pa je bil kratek časovni razmah, ker v gradivu ni razlike.) Debelina plasti 0,30 do 0,60 m, redko več.

3. Plast 3 predstavlja zelenosiva ilovnata osnova; kontrolni jarki so pokazali, da je popolnoma sterilna. V to plast segajo le vkopi za stebre stavb, jame za odpadke in drugo.

V kulturnem sloju je gradivo tipološko med seboj pomešano. Za sliko naselja so važna zapažanja v horizontalni stratigrafiji; nekateri raziskani predeli v naselbinskem kompleksu so bili sterilni in kažejo, da niso bili naseljeni (n. pr. velik del S IV). Čeprav je danes raziskana že razmeroma velika površina, je ostalo o notranji ureditvi naselja še veliko odprtih vprašanj. Objekti, ki jih razlagamo kot stanovanjske zgradbe, ne kažejo sistematične razporeditve. Na južnem delu naselbine je v sondah II in III odkrita štiri metre široka pot, tlakovana s prodniki, ki poteka v smeri VZ.

Med najpomembnejše rezultate raziskovanja v Ormožu lahko brez dvoma prištevamo odkrite sledove hiš, na temelju katerih lahko sklepamo o tlorisu nekdanjih zgradb, o njihovi razdelitvi in o uporabi posameznih delov hiš. Elementov, na osnovi katerih lahko damo zaključke, je več. V posameznih kvadratih je najdena velika količina hišnega lepa, ki večkrat kaže sledove ognja. Na osnovi tega lahko sklepamo o načinu, kako so bile hiše grajene. Pri hišnih stenah je bil prostor med vertikalnimi stebri izpolnjen s prepletom iz vej in šibja, včasih tudi z debelejšimi vejami. Preplet je bil ometan z debelim premazom iz gline, mešane s plevelom. Odtiski vej in šibja so na najdenih fragmentih jasno ohranjeni. V južnem delu sond II in III sovpada v plasti 2 odkrita množina hišnega lepa z jamami za stebre stavb v plasti 3. Razmeroma dobro stanje ohranjenosti je zaradi ugodnih zemeljskih pogojev. Pod črno humusno plastjo se v sivozelene ilovnate plasti jasno odražajo vkopane okrogle jame za stebre stavb in jame za druge namene, ki so danes izpolnjene s črno kulturno zemljo. Sivozelena ilovnata plast je drugače namreč popolnoma sterilna. Jame za stebre se pojavljajo zaradi zaporedne zidave na izkopanem terenu v taki množini, da je samo na nekaterih mestih možno sklepati na oblike stavb. Na površini, ki je danes raziskana, je ugotovljenih

več zgradb. Na južnem delu sond II in III predvidevamo, da sta ob poti, ki je tlakovana s prodniki, stali v prostoru, ki ga omejuje vrsta jam za stebre, dve zgradbi pravokotnega tlorisa. Za to govori dejstvo, da so jame za stebre vkopane v vrstah, da imajo približno enako obliko, enako globino in so tako pripadale eni zgradbi. Večja zgradba stoji v smeri VZ in je prvotno merila približno 14×6 m; pozneje so jo v enaki širini podaljšali. V sredini stavbe potekata dve vrsti jam za stebre, ki sta služili za oporo strehe, po vsej verjetnosti dvokapne. Jame za stebre so bile vkopane v ilovnato osnovo do 0,60 m; steber je bil včasih utrjen s prodniki. Domnevamo, da so poleg večjih zgradb, ki so služile za stanovanja, nekatere manjše služile kot gospodarska poslopja. Za Ormož so značilna ognjišča na prostem, izven zgradb. Na celotnem odkopanem prostoru je dobro ohranjenih 30 ognjišč in kurišč. V srednjem delu sonde II je stalo veliko okroglo ognjišče, ki pravzaprav sestoji iz dveh (v premeru ima 2,0 m, višina pa je 0,5 m). Presek skozi objekt kaže, da je bilo ognjišče večkrat obnovljeno na istem mestu. Osnovo tvori podlaga iz nabite sivozelene ilovice, na katero je položena plast prodnikov. Na prodnatem tlaku je ilovnat premaz, površina pa je še tlakovana s keramičnimi fragmenti. V neposredni bližini treh manjših ognjišč so bile odkrite velike bikonične posode, ki so verjetno služile za shranjevanje vode. Pri proučevanju gradbenih objektov ormoške naselbine kulture žarnih grobišč naletimo na težave zaradi pomanjkanja primerne komparacije. Redka naselja iz tega časovnega obdobja, n. pr. ptujski grad,²¹ Velem St. Vid²² niso dala stavbnih objektov. Najboljšo primerjavo imamo v naselbini na hribu Arany (pri Pecsvaradu na Madžarskem),²³ kjer so delno na prvotni eneolitski naselbini zgradili naselje prebivalci kulture žarnih grobišč. Odkriti stavbni objekti kažejo v načinu gradnje (vkopi jam za stebre), oblikah hiš in delno v materialu sorodnost z ormoško naselbino.

Poleg stavbnih objektov in ognjišč je dala ormoška naselbina vrsto drobnih predmetov materialne kulture. S tipološko analizo kulturnega gradiva in komparacijami z drugimi najdišči dobimo podatke za kulturno pripadnost in kronologijo. Odkrito arheološko gradivo je izredno bogato. Največ najdb je keramičnih; večkrat so bile odkrite in situ posode v fragmentih, kar velja predvsem za velike, ki so stale ob ognjiščih. Ostala keramika je bila najdena v fragmentih; v posameznih primerih so našli črepinje, ki so pripadale eni posodi, v različnih globinah in raztresene na večjem kompleksu.

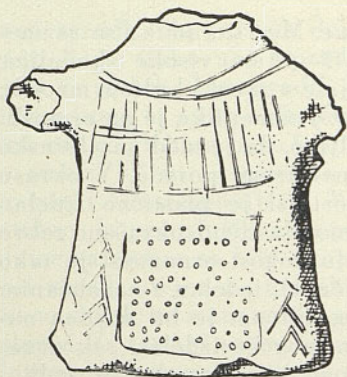
Ormoško kulturno gradivo lahko razdelimo na tri večje skupine: 1. Keramični predmeti za domačo uporabo in kultne namene, 2. Orodje, izdelano iz kamna, brona, kosti in rogovja, 3. nakit.

Poleg grobe keramike za vsakodnevno uporabo so ohranjene tudi skrbno izdelane in okrašene posode, med katerimi so nekatere brez dvoma uporabljane v kultne namene. Velike shranjevalne posode so zastopane z dvema tipoma, bikoničnim in jajčastoovalnim. Primerjalno gradivo iz grobišč v Podravju kaže, da so vršile tudi funkcijo žar v grobovih. Isto velja tudi za lonce s kroglastim trupom, z ročaji ali brez njih. Posebno skupino tvorijo skodele z navznoter upognjenim

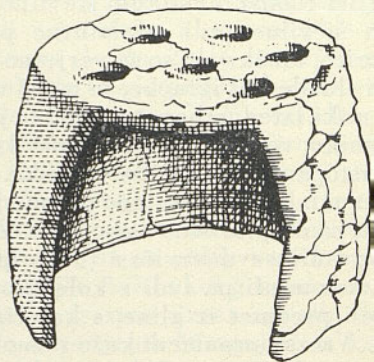
gornjim robom, ki so tudi številno zastopane. Med keramiko so razmeroma številne tudi miniaturne posodice (5–10 cm visoke skodelice, amforice, lončki), ki so se verjetno uporabljale v zvezi s kultom mrtvih; da bi služile kot igračke, je manj verjetno. Ornamentika je na ormoški keramiki izredno bogata; vendar je razumljivo, da je med naselbinsko keramiko več neornamentirane kot ornamentirane posode. V okrasu so zastopane skoraj vse tehnike. Najpogostejši je plastično izdelan ornament, kjer je na steno posode prilepljeno plastično, okrašeno rebro ali pa samo plastične vzbokline. Značilen in pogost ornament je tako imenovani psevdovrvičast (linije poševnih črtic), izdelan z nazobčanim predmetom ali pa tudi s koleščkom. Med gradivom je bil najden nazobčan predmet iz gline, s katerim je bilo mogoče izdelati tak ornament. Vrezan ornament kaže raznolikost geometrijskega okrasa; redkokdaj je inkrustiran. Poleg omenjenih načinov okraševanja se pojavlja tudi vdolben ornament. Našteti načini ornamentiranja se pojavljajo včasih kombinirani na eni posodi. Med slikano keramiko lahko uvrstimo nekaj fragmentov, ki so prevlečeni z grafitnimi pasovi. Keramika ima ustrezne paralele v grobiščih ruške skupine, kateri pripada ormoško naselje. (Ruše,²⁴ Pobrežje²⁵, Hajdina²⁶) in v naselbinskem gradivu (ptujski grad²⁷, Hajdina²⁸). Stične točke pa ima tudi s starejšimi fazami slovenskih halstatskih najdišč. Če gremo dalje, naletimo na paralele predvsem v naselbini Ripač na Uni pri Bihaču²⁹ in delno v Donji Dolini.³⁰ Na genetično zvezo keramike Podravja in Este II je bilo že opozorjeno.³¹ Marsikatero stično točko najdemo tudi med naselbinskim gradivom iz madžarskega najdišča Velem St. Vid.³² Na tem mestu ni mogoče dati poglobljene tipološke analize keramičnega gradiva, ki bi edina dala jasnejšo sliko. Med ostalim keramičnim gradivom je večkrat zastopan kozel za ognjišče (Feuerbock), ki je ovalne oblike z visoko cilindrično steno, spredaj odprto. Nad steno je vodoravna plošča z odprtinami, na kateri je stala posoda. Najbližjo primerjavo imamo na ptujskem gradu.³³ Zanimiv pojav so pekve zvončaste oblike z držajem na vrhu. Med obtežili razlikujemo piramidalne in prstanaste uteži ter bikonična, konična in okrogla vretenca za statve, ki so včasih okrašena. Žlice so zastopane samo z nekaj primeri.

Posebno skupino predstavljajo človeške (ženske in moške) in živalske (domače živali) glinaste figurice — idoli. V naši naselbini je odkritih večje število teh plastičnih predstav, kar je za časovno obdobje, kateremu naselbina pripada, presenetljivo. Izrazite antropomorfne (10 kosov) in zoomorfne (13 kosov) predstave so v zvezi s kultom. Idol, ki predstavlja žensko figuro, oblečeno v kratko obleko, ki jo naznačujejo navpični vrezi, ima paralelo v idolu iz grobišča v Mariboru³⁴. Ob velikem številu idoloplastike v Ormožu moramo pomisliti na balkansko sorodstvo, kjer je običaj izdelovati idole kot kultne objekte v rabi od neolita naprej. Poljedelske neolitske kulture Balkana poznajo predstavo o božanstvu plodnosti, kar kažejo upodobitve ženskih figur.

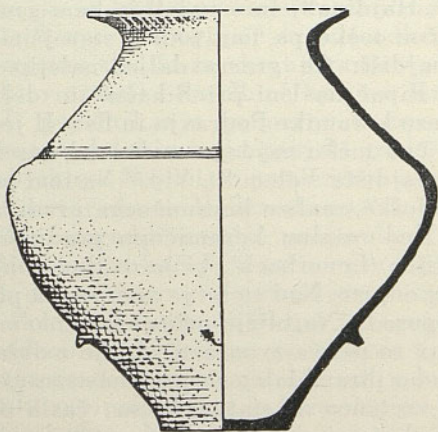
Kamenito orodje je v Ormožu najdeno v precejšnjem številu. V naši naselbini so močno zastopane žrmlje, ploščate in preluknjane

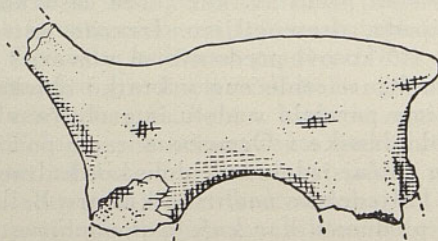
Ženski idol, inv. štev. 546. Vel. 1:1

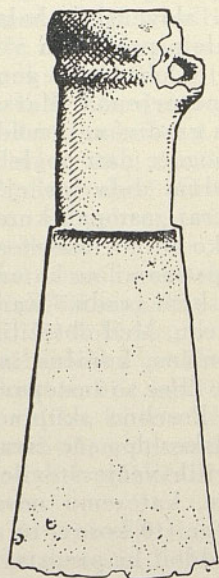
Kozel za ognjišče, inv. štev. 50299. Vel. 1:6

Velika shrambena posoda, inv. štev. 28377. Vel. 1:12

Živalski idol, inv. štev. 21079. Vel. 1:1

Tulasta sekira,
inv. štev. 4790. Vel. 1:2

sekire, dleta gladila in vretence, za kar nam daje paralele naselbinsko gradivo iz ptujskega gradu, Ripča, Velem St. Vida.³⁵

Bronasti predmeti so v naši naselbini izredno redki. Med orodjem poznamo en sam primer tulaste sekire z ušescem. Nakit pa predstavlja bronaste igle za spenjanje. Za bronaste predmete najdemo paralele v materialu dravskih grobišč.

Ormož, nova naselbina kulture žarnih grobišč v dravski dolini razjasnjuje nekatere probleme, vendar istočasno postavlja vrsto novih vprašanj, ki bodo razjasnjena z novimi raziskovanji. Pomembnost Ormoža je v tem, da smo dobili v kulturi, ki nam je znana pretežno iz grobišč, številno naselbinsko gradivo; predvsem pa presega Ormož lokalni pomen kot nižinski tip utrjenega prazgodovinskega naselja s stavbnimi objekti. Na drugi strani pa bi lahko dobili popolnejšo sliko o materialni kulturi prebivalcev, če bi poznali nekropolo in lahko vzporejali seliščne in grobiščne najdbe na eni lokaliteti. Če se priključimo mnenju, da so dravsko dolino naselili nosilci kulture žarnih grobišč v smeri od vzhoda proti zahodu in ustvarili lokalna središča ptujski grad — Hajdina — Maribor — Pobrežje — Radvanje in Ruše, lahko dodamo še Ormož, ki je s svojo strateško lego predstavljal pomembno točko.³⁶

Naselitev na ravnini ob reki je vsekakor dokaz za poljedelstvo, čeprav nimamo predmetov, ki bi jih lahko tolmačili kot poljedelsko orodje. Ostanke kosti in roževine nam pričajo o živinoreji in o lovu. Lončarstvo kaže na domačo obrt v naselbini, medtem ko je maloštevilen bron verjetno uvožen iz kovinskih središč zahodne Madžarske. Da se je prebivalstvo bavilo s poljedelstvom, je dokaz kult plodnosti, ki je viden v ženskih plastičnih figurah in je v naši naselbini imel važen pomen. O kultu mrtvih nimamo podatkov, ker še ni odkrita nekropola. Najdena človeška lobanja izpred ene izmed stavb je osamljen primer, na podlagi katerega ne moremo sklepati o pokopu (še posebej skeletnem) v samem naselju.

Obravnavane najdbe izpričujejo, da pripada ormoška naselbina prebivalstvu mlajše faze kulture žarnih grobišč prehodne dobe med bronasto in železno, v tako imenovano »ruško skupino«, ki obsega najdišča v dolini Drave od Ruš do Ormoža. Najdišča tvorijo zaključeno celoto, vendar se zaradi posameznih elementov lahko povežejo s širšim kompleksom najdb kulture žarnih grobišč v alpskem območju, Madžarskem, na Balkanu in v Italiji.

Na podlagi dosedanjih rezultatov raziskovanja ormoške naselbine vemo, da je bila nenadoma opuščena, kar je splošen pojav v vsej dolini; šele stoletja kasneje naselijo ormoški plato Kelti. Za vzrok nenadne odselitve so domnevali poslabšanje klimatskih prilik³⁷ ali pa vojne razloge. Ormoška naselbina je imela utrdben sistem, ki pa je zaenkrat premalo raziskan, da bi lahko ugotovili, v kateri fazi naselitve je bil zgrajen. Prav tako bo treba raziskati gomile in naselja na izvennižinskem podravskem območju, ker se zdi, da se na višinskih lokalitetah nadaljuje tradicija žarnih grobišč.³⁸

Podravska grobišča pripadajo obdobju Ha B, ki obsega čas 10. do 8. stol.; ormoška naselbina spada tudi v ta okvir. Podrobna kronologija je otežkočena zaradi nizkega števila bronastih predmetov: keramika, ki je sicer številna in raznolika, ni zanesljiva za datacijo. Po analizi celotnega gradiva lahko rečemo, da živi ormoška naselbina v mlajši fazi Ha B, v 9. in 8. stoletju, čeprav starinske oblike (n. pr. profilacija notranjega dela gornjega roba posod) kažejo vplive Ha A.

OPOMBE

¹ Anton Melik, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, 295.

² J. Klemenc, B. Saria, *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj*, Beograd — Zagreb 1956, 25.

³ Mestni muzej v Ptuj; inv. št. 3826 (Ormož), 3835 (Frankovci), 3856 Podgorci.

⁴ Dar F. Vrbjaka v petdesetih letih prejšnjega stoletja (*Mitteil. des historischen Vereins f. Steiermark VII 1857, 241*) in zapuščina J. Seyfrieda (78. Bericht d. Landesmuseums 1889, 35).

⁵ V aprilu 1959 so ptujski muzej obvestili o slučajnih najdbah na zemljišču Laha Jakoba, k. o. Pavlovski vrh, parc. št. 82. Manjše sondiranje ni dalo novih podatkov.

⁶ L. 1958 je vodstvu izkopavanj izročil meč F. Kovačič. Izvora ni bilo mogoče ugotoviti. (*Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1958, 30*).

⁷ V prazgodovinski zbirki mestnega muzeja v Ptuj: 1/ 3712: ornam. lonček s takastim držajem, 2/ 3715: konična skodelica z navznoter upognjenim gornjim robom.

⁸ J. Klemenc, B. Saria, *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj*, Beograd 1956, 25.

⁹ Pri raziskovanjih naselbine kulture žarnih grobišč so v zgornjih plasteh odkrili poznolatsko gradivo.

¹⁰ J. Klemenc, B. Saria, *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj*, Beograd 1956.

¹¹ O. c.

¹² V sipu prazgodovinskih plasti je bil na parceli št. 69, k. o. Ormož, najden obsenčni (bronasti) obroček s S-petljo, ki ga lahko datiramo v zgodnji srednji vek. Inv. štev. 5048.

¹³ Tov. Jakob Megla iz Ormoža se spominja, da so pred drugo svetovno vojno pri tlakovanju trga v Ormožu naleteli na arheološko gradivo. Shranil je skodelico z držajem in jo l. 1962 poklonil muzeju. Inv. štev. 30 453.

¹⁴ Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti VI. 1954, Ljubljana 1955, 132.

F. Stare meni, da je planota južno od nekdanje sodnije (t. j. parcela št. 69, k. o. Ormož) srednjeveškega izvora in da se je prazgodovinska naselbina nahajala na nekdanjem padajočem grebenu, ki je bil šele v srednjem veku izravnana. Kasnejša raziskovanja mestnega muzeja v Ptuj so pokazala, da gre tu za nedotaknjene prazgodovinske plasti.

¹⁵ Stroške izkopavanj je delno kril mestni muzej v Ptuj s svojimi rednimi proračunskimi sredstvi, delno pa takratni okrajni ljudski odbor Ptuj in občinski ljudski odbor Ormož z izrednimi dotacijami. — Vsem iskrena hvala.

¹⁶ V teh letih so sodelovali pri delu arheologi S. Pahič, L. Bolta, S. Gabrovec, T. Knez, S. Ercegovičeva, M. Slodnjakova, I. Janžekovičeva, I. Miklova in drugi. Tehnična dela so vršili: V. Šribar, F. Anžel, I. Munda, A. Hlupič. Izkopavanja so v letih 1955—60 obiskali tudi drugi arheologi in pomagali z nasveti. — Vsem iskrena hvala.

¹⁷ V l. 1955 smo izvedli na parc. št. 69 sondiranje (S. I.) v vel. 12×8 m. V l. 1956 je odkopana sonda na parceli št. 69 merila 70×18 m (S. II.). Pri delih l. 1957 smo odkrili na parc. 69 sondo v vel. 60×12 m (S. III.), v l. 1958 smo dokončali izkop sond II in III ter izvedli zaščitno izkopavanje ob zemeljskih delih za novogradnjo na parc. št. 19 (v vel. S. IV.). Prav tako smo v l. 1959 vršili zaščitno raziskovanje na parceli št. 23/1 v vel. 48×22 m (S. V.). V l. 1960 smo se posvetili urejanju gradiva. V l. 1961 smo nadzorovali zemeljska dela pri novogradnji na parc. 59 (S. VI.). Za l. 1962 so predvidena raziskovalna dela na utrdbenem pasu na severnem delu (parcele 23/2, 25, 24, 18).

¹⁸ Gradivo so preparirali in rekonstruirali delno v zasilnem laboratoriju na terenu v Ormožu. Prostore je dala na razpolago tov. Antolič Nežika in se ji za vsestransko pomoč, ki jo je v petih letih nudila ekipam, najlepše zahvalim. Dokončno je bilo gradivo rekonstruirano v laboratoriju mestnega muzeja v Ptuj; dela je izvršil preparator J. Gojkovič. — Domačini in šole iz Ormoža so bili redni obiskovalci terena v času del. Z rezultati raziskovanj je bila javnost seznanjena z razstavami in predavanji v Ormožu in Ptuj.

¹⁹ Glej načrt.

²⁰ Zahvalim se tov. S. Pahiču za sodelovanje pri raziskovanju nasipa v Ormožu l. 1959.

²¹ J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu; Ljubljana 1951.

²² K. Miske, Die prähistorische Siedlung Velem St. Veit I. B. Wien 1908.

²³ J. Dombay, Közéskori és kora-vaskori település nyomai a Pecsvaradi Aranyhegyen, 1958.

²⁴ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen; Berlin 1959, T. 108—115. S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah, Ljubljana 1957.

²⁵ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie, T. 118—121.

²⁶ o. c., T. 116, 117. — F. Stare, Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini; Arheološki vestnik I 1950, 31.

²⁷ J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu; Ljubljana 1951.

²⁸ F. Stare, Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini.

²⁹ W. Radimsky, Der prähistorische Pfahlbau von Ripač bei Bihać WMBH V. B. 1897 Wien, 29—125.

³⁰ WMBH 4. B. 1896; 5. B. 1897; 10. B. 1904.

³¹ H. Müller-Karpe, Disertacija (rokopis). S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah; Ljubljana 1957, 65.

³² Miske, Velem St. Veit.

³³ J. Korošec, Predzgd. nas na Pt. gr.

³⁴ ČZN 1933, Maribor, 59.

³⁵ Glej op. št. 21, 30, 22.

³⁶ S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah Lj. 1957, 54.

³⁷ W. Schmid, Der Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit Joanneum, B. II Graz 1940, 12.

³⁸ V gomili na Hardeku najdeno izrazito gradivo kulture žarnih grobišč. V mestnem muzeju v Ptuj.

POETOVJSKI ČETRTE MITREJ

S pomeniki Mitrovega kulta iz rimskega Poetovia-Ptuja sodijo med najvažnejše arheološke spomenike naših krajev. So zelo številni, v ruševinah imamo ohranjena tri svetišča s skoro celotnim inventarjem. Naš članek pa želi prikazati spomenike, ki so po vsej verjetnosti pripadali četrtemu takemu svetišču, kajti le malo je verjetnosti, da bi ti spomeniki prišli na mesto najdbe iz drugih treh svetišč.

Pomen mitričnih kultnih spomenikov je v tem, da nam dajejo vrsto podatkov o mitraizmu, verovanju in obredju, kakršnih spomeniki drugod po ozemlju rimske države niso dali, po drugi strani nam pa ti številni in dobro ohranjeni spomeniki po detajlnem študiju omogočajo rekonstrukcijo političnega, kulturnega in socialnega življenja starega Poetovia.

Mitraizem je verstvo perzijskega izvora, vendar je na svoji poti na zahod in skozi rimsko državo pridobilo nešteto sestavin verstev drugih narodov. Po svojem bistvu je značilen odsev duhovnega življenja vzhodnjakov. Vse predstave o svetu in življenju so osnovane na izrazitem dualizmu, to se pravi, da se v svetu vedno bojujeta dobro in zlo. Ti dve sili sta poosebljeni v dveh božanstvih, v bogu dobrega in svetlobe in bogu zla in teme. Med njima se neprestano bije boj za zmago.

Središče verovanja Mitrovih pristašev je bilo svetlobno božanstvo Mitra, ki je posegel v boj med dobrim in zlom kot poslanec vrhovnega boga dobrega in luči. Učlovečil se je z rojstvom iz skale in opravil vrsto dobrih dejanj. Zdi se, da je njegovo najodličnejše delo predstavljala težka daritev, žrtvoval je prvo stvaritev vrhovnega boga, bika, da se je iz njegovega telesa in krvi rodilo vse živo na zemlji. Živim bitjem in predvsem ljudem je Mitra pozneje pomagal z nešteto dobrimi dejanji. V boju si je tudi podvrgel tekmeča boga sonca in si ga spremenil v zaveznika, da ju je češčenje skoro enačilo. Nadalje so Mitrovi pristaši verovali, da se je Mitra po opravljenih nalogah zmagoslavno vrnil v nebo. Od vernikov je zahteval čisto življenje, a za tostransko trpljenje je obljubljal povračilo in plačilo po smrti.

To so skopi, zelo poenostavljeni obrisi verovanja. Kot omenjeno, se v njem združuje nešteto misli, prevzetih iz predstavnega sveta raznih narodov. Toda vse, kar o verstvu vemo, je zelo pomanjkljivo, ker verniki niso smeli o veri ne pisati ne govoriti, tako da je večina tega, kar

vemo o mitraizmu, plod bolj ali manj pravilnih razlag arheoloških spomenikov, predvsem kultnih podob, kipov in reliefov.

Verstvo je bilo zelo ekskluzivno. Oznanjalo je sicer misel o bratstvu in enakosti, a le med posvečenci. Obredov so se smeli udeleževati le posvečenci višjih stopenj. Napredovanje na strogo določeni lestvici vernikov je bilo povezano z različnimi obrednimi preizkušnjami. Stopenjske posvetitve je bilo sedem. O obredih moremo z gotovostjo sklepati le, da so skušali obnoviti Mitrovo daritev in da so združevali vernike pri kulturnih posameznikih. Opravljali so jih v svetiščih, ki so obokana in vkopana v zemljo skušala ponazoriti naravno votlino, kjer je Mitra daroval bika. Srednji del svetišča je bil poglobljen, na stranskih ploskvah so klečali ali sedeli prisotni posvečenci, obred pa so svečniki opravljali v srednjem delu mitreja. Na sprednji steni je bila vedno nameščena kulturna podoba, ki je prikazovala Mitrovo daritev v ustavljeni, povsod enaki obliki. Okrog nje so bile pogosto nanizane podobe z drugimi prizori iz Mitrovega mita. Drugje po svetišču pa so se vrstile druge podobe, zaobljubni oltarji z napismi z imeni darovalcev in bolj ali manj raznolike likovne predstave prizorov iz Mitrovega mita.

Mitraizem se je začel širiti na zahod in v Evropo že v 1. stol. našega štetja, vendar njegov zmagoviti pohod sodi v poznejši čas, v konec 2. in 3. stol. n. št. Širili so ga sužnji, trgovci, uradniki in vojaki, ki jih je v tem času vedno več prihajalo z vzhoda. Jasno je videti, da je največ spomenikov Mitrovega verstva ravno v krajih, kjer je bil priliv tega prebivalstva najmočnejši. Ker se je Mitra kot nepremagljivi bog udeleževal boja med dobrim in zlom, je bil že v bistvu bog vojakov. Kot nepremagljivi in pravični bog svetlobe in sonca je postal v 3. stoletju zaščitnik cesarske oblasti, ki se je morala opirati predvsem na vojaško silo. V tem času je postala vera v božanstvo sonca in svetlobe skoro državna vera. Še en važen činitelj je vplival na širjenje mitraizma, in sicer naraščanje števila gospodarskih, socialnih in političnih kriz v 3. stoletju, ki so privedle rimski imperij na rob propada. Zato se je prebivalstvo začelo množično oklepiti vere, ki je močnejše kot sredozemska verstva oznanjala plačilo za tostransko trpljenje v onstranstvu. Za nadaljnji razvoj duhovnega in kulturnega življenja Evrope pa je važno tudi dejstvo, da se prvič sreča z vero, ki oznanja odrešenje z žrtvijo in pridobitev posmrtni sreče s trpljenjem.

Na prvi pogled je jasno, da ima mitraizem nešteto stičnih točk s krščanstvom. Veliko sličnosti se je oblikovalo v stoletjih zavestnih in podzavestnih medsebojnih vplivov. Obe verstvi sta se nekako v istem času širili po rimski državi. Mitraizem je bil spočetka bolj razširjen, priljubljen v višjih slojih in pod državno zaščito. Vse to je moralo privedi do smrtnega sovraštva med pristaši obeh ver. V 4. stoletju je zmagalo krščanstvo zaradi svoje višje etike in večjega socialnega pomena in ne nazadnje zaradi tega, ker ni izključevalo žena. Ob zmagi pa je energično pometlo s spomeniki verstva v sončnega boga, zato zvečine najdemo ostanke kulturnih stavb in podob s sledovi nasilnega uničenja, rušenja in zasutja. To je za arheološko raziskovanje delno

ugodno. Spomeniki so res da poškodovani, a povečini so na mestu, kjer so bili postavljeni. (1.)

Na začetku smo omenili, da slove poetovijski spomeniki Mitrovega kulta daleč po svetu. Oglejmo si na kratko doslej znano. Na Spodnji Hajdini so leta 1898 naleteli v predelu svetišč na robu enega poetovijskih mestnih delov na malo svetišče, I. mitrej, ki je še danes na terenu pod zaščitno stavbo. Zgrajeno je sredi 2. stoletja in je eno najstarejših mitrejev v evropskih provincah. Zgradili so ga uslužbenci ilirske carine, ustanove, ki je dajala v drugi polovici 2. stoletja Poetoviu velik upravni pomen. Uslužbenci carine so bili prvotno sužnji posameznih zakupnikov te ustanove, pozneje pa cesarski sužnji in osvobodenci, pojav, skupen celi vrsti javnih služb. Bili so povečini doma z vzhoda, kar je razvidno iz njihovih imen, in so prinesli s seboj novo verstvo. Svetišče je postalo premajhno, zato so mu ob stran prizidali še eno, večje, II. mitrej. Raziskan je bil leta 1900. Inventar je v celoti prenesen v muzej in razstavljen v lapidariju. Zgrajeno je bilo to svetišče v začetku 3. stoletja. Obredov v njem so se udeleževali tudi povečini uslužbenci ilirske carine in posvečali vanj oltarje, med njimi tudi taki, ki so službovali po drugih krajih, pa so jih službeni opravki privedli v središče, Poetovio. Svetišče je bilo v rabi še do začetka 4. stoletja.

III. mitrej pa je bil odkopan leta 1913 na Zg. Bregu, sredi predela vil rimskega mesta. Tudi ta mitrej je pod zaščitno stavbo v stanju, kot je bil odkopan. Zgrajen je bil sredi 3. stoletja, in sicer so ga dali zgraditi ali vsaj obnoviti vojaki in oficirji dveh legij, vojaške posadke, ki je v tistih nemirnih desetletjih bolj ali manj uspešno skrbela za red in varnost naših krajev in se delno tudi vmešavala v reševanje političnih kriz. (2)

Toda tudi na levem bregu Drave so že dolgo domnevali obstoj Mitrovega svetišča, torej četrtega v celotnem številu. Leta 1886 je Premerstein objavil napis, najden pred nekdanjim dominikanskim samostanom, sedaj muzejem; v njem je omenjeno obnovljeno svetišče sončnega boga. Takoj je domneval, da bi mogli iskati mesto tega svetišča pod grajskim gričem prav na robu Muzejskega trga, kjer so že davno odkrili temelje, dolge do deset sežnjev, s kvadri rdečega marmora, velikimi 6—8 čevljev. (3) Del tega gradiva so verjetno porabili pri gradnji dominikanskega samostana do leta 1250 in pozneje pri gradnji obzidja. Svetišče na tem mestu bi bilo spet prav na robu rimskega mesta, ki se je tu končevalo in prehajalo v cesto z grobišči ob strani, po današnji Prešernovi cesti.

Leta 1957 se je tem starim najdbam pridružila nova. Na Muzejskem trgu so kopali jarek, v katerega naj bi položili vodovodno napeljavo. Pri tem so večkrat presekali močne antične naselbinske sloje pa tudi srednjeveške in poznejše zidove. Na oglu, kjer cesta zavije proti severu, nekaj metrov od grajskega pobočja, so delavci pri kopanju najprej prebili novejši zid, nato pa v globini 1,4 m pod ruševinsko plastjo naleteli na kose marmora, zložene v neke vrste tlak. Na njem je bilo mogoče tudi opazovati sledove kolesnic. Kose marmora

so takoj začeli dvigati. Izkazalo se je, da so med njimi tudi arhitektonski členi. Bili so drugotno uporabljeni; raziskovanje, ki ga je muzej opravil vzporedno z deli pri polaganju napeljave, ni prineslo nobenih zaključkov. (4.)

Med arhitektonskimi členi iz marmora naj omenim kaneliran polsteber in del listastega kapitela, pomembnejša pa je skupina plošč. Nekatere so brez okrasa in napisa, le dve imata na eni strani relief. Ni verjetno, da bi vsi ti členi spadali k eni stavbi, skupaj sodita le na koncu omenjeni plošči. Obe sta iz belega zrnatega marmora. Prva ima

Relief Sola na marmorni plošči, najdeni na Muzejskem trgu

zelo izlizano površino. Je 0,8 m dolga, 0,5 m široka in 0,2 m debela. Na njej je v plitvem reliefu izdelan polkrožen trakast rob. Nad lokom je v enem kotu ribji rep morske zveri.

Enak rob z dvema repoma v oglih jasneje vidimo reliefno izdelan na največji plošči, najvažnejši med najdbami. Tudi od te plošče je ohranjena le zgornja polovica. Visoka je do 1,1 m, široka 1,39 m in do 0,15 m debela. Zgornji in oba stranska robova so obklesani, da se je plošča tesno stikala s sosednimi členi. (Tudi morske pošasti-hipokampi so morali imeti trup na sosedni plošči). Na zgornjem robu pa je tudi po površini, ki ni zglajena, jasno videti, kako je bila plošča vridana v strop. Kot že omenjeno, teče po zgornjem delu profiliran trakast lok. Pod tem lokom pa je verjetno doprsje (spodnji del plošče je odlomljen) golobradega mladeniča z mehкими potezami obraza in bogatimi kodri.

Nosi krono iz 9 žarkov, ki mu v krogu obdajajo glavo. Oblečen je v spodnjo obleko z dolgimi rokavi in v na desnem ramenu z okroglo sponko spet plašč. Plašč je razvihran v vetru, da izpolnjuje ozadje figure pod svodom. Mladenič dviga desnico z iztegnjenimi prsti, z naprej zasukano dlanjo. Relief je zelo skrbno izdelan, vendar so gube obleke že ploske in desnica ni v pravem razmerju s telesom.

Po primerjavi z upodobitvami iz mitrejev moramo videti v našem reliefu mitrično kultno podobo. Pred nami je bog sonca. V ptujskih mitrejih je sicer večkrat upodobljen, a nobena upodobitev ni enaka naši. Drugod po imperiju sta ji še najbližje upodobitvi iz mitrejev z Aventina in Eskvilina v Rimu. (5.)

Zdaj pa si nadrobneje oglejmo pomen posameznih simbolov na reliefu. Ker je bil mitraizem vera s trdno določeno dogmo in obredjem, so tudi vse podrobnosti vsake kultne podobe imeli svoj določeni pomen. Skoro vsi mitrični reliefi itd. imajo za okvir trakast lok, ki naj bi ponazarjal nobesni svod. (6.). Tak pomen moramo torej verjetno pripisati tudi loku, ki tvori zgornji okvir našemu reliefu. Mitra in njegov tekmeč Sonce-Sol, s katerim se pa pozneje, kot omenjeno, skoro popolnoma enači, sta vedno upodobljena kot golobrada mladeniča s kontrastnimi lasmi. Značilni so orientalska obleka z dolgimi, tesno prilagajočimi se hlačami (ta kos obleke je tuj grškemu in rimskemu sredozemskemu svetu), koničasta čepica in tudi dolgi rokavi. Važna simbola sta krona z žarki in dvignjena desnica. Krona z žarki je znak boga sonca, vendar jo pogosto nosi tudi sam Mitra. (7.). Žarkov je na poetovijskih reliefih devet. Širok je tudi pomen desnice z iztegnjenimi prsti in naprej zasukano dlanjo. Več vzhodnjaškim verstvom tistega časa, ki časte božanstvo sonca, je skupna misel, da je bog sonca maščevalec vseh krivic, ker njegovi žarki preganjajo temo. Ta verstva so častila boga s priimkom »pravični«. Kretnja molitve k njemu so dvignjene roke z iztegnjenimi prsti in naprej zasukanimi dlanmi. Take upodobitve je mogoče najti na vrsti zanimivih nagrobnikov predvsem po vzhodnem delu države. Pod takimi nagrobniki so bili pokopani nasilno ubiti in njih nagrobnik je nekaka molitev k pravičnemu bogu sonca, naj maščuje smrt in jim podeli pokoj. (8.) V dvignjeni desnici boga sonca z našega reliefa moramo torej videti simbol tega, da je to božanstvo tisto pravično božanstvo, ki vidi in kaznuje vse krivice.

Važno je vprašanje starosti reliefa. Če njegov stil primerjamo z likovnimi upodobitvami iz drugih ptujskih mitrejev, se zdi, da je najbližje tistim, ki sodijo nekako v sredo 3. stoletja n. št.

Močnejšo oporo za datacijo pa moramo dobiti v podatkih o starejših najdbah. Kot že omenjeno, so nedaleč od najdišča našega reliefa našli napisno ploščo, na kateri se glasi napis: *Templum dei solis invicti Mithrae Aurelius Iustinianus vir perfectissimus dux labefactatum restituit* (CIL III 4039). To pomeni, da je višji funkcionar Aurelius Iustinianus, mož viteškega stanu, dal obnoviti poškodovano svetišče boga sonca, nezmagljivega Mitre. Po Iustinianovi funkciji in njegovem stanu je napis datiran v Dioklecijanov čas, torej v konec 3. in začetek 4. stoletja. (9) Dioklecijan je z energičnimi reformami rešil imperij,

ki je bil po krizah 3. stol. na robu propada, in je za nekaj časa vzpostavil spet red, v kolikor je bilo to sploh mogoče.

Leta pomirjenja za njegove vlade so našla svoj odmev v obnovitvi svetišča, o kateri je govora v napisu pred nami. (Sličen pojav moremo zaslediti v Il. mitreju, kjer so tudi posvetitve iz Dioklecijanovega časa, in tudi drugod po provinci Panoniji.) Obenem pa je važno vprašanje, katero svetišče je dal Iustinianus obnoviti. Napisna plošča je lahko prinesena od drugod. Ni nujno, da je stalo svetišče na mestu najdbe plošče. Toda ravno zato, ker je bil blizu najden še en mitrični napis in drugo gradivo, ki bi moglo soditi v svetišče, je Premierstein domneval na današnjem Muzejskem trgu tik pod grajskim gričem mesto še enega mitreja. Naš relief z drugo ploščo, ki kaže enako izdelavo, sodi spet nesporno v mitrični krog in je, najden na Muzejskem trgu, močan dokaz več.

Stilno bi mogli, kot rečeno, staviti relief v 3. stoletje. Tudi v tem torej ne izstopa iz celote, ki bi jo mogel tvoriti z drugimi najdbami in Iustinianovim gradbenim napisom. Ni se mogoče popolnoma opredeliti, ali je bil relief sestavni del svetišča, ki ga je dal Iustinianus popraviti, ali pa je bil vgrajen pri popravljanju. Zdi se mi verjetnejša prva možnost, vsekakor pa sodi relief nekako v drugo polovico 3. stoletja.

Kaj bi torej mogli povzeti iz vsega izvajanja? Ker se je na vznožju grajskega griča na Muzejskem trgu nabralo več najdb, ki nedvomno sodijo v krog kultnih spomenikov Mitrovega kulta, moremo zaradi novih najdb podpreti staro domnevo, da bi tam moglo stati še eno svetišče. Kdaj je bilo to svetišče zgrajeno, ne moremo točno vedeti, najverjetneje nekje v teku 3. stoletja. V Dioklecijanovem času obnovljeno, je bilo verjetno v rabi do konca Mitrovega češčenja v naših krajih, ki ga stavljamo v sredo 4. stoletja. Kakšno je svetišče bilo, seveda prav nič ne vemo, vendar po velikosti naše reliefne plošče sodeč ni bilo v primeri z drugimi ravno najmanjše, čeprav mitreji po navadi sploh niso bili veliki. Plošča z reliefom boga sonca bi mogla krasiti eno od stranskih sten. (Freske s podobnimi upodobitvami so krasile stranske stene mitreja pri cerkvi Sta. Prisca v Rimu.)

Vsekakor ostane četrti ptujski mitrej domneva, za katero pa je precej verjetnosti. Leta 1957 najdeni relief pa je sam po sebi nov važen arheološki spomenik, ki spet boljše osvetljuje duhovni in materialni svet davnih prebivalcev naših krajev.

LITERATURA

1. Kot osnovno delo za poznavanje mitriaizma nam služi F. Cumont: *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mythra*, Bruxelles. Med priročnimi monografijami omenjam še: F. Cumont, *Die Mysterien des Mythra* (nemško G. Gehrich), Teubner-Leipzig 1911; Saxl, *Mithras*, Berlin 1931.

2. Glavni podatki o ptujskih mitrejih so zbrani v: Abramić, Poetovio, Österreichisches Archäologisches Institut, Wien 1925; Abramić-Sovre, Poetovio, Muzejsko društvo v Ptuj 1925, str. 68 sl. in 162 sl. in v Hoffiller-Saria, Antike

Inschriften aus Jugoslavien I. Internationaler Verband der Akademien, Zagreb 1938, s tam citirano starejšo literaturo.

3. Saria-Klemenc, Archäologische Karte von Jugoslavien, Blatt Ptuj, Zagreb 1936, str. 39; Premerstein, Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen X, Wien 1886, str. 234 sl.; Kenner, Mitteilungen des Alterthumsvereines zu Wien, XI, str. 94, opomba 2.

4. Poročilo Arheološki vestnik, Ljubljana, XI—XII.

5. Cumont, o. c. Textes et monuments, Bruxelles 1899 in 1896. III. str. 203, št. 18; Vermaseren, Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae, Hague 1956, št. 354, 458, 483; Saxl, o. c. str. 30.

6. Cumont, o. c. I. str. 121.

7. Cumont, o. c. I. str. 200.

8. Cumont, Il sole vindice dei delitti ed il simbolo delle mani alzate, Memorie della pontificia accademia romana di Archeologia S. I. 1923, str. 63 in Cumont, Nuovi epitaffi col simbolo della preghiera al dio vindice, Rendiconti della pontificia Accademia romana 1927, str. 69.

9. Seeck, Dux v Pauly-Wissowa Realencyklopädie, str. 1869.

(CIL je kratica za obsežno zbirko rimskih napisov: Corpus inscriptionum latinarum, izdano pri Zvezi akademij znanosti.)

Bernarda Perc

IZ EGIPČANSKE ZBIRKE PTUJSKEGA MUZEJA

Arheološki oddelek ptujskega muzeja hrani manjšo zbirko originalnih staroegipčanskih predmetov. V kratkem želim bravca seznaniti z Egiptom, njegovo zgodovino in kulturo, in opisati nekaj egipčanskih predmetov iz ptujskega muzeja.

Stari Egipt predstavlja s svojim kulturnim razvojem veličasten primer najzgodnejšega razmaha človeškega duha in ustvarjanja. V antiki ni noben narod zapustil v sliki in pisavi, v kipih, grobovih in zgradbah tako obširne in stvarne predstave samega sebe kot egipčanski. Čas, katerega je egipčanski narod preživel na visoki kulturni stopnji, je trajal dolgo: od graditve piramid do obdobja, ko je Egipt postal rimska provinca, je preteklo več kot tri tisoč let. Če to časovno obdobje primerjamo z razvojem evropskih narodov, potem vidimo, da nas enako število let v Evropi pripelje daleč nazaj v prazgodovinsko dobo.

Za lažje razumevanje si oglejmo pregled egipčanske zgodovine.

Časovna razpredelnica:

- 4000 Prazgodovina (stara, srednja in mlada kamena doba)
- 4000 — 3200 Pozna prazgodovina (bakreno-kamena doba)
- 3200 — 2780 Zgodnja zgodovinska doba (doba Thinitov); 1. in 2. dinastija
- 2780 — 2280 Stara država (doba piramid); 3. do 6. din.
- 2280 — 2052 Prva vmesna doba; 7.—9. din.
- 2052 — 1778 Srednja država; 11. in 12. din.
- 1778 — 1567 Druga vmesna doba; 13.—16. din.
- 1567 — 1085 Nova država (velesila); 18. do 20. din.
- 1085 — 715 Tretja vmesna doba; 21. do 24. din.
- 715 — 350 Pozna doba; 25. do 30. din.
- 350 — 30 Grška doba
- 30 — 395 po n. št. Rimska doba
- 395 — 641 Bizantinska doba
- 641 Arabci osvojijo Egipt.

Zanimanje za stari Egipt sega daleč nazaj. Že v 5. stol. pr. n. št. je grški zgodovinar Herodot prepotoval Egipt, ga občudoval in napisal o svoji poti znano poročilo. Njemu so sledili zgodovinpisci kot Strabo, Diodor in drugi. V srednjem veku je Zahod vedno bolj izgubljal spomin na to daljno deželo; šele v času križarskih vojsk se je zopet zbudilo zanimanje zanjo. V tem času so bili arabski avtorji edini, ki so pisali o starem Egiptu. Konec 18. stoletja so postala potovanja na Vzhod številnejša in izšle so nekatere ilustrirane publikacije. Egiptološka znanost se prične v času Napoleonove ekspedicije v Egipt (1798—1801), ko je nastalo veliko delo »Opis Egipta«, in z l. 1822, ko je Champollion razbral hierogliffe. V prvi polovici 19. stoletja so odhajale v Egipt številne ekspedicije, katerih namen je bil kopirati važne tekste, risati

načrte in risbe spomenikov, svetišč, grobov, kipov, reliefov. V istem času se je razvilo divje ropanje pustolovcev; marsikateri evropski muzej se ima njim zahvaliti za svoje zbirke. S prizadevanjem nekaterih evropskih znanstvenikov sta bila kasneje v Egiptu ustanovljena Uprava za spomeniško varstvo in muzej, ki sta nadzirala izkopavanje in najdbe. Večal se je tudi krog strokovnjakov, ki so sedaj prihajali iz raznih držav. Največji del raziskovalcev, so dale Francija, Anglija in Nemčija, dalje tudi Italija, Švica, Amerika in Egipt sam. Danes sodelujejo pri odkrivanju starega Egipta tudi Belgija, Danska, Švedska, Sovjetska zveza, Poljska, Češkoslovaška in druge dežele. Zaradi velike aktivnosti je tudi opravljeno delo obširno. Leto za letom prinaša nova odkritja. Leta 1922 je svet razburilo senzacionalno odkritje Tutanhamovega groba s številnimi zlatimi predmeti. Čeprav so najdbe važne, je za znanost pomembnejše delo znanstvenikov, ki so objavljali tekste, pisali o zgodovini, religiji, umetnosti. Publikacije so izredno številne. Danes imamo n. pr. popoln slovar staroegipčanskega jezika, topografsko bibliografijo; redno izhaja osem egiptoloških in več orientalističnih revij. Letno izide skoraj 1000 novih knjig in člankov o Egiptu. Čeprav je v egiptološki znanosti opravljeno že veliko delo, je egiptologija pravzaprav mlada veda in je dela še za stoletja dovolj.

Ime Egipt je prišlo k nam iz grškega preko latinskega jezika. Mesto Memphis je bilo poznano domačinom tudi pod imenom Hikuptah. Grki so iz njega naredili besedo »Aigyp̄tos« in naziv glavnega mesta prenesli na celo deželo. Stari Egipčani so s svojo bogato slikovno pisavo najbolje označili značaj dežele. Imenujejo jo »Črna in Rdeča dežela«. Rdeči del so vroče puščave ob Nilu in kamen, ki je ohranil kulturo faraonov v tako veličastni obliki; črni del dežele pa je rodovitna dolina, delo Nila, ki vsako leto naraste, preplavi deželo in nalaga nanjo svoje rodotivno blato. Hieroglifski znak za Egipt je izražen z dvema rastlinama: s cvetočim ločjem in stebлом papirusa. To sta simbola Gornjega in Spodnjega Egipta. Egipt je namreč v geografskem in političnem smislu dvojna dežela. Gornji del predstavlja skoraj 1000 km dolga dolina, ki je največ 30 km široka; spodnji del pa tvori trikot — Nilova delta (vel. 150×200 km), ki jo je naredila reka; nekoč je skozi njo teklo sedem Nilovih rokavov, danes tečeta le še dva.

Egipt je pravzaprav zaprta oaza in obenem odprto križišče. Že od vsega začetka so nanj vplivali sosedni svetovi: Sahara, »črna« Afrika, Prednji vzhod in Sredozemlje. Vendar ga je njegova geografska okolica toliko osamila in mu dala svojstven značaj, da je bil sposoben ustvariti visoko kulturo in jo ohraniti skozi tisočletja.

Egipčani niso poznali kontinuiranega časovnega štetja. Dobo vladanja vsakega vladarja so pričeli šteti znova. Rekli so n. pr. »Leto 6 kralja Amēnophisa« ali »Leto 20 kralja Ramsesa«. Tako je imel Egipt vrsto kratkih časovnih razdobj, v katerih ni bilo mogoče ničesar sklepati o časovnem razmerju vladarjev med seboj. Le v nekaterih časovnih obdobjih so Egipčani delili kralje v skupine — dinastije. Današnje delitev egipčanske zgodovine na 30 dinastij je izvršil svečenik Manetho, ki je v 3. stol. pr. n. št. napisal zgodovino Egipta za svoje grške kralje. Čeprav danes vemo, da ta delitev vedno ne ustreza stvarnim razmeram in da o obstoju posameznih Manethovih dinastij lahko dvomimo, je v egiptologiji sprejet pojem »dinastija« in njegovo štetje iz praktičnih razlogov.

Egipčani so razdelili leto na 365 dni z 12 meseci po 30 dni in 5 dodatnih dni na koncu. Štirje meseci skupaj so tvorili en letni čas. Letne čase so imenovali: poplava, setev in žetev. Če so hoteli zabeležiti datum, so napisali: »Leto 5 kralja Ramsesa, 3. mesec setve, dan 15.« V začetku so verjetno po-

znali gospodarsko leto, od začetka ene poplave Nila do druge. V času, ko se je bližala poplava (sredi julija), se je zjutraj pojavila na nebu zvezda Sirius (egipč. Sotis). Egipčani so smatrali, da ta zvezda prinaša poplavo, zato so ta dan določili za začetek novega leta. Edina napaka je bila, da niso poznali prestopnega leta, kar pa je nam omogočilo časovno opredelitev njihove zgodovine. Egipčani so delili dan in noč na 24 ur, samo da so bile ure v začetku različno dolge, poleti so podaljšali dnevne ure, pozimi pa nočne. Egipčansko razdelitev dneva in koledar so prevzeli Grki in je z manjšimi spremembami pri nas še danes v veljavi.

Ko govorimo o egipčanski zgodovini, moramo vsekakor omeniti posebno ugodne pogoje, ki so jih v Egiptu imeli za obstoj spomeniki materialne kulture in pisani viri. Suha klima in ohranjujoča moč peska sta ohranila celo predmete iz zelo propadajočega materiala, kot sta les in papirus. Naklonjenosti narave je pomagala tudi posebnost človekovega oblikovanja. Egipčan je živel od zgodnjih časov pa do nekaj stoletij pred našim štetjem v prepričanju, da je življenje po smrti nadaljevanje tostranskega življenja. Zato je skušal ohraniti telo; balzamiral ga je in tako je nastala mumija. Poleg tega je postavil v grob telo iz trdnega materiala in tako ustvaril plastiko človeške figure in z njo veličastno vrsto oblik upodablajoče umetnosti. Mrtvemu so dali v grob predmete vsakdanje uporabe: od posode preko okrasnih predmetov in obleke, miniaturnih predstav izdelovalcev do predstav njihovih delavnic. Grobovi predstavljajo zakladnico kulturne zgodovine, ki v svoji pestrosti nima primerjave. Poleg spomenikov materialne kulture so se zaradi posebnih pogojev ohranili dobro tudi pisani spomeniki. Na prvi pogled se zdi težko razumljivo, da so se ohranili nežni listi papirusa, to se pravi rastlinska substanca. Egipčani so dajali mrtvim v grob tekste na papirusu. Poznavanje egipčanske pisave pa ni odvisno samo od tekstov na papirusu, pisava je tudi na kamnu in lesu. Stene grobov in svetišč so polne biografskih, zgodovinskih in religioznih tekstov. Egipčansko pisavo — hierogliffe so več stoletij smatrali za tajinstvene simbole. Leta 1799 so francoski vojaki, ki so pripadali Napoleonovi ekspediciji, našli pri Rosetti v Nilovi delti črno kamnito ploščo iz leta 196 pr. n. št. Na njej je vklesan isti tekst v treh različnih jezikih: v hieroglifskem, demotskem in grškem. S primerjavo so znanstveniki razvozljali hieroglifsko pisavo. Hieroglifška pisava se je pojavila v Egiptu v času 1. dinastije (po l. 3000 pr. n. št.); zadnji napisi, ki jih poznamo, izvirajo iz 4. stol. po n. št. Hieroglifška pisava je dekorativna, njeni znaki sestojijo iz majhnih skrbno izdelanih figur; nastopa kot slikovna pisava na stenah staroegipčanskih zgradb. Kurzivna oblika hieroglifov je hieratska pisava, ki so jo uporabljali od stare države naprej za pisanje na papirus. Od pozne dobe naprej in v grškorimski so pisali tudi z demotsko pisavo, ki je nekoliko spremenjena hieratska. Najmlajša oblika egipčanske pisave je koptska, pisana z grškimi črkami; predstavlja jezik krščanskih Egipčanov.

Ce si ogledamo stare egipčanske spomenike v njihovem naravnem okolju, razumemo, da so v tej jasni, enostavni in širni naravi morale nastati tako monumentalne gradnje, kot so piramide, sfinge in ogromna svetišča z velikanskimi stebri, mogočnimi piloni in kipi kraljev nadnaravne velikosti. Čeprav je veliko svetišč iz stare in srednje države uničenih, ni dežele na svetu, v kateri bi se božanstvom posvečena svetišča ohranila iz časov pred sto generacijami v takem številu kot v Egiptu. Egipčansko svetišče ustreza v svoji temeljni obliki stari egipčanski hiši. Dvorišče hiše se pretvori pri svetišču v velik prostor, ki je dostopen vsem obiskovalcem. Preddverje hiše ustreza pri svetišču stebrejšni dvorani. V privatni hiši tvori soba hišnega gospodarja središče, v svetišču je to najsvetejši prostor. Dober primer egip-

čanskega svetišča je Chonsovo svetišče v Karnaku. Piloni, stene, stropi in stebri svetišč so bili okrašeni s slikovnimi predstavami in napisi. Deli svetišča, ki so bili dostopni ljudstvu, so imeli v reliefu zabeležene važne državne dogodke.

Najstarejši stebri, ki jih poznamo, izvirajo iz doline Nila. Iz enostavnih kamnitih stebrov 4. dinastije so se razvili osem in šestnajstrobn stebri; poznajo tudi že kaneliranje. Razen teh so poznali okrogel steber. Egipčani so našli vzor za svoje stebre predvsem v naravi. Izbrali so papirusovo steblo, lotosov cvet in palmo.

Egipčanski grob se je razvijal od navadne jame v najstarejši dobi preko mastab, stopničaste piramide v pravo piramido in kraljeve grobove v skalah. H grobu je spadal kultni prostor. Grobovi so se nahajali vedno na zapadni strani Nila, kajti Egipčani so verovali, da gre duša umrlega v podzemski svet, ki so si ga zamišljali na zapadu, na strani sončnega zahoda, »tam, kjer se sončni bog spušča vsak večer v svoj grob.« Kasneje so mrtve zato imenovali »zapadni«.

Pravo predstavo o egipčanski umetnosti dobimo šele takrat, če poznamo poleg monumentalnih zgradb tudi reliefe, stensko slikarijo v grobovih in še plastiko. Ti kipi predstavljajo pristne portrete, resnično predstavo upodobljenega. Umetniki so smatrali, da je življenjska pristnost važnejša od lepote nega ideala, ki so ga kasneje razvili Grki. Velik pomen so v egipčanski umetnosti imeli reliefi v grobovih. Prikazujejo vsakdanje življenje umrlega, pogrebno svečanost in religiozne obrede. Najbolj pogost je plitev relief, ki ga smatramo za najstarejšo obliko. Bili so poslikani, vendar so barve uničene ali pa so zbledele. Pri delu se je umetnik moral držati določenih stilnih pravil. Egipčani niso poznali perspektivne predstave, ki so jo pozneje razvili Grki. Držali so se pravila, da je na sliki človeška glava predstavljena od strani, oko od spredaj, medtem ko so prsi, telo in noge predstavljeni od strani. V skupini je bila glavna oseba vedno večja od ostalih. Če stene groba niso bile pripravne za relief, so prizore slikali. Barve so še danes kakor sveže. Nekatere kompozicije kažejo izredno lepoto, brez prehodov in senc, kot egipčanska pokrajina, kjer pri ostri dnevni svetlobi tudi manjkajo vmesni toni in prehodi.

Egipčan je poznal krajevne in svetovne bogove. Krajevni so bili zaščitni bogovi za posamezne pokrajine, mesta in vasi; v najstarejšem času so si jih predstavljati kot rastline ali drevesa (n. pr. Hator kot sikomoro), kasneje kot živali (n. pr. Horsa kot sokola, Bastet kot mačko). Z začetkom zgodovinskega časa so bogovi dobili človeško postavo. Božanstva, čaščena kot živali, so bila predstavljena s človeškim telesom in živalsko glavo. Svetovne bogove so častili v vsej državi: Geb (bog zemlje), Nut (boginja neba), Ra (sončni bog), Oziris (bog podzemeljskega sveta) in dr. Poleg teh so častili tudi svete živali (n. pr. bika Apisa v Memphisu).

Stari Egipčani so verovali v posmrtno življenje. Kot pri številnih božanstvih ni bilo enotne predstave, tako so tudi o posmrtnem življenju obstajale različne domneve. Gotovo pa je bilo, da je na »poljane blaženih«, kot pravijo egipčanski teksti, lahko prišel tisti, »ki je bil dober na zemlji« in ki je »pravično živel«. Mrtvi je stopil pred sodišče, ki mu predseduje Oziris, bog podzemlja; 42 sodnikov izreče sodbo, ki je odvisna od »zadržanja v življenju na zemlji.« Srce so smatrali za sedež vesti. Pri proučevanju 42 grehov ga dajo na tehtnico, medtem ko je na nasprotni strani kot simbol za pravico in resnico nojevo pero. Šele po uspešnem preizkusu je umrlemu prosta pot na »poljane blaženih«. Zaradi globoko zakoreninjenega verovanja v onstransko življenje in nesmrtnost duše (egipč. ka) lahko pri starih Egipčanih ra-

zumemo kult mrtvih. Ker je »ka« obstajal le, če se je ohranilo telo, so truplo balzamirali. Sorodniki so morali prinašati v grob darila in s hrano skrbeti, da umrli ni bil lačen in žejen. Stene groba so bile okrašene s predstavami iz življenja umrlega. Verovali so v magično moč teh slik, ki naj bi umrlemu služile kot nova resničnost.

Suženjski družbeni red se v tri tisoč letih stare egipčanske zgodovine ni veliko spremenil. Ob propadu stare države je sicer prišlo do revolucije, kasneje, v novi državi, do bojev med kraljem in svečeniki in večkrat do notranjih nemirov, ne pa do sprememb. V tekstih je zanimiv opis stavk delavcev v času Ramsesa III. (okoli l. 1165 pr. n. št.) v Dolini kraljev, kjer so gradili kraljeve grobove. Nastale so zaradi zakasnitve plač. Verjetno gre tu za prve skupne proteste delavcev sploh. Poudariti pa je treba, da je to gibanje bilo omejeno samo na delavce pri gradnji kraljevskih grobov, saj so ti zaradi pomembnega dela, ki so ga opravljali, imeli poseben položaj.

V zadnjih letih je zanimanje za stari Egipt zopet oživel v zvezi z gradnjo novega jezusa pri Assuanu. Želja, da bi z jezovi zajezili Nil za umetno namakanje, je že stara. Pred 3800 leti je faraon Amenemhet III. uspel zajeziti vodo pri Fajumu, v srednji dolini Nila. Šele v 20. stol. so egipčanski namakalni sistem temeljito spremenili s pomočjo velikih jezov. Leta 1902 so pri Assuanu zgradili jez in ga kasneje še zvišali, tako da znaša danes njegova kapaciteta 500 milijonov kubičnih metrov vode. V času visoke vodne sezone, v juliju, so zapornice odprte, da lahko blatna voda neovirano teče in naplavlja deželo. V začetku oktobra zapornice zapro in reko zadržijo. Zgodaj spomladi, ko vode primanjkuje, služi asuanski jez kot rezervoar, ki namaka deželo. Za današnje potrebe ZAR, ki v novem družbenem sistemu teži k poljedelskemu in industrijskemu razvoju države, asuanski jez ne zadostuje več. Zato so l. 1959 pričeli južno od Assuana z gradnjo novega jezusa, ki bo lahko zajezil tridesetkrat več vode kot stari. Jez bo dvignil vodno površino na približno 300 km egipčanskega ozemlja in na 180 km sudanskega ozemlja za več kot 60 m. Gornja dolina Nila — Nubija — se bo spremenila v jezero, ki se bo razprostiralo od Assuana v Egiptu do katarakta dal v Sudanu. Dolgo bo približno 500 km, široko pa do 25 km. V tej dolini pa se nahajajo arheološki tereni in spomeniki, ki bodo za vedno izginili pod vodo. Nekateri od njih, posebno Philae in Abu Simbel, spadajo med najboljša dela, ki so nam ohranjena iz preteklosti, zato bi njih uničenje predstavljalo nenadomestljivo izgubo za človeštvo. ZAR se bavi s problemom rešitve nubijskih spomenikov, odkar je bil sprejet projekt zgradbe. Vlada se je obrnila na UNESCO s prošnjo za mednarodno sodelovanje pri reševanju nubijskih spomenikov. Generalni direktor UNESCO je v znanem pozivu na pomoč pozval ves svet k sodelovanju. Med drugim pravi: »Ne preseneča nas, da sta vladi ZAR in Sudana poklicali mednarodno telo, UNESCO, da bi pomagalo rešiti ogrožene spomenike. Ti spomeniki, katerih izguba je lahko tragična, ne pripadajo samo državam, ki jih imata. Ves svet jih ima pravico videti ohranjene. So del skupnega nasledstva, ki vsebuje Sokratovo sporočilo in freske iz Ajante, ruševine Uxmala in Beethovnovе simfonije. Zakladi splošne vrednosti zaslužijo splošno zaščito...« Predlog za mednarodno akcijo je bil sprejet in so dela že v teku. Jugoslavija sodeluje že od vsega začetka.

Kot v druge evropske muzeje so tudi v naše prihajale egipčanske zbirke, kupljene v Egiptu. Predvsem je znana zbirka zagrebškega muzeja. V Sloveniji imamo največjo zbirko v Narodnem muzeju v Ljubljani, posamezne predmete pa imajo tudi drugi muzeji.⁴ Skromna, a vsekakor zanimiva je egipčanska zbirka, ki jo hrani arheološki oddelek ptujskega muzeja. Bila je last prof. Ferka, ki jo je z drugimi arheološkimi predmeti podaril muzeju

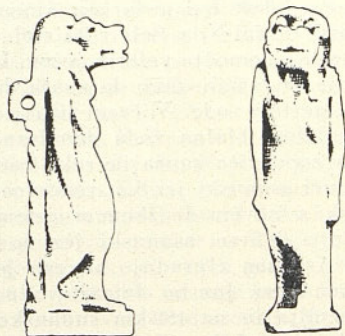
leta 1889. Šteje 58 komadov. Najštevilnejši so amuleti; med 26 komadi prednajačijo amuleti v obliki bogov in svetih živali; zastopani so pa tudi skarabeji in dr. Zanimive so ovratnice iz fajančnih biserov z obeski — amuleti. Tu so še ušebti figure, maske z mumije, bronasta situla, bronasta statueta, balzamirana ptica in del noge človeške mumije. Podrobneje si bomo ogledali šest predmetov: amulet boginje Taurt, amulet — skarabej, ušebti figuro, bronasto situlo, masko z mumije in balzamirano ptico.

1. Amulet boginje Taurt⁵

(Inv. štev. E 1)

Na majhnem podstavku stoji na zadnjih nogah gola figura samice nilskega konja z levjimi nogami in človeškimi rokami. Hrbet je predstavljen v obliki krokodila. Zadaj ima ušesce za pritrditev.

Vel.: viš. 4,8 cm, šir. 1,7 cm, deb. 1,4 cm. Material je svetlomodra fajansa.

Amulet boginje Taurt

Amuleti so zaščitni predmeti, ki naj bi varovali vsakega, ki jih nosi (živega ali mrtvega); ščiti delno material sam ali pa oblika. Nosili so jih okoli vratu na vrvici ali pa so jih zavili med zavoje mumije. So iz zlata, bron, kamna, stekla, najpogosteje pa iz fajanse. Egipčanska fajansa sestoji iz kvarcitnega jedra, ki ga v talilnem postopku prevlečejo z glazuro različne barve. Egipčani sami so fajanso imenovali »tisto, kar se sveti«. Tipična barva fajanse je od temne indigomodre do mandeljnastozelene. Iz fajanse so izdelovali razen amuletov še bisere, figure vseh vrst, skarabeje, posode, ušebti figure in druge predmete. Seznam amuletov je izredno obširen: tu so bogovi, svete živali, kraljevski emblemi, skarabeji idr. Znani egiptolog Flinders Petrie razlikuje na osnovi proučevanja 270 različnih vrst amuletov, najdenih v Egiptu, pet velikih skupin.⁶ Amulet boginje Taurt spada v njegovo peto skupino: amuleti v obliki božanstev, in sicer v podskupino b) amuleti živalskih bogov.⁷ Boginja Taurt je bila zaščitnica poroda; beseda pomeni »velika«. S tem si tudi lahko razlagamo izredno številnost njenih predstav v obliki amuletov in statuet. Našemu amuletu sličen komad se nahaja v Narodnem muzeju v Ljubljani,⁸ inv. štev. R 8151, samo da ima ta ušesce za pritrditev na glavi. Petrie smatra za soroden amulet⁹ verjetno možnost datacije od XVIII. din. do ptolomejske dobe. Tudi naš amulet lahko datiramo v pozni čas.

2. Amulet v obliki skarabeja

(Inv. štev. E 25)

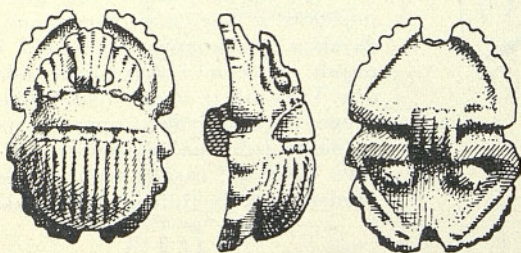
Dobro izdelana plastična predstava hrošča (*Ateuchus sacer*).

Na spodnji strani ima ušesce za pritrditev.

Vel.: dolž. 3,2 cm, šir. 2,2 cm, deb. 1,5 cm.

Material je svetlozelena fajansa.

Sveti hrošč, ki so ga Egipčani imitirali v kamnu ali fajansi, je bil ena izmed oblik sončnega boga Ra in se je imenoval Khepri. Na spomenikih ga vidimo predstavljenega, kako drži med zadnjimi nogami sončni disk. Popolnoma enako v naravi živ hrošč vali blatne kroglice, v katerih so jajca. V hie-

Amulet v obliki skarabeja

roglih so s sliko skarabeja označili abstrakten pojem, kot je verbum cheper, ki je prvotno pomenil »v neki obliki nastati«. Egipčani so povezovali s to živaljo predstavo o pranasanku, ker so smatrali, da ta hrošč nastane iz blata, v katerem so jajca. Ker so s sliko hrošča pisali ime boga Khepri, se skarabeji često pojavljajo kot amuleti ali kot okras, pa tudi kot pridelek mumiji. Kasneje prevzamejo skarabeji tudi funkcijo pečata; na bazi so bili vdolbeni hieroglifski znaki. V 18. dinastiji so kralji izdajali spominske skarabeje ob kakem pomembnem dogodku (n. pr. Amenophis III. ob poroki z azijsko princeso Gilechupa). Od vseh malih izdelkov egipčanske umetnosti je skarabej najbolj tipično egipčanski in je kot tak tudi bil upoštevan kot posebnost pri sosednih narodih. Skarabej se pojavlja v različnih oblikah, od navadne predstave živalce z značilno obliko in glavo, brez nog in kril, do posebno skrbno izdelanih oblik. Razpon velikosti je od 1 do 10 cm. Hall je na podlagi 50 različnih tipov razdelil pečatne skarabeje v 13 skupin.¹⁰ Naš skarabej je amulet. Petrie prišteva take skarabeje v svojo četrto skupino: zaščitni amuleti.¹¹ Objavlja dva slična skarabeja z nogami.¹² Dobre primerjave za naš amulet lahko najdemo predvsem v bogati zbirki skarabejev Egiptološkega muzeja v Kairu, ki šteje preko 12.000 komadov. Sličen amulet v obliki skarabeja je št. 13.035 v kairskem muzeju.¹³ Časovno ga lahko uvrstimo v pozno dobo.

3. Ušebti figura

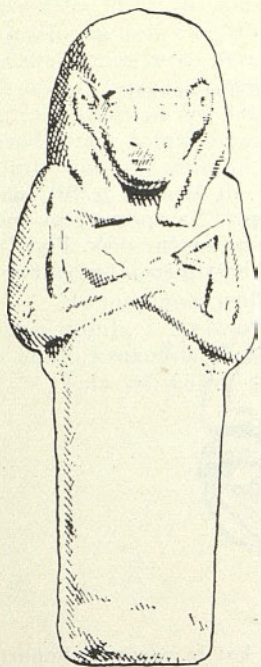
(Inv. štev. E 41)

V obliki mumije predstavljena človeška postava. Roki ima prekržani na prsih, v njih drži orodje — dve rovnici.

Obraz in orodje sta nakazana s črno barvo.

Vel.: viš. 9,6 cm, šir. 3,2 cm, deb. 3,1 cm.

Material je rdečkastorjava glina.

Besedo »ušehti« izvajajo iz besede »odgovoriti« (egipč. vsb); pomenila naj bi »odgovarjajoči«. Ušehti so male figurice iz kamna, lesa, gline ali fajanse, ki so jih mrtvemu dali v grob, da bi v onstranstvu zanj »odgovorile«, ko ga bodo klicali k delu, in opravile delo. Predstavljene so v obliki mumije, v rokah imajo dve rovnici in košaro na hrbtu. Med njimi so tudi čuvarji, ki imajo v rokah bič. Velikokrat so popisane z magičnimi formulami. V začetku so dajali v grob eno samo figuro, kasneje so jih dajali več, celo v skrinjicah tudi do 700 komadov. Vsak jih je imel toliko, kolikor je ustrezalo njegovim sredstvom. Čeprav je naša ušehti figura slabo izdelana in spada med masovno izdelavo poznega časa,¹⁴ nam vendar daje dobro predstavbo tega tipično egipčanskega predmeta.

Ušehti figura

4. Bronasta situla

(Inv. šte. E 45)

Posodica je valjaste oblike; stena se proti dnu razširja, pod največjim obodom se hitro oži in konča v konico. Spodnji del situle je odbit. Zgornji rob je odebeljen; na njem je dvoje okroglih ušes za pritrditev ročaja. Zunanja ploskev je ornamentirana v treh pasovih. Zaradi močne patine je ornamentika slabo vidna. Zgornji pas je ozek; v njem je vidna ladja s kapelo in štirinožne, nerazločljive živali. Drugi pas je najširši; predstavlja osebo, ki daruje pred žrtvenikom, za katerim stojijo bogovi; zaradi slabe ohranjenosti je vidno samo dvoje božanstev (Amon?, Izis). Nato sledi zopet ozek pas, na katerem so zopet predstavljene ladje s kapelami in štirinožne živali. Ob eni izmed ladij je verjetno Horus kot otrok, ko stopa iz lotosovega cveta. Spodnji del največjega oboda posode in dno sta okrašena s cvetom.

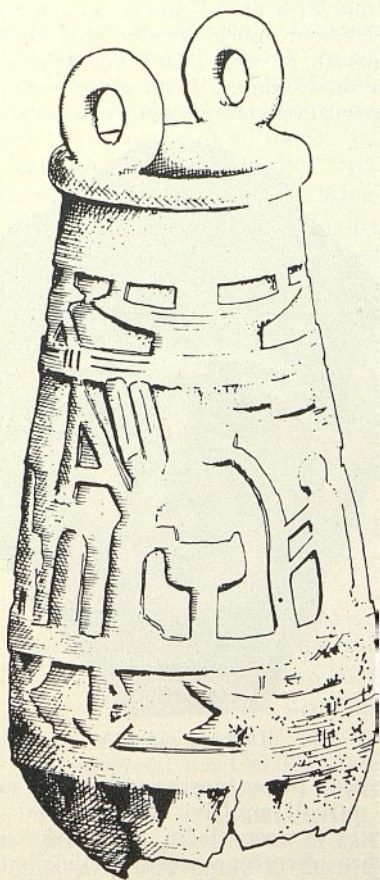
Situla je izdelana v liti tehniki; ornament je izdelan v tehniki plitvega reliefa. Napisal nima.

Vel.: viš. 12,3 cm, najv. šir. 5,4 cm.

Material je bron; močno patiniran.

Egipčani so uporabljali kovinske posode za domače in kulturne namene. To nam dokazujejo slike na stenah grobov in svetišč,¹⁵ teksti iz vseh časov in ohranjene posode, ki se nahajajo v muzejih. Kovinske posode se v Egiptu pojavijo že v starem času stare države; so iz bakra, izdelane v tolčeni tehniki, s posameznimi vstavljenimi, vlitimi deli.¹⁶ V času nove države izdelujejo kovinsko posodo iz brona, zlata, srebra in elektrona. Situle so bronasta vedra, ki imajo na zgornjem delu dvoje ušesc za pritrditev ročaja. Stene so gladke

ali ornamentirane. Po ornamentalni tehniki razlikujem dve vrsti¹⁷: 1) situle z vrezanim ornamentom in 2) situle z reliefnim ornamentom, ki poteka v več pasovih. Prva skupina je starejša. Naša situla spada v drugo skupino. O bronastih situlah lahko z gotovostjo govorimo v saitskem času (26. din.) in pozneje, vendar bi oblikovno lahko iskali njene začetke že od nove države naprej.¹⁸

Bronasta situla

Močno so bile razširjene v grško-rimskem času v Izidinem kultu. Uporabljali so jih tudi pri pogrebnih svečanostih, kar dokazujejo prizori, ki so na njih predstavljeni.

Največjo zbirko bronastih situl hrani kairski muzej¹⁹ (inv. štev. 3547); v obliki in ornamentu ustreza naši. Bissing jo datira v pozno dobo,²⁰ kar velja tudi za našo. Situle se nahajajo tudi v drugih muzejih, v Torinu, Münchenu, Hildesheimu idr. Predstave teh posod na stelah nam dokazujejo, da spadajo situle med kultne priprave. V Louvru je situla npr. predstavljena v rokah princes, ki se z etiopskim kraljem Aspalontom klanjajo tebanski triadi.²¹ V muzeju v Kairu so situle upodobljene v kultnih prizorih na stelah št. 13.666, 26.094, 11.753 in 11.945.

5. Maska z mumije

(Inv. šte. E 55)

Osnova maske je platno, na katerega je naslikan obraz. Izdelana je plastično v obliki obraza. Lasje so črni; prav tako so močno črno poudarjene tudi oči in obrvi. Obraz je zlato obarvan. Usta in nos so rdeče barve; z enako barvo je potegnjena tudi črta okoli obraza, ki poteka pod lasmi, ob ušesih in navzdol ob vratu. Predmet deluje izredno slikovito.²²

Mumificiranje mrtvih je eden izmed misterijev, katerim dolguje Egipt svojo slavo. Tisočletja so se trudili, da bi zavarovali telo mrtvega pred razpadom. V Egipčanovi predstavi smrt ne pomeni konca, ampak prehodno dobo,

Maska z mumije

po kateri upa živeti naprej, po možnosti pod enakimi pogoji kot prej. Z vsemi sredstvi so poizkušali najbolj minljivi del življenja — telo ohraniti. Pustili propasti telo bi pomenilo za večno ločiti življenjske moči od njihove fizične podpore.²³ Herodot dobro obveščeno opisuje potek balzamiranja. Najprej so skozi nos odstranili s kovinskim kavljem možgane. Ob strani telesa so napravili dolg rez in odstranili mehke dele. Tako nastalo odprtino so očistili s palmovim vinom in aromatičnimi snovmi. Odprtino so napolnili z različnimi predmeti in zašili. Drobovje, jetra, pljuča in želodec so dali v posebne kamnite ali glinaste urne, imenovane kanope. Kanope so vedno 4 vrči, vsak pokrov predstavlja enega izmed štirih zaščitnih duhov, ki se imenujejo »Horusovi otroci«: prvi ima človeško glavo, drugi pavijanovo, tretji šakalovo in četrti sokolovo. Še danes ni znano, zakaj so Grki dali tem posodam ime po egipčanskem pristanišču Kanope.

Z drugo fazo balzamiranja so hoteli doseči odstranitev tekočine iz telesa, kar so storili s pomočjo natrona. Sedemdeset dni so konservirali telo v suhem natronu. Po tej dobi so zavili mumijo v platnene zavoje in premazali z neke vrste limom. Za Egipčana ni bilo dvoma glede uspeha in učinka njihovega truda. Eden izmed obredov balzamiranja se konča z besedami: »Ti

boš zopet živel, ti boš za večno živel, ti boš ponovno postal mlad za vedno.« Mumificiranje je dokazano že v 3. dinastiji in so ga opravljali z nekaterimi spremembami v teku stoletij do grško-rimske dobe. Mumije so se odlično ohranile skozi sto generacij; k temu je veliko pripomogla tudi suha klima. Na kosteh je ohranjena samo koža, ki je zaradi olj, ki so jih uporabljali pri balzamiranju, počrnela. Izraz obraza pa je velikokrat ostal značilen.

Danes se nam morda zdi nesmiselno trdovratno stremljenje, ohraniti telesa brez življenja; vendar je poseben občutek, ko gledaš v obraz vladarjem, ki jih poznamo po njihovih zgodovinskih delih. Egiptološki muzej v Kairu ima največjo zbirko mumij; mumijo Ramzesa II., ki je umrl približno pred tremi tisočletji, star 90 let, lahko spoznamo že od daleč, če poznamo njegove kipe. Beseda »mumija« je vzeta iz perzijskega jezika, kjer pomeni asfalt. Zaradi zmotnih domnevanj, da je pri balzamiranju uporabljen asfalt, so vzeli ta izraz.

Po opravljenem mumificiranju so umrlega, zavitega v zavoje, položili v sarkofag, ki predstavlja osnovo pravičnega egipčanskega pokopa. Tipi sarkofagov so bili različni v različnih obdobjih, prav tako so bili različni glede na stan umrlega.

Od nove države naprej se pojavlja na mumiji maska; tudi sam sarkofag ima obliko mumije. Vladarji so bili pokopani v več krstah, položenih druga v drugo, ki so bile srebrne in zlate in obložene z dragimi kamni. Tipološko lahko datiramo našo masko v pozni čas.

6. Mumija ptice

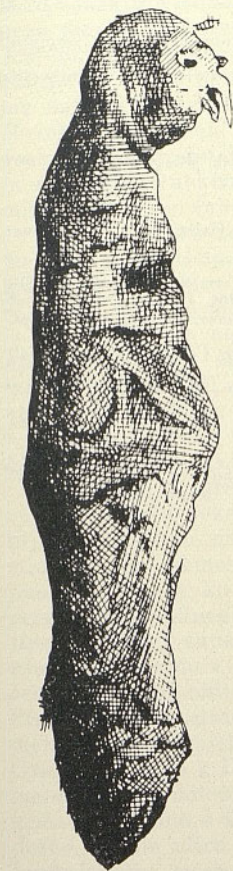
(Inv. štev. E 56)

V platnene zavoje zavita ptica; zavoji so nekoliko poškodovani na glavi in pri nogah.

Zavoji so črnorjave barve.

Vel.: viš. 25 cm, šir. 7 cm, deb. 6 cm.

Široko razvit živalski kult v egipčanski religiji je povzročil pri Grkih začudenje, pri Rimljanih posmeh in pri krščanstvu prezir. Egipčani so videli v živalih več kot embleme ali simbole. Živali je bilo potrebno skrbno čuvati in kultno častiti, ker so mislili, da so v njih dobre in nevarne moči boga. V vsakem kraju je bilo inkarnirano lokalno božanstvo v neki živali, ki je bila zaščitena kot tabu. Iz pozne dobe poznamo iz Egipta nešteto živalskih mumij vseh vrst.²¹ Te mumije so pokopavali ločeno po vrstah ali mešano v grobovih in podzemeljskih hodnikih. Večkrat so jih pokopavali tudi v bronaste sarkofage, na katerih je bila njihova slika. V kairskem muzeju sta n. pr. dobro ohranjeni 5 m dolga mumija krokodila, mumija mlade opice in mumije drugih živali. Pogoste so tudi mumije psov. Za častno dolžnost je veljalo skrbeti za pokop živali. Znan je tekst: »Lačnim sem dajal kruha in vode žejnim; nagega sem oblekel. Skrbel sem za svete ibise, sokole, mačke in pse in jih po svetem obredu mazilil z olji in jih, zavite v platno, pokopaval.«

Mumificirana ptica

in vode žejnim; nagega sem oblekel. Skrbel sem za svete ibise, sokole, mačke in pse in jih po svetem obredu mazilil z olji in jih, zavite v platno, pokopaval.«

Postopek pri munificiranju živali je bil enak kot pri ljudeh. Tudi pri naši ptici je videti, da so bili ovojni trakovi zelo dolgi; vrste ptice ni mogoče ugotoviti zaradi slabe ohranjenosti. Je pa še originalno zavita. Časovno jo lahko, kot druge predmete iz ptujske egipčanske zbirke, uvrstimo v pozni čas.

OPOMBE

- 1 Knaurs Lexikon der ägyptischen Kultur, München 1961, str. 8.
- 2 Splošna dela: H. Kees, Das alte Ägypten, Berlin 1955. S. Schott, Hieroglyphen, Mainz/Wiesbaden 1951. A. Scharf, A. Moortgat, Ägypten und Vorderasien im Altertum, München 1950. H. Bonnet, Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte, Berlin 1952. R. Hamann, Ägyptische Kunst, Berlin 1944. R. Engelbach, Introduction to Egyptian Archaeology, Cairo 1951.
- 3 The Preservation of ancient monuments of Nubia, UNESCO Paris 1960. The Unesco Courier, Febr. 1960.
- 4 Katalog egipčanskih predmetov v Sloveniji je v pripravi za tisk. — V l. 1959/61 sem kot štipendistka študirala v ZAR. Zahvaljujem se ravnatelju Mestnega muzeja v Ptuj, tov. Franu Gumilarju, za vse razumevanje pri tem študiju. Svojega študija nikakor ne bi mogla izvesti brez velike pomoči svojih profesorjev na ljubljanski univerzi dr. J. Klemenca in dr. S. Brodarja. Mnogo nasvetov za delo sta mi dala profesorja na univerzi v Kairu, dr. A. Fahry in dr. M. Bakir. Vsem iskrena hvala.
- 5 Risbe je izdelal tov. Anžel Franc, slušatelj Akademije upodabljalajočih umetnosti v Ljubljani.
- 6 W. M. Flinders Petrie, Amulets, illustrated by the Egyptian collection in University College, London 1914, str. 6-45.
- 7 o. c., str. 6, 45.
- 8 Neobjavljeno, v pripravi za tisk.
- 9 Petrie, Amulets, št. 256 (T. XL), str. 47.
- 10 H. R. Hall, Catalogue of Egyptian Scarabs etc. in the British Museum, London 1915, str. XXX.
- 11 Petrie, Amulets, str. 22.
- 12 o. c., T. XI. 92. c. e, str. 24-25.
- 13 Catalogue General des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire. M. G. A. Reisner, Amulets, Vol. II, Le Caire 1958. št. 15035, str. 68 T. XII., XXVIII.
- 14 F. Petrie, Shabti, London 1935, str. 12.
- 15 L. Klebs, Die Reliefs des Alten Reiches, Heidelberg 1915, str. 84-85. L. Klebs, Die Reliefs und Malereien des Mittleren Reiches, Heidelberg 1922, str. 18-109. L. Klebs, Die Reliefs und Malereien des Neuen Reiches, Heidelberg 1934, str. 108. W. Wreszinski, Atlas zur altaegyptischen Kulturgeschichte I, str. 36, 54, 153, 228, 348.
- 16 Catalogue General des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Bissing, Metallgefäße, Vienne 1901, str. VII.
- 17 Charles Boreux, Guide catalogue sommaire, Paris 1932, str. 84.
- 18 G. Roeder, Ägyptische Bronzwerke, Glückstadt 1937, str. 72.
- 19 Bissing, Metallgefäße. Objavlja 30 situl, kairski muzej jih ima preko 60 komadov.
- 20 o. c., str. 58 T. I.
- 21 Ch. Boreux, Guide, str. 84.
- 22 Primerjaj C. C. Edgar, Graeco-Egyptian Coffins, Masks and Portraits, Caire 1905.
- 23 G. Elliot, Smith, A contribution to the study of Mummies in Egypt, Cairo 1905.
- 24 Večjo zbirko živalskih mumij hrani kairski muzej.

RAZVOJ PTUJSKE MESTNE VEDUTE

Vsako človeško naselje, najsi bo vas ali mesto, ima svojo specifično podobo, svoj lastni izraz. V njem je mnogo tipičnega, skupnega z ostalimi vasi in mesti, vendar pa je v legi in tipu njegovih ulic in stavb tudi nekaj, kar je lastnega samo tistemu naselju, neko osebno svojstvo, ki ni le materialnega ampak tudi duhovnega značaja in ki ga imenujemo navadno ambient. Ambient ni v osnovi ničesar drugega kakor sled človekovega vplivanja na okolje, ki ga je oblikoval ter živel z njim v tesnem vsakdanjem stiku ter mu dajal s tem ono vrednost in vsebino, ki je lastna vsemu, s čimer se je človeški duh pečal, najsi bo to umetnina ali pa najpreprostejši predmet za vsakdanjo uporabo. Koliko močnejši in vidnejši je izraz človeškega delovanja in življenja v nekem okolju, toliko večja je dokumentarna vrednost takega miljeja za naše duhovno doživetje.

Za Ptuj moremo reči, da ima takih vrednot v izobilju. Že njegova pomembna zunanjsčina nam daje slutiti, da imamo opraviti z važnim toriščem človekovega zgodovinskega dogajanja, pa tudi modernega življenja. Važnost in lepota ptujske mestne podobe je jasna vsakemu, ki jo je občudoval kdaj iz daljave. Prav naravna lega je omogočila namreč učinkovito grupacijo njegovih glavnih arhitektonskih objektov, brez katerih ne bi sorazmerno malo mesto nikoli posredovalo tako velikopotezne monumentalne učinkovitosti. Oporniki te grupacije so: dominikanski samostan, proštijška cerkev z mestnim stolpom, minoritski samostan ter mestna krona — grad, kot nepričakovano bogat zaključek te trdne kompozicije.

Koliko se odraža v sedanji mestni sliki rimski Poetovio, ni ugotovljeno, vendar menijo nekateri, da je kontinuiteta nekaterih potez stare Poetovije kljub prekinjeni naselitveni tradiciji še danes živa (rimske najdbe od dominikanskega samostana do farne cerkve). Drugače je s srednjeveškim Ptujem, ki je slej ko prej prisoten kot osnova vsega ptujskega arhitektonskega, umetnostnega in miljejskega bogastva. Stari Ptuj, ki se še danes jasno odraža v zunanji sliki mesta, obsega ozemlje, ki je bilo obdano v srednjem in ponovno v novem veku s trikotnim obzidjem ter dobilo tako zaključeno organsko obliko, ki je za srednjeveška mesta značilna. Srednjeveški Ptuj je tipično predalpsko mesto, pri čigar razvoju v arhitektonskem, prometnem in funkcijskem pogledu je imel teren, na katerem stoji, glavno vlogo. Grič in njegovo k Dravi padajoče pobočje je področje naselitve. Glavne prometne žile so določili geografski činitelji: tako teče glavna ulica ob vznožju griča vzporedno z Dravo, druga pa vzporedno s prvo od mostišča na levo in desno. Ostale ulice so le stranskega pomena in služijo notranjemu prometu. Srednjeveška mesta so se morala braniti; proti okolici so se zavarovala z obzidjem na črti, ki jo je bilo najlažje braniti, zato niso imela jasnih obrisov, kot so jih imele rimske naselbine, ampak so nastajala bolj ali manj pod vplivom terenskih prilik. Ta okvirni obris srednjeveškega mesta je še danes,

čprav obzidje ne obstoji več, popolnoma jasen in soodločilen pri mestnem zunanem izrazu. Dva bistvena elementa srednjeveških naselbin sta grad nad mestom, simbol mestnega gospoda in obenem jedro obrambnega sistema ter pod njim nastajajoče meščansko naselje. To je pokazalo svojo funkcijsko vlogo prvič v mestnem zastopstvu, katerega simbol je bil magistrat in drugič v trgu, ki je bil v Ptujju že od nekdaj na tržni ulici kot najstarejšem tipu trga v njegovem funkcijskem smislu. Vsi ti bistveni elementi srednjeveškega naselja so živi še danes in tudi v bližnji bodočnosti še ne bodo izumrli. Zadnji element sedanje mestne podobe je moderno mesto, ki se je doslej razvijalo dovolj neorganizirano okoli starega jedra, na katerega je včasih vplivalo tudi destruktivno. Konec tej gradbeni anarhiji so napravili šele naši novi gradbeni zakoni, ki na eni strani spoštujejo vrednote starega Ptujja in ga ščitijo, na drugi strani pa upoštevajo vse pridobitve moderne mestne kulture ter usmerjajo regulirano razvoj novega mesta. Mirno lahko rečemo, da je Ptuj, kakršen je, celota, ki predstavlja enkratno umetnostno vrednost, katero še posebno povečuje ugodna lega na robu Panonske nižine. Ptuj se je razvil namreč tam, kjer se južni obronki Slovenskih goric ter diluvialne prodnate terase najbolj približujejo dravski struji in omogočajo najlažji prehod preko reke. Mesto se je razvilo ob terasastih obronkih konglomeratnega griča, katerega krona je arhitektonsko izredno pomembni grajski kompleks, ki se neprisiljeno povezuje preko obzidja z mestno veduto v zaokroženo, tipično srednjeveško suburbialno naselitveno celoto, katera predstavlja z bližnjo okolico harmonično pokrajinsko enoto. Zaključek mestne kompozicije je grad, ki je postal simbol obrambne organizacije mesta ter fevdalno urejene srednjeveške družbe. Ker se je razvijal Ptuj v novem veku iz srednjeveškega kot nadaljevanje njegovih teritorialnih in političnih razmer, a se zaradi periferne lege od 18. stoletja dalje ni več močnejše spreminjal, je ostal grad slej ko prej znamenje ptujškega mesta, kot njegova daleč vidna arhitektonska krona ter simbol njegove izredne strateške, posebno pa trgovsko-prometne lege.

Prav zaradi posebne lege se je razvil Ptuj v mesto. Ptuj je bil namreč od nekdaj izredno važno mostišče, preko katerega je peljala že »jantarska cesta«, saj je bil idealno zavarovan s komaj 45 m visokim utrjenim grajskim gričem. Zato ni čudno, da je bilo njegovo gravitacijsko ozemlje vedno zelo veliko ter je preseglo daleč njegovo izrazito geografsko zaledje. Na njegov razvoj so ugodno vplivale hidrografske žile Dravskega polja, geomorfološka oblika in potek dravskopoljskih teras ter orografska členovitost okoliških Slovenskih goric in Haloz, ki so dajale njegovi legi prav geopolitično veljavo kot posredniku najbližje zveze med Panonijo in Italijo. To je pospešilo njegov dvig v času pax romanae, pa tudi propad v dobi preseljevanja narodov. Starslovenski ranosrednjeveški naselbini na Grajskem hribu in pri Hajdini sta predstavljali neprekinjenost selišča, čeprav rusticiranega, dokler nista fevdalizem in dravski premiki pospešili nastanek sedanjega mesta.

Drava je namreč v zgodnjem srednjem veku postopoma spremenila strugo s črte Skorba — minoritski samostan — Budina — Marko na črto Vičava — Breg — Turnišče — Vid ter pri tem zanihala tudi skozi Ptuj, tako da je tekla prvotno pod teraso dominikanskega samostana, Prešernove ulice, Slovenskega trga in Lackove ulice, torej preko današnjega južnega Ptujja, katerega je do 10. stoletja že naplavila. Medtem ko je v tem času spodnjo teraso pri dominikancih denudirala in Breg erodirala, je predstavljala gornja terasa pri dominikancih stabilno os, okoli katere je nihala Drava. Začetki meščanskega gospodarstva so izpričani že za sredino 9. stoletja (most, trg, dve cerkvi), a so bili prekinjeni za madžarskih navalov. Ponovno so se pojavili ob koncu 10. stoletja. Ptuj je bil tedaj še podolžno obcestno selišče,

ki se je nizalo po terasi južno grajskega griča od farne cerkve proti zapadu ter tvorilo vzhodni višji in zapadni nižji del mesta pod današnjo dominikansko teraso; tretji del pa se je širil pod Prešernovo ulico in Slovenskim trgom. Tako je ostalo mesto do konca 11. stoletja. Leta 1125 je dobil Ptuj grad, katerega prednik je bil »že od davna« v ruševinah ter s tem fevdalno postojanko, značilno za ptujski strateški in gospodarski razvoj v 12. stoletju. V tem času se je razvil namreč Ptuj v središče salzburških posesti na Dravskem polju, postal sedež Ptujskih gospodov in središče trgovsko-obrtno delavnosti. Pri tem procesu sta mu predstavljala grad in most mejnika, med katerima se je širilo mesto podolž diluvialne terase od farne cerkve do bodočih dominikancev. Medtem ko so se naselili dominikanci ca. 1250 na zapadnem pomolu nad Dravo, je stala farna cerkev na vzhodnem koncu nad Grajeno, ki je tekla, ko je nastajal južni del Ptuja, pod cerkvijo preko Krempljeve ulice v Dravo ter služila s svojim dolnjim tokom kot mestni jarek. Šele ko so pritegnili ob koncu 13. stoletja minoritski samostan v mestni utrdbeni sistem, so predstavili Grajeno dalje proti vzhodu, tako da je tekla od 14. stoletja dalje za minoritskim samostanom v Dravo. Vzhodno od prvotnega nasipa odnosno od ca. 1251. nastalega obzidja je denudirala Grajena na podoben način vzhodno stran diluvialne terase kot Drava zapadno ter naplavljala jugovzhodni del Ptuja. Z mostom, ki je stal prvotno višje, od 14. stoletja pa na mestu prejšnjega ptujskega mostu, z gradom, cerkvijo in obema samostanoma je dobil Ptuj pet osnovnih gradbenih činiteljev, med katerimi se je razmahnilo trgovsko-obrtno meščanstvo. Razvila se je tržna ulica, kar priča, da je zelo zgodaj nastalo mestno jedro, nato pa so se razvijali postopoma trgi in ulice, katerih je bilo znanih ob koncu 15. stoletja že 15. To daje sklepati, da je bil Ptuj v tem času že končno veljavno zgrajeno mesto, kakršno je ostalo do začetka 19. stoletja in katerega ni doseglo glede dovršenosti v izgradnji prostora med obzidjem nobeno drugo naše mesto.

Ekonomski razvoj Ptuja so zagotavljali: obrt in lokalna trgovina, tranzitni promet med Panonijo in Italijo, vinska trgovina, sejmarstvo, mestno pravo z mnogimi privilegiji itd. Njegova zunanja podoba je bila tipično srednjeveška: osrednjo točko južnega Ptuja na aluvialni terasi je predstavljala minoritski samostan. Strme škodlaste strehe, mešane s slamnatimi ter deloma tudi lesena gospodarska poslopja so se širila v smeri farne cerkve in dominikanskega samostana, ki ležita ca. 10 m višje na obeh koncih diluvialne terase in ju veže tržna ulica. Grad leži 45 m nad njo ter zaključuje vso dvigajočo se kompozicijo mesta, okoli katerega je potekalo obzidje od gradu vzhodno farne cerkve in minoritev do nekdanje utrdbe in Velikega stolpa ter preko zapadnega pobočja k dominikancem. Iz celotne naselbine, ki se je združevala pri vrhu v gradu, je ustvarilo obzidje organsko srednjeveško enoto, ki je značilna še danes za Ptuj kot za nobeno drugo naše mesto. Tako je izražen nastanek srednjeveškega Ptuja že na zunaj. Obrambo mostišča označuje grad, ki je značilen za srednjeveški fevdalizem; obrambo mesta, ki je prevzel z razvojem Ptuja tudi varstvo mostišča pa obzidje, ki poteka od gradu preko obeh zaključkov diluvialne terase mimo smotno obrambno lokaliziranih samostanov do Drave, ki je prav tako kot grajski hrib značilna obrambna črta. Gradbena slika enotne ptujske naselbine je bila gotoska in šele v 16. stoletju so uvedli italijanski stavbeniki pri obnavljanju mestnih utrdb renesanso, ki je začela izpodrivati gotiko.

V novem veku se je razvil Ptuj iz srednjeveškega mesta pod vplivom neprekinjenih teritorialnih in političnih prilik. Premiki Drave niso vplivali več na naseljenost prebivalstva. Drava se je selila s pomočjo rokavov, katere nam kaže najlepše Montecuccolijev načrt ptujskih mestnih utrdb iz leta 1657.

Leta 1690 se je premaknila močno na vzhod tik pod mesto, enako je spreminjala strugo v smeri vzhoda še leta 1712 in po letu 1747, zaradi česar je podaljšala tudi Studenčnica svoj tok preko mostu ter 1851 in 1882, ko se je obrnila zopet na zapad ter udrila v stare rokave proti Turnišču, Pobrežju in St. Vidu, a se je pozneje, leta 1889 zopet vrnila v današnjo strugo.

V novem veku je izgubil Ptuj gospodarski pomen, pridobil pa vojaškega, posebno po letu 1555, ko je postal last deželnega kneza. Uničevale so ga vojne, vojaške posadke, bolezni, politični položaj v Podonavju itd. V tem pogledu ni prineslo izboljšanja niti leto 1699, niti izgradnja velike ceste Dunaj—Trst, ki je izrinila Ptuj iz centralne v periferno prometno lego, čeprav je dobilo mesto tedaj nov most na cesti Maribor—Varaždin in pozneje stalno garnizijo ter cesto Ptuj—Slovenska Bistrica. Fiziokratski ukrepi 18. stoletja so provincializirali Ptuj; vzeli so mu promet in trgovino, posebno tranzit, dali pa mu niso ne birokracije ne industrije. Napoleonove vojne in sledeče gospodarske krize ter izgradnja Južne železnice so ga provincializirali do kraja. Gospodarsko je meščanstvo nazadovalo ter se preživljalo z lokalno obrtjo, trgovino, kmetijstvom in plovbo po Dravi. Stari privilegiji so odpadli, cehovstvo se je polagoma preživljalo, večjo posredovalno trgovino so prevzeli Italijani (Guffante, Quallandro, Marenzi, Caccia, Molfetti, Miniussi). Ko je mesto tako nazadovalo, je gradila največ cerkev (kapucinski samostan, barokizacija minoritov in dominikancev, povečava farne in Ožbaltove cerkve, Jožefova cerkev), manj pa plemstvo in meščanstvo, kolikor jih h gradnji niso prisilili požari (1684, 1705, 1711 in 1744, ko je zgorelo vse mesto razen obeh samostanov), po katerih je nastalo novo mesto, prednik sedanjega Ptuja, ki pa ima kljub temu isto tako obliko kot srednjeveški Ptuj, le da je nadomestil gotiko barok in kasneje bidermajer.

Leta 1860 je stekla Vzhodna železnica Čakovec—Pragersko, vendar trgovine ni bistveno oživela in dvignila nad lokalne mere, še manj pa razvila birokracijo in industrijo. Ker je obdržala trgovina tradicionalne trgovske rute — ceste, ki so se stekale iz njegovega gravitacijskega območja v starem mestu, se novi Ptuj ni razvil proti železniški postaji kot n. pr. Maribor in Celje, ampak je nastal tesno okoli svojega jedra. Nekoliko močnejša je ostala le trgovina z vinom, poljskimi pridelki in živino, posebno konji, usnjarstvo in sejmarstvo; razvilo pa se je šolstvo in utaborila vojska. V stari Jugoslaviji se Ptuj ni mogel razvijati zaradi konkurence banatskega žita in dalmatinskih vin ter je dobil šele po osvoboditvi tolik gospodarski pospešek, da se je začel močnejše razvijati in se nagleje izgrajevati v smeri proti železniški postaji. To stanje odnosno izredno počasen razvoj novo-veškega Ptuja nam lepo ponazarjajo davčne knjige, posebno davčne knjige tako imenovanega »dimnega davka«. Iz njih razberemo, da je bilo leta 1572 v mestu 178 hiš z 228 dimniki, leta 1607 184 hiš, leta 1708 samo 122 hiš, leta 1857 207 hiš in leta 1895 približno 270 hiš.

Skicirani razvoj Ptuja se je odrazil vidno, kot sem že omenil, v počasni preobrazbi njegove vizuelne podobe — vedute. Seveda ne moremo zasledovati neposredno celotnega razvoja, ker so starejši opisi in omembe mesta nenazorni (Santonino, Riedhelmer, Lazius, Megiser, Merian, Katancsich), načrti in slike pa so se pojavili šele v 2. polovici 17. stoletja, ko je mesto razvojno že stalo in se tudi njegova podoba ni več bistveno spreminjala. Ilustrativno dokumentirani razvoj Ptuja je bil izredno počasen, saj je le polagoma zamenjaval srednjeveške oblike z oblikami baroka in klasicizma ter 19. stoletja, a obdržal pri tem prvoten koncept, tako da je v bistvu še vedno srednjeveško mesto, ki se je le nekoliko moderniziralo.

Glavno mestno veduto daje pogled z juga. To veduto zaključujeta na zahodu dominikanski, na vzhodu minoritski samostan, obvladuje pa

jo mogočen grajski kompleks. Značilno zanjo je dejstvo, da v njenem razvoju ni dinamičnih stopenj izgradnje, ki so jih povzročili v Mariboru in Celju industrija, birokracija in promet v 19. in 20. stoletju, ampak se patriarhalno drži starega mestnega jedra, katerega se, kolikor je mogoče tesno oklepajo sicer že stara predmestja Vičava, Kaniža in Breg, ki se omenjajo že od 14. stoletja dalje. Ptujška mestna veduta je ostala strnjena in se ni razbila, kot ni izginilo staro mestno jedro v brezobličnih predmestjih, ker zato ni bilo ekonomskih pogojev. Mesto se je razvijalo le ob glavnih vpadnih cestah, ki so ostale slej ko prej glavni trgovsko-prometni faktor lokalnega, agrarno hiperprodukcijskega centra. Pomanjkanje velike tranzitne trgovine in močne industrije je povzročilo, da se mesto ni poskušalo združiti z železniško postajo, kot je bil to slučaj v Mariboru in Celju, in to ne toliko zaradi nizkega terena okoli postaje, ampak predvsem zaradi pomanjkanja ekspanzivne ekonomske dinamike mesta. Kljub pomanjkanju ekspanzivne sile pa se je mesto pred prvo svetovno vojno navznoter vendarle gospodarsko počasi krepilo. V samem mestnem jedru so takrat marsikaj prezidali in pozidali, pa tudi pokvarili glede na okolje. Za mestno veduto je posebno važna ureditev dravskega nabrežja ob koncu 19. stoletja. V stari Jugoslaviji je nastalo nekaj stavb, ki prav očitno kvarijo harmonično veduto mesta, ki ga je osiromašila okupacija za enega njegovih glavnih arhitektonskih opornikov — minoritsko cerkev. Povojna leta so vplivala ugodno na hitrejši razvoj mesta. Ob starem delu je začel rasti novi del mesta v smeri proti železniški postaji in Ljutomerski cesti, kar bo sčasoma bistveno spremenilo njegovo podobo, saj bo postavljena tako ob staro mestno jedro nova, sodobno urejena urbanistična zasnova.

O zgodovinskem razvoju zunanje in notranje podobe Ptuja imamo, kot sem že omenil, sorazmerno malo nazornih prič. Starejši opisi mesta so površni, slike pogosto nejasne in samovoljne, zato si bomo pomagali na začetku naših izvajanj z utrditvenim načrtom Ptuja iz leta 1657. Z njegovo pomočjo bomo poskušali rekonstruirati srednjeveško podobo Ptuja, ki nam bo služila kot osnova za nadaljnja izvajanja.

Zaradi rastoče turške nevarnosti je zapovedal vrhovni poveljnik avstrijske vojske maršal Montecuccoli svojim inženirjem, katere je vodil Martin Stier, naj izdelajo utrditvene predloge za razne obmejne trdnjave in mesta, med njimi tudi za Ptuj. »Erster Abriss von Pettaw« nam kaže, kakšen je bil Ptuj kot trdnjava. Vanj so vrisani samo obrambno pomembni elementi mesta, predvsem obzidja in grad, nato oba samostana in pokopališče okoli farne cerkve, izven mesta pa obzidani kapucinski samostan in cerkev sv. Ožbalta, ki sta stala v smeri glavne napadalne smeri t. j. na severovzhodu.

Drava je tekla v tem času, torej pred 300 leti, z glavnim delom še ob Bregu, tako da se je Studenčnica izlivala vanjo nad mostom, ob mestu pa je tvorila rokav, ki je oblival veliko peščeno sipino. Most je imel dva dela: prvi je vodil preko glavnega rečnega dela, drugi pa preko sipine in rokava do Dravskih vrat. V sredini je imel most uto in dvizni del, enako tudi na koncu pred Dravskimi vrati, tako da je bil lahko dvakrat prekinjen v slučaju nevarnosti. Grajena se je cepila v dva rokava, ob katerih je tekel zapadni ob mestnem obzidju na vzhodu in se izlival za minoriti v Dravo.

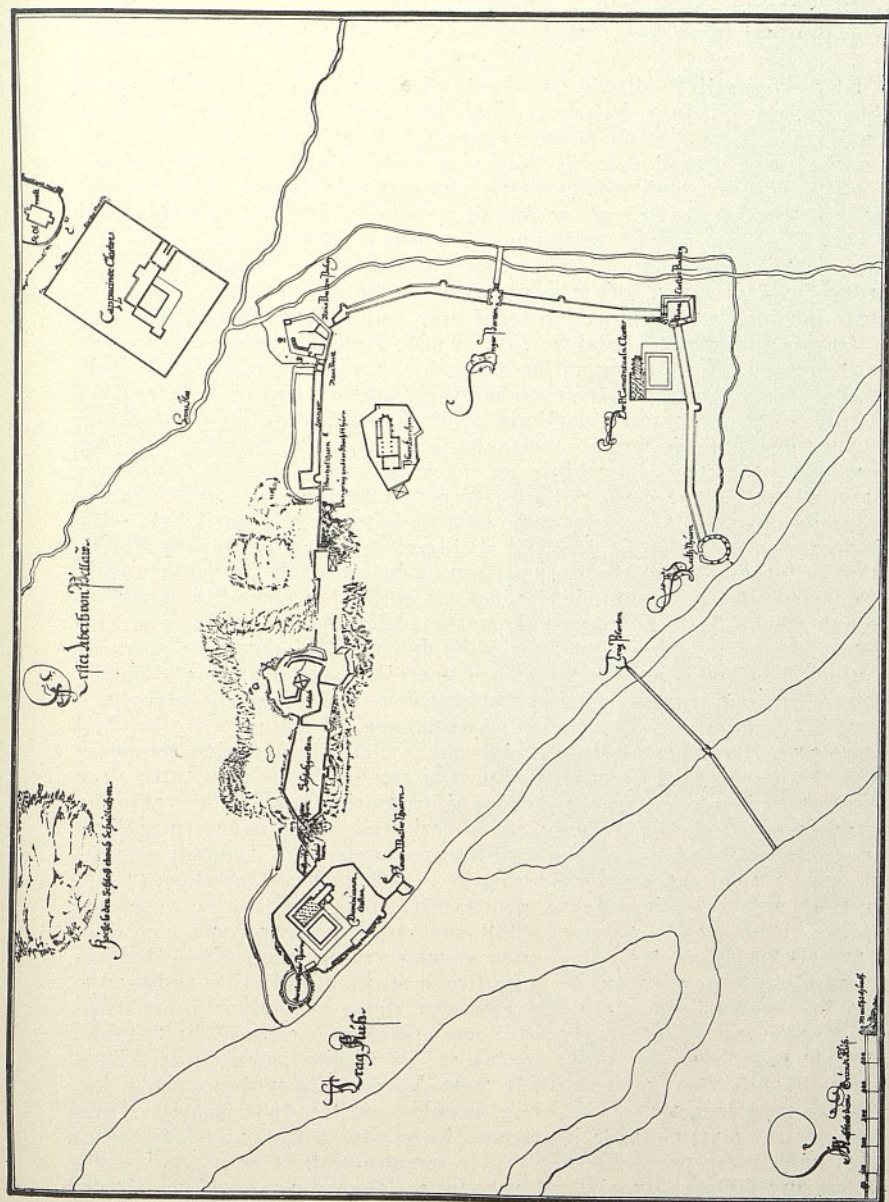
Mesto je predstavljalo v bistvu trikotnik, katerega hipotenuzo je tvorila Drava, kateti grajski grič in Grajena, ogale pa Gornji vodni stolp pri dominikancih in utrdba pri Novih vratih, medtem ko so prerezale jugovzhodni ogal srednjeveške naplavine na črti utrdbe pri minoritih — Veliki stolp (Reckhthuern), danes imenovan Dravski stolp. Vse dele mestnega obzidja, ki niso bili naravno zavarovani, so ščitili jarki, katerih vzhodnega, obrambno

najbolj izpostavljenega, je polnila Grajena. Jedro obrambnega sistema severozapadnega ogala je tvoril obzidani dominikanski samostan, katerega je ščitil proti Dravi eskarpni zid med Novim in Gornjim vodnim stolpom, proti severozapadu pa okoli samostanskega kompleksa zalomljeno obzidje, ki se je povezovalo preko Smodniškega in Starega stolpa z grajskim obrabnim kompleksom. V tem delu obzidja so bila v smeri današnje ceste mala vratca, ki so vodila v obzidano livarno, nameščeno na robu samega mestnega jarka. Grajski obrambni sistem sem obdelal že v članku »Ptujski grad«, ki je izšel v Kroniki VI-2-1958 p. 57—66, zato ga tukaj ne bom opisoval, ampak prehajam kar na njegovo nadaljevanje v skoraj ravni črti od Stražnega stolpa preko Župnijskega stolpa do Novih vrat in njihove pentagonalne, kazematirane, renesančne bastije. Od polkrožnega Župnijskega stolpa, ki je bil v 2. polovici 16. stoletja pravokotno obzidan, je spremljal obzidje cvinger z nižjim predzidjem. Nova vrata so bila manjša, stolpasta, z dviznim mostičem, ščitili so jih bastijski topovi. Od bastije pri Novih vratih do bastije pri minoritih je potekalo obzidje v rahlo izbočeni črti. Spremljal ga je cvinger z nižjim predzidjem, ki je izoblikovalo tri manjše kurtinske šale, v sredini pa so ga predirala večja stolpasta Ogrska vrata z dvakrat križno obokano vežo in tremi vratnicami. Pentagonalna, kazematirana, renesančna minoritska bastija, je česala s svojimi topovi oba obzidna kraka, na njeno planoto pa so vodile stopnice vzdolž vzhodnega obzidja. Tudi obzidje med minoritsko bastijo in Velikim stolpom ob Dravi, ki se je dvakrat rahlo lomilo, je spremljal cvinger, katerega predzidje je oblikovalo eno šalo. Velik stolp podkvaste oblike je imel mnogo puškarnic, ki so ščitile trikotno polje med Dravo, Grajeno in obzidjem. V vrhu tega trikotnika so bila tik ob stolpu mala Dravska vratca. Rečna obala med Velikim in Novim vodnim stolpom ni bila posebej utrjena (ščitile so jo le pilotaste eskarpe) razen samega mostišča, katerega so ščitila hišasta Dravska vrata.

V samem mestu je bila obzidana poleg obeh samostanov, ki sta bila tudi obrambno sposobna, predvsem farna cerkev, katere pokopališče je obdajalo taborno obzidje, ki se je naslanjalo na zapadu na mogočen mestni stolp, na vzhodu pa izoblikovalo manjši stolpič na samem pomolu diluvialne terase. Na obzidano cerkveno planoto so vodile z juga še zdaj obstoječe stopnice.

Severovzhodno mesta ob radgonski cesti je opravljal funkcijo nekakega ravelina pravokotno obzidan kapucinski samostan, stoječ na terasi, do katere so vodile s ceste stopnice skozi obzidano dvorišče, ki je opravljal funkcijo nekakega cvingra. Isto velja za nekoliko dalje ležečo obzidano Ožbaltovo cerkev; do utrjenega pokopališča so vodile stopnice s ceste, ki se je ravno tam ostro zavila ter se nadaljevala v severovzhodno smer.

Če strnemo vse to, spoznamo, da se nam predstavi Ptuj v sredini 17. stoletja kot srednjeveška utrdba, ki je bila sicer na najbolj ogroženih mestih moderneje utrjena v 2. polovici 16. stoletja (grajski kompleks, obe bastiji, Veliki stolp, Župnijski stolp, oba Vodna stolpa), vendar je zaostajala za sodobnimi fortifikacijskimi utrdbenimi sistemi in je nujno zahtevala, spričo predstoječe turške ofenzive v Podonavje, obsežne modernizacijske ukrepe. Izdelanih je bilo več predlogov oziroma variant za utrditev mesta po načrtih bastionskega zvezdastega sistema, ki pa jih niso realizirali, ker so postali nepotrebni po bitki pri Monoštru leta 1664 in po sledeči ji avstrijski ofenzivi v Podonavje. Edino, kar se je v Ptuj v tem času zgodilo, je bilo, da je dal popraviti župan Guffante spomladi leta 1664 gradbeniku Marenzu za 3000 fl mestno obzidje in da je ukazal podreti in odstraniti mestni komandant general Spork vse hiše okoli obzidja. Mestne utrdbe so popravljali še za bojov s kruci

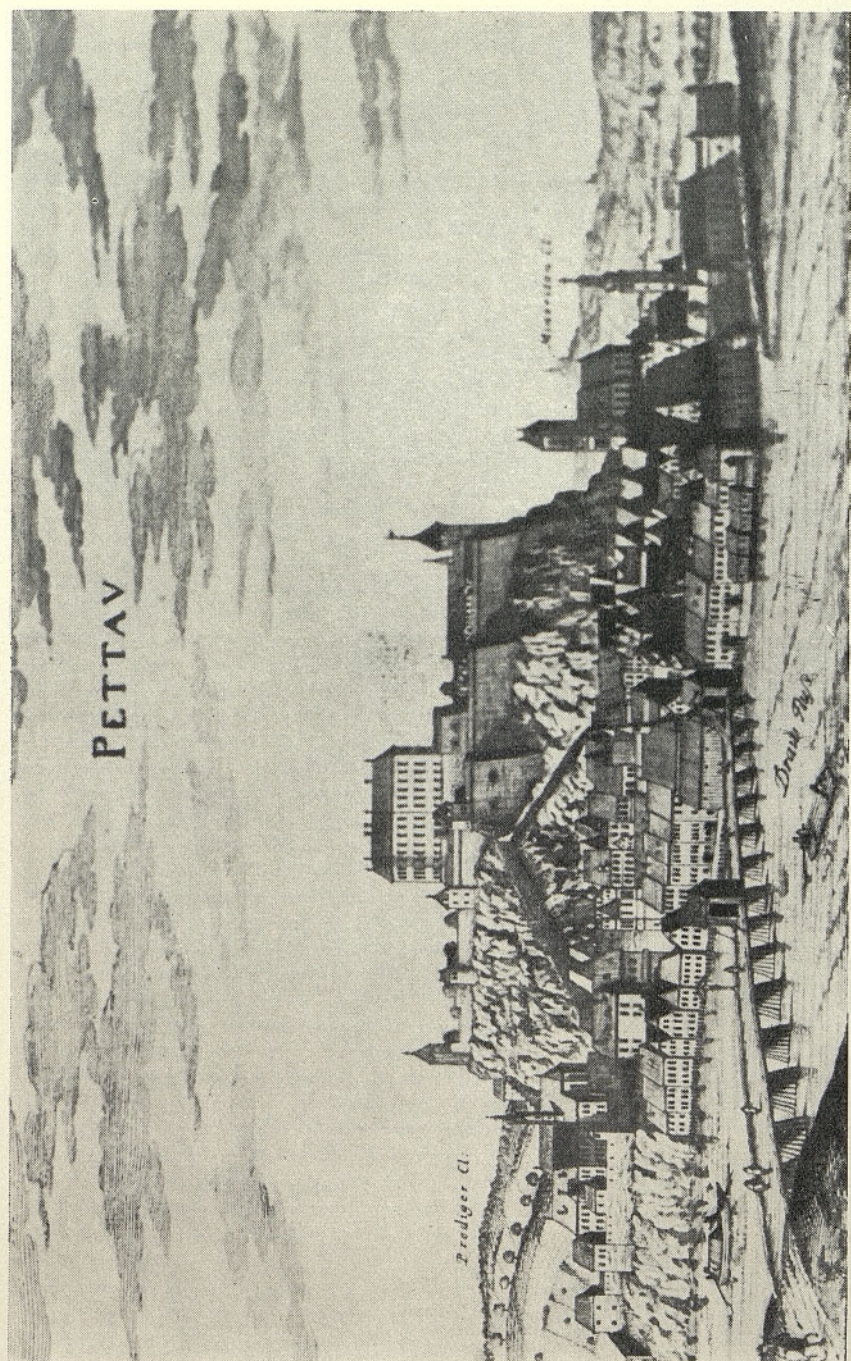

Montecuccolijev načrt ptujskih mestnih utrd

spomladi leta 1704, ko so pod komando generala Žige Garzmanna porabili za utrditev mesta 2151 fl ter leta 1759, ko je spadal Ptuj pod vojaško invalidsko upravo.

1. Izmed dosegljivih slik je najstarejši Trostov bakrerez v knjigi »Topographia Ducatus Stiriae«, katero je izdal leta 1681 Georg Mathei Vischer v Grazu. Kaže nam pogled na mesto z juga. Gledišče je vzhodno mostu, ki ima 15 nosilcev ter v sredini in na koncu uti z dviznima deloma. Na Dravi plujeta šajka in splav, ob Velikem stolpu pa se zliva v Dravo mestni jarek, kar si je izmislil risar, da bi lepše zaokrožil mestno veduto. Močno poudarjeni dominikanci stoje na preveč izrazitem diluvialnem pomolu, katerega ščiti proti Dravi obzidje s 4 oglatimi stolpastimi stavbami, proti mestu pa obzidje, ki je prilagojeno terenu in ločuje samostanski kompleks od njega. Od dominikanskega pomola navzdol je utrjen rečni breg s piloti, ki manjkajo samo ob Spodnji dravski ulici, kjer pristajajo čolni. Veliki stolp, ob katerega se stiska vrsta petih lesenih kolib, je opremljen s smolniki ter pokrit z odsekano stožčasto streho. Od stolpa naprej teče ob mestnem jarku cvinger, katerega zid ima cine, predzidje pa strelnice, prekinja ga nizek polkrožen stolpič s stožčasto streho. Od stolpa naprej teče ob mestnem jarku cvinger, katerega zid ima cine, predzidje pa strelnice, prekinja ga nizek polkrožen stolpič s stožčasto streho, končuje pa oglat stolp s sedlasto streho. Nadstropna minoritska samostanska fasada povezuje cvinger z nizko bastijo, katere ogale poživljajo stržarnice, predirajo pa topovske line. Za obzidjem se stiska mesto, v katerem tvori dravsko fasado strnjena vrsta nadstropnih hiš ob obeh Dravskih ulicah. Nekatera izmed njih so še obrnjena s čeli na ulico. Ob Dravskih vratih je dolga lesena stavba, ki je podobna kakemu skladišču. Za njo se dviga strešni stolpič špitalske cerkvice sv. Duha ter kaže del ulice, ki povezuje mostišče s tržno ulico. V vzhodni polovici mesta se gneteje strehe in strma slemena, izmed katerih izstopa posebno zelo visoka lomljena streha nasproti minoritske cerkve, stavba s celim in dvema polovičnima čeloma ter rotovška streha. Nad vso to maso se dviga mestni stolp, katerega razčlenjujejo ogalne lizene in zidci ter še celo gornje nadstropje in šatorasta streha. Za stolpom leži velika gmota farne cerkve z visokimi gotskimi okni brez prizidkov. Celotno skupino zaključujejo minoriti, katerih visoko, strmo cerkveno streho nadkriljuje vitek zvonik z obrobniimi lizenami in čebulasto-laternasto streho. V zapadni polovici mesta je opazna gmota svobodnega dvora, ki je še brez karakterističnega mogočnega čela, nato tako imenovana ordonančna hiša s skoraj na cerkveno spomnjavačo južno fasado z dvema čebulasto pokrtma stolpičema, več dvoriščnih galerijskih fasad ter dolga vrsta slemen vzdolž tržne ulice. Dominikanski kompleks obsega pravilno orientirano gotsko cerkev z nadstropno zakristijo in oktogonalm stolpičem z visoko strmo streho ter pravokoten nadstropni samostan z južnima prizidkoma. Okolica mesta je brez vsake stavbe. Mesto kaže še srednjeveški značaj, saj ga še niso prizadeli veliki požari (prvi velik leta 1684), po katerih je mesto spremenilo svoj zunanji videz.

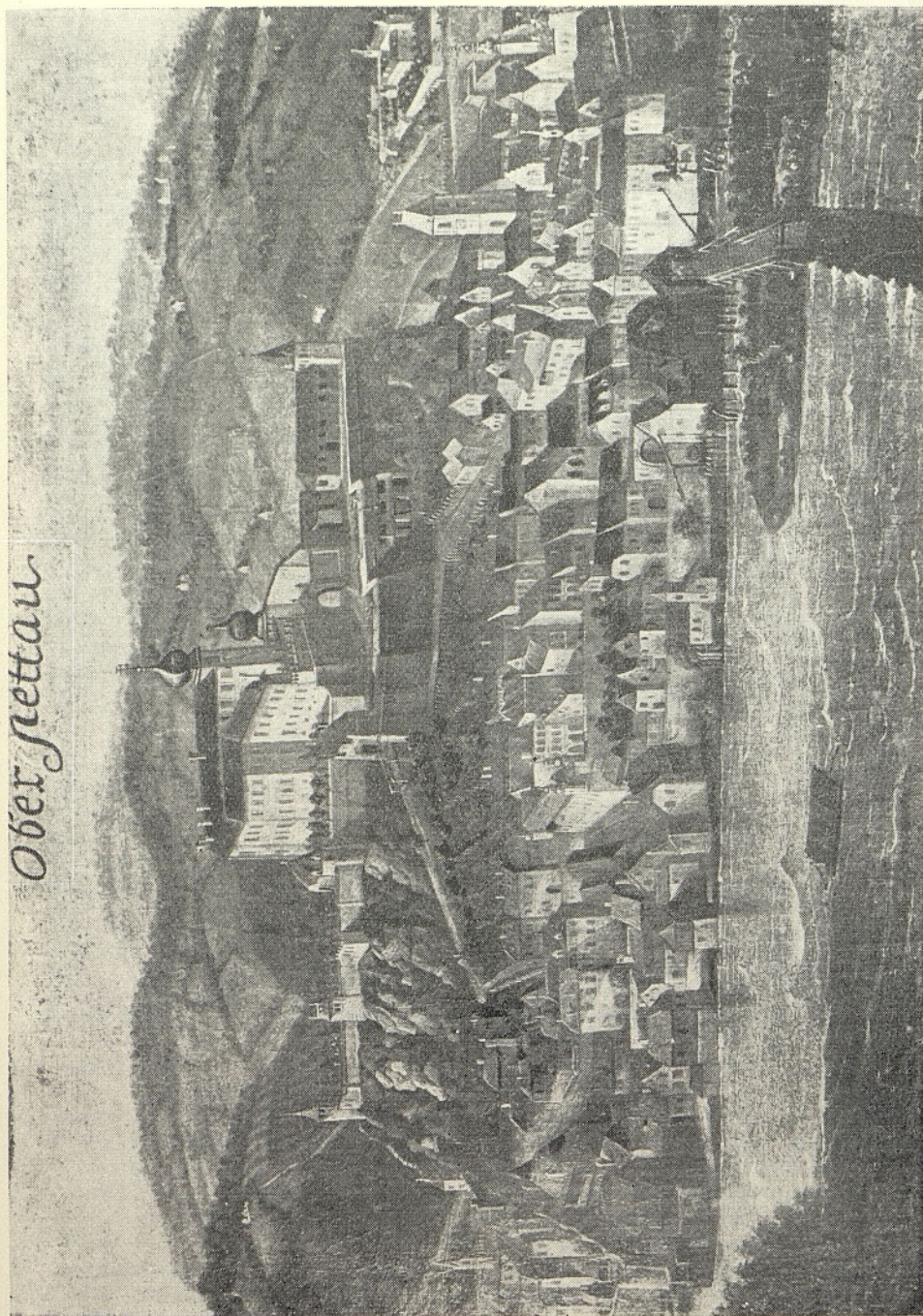
2. Slika pdp formata, o. pl., ki je nastala med leti 1684 in 1689. Hrani jo ptujski Mestni muzej. Avtor je neznan. Kaže nam južni pogled na mesto in grad z rahle ptičje perspektive. Slika je topografsko bolj verodostojna kot Trostov bakrerez. Drava tvori pred vzhodnim delom mesta peščeno sipino. Po njej pluje splav. Most je zgubil dvizni del na sredini, ostala pa je uta z dviznim delom na koncu mostu kot prednica poznejših zidanih Dravskih vrat. Pogled na mesto, ki se razvija na terasah med dravskim obrežjem in grajskim gričem od dominikanskega do začetka minoritskega samostana, je topografsko izredno jasen in poučen. Na zapadu deli mesto od dominikanskega samostana krušeče se obzidje, ki se nadaljuje ob Dravi v obliki kontra-

Vischer-Trost: Južni pogled na Ptuj iz leta 1681

forično pojačane eskarpe, na ogalu pa ga krepí polkrožna šala z leseno uto. Samostan je še tak kot pri Vischerju, torej z vzhodnim presbiterijem, oktogonálnim stolpičem, nadstropno zakristijo, južnim prizidkom, toda brez južnega trakta. Gornja Dravska ulica je proti reki zazidana z nekoliko redkejšimi, v nadstropjih deloma lesenimi stavbami (usnjarnami), gosteje pa je pozidana na drugi strani. Izmed stavb v tej ulici je treba omeniti veliko leseno stavbo tik Dravskih vrat, poleg nje zidano hišo z visokim čelom in vodnjakom pred njo, na drugi strani ulice špitalski kompleks z nekoliko prestavljenim in prevelikim oktogonálnim stolpičem ter velikim dvoriščnim portalom, nato hišo z erkerjem, na rečnem bregu zopet prosto stoječo stavbo s stolpičem in lopo, ki je podobna kapeli in končno skupino že omenjenih, deloma na pol lesenih hiš, ki segajo do samostanskega obzidja. Opisani skupini sledi na višji terasi druga skupina stavb, ki je obrnjena s fasadami na tržno ulico. Tu je omeniti kompleks svobodnega dvora, kljukasto nadstropno stavbo, deloma z arkadami in z dvojno streho, a brez sedanjega čela, nato ordonančno hišo z ogelnimi čebulastimi stolpiči in visokim obzidjem, izza katerega se kažejo dvoriščne fasade deloma tudi dvonadstropnih stavb vzdolž tržne ulice, katerih ena ima še zanimivo tričelasto fasado, vse ostale pa že slemenaste strehe. Na drugi strani tržne ulice se vrste pod grajskim gričem meščanske hiše, ki se neravno stikajo. Nekatere imajo erkerje. Na zapadnem koncu ulice tvori oba dostopa na grajsko pot insulo manjših hišic v sredi ograjenih dvorišč. V vzhodni polovici je mesto manj razločno. Ob Spodnji Dravski ulici je vrsta ozkih, nadstropnih hiš, katere zakrivata deloma Veliki stolp in cvinger. Prva izmed njih (na ogalu stare Poštne ulice) oblikuje ogalni rizalit. Za opisano vrsto hiš se vrste strehe, izmed katerih je omeniti preprosto cerkvico Vseh svetnikov z jabolkom na vrhu fasade in polkrožno zaključenimi okni toda brez stolpa, nato stopničasto čelo z dvema polkrožno zaključenima oknoma, nasproti minoritskega samostana stavbo z malim strešnim stolpičem z jabolkom in križem (minoritska svobodna hiša), končno stavbo sedanjega sodišča z visokim trapezastim čelom in minoritski samostan s preprosto cerkvico dvoosno fasado, čebulastim stolpičem in nadstropnim samostanom, pred katerim stoji obrambni stolp. Ker je bil dvignjen minoritski samostan med leti 1681 — 1689 za nadstropje, njegova baročna cerkvena fasada pa je nastala v letih 1690 — 1691, je morala nastati slika ca. 1687. Vso vzhodno polovico mesta obvladuje mestni stolp, okrašen na oglih z močnimi kamenitimi lizenami in razčlenjen z zidci, ki dele posamezna nadstropja. Od stolpa so vidna gornja tri nadstropja, opremljena z velikimi, polkrožno zaključenimi okni, medtem ko ima srednje urne številčnice. Streha je šotorasta. Njeno sleme krasita dva jabolčna nastavka. Za stolpom se kaže visoka streha farne cerkve, v ozadju pa utrdba pri Novih vratih. Zapadno od mestnega stolpa stoji skupina stavb, katerih ena je izoblikovana v nizek, cinasto zaključen stolpič. Izza njih se vidi na grajskem pobočju del obzidja z Župnijskim stolpom. Severovzhodno od mesta se širi kompleks kapucinskega samostana v pravokotnem obzidju z močno zasajenim dvoriščem. Severno orientirana cerkev ima na presbiterijevem koncu zvonik z laternasto streho, nadstropni samostan pa oklepa s svojimi tremi trakti pravokotno notranje dvorišče. Slika kaže mesto že po požaru dne 8. maja 1684, po katerem so odstranili strešni stolp farne cerkve, katerega sicer tudi Vischer ne kaže več; toda pred dvigom zapadnega minoritskega samostanega trakta in ureditvijo njegove cerkvene fasade med leti 1689 in 1691, tako da jo lahko datiramo okoli leta 1687.

5. Skica iz popotne knjige neznanega Slezijca (hranjena v Gornjeavstrijskem deželnem arhivu v Linzu), narisana na Novega leta dan I. 1715. Skica kaže pogled na mesto z juga, tako da vidimo dravski most od desne

Oljna slika: Južni pogled na Ptuj iz ca. 1687

strani. Je shematična in površna, vendar kaže nekatere spremembe, ki so jih doživele večje ptujske stavbe ob koncu 17. in v začetku 18. stoletja. Posebno sta poudarjena oba samostanska kompleksa. Dominikanci so že izgubili gotski presbiterij, obdržali pa še oktogonalni zvonik. Gornji in Spodnji vodni stolp sta še ohranjena. Minoritski samostan je že dvignjen za nadstropje in cerkvena fasada se zaključuje baročno. Čebulasti strešni zvonik je pretirano poudarjen. Isto velja za farno cerkev s strešnim stolpičem nad presbiterijem in mestnim stolpom, ki je bil znižan po požaru 8. oktobra 1705 za 20 čevljev in prekrit s čebulasto streho. Dravsko obrežje ščitijo pilotaste eskarpe, mestna vrata pa so prikazana kot nadstropna stavba. Veliki stolp je zamenjan z bastijsko utrdbo, še verjetneje pa prikazan kot pogorišče po velikem požaru 20. decembra 1710. Cvinger se zaključuje pri stolpu, izza katerega se vidi stolp kapucinov. Gmota mestnih hiš je neizrazita. Razločiti je mogoče le svobodni dvor, ki je prikazan kot delno pogorišče ter verjetno ordonančno hišo, nato stolpič mestnega špitala in za njim še en manjši; sledi velika stavba vzhodno od mostišča (usnjarna ali mlin), za njo večja stavba s čelnima nastavkoma, nato velika hiša pred minoriti, minoritski samostan ter končno več hišic za cvingerjem, ki so vse plod risarjeve fantazije. Mesto je v prvem stadiju barokizacije, vidna pa so tudi pogorišča velikega požara, ki je dve leti prej prizadel mesto.

4. Risba iz leta 1730 (po kopiji v Povodnovi zapuščini). Kaže pogled na mesto z juga. Je zelo površno delo, iz katerega je mogoče le bore malo razbrati. Dominikanci so ločeni od mesta z globokim jarkom. Samostan je prikazan shematično, vidna pa sta oba Vodna stolpa. Zvonik je dobil že baročno zvonasto streho. Meščanske hiše, ki so skoraj enake, se nizajo brez topografske točnosti do mestnega stolpa s farno cerkvijo in minoritov. Dravski most je nov iz leta 1717, Dravska vrata nadstropna. Veliki stolp je dobil streho, v Spodnji dravski ulici se je pojavila večja hiša, ki jo kaže že šlezijski anonimus pred minoriti.

5. Oltarno sliko »Sv. Florijan gasi mesto Ptuj« iz minoritske cerkve v Ptuj so darovali meščani po katastrofalnem požaru 20. septembra 1744. Kaže nam pogled na mesto z juga, tako da se vidi most z desne strani. Na mostu se je pojavil kip Janeza Nepomuka in razpelo. Dravska vrata imajo obliko visoke ute. Veliki stolp z vrati proti Dravi je brez strehe. Obzidje proti minoritski bastiji z dvema stražarnicama je oblikovano približno na tretjini razdalje v okrogel stožčasto pokrit stolpič, ne kaže pa sledu cvingerja. Mestni jarek je postal plitvejši. Dravsko obrežje je utrjeno s piloti. Divilna terasa, na kateri stojе dominikanci, je izredno poudarjena. Njihov samostan obdaja obzidje, ki se oblikuje na jugovzhodnem oglu in proti mestu v dva oglata stolpa. Samostan ima na južni strani pritličen dozidek, ki smo ga opazili, sicer nadstropnega, že pri Vischerju. Vidna je še nadstropna zakristija ter oktogonalni stolpič s čebulasto streho. Od dominikanske police proti jugovzhodu se vrste ob dravskem obrežju meščanske hiše, ki so obrnjene še deloma s čeli proti reki. Za njimi se dviga kompleks svobodnega dvora kljukastega tlorisa, ki je še vedno brez sedanjega čela. Ob njem je nadstropna ordonančna hiša, nato pa sledi skupina streh, med katerimi se stiska stolpič mestnega špitala. V vzhodni polovici mesta je omeniti cerkvico Vseh svetnikov z lastnim zvonikom, minoritsko svobodno hišo, za njo sedanjo sodno palačo, nad vsem pa farno cerkev z mestnim stolpom in na jugovzhodnem koncu kompleks minoritskega samostana. Mesto, kakršnega kaže ta slika, je že baročno, kot je zrastle iz pogorišč vrste požarov, predvsem zadnjega leta 1744, ki je uničil 79 hiš izmed ca. 122, kolikor jih je bilo takrat. Topografsko pomembnejša kot opisana je

6. Ex voto slika pp formata, o. pl., podarjena farni cerkvi v zahvalo za rešitev mostu pred ledenimi ploščami 22. januarja 1766. Mesto je zajeto iz istega, toda precej višjega gledišča, tako da ga gledamo skoraj iz ptičje perspektive. Z mostu je izginil kip Janeza Nepomuka, uto Dravskih vrat pa je nadomestil velik leseni okvir. Dominikanski samostan tvori slej ko prej

Ex voto slika Ptuja iz leta 1766

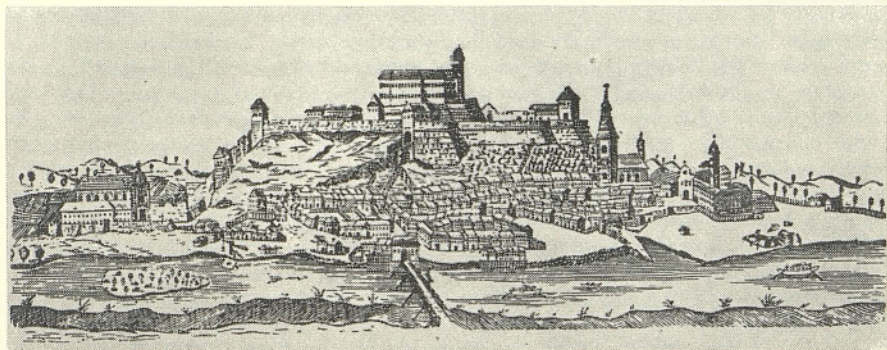
enoto zase. Cerkev je enaka kot pozneje, le da ima še oktogonalni zvonik z zvonasto-laternasto streho, samostanski pravokotnik se izoblikuje proti jugu v dva izzidka, ne kaže pa še južnega paralelnega trakta, v katerem so sedaj muzejski upravni prostori. Sedanji trg pred samostanom obdaja obzidje, na katerem so izginili stolpi. Oba obzidna kraka, ki spajata grad z mestom, sta razrušena, vendar še obstojata in zapirata mesto proti okolici. Posebno lepo je vidna vrsta hiš vzdolž tržne ulice. To so same ozke 2-, 3-, največ 5-osne stavbe, 1- do 2-nadstropne, s slemenastimi strehami, nekatere z ložami, ena z erkerjem, rotovž pa z balkonom. Vidno vrsto hiš zaključuje župnišče, pre-

zidano za župnika Maksa Hoipla (1709—1730). Župnišče se vidi deloma izza mestnega stolpa, prekritega s čebulasto streho. Pred stolpom stoji pranger, za njim pa cerkev, izza katere se kaže tako imenovana »mala kasarna«, trinadstropno poslopje na mestu sedanjega živilskega trga. Proti vzhodu zaključuje mesto velik kompleks tako imenovane »velike kasarne«, ki so jo zgradili leta 1755 na pogorišču Sauerjevega dvora. Nasprotna vrsta hiš ob tržni ulici se nam kaže z dvoriščne strani, kjer imajo skoraj vse arkadne hodnike. Svobodni dvor ima dvojno južno čelo, ne pa še sedanjega velikega, enotnega; podkvasto ordonančno hišo na mestu sedanje gimnazije obdaja dvorišče, s katerim je ločena od ostalih hiš v tej vrsti. Severna stran Gornje Dravske ulice je precej zazidana, ločeno stoji le hiša s stebriščnimi arkadami v pritličju in nadstropju, zaključuje pa jo nadstropna hiša, od katere teče zid do vrha dominikanske terase. Mestni špital s sončno uro ima še oktogonalni gotski stolpič s piramidasto streho. Na nasprotni strani ulice, torej na samem rečnem bregu, so le tri koče ter večja stavba blizu Dravskih vrat (usnjarna ali mlin). V Spodnji Dravski ulici je omeniti večjo, verjetno leseno stavbo tik ob Dravi (usnjarna), strnjeno vrsto hiš nasproti samega mostišča ter razkrit Veliki stolp z malimi Dravskimi vratci in obzidjem, ki teče od njega proti vzhodu. Ogal Dravske ulice in nekdanjega Minoritskega trga je nezazidan v široki črti. To so pogorišča, ki so jih nadomestile nizke, majhne hišice. Lepo je viden zapadni del minoritov, sedanja sodna palača in hiše okoli nekdanjega Florjanskega trga, nato cerkva Vseh svetnikov z vitkim stolpom ter piramidasto streho, prednica sedanjega gledališča itd. Ker je slikano mesto pod snežno odejo, ni vidna kritina njegovih hiš, vendar vemo, da so bile strehe večinoma skodlaste in celo slamnate. Mestne utrdbe so začele propadati — zadnjič so jih popravili leta 1759 za vsoto ca. 3000 fl — vendar propada s tem niso ustavili. Mesto je dokončno zgubilo pomen utrdbe ter se, čeprav je dobilo leta 1751 vojaško invalidsko upravo, polagoma spremenilo v tiho podeželsko mesto.

7. Risba v Deželnem arhivu v Grazu. Desno spodaj ima napis: Leopold Schickelgruber fecit Pettau die 21-ter hornung 1792. Risba ni posebno kritična in ima mnoge topografske nepravilnosti. Južno gledišče je precej odmaknjeno, tako da je viden ves desni dravski breg. Most je prikazan z leve strani, krasi ga razpelo. Na Dravi se je pojavil nad mostom peščen otok, medtem ko je sipina pod njim izginila že pred letom 1766. Po reki pluje šajka, na bregu sta zasidrani šajka in čoln. Dominikanski samostan je popolnoma ločen od mesta; obdaja ga obzidje, zopet se pojavi Gornji Vodni stolp. Cerkev z baročno fasado je zgubila zvonik, samostan je prikazan šablonsko. V obzidju, ki veže samostanski kompleks z gradom, so lepo vidna mestna vratca in trikoten Smodniški stolp. Dravska vrata so že sezidana, imajo slemenasto prečno streho in velik deželno-knežji grb. V Dravski ulici so hiše ob rečnem nabrežju redkejše, razen dveh večjih stavb tik ob vratih. Zato pa je druga stran ulice zazidana popolnoma in se končuje pri kljukasti nadstropni stavbi poleg Novega Vodnega stolpa. Mestni špital je zgubil stolpič, svobodni dvor pa je dobil sedanje karakteristično čelo. Vzhodno od Dravskih vrat je ob rečni obali 6 mesarskih ut, dalje odkriti Veliki stolp z malimi Dravskimi vratci, od katerega teče obzidje, ki tvori šalo, do minoritov, blizu katerih so mala minoritska vrata, ki vodijo na pristaniški prostor med obzidjem in Dravo. Mesto zaključuje minoritski samostan s svojo bastijo. Iz gmote stavb v vzhodnem delu mesta je omeniti rotovž in sedanjo sodno palačo, mestni stolp, ki je dobil to leto sedanjo streho in farno cerkev, izza katere se vidi čebulasto ostrešeni zvonik Ožbaltove cerkve. Izginila pa sta stolp in cerkev Vseh svetnikov. Mesto ima že obzidje, ki ga niso več vzdrževali, njegova

veduta pa je obubožala za 3 stolpe. Mestno področje zapadno od minoritskega samostana je še vedno nezazidano, vzhodno pa se je pojavila nadstropna stavba, prednik meščanskega strelišča in sedež meščanske garde.

8. Lesorez iz Schützove ptujske tiskarne je nastal leta 1794. Lesorez je v glavnem enak prejšnji risbi, le da je gledišče mnogo bliže južnemu mostišču. Na mostu je še vedno razpelo, Dravska vrata pa tvori zidana, 5-osna stavba. Dominikanska eskarpa je podana pravilno, oblikuje šalo in se končuje pri Gornjem Vodnem stolpu, severozapadno obzidje je na pobočju skrušeno, spodaj pa obnovljeno iz leta 1759. Novi Vodni stolp je izginil, obzidje od Velikega stolpa do minoritske utrdbe je lepo vidno, v mestu pa ni bistvenih sprememb razen risarskih razlik. Za farno cerkvijo se kaže zvonik Ožbaltove cerkve.

Lesorez iz Schützove ptujske tiskarne iz leta 1794

9. Glava pomočniškega potnega lista iz konca 18. stoletja je kopija Schützovega lesoreza, zato jo ne bom opisoval.

Novo stoletje ni prineslo Ptujju samo vojnih homatij za napoleonskih vojn, ampak tudi zadnji veliki požar dne 4. oktobra 1805, ko je pogorelo 25 hiš v nekdanji Poštni ulici. Po tem požaru so se začele množiti v Ptujju strehe, krite z opeko tako naglo, da je bilo leta 1850 samo še troje škodlastih streh. V Bidermajersko smer so se začele spreminjati tudi hišne fasade in njihovi portali, začeli so rušiti mestne utrdbe in zasipavati jarke, proces, ki se je začel že med leti 1752 — 1759, a takrat ni osvobodil mesta utesnjujočega oklepa, ker je bil ukinjen in so utrdbe celo popravili. Slike mestne vedute se v 19. stoletju množijo, dokler jih v njegovi zadnji tretjini niso nadomestile fotografije z mnogo večjo dokumentarno vrednostjo. Njihovo serijo odvarja

10. Runk-Zieglerjev kolorirani bakrorez iz Stöcklove suite iz ca. l. 1810. Kaže povečano zanimanje za pokrajino, s katerim je 19. stoletje razvilo vedutarstvo, a realno podobo navadno romantično predelalo, pri čemer ni toliko pazilo na dokumentarno vrednost kot prijetnost izvedbe. S tem v zvezi se zgublja topografski interes, kar spremlja tudi močna sprememba gledišč. To dokazuje že naš bakrorez, ki nam kaže pogled na mesto z jugozapada. Ta pogled oblikuje slikovitost zato, ker skrajša mestno veduto, jo postavi diagonalno v prostor in vključi tako v pokrajinski izrez. Ta in jugovzhodni pogled na mesto sta odslej najpogostejša ter ju bomo srečevali stalno do nastopa fotografije. Runk-Zieglerjev bakrorez nam kaže od južnega rečnega obrežja dovozno cesto z dvema parizarjema, katera vlečeta po dva para

konj, dalje je še več ljudi ter nekaj hišic in plotov. Na Dravi vozi šajka, čez reko vodi most. Mesto se razvija od leve proti desni. Sledijo: dominikanski kompleks, skupina hiš z vodnjakom, za njo svobodni dvor in ordonančna hiša, nato več nadstropnih hiš, hišice v Dravski ulici, nad njimi mestni stolp in farna cerkev. Dravska vrata, vrsta streh s kapucinskim stolpičem zadaj, nato streha »velike kasarne«, Veliki stolp, minoritski kompleks s čebulasto pokritim zvonom in končno polje z jagnjedi. Utrdbe niso več poudarjene, kolikor jih še upodablja, so le zaradi romantične pitoresknosti.

11. Kolorirana litografija z napisom spodaj: Die Stadt Pettau in Untersteier. Risal in litografiral jo je Fomenzari ca. leta 1825. Kaže pogled na mesto z vzhoda. Spredej se širi na levo in desno nizko drevje in grmičevje, od sredine proti desni pa vodi v ozadje kolovoz z nekaj sprehajalci. Mesto se je razvilo od desne proti sredini, na levo je jagnjedov nasad, v ozadju pa Haloze z Donačko goro. Na vzhodnem grajskem pobočju stoji okrogel župnijski stolp, desno od stolpa pa vodi sedanja Ljutomerska cesta z obzidano Ožbaltovo cerkvijo in župniščem na skrajni desni ter s skupino pritličnih stavb, iznad katerih se dvigata dve nadstropni poslopji z visokima strehama. Levo od župnijskega stolpa se raztezajo meščanske stavbe, deloma zakrite z drevjem, tako da se vidijo le njihove strehe. Med njimi je mogoče razločiti: župnišče, »veliko kasarno« z mansardno streho ter seveda farno cerkev. Levo od kasarne stoji skupina stavb okoli minoritov; iznad njih se dviga njihov vitki stolp s čebulasto-laternasto streho, še dalje proti jugovzhodu pa stoji, ločen od mestnega kompleksa, дворец mestne garde iz leta 1802, ter večje nadstropno poslopje v sredini jagnjedovega nasada. Litografija ne kaže sicer značilnega južnega pogleda na mesto, ampak vzhodnega, ki še danes ni poseben izrazit, vendar je topografsko zanimiva.

12. Mestni načrt Ptuja iz mape franciscejskega katastra je nastal leta 1824 ter nam kaže približno enako urbanistično sestavo, gotovo pa isti obris, kot ga je imelo mesto okoli leta 1660, saj so ga oklepale mestne utrdbe, ki so za stoletja določile njegovo življenjsko pozornico. V opis načrta se ne bom spuščal, ker ne spada v okvir članka, omenjam pa ga kot važen dokument in študijsko pomagalo za proučevanje razvoja ptujskega mestnega organizma in njegove zunanje podobe.

Litografija z iglo neimenovanih avtorjev v Stari Kaiserjevi suiti iz leta 1832. Kaže nam pogled na mesto z juga, vendar je gledišče tako odmaknjeno, da se vidi velik del Spodnjega Brega, predvsem žitna polja s cesto, sprehajalci in vozom ter nekaj hišami. Zadaj se razvija v ravni črti mesto, zaključeno z obema samostanoma. Dobro so vidni dominikanci, jetnišnica, svobodni dvor, ordonančna hiša, dvonadstropni stavbi in vrsta dvoriščnih fasad ob tržni ulici, proštijška cerkev ter končno minoriti. Veduto zaključuje grad s preveč izstopajočo žitnico.

13. Tuš risba M. Steinbacha iz leta 1832. Hrani jo Deželni arhiv v Grazu. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda. Po Dravi pluje splav. Dravska vrata so pritlično, 5-osno poslopje z mansardno streho. Dominikanski samostan ima kontraforično eskarpo ter sedanjo obliko in velikost. Desno od njih slede: poudarjeno izstopajoči svobodni dvor, stavba levo od Dravskih vrat, hiše z usnjarskimi strehami na nekdanjem Lesnem trgu, ostrešeni Velki stolp, katerega se dotika enako visoka meščanska hiša, iznad njih mestni stolp in streha farne cerkve s presbiterijevim stolpičem, ter na koncu gruča meščanskih stavb, katero zaključuje minoritski samostan s stolpičem. Mestne utrdbe, razen Velikega stolpa in minoritske bastije, niso več vidne.

14. Jeklorez neznanega avtorja, katerega je rezal in tiskal W. Pobuda in je izšel v A. A. Schmidlovi knjigi »Steiermark« leta 1839. Kaže nam prav

tako pogled na mesto z jugozapada. Ospredje tvori drevo ob levem robu, nato poraščena skala in velik grm, mimo katerega gre žena, dalje hišica z ograjenim vrtom, pred katerim stopa lovec, ter mostišče, kateremu se približuje moški. Po Dravi plava čoln, preko mostu gre nekaj ljudi. Mesto se razvija od leve na desno in ni podano kritično. Dominikanski samostan se skriva za drevjem. Od ostalih stavb izstopajo: svobodni dvor, Dravska vrata, farna cerkev, nato čebulasta ostrešna zvonika kapucinov (?) in Ožbalt ter končno minoriti s svojim zvonikom. Na jugovzhodnem robu mesta je viden dvorec z nasadom jagnjedov.

15. Naslednji jeklorez je iz leta 1845 ter je izšel v Seidlovi »Wanderungen durch Tyrol und Steiermark II«. Risal ga je L. Mayer, rezal pa Winkles. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda, torej iz pristanišča in lesnega tovarišča, kjer se mudi precej ljudi in živali, medtem ko so na reki trije čolni ter dve zasidrani barki. Mesto se razvija od desnega roba proti levemu. Izza drevja in lesenih skladovnic se vidijo minoriti, za njimi del strehe farne cerkve in mestni stolp, nato vrsta meščanskih hiš, Veliki stolp in končno nekaj hišnih čel v Spodnji Dravski ulici. Zaradi rečnega ovinka se ne vidita mostišče in zapadni del mesta. Ob južnem mostišču je gaj jagnjedov, za njimi pa fantastična, do velikosti griča pretirana hajdinska terasa.

16. Kuwasseg-Lampelova litografija iz tako imenovane Lampelove suite. Kaže nam pogled na mesto z jugozapada, tako da je viden na desni grič z leta 1645 postavljeno Rokovo kapelo, dalje skupina hrastov, na levi pa polje na Gornjem Bregu z mestom v ozadju. Delo je nastalo ca. 1840. Mesto ne nudi iz take daljave ničesar posebnega, razvija se v trikotni kompoziciji, katero tvorijo dominikanci — grad — farna cerkev, medtem ko je jugovzhodni del mesta precej raztegnjen preko minoritov do stavb okoli poznobaročnega dvorca, sedeža meščanske garde in strelišča.

17. Jeklorez, katerega je risal J. Reiterer, rezal L. Möglich, tiskal pa A. Kissmann v Grazu ter je izšel kot priloga v III. letniku »Drobtinica« za leta 1848. Jeklorez je izrez prejšnje litografije, ter kaže samo polje na Gornjem Bregu in mesto od dominikancev do minoritov. Mesto topografsko ne nudi mnogo novega, kaže pa precej nepravilnosti, enako kot litografija, katere kopija je.

18. Litografija A. Leykamovih naslednikov v Grazu, priloga k Raispovi knjigi »Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung«, ki je izšla v Grazu leta 1858. Kaže pogled na mesto z juga, tako da se vidi most z desne strani. Mesto si je že opomoglo od strahovite poplave v dneh 1. do 4. novembra 1851 ter je štel 207 hiš in 1796 prebivalcev. Njegova podoba se še vedno ni bistveno spremenila. V tržni ulici se je pojavilo nekaj stavb, ki presegajo ostale za nadstropje, nasproti minoritom pa so začeli zazidavati prazne parcele. Na vzhodnem robu mesta je lepo viden pozno baročno-klasticističen dvorec. Južni breg Drave poživljajo trije grmi, po reki pa pluje splav.

19. Ptujski mestni načrt Ferdinanda Raispa, katerega je risal sam avtor, tiskalo litograsko podjetje A. Leykamovih naslednikov v Grazu, in je izšel v že omenjeni knjigi »Pettau Steiermarks älteste Stadt«. Načrt je topografsko pomemben, vendar ne spada v naš članek, zato ga omenjam samo zaradi njegove pomembnosti.

Litografija z iglo A. Leykamovih naslednikov v Grazu, priloga k Raispovi knjigi »Erinnerungen an die Orient-Eisenbahn von Pragerhof bis Gross-Kanischa«, ki je izšla v Grazu leta 1860. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda. Levo polovico slike zavzema Drava, ki je preozka in podobna širokemu kanalu. Po njej plujeta splav in čoln, preko reke pa vodi nov že-

lezniški most amerikanske konstrukcije, po katerem ravnokar pelje vlak. Na desni strani slike se dviga vzpetina z drevesom, ter možem in ženo, ki gledata most in vlak, sledi nekaj hiš okoli strelskega dvorca, za progo pa je mesto z minoriti (vidna samo cerkev), mestnim stolpom, skupino hiš ob tržni ulici ter dominikanskim kompleksom na rečnem ovinku. Veduto zaključuje grajski kompleks z močno poudarjenimi eskarpami.

20. Litografija A. Leykamovih naslednikov v Grazu, ki je služila kot pisemska glava. Veduta je bogato uokvirjena ter popolnoma enaka pod št. 18, le da so odrezani dominikanci ob levem robu, da se je pojavil železniški most z vlakom ob desnem robu, da je zginil levi grm in da sta se pojavila med desnima dva grabljiča. Ker je bila zgrajena tako imenovana Vzhodna železnica v letih 1858—1860, je morala nastati litografija po letu 1860.

21. Litografija iz serije »Ansichten aus der Steiermark«, katero so izdali A. Levkamovi nasledniki v Grazu v 55 zvezkih med leti 1859—1867. Kaže pogled na mesto z jugovzhoda, precej izpod železniškega mostu, tako da je pod njim viden lesen cestni most. Levo stran vedute izpopolnjuje skupina dreves, desno pa mesto, ki se razvija od minoritov mimo farne cerkve in mestnega stolpa ter preko hišnih slemen v tržni ulici, kjer izstopajo stavbe okoli današnje gimnazije, do zavoja na koncu ulice. Ob Dravi je viden stolp, za njim svobodni dvor z visokim čelom, na koncu pa park topolov in okrajek dominikancev. Vzhodno od železniške proge stoji tako, da deloma pokriva minorite, dvorec z mansardno streho ter več nizkih hišic vzdolž rečnega brega. Litografija je nastala ca. leta 1865.

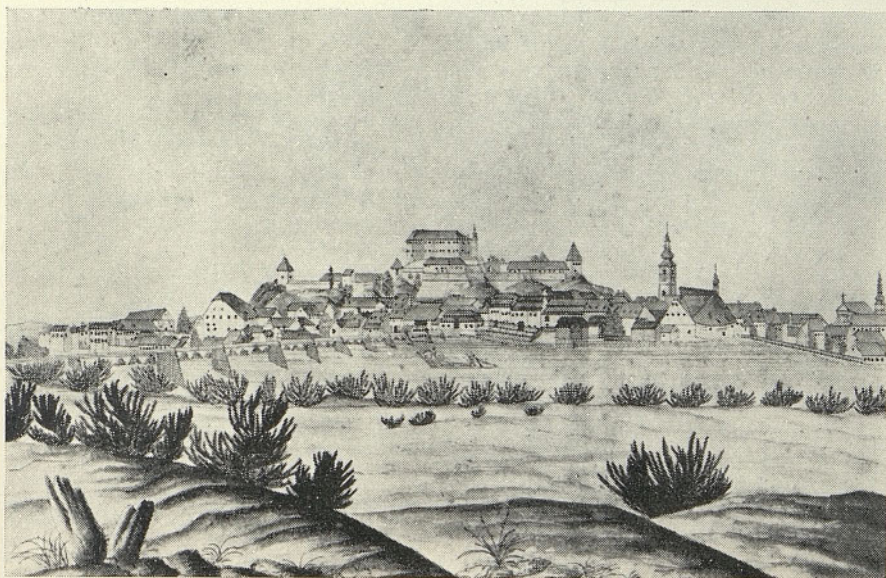
22. Litografija A. Leykamovih naslednikov v Grazu je skoraj enaka prejšnji, le da stoji strelski dvorec desno od minoritov, da se skupina stavb okoli sedanje gimnazije kaže izza Velikega — imenujmo ga odslej Dravskega stolpa — da se lepo vidi svobodni dvor ter da se je pojavil na desnem rečnem bregu velik štor in ženska z otrokom, na Dravi pa velik splav.

23. Litografija A. Leykamovih naslednikov v knjigi Carla Reicherta »Einst und jetzt. Album Steiermarks«, ki je izšla v Grazu leta 1864. Ovalna slika nam kaže mestno veduto z jugovzhoda. Ob desnem dravskem bregu stoji nekaj šajk, na bregu pa vrsta štorov, za katere so jih vezali. Po reki plavata splav in šajka ter več čolnov, preko nje pa vodita oba mostova. Mesto se razvija od desne na levo: med jagnjedi se kažejo minoriti s čebulasto ostrešnim stolpom, preko proge pa strelski dvorec z mansardno streho v sredi jagnjedovega parka, levo od minoritov se dviga mestni stolp, sledi mestna gmota z lepo vidno vrsto hišnih slemen ob tržni ulici, ob reki pa Dravski stolp, mostišče, svobodni dvor ter stavbni kompleks dominikanskega samostana.

24. Kolorirana risba, katere avtor je Adam Stowikowski. Kaže pogled na mesto z jugovzhoda, nekoliko izpod železniškega mostu. Od južnega brega je vidna le obraščena pot, na kateri se pogovarjata moški in ženska in preko katere vodi železniški most. Izpod njega je viden v ozadju cestni most. Po Dravi plujejo trije splavi. Mesto, ki je topografsko podano zelo dobro, se razvija od desnega roba proti levemu. Izza kostanjevega parka se kažejo minoriti, nato sledi gmota streh, iznad katere se dviga mestni stolp, Dravski stolp in Dravska vrata s svojo mansardno streho, usnjarne in svobodni dvor za dominikanci, pred katerimi raste več kostanjev in jagnjedi. Prostor med Dravskim stolpom in Dravskimi vrati zaseda več nizkih hišic — mesarij, prostor med stolpom in železnico pa začetki mestnega parka. Risbo lahko datiramo na splošno okoli leta 1870.

25. Litografija A. Leykamovih naslednikov v knjigi Jožefa Andreja Janischa »Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark« ki je izšla

v Grazu leta 1878. Ovalna slika nam kaže mestno veduto z jugovzhoda, izpod železniškega mostu. Ker je gledišče nizko, železniški most precej zakriva mesto. Od desnega rečnega brega je vidno samo grmovje. Na Dravi plava čoln z dvema moškima. Mesto se razvija od desne na levo. Farna cerkev je vidna le na pol, pred njo stoji veliko, nadstropno, 9-osno poslopje z dvojnimi podstrešnimi linami. V mestni gmoti so vidni: Dravski stolp, skupina stavb okoli sedanje gimnazije, svobodni dvor, sedanja jetniška stavba ter jagnjedov park pred dominikanci. Od gradu se spuščata zidna kraka po vzhodnem in zapadnem grajskem pobočju kot zadnja vidna ostanka (razen Dravskega stolpa) mestnih utrd.

Tuš-risba M. Steinbacha iz leta 1832

26. Lesorez Edvarda Adeja iz Stuttgarta na strani 137 v seriji *Die Länder Oesterreich-Ungarns in Wort und Bild IV. Band: Karl Jauker »Das Herzogthum Steiermark«*, ki je izšla na Dunaju leta 1879. Kaže pogled na mesto z jugovzhoda. Na južnem bregu je več štorov, na Dravi šajka, splav in trije čolni, preko reke vodi železniški most. Mesto se razvija od desne na levo. V njem si slede: strelski dvorec minoriti, ki so na pol skriti za topoli, mestni stolp, mestna gmota z Dravskim stolpom, višjimi poslopji okoli sedanje gimnazije in svobodnim dvorom ter nasadi topolov na trgu pred dominikanci. Lesorez je kopija tako imenovane Reichertove suite iz let 1860—1864.

27. Fotografija, sestavljena iz treh posnetkov v Mestnem muzeju. Avtor je Johann Winkler, nastala je leta 1871. Kaže pogled z južnega železniškega mostišča na celotno mesto, ki se razvija od desnega k levemu robu fotografije. Najprej so minoriti s čebulasto pokritim stolpom ob presbiteriju. Sedanji park je še lesno skladišče, obrobjeno proti mestu z alejo kostanjev, izza katere se kažejo strehe pritličnih hiš prav do farne cerkve in mestnega stolpa ter še dalje proti grajskemu griču, kjer jih zaključuje sklenjena vrsta slemen, iznad katerih se dvigajo stavbe okoli sedanje gimnazije. Ob Dravi

stoji na začetku aleje stolp, slede pritlične in nadstropne hiše, ki so jasnejše na nekdanjem Lesnem trgu okoli mostišča, zaključuje pa jih na zapadu svobodni dvor z velikim trapezastim čelom in visoko streho. Za njim se kaže sedanja jetniška ter končno dominikanski samostan, katerega zakrivajo deloma jagnjedi in kostanji na trgu pred njim. Petosna Dravska vrata so pokrita z mansardno streho. Mestna podoba na tej fotografiji kaže še patriarhalno lice, katerega ne moti nobena moderna stavba.

28. Fotografija, sestavljena iz štirih posnetkov v Mestnem muzeju. Avtor je Johann Winkler, nastala je pred letom 1875. Gledišče je bolj zapadno od prejšnjega ter nizko ob reki, tako da je veduta nekoliko dvignjena. Fotografija je boljša od prejšnje in pregled mesta bolj jasen. Desno od Dravskega stolpa se razteza obzidan areal, nato sledi lesni pristan z dvema šajkama, kostanjeva aleja, izza nje meščanske strehe in minoriti. Levo od stolpa se nizajo ob nabrežju, utrjenem s piloti, usnjarne z značilnimi strehami prav do Dravskih vrat, katerim nasproti stojita na trgu nadstropni stavbi z enakima strehama. Vrsta slemen ob tržni ulici izstopa manj, močnejše pa skupina dveh stavb okoli sedanje gimnazije, kjer je ena parcela še nezazidana. Levo od Dravskih vrat stoji stavba z galerijo štirih lokov v nadstropju, nato vrsta hiš, svobodni dvorec, jetnišnica in končno dominikanci z mlinom na Dravi.

29. Fotografija, sestavljena iz petih posnetkov pri gospe Škrabar. Avtor je Johann Winkler, čas nastanka leto 1880. Gledišče je izpred železniškega mostu. Je podobna prejšnji, le da se vidi ob desnem robu nekoliko železniškega mostu. Ob progi rastejo topoli, sledita park in aleja do stolpa, zadaj se kažejo minoriti in farna cerkev, dalje se razvija mesto, katero zaključujejo dominikanci.

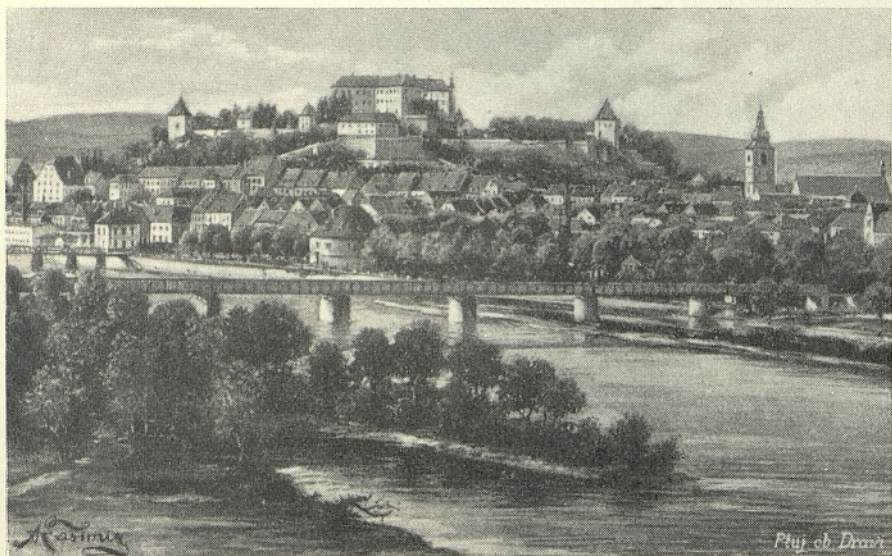
30. Fotografija, sestavljena iz treh posnetkov. Avtor Franc Tömöry. Fotografija je nastala ca. leta 1875. Kaže pogled z železniškega mostišča. Je precej podobna Winklerjevi iz leta 1871, le da kaže vzhodno od severnega železniškega mostišča strelski dvorec z nasadom jagnjedov pred dvorcem. Vse štiri našete fotografije imajo veliko dokumentarno vrednost, ker nam kažejo mestno veduto še nepokvarjeno, posebej dravsko nabrežje pred njegovo regulacijo.

31. Iz ateljeja Johanna in Guida Winklerja je še precej fotografij iz konca 19. in začetka 20. stoletja, ki kažejo razne poglede na mesto in njegove detajle (npr. pogled iz gradu na poplavljenem področje jugovzhodno od mesta leta 1889, pogled na mesto od Turnišča, pogled na mesto s severozahoda, itd.). Poleg Winklerjev so fotografirali Ptuj v tem času še F. Wölker iz Graza pred letom 1891, Max Helff iz Graza pred letom 1891, neki L. J. itd. Vse te fotografije kažejo mesto še preden so odstranili Dravska vrata leta 1891 in regulirali dravsko nabrežje leta 1897.

32. Vrsto ptujskih mestnih vedut zaključujem z deli Rudolfa Gaupmanna, Romana Fekonje, Franca Nowaka in zlasti Alojza Kasimira, ki je zapustil dolgo vrsto slik, risb in ilustracij, v katerih je ovekovečil pitoreskno podobo mesta ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Posebno omenjam njegove ilustracije Felsnerjevega vodiča »Pettau und seine Umgebung« iz leta 1895, veliko oljno sliko iz leta 1892, topografsko izvrstno risbo leta 1905 podrt »male kasarne« in njene okolice, pogleda na mesto z juga in vzhoda iz leta 1917 itd.

Na koncu smo z dolgo, a gotovo nepopolno vrsto upodobitev ptujske mestne podobe, ki ne kaže niti tločrtno niti vedutno take dinamike kot npr. Maribor ali Celje, a je vendar zanimiva v svoji historično izredno pomembni dokumentarnosti, polni lokalne tradicije in miljejske uglašenosti. Ravno ta podoba, ki jo bogatijo v notranjščini mesta prvorazredni kulturno-historični

spomeniki in bogat muzej, kaže Ptuj kot muzejsko mesto ter mu daje izreden turistično privlačen mik. Ta aspekt in iz njega rezultajoča razvojna perspektiva, zahtevata od odgovornih forumov, da na poseben način obravnavajo stari del mesta. Povojna doba je razvila namreč nove življenjske pogoje in s tem pospešila izgradnjo mesta v doslej neslutenem obsegu. Izgradnja pa naj bo premišljena, ker poteka na historično izredno aktivnem naselitvenem ozemlju z vsaj 2000-letno zgodovino. Zato naj upošteva osnovni urbanistični načrt predvsem naslednje glavne orientacijske postavke:

Fotografija A. Kasimirjeve slike iz konca 19. stol.

1. Pusti naj staro mesto ob strani in izboljša stanje, v kakršnem je, popravi nekatere stavbe, ki motijo ter strogo kontrolira vse, tudi na videz malopomembne adaptacije in renovacije;

2. Regulirano gradnjo naj prenese na ozemlje vzhodno in severno od starega mesta;

3. Tranzitni promet je usmerjen z novim mostom že na rob starega mesta, načrt pa naj pazi na organizacijo priključkov, ki vodijo vanj in iz mesta ter

4. zaustavi razraščanje predmestij preveč na široko, da ne bo staro mesto utonilo v njih in da bo ohranilo zelen pas v dosegljivi daljavi, ker je za mestno življenje biološko vedno bolj potreben.

Preпустimo razvoj novega dela mesta prihodnosti, sedanjost pa zahteva od nas, da ohranimo kljub delni pokvarjenosti staro mestno podobo kot dokument ustvariteljskih in organizacijskih sposobnosti naših prednikov, ki so jo ustvarjali stoletja ter puščali v njej sledove svojega dela in trpljenja, življenjske volje in lepotehotenja.

LITERATURA

- Bibliografijo Ptuja do 1. 1933. je zbral Franjo Baš in jo objavil v Ptuju posvečeni številki ČZN, letnik XXVIII. za leto 1933, zato je ne bom posebej navajal.
- Franjo Baš: Historično-geografski razvoj Ptuja, ČZN XXVIII, 1933.
- Franjo Baš: Mali grad v Ptuju. Zgodovinski časopis IV. 1950.
- Hans Wutschnig: Steirische Städte und Märkte im Reisebilderbuch eines Schlesiers (1710-1714), BIFHmtkd 1941, p. 13-24.
- za leto 1959.
- Emilijan Cevc: Vedute slovenskih krajev iz začetka XVII. stoletja. Kronika VII.
- Rudolf Egger: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485-1487. Klagenfurt 1947.
- Balduin Saria: Pettau. Ein Führer durch die Stadt und deren Geschichte, Ptuj 1942.
- Jože Maučec: Vodnik po Ptuju in okolici, Ptuj 1957.
- Ptujski zbornik 1893-1933, Ptuj 1933.
- Jože Curk: Ptujski grad, stavbno-zgodovinska skica, Kronika IV za leto 1958.

Fran Alič

NEKDANJA ČITALNICA IN STARI NARODNI DOM V PTUJU

ČITALNICA

*»Zadnji človek je na sveti,
ki svoj rod za nič derži ...«*

Št. Modrinjak¹

Trikrat, a vselej z večjo silo, se je zaletel nemški bes proti Slovencem v Ptuj in okolici: prvič leta 1908 ob skupščini CMD, ko so naše opljuvali, drugič ob začetku prve svetovne vojne leta 1914, ko so jih pretepali in vlačili v ječo, in tretjič ob drugem svetovnem spopadu leta 1941, ko so ves slovenski narod zapisali smrti. Prvi naskok je veljal skupščinarjem Družbe sv. Cirila in Metoda, slovenskim Ptujčanom in okoličanom, predvsem pa ognjiščema slovenske zavesti Narodni čitalnici v Ptuj in Narodnemu domu kakor tudi iz prve vzniklemu »Sokolu«. Ker večina današnjih Ptujčanov prav malo ve o teh ustanovah, naj sledi na kratko nekaj podatkov, povzetih iz virov, navedb starih čitalničarjev in osebno doživetih dogodkov — nekaj let sem bil društveni tajnik — o tem, kaj sta bila nekoč za Ptuj Čitalnica in njen Narodni dom.

Po padcu Bachovega absolutizma v nekdanji Avstro-Ogrski se je v ustavni dobi šestdesetih let prejšnjega stoletja nadaljevalo delo za narodno prebujo, začeto s silnim navdušenjem leta 1848. Po mestih so ustanavljali čitalnice, v katerih so ob »besedah«, to je prireditvah z govori, petjem, plesom in zabavo dramili zlasti meščanstvo, medtem ko so med ljudskimi množicami vnemali narodni čut na »taborih«, ljudskih shodih pod milim nebom. Do takrat je bilo vse nemško, šole, uradi in meščanstvo, le redkim rodoljubom so bila v mar politična in narodna vprašanja.

Najprej (leta 1861) so ustanovili svojo čitalnico mariborski Slovenci ob prizadevanju dveh čeških inženirjev pri Južni železnici, E. Chocholovška in Jedlička.² Maribor je takrat prednjačil tudi v tem, da je ob 1000-letnici prihoda bratov Cirila in Metoda na Veliko Moravsko dal pobudo za ustanovitev Slovenske Matice, v Mariboru je izšel tudi prvi politični list Slovenski Narod (1868).

¹ Središki rojak, ljudski pesnik Malega Štajerja v dobi romantike.

² Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, 1. zv., str. 116.

V Ptujju so podpisali v juniju 1863 dr. Avg. Čuček, sodni adjunkt Mihael Herman, po rodu Nemec, a vseskozi pravičen mož in kot poslanec odločen borec za pravice slovenskega ljudstva (znamenit je njegov govor dne 16. marca 1863 v štajerskem deželnem zboru) in kaplan Jak. Meško poziv za pristop k Čitalnici, češ da je treba narod izobraževati, če hoče napredovati. Ognjišča narodnega duha so pa čitalnice. Zato naj bo ustanovljena tudi v Ptujju, gospodarskem in kulturnem središču za več kot 100.000 ljudi. Herman je sklical 23. julija vse zavedne Slovence iz mesta in okolice v nekdanje strelišče (stavba je stala v Zrinjsko-Frankopanski ulici tik današnje Mladike), kjer je bil izbran pripravljalni odbor, ki je sestavil društvena pravila, potrjena v Gradcu šele prihodnje leto, tako da je društvo s približno 120 člani začelo poslovati *1. junija 1864*. Na prvem občnem zboru 23. junija istega leta je bil izvoljen tale odbor: predsednik dr. Avg. Čuček, podpredsednik notar Janez Schönwetter, tajnik Mihael Herman, blagajnik dr. Ivan Petovar; med ostalimi odborniki naj omenim mladega bábarskega kaplana Bož. Raiča, poznejšega gromovnika na ljudskih taborih, deželnega in državnega poslanca.

Slovesno je bila Čitalnica odprta 5. septembra 1864, o čemer je obširno poročal v »Novicah« dr. Jos. Vošnjak. Mariborska mestna godba je igrala budnico in oznanjala novo dobo. Čitalniški prostori v Hermanovi hiši v današnji Prešernovi ulici 27 so bili v zastavah. Pri dopoldanskem vlaklu so sprejeli goste od blizu in daleč: celjsko delegacijo je vodil dr. Štefan Kočevar, mariborsko dr. Janko Sernek, pevce iz Slov. Bistrice pa dr. Josip Vošnjak. V mestni cerkvi so menda prvič odmevali glasovi slovenskega petja. Pri slavnostnem obedu na Kristovem vrtu so se vrstili navdušeni pozdravi in odzdravi. Popoldne so se pripeljali gostje iz Ormoža, Ljutomera in Varaždina, okoličani pa so prihajali z vozm ali peš. Zvečer je bila prav tam slovesna »beseda«, pri kateri so po pozdravih skupno zapeli himno Naprej zastave slave. K otvoritvi je prišel tudi mestni nemški župan in še nekaj drugih Nemcev z njim. Takrat še ni bilo nemške kazine in ne političnega in narodnega nasprotovanja in nekaj Nemcev se je priglasilo za društvene člane; zato je prirejal mestni beneficiat, znani jezikoslovec Oroslov Caf, v društvu tečaje slovenskega jezika. Mnogi teh nemških čitalničarjev so postali pozneje hudi sovražniki vsega, kar je bilo slovensko. Slavnosti se pa nista mogla udeležiti »oče slovenskega naroda« dr. Janez Bleiweis in rojak Davorin Trstenjak, nekdanji mestni kaplan, ki je dal novi čitalnici geslo »jaro in možno« (po bogu Jarmogu), češ »goreče in mogočno« naj bo delovanje novega društva.

Čitalnica v Ptujju je bila odslej ognjišče narodne zavesti, kovačnica novih borcev za pravice našega ljudstva in jedro prosvetno-izobraževalnega dela. Da bi privabila v svoje okrilje čimveč ljudi, je prirejala na zunaj vidne zabave s petjem, govori, plesom, deklamacijami, posebno pa gledališkimi predstavami, na znotraj pa dvigala izobrazbeno raven svojih članov s časniki, revijami, knjigami in pre-

davanji. Stari čitalničar čevljarski mojster Marko Pavlinič (umrl 1919) je pripovedoval, da so ljudje jokali, kadar so poslušali v čitalnici naše lepe slovenske narodne pesmi. Prireditve je bilo včasih več, včasih manj, vse so pa dosegle svoj namen.

Slovence so vabile v društvo posebno *gledališke predstave*, burke, skeči, igrice in igre, ki seveda niso bile umetniško kvalitetne prireditve, a pomembne, saj so oznanjale in slavile slovensko besedo. Naj sledi časovno kratek, ne povsem popoln pregled igranih del — mnogo zapisnikov je bilo uničenih — do leta 1912, ko je prevzelo odrske prireditve takrat ustanovljeno Dramatično društvo.³

Že 18. decembra 1864 je bil ob »besedi« *gledališki prizor*, čigar naslov nam ni znan, kakor za prva leta sploh ne vemo za mnogo imen gledaliških predstav. Leta 1865 so nastopili diletanti na odru dvakrat, meseca marca in ob obletnici Čitalnice, leta 1866 (vojno leto) je ob Ciril-Metodovem prazniku priredila Čitalnica zabavni večer z muziko in deklamacijami za ranjene vojake, leta 1867 je bila le ena prireditev. Število prireditev je nihalo, ker je bilo odvisno od iniciative posameznikov in števila razpoložljivih, za društveno udejstvovanje zavzetih članov. Vse do leta 1871 je bilo igranih kakih 20 igrice. Leta 1871 so uprizorili v zimskem času »Svoje glavneže«, »Starost in krepost« *in »Vdovca in vdovo«*, leta 1872 so nastopili igralci štirikrat: naslova prvih dveh iger sta neznana, tretja je bila »I. II. in III. poglavje«, četrta pa »Medeni tedni«. Naslednje leto je bil v delovanju društva viden precejšen zastoj, saj so se le enkrat oglasili v društvu mariborski gimnazijci. Leta 1874 se je stanje v društvu tako poslabšalo in delovanje tako upadlo, da se je govorilo že o njegovem razpustu. Nato se je barometer zopet dvignil. Leta 1875 je bilo kar pet predstav, in sicer burka »Brati ne zna«, šaloigra »Kateri bo«, »Visoki C«, »Ravna pot — najboljša pot« *in »Lornjon«*. Zanimanje za igre je tako naraslo, da so to leto povečali oder. Leta 1876 so dali »Oproščenega jetnika«, nato je pa zopet zaznaven znaten upad čitalniškega udejstvovanja. Leta 1878 je bila prireditev za ranjene vojake (okupacija Bosne in Hercegovine!), 1879 za slovenske visokošolce v Gradcu, leta 1880 pa za stradajoče Istrane, sicer pa je društveno delo zastajalo. Vzroki? Deficitne predstave, preselitev mnogih članov-diletantov drugam in večkratna selitev društva v nove prostore zaradi naraščajočega nasprotovanja Nemcev. Iz Hermanove hiše (v današnji Prešernovi ulici) se je Čitalnica selila čez leto dni v prostore nad današnjo kavarno »Evropa«, čez pet let v Teutschmannovo hišo (današnja trgovina s čevlji »Peko«), leta 1872 v »Hotel zur Stadt Wien« *(današnji Narodni dom) in potem v Murščevo (današnja Brenčičevo) hišo na Ormoški cesti, kjer je skromen napis »Čitalnica«* tako bodel v oči naše narodne nasprotnike, da je moral biti odstranjen. Šele leta 1882 je društvo kupilo prej imenovani hotel »Zur Stadt Wien«, ga preimenovalo v Narodni dom in se končno vselilo v svoje prostore.

³ Glej Gledališko kroniko Okr. gled. v Ptuj, Ptuj 1952, str. 12—14!

V tej »suhi« dobi so priredili leta 1880 mariborski gimnazijci v čitalniških prostorih veselico, na kateri je govoril naš rojak Matija Murko⁴ in bil navzoč tudi znani stenograf prof. Anton Bezenšek, ki je prišel iz Bolgarije. Leta 1881 je bila Prešernova proslava, leta 1882 so se pa zopet izkazali mariborski dijaki. Kaže, da je bilo društvo s svojimi lastnimi močmi v zadregi. Prva večja prireditev v novih lastnih prostorih je bila proslava 125-letnice Vodnikovega rojstva leta 1883, druga ob 20-letnici Čitalnice 1884 in tretja ob 1000-letnici Metodove smrti 1885. Na belo nedeljo istega leta so igrali ormoški diletanti Ogrinčevo glumo »Kje je meja?« Leta 1886 so prišli v Čitalnico graški slovenski visokošolci in priredili tamburaški večer.

Ker je bilo v Čitalnici včlanjenih več dobrih pevcev, sta bili v času, ko so stopile predstave v zatišje, na sporedu dve opereti: leta 1885 »Ptičar«, pri kateri so dali posebno priznanje Lini Weixler, sestra predlani v 100. letu starosti umrle najstarejše Ptujčanke, Ane Krajnc, tašče pok. dr. Fr. Kotnika, in znanemu pevcu Antonu Porekarju, poznejšemu nadučitelju na Humu pri Ormožu. Po uspelem koncertu leta 1886 pa je prišla naslednje leto na vrsto opereta »Serežan«, kjer se je posebno izkazal kot pevec trgovec A. Jurca. Največ skrbi za uspelo izvedbo obeh operet je imel takratni ptujski učitelj dr. Tomaž Romih, pozneje ravnatelj meščanske šole v Krškem. Ta je priskrbel za obe predstavi vojaško godbo. Leta 1888 je bila v Čitalnici prireditev za uboge učence okoliške šole.

Posebno slovesno je praznovalo društvo svojo 25-letnico leta 1889. Vse dotedanje težave, pa tudi uspehe društva je omenjal v svojem govoru društveni predsednik in najpomembnejši politični in gospodarski voditelj ptujskih Slovencev vse do svoje smrti (1926) dr. Fr. Jurtela. O slavnosti je obširno poročala »Südsteirische Post« v številki z dne 10. septembra 1889. Takrat je izšla izpod peresa Ivana Strelca, učitelja v Vitomarcih (Sv. Andraž v Slov. goricah) brošura o 25-letnem društvenem delovanju.⁵ Do tedaj je bilo, kot izvemo, vštevisi zabavne večere okoli 150 prireditev v razne namene. Leta 1892 so imeli mariborski učiteljišniki v Čitalnici svoj koncert, leta 1894 so društveni člani igrali ob zborovanju Slov. pevskega društva »Telegram« in ob 25-letnici Učiteljskega društva zopet »Ptičarja«. Vsako leto so praznovali čitalničarji tri zabavne večere, na pust, Martinovo in Silvestrovo. Leta 1895 so v korist po potresu prizadetih Ljubljčanov uprizorili »Revčka Andrejčka«, pri katerem so mimo drugih sodelovali sestre Marija in Antonija Štupca, učiteljici v Markovcih, in učitelja Domic. in Franček Serajnik, režiral pa Jan Sedlaček, blagajnik v Posojilnici. »Andrejčka« so pozneje še nekajkrat igrali. Leta 1895 je bilo društvo zelo agilno, saj je priredilo komorni koncert bratov Serajnikov, še drug koncert in igrice »Težke ribe« ter tamburaški koncert. Leta 1896 so igrali »Lumpacija Vagabunda« in »Mlinarja in njegovo hčer«, tudi

⁴ Mat. Murko, Spomini, str. 32.

⁵ Zgodovinske črtice »Narodne čitalnice v Ptuj«. Ob njeni petindvajsetletnici sestavil Ivan Strelec, učitelj. Na Ptuj 1889. Lastna založba »Narodne čitalnice«. Tiskarna sv. Cirila v Mariboru.

JANEZ MEZAN — KURENTI

Tiskala Ptujška tiskarna

v letih 1897 in 1898 so dali nekaj igrlic. Med igralci so bili predvsem učitelji, pripadniki prostih poklicev (trgovski pomočniki) in uradniki. Posebno agilen je bil pod vodstvom kapelnika Hinka Druzoviča tamburaški zbor, ki je priredil izlete tudi v okolico.

Leta 1898 je umrl zvesti, vsakodnevni obiskovalec Čitalnice, ptujski lokalni zgodovinar Ferd. Raisp, ki so mu na njegovo željo čitalniški (slovenski) pevci ob odprtem grobu zapeli slovensko pesem. V naslednjih nekaj letih je igralska dejavnost zopet popustila. Leta 1899 so priredili pevski koncert, pri katerem so sodelovali baritonist zdrav-

Čitalniški igralci »Revčka Andrejčka« leta 1895

nik dr. Bela Stuhec, učiteljici (sestri) Marija in Antonija Štupca ter pevski zbor pod Druzovičevim vodstvom, nato pa še komorni godbeni večer z Druzovičem in Serajnikom; leta 1900 pa toži odbor (predsednik dr. Fr. Jurtela, tajnik Ferdo Skuhala, blagajnik Jos. Zelenik), da »ni za prireditve ne denarja ne želje ne sodelavcev«. Vrh tega je društvo težil dolg pri ljubljanski Mestni hranilnici ob nakupu Narodnega doma. V letih 1901 in 1902 je bilo v društvu nekaj družbenih večerov in dva koncerta (eden z vojaško godbo). Pevce je vodil agilni učitelj Drago Zupančič, zelo delavni sta bili učiteljici Valentina Kauklerjeva in Marija Luknarjeva. Leta 1903 je bil koncert Slov. pevskega društva, ob Martinovem so dali »Burko v strahu« in na Silvestrovo »Bratranca«, Ljubljancani pa »Ženskega Othella«. Med vnetimi igralci je bil Ljudevit Sagadin, ki je umrl med okupacijo z drugimi člani Sagadinovih mučeniške smrti, ko so Nemci zažgali njihov dom pri Makolah. Leta 1904 je prišel v odbor dolgoletni poznejši predsednik in voditelj izo-

braževalnega dela v društvu prof. dr. Josip Komljanec. Razen dveh igrice, »Dr. Hribarja« in »Raztresencev« je omeniti v tem letu proslavo društvene 40-letnice, pri kateri je igrala ljubljanska društvena godba. Leta 1905 so igrali »Desetega brata« in »Idealno taščo«, priredili plesni venček in tamburaški nastop. 1906. leta so prišli na oder »Legionarji«, ki so jih morali ponoviti. V tem letu, ko so člani zahtevali več prireditvev, odbor pa kazal na slabo gmotno stanje društva, je prišlo do večjih trenj, tako da sta odstopila predsednik Jurtela in blagajnik Zelenik. Pa tudi prva politična ali svetovnonazorska razpoka se je pokazala, ko je odbor na zahtevo redovnika Lenarta Vavpotiča, češ da »Osa« smeši duhovščino, list opustil, nakar je napredni učitelj Ivan Kaukler izstopil iz društva. Leta 1907 sta dr. Jurtela in dr. Komljanec ponovno sprožila misel ljudske knjižnice, ki so jo nato ustanovili in jo je upravljal poseben odsek. Že naslednje leto je izposodila 750 knjig. Načelo se je tudi vprašanje predavanj. To leto so igrali »Putifarko« in »Telegram« in priredili Gregorčičevo slavnost na obletnico njegove smrti s sodelovanjem ormoško-središkega kvinteta. Člani ljubljanskega gledališča so igrali Hauptmannovo »Elo« in Štolbovo »Na letovišču«. Tudi Bralno društvo v Rogoznici je igralo v čitalniških prostorih. Pri vsem tem delu je treba pohvaliti dva vneta sodelavca, železniškega uradnika Andreja Haladeja, ki je izdeloval za čitalniški oder kulise, in poštnega uradnika Krista Hrovatina, ki se je po njegovem prizadevanju povečala dvorana, preuredil oder in poživila v teh letih igralska dejavnost. Leta 1908 je vrelo v društvu in izven njega: med mlajšimi člani so se javljale močnejše razlike v mišljenju, od zunaj se je povečal nemški pritisk, starejši so klicali k slogi. Domačini so igrali to leto »Cvrčka« in burko »Veharjevo letovišče«, Ljubljancani pa »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« in igrice »Tat«. Čitalnica je naročila socialno demokratični list »Arbeiterwille«. Ob skupščini CMD v Ptujju 12. in 13. septembra t. l. so Nemci fizično napadli ne le skupščinarje, temveč tudi domačine čitalničarje in Narodni dom, o čemer govori drug članek tega Zbornika. A leto ponižanja je postalo leto odpora. Ti dogodki so razgibali narodno zavest, kar se je pokazalo v ustanovitvi »Sokola«. Leta 1909 je bil po Hrovatinovem prizadevanju s prostovoljnimi darovi v znesku 2220 K dokončan novi oder. Vsa prihodnja leta se je čitalniško delovanje še okrepilo in narodni odpor povečal, saj so notranje — in zunanjepolitični dogodki (aneksija Bosne in Hercegovine, balkanske vojne) dali slutiti, da živimo tik pred svetovnim spopadom, pred vojno med dvema kapitalističnima taboroma v svetu. Delo igralske skupine se je tako razrastlo, da se je leta 1912 ustanovila podružnica Dramatičnega društva v Mariboru, ki se je pozneje osamosvojila. S tem je igralska dejavnost prešla iz ožjega čitalniškega aktivna in zajela širše področje.

Leto 1908 in naslednja leta so pa med Nemci še huje podžgala sovražstvo do Slovencev. »Štajerc« je napadal in polival z gnojnico slovensko inteligenco, najhuje odvetnika dr. A. Brumna. Zato jim je kar prav prišla leta 1914 prva svetovna vojna. Hudo je bilo takrat za naše ljudi, najhuje pa v Ptujju. Na Slovence so pljuvali, jih topli in

zapirali, najbolj so zdelali videmskega kaplana p. Petra Žirovnika. Že avgusta je mestna občina ustavila vse čitalniško delovanje, čitalničarje so imeli za izdajalce. Nekaj prostorov so zaprli, ostale je zasedlo vojaštvo, za kar pa društvo ni dobilo nikake odškodnine. Na pritožbo proti sklepu mestnega sveta iz Gradca dolgo ni bilo odgovora. Šele po intervenciji je bilo ustno sporočeno, da je njeno delovanje dovoljeno, mestni svet je pa tajil, da bi bil kdaj koli kaj ukrenil zoper njo. Seveda je društvo med vojno le životalirilo.

Leta 1918, ko je slovenski Ptuj zapel pesem svobode, je bil nemški naval — tako se je vsaj zdelo — končno odbit in Čitalnica je praznovala zaradi vojne s štiriletno zamudo svojo 50-letnico. Nemci so se hitro organizirali in pritegnili v svoje vrste celo nekaj v nemškem duhu vzgojenega prebivalstva. »Männergesangverein«, evangeljska cerkvena občina s svojo knjižnico, na videz nevtralnó športno in dolgo časa celo gasilsko društvo so bila njih kotišča, zbirališče pa je bilo v »Vereinshausu« (današnji Titov dom). Čitalniška dejavnost v idilični stari obliki je prenehala in na plan so stopila druga, nova ali pa iz Čitalnice porojena društva. Četudi je Čitalnica hirala, je pa ostala njena stavba, Narodni dom, še naprej zbirališče pretežnega dela slovenskega življa, kjer so bile seje, sestanki, poučna predavanja, zborovanja in skupščine (npr. leta 1933 skupščina CMD ob 25-letnici septembrskih dogodkov v Ptujú). Glavno vzgojno delo pa je na tihem opravljala društvena knjižnica. Namera Čitalnice, ki je v svobodni državi pravzaprav izgubila svoj »raison d'être«, da bi še nadalje ostala nadstrankarska ustanova, je bila v novi državi s krepko razvijajočim se diferenciranim političnim življenjem anahronistična, saj so vse tri pomembnejše stranke, vidne na zunaj po svojih književnih družbah (Mohorjeva, Vodnikova, Cankarjeva) zbirale svoje pristaše v lastnem okrilju, po letu 1920 pa še partija. Konservativni krogi so se jeli odmikati »liberalni« Čitalnici in ustanovili svoje Prosvetno društvo, ki je imelo svojo knjižnico in prirejalo gledališke predstave, družabne večere in predavanja.

In delavstvo? Gospodar in krušni oče delavstva, kolikor ga je sploh v Ptujú bilo, je bil do konca prve svetovne vojne, ponekod še dalje, naš narodni nasprotnik in razredno zavednejši delavci (zlasti med železničarji) so bili pristaši avstrijske soc. demokracije. Pa tudi v spremenjenih razmerah po letu 1918 se delavski razred ni mogel ogreti za »meščansko« Narodno čitalnico. 1. julija 1919 je na novo ustanovljeno prosvetno in kulturno društvo »Svoboda« začelo zbirati svoje člane in našlo stalne prostore v nekdanji vojašnici v Lackovi ulici, prirejalo predavanja, proslave, igre in izlete. Pod režimskim pritiskom se je društvo pozneje preimenovalo v »Vzajemnost« in vztrajalo v svojem delu, pripravljajoč se za poslednji in najhujši obračun s svojim in razrednim sovražnikom, do okupatorjevega vdora, ko so člani zamenjali besede z dejanji in odšli v borbo na življenje in smrt, dokler niso Lacko in njegovi s svojo krvjo potrdili in zapečatili delo za narodno osvoboditev, ki ga je, čeprav na drugem tiru, opravljala desetletja tudi Čitalnica.

Čitalnica ni opravljala svoje naloge le z na zunaj vidnimi zabavnimi prireditvami, temveč še v več smereh. Že ime samo pove, da so bili v njenih prostorih članom na voljo časniki, revije in knjige, kot Slovenski narod, Slovenec, Slovenski gospodar, Domovina, Mir, Soča, Edinost, Ljubljanski zvon, Dom in svet, knjige Slovenske Matice, Mohorjeve knjige, Vienac, knjige Matice Hrvatske, Südsteirische Post, Tagespost, Neue Freie Presse, Agramer Tagblatt, Arbeiterwille, Österreichische Rundschau in še druge. Listi so bili predvsem politične, ostali pa zabavne in humoristične vsebine. Člani so vsako leto lahko izlicitali posamezne časnike in časopise, le Ljubljanski Zvon, Dom in svet in Vienac so ostali društvu.

V čitalniških prostorih so bili sestanki, razgovori, shodi, zborovanja in skupščine vseh slovenskih združenj in ustanov. Tudi okoličani, posebno Bralno društvo v Rogoznici, je imelo svoje prireditve v Čitalnici, dokler ni dobilo dvorane v gostilni zavednega Slovenca Franca Bračiča v Novi vasi, kjer se je do druge svetovne vojne zbiral ob nedeljah vse ptujsko narodno zavedno občinstvo. Iz Čitalnice in čitalničarjev je izšlo tudi nekdanje širom po Štajerskem in še dalje znano *Slovensko pevsko društvo v Ptuj*. Muzikalno življenje, piše H. Druzovič,⁶ je bilo v Ptuj že od nekdanj zelo razvito. Mesto je imelo nekoč svojo vojaško godbo, nato pa mestno. Ker je bilo med čitalničarji več dobrih pevcev, je začel leta 1880 dr. Tomaž Romih z rednimi pevskimi vajami in ustanovil se je pevski odsek Čitalnice. Pevci so peli pri Vrazovi slavnosti (1881) v Cerovcu, Modrinjakovi (1882) v Središču in leta 1883 pri Miklošičevi v Ljutomeru. Leta 1885 se je iz tega odseka rodilo Slovensko pevsko društvo v Ptuj, ki je imelo v večjih štajerskih krajih 16 večjih pevskih nastopov.⁷ Istega leta se je ustanovila za otroke čitalničarjev tudi glasbena šola, ki je imela svojega kapelnika, a je čez štiri leta zaspala. Pevci in pevke so dali že omenjeni opereti »Ptičar« in »Serežan«. Pevce je vodil sodnik dr. F. Gros, od leta 1889 pa Drago Zupančič — trikrat tedensko so bile redne vaje — za njim učitelj Vinko Šerona in nad 17 let mestni organist in tajnik bivše Kmečke posojilnice Ferdó Fras. Odlična pevca v društvu sta bila zdravnik dr. Bela Stuhec in nadučitelj Ivan Kaukler. Pevsko društvo je pozneje prešlo v Zvezo slovenskih pevskih društev v Ljubljani. Leta 1895 je bil v društvu ustanovljen tudi tamburaški zbor, ki je v začetku dobro uspeval, pozneje pa omagal.

Naravno je, da je v Čitalnici vznikla *knjižnica*, saj je štel med društvene naloge tudi notranje plemenitje in dvig duševne izobrazbe njenih obiskovalcev. Že v osemdesetih letih se je utrnila misel, naj se ustanovi knjižnica, kar se je uresničilo šele leta 1907, ko je bila na pobudo dr. Fr. Jurtele in dr. Jos. Komljanca ustanovljena Ljudska knjižnica, ki jo je tja do konca prve svetovne vojne upravljal poseben

⁶ Kronika slovenskih mest, Ljubljana 1938, letnik V, št. 3, str. 171 in dalje; H. Druzovič, Iz ptujske glasbene preteklosti.

⁷ Dr. Fr. Kovačič, Slov. Štajerska in Prekmurje, Ljubljana, 1926, izd. Mat. Slov.

odsek pod Komljančevim vodstvom, nato pa nekateri, za knjigo najbolj zavzeti čitalničarji, med katerimi naj imenujem poleg Valentine Kauklerjeve še posebno agilnega prerano umrlega uradnika Mestne hranilnice v Ptujju Miho Plevnika. Da je bila knjižnica potrebna, je potrdil leto za letom večji obisk čitanja željnih ljudi, ki so prihajali vanjo iz mesta in okolice. Preprosti ljudje so segali bolj po Mohorjevih knjigah, izobraženci pa po izdajah Slovenske in Hrvatske Matice. Redke knjige, ki so še preostale od nekdanje Ljudske knjižnice — okupator jih je mnogo uničil, mnogo je bilo tudi odnesenih — so danes v lasti Ljudske in študijske knjižnice v Ptujju.

Iz čitalniškega gnezda je zletel tudi ptujski *Sokol*. Že leta 1906 so za telesno nego navdušeni člani ustanovili v Čitalnici telovadni odsek, iz katerega je v vročih narodnostnih bojih leta 1908 nastalo samostojno Sokolsko društvo v Ptujju, ki so Nemci nanj najbolj srepo gledali. Člani so dolgo telovadili v čitalniških prostorih Narodnega doma. Prvi starosta Sokola v Ptujju je bil učitelj Drago Zupančič.⁸

Razen omenjenih je Čitalnica rodila še eno dete, *Dramatično društvo* v Ptujju. Že spredaj sem navedel vrsto iger in igrice, ki so jih igrali čitalničarji vse do leta 1912, ko se je ustanovila podružnica Dramatičnega društva v Mariboru, ki se je pozneje osamosvojila. Dramatično društvo se je lotilo že večjih in zahtevnejših iger (»Cvrček«, »Quo vadis«, »Pri belem konjičku«, »Rokovnjači«, »Deseti brat«, »Legionarji«, »Mutasti muzikant«, »Mati«, Županova Micka« itd.). Med odborniki, režiserji in igralci Dramatičnega društva so bili posebno delavni dr. Ivan Fermevc, dr. Tone Gosak, Štefka Haladeja, M. Kostanjevec, Marija Luknar, Ljudevit Sagadin, Fr. Šegula, Irma Šeligo, Marija Voršičeva in sodni uradnik Žmahar, ki že vse krije zemlja, izmed še živčih pa Marija Bračič, Tomaž Breznik, Bogomir Christof, Ema Gosak, dr. Anton Horvat, Marija Jurman, Mirko Kaukler, Lojzka Kocmut, Hinko Kreft, Franjo Lenart, Mirko Majcen, Fr. Ramšak, dr. Hinko Schreiner, Saša Skaza, Irma Stuhec, dr. Fr. Šalamun, Šentjurčeva, Olga Širec, dr. Zavrnik Franc, Olga Zupančič in morda še ta ali oni, čigar ime se nam je izmuznilo.* Več piše o Dramatičnem društvu in njega delu Gledališka kronika okrajnega gledališča v Ptujju.⁹ A tudi navedeni igralci so bili sami čitalničarji in so igrali v čitalniških prostorih v Narodnem domu, dokler se društvo po prvi svetovni vojni ni preselilo v mestno gledališče, kjer se je dotlej glasila samo nemška beseda.

⁸ Glej »Spominski list septembrskih dogodkov«, str. 6—7, Ptuj 8. do 10. septembra 1933. Izdalo Sokolsko društvo v Ptujju. Tiskala Mariborska tiskarna v Mariboru.

⁹ Okrajno gledališče Ptuj 1912—1952. Gledališka kronika, Ptuj, 1952.

* Pred izidom Zbornika je umrlo tudi nekaj teh.

NARODNI DOM

Rečeno je bilo, da Nemci spočetka niso metali Čitalnici polen pod noge. Toda ni bilo dolgo, ko jim je postalo društvo trn v peti, ki ga je treba izdreti. Zato je morala Čitalnica begati iz hiše v hišo in ni ji kazalo drugega, kot da si poišče svoj dom. Leta 1882 je kupila takratni »Hotel zur Stadt Wien«, sedanji Narodni dom na vogalu Vošnjakove in Jadranske ulice. Agilni odbor s predsednikom dr. Al. Gregoričem in tajnikom Iv. Urbancem je nabiral denarne zneske po Mariboru, Ptuj in ptujski okolici, da bi omogočil nakup stavbe.

Narodni dom — dolgoletno ognjišče narodne zavesti v Ptuj

Vendar se je bilo treba zadolžiti in kolikor je še primanjkovalo, je posodil podpredsednik dr. Jos. Čuček iz svojega. Hiša je stala 11.500 goldinarjev. Treba je bilo prevzeti prejšnji dolg in nakupiti pohištvo, pokazala se je težava za težavo — ali Čitalnica je vendarle dobila svoj dom. Ob slovesni otvoritvi je govoril Bož. Raič, velik dobrotnik Narodne čitalnice in Narodnega doma, saj je zapustil svoje premoženje ptujski in ormoški Čitalnici.

Mestna občina je nagajala, kjer je le mogla. Spočetka niso hoteli društvu dati dovoljenja za gostilno, drugič so dovolili postrežbo le društvenim članom, tretjič preprečili pri prireditvi nastop vojaške godbe, navili davek, da ga društvo ni moglo plačati, pa zopet prepovedali točiti. Najemniki gostilne so se kaj hitro menjavali — med njimi smo starejši poznali še dobrodušnega Ivana Kocipra (pred prvo svetovno vojno in med njo) — pritožbe gostov zoper nje in vino so bile

kaj pogostne. Poleg gostilne na levi je bila v spodnjih prostorih na desno čitalnica, v gornjih pa dvorana in nekaj zasebnih stanovanj. Dohodki pa niso zadoščali za kritje dolga in ostalih izdatkov in društvo je prišlo v tako stisko, da je že mislilo na odprodajo stavbe. »Le prostovoljni prispevki in fond za amortizacijo dolžne glavnice bosta rešila društvo in Narodni dom«, je ugotovil Ivan Strelec ob društveni 25-letnici. Ta denarna kriza je dolgo tiščala društvo in na občnih zborih so bile vsako leto ostre debate o tej boleči točki, dokler se ni zadeva končno ugodno razpletla.

Spodnje prostore sta po prvi svetovni vojni primerno in čedno uredila za restavracijo za gospodarski napredek mesta vneta Jožko in Ana Berlič, ki sta pozneje prevzela in preuredila sedanjo gostilno »Pri pošti«. Okupator ju je izgnal in med izgnanstvom v Srbiji je oba pokosila smrt. Za njima je kot zadnji gostilničar v Narodnem domu prevzel restavracijo L. Panjan in opravljal obrt vse do vdora Nemcev leta 1941.

Še ene ustanove se je treba spomniti, ki je dolgo let domovala pod streho Narodnega doma in bila namenjena gospodarski rešitvi našega kmeta, *Hranilnega in posojilnega društva v Ptuj*.¹⁰

Ko so naši požrtvovalni narodni delavci čitalničarji uvideli, da hočejo Nemci Ptuj in okolico ne samo narodno, temveč tudi gospodarsko podjarmiti, so sklenili ustanoviti slovenski denarni zavod, ki bi pomagal obubožanemu Haložanu. Idejo gospodarske osamosvojitve, ki jo je širil po Štajerskem Mih. Vošnjak, brat dr. Jos. Vošnjaka, so osvojili v Ptuj Bož. Raič, dr. Al. Gregorič, prof. Jože Žitek, ki je moral zato iz Ptuja, trgovec A. Jurca in dr. Fr. Jurtela. Ko so Slovenci dobili večino v okrajnem zastopstvu, so bila pravila nove ustanove potrjena (1883). Nemci so napeli vse sile, da bi novo posojilnico onemogočili, a nakana ni uspela. Kje naj dobi Posojilnica svoje prostore? Kje drugje kot v Narodnem domu! Načelstvu so pri delu pomagali tudi drugi narodno zavedni Slovenci kot že omenjeni dr. Tom. Romih, finančni uradnik Jan Knop, po rodu Čeh, in odvetnik dr. Jos. Čuček, ki je podprl zavod z vlogami.

Naši narodni nasprotniki so hoteli Posojilnico spraviti s sveta. Prvič so zagnali krik leta 1889, ko je bil zaradi nepravilnega poslovanja odpuščen eden izmed nameščencev, drugič leta 1911 ob polomu Glavne posojilnice v Ljubljani — nemčurski »Štajerc« je takrat bruhal ogenj in žveplo na slovenstvo — in tretjič leta 1914, ko so ji hoteli vzeti prostore za vojaštvo.

Da bi Posojilnica pomagala našim trgovcem in obrtnikom, je kupila zanje dve hiši, v Kremplovi ulici »Jurtelov dom« (poleg današnje kavarne) in »Plojevo hišo« v Bezjakovi ulici. Skrbela je, da so v Ptuj prišli slovenski trgovci in obrtniki in se tu obdržali. Posojilnica je pomagala našim dijakom in visokošolcem in priskočila v sili na pomoč narodnim društvom, kot Čitalnici, Dijaški kuhinji, zlasti pa Družbi

¹⁰ Jubilejno in upravno poročilo Posojilnice v Ptuj za leto 1933.

sv. Cirila in Metoda. Denarnim zavodom ni škodovala, pač pa ode-
ruhom.

Za prvim načelnikom trgovcem Andr. Jurco, ki je leta 1883 rešil Čitalnico propada, je načeloval Posojilnici mladi odvetnik dr. Fr. Jurtela, ki je prevzel po smrti dr. Al. Gregoriča leta 1886 njegovo pisarno in predsedstvo Čitalnice. Jurtela si je pridobil že kot čitalniški blagajnik mnogo zaslug pri nakupu Narodnega doma. Po Raičevi smrti je postal deželni poslanec in leta 1890 namestnik štajerskega deželnega glavarja. Bil je socialno čuteč človek, ki kot odvetnik ni prevzel zastopstva, če stvar ni bila pravična ali bi se dala mirno poravnati, in požrtvovalen bореc za politične, nacionalne in gospodarske pravice Slovencev. Vse svoje premoženje je zapustil za izobrazbo kmetijske mladine v kmetijsko gospodarskih šolah. Njegov naslednik pri Posojilnici je bil Fr. Toplak, bivši predsednik Čitalnice, ki jo je s svojim energičnim nastopom rešil, ko so jo hoteli Nemci uničiti, zadnji načelnik pa gimnazijski ravnatelj v p. dr. Josip Komljanec, delaven odbornik Čitalnice in njen dolgoletni predsednik. S 1. decembrom 1931 se je Posojilnica preselila v svoje prostore na Slovenskem trgu, kjer je delovala do nedavna Zadružna hranilnica.

Med nekdanjimi nameščenci Hranilnega in posojilnega društva v Ptujju je bil posebno agilen Josip Zelenik, načelnik okrajnega zastopa in dolgoletni čitalniški blagajnik, ki je dnevno prihajal z daljnega Desternika v mesto. Ena izmed ptujskih ulic je imenovana po njem. Dolgo vrsto let sta službovala v Posojilnici knjigovodja Andrej Babič in blagajnik Ferdinand Skuhala, ki je obenem daljšo dobo opravljal isto dolžnost tudi pri Čitalnici.

V Narodnem domu je končno imela svoje zavetje nekaj let tudi Dijaška kuhinja v Ptujju.

Kaj je pomenil Narodni dom za ptujске Slovence, ve preceniti le tisti, ki je takrat tu živel. Kar je bila Čehom Meštanska beseda, to je bil nam naš Narodni dom.

*

Ko so pognale iz Čitalnice korenine za nova, samostojna društva, so zanjo ostali le še zabavni večeri, predavanja, predvsem pa širjenje izobrazbe s knjigami iz njene Ljudske knjižnice. V teh smereh se je v glavnem odvijalo njeno življenje, boljše životarjenje, med obema vojnoma. Nudila pa je vsem Slovencem prijetno zbirališče in edino slovensko dvorano — gospodarji Društvenega (današnjega Titovega) doma so bili še vedno Nemci — v svojem Narodnem domu.

Že s Hitlerjevim prihodom na oblast so črni oblaki zatemnili obzorje in leta 1941 so okupatorjeve tolpe tuleč in besneč vdrle v našo deželo in na mah poteptale ne samo to, kar je ustvarila Čitalnica, temveč vse od kraja. Slovence in Slovenke so izganjali, zapirali in streljali, požigali domove in knjige ali pa slednje odvažali v Dravo, da ne bi več ostala tod sled slovenstva. Zdelo se je, da nam bije zadnja ura. Ali vstale so vrste mladih, za borbo prekaljenih borcev, ki pod vodstvom partije niso klonili, temveč zgrabili za orožje in po štirih letih osvobodili našo zemljo in rešili naš rod.

V novi, socialistični državi, ki je nam dala resnično, ne le navidezno svobodo, je tudi prosvetno izobraževalno delo krenilo na nova pota. Tako je obenem z vsem starim odmrlo po 80 letih plodnega življenja tudi Čitalnica, ki so ji predsedovali dr. Avg. Čuček, Mihael Herman, dr. Jak. Ploj, dr. Al. Gregorič, dr. Fr. Jurtela, dr. Jos. Komljanec, dr. Iv. Fermevc in bili nje tajniki Mihael Herman, dr. Karel Glaser, prof. Jos. Žitek, učitelj dr. Tom. Romih, nadučitelj Ivan Kaukler, prof. dr. Jos. Komljanec in krajšo dobo še drugi. Nova ljudska oblast je z odlokom okrožnega odbora OF v Mariboru z dne 13. septembra 1945 priznala njeno delo in njene zasluge za prebujo narodne zavesti v Ptuju in okolici in odredila, da njeno delo nadaljuje njena pravna naslednica, današnja Ljudska in študijska knjižnica v Ptuju. Njen zadnji odbor je na svoji seji 28. januarja 1946 pod predsedstvom dr. Iv. Fermevca in tajnika Jožka Uršiča sklenil likvidacijo društva. V stavbi Narodnega doma domujeta sedaj razen zasebnih strank v spodnjih prostorih reševalna postaja RK, v zgornjih pa, tradiciji in namenu nekdanje Čitalnice primerno, DPD Svoboda.

Ob koncu še tole: Če bi ne bilo na Spodnjem Štajerskem čitalnic, ki so v narodnostnem pogledu res razgibale mesta in trge in obujale narodno zavest med podeželskim ljudstvom, bi bila po prvi svetovni vojni morda zadela to pokrajino enaka usoda, kot je doletela Slovensko Koroško.¹¹

¹¹ Poleg navedenih virov sem uporabil še Raispovo Ptujsko kroniko za leto 1857—1892 in vse v čitalniški dobi izhajajoče slovenske in nemške časnike, kolikor so mi bili na voljo in kolikor zadevajo nekdanjo ptujsko Čitalnico.

Ljudmila Meze-Bras

ŽENITOVANJSKI OBIČAJI NA PTUJSKEM POLJU

Ptujsko polje s svojimi strnjenimi in močnimi vasmi zajema območje, kjer so se zaradi tesne povezanosti med ljudmi ohranili različni ljudski običaji. Le-ti so nam vse do danes ohranili mnogo tistih prvin duhovnega življenja in kulture iz slovanske pradomovine, ki so se v drugih slovenskih krajih že zdavnaj izgubile.

Ljudski običaj je dejanje, ki ima ali je imelo za svojo osnovo neko vero ali čarovno predstavo. Izvajanje nekega običaja ima namen: odvrniti pogubne zle sile, pospeševati rodovitnost in rast, izprositi srečo in zdravje. Zato najdemo te običaje predvsem na vseh velikih in pomembnih prehodih v človeškem življenju, pri delu doma in na polju in ob različnih dnevih in praznikih in letnih časih. Glede na to ljudske običaje delimo na življenjske običaje, letne običaje in običaje, ki so v zvezi z delom doma in na polju ali kje drugje.

Med življenjskimi ljudskimi običaji zavzemajo ženitovanjski po obsegu in pomenu vsekakor najznačilnejše mesto.

V poznem jesenskem času, pozimi in v zgodnji spomladi, ko kmečki človek ni vprežen v verigo težkega poljskega dela, daje duška svojemu notranjemu duhovnemu življenju, ki se posebno izraža v različnih obredih na gostüvanjih. Le-ta se izvajajo v zgodnjespomladanskem času, posebno pred pustom. Ta čas ni samo primeren in ugoden, da pride mlada gospodinja na dom zaradi bližnjega poljskega dela, temveč je po starem verovanju čarodejen, ker z raznimi svojimi običaji pospešuje srečo in rodovitnost v zakonu. Ženitovanjski običaji na Ptujskem polju krijejo v sebi celo zakladnico prastarih verovanj in obredov. Gostüvanje-svatba je važen mejnik in prehodni čas v življenju dveh mladih ljudi. Ženin in nevesta prestopata iz svojega dosedanjega samskega življenja v razmerje med možem in ženo. Ločita se vsak od svojega občestva deklet in fantov in sta sprejeta od mož in žena v njihovo vaško občestvo. Zato je ženitovanje še zdaj stvar vseh sorodnikov, znancev, prijateljev in celo cele fare. Na tem pomembnem prehodu iz enega življenja v drugo morajo mladoporočenca primerno pospremiti in ju zavarovati pred številnimi nevarnostmi. Vsa ta gostüvanjska stvarnost je povezana s posebnimi obrednimi običaji, ki jih izvajajo posebne ženitovanjske osebe. V vsaki fari ali vasi so te osebe ali obredarji že vnaprej izbrani in se pojavljajo na vsakem gostüvanju v eni in isti obredni vlogi.

Vógleđi-snubljenje

Fant se z dekletom, ki mu ugaja, navadno poprej na skrivaj zmeni glade snubitve. Ta dogovor med njima je prvi pogoj uspešnega snubljenja. Snubljenju pravijo v Markovcih, Stojncih, Bukovcih in drugih vaseh vógleđi. Zato pravijo, da »gredo vógleđi«. Fanta spremlja v hišo bodoče neveste prijatelj, ki mu bo na gostúvanju za starešino. V novejšem času pa gre z njim tudi že oče. Sprva govorijo o vseh drugih stvareh, končno pa le starešina pove pravi namen njenega obiska. Nekoč je govoril staršem neveste približno takole: »Na vašem vrtu raste ena rož'ca, ki lepo dehti, nekdo si jo je poželed in jo hoče utrpati in jo vzeti s seboj...« Ko se končno zedinijo za nevesto, se točno zmenijo tudi za doto. Stara navada je bila, da je vsaka nevesta obvezno dobila ovčji kožuh, ki je ostal pri hiši in služil za kurentovo opremo. Ta dan, ki je navadno sobota, določijo tudi že dan gostije. Snubcema postrežejo s klobasami in vinom.

Ženitovanjsko pismo

Takoj po prvih oklicih napravijo ženinovi starši prepis posestva, obenem pa tudi z bodočo nevesto ženitovanjsko pismo. To opravljajo v mestu pri notarju pred pričami. Starši si ob tej priliki zagotovijo prevžitek, o čemer pravijo v Markovcih, da so si »zgučali zgovor«. Ta »zgovor« za starše vsebuje prosto stanovanje, hrano, v bolnišnici pa zdravljenje pri zdravniku, vse do smrti. Dokler so starši pri moči, si »zgovorijo«, da lahko redijo kravo, svinjo in nekaj perutnine, ko pa obnemorejo, pa jim je sin dolžan dati letno do 10 mernikov pšenice, 100 kg težko svinjo in jajca za domačo porabo. Višina »zgovora« je odvisna od velikosti posestva. Obenem določijo deleže tudi ostalim otrokom. Pravijo, da dobijo »erbijo«.

Navadno bodoči mož sprejme nevesto kot solastnico prepisanega posestva. Tedaj zapišejo tudi nevestino doto. Tej celotni medsebojni pogodbi pravijo, da »gredô útrno delat«. Jutrna je poseben ženitni običaj, ki pomeni moževo darilo ženi prvo jutro po poroki. Znana je bila na Vipavskem. Navadno je to bila kaka žival: vol, krava, ovca. Danes je ohranjen spomin na to institucijo le še v imenu jutrna, ki zdaj označuje ženitovanjsko pogodbo.

Na Ptujskem polju pa pravijo torej sklepanju ženitovanjske pogodbe, po kateri pride zakonec k zakoncu na soproset, »da útrno delajo«. Glede nevestine dote določijo, koliko dobi nevesta takoj po poroki, koliko in kdaj pozneje. Pred prvo svetovno vojno je zelo bogata nevesta imela 3000 goldinarjev dote. Na splošno pa dota ni bila med ljudstvom preveč spoštovana zaradi govoric, češ, oženil se je zaradi denarja ali posestva in slično. Če je nevesta zaroko razdrla, je morala plačati vse stroške pri sklepanju ženitovanjske pogodbe in izdatke za pripravo gostúvanja.

Vabljenje na poroko-gostüvanje

Po prvih oklicih, to je 14 dni pred poroko, sledi vabljenje na gostijo. Povabiti morajo sosede, nevestine in ženinove sorodnike, njune prijatelje in znance. V novejšem času vabita ženin in nevesta kar sama. Nekoč pa je bilo to opravilo vse bolj svečano. Za to sta se pobrigala dva »zavčina«, od katerih si je enega izbrala nevesta, drugega pa ženin. Navadno so bile to že vnaprej določene ene in iste osebe v fari ali vasi. Zavčin ni mogel biti vsakdo. Predvsem je moral biti dober govornik, neugnan šaljivec in burkež. Zavčina sta bila za svoje poslanstvo primerno oblečena in našemljena. Eden od njiju je imel rdeče vojaške hlače, drugi pa hlače iz domačega platna-bregiša ali pa sešite iz pisanih robcev. Na glavo sta si posadila visoke papirnate čake, od katerih so jima padali pisani papirnati trakovi po hrbtu in obrazu. Oborožena sta bila še s pištolami in sabljo. Njuna pojava je bila zares nekaj posebnega. V rokah sta nosila posebno palico iz borovine. V ta namen so prirezovali med rastjo mlad bor tako, da je dobil zeleno, skrivenčeno obliko. Ta palica je bila lepo okrašena, na njej so bili obešeni zvončki ali pa miniaturni sodčki. Vsako koleno na palici je bilo izoblikovano v glavo svinje, teleta, gosi ali purana, da je opozarjalo gospodinjo, kaj naj pošlje kuharici na zadnji četrtek pred gostijo. Na motvozu sta zavčina nosila dve buči, napolnjeni eno z vinom drugo pa s prosom. Nekaterim sta ponudila vina, drugim pa sta nasula v kozarce proso. Ob njunem prihodu je morala biti hiša vsa pomita, sicer gorje gospodinji, ali jih je slišala! Uganjala sta razne burke, čitala dva evangelija in razlagala, kakšne dobrote bodo na gostiji. Besedilo teh evangelijev je bilo tudi stalno. (V celoti ohranjeno besedilo pozavčinov s Polenšaka je objavil Smodič v SE 1960). Na gostiji pa sta bila zavčina šaljiva točaja in strežnika. To vlogo imata zavčina še danes. Opravljena sta na poseben način: v bel predpasnik, preko ramen pa pripet bel servirni prtič kot svoj znak.

Večer pred poroko

Na predvečer poroke se na ženinovem domu poslavljaajo fantje od ženina. Pojo mu posebne pesmi za to priliko. Postrežejo jim s kruhom, klobasami in vinom. Pri nevesti pa se zbirajo dekleta, krasijo hišo za gostüvanje in ji tudi pojo pesmi o slovesu od samskega stanu. Pesmi sestavljajo za vsako poroko posebej. Nekaj je tudi stalnih. Vsebinsko prikrojijo osebnim razmeram neveste. Tej prireditvi pravijo »krancipind«. O polnoči gredo vsi fantje z ženinom na nevestin dom. Pred odhodom mu kopjaš pove še slovo. K nevesti pridejo z muzikanti vred, da ji zaigrajo še podoknico. Ženin prvi stopi v hišo, se pozdravi z nevesto, seže ji v roke in vsem dekletom po vrsti. Isto napravijo kopjaš in vsi fantje. Nato skupno pojejo nevesti slovo od samskega stanu. Navadno traja to slavlje do dveh zjutraj. Predno se razidejo, pove nevestina stalna spremljeavka na gostiji — pajdašica — slovo

nevesti. Pajdašica je njena najboljša prijateljica. Pajdašica sestavi sama slovo za nevesto, vsebino naveže na nevestino življenje: »Draga nevesta! Ta bol in težki občutek, ki ga nocoj občuti sleherna izmed nas, mi skoraj jemlje besede. Nocoj smo se zbrale, da ti izpolnimo še poslednjo željo. Ker si nocoj zadnjič v našem ledičnem krogu, ti vsaka želi tisto, kar želi tvoje srce. Težka bo ločitev, draga nevesta, ko se bomo morale posloviti druga od druge in ti podati zadnjič roko, ker stopaš iz našega ledičnega kroga, v katerem smo brezskrbno živele. Dostikrat smo si zapele vesele pesmi, saj je bila doba prostosti. In ta lepa prijateljska ljubezen, ki nas je vezala, ne bo nikdar pozabljena. Saj tudi tebi greni srce naša ločitev. Upam, da tudi tvoje novo življenje ne bo pretežko zate in da boš voljno prenašala vse težave. Saj sama veš, da ni življenja brez trpljenja. Res je, da si živela v dobi prostosti, sedaj pa te čaka velika dolžnost do smrti, zaradi katere boš prisegla pred oltarjem. Ko boš prosila očeta in mater za blagoslov, ki te bo spremljal v novo življenje, se jim zahvali za vse njihove skrbi in dolžnosti, da so te vzgojili v lepih in zdravih nazorih v krepak značaj in te naučili lepega poštenja, da boš vredna z vencem prestopila prag zakona.« Nato ji vse po vrsti zažele srečo. Pajdašica je na gostiji za par kopjašu, ki ga ima samo ženin. Prav tako preskrbi ženin tudi muzikante. Na tem večeru obdarujejo fantje ženina, dekleta pa nevesto. V novejšem času so to navadno kar praktična darila: servisi in podobno.

Ženin se poslavlja od doma

Nekdaj, še pred prvo svetovno vojno, je bila poroka obvezno na ponedeljek dopoldne. Gostüvanje je bilo prva dva dneva na nevestinem domu, naslednja dva pa na ženinovem. Gostije so bile zares v velikem obsegu. Gostüvanjcev je bilo tudi po 20 voz. Najbolj trdovratni gostüvanjci so se razšli šele v četrtek popoldne. Da so lahko prirejali tako bogata in obilna gostüvanja, so se morali vsi povabljeni izdatno odzvati z darili. Purana je morala poslati vsaka povabljena hiša, poleg tega še dve kokoši, jajca, masti, moke, vina in drugo. To je še danes v navadi, čeprav so se gostüvanja precej skrčila. Trajajo samo po en, največ dva dni. Poroka je sedaj vedno v nedeljo popoldne. Iz domače vasi hodijo običajno kar peš, iz sosednjih pa se vozijo na »paručih«. V naj-novejšem času pa se pripeljejo k poroki že z avti. Nekdanja pristna slovesnost gostüvanj neusmiljeno hira in odмира ter se umika splošnemu tehničnemu napredku. Prav tako počasi izginjajo stari obredni prizori in običaji. Na njih mesto pa stopajo šaljivi prikazi novejšega izvora. Ko se vozijo v »paručih«, so tudi konji odeti v papirnate trakove. Na plotu pred hišo, kjer je gostüvanje, je pritrjena majhna smrečica, okrašena s pisanimi trakovi, ki opozarja mimoidoče, da je v hiši gostüvanje. Na ženinovem domu se zbirajo vsi ženinovi svatje, kjer jim postrežejo s svinjskim mesom in kruhom. Sem pridejo tudi muzikanti in kopjaš. Pred odhodom po nevesto pove starešina ženinu slovo. Govori mu o njegovih novih dolžnostih poročenega moža. Ženin

prosi starše za odpuščanje, če jih je kdaj razžalil. Nato mu dajo blagoslov za novo življenjsko pot. Slovo ženinu pove večkrat tudi kaka njegova mlajša sorodnica. Ta nagovor vsebuje želje za srečno bodočnost: »Dragi ženin! Predno greš na pot k novemu stanu, novemu življenju, naj ti spregovorim nekaj besed. Še enkrat poglej nazaj v svojo preteklost in videl boš, da si imel poleg skrbi in dela mnogo lepih dni v krogu svojih domačih. Dragi ženin, prišel je čas, prišlo ti je slovo od ledik stanu. Posloviti se boš moral od matere, katero prosi za odpuščanje, in brata, saj sta živela skupaj v bratovski ljubezni. Spomni se tudi svojega očeta, kateremu je smrt v njihovi najlepši življenjski dobi pretrgala nit njihovega življenja! Oni bi ti radi podelili svoj mili očetovski blagoslov, ker pa to ni mogoče, naj ti ga podeli materina roka v imenu očetovem. Izbral si si družico, ki te bo spremljala na tvoji življenjski poti ter bo tvoji materi v pomoč in oporo na njihova stara leta. Ostani dober in zgleden mož svoji ženi! Jaz kot otrok, tvoja najmlajša sestrična, ti iz srca želim, naj bi ti sijalo sonce vedno v neskaljeni sreči, in božji blagoslov naj te spremlja povsod, kjer boš prebival!« Iz tega besedila je razvidno, da je vedno prikrojeno osebnim razmeram ženina.

Po nevesto gredo

Po nevesto gredo vsi ženinovi svatje, ženin s starešino in godci, vsem na čelu pa hodi kopjaš s svojim kopjem v rokah. Kopjaš ali »zastavjak«, kot mu pravijo v Stojncih, daje gostüvanjskemu sprevodu posebno slavnosten izgled. V sam obred vnaša mnogo prazničnega razpoloženja in poskočnega plesnega ritma. Na levem rokavu, za klubom in na prsih ima velike pušeljce z raznobarvnimi trakovi, čez rame pa pripasano slovensko trobojnico. V davnih časih so bili kopjaši odeti v židane robce. V svojo ženitovanjsko obredno vlogo stopi kopjaš tedaj, ko napravi odhajajočemu ženinu in svatom s svojim kopjem slavolok nad pragom hiše. Kopje ima okrašeno s pisano kmečko ruto in številnimi mnogobarvnimi trakovi. Pred poroko je kopjaš v svojem obnašanju zadržan in dostojanstven. Njegove družice so svaterce — belo oblečene deklice, ki so nevestine družice. V prejšnjih časih so bile svaterce odrasla dekleta. Nevestino hišo najdejo zaklenjeno. Če je kopjaš hiter in iznajdljiv, smukne v hišo pri zadnjih vratih. Tedaj ni pogajanja za vstop ženinovih gostüvanjcev, sicer pa se odvijajo skozi okno s križi pogajanja z nevestinim starešinom. Ženinov starešina mora odvozlati vrsto ugank in pravilno odgovoriti na več vprašanj, da si pribori vstop v hišo. Predvsem se mora izkazati z »grüntnim listom«, ki ga predstavlja hrastov list in izročiti robček na pet »cinfov«, t. j. poda mu roko. Za njim se rokujejo vsi svatje in posedejo za mizo. Starešina pogreša nevesto, zato vstane in reče: »Že celih 14 dni rajžamo in iščemo nevesto za našega ženina, vendar je še sedaj ne vidimo. Idi kopjaš in jo poišči!« Kopjaš odide iskat nevesto in prižene svaterco z besedami: »Dragi oče starešina, hodil sem po ozki in široki cesti, da

bi našel pot k nevesti, pa pride mi naproti deklica, ki svatovsko je že oblečena. Tudi venček ima na glavi, ali bi ne bila kot nevesta za našega ženina par ta pravi.« Starešina seveda ni zadovoljen, skima z glavo in reče, da je še premlada za ženina, vendar jo kljub temu vzame med svoje svate. Zato ponovno naroči kopjašu, naj prižene »ta pravo« nevesto. Kopjaš se vrne drugič z »berglavo babo« in reče: »Dragi oče starešina! Hodil sem čez hribe in doline, čez mostove prek vode, pa sem našel le žene te, ki za gostijo repincelj so nabirale.« Starešina ostro našene »berglavo babo«, češ takšne pa naš zenim ne bo maral.

Svaterce pod kopjaševim slavolokom

V tretje se kopjaš le prikaže s pravo nevesto in reče: »Dragi oče starešina, hodil sem čez tri gore, čez tri dole, čez tri zelene travnike. Prišel sem do vrta, vratca na široko so bila odprta in tam sem našel deklice, ki rožice so trgale in krasne vence spletale. Kar ta prvo sem pograbil in sem jo pred vas sedaj postavil. Ona vam prinaša majhen dar, njo pa izročite našemu ženinu za par.« Nevesta prinese pušeljca za ženina in starešino in liter vina, kar postavi pred starešino, rekoč: »Oče starešina, prinašam vam en majhen dar, naj vam Jezus in Marija podarita večjega.« Nato prisede k ženinu.

Ženitovanjski prizor z zaprtimi vrati in lažnimi nevestami ter skrivanje prave, prikazuje v glavnem izrazito čarovno obrambno dejanje, ki je naperjeno zoper zle duhove. Tako obrnejo njihovo pozornost od prave neveste in jih speljejo na krivo sled. Podobno obrambno sredstvo pomenijo tudi nevestine svaterce, ki so enako belo

oblečene, tako da se nevesta izgubi med njimi, je popolnoma neopažena in nikjer ne izstopa s svojo pojavo.

Ostalim svatom pa pripne svatovske pušeljce nevestina pajdašica.

Približa se čas odhoda k poroki-zdavanju. Nevestin starešina nagovori nevesto: »Poprosi zdaj svoje starše za odpušcanje in za blagoslov, če si jih kdaj razžalila! Tebi draga nevesta pa še nekaj besed, predno se poslovimo. Do sedaj si živela v brezkribnem dekliškem življenju. Če se ozreš nazaj na svoja mlada leta, spoznaš, koliko srečnih in veselih uric si preživela v krogu svojih domačih. Rečeno pa je,

K zdavanju gredo. Nevesto spremljata svatovčjaka

človek zapusti očeta in mater in gre za svojim srcem. Pot zakonskega življenja pa ni zmeraj posuta z veseljem, večkrat ga spremljajo tudi križi in težave, vendar jih z voljo prenašaj! Da si bila res vzorno in pošteno dekle, priča tvoja preteklost. S ponosom boš prestopila prag božji z venčkom na glavi. Danes, ko si bosta podala z ženinom roke, se priporočita bogu s prošnjo, naj vaju vodi po srečni poti zakonskega življenja. Ločitev od rojstne hiše ni lahka, posebno še, če se spomniš, da si v njej preživela svojo najlepšo mladost. Upam, da ti bo še zmeraj odprta, če se boš kdaj v življenju zatekla vanjo po tolažbo ali pomoč. Bodi tudi usmiljena do tvoje nove matere, ki je preživela bridke dni življenja, kajti prerano je izgubila moža, majhna otroka pa dobrega očeta. Spomni se tudi, da zapuščaš našo dobro Drašičevo tetico, s katero smo vsi skupaj rasli in živeli, si delili med seboj dobro in hudo, saj

so nam bili večkrat druga mati. Njihova edina želja je bila, da bi jim ti ugasnila luč življenja. Ker pa sedaj to ne bo mogoče, jih prosi, naj ti oprostijo, če ti je bila usoda naklonjena, da si izbereš drugo pot življenja, na kateri boš morda srečnejša in varnejša. Da bi bila tvoja pot srečna, polna zadovoljstva, ti napijem na zdravje in bog te živi na mnoga leta!«

Tudi to besedilo slovesa je prikrojeno osebnim razmeram neveste. Slovo ženinu in nevesti včasih pove tudi ena od svaterc.

Po teh poslovilnih prizorih odide kopjaš z godci prvi iz hiše, da napravi s kopjem ženitovanjski slavolok nad hišnim pragom. Pred hišo

Fantje so ženinu »pot zaprli«

se vsi skupaj vsedejo v paruče. V prvem vozu se vozijo: kopjaš, godci in zavčina. V drugem pa ženin, starešina in ena svaterca, za njimi se zvrstijo ostali svatje, v zadnjem pa sedi nevesta, debela mati in nevestina pajdašica. Debela mati drži v naročju košaro belega kruha, ki ga mimogrede meče otrokom. Pajdašica pa nosi liter šentjanževca, okrašenega z rožmarinom. Nekoč je nevesta metala med otroke denar in »kolačko« z vpečenim denarjem. To, da se nevesta vozi v zadnjem vozu, ima obrambni pomen. Darovanje kruha in metanje denarja na poti k poroki pa je ostalina prastarih obredov darovanja bogovom za naklonjenost mlademu paru v novem življenju. Nevesta je oblečena v belo obleko in ogrnjena z belim »stehlom«, na glavi ima bel poročni venec, v rokah pa šopek suhih rož. V nekdanjih časih pa je imela nevesta čez belo obleko oblečeno črno žametno kučmajko ali sukнено

»kozmajnko«. Glavo pa ji je krasil zelen venec. Rožmarinov venec še danes odlikuje zelo mlade neveste.

Kadar pa je nevesta noseča ali že ima otroka, zgubi pravico do bele obleke in venca. Tedaj si obleče sivo ali modro volneno obleko. V nasprotju z belo nevesto ji pravijo črna nevesta.

Če se nevesta moži v drugo vas ali faro, potem domači fantje napravijo ženinu zaporo na poti k poroki. Pravijo, da mu »zaprejo pot«. Čez cesto dajo »štrik« ali »lanc«. Na loparju imajo napisano ceno, z ene strani pretirano visoko, z druge pa pravo (1 milijon, 1000). To odkupnino za nevesto fantje potem zapijejo. Pred prvo svetovno vojno je moral ženin, ki se je oženil z bogato nevesto, plačati 5 goldinarjev.

Nad cerkvenim pragom kopjaš spet napravi slavolok za svate. Po končanem obredu pride spet prvi iz cerkve, medtem pa pridejo tudi godci iz bližnje gostilne. Z veselimi in poskočnimi koračnicami pozdravijo mladoporočenca. Sedaj po zdavanju je kopjaš popolnoma izpremenjen v svojem vedenju. Razigrano pleše, koraka in poskakuje, močno vriska, meče visoko v zrak kopje in ga spet spretno lovi v roke. Tako naznanja, da se je šele sedaj začelo veselo gostüvanje. Vsi svatje se odpeljejo na nevestin dom, samo ženin z nevesto in pajdašico gredo takoj na svoj dom, kjer nevesta kleče poprosi ženinove starše, da jo sprejmejo za svojo hčer. Pri tem pajdašica naliže staršem janževca, ki je simbol zakonske ljubezni. Nevesta pa podari svoji novi materi pogačo. Potem se vsi skupaj odpravijo na nevestin dom, kjer se začenja prvi del gostije.

Nevesta mora opraviti ta dolžni obisk na novem domu že v ponedeljek, ker v torek ne sme priti h hiši. S torkom je v zvezi torklja — zli duh, ki prinaša nesrečo.

Gostüvanje

Po poroki se začne gostüvanje — bogata pojedina, kjer se zvrstijo vse dobre, kar so jih napekle in skuhale pridne kuharice. Svoj čas je bila na vrsti prva »kisla juha«, nato pa sta znosila zavčina na mizo svinjsko meso, kuretino, pražene pogače, narezane povitice, krapčiče in seveda tudi dobrega vina za veselo razpoloženje. V zadnjem času pa k tem dobrotam dodajo tudi torte. Poglavitni ženitovanski jedi pa sta »poronj« in »bosman«. Okrog teh dveh jedi se je vse do danes ohranilo nekaj pomembnih obrednih prizorov. Gostijo izpolnjujejo razni nagovori, igre, šaljivi prizori, nastopi in stare svatovske pesmi. Posebno gosti in zavčini skrbijo za veselo razpoloženje. Tako priredijo svatom branje posebnih litanij za svate in naredbe za gostijo, različna berila iz starih časov itd. Med igrami je zelo znana »Pravda za mejo«, ki jo igrajo na vsaki gostiji. Je lep primerek ljudskega lutkovnega gledališča z domačini »lilikami«. Ta igra prikazuje pravdo za mejo med dvema kmetoma Plohlom in Janžekovičem. V hišo pride »sodnik«, takoj za njim pa prineseta dva fanta kmečko klop, ki jo ovijeta v plahto. Pod plahto leži moški, katerega desna roka je našemljena v prvo, leva v drugo lutko. Pravdata se za mejo, ki je nekje na klopi.

Sodnik posreduje, razsoja in pomirja, a vse zaman. Kmeta se ne moreta zediniti, še celo stepeta se za mejo. Lutke so preprosto napravljene (late v obliki križa preoblečene v lutko, obrazi pa narisani na nagačene nogavice).

Od ostalih iger, ki se izvajajo na gostüvanjih, so znane še: Kovač podkuje konja, Uглаševanje orgel, Ruso priženejo, Amerikanski dečki, Kamelo priženejo, V mlin nosijo itd. V navadi pa je tudi ženitovajska kraja. Nekateri fantje poskušajo ukrasti različne stvari. V Markovcih ukradejo kopjašu kopje in mu ga skrijejo. Posebno zabavo pa imajo

Gostüvanjšeki na paručih

s krajo vaških grbov. Grb vasi Stojnci je jetrnica, Nove vasi gega, Markovcev sirotka. Ta vaški grb visi na gostüvanju iznad peči. Fantje iz sosedne vasi posebno prežijo nanj in ga izmaknejo ob prvi priliki. To je seveda za vas velika sramota.

Na vsakem gostüvanju seveda tudi mnogo plešejo, Navadno, kmečki valček in polke. Ohranjeni so še stari poskočni plesi, špic polka, kraje polka, poskakača, šotiš, šamarijanka itd.

Pred polnočjo zavčina pobirata prostovoljne prispevke za kuharico in godce. Ko se približa polnoč, nevesta odloži poročni venec. Če le more, se skrivaj izmuzne z ženinom in pajdašico v hiško, kjer ji snameta poročni venec in obenem se preobleče v temno nedeljsko obleko. Če se ji to ne posreči pa ji muzikanti s komičnimi prizori režejo venec z glave, kar je njej seveda zelo neljubo. Nevesta je šele sedaj

žena in gospodinja. Ko se vrne v hišo, prinese s seboj hleb kruha in liter vina ter oboje položi pred ženinega starešino in ga prosi, da jo vzame za zakonsko ženo. Starešina ji seže v roke, s tem ji prizna vse pravice, nakar se nevesta rokuje še z vsemi ostalimi poročenimi pari. Po starem običaju ji je vsakdo stisnil v roke forint ali krono. Ob dveh zjutraj se odpravita mladoporočenca spat, ker morata zjutraj navsezgodaj k maši, ki se bere za sorodnike obeh in tu dobita še zakonski blagoslov. V torek ob štirih popoldne se gostüvanjci odpravijo na ženinov dom. Nevestin starešina dá nevesti tedaj zadnje slovo. Nevesta poklekne pred mater in očeta in se za vedno poslovila od doma. Ko pridejo svatje na dvor k ženinu, jih domači sprejmejo na poseben način. Na dvorišču jih pričakajo mlatiči, kosci, terilje, predice pri kolovratu, kuharice, ki mesijo testo, drugi sekajo in žagajo, »oblušavljejo« koruzo itd. S tem hočejo nevesti in njenim svatom pokazati, kako pridni in skrbni so na ženinovem domu.

Rezanje »porona« na gostiji spada med svečana opravila. Edino starešina ima pravico, da ga razreže. Starešina vzame v roke velik nabrušen nož in se pripravlja, da bi ga načel. Tedaj pa mu hudomušni svatje prinese sekiro in gnojne vile, mu vsiljujejo to orodje, da ga tako motijo pri rezanju purana. Godci godejo, ostali svatje pa pojejo:

*Oča starešina,
al' vi veste kaj,
nalijte si glaž vina
in ga spijte zdaj,
da bi bili bolj veseli,
bi purana nam načeli,
ki leži na mizi,
vam je najbolj blizi...*

Ples z bosmani

Posebno svečan in poln prastarega poganskega obredja pa je prizor z bosmani. Bosman je velika podolgovata pletena štruca boljšega kruha. Bosmana za gostüvanje ne pečejo vse ženske v vasi, ker niso vse tako spretnne, da bi bil dovolj lep in primeren za gostijo. Testo zvaljajo iz bele moke, mleka, sladkorja in kvasa. Iz trdo valjanega testa napravijo navadno po 9 viter. Zložijo ga takole: Spodaj položijo kito iz štirih viter, nanjo pride kita iz treh viter, na vrhu ga pa zaključuje zavojek iz dveh viter. Bosman nato primerno okrasijo s suhimi rožami, asparagusom ali rožmarinom, v sedanjem času ga okrasijo z gobicami in drugimi figuricami, nekdanje bosmane pa so krasili iz testa napravljeni ženini in nevesta, »furman« s konjički, orači, ob robu pa svileni »panteljci«. Bosman je v današnjih časih že zelo redka stvar na gostüvanjih, medtem ko ga je še pred tremi desetletji moral prinesiti vsak par na gostüvanje. V Stojncih se je bosman še najbolje ohranil. Zadnji dan gostüvanja, malo pred polnočjo, vzame vsak svoj bosman v roke, kopjaš ima največjega in pridejo pred starešino, da bi ga krstil, to je da bi mu ga dovolil položiti na mizo, kar seveda sta-

rešina ne ustreže. Sedaj se odvija simboličen obred vsega poljskega dela. Nosilci bosmanov morajo poprej še sejati, orati, žeti, kositi, mlatiti, mleti in opraviti še razna druga dela, skratka vse, kar je potrebno, da pride bosman na mizo. Ples vedno ponazarja delo. Plešejo navadno le ženske. Ženitovanjski prizor z bosmani traja včasih eno ali celo dve uri, kar je pač težka preizkušnja za plesalce. Končno ga

Hišna mati in zavčín z bosmani

starešina le krsti za »pojedeža«. Po zadnjem, precej dolgem plesu, položijo bosmane na mizo, tako da ima vsak par svojega pred sabo. Največji, s katerim je plesal kopjaš, je starešinov in pripada cel nevesti, sicer pa druge bosmane mlada žena razreže na pol. Ena polovica ostane doma, drugo pa dobijo svatje nazaj.

Bosman je prastari obredni ženitovanjski kruh. Poročni obred se je v starih kulturah odvijal v okviru družinskega kroga. V rimskih običajih sta ženin in nevesta pri hišnem obredu zaužila ženitovanjski kruh iz pire — vrsta pšenice — in s tem sta bila neločljivo povezana vse življenje. Enako tolmačijo bosman tudi na Ptujskem polju. Ko

mladoporočenca zaužijeta bosman, za njiju ni več povratka v prejšnje samsko življenje. Obenem je bosman tudi simbolična podoba otroka. Pričara naj mladi nevesti zdravo in številno potomstvo. Tak obredni kruh poznajo vse slovanske kulture, še več, pozna ga prastara indoevropska preteklost.

SLOVO NEVESTI

(to pesem zapoje za podoknico)

I

Oj deklica ti!
Kaj neki to danes pomeni,
da deklice zbrane smo iz cele vasi,
slovo bomo tebi zapele.

II

Oj deklica ti!
Še enkrat ti bomo zapele,
poglej, kako naglo se vse spremeni,
slovo bomo od tebe zdaj vzele.

III

Oj deklica ti!
Kak srečno smo skupaj,
a zdaj pa nas bodeš zapustila ti,
ne bomo si skupaj več pele.

IV

Oj deklica ti!
Do zdaj so ti rožice cvele,
so ptičke veselo prepevale ti,
zdaj zate so vse utihnile.

V

Oj deklica ti!
Zdaj bodeš postala nevesta,
da z ženinom svojim bi bila vse dni
žena poštena in zvesta.

VI

Oj deklica ti!
Tam z ženinom dol pokleknita
in Jezusa prosita iz cele moči,
da v zakonu bila bi srečna!

VII

Oj deklica ti!
Zdaj zbogom in zdrava ostani,
odideš iz kraja zdaj našega ti,
kličemo — bog te ohrani!

SLOVO NEVESTI

I

*Smo zbrale tukaj se nocoj
vse deklice domače,
želimo posloviti se
od prijateljice naše.*

II

*Ze skoraj bo zasvital dan,
preljuba ti nevesta,
boš zapustila »ledik stan«,
boš žena možu zvesta.*

III

*Živela sploh pošteno si
ti v tvojih mladih letih,
ta krasni venček priča bo
na glavi ti pripeti.*

IV

*Me tvoje prijateljice vse
želimo ti vso srečo,
da srečno bi dopolnila
življenja pot trpečo.*

V

*Živele smo od mladih nog
v prijateljski ljubezni
in skupaj si prepevale
večkrat vesele pesmi.*

VI

*Podajmo zadnjič si roke,
nocoj še v »ledik stanu«
in kličemo ti iz srca,
naj Jezus te ohrani!*

SLOVO NEVESTI

I

Tukaj deklice smo zbrane,
od bližine vse pozvane,
sem k tebi prišle smo,
da ti slovo zapojemo,
»ledik stanu« tvojemu.

II

Ti do zdaj si srečna bila,
lepi venček si nosila,
po vrtu se sprehajala
in lepe pesmice prepevala.

III

Kakor rožica cvetela
ti si deklica, živela,
al kmalu pride tisti čas,
da ne bodeš več pri nas,
izginil bode srečni čas.

IV

Zbogom deklica predraga,
boš nevesta zdaj postala,
belo boš oblečena,
z venčkom pa okrašena,
pred oltar boš spremljana.

V

Oče in pa mati mila,
venček zdaj bom odložila,
zdaj pa sveti blagoslov
iz njihovih naj pride rok,
srečno nosi ga od tod.

VI

Me želimo zdravje, srečo,
vama rožco nevenečo,
Rožica ljubezni naj
v srcih vajinih živi sedaj,
živi le naj na vekomaj.

VII

Ne v boleznih ne v nesreči
rožce ti ne smeš zavreči,
če skrbi veliko so,
naj ljubezen večja bo,
vaju spremlja naj lepo!

VIII

Kadar bode pa gostija,
da bi Jezus in Marija
z vami tu prebivala,
blagoslov razlivala,
vaju vedno spremljala.

SLOVO NEVESTI

I

Me smo prišle zdaj k slovesu,
»ledik stanu« tvojemu,
ker nocoj na totem potu
si tak močno žalostna.

II

Oj prelepi vrt zeleni,
v katerem rožice cveto,
kjer je lep duh medeni,
čebele med nabirajo.

III

Tudi me smo ti nabrale,
šopke tri navezale,
da bi za slovo ti dale,
prijateljica vzemi je.

IV

Prvi šopek daj Mariji
ino svetmu Jožefu,
da boš v njuni tovaršiji
za vse svoje žive dni!

V

Drugi šopek pa izroči
svojim ljubim starišem,
ker so lepo te učili,
že od tvoje zibelke!

VI

Tretji šopek deni frišat
v srce svojga ženina,
da se bosta pokropila
prej, kak ta na sodbo šla!

VII

Če ohraniš te cvetlice,
oče sin in sveti duh
ne pozabi godovnice,
imela boš vsakdanji kruh.

VIII

Tudi ptičica ti pravi,
ki na vejici sedi,
v zlati zarji te pozdravi,
bodi srečna v zakonu.

IX

Dvaindvajset let na svetu
uživala si »ledik stan«,
in še zdaj v najlepšem cvetu
zapustila bodeš nas.

X

Zdaj nas bodeš zapustila
Novovaške deklice,
v sveti zakon boš stopila,
šla med lilije zakonske.

XI

Oj prijateljca predraga,
slovo zdaj jemljemo od te,
če te ktera je razžalila,
prosimo, odpusti vse.

XII

Zdaj imela boš trpljenje,
križe in težave vse,
bogu to vse skupaj daj,
on ti bo pomagal vse.

XIII

Nič ti žalostna ne bodi,
če od doma bodeš šla,
ubogaj starše vsepovsodi
in jih ljubi iz srca!

XIV

Zdaj še ženin in nevesta
vama želimo me vsekdar,
če si bosta vedno zvesta,
bosta srečna vekomaj.

XV

Srečna prijateljca ostani
in ne pozabi ti na nas,
če boš ravno v drugem stanu,
večkrat zmisli se na nas!

XVI

Za slovo ti čemo dati
eno lepo lahko noč,
bog ti daj to vse prestatl,
uživati nebeški raj.

LITERATURA

- Boris Orel: Ženitovanjski običaji na Dravskem polju, Etnolog XIV., 1942.
Boris Orel: Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev I, str. 263.
Boris Orel: Čarodejni obred in mit nakolenčiča ter bosmana v slovenskih ženitovanjskih običajih, Etnolog XIV., 1942.

VIRI

Podatke na terenu so dali (spomladi 1962):

Vincek Andraž, 77 let, in njegova žena, Stojnci 91; Kostanjevec Gera, 67 let, Stojnci 57; Glazar Marica, 35 let, Stojnci 23; Kolarič Franc, Markovci 33, 38 let — doma iz Nove vasi 56 (Pesmi o slovesu od samskega stanu, nagovori nevesti in ženinu so bili namenjeni nevesti Anici Kolarič iz Nove vasi 56 in ženinu Zelenik Francu iz Prvenec za njuno poroko leta 1961).

PTUJSKI OKOLIŠ V LUČI SPOMENIŠKEGA VARSTVA

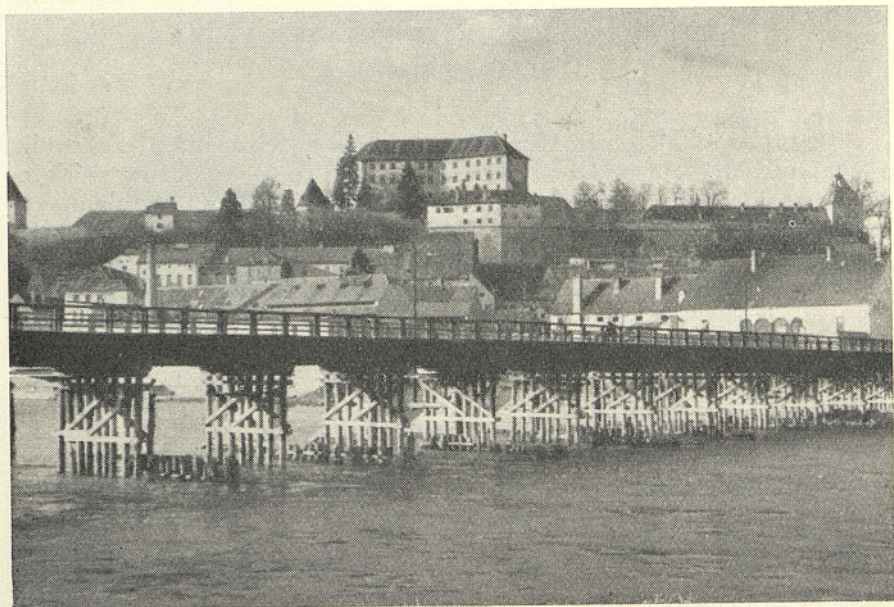
KULTURNO ZGODOVINSKI SPOMENIKI

Dr. Fran Šijanec

Ptuj je v Sloveniji edina stara mestna naselbina, ki je ohranila v svojem jedru ob rudimentih antične kolonije še prvobitno srednjeveško zazidavo brez globljih ali sistematično izvedenih regulacijskih posegov 19. stoletja. Število prebivalstva se zaradi vodilne ekonomske in prometne vloge bližnjega Maribora, skozi katerega je stekla cesta Dunaj—Trst in v naslednjem 19. stoletju še Južna železnica iz notranjosti habsburške monarhije do morja, pozneje ni več zaznavno dvigalo. Že v konkurenčnem gospodarskem in političnem tekmovanju med privilegiranim poznosrednjeveškim Mariborom in poznosrednjeveškim Ptujem je podleglo mesto pod gradom salzburških ministrov. Prav ta okolnost, s katero je bila usodno in neogibno združena razvojna stagnacija na vseh področjih komunalne izgradnje, zlasti v dobi industrializacije, ki agrarnega ptujskega zaledja bistveno ni prizadela, je vplivala na izoblikovanje regionalnega središča intenzivne kmetijske proizvodnje: tako je dala zaostalost mestu, ki je slovelo kot rimsko mostišče in kolonija (za cesarja Trajana, ok. leta 103) in ki si je pridobilo v fevdalni dobi mestne pravice približno v istem času kot druga slovenska mesta, obenem pečat bolj kmečkega kot meščanskega življa.

Ptuj, ki slovi po svoji kontinuirani naselitvi in je ohranil kot lokalno pomembno zgodovinsko mesto arheološka pričevanja od najstarejših prazgodovinskih dob dalje, predstavlja v današnji obliki relativno enovito zraslo mesto antičnega in srednjeveškega izvora. Muzealci govore o Ptuju kot o »muzejskem mestu«, vendar je tako pojmovanje preozko, če se nanaša zgolj na obstoj bogatih muzejskih zbirk in če ne upošteva hkrati celotnega urbanističnega kompleksa, mesta kot celote, mesta z neokrnjeno in le neznatno dotaknjeno srednjeveško zazidavo. Ptuj je ohranil na levem bregu Drave poleg vrste monumentalnih zgradb (gradu, cerkva, proštije, samostanov, stolpov, mestnih in meščanskih hiš) raztez zgodovinsko izpričanih in po prirodi ustvarjenih prometnih poti, dovoznih cest, tesnih ulic, obokanih prehodov in zaključenih trgov, da ne omenjam značilnih strmih srednjeveških streh, ki sestavljajo mestno veduto, kakor jo uživamo panoramsko s ploščadi in z glasijske vrh grajskega hriba, najhvaležnejšega ptujskega razgledišča, v harmonično in slikovito razpeto mesto, ki mu dajejo posebne romantične čare ob vznožju grajske gmote široka rečna

struga z obrežnim zelenjem, most s tradicionalnim položajem nasproti rimskega hajdinskega Brega, nato pa prostrana žitna polja zunaj mesta vse do slovenjegoriškega in haloškega gričevja. To je agrarni nižinski svet, sredi katerega se dviga na naravni strateški točki iznad starega mesta še starejši grajski utrdbeni kompleks, od sredine 19. stoletja grad Herbersteinov, zadnjih fevdalcev, ki so zapustili svoje gosposko bivališče ob rojstvu nove jugoslovanske državne tvorbe.

Pogled na Ptuj s starim dravskim mostom, porušenim leta 1958

Splošna karakteristika zgodovinskega razvoja mesta postavlja Ptuj med spomeniško varstveno najbolj zanimiva področja. S to konstatacijo je povedano dvoje: prvič, da je treba varovati zgodovinsko in urbanistično pomembno mestno področje kot celoto; drugič, da morajo biti vsi konservatorski posegi skladni z enotno koncepcijo vsake urbanistične ureditve. Mesto s tolikšno in obenem tako kvalitetno kulturno dediščino zahteva načelno uveljavljanje sodobnih načel varstva glede na celoto področja, kar pomeni hkrati varstvo starega mestnega okolja, varstvo ambianta in zunanje podobe celotnega mestnega kompleksa, v katerega se vključujejo smiselno, kordinirano in sistematsko detajlni posegi in individualne rešitve posameznih objektov (npr. hiš, portalov, oken, arkad, dvorišč, stopnišč, studencev, vrtov itd.). V tej zvezi je potrebna nujna ohranitev in vzdrževanje arhitektonsko morda manjvrednih zgradb, če le predstavljajo objektivno spomeniško vrednoto v okviru urbanistično določene celote. S porazdelitvijo ali kategorizacijo spomenikov in njihovega okolja naj se poudarijo in urejajo

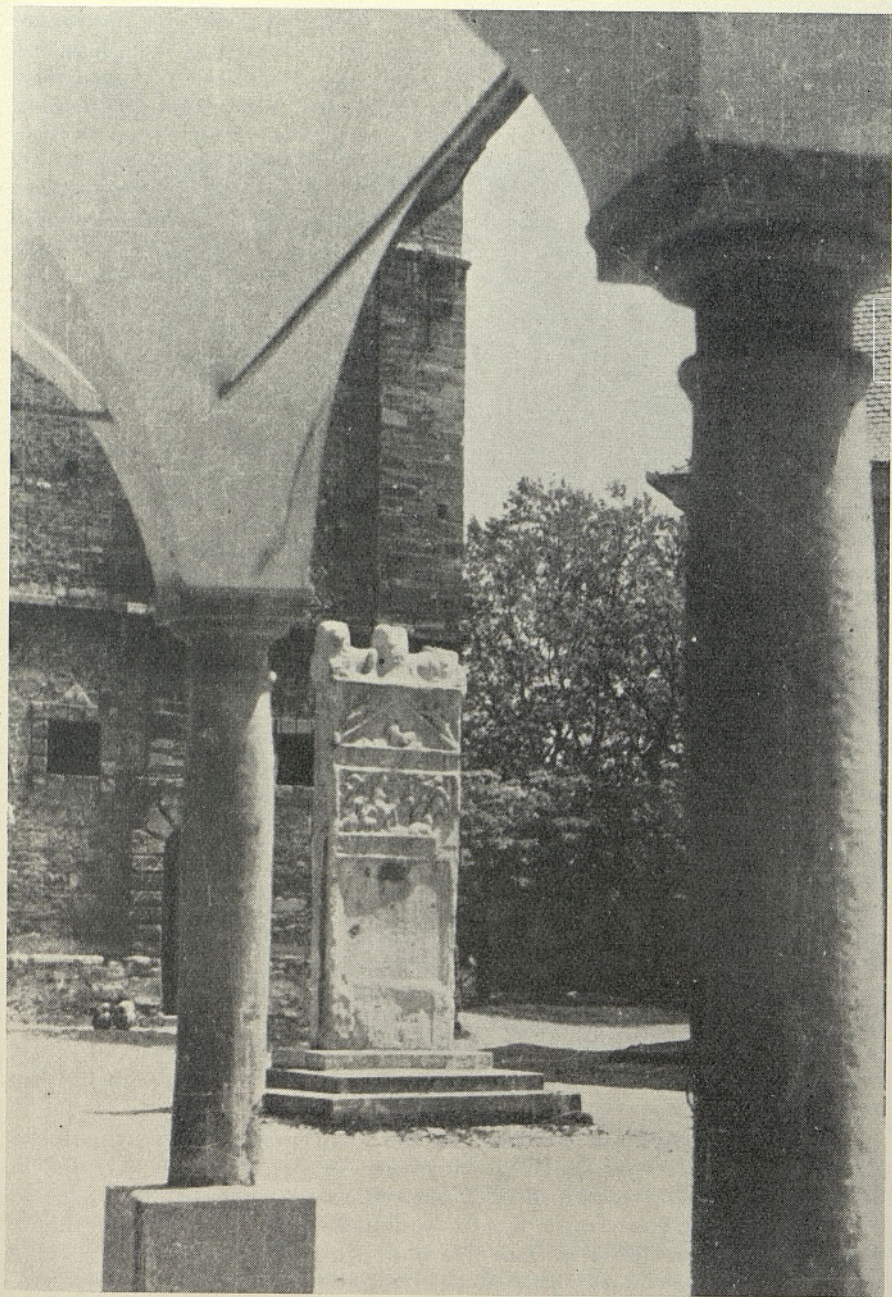

*Križni hodnik v nekdanjem dominikanskem samostanu — danes Mestni muzej
v Ptuj*

varstveni postopki v logičnem redu in v najbolj organski povezavi. Stari in zgodovinsko utemeljeni urbanistični koncept Ptuja je v svoji današnji podobi spomenik po spomeniški zakonodaji že po sebi, mesto kot celota se obravnava torej kot »spomenik«. Obstoje »muzejskih zgradb in muzejskih zbirk« pa je povsem druga stvar.

Zato postavljamo vprašanje urbanističnega varstva na prvo mesto naše problematike. Žal je bilo to načelo v preteklosti premalo znano in premalo upoštevano, razen tega pa ga zavestno uvaja šele moderna doba zadnjih desetletij. Primerjajmo samo zaščito starih mestnih jeder in starih urbanističnih ambientov npr. v Italiji, Franciji, Nemčiji, Belgiji, na Nizozemskem, v Skandinaviji, deloma tudi v Angliji, da omenjam spomeniško varstveno in kulturno le najbolj razvite dežele. Mednje sodijo tudi Češka, Poljska, Španija. Ta načela, ki jih naj apliciramo na prvem mestu ravno v Ptuj, so bila izražena v kar najbolj poudarjeni obliki na prvem mednarodnem skupnem zasedanju arhitektov-urbanistov in konservatorjev v Milanu leta 1957 (»Attualita urbanistica« v sklopu milanskega trienala, ki se ga je prvič udeležila tudi Jugoslavija). Na tem kongresu sem prikazal med drugim razvoj teorije in prakse spomeniškega varstva v naši državi, posebej pa sem poudaril potrebo po regionalnem spomeniškem varstvu v okviru načrtnega sodelovanja vseh, pri varstvu pejzaža in naselbin, nastopajočih vplivov. Problematika Ptuja zahteva, da morajo biti izvedene jasno in konkretno postavljene smernice bodoče mestne ureditve, tako regulacije in asanacije mestnega jedra kakor tudi neposrednega urbanističnega okolisa v pokrajini z vsemi značilnostmi. Ohranitev tipičnosti mestne in prirodne pokrajinske celote naj bo prva skrb usklajanja varstva starin (urbanizma kot spomeniške vrednote) in potreb sodobnega življenja na podlagi današnje družbene ureditve.

Pri proučevanju krajevnega gradiva predstavlja nadvse važno komponento delo, ki so ga častno opravili v Ptuj, udomačeni zgodovinopisci in arheologi. Ptujška historiografija zavzema v Sloveniji eno najpomembnejših mest v lokalnem zgodovinoisju: Številni znanstveniki, poklicni in taki, ki so proučevali zgodovino iz ljubezni, so bili zaslužni za raziskovalna in topografska opisna dela ter zaslužni za začetke zbiranja in zavarovanja spomeniškega gradiva že od Simona Povodna dalje (1753 — 1841). Povoden je začel zbirati prvi v Ptuj, ostaline rimskega Poetovija. Znano je, da je predpisala dunajska dvorna pisarna s posebnim dekretom (30. VII. 1828) vzidati antične najdbe in zgodovinsko pomembne kamne v zunanjščino bližnje cerkve. Varstveni predpisi so se nanašali v tem času samo še na klasične epigrafske in skulpturne spomenike, dali pa so tudi pobudo za prve arheološke zbirke v Sloveniji. Prosvetljeni Povoden je dal vzidati npr. rimske kamne na ptujskem mestnem stolpu že leta 1830. Povodnu so sledili kot krajevni zgodovinarji Ferdinand Raišp (1818 — 1898), iniciativni Franc Ferk (1844 — 1925), ustanovitelj ptujškega mestnega muzeja, nato ljubitelj starin in samouk Viktor Skrabar (1877 — 1938), ki je vodil prva izkopavanja rimskih in staroslovenskih najdišč, predvsem na ravnici Herbersteinovega grajskega hriba, zaslužni arheolog dr. Mi-

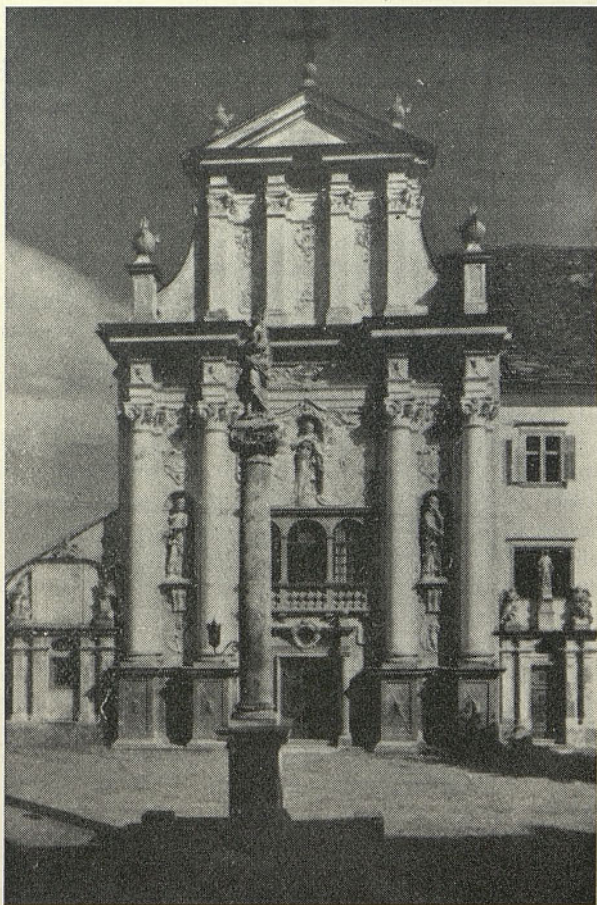
Pogled na Orfejev spomenik v Ptuj — restavriran leta 1961

hovil Abramič kot Skrabarjev strokovni mentor in sodelavec, istočasno pa sta delovala med obema vojnama tudi zgodovinar dr. Franc Kovačič in etnograf dr. France Kotnik. Kolikor je bilo raziskovalcev in piscev, toliko je bilo pobud, zavzetosti in vneme za ohranitev dragocenih ptujskih starožitnosti, kajti avstrijska Centralna komisija za varstvo spomenikov na Dunaju je poskrbela za prve varstvene ukrepe pri dominikanskem križnem hodniku, pri prostijski cerkvi in na Ptujski gori že sredi XIX. stoletja ravno na podlagi opozoril in poročil svojih dopisnikov in domačih zgodovinarjev. Spomeniško varstvo v Ptuju je reševalo za delovanje Centralne komisije vsaj najnujnejša vprašanja pri odkrivanju in ohranitvi pomembnejših spomenikov. Tako se je npr. docela pravilno zavzemal konservator in umetnostni zgodovinar Wilhelm Gurlitt za ohranitev prvega mitreja in situ (na Spodnji Hajdini), kajti ptujsko muzejsko društvo je nameravalo prenesti najdbe iz tega mitreja v muzejske prostore.

Mislim, da bi bila zelo hvaležna in dovolj poučna naloga, pregledati in sistematično opisati razvoj spomeniškega varstva v tako pomembnem mestu, kakor ga predstavlja ravno Ptuj. Rešili bi marsikatero dragocene podatke, posebej še v okoliščinah, ki nikakor ne pospešujejo repatriacije avstrijskih arhivalij, najsi bodo konvencije dosežene ali ne; da vprašanja etičnih obveznosti ali zgolj kurtoaznih obligacij niti ne načenjamo. Gradivo te vrste je še v precejšnji meri raztreseno in celo težko pristopno. V prvem razdobju pa kaže začeti vsaj s pripravljalnimi deli, nadaljevati pa tudi tam, kamor sta poizkušala prodreti že France Stelé in Fran Baš. Posebej opozarjam na ptujsko številko »Časopisa za zgodovino in narodopisje« iz leta 1933 (letnik XXVIII), kjer je med razpravami tudi Stelétov prikaz »Umetnostna zgodovina Ptuj po vojni« s historiatom proučevanj, odkritij in konservatorskih intervencij po prvi svetovni vojni, poleg tega pa priobčuje archeologica Poetovija in Baševo »Bibliografijo o Ptuj«. Seminarske naloge in študijska raziskovanja bi lahko mnogo osvetlili problematiko spomeniškega varstva že z izkoriščanjem in publiciranjem samih arhivskih virov. Prepričan sem, da bi rodila taka prizadevanja prav lepe rezultate, moralno pa bi dala vrsto zavestnih pobud za kar najbolj sistematično ureditev praktične konservatorske službe spričo še nerešenih konkretnih vprašanj spomeniškega terena prav tam, kjer se ujemajo interesi strokovne in politično upravne linije v okviru učinkovitejše okrepitve naše državljanske vzgoje in oblikovanja kulturnejše zavesti novih generacij.

Ptujski spomeniški inventar zajema v glavnem domače arheološko gradivo (Ptuj, Panorama, Breg, Hajdina, Veržej, Središče, Ormož in druge bližnje lokalitete ali mesta), in to ne samo muzealije in muzejski inventar, temveč tudi fragmente in spolia, ki jih je vzdalo na raznih mestih prav polpreteklo ali starejše obdobje z večjo skrbjo in z večjo ljubeznijo, čeprav v romantičnem idealističnem zanosu in z manjšo znanstveno kritično presojo, kakor bi zmogla to storiti naša toliko »napredno« hvalisana doba. Problem varstva ni zajet samo v rezultatu uspešno opravljene strokovno znanstvene naloge, marveč pomeni tudi

merilo kulturne zrelosti in kulturno humanih odnosov naše sredine do spomenikov preteklosti, stopnjo občestva, v katerem se razvijamo. Vprašanje požrtvovalnosti, denarnih žrtev in materialnih sredstev za področje spomeniške službe ni več vprašanje poedincev, stvar njihove

*Minoritska cerkev v Ptuj —
zbombardirana januarja 1945*

dobre volje in njihovega osebnega »okusa«, marveč javen apel in preizkušnja največje odgovornosti, merilo moralne vrednosti in zavesti celotne družbe.

Ne bom našteval, kaj vse je premogla spomeniška služba v bivši Jugoslaviji pod varstvom zasluznega Spomeniškega urada v Ljubljani, v kakšnem obsegu je mogla biti učinkovita in kje brezuspešna. Že samo dejstvo, da je dobilo mestno poglavarstvo v Ptuj prvi »Predlog začasnega pravilnika za čuvanje starin v Ptuj« (z dne 4. VIII. 1939)

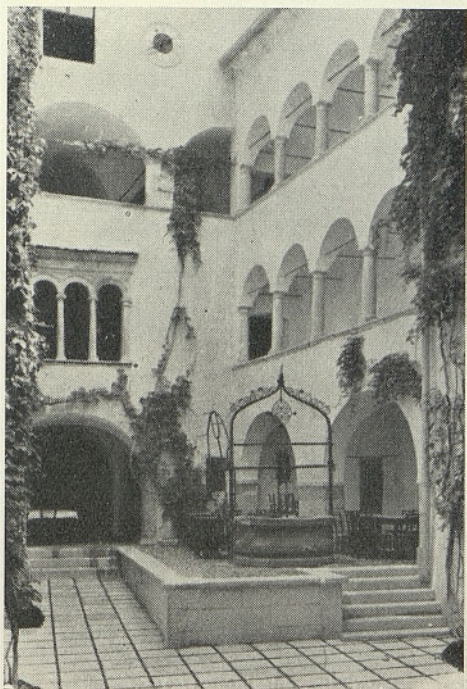
iz rok konservatorja Franceta Mesesnela, pa tudi dejstvo, da je odkrival in proučeval Mesesnelov predhodnik, France Stelé, poleg drugega najstarejše srednjeveške freske v Sloveniji ravno na ptujskih tleh (v minoritski cerkvi), potrjuje pravilo, da je mnogo in premnogo odvisno samo od človeka in njegovih delovnih sposobnosti, saj je deloval konservator v bivši Jugoslaviji brez opore v splošni spomeniški zakonodaji in je bila zajamčena splošno veljavna pravna in družbena pomoč šele v novi FLRJ, ki je sprejela od narodnoosvobodilne borbe do danes vrsto zakonitih predpisov, zakonskih določb in zakonov o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih redkosti.

Med zadnjo vojno je utrpel Ptuj glede spomeniške posesti Slovenije in slovenskih mest najtežjo izgubo: zaradi letalskega bombardiranja (1945) je bila uničena minoritska cerkev in z njo dragocena baročna fasada iz leta 1601. V ruševinah so še ohranjeni ostanki prezbiterija in zgodnje gotske dobe (sreda ali druga polovica 13. stoletja, glej Marijan Zadnikar, *Minoritska cerkev v Ptuj*, *Varstvo spomenikov* III, 3/4, 1950, str. 88—115). Prve obsežnejše varstvene posege na objektu je izvršil republiški Zavod šele leta 1950, čiščenje razvalin in deponiranje kamnoseško pomembnih fragmentov pa je opravil pred tem že muzej. Danes si oba zavoda, republiški v Ljubljani in okrajni v Mariboru, prizadevata, da bi zidavo razvalin ponovno učvrstili, da bi izvedli rekonstrukcijo oboka prezbiterija po analogiji uspelih rekonstrukcij znanih francoskih in nemških primerov, tako da bi ostale ohranjene poleg Kostanjevice najpomembnejše razvaline arhitekture iz prehoda romantike v gotiko in bi bil namenjen gradnji projektiranega poštnega poslopja samo prostor docela porušene ladje. ObLO Ptuj je kot investitor nove stavbe pristal na ohranitev, tako da gre za sedaj samo za denarno vprašanje. Izvedba projekta nove stavbe ne bi ovirala obstoja shematične rekonstrukcije prezbiterijske arhitekture prostora, v katerega bi namestili lapidarij srednjeveške plastike in ki bi predstavljal v Ptuj po spomeniške dokumentacije in situ še estetsko prezentirano obogatitev mestnih znamenitosti, obenem pa prvorazredno turistično atrakcijo; en dokaz več o kulturnem in strokovno pravilnem načinu restavriranja arhitekturnih spomenikov.

Če postavljam v okviru urbanistične ureditve na prvo mesto obstoj minoritskih razvalin z ozelenitvijo, tedaj poudarjam tudi potrebo, da bi začeli čimprej tehnično izvajati predvidena dela že v letu 1962, kajti razvaline zahtevajo takojšnjo odločitev glede odobritve sredstev (občina, okraj in republika).

Drugi spomenik, ki ga je prizadelo bombardiranje v tolikšnem obsegu, da danes ne obstoja več, je v ptujski okolici srednjeveški in renesančni grad Vurberk, eden najmonumentalnejših grajskih kompleksov v Sloveniji. Še leta 1949 je menil univerzitetni profesor ing. arh. Marijan Mušič, da ga je možno v celoti restavrirati. Spomeniški zavod si je v prvih letih po osvoboditvi močno prizadeval, da bi rešili na Vurberku, kar je bilo mogoče rešiti. Žal že v začetku ni bilo sredstev za izvedbo pripravljenih načrtov za sistematična zavarovalna dela. »V projektu je, da se še v tem letu (1949, prip.) zasilno zavarujejo

arhitekture Otočca, Starega gradu in Prežeka na Dolenjskem ter Vurberka pri Ptujju, kjer je posebno dragocen notranji dvoriščni arkadni sestav, ki hrani vse odlike visoke renesanse in je zanimivo povezan s starejšim poznosrednjeveškim jedrom. Tvorno sodelovanje Ptujškega muzeja daje zagotovilo, da bodo ta dela na zasilnem zavarovanju krhke arkadne arhitekture uspešno izvršena« (M. Mušič, Varstvo spomenikov II, 1949, št. 3—4, str. 81). Ker ni bilo drugega izhoda in pomoči od nikoder, je dal Zavod leta 1950 dovoljenje za delni odvoz materiala

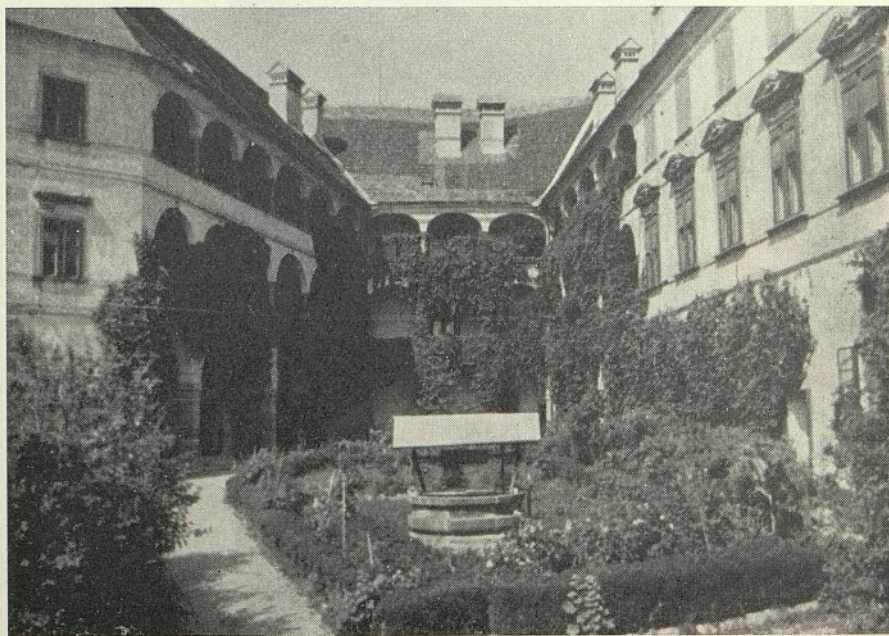

Notranje dvorišče na gradu Vurberk, porušenem med zadnjo vojno

od leta 1949 zrušene stene. V drugem nadstropju gradu, na zunanji steni zahodnega trakta, so se pokazali še ostanki gotških fresk (V. sp. III, 1950, št. 1—2, str. 74). Usoda Vurberka je zapečaten, stene padajo druga za drugo. Hodniki okoli dragocenega dvorišča so bili sicer leta 1950 prekriti, toda tudi dvoriščne arhitekture ni bilo mogoče ohraniti. Stena s fragmentom fresko slikarije se je porušila še pred snemanjem.

Naslednje poročilo v V. sp. IV, 1951-52, str. 108, pravi: »Z arkadnega dvorišča je bil prepeljan v Ptuj na Muzejski trg kamnit vodnjak, prav tako pa bo ob bivši dominikanski cerkvi postavljena tudi velika konstrukcija drugega vurberškega vodnjaka z lesenim kolesom.« Prevoz je bil izvršen, v istem času pa sta ugotovila konser-

vator in muzejska uprava, da so pričeli v drugem nadstropju ptujskega gradu, kjer je bila začasno postavljena zbirka staroslovenskih najdb, trohneti stropovi. Preperele grede je bilo treba izmenjati, obesiti strop na železne nosilce, zavarovati posredno tudi stropno štukaturo. Od tedaj pa do današnjega dne postavlja ptujski grad pred konservatorje in koristnike gradu vrsto problemov: gradbeno-tehnično vzdrževanje objekta (ostrešje, stropovi, zidovi, okna, portali, stopnišča, zunanje obzidje, preskrba z vodo), vzporedno pa nalaga muzeju odgovorno nalogo urediti zbirke, ki naj po možnosti eliminirajo slučaj-

Notranje dvorišče na ptujskem gradu

nostne, zgolj za okus bivših lastnikov in zbirateljev spominjajoče in zato bolj ljubiteljsko vrednotene predmete, tem bolj pa naj poudarjajo zaokroženo in muzeološko vredno gradivo, izbor iz obstoječega in po potrebi še spopolnjenega inventarja. Potrebujemo muzejske zbirke splošne fevdalne kulture, lahko tudi pomeščanjene fevdalne kulture, vendar tipične po vsebini.

Mestni muzej predstavlja vse od osvoboditve dalje dragoceno pomoč spomeniškega varstva. Muzej je v mestu, ki zasluži v bližnji bodočnosti lastni spomeniško varstveni organ, je najožji sodelavec republiškega in od leta 1959 dalje okrajnega zavoda. Zato je pregledal muzej s sodelovanjem krajevnega Zgodovinskega društva tudi stanje spomeniške arhitekture, nadziral v okviru strokovnih navodil izvršene intervencije in opozarjal na aktualnosti svojega področja.

Flamski gobelini iz zač. 17. stol. na pljujskem gradu

Mestni muzej je vodil v sporazumu z republiškim zavodom arheološka izkopavanja na gradu od leta 1946 do 1948 (od 1947 dalje ob sodelovanju SAŽU, ki je pooblastila proučevanje in zavarovalna dela domnevnega staroslovenskega svetišča univerzitetnemu profesorju dr. Jožetu Korošcu). Nesporno je bilo izpričano samo grobišče planih vrstnih grobov s tipičnim panonsko slovenskim inventarjem (X. in XI. stol.), ilirska prazgodovinska, slovanska in antična najdišča pa opozarjajo v poznejših letih še na druge in deloma izven mesta ležeče lokalitete) antična Panorama v Ptuj, antični vodovod na Grajeni pri Ptuj, staroslovansko grobišče na Hajdini in v Turnišču pri Ptuj, Zgornji Breg in Vičava pri Ptuj, ilirski Ormož itd.). Pri popravilih na ptujskih srednjeveških stavbah pa je pglavilni inilialtor in investitor mestni ljudski odbor, katerega interes je, da ohrani arhitekturo in nepremičen spomeniški inventar.

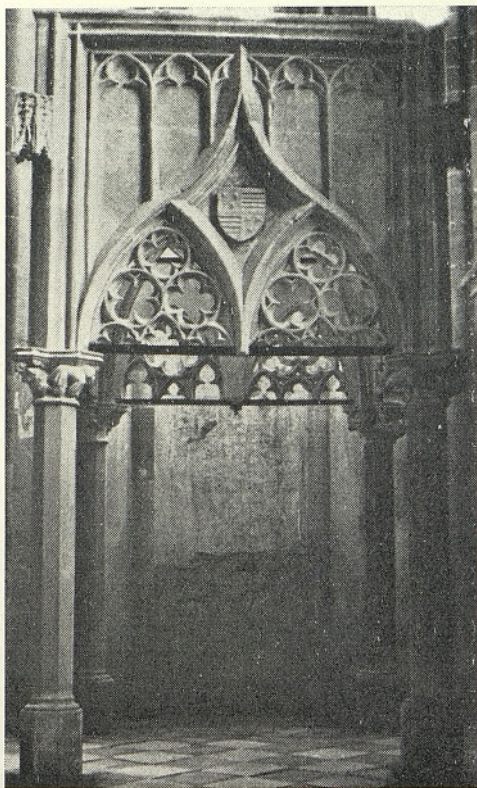
Na terenu izven Ptuja je obnovila ekipa ptujskega muzeja oba baročna portala v Ljutomeru (1950), plastiko teh portalov pa je restavriral mariborski zavod v preteklem letu (1961, restavrator kipar Tone Blatnik, investitor Stanovanjska skupnost v Ljutomeru, sedaj področje OLO Murska Sobota). Takoj po vojni je sodeloval republiški zavod pri obnovi in preureditvi muzeja, pri popisu vojne škode, pri evidentiranju stanja spomenikov, nato pri snemanju ogroženih zgodnjegotskih fresk v porušeni minoritski cerkvi, pri zavarovanju fresk v hodniku minoritskega samostana, pri čiščenju in konserviranju baročnih fresk pri Sv. Andražu v Leskovcu v Halozah (restavrator prof. Maks Kavčič), pri delnem snemanju in zavarovanju posvetnih rokokojskih fresk v proštijiski pristavi na Mestnem vrhu (restavrator prof. M. Kavčič), pri zavarovalnih delih v proštijiski cerkvi (med drugimi leta 1949 odkrite freske iz 13. stoletja v stolpiču prvotne arhitekture, prekritje cerkve), pri obnovi štukature na fasadi dominikanske cerkve, v vseh povojnih etapah konserviranja, proučevanja in ureditve cerkve na Ptujski gori (novo odkrite gotske freske v južni ladji pod korom, restavrator celotne notranjščine Peter Železnik). Okrajni zavod v Mariboru organizira sedaj dela na podlagi sklepov posebnega ptujskogorskega delovnega odbora že od začetka svojega delovanja (od 1959 dalje), prenos celjskega oltarja v notranjščino, obnovitev ometa, ureditev zunanjščine v celoti, drenažo).

V zadnjem obdobju ureditve muzejskega arheološkega oddelka je bila predvidena po izselitvi tkalnice tudi izselitev zasebnega mizarskega obrata.

Poleg umetnostnih in arheoloških spomenikov je bilo treba obravnavati še etnografske spomenike, hiše znamenitih mož (Miklošič, Murko, Vraz), spomenike narodne osvoboditve in prirodne znamenitosti (npr. drevesni park v Ormožu, Sršenov log pri Ljutomeru, drevesni park v Turnišču pri Ptuj), biblioteke (ptujška Študijska knjižnica pri urejanju minoritske knjižnice). Izmed gradov čaka na sistematsko izvedbo ureditvenih del samo še Ormož, medtem ko sta Borl in Dornava relativno dobro oskrbovana in se vzdržujeta z lastnimi sredstvi. Prav gotovo pa bo treba na Borlu čimprej popraviti streho

stolpa z uro, urediti baročno muzejsko kapelo kot interieur in izvršiti še druge zavarovalne ukrepe za turisitčno eksploatacijo objekta.

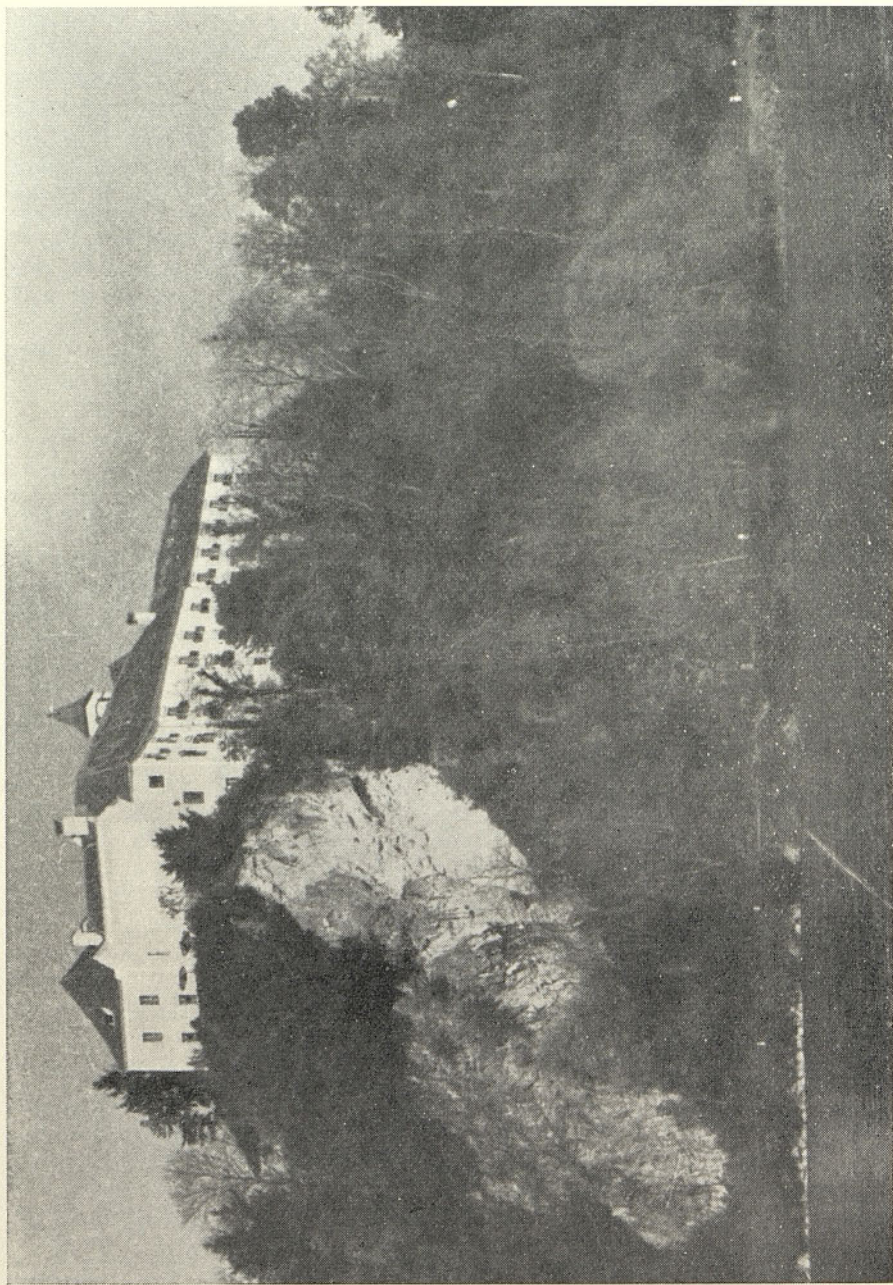
V Dornavi, ki je naš edinstven baročni koncept velikopotezne združitve arhitekture s parkom, je bilo možno predvideti lokacije prilagojenih novih zgradb — in to v najtežjih okoliščinah — edino v »angleškem parku«, t. j. za bariero dreves, medtem ko zahteva druga alternativa načelno opuščanje novih zgradb Doma za duševno defektne

Celjski oltar v cerkvi na Ptujski gori

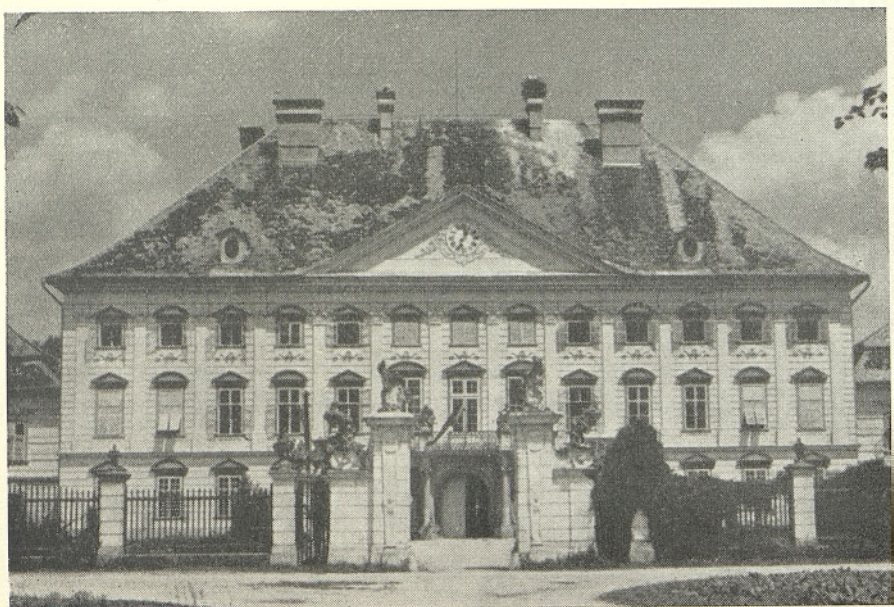
otroke in v daljnji perspektivi možnosti popolne rekonstrukcije kompleksa na podlagi prvobitnega stanja iz 18. stoletja. Žal spomeniška služba pred ustanovitvijo okrajnega zavoda (do leta 1959) ni pravočasno preprečila gradnje danes že pozidanih objektov na zemljišču parka. Mnogo prej pa bi bilo treba diskutirati tudi o načelih in usodi celokupnega dornavskega kompleksa (glej zadnje poročilo v V. sp. V. 1953-54, str. 145—146); danes objekti iz dobe republiškega varstva praktično že stojе.

Izmed pomembnejših odkritij v zvezi z izvršenimi adaptacijami je treba omeniti štiri zazidana gotska biforna okna na južni fasadi

Grad Borl — kulturnozgodovinski spomenik in gostišče

dominikanskega samostana. O nadaljnjih proučavanjih in odkritjih v okviru osuševalnih del v rimskem lapidariju v pritličju nekdanje dominikanske cerkvene ladje je poročal podrobneje konservator dr. Marijan Zadnikar v V. sp. VI, 1955-57, str. 98—102. Tudi Zadnikarjeva raziskovanja na Ptujski gori so zanesljiva podlaga za programiranje spomeniških del pri tem najpomembnejšem spomeniku slovenske gotike (o. c., str. 102—105; VII, 1958-59, str. 214—217). Med pomembna dela v Ptuju spadajo tudi grajska adaptacijska dela pri preureditvi gospodarskega trakta vzhodno od Peruzzijevega portala v gostinske

Grad v Dornavi

namene (Jaro Černigoj, V. sp. VII, 1958-59, str. 212—214). — Posebej je treba omeniti novejša publicirana raziskovanja: Baševo razpravo »Ptujski grad in njegova okolica v novem veku« (»Kronika« 1953—1954) in Curkov članek »Razvoj ptujske mestne vedute« (»Ptujski zbornik« 1962).

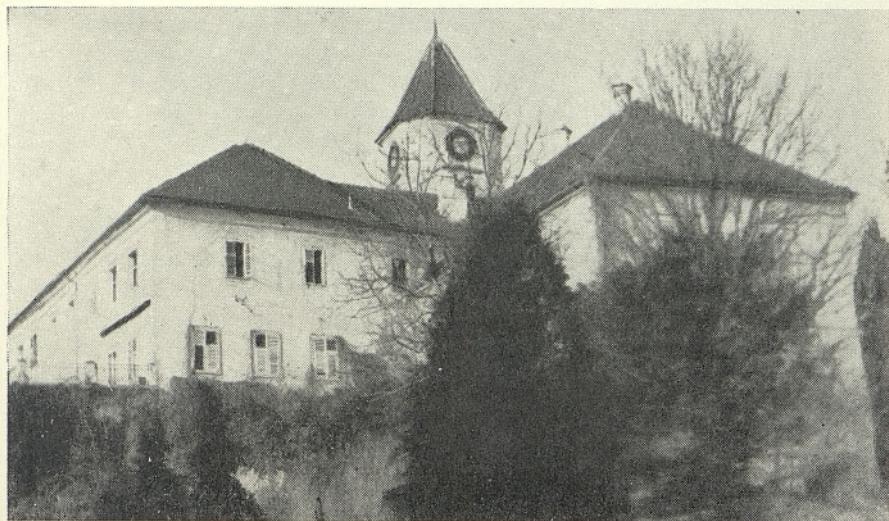
Ptujski muzej sodeluje s celjskim muzejem pri arheološkem proučevanju trase glavne rimske ceste Celeia—Petovio. Leta 1957 je bilo posneto za arheološko fototeko vse arheološko spomeniško gradivo v Ptuj (gre za kartotečno evidenco — korpus — in za fototeko). Kolikor niso bili priobčeni izsledki arheoloških raziskovanj drugod, pozdravljamo najnovejša, sistematsko po časovnem izvoru, po lokalitetah in po letih izkopanih najdb urejena poročila arheoloških sodelavcev konservatorskih zavodov, kakor jih je objavilo v opisanem redu glasilo Varstvo spomenikov VII (za leto 1956—1959). Ptujsko

področje, kjer omenjam posebej ilirsko stacijo starejše železne dobe v Ormožu, je v teh poročilih izčrpno zastopano. Terenske akcije domačih arheologov (kustosov Ive Mikl in Bernarde Perc) in etnografov so združene glede na specifičnost gradiva z materialno oziroma tehnično zaščito premičnih predmetov, tako da jih sprejme pristojna zbirka med eksponate, ali pa se zavarujejo v depojih. Stanje muzejskega inventarja in muzealij v ožjem pomenu besede je v ptujskem in v drugih slovenskih muzejih relativno manj kritično kot v drugih republikah, kjer je pomanjkanje strokovno izvežbanega in kvalificiranega kadra restavratorjev in preparatorjev glede na potrebe številnih muzejskih ustanov še večje.

Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru je izvršil v letih 1960 in 1961 te naloge: 1) nadzorstvo pri prezidavi gotskega slavoloka v kapucinski cerkvi sv. Ožbalta ob sodelovanju republiškega zavoda (po načrtih univerzitetnega profesorja ing. arch. Janeza Valentinčiča), ureditev notranjščine; 2) intervencija pri samovoljnem spreminjanju fasadnih oken na baročni sodni palači; 3) zaščita razvalin prezbiterija minoritske cerkve v zvezi s predvideno gradnjo novega poštnega poslopja na prostoru ladje minoritske cerkve, dokumentacija in snemanje razvalin; 4) priprave za razširitev rimskega lapidarija v zvezi z izselitvijo zasebne mizarske delavnice iz muzejskih prostorov bivše dominikanske cerkve; 5) kontrola gradbenih dovoljenj, obnavljanje fasad; 6) številni lokacijski izvidi v okviru predvidenih gradenj, prezidav in adaptacij; 7) evidentiranje spomenikov glede na njihovo stanje ogroženosti; 8) zaščitne intervencije in lokacije gradnje v okviru dornavskega kompleksa (arhitektura, park, plastika); 9) obnova svodne štukature v baročni zgradbi okrajnega sodišča (restavrator Tone Blatnik); 10) zaščita spomeniške plastike raznih dob sub divo (reliefi, napisni kamni); 11) zaščitni ukrepi pri spomenikih NOB (Lackova hiša) in narodopisnih objektih (vodna kovačnica J. Verdenika v Jurovcih št. 94 ob Dravinji); 12) zaščita parka v Turnišču pri Ptuj; 13) intervencije v zvezi z ureditvenimi ali obnovitvenimi deli na gradovih Ptuj, Borl, Ormož; 14) obnova cerkvenega obzidja pri Andražu v Leskovcu v Halozah; intervencija v zvezi z ureditvijo cerkvenih spomeniških objektov na področju Ptuja (kapela na vojaškem pokopališču v Kidričevem itd.); 15) izdelava seznama spomeniško pomembnih objektov, prvenstveno arhitekture v mestu Ptuj, priprave za spomeniški register in za ptujsko spomeniško topografijo (za podlago je služil Mesesnelov in muzejski popis iz leta 1939, dopolnitve in korekture je preskrbel v letu 1961 konservator Jože Curk kot »Seznam posameznih stavb in njihovih delov, ki so v okviru zaščitenege mesta vredni posebne zaščite in zahtevajo poseben vzdrževalni sistem«).

Spomeniško varstvena služba postavlja svoje naloge tudi perspektivno in na podlagi prioritete glede na pomembnost in ogroženost objektov. Take naloge so: spopolnitev spomeniške evidence v okviru splošnih predpisov o spomeniškem registru, ureditev najvažnejših spomeniških objektov v okviru odobrenih materialnih sredstev na podlagi delovnega programa in finančnega načrta. Zavod pripravlja

perspektivno od vključno leta 1962 dalje: 1) vzdrževalna in obnovitvena dela na ptujskem gradu skupaj z Mestnim muzejem (ureditev vhodnega stanovanjskega objekta za muzejske potrebe, ureditev fasad in dvorišča, preskrba z vodo, ureditev grajskih poti skupaj z ObLO Ptuj); 2) ureditev muzejskih prostorov (lapidarija, okolja zbirk v dominikanskem križnem hodniku); 3) rekonstrukcijo in zaščito razvalin minoritskega prezbiterija; 4) ureditev proštjske cerkve v zvezi z restavratorskimi deli in v okviru celotne prezentance spomenika; 5) obnovo in ureditev hišnih fasad in spomeniško dragocenih zgradb (stolpi, portali, obzidja).

Ormoški grad

Izven Ptuja čakajo na dokončne ukrepe graščina Dornava (posebej še zaščita plastike, obnova fasad, ureditev parkov in nasadov, čiščenje in rekonstrukcija magistralnih vedut), Borl, Ormož, Turnišče, Velika Nedelja, nadalje spomeniška profana in kulturna arhitektura (Ptujška gora v končnem obdobju ureditve), zaščita narodopisno pomembnih primerov ljudskega stavbarstva (kmečki domovi, zidanice), zaščita pejzaža v zvezi z regionalnimi in lokalnimi urbanističnimi načrti (projekti) in pomembnejše naselbine tudi iz vidika turizma, sodelovanje s turističnimi organizacijami, sodelovanje z republiškimi in krajevnimi muzeji, z Zvezo borcev in s SZDL Slovenije.

Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru bo skrbel v bodoče v čim večjem obsegu za estetsko prezentanco mesta in proučevanja spomeniško muzejskega Ptuja, za ožjo strokovno problematiko in publiciranje iz vidika popularizacije, pospeševanje turizma in splošne urbane izgradnje Ptuja. Za prejeto pomoč ljudskih oblasti in za iniciativnost sodelavcev bo hvaležen in se bo trudil, da bo opravljal svoje delo z vso odgovornostjo.

SPOMENIKI LJUDSKE REVOLUCIJE

Rojic — Vičar

Poleg pomembnih spomenikov umetnostno in kulturno-zgodovinskega značaja, ki jih omenja tov. dr. Šijanec v svojem članku, hrani ptujski okoliš tudi spomenike ljudske revolucije, kot so stavbe, ki so pred vojno skrivale tajno tiskarno komunistične partije v Ptuj, kraji, kjer so se shajali voditelji delavskega gibanja na pomembne sestanke, železniške delavnice v Ptuj, kjer je delovala komunistična celica in je bil leta 1920 štirinajst dnevni štrajk, okupatorjeve mučilnice v Ptuj,

Domačija narodnega heroja Jožeta Lacka v Novi vasi pri Ptuj

na Borlu, v Strnišču in drugod, kraji ciklostilnih tehnik OF, partizanskih postojank, sedeži političnih forumov, kraji partizanskih spopadov s sovražnikom itd.

Skrb za ohranitev in zaznamovanje spomenikov ljudske revolucije in narodnoosvobodilnega boja v ptujskem okolišu je prevzela na svoje rame predvsem organizacija ZB skupaj z oddelkom LR ptujskega muzeja, da bi s spominskimi ploščami in kamni zaznamovani kraji opozarjali na napore in žrtve prebivalcev ptujskega okoliša za nacionalno osvoboditev in socializem.

Doslej smo v ptujski občini postavili 7 spomenikov, 8 nagrobnikov in 30 spominskih plošč. Nekatere izmed teh so postavili delovni kolektivi svojim padlim tovarišem.

Spomenik narodnemu heroju Jožetu Lacku v Ptuj

Gradnjo spomenikov odobrava okrajna spomeniška komisija v Mariboru, da bi bili spomeniki dostojen spomin velikim dogodkom iz revolucionarne preteklosti in v okras svoji okolici. Prva leta po osvoboditvi niso polagali dovolj pozornosti umetniškemu oblikovanju spomenikov, sem pa tja pa se je tudi v zadnjih letih v tem pogledu zagrešilo.

Spomeniki

Najlepša spomenika, ki ju je ob finančni podpori nekdanjega ptujskega okraja in sedanje ptujske občine postavila organizacija ZB, sta kip narodnega heroja Jožeta Lacka v Ptuj, odkrit leta 1956 in vitka 7 m visoka in 70 cm široka trikotna kamnita prizma v Mostju, odkrita leta 1959 z napisom: »Prva slovenjegoriška — Lackova četa, mesto njenega zadnjega boja«. Spomenik heroja Lacka je delo kiparja Jaka Savinška, načrt za spomenik v Mostju pa je napravil inž. Branko Kocmut.

Lep spomenik, posvečen padlim, je v Lešju pri Majšperku; odkrili so ga leta 1956. To je polkrožno zgrajen 1,65 m visok granitni zid, kjer je na ploščice vklesanih 46 imen padlih domačinov. Pred zidom je fontana na tlakovanih tleh.

Za mestnim pokopališčem v *Ptaju* je spomenik z 20 vklesanimi imeni tam padlih talcev 8. februarja 1945. Spomenik so postavili že leta 1950 kot nagrobnik, a so posmrtno ostanke talcev leta 1955 prekopali in jih prenesli v skupno grobnico padlih na mestnem pokopališču.

Ptujski železničarji so svojim devetim delavcem v *železniških delavnicah*, ki so padli v NOB, postavili leta 1949 spomenik za svojimi delavnicami.

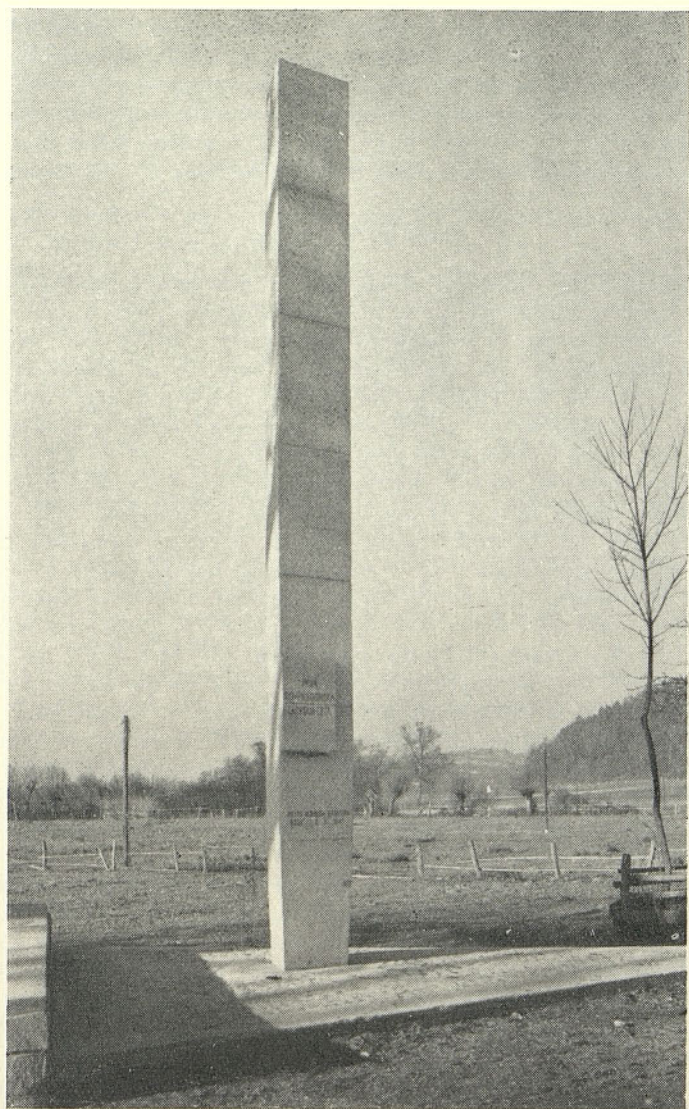
V *Vitomarcih* v Slovenskih goricah so postavili spomenik leta 1959 sredi vasi 12 žrtvam iz domače okolice, v *Cirkovcah* pa leta 1961 pred šolo 9 žrtvam.

V načrtu je še spomenik 6 talcem v Ptaju, ustreljenih 6. 4. 1945 na desni strani Drave blizu sedanjega železniškega mostu, ter spomenik 32 žrtvam v Gorišnici ter 30 žrtvam za svobodo v *Cirkulanah*.

Ptuj, ki je utrpel 107 smrtnih žrtev v boju za svobodo, se namerava oddolžiti njihovemu spominu z njim posvečenim kulturnim domom, ki ga nameravajo zgraditi v bližnji bodočnosti. Od 107 padlih v Ptaju je 42 imen že vklesanih v razne spominske plošče po Ptaju.

Nagrobniki

Najlepša nagrobnika padlim v NOB stojita na *ptujskem pokopališču* in na kraju, kjer so ustrelili pri *Cirkulanah* 26. januarja 1945 devet talcev. Na ptujskem pokopališču se dviga sredi skupnega groba 5 m visoka kamnita prizma. Na kockastem podstavku so na vseh štirih straneh vklesana imena 44 padlih, med njimi tudi imena 20 talcev, ustreljenih za mestnim pokopališčem. Kamen je imitacija marmorja. Nagrobnik je odkril mestni odbor ZB NOV v Ptaju 5. avgusta 1956.

Spomenik Slovenjgoriški četi v Mostju

Nagrobniki so še: na pokopališču v *Dornavi*, posvečen 3 borcem; v *Gorišnici* devetim; v *Markovcih* petim; na *ptujskem pokopališču* petim jugoslovanskim vojakom, padlim aprila 1941 v ptujskem okolišu; v *Cirkulanah* na pokopališču šestim borcem IV. armade, padlim 9. maja 1945; v *Trnovskem vrhu* v Slovenskih goricaх pa v gozdu blizu vasi dvema obešenima talcema 17. aprila 1945 in v *Cirhovcah* 10 talcem na pokopališču.

Spominske plošče

S spominskimi ploščami je zaznamovanih nekaj zgodovinsko pomembnih krajev, kakor okupatorjeva mučilnica — gestapovski zapori na *Borlu*, sedež gestapa v sedanji Lackovi ulici v Ptuj, tudi mučilnica slovenskih domoljubov in stavba sodnih zaporov v Prešernovi ulici v Ptuj, v spomin na trpljenje slovenskih političnih zapornikov med okupacijo. Na dogodke iz narodnoosvobodilnega boja opozarjajo spominske plošče: na Ljutomerski cesti 44 v *Ptaju*, kjer je bil leta 1941 ustanovljen okrajni odbor OF; na domačiji Franca Osojnika v *Desencih*, organizatorja upora leta 1941 in 1942, kjer je bila leta 1941 in 1942 postojanka OF; na Vičavski poti v Ptuj, kjer je stanovala junaška borka za osvoboditev Olga Meglič; na domačiji heroja Lacka v *Novi vasi* pri Ptuj, postojanki revolucionarnega delavsko-kmečkega gibanja pred vojno in leta 1941; na rojstni hiši Jožeta Lacka v *Kicarju*; na Krambergerjevi hiši v Novi vasi pri Ptuj, postojanki OF leta 1941; na pekarni v Ptuj, katere ime je posvečeno borcu Vinku Rešu, komandirju slovenjgoriške čete. V *Stogovcih* pri Ptujski gori je spominska plošča na hiši, kjer je tiskala leta 1944 in 1945 Lackova tehnika, na zdravstvenem domu v *Gorišnici* je plošča z imenom organizatorke upora v tem okolišu Mimice Legvart-Nataše; zdravstveni dom v *Juršincih* pa je imenovan po organizatorju upora proti okupatorju v Juršincih dr. Metodu Špindlerju, kar je napisano na plošči.

Spominske plošče, posvečenem padlim, so: v *Zavrču* na združnem domu s 17 imeni, na hajdinski šoli z 18 imeni, na združnem domu v *Muretincih* z 10 imeni, na gasilskem domu na *Polenšaku* z 8 imeni, na združnem domu v *Podlehniku* s 5 imeni, na stavbi v *Rogoznici* pri Ptuj s 16 imeni, na združnem domu v *Markovcih* s 37 imeni, v *Juršincih* na zdravstvenem domu z 10 imeni, na združnem domu v *Dornavi* 11 padlim, v *Desterniku* na kmečki hiši 21 padlim ter v *Ptaju* v gledališču 10 padlim igralcem, v ptujski pletarni dvema pletarjema, v ptujski gimnaziji 18 padlim dijakom in profesorju Šiferju. Ploščo, posvečeno 4 padlim železničarjem, so odkrili v Ptuj na železniški postaji, na osnovni šoli na Bregu pri Ptuj pa pred vojno umrlemu revolucionarju Ivanu Spolenjaku, po katerem se šola imenuje, v Markovcih v šolski veži padlim učiteljem, v šoli v Gorišnici pa padlim učencem.

Združenje borcev NOV v Ptuj namerava odkriti še spominske plošče 21 padlim pri Vidmu, 10 padlim v Lovrencu, 7 v Stopercah, 14 v Grajeni, 8 v Trnovski vasi in 8 v Leskovcu.

S spominskimi kamni ali ploščami moramo zaznamovati še kraje, kjer je tla pojila kri padlih borcev za svobodo, kakor v Selah, Spuhlji,

Dežnem, Mezgovcih, Gorišnici, Bratislavcih, Prvencih in še ponekod. Zaznamovati moramo še kraje partizanske tehnike, najpomembnejše sedeže OLO OF Ptuj in OK KPS Ptuj ter nekatere spomenike okupatorjevega nasilja, predvsem taborišče Strnišče pri Ptuj.

Spomeniki NOB v ormoški občini

Tudi v ormoški občini postavlja in čuva spomenike narodnoosvobodilnega boja predvsem organizacija ZB NOV.

Spomeniki padlim so v *Tomažu* pri Ormožu ob šoli, v vasi *Miklavž* pri Ormožu, v *Središču* ob Dravi ter v *Veličanah* pri šoli. V *Ivanjkovcih* stoji spomenik blizu gasilskega doma, na mestu, kjer je padlo 10 talcev. Talci so prekopani na vaško pokopališče, kjer imajo svoj nagrobnik.

Spominsko ploščo je organizacija ZB odkrila v *Zasavcih* na hiši Antona Šnajderja, kjer je bila med vojno postojanka OF. Gospodarja so Kozaki ubili na domu, hčerko Marijo pa pri reki Muri.

V *Hermancih* šte. 8 je spominska plošča na hiši ustreljene mladinske sekretarke Štefke Sovič. V *Tomažu* je vzidana spominska plošča na hiši, kjer je bil doma heroj Vinko Megla, posvečena je njegovemu spominu. V *Podgorcih* je spominska plošča posvečena Milanu Megli, ki je padel pri partizanih. Na zadružnem domu pri *Veliki Nedelji* je spominska plošča z vklesanimi imeni padlih, v *Središču* pa v spomin na 20 letnico upora, odkrita l. 1960.

V *Ormožu* je spominska plošča na domu »Partizana« z vklesanimi imeni žrtev za svobodo v ožjem ormoškem okolišu. Na prosvetni dvorani na *Kogu* je plošča s posvetilom narodnemu heroju Jožetu Kerenčiču iz *Jastrebec* v *Cvetkovcih* na gasilskem domu pa 13 padlim.

V avli nove šole na *Kogu* so na dveh spominskih ploščah vklesana imena 28 padlih, med ploščama pa je doprsni kip narodnega heroja Jožeta Kerenčiča. V *Vinskih vrhovih* je plošča partizanu Miklošiču.

Tudi v ormoški občini še niso zaznamovani vsi pomembni kraji iz narodnoosvobodilnega boja in organizacijo ZB čaka še skrb, preden bo zaznamovala priče boja proti fašizmu.

Plemenito skrb za grobove in spomenike v domovinski vojni je sprejela organizacija Zveze borcev, ponekod pa jo nalaga tudi mladini. V ptujski in ormoški občini bo potrebno ohraniti nekatere objekte ljudske revolucije (najpomembnejše stavbe, bunkerje ipd.) in skrbeti, da bo okolica spomenikov primerno urejena.

Ne le spomeniki osvobodilnega boja, muzej ljudske revolucije v Ptuj, in spominska razstava o gestapovskih zaporih na Borlu, skulpture, slike in zaznamni kamni, posvečeni narodnoosvobodilnemu boju, ampak tudi imena ulic, društev, ustanov in obratov po junakih revolucije, po slavnih vojaških edinicah in dogodkih ter tiskana beseda o ljudski revoluciji — budijo nanjo spomin v domačem okolišu. Želeti je, da bi družba vedno dajala muzejem in organizaciji ZB dovolj sredstev za ohranitev spomina in za temeljito obravnavo revolucionarne preteklosti, ki je polna dragocenih žrtev za lepše dni našega naroda.

GOSPODARSTVO IN DRUŽBENI RAZVOJ

GOSPODARSKI RAZVOJ V PTUJSKEM OKOLIŠU PO OSVOBODITVI

SPLOŠNI GEOGRAFSKI ORIS

Ptujski okoliš — kot imenujemo območje nekdanjega ptujskega okraja — sega od Vurberka do Gomile, od Jeruzalema v Slovenskih goricah preko Središča ob Dravi, od Zavrča preko Haloz do Donačke gore in Žetal ter Stoperc in Majšperka proti Pragerskemu in preko žitnega Dravskega polja do Zlatoličja. To je tako imenovani subpanonski svet, za katerega so značilne skupne geološke, geomorfološke in klimatske osnovne poteze. Vse to je že nizek svet, ki visi na panonsko stran, nekdanje dno Panonskega morja, ki je ponekod razrezano v valovite terciarne gorice, drugod pa globoko prekrito s kvartarnim prodrom, peskom in glino ter oblikovano v obsežne ravnine. Označujejo ga prevladujoči vplivi panonskega, zmerno kontinentalnega podnebja ter prirodno rastlinstvo panonskega tipa.

Kljub omenjenim skupnim potezam je ta del subpanonskega sveta, ki pripada ptujskemu okolišu, razdeljen na med seboj dokaj različne pokrajinske enote. Srednji del je Podravska dolina, ki obsega Dravsko in Ptujsko polje. Obe polji sta geomorfološko tako podobni in sorodni, da moremo govoriti tudi o Dravsko-ptujskem polju.

Dravsko polje je tipična predalpska — subpanonska prodnata ravan s tankim slojem preperelin. Najvažnejši kulturi sta krompir in rž, uspevata pa tudi koruza in pšenica. Navedene kulture so dokaj solidna baza za prašičerejo in govedorejo, ki sta na tem področju precej razviti, zlasti prva. Po prodnatem osrednjem delu se razprostira razmeroma širok pas borovega gozda. Dravsko polje se proti vzhodu brez izrazitega prehoda nadaljuje v zoženi del ravnine pod imenom Ptujsko polje. Loči ju le reka Drava. Ptujsko polje ima finejši sedimente in debelejšo prst. So pa še hipsografske razlike. Dravsko polje je močnejše nagnjeno proti jugovzhodu, tako je njegova absolutna višina pri Mariboru 274 m, pri Kidričevem 241 metrov, v samem Ptuj pa 230 m. Ptujsko polje se le polagoma znižuje proti vzhodu in je njegova nagnjenost samo okrog 10 m. Ptujsko polje je plodnejše kot Dravsko in ima manj gozdne površine in več njiv in obdelovalnih površin. Kulture so v glavnem iste kot na Dravskem polju, le da se goji več pšenice kot rži in več koruze kot krompirja. Precej se goji tudi ze-

lenjave in povrtnin (zelje, čebula). Med Ptujem, Markovci in Moškanjci je zelo razširjena gojitev čebule ali »luka«, po katerem nosi ta del Ptujskega polja ime »Lükarija«. Živinoreja je boljša in naprednejša kot na Dravskem polju, predvsem v okolici Ormoža in Središča.

Podravsko ravnino zapirata na severu terciarno gričevje Slovenskih goric, na jugu pa terciarno gričevje Haloz. Slovenske gorice sestavlja nepregledna množica nizkih, mehko zaobljenih gričev in proti jugovzhodu nagnjenih dolinic. Haloze pa so bolj živahno razgibane, višje in nekoliko težje prehodne. Obsegajo gričevje raznih oblik in višin, nanizano v več kilometrov širokem pasu, ki daje temu vinorodnem področju čudovit in pester videz, da ga je težko primerjati z drugimi vinorodnimi področji slovenske zemlje. Poglavitni del Slovenskih goric se odmaka v Pesnici in Ščavnici. Močvirnata Pesnica deli Slovenske gorice na manjši zahodni del in večji vzhodni del, ki prehaja na skrajnem jugovzhodu v razmeroma gozdnato teraso. Gosta mreža potokov ustvarja v Halozah nepregleden nered hrbtov in slemen ter grap in dolin, ki so obrnjena proti Dravinski dolini. Zato so Haloze lažje prehodne v prečni kot v podolžni smeri. Gospodarstvo obeh pokrajin je usmerjeno v kmetijstvo, predvsem v sadjarstvo in vinogradništvo, v znatni meri pa tudi v živinorejo in poljedelstvo. Vse štiri navedene panoge pa nimajo povsod enako dobrih pogojev za uspešen razmah in niso povsod enako zastopane. Slovenske gorice imajo na zahodu razen vinogradov še mnogo polja in sadovnjakov, medtem ko se na vzhodu uveljavi intenzivna vinogradniška pokrajina z vinogradi po prisojnih straneh, z gozdovi po osojnih, s travniki po širnih dolinah ter z njivami po dolinskih terasah in zložnejših obronkih. Skoraj podobni pogoji so v Halozah, le da je svet tu višji in bolj strm ter neprimeren za poljedelstvo, predvsem v zahodnem delu, ki je bolj porasel z gozdovi.

V obeh gričevnatih pokrajinah, predvsem v njunih vzhodnih, izrazito vinogradniških predelih, je značilna razložena, slemenska naseljenost s hrami, zidanicami in viničarijami, ki zgovorno pričajo o odnosih med kapitalističnim lastnikom vinogradov ter delavcem — viničarjem v bivši Jugoslaviji.

Ves opisani košček slovenske zemlje obdajajo svojevrstne prirodne znamenitosti. Odlikuje ga izredno razgibana pokrajinska slika in različne kulture. Pestro pokrajinsko sliko, ki jo človek užije, če se povzpne na vrhove Slovenskih goric in Haloz, pa izpopolni njen prebivalec, čigar življenjsko in duhovno silo najbolj izražajo kulturni spomeniki iz bližnje in dalne preteklosti. Ljudski običaji, pesmi in plesi, kurentovanje, tekme koscev in žanjic, praznik trgatve z domačo pesmijo označujejo to pokrajino in njene prebivalce v prirodni izvirnosti in zgodovinski povezanosti z zemljo. To je domovina čustveno temperamentnega slovenskega človeka in domovina pravega slovenskega gostoljubja.

Kljub vsej pokrajinski raznolikosti pa te enote močno gravitirajo k Ptuju, ki je že od davne preteklosti njihovo naravno, gospodarsko, kulturno in upravno središče. Tako je bil Ptuj med obema vojnama

in še 12 let po osvoboditvi sedež ptujskega okraja, ki je 1957. leta meril 924 m² in je imel 89 tisoč prebivalcev. Večina tega območja, razen Makol na jugozahodnem delu ter Starš z okolico na severozahodnem delu, je sedaj upravno — politično razdeljena v dve politično — teritorialni enoti, to sta občina Ptuj in občina Ormož. Njuno skupno območje je le nekoliko manjše od nekdanjega ptujskega okraja in meri 856 km². Na ptujsko občino odpade 644 km², t. j. 75,3 %, na ormoško občino pa 212 km² ali 24,7 % skupne površine. Obe občini štejeta 83.016 prebivalcev. Povprečna gostota znaša približno 97 ljudi na km², kar je za pretežno agrarni ptujski okoliš sorazmerno precej. Gostota je največja v Ptuj in ožji okolici, a najmanjša na jugovzhodnem delu Halož in Slovenskih goric. Prebivalstvo je naseljeno v dveh mestih, Ptuj in Ormožu ter 296 vaseh. Na kmečko prebivalstvo odpade v ptujski občini 56,9 %, v ormoški občini pa 66,5 % vsega prebivalstva. Iz tega je razvidno, da ima ptujski okoliš izrazito agrarno obeležje, saj živi 59,1% prebivalstva od kmetijstva.

NEKAJ PODATKOV O GOSPODARSKEM STANJU PRED II. SVETOVNO VOJNO

Da bi si mogli čimbolj nazorno predočiti in da bi dovolj objektivno ocenili velike spremembe v gospodarstvu in socialni strukturi prebivalstva, ki smo jih dosegli v razmeroma hitrem gospodarskem razvoju po osvoboditvi, je potrebno, da si predhodno vsaj bežno ogledamo gospodarske razmere pred II. svetovno vojno in stanje po osvoboditvi.

V ptujskem okolišu so v času bivše Jugoslavije prevladovale tri gospodarske panoge: predvsem kmetijstvo, s katerim se je pečalo okrog 80 % vsega prebivalstva, ter obrt in trgovina.

Za kmetijstvo — kot najobsežnejšo gospodarsko panogo takratne dobe — so bila značilna razna notranja gospodarska in socialna protislovja, ki so se odražala v prezadolževanju in propadanju velikega števila kmečkih gospodarstev in v kopičenju zemljiške posesti v rokah nekmetov. Ta proces je pospešila zlasti gospodarska kriza po letu 1930. Posledice tega procesa so najbolj prizadele haloškega in slovenjgoriškega kmetovalca, ki se je postopoma spreminjal v kočarja, viničarja in dninarja z nizkim življenjskim standardom. Vzrok izredno nizkega življenjskega standarda haloškega prebivalstva je bila zelo nizka produktivnost dela v vinogradništvu, še bolj pa vsakoletno odtekanje narodnega dohodka iz Halož na polje in v mesto, kjer so živeli lastniki velikega dela haloške zemlje, medtem ko je ostajala v Halozah le borna viničarska in dninarska mezda. Te odnose je do neke mere odpravil zakon o agrarni reformi takoj po osvoboditvi, do kraja pa jih je rešil zakon o odpravi viničarskih in podobnih odnosov v letih 1953 — 1955.

Obrt je bila tista gospodarska dejavnost, s katero se je za kmetijstvom ukvarjalo največ prebivalstva in je služila za zadovoljitev

potreb mesta ter njegove kmetijske okolice. Najbolj je bila razvita v Ptuju in Ormožu ter Središču, kjer je bilo preko 100 obrtnih delavnic.

Trgovina, ki se je razvila že zelo zgodaj, predvsem v Ptuju, je imela tudi v času bivše Jugoslavije v glavnem značaj odkupa in prodaje kmetijskih proizvodov, kar je povsem naravno glede na bogato kmetijsko zaledje. Trgovina z industrijskimi izdelki pa je posredovala blago predvsem za domače potrebe.

Industrija, ki je v moderni dobi poglobitno gibalo gospodarske in mestne rasti, se žal v Ptuju iz različnih vzrokov ni mogla udomačiti. Ptujski okoliš premore obilo živilskih surovin: žita in drugih poljskih pridelkov, vina, sadja in živine, toda vse to je bilo namenjeno bolj trgovini z naglim zaslužkom kakor za predelavo. Zato se je razvilo v industrijski obseg le staro usnjarstvo, ki se navaja med najstarejšimi ptujskimi obrtni, in pa alkoholna in mlinarska podjetnost. Obsežni sloji glin v okolici Ptuja in Ormoža so omogočili tudi opekarsko dejavnost, ki je krila le ožje lokalne potrebe. Lesno predelovalna industrija se je v določeni meri razvila v Majšperku, ki pa ima ob veliki porabi kostanjevega in hrastovega lesa zelo nizek izkoristek surovin. Bogato surovinsko zaledje te tovarne je bilo vse do osvoboditve zahtodno področje Haloz, ki se je pa zaradi nenačrtnega izsekavanja v glavnem izčrpalo, zaradi česar je prebivalstvo teh krajev še bolj osirotelo, ker mu je bil les najvažnejši vir denarnih dohodkov.

Vsa gospodarska dejavnost se je razvijala stihijsko, delavstvo pa so izrabljali kapitalisti. V času gospodarske krize je raslo število brezposelnih. Tovarna čevljev »Petovia« je 1935. leta nehala s proizvodnjo. Službo je izgubilo okrog 200 delavcev. Tovarno je kupil Nemec in usnjarski fabrikant Pirich in začel v njej izdelovati galanterijsko blago. Leta 1939 je tudi ta tovarna ustavila delo in odpustila 24 delavcev. Avgusta 1939 je ustavila delo tudi tekstilna tovarna »Žigon«, kjer je bilo zaposlenih okrog 120 oseb, večinoma delavk, število brezposelnih pa je še naraščalo.

Gospodarski in politični dogodki so pomagali hitlerjevskim agentom in ni čudno, da je predvsem kmečka siromaščina pričakovala nemško okupacijo kot rešiteljico svojega gospodarskega položaja, saj so ji nacistični propagatorji obljubljali vse. Nemštvo je imelo pri nas trdne gospodarske temelje. O tem pričajo imena takratnih lastnikov podjetij in trgovin. V samem Ptuju so ti Nemci zaposlovali še enkrat več delavcev kot slovenski kapital. Zaradi tega so bili industrijski in trgovski delavci ter viničarji ne le ekonomsko-socialno, temveč tudi nacionalno ogroženi.

Med okupacijo je gospodarstvo Ptuja in njegove okolice še bolj stagniralo. Okupator se je pobrigal le za nekatere strateške ceste. Industrijski obrati niso poslovali s popolno zmogljivostjo. Kmetijska proizvodnja je nazadovala, predvsem živinoreja, ker se je znižal stalež goveje živine, ki daje kmečkemu prebivavstvu okoli 40 % vseh denarnih dohodkov. V vojni so bile porušene usnjarna na Bregu, opekarna v Rogoznici, prometne zveze (železnica in mostovi) ter veliko število stanovanjskih zgradb, predvsem v Ptuju in okolici Središča.

Iz tega bežnega orisa gospodarskih razmer pred drugo svetovno vojno in stanja v času okupacije je razvidno, da so bile proizvodjalne sile ob osvoboditvi zelo slabo razvite in da smo podedovali dokaj enostavno strukturo gospodarskih dejavnosti z nizko proizvodnjo.

PREGLED DOSEŽENIH USPEHOV PO OSVOBODITVI IN NADALJNJE PERSPEKTIVE GOSPODARSKEGA RAZVOJA

Gospodarski razvoj po osvoboditvi lahko razdelimo v tri obdobja. Prvo obdobje, ki je trajalo do 1947. leta, je doba obnove v vojni porušeni objektov in podružabljanja večjih proizvodnih zmogljivosti na področju industrije ter izpolnjevanja zakona o agrarni reformi pod geslom: »Zemljo tistemu, ki jo obdeluje!« To obdobje je značilno za Ptuj in njegovo okolico predvsem po veliki socialni preobrazbi industrijskega in kmečkega delavca, ki sta postala socialno svobodna ustvarjavca in temelj ljudske oblasti, medtem ko na področju gospodarstva v tej dobi še ne opazimo pomembnejšega razvoja. V vojni porušena opekarna v Rogoznici ni bila obnovljena. Poslopje usnjarne na Bregu pa je bilo obnovljeno, vendar ni nadaljevalo z obratovanjem, ker so bili stroji dodeljeni po nalogu republiških organov drugim tovrstnim tovarnam. V tej dobi je bilo zgrajenih več mostov in vzpostavljena sta bila redni železniški in cestni promet. Za obnovo v vojni porušeni stanovanjskih hiš so bile v ptujskem okolišu ustanovljene štiri obnovitvene zadruge, ki so ob podpori države pomagale popraviti ali na novo zgraditi 119 stanovanjskih hiš.

Drugo obdobje povojne gospodarske graditve, ki je trajalo od 1948. do 1952. leta, je obdobje industrializacije in elektrifikacije naše dežele, za katero je bila značilna močna centralizacija finančnih sredstev in upravljanja ter prvenstven poudarek na proizvodnji sredstev za proizvodnjo. V tem razdobju je bil gospodarski razvoj občin zelo odvisen od splošne gospodarske politike, ki je bila usmerjena predvsem v izgraditev in utrditev naše gospodarske in nacionalne neodvisnosti. Zato je razumljivo, da lokalni činitelji niso mogli učinkovito vplivati na razvoj gospodarstva. Neposredni rezultat te splošne gospodarske politike je tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič« v Kidričevem, ki je po izgradnji povzročila hitre spremembe v strukturi gospodarstva in prebivalstva. Že obstoječim podjetjem družbenega sektorja so se v letu 1948 pridružila še nacionalizirana podjetja s področja obrti in trgovine, tako da je v letu 1950 dosegel družbeni sektor gospodarstva že polovico narodnega dohodka v okraju.

Za tretje obdobje povojnega gospodarskega razvoja od leta 1953 dalje pa je značilen vedno močnejši poudarek na proizvodnji sredstev za potrošnjo. Od takrat naprej je značilen tudi za Ptuj in njegovo ožjo okolico vedno večji in hitrejši gospodarski vzpon, ne le v industriji, marveč tudi v ostalih panogah gospodarstva. Do leta 1954 je v ptujski občini še vedno prevladovalo kmetijstvo, saj je ustvarilo več kot polovico vsega narodnega dohodka. V letih 1952 do 1955 pa so ob podpori

takratnega ptujskega okraja močno razširila in povečala obstoječe proizvodne zmogljivosti naslednja industrijska podjetja: tekstilna tovarna in barvarna Ptuj, tovarna perila in konfekcije »Delta« Ptuj, alkoholna industrija »Petovia« Ptuj, opekarna Žabjak ter tovarna volnenih izdelkov Majšperk in tovarna strojil Majšperk. Poleg tega pa so bile v tistih letih zgrajene nove industrijske kapacitete in ustanovljena naslednja nova podjetja: tovarna glinice in aluminija, mlekarna, tiskarna in tovarna avtomobilske opreme. Ta industrijska podjetja so že v letu 1955 dosegla tak obseg proizvodnje, da je postala industrija v ptujski občini dominantna gospodarska panoga, ki ustvarja sedaj preko 50 % vsega narodnega dohodka, medtem ko odpade na kmetijstvo le 32 % narodnega dohodka v občini. Ta količinski skok v industriji in kakovostni preskok v proizvodnji na osnovi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev je povzročil v zadnjem desetletju bistvene spremembe v socialni strukturi prebivalstva.

Uveljavitev komunalnega sistema po letu 1957 je v ptujskem okolišu še bolj vzpodbudila iniciativo lokalnih gospodarsko-političnih činiteljev in povzročila živahno gospodarsko aktivnost v vseh vrstah dejavnosti. Na tej osnovi se je narodni dohodek od 1950. do 1960. leta podvojil in je 1961. leta znašal 195 tisoč dinarjev na enega prebivalca. V preteklih desetih letih se je v ptujskem okolišu zelo okreplil tudi družbeni sektor gospodarstva, tako da je leta 1961 odpadlo nanj v ptujski občini že 76,4 % skupnega narodnega dohodka. Uspehi hitrega gospodarskega razvoja so pomembnejši še zaradi tega, ker so v veliki meri plod vztrajnih naporov delovnih kolektivov, demokratičnega sistema delavskega in družbenega upravljanja, ZK, sindikatov in strokovnjakov, ki so s svojim vplivom pripomogli k boljšemu izkoriščanju proizvodnih zmogljivosti in ekonomičnejšemu poslovanju.

V letu 1962 posluje na območju ptujskega okoliša naslednje število gospodarskih organizacij:

Panoga gospodarstva	Ptuj	Ormož	Skupaj
Industrija in rudarstvo	10	2	12
Kmetijstvo in gozdarstvo	7	2	9
Gradbeništvo	2	—	2
Promet (brez ŽTP in PTT)	1	—	1
Trgovina	8	2	10
Gostinstvo in turizem	4	2	6
Obrt	14	2	16
Skupaj	46	10	56

Poleg tega se nahaja v Ptujju še 10 trgovskih poslovalnic, 4 industrijski obrati, dvoje prometnih obratov; v Ormožu pa 2 industrijska in dva prometna obrata ter 6 trgovskih poslovnih enot, ki pripadajo podjetjem drugih panog ali podjetjem s sedežem izven občine.

Z gospodarsko dejavnostjo se bavijo tudi naslednji zavodi: zavod za komunalno dejavnost Ptuj, živinorejsko-veterinarski zavod Ptuj,

zavod za vzdrževanje in popravilo cest Ptuj, zavod za zaposlovanje invalidnih in drugih oseb Ptuj, vodna skupnost za regulacijo Pesnice ter stanovanjske skupnosti v Ptuj, Kidričevem, Majšperku in Ormožu.

Gospodarstvo ptujske in ormoške občine je v letu 1961 doseglo po panogah takle narodni dohodek

	Ptuj	Ormož	v tisoč dinarjih Skupaj
Industrija	6,232.110	79.309	6,311.419
Kmetijstvo in gozdarstvo	3,927.691	1,622.453	5,550.144
Gradbeništvo	194.650	—	194.650
Promet (brez ŽTP in PTT)	181.000	—	181.000
Trgovina	825.611	119.229	944.840
Gostinstvo in turizem	148.442	26.956	175.398
Obrt	893.686	98.627	992.313
Gospodarstvo skupaj	12,403.190	1,946.574	14,349.764

Iz gornjih pokazateljev se da zaključiti, da sta se v dosedanjem povojnem razdobju pospešeno razvijali predvsem industrija in kmetijstvo, saj ustvarita ti dve gospodarski panogi 82,6 % skupnega narodnega dohodka, medtem ko odpade na vse ostale panoge le 17,4 % skupnega narodnega dohodka, kar pomeni, da je značilna za ptujski okoliš — predvsem za njegov vzhodni del — še vedno dokaj enostavna struktura gospodarskih dejavnosti.

Industrija

Sedaj posluje v ptujskem okolišu 12 industrijskih podjetij in 6 industrijskih obratov. Največje podjetje je tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič« Kidričevo, ki je pričela obratovati 1954. leta. Tovarna zaposluje povprečno 1710 delavcev in proizvede letno okrog 60 tisoč ton glinice, 20 tisoč ton aluminija in okrog 12 tisoč ton anodne mase, ki jo porabi pri predelavi glinice v aluminij. Velike količine surovin in izdelkov so narekovale, da je tovarna zgradila svoj industrijski tir v dolžini 28 km. Dejavnost podjetja ima poleg znatnih lokalnih vrednosti velik splošno gospodarski pomen, ker proizvaja dragocene surovine in polproizvode za domačo predelovalno industrijo in za izvoz. Zaradi tega sta se kolektiv podjetja in družbena skupnost odločila za modernizacijo in razširitev proizvodnih zmogljivosti za 100 odstotkov, ki bo dosežena predvidoma v 1964. letu.

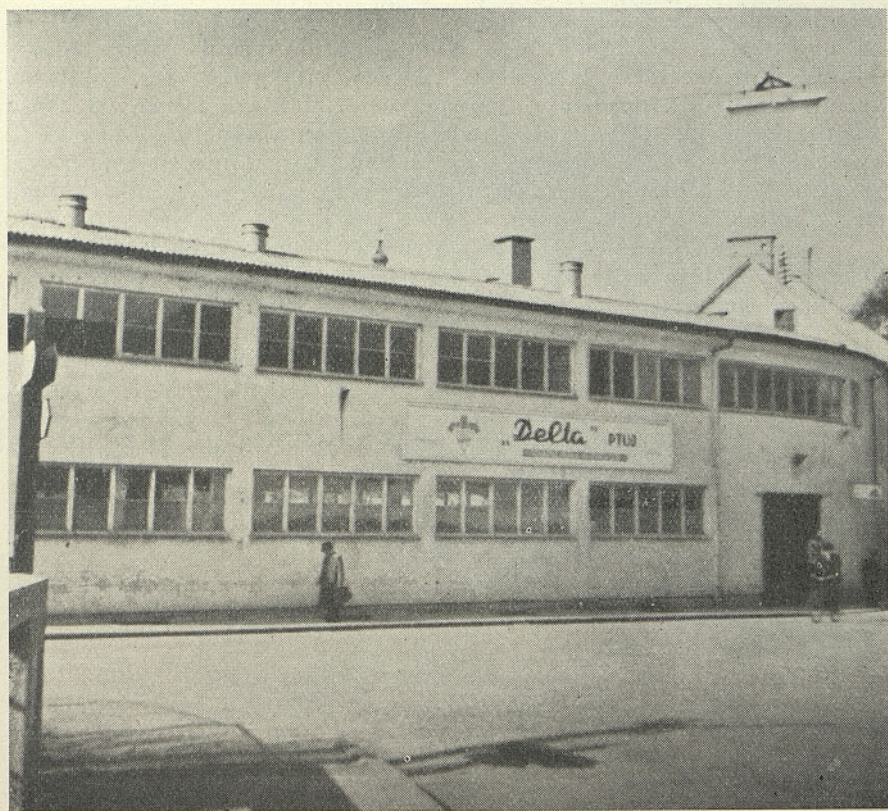
Naslednja, relativno najbolj razvita, je tekstilna industrija. Sem spadajo tovarna volnenih izdelkov Majšperk, Tekstilna tovarna in barvarna Ptuj in »Delta«, tovarna perila in konfekcije. Vsa tri podjetja tekstilne industrije so močno razširile, hkrati pa zelo izboljšale izkoristek proizvodnih zmogljivosti. Uspehi razširitve in boljšega izkoriščanja kapacitet so razvidni iz naslednjih podatkov:

Leto	Bombažne tkanine	Indeks	Volnene tkanine	Indeks	Konfekcija	Indeks
Proizvodnja v 000 m ²						
1946	164	100	427	100	280	100
1948	225	137	497	116	360	128
1950	227	138	625	147	412	148
1952	236	144	568	133	451	161
1954	565	344	513	120	982	350
1956	606	370	550	128	772	276
1958	782	477	401	94	957	342
1960	1.020	622	574	134	919	328
1962 plan	1.550	945	600	140	1.300	464

Tovarna volnenih izdelkov se je razvila iz stranskega obrata tovarne strojil, ki je začel obratovati 1937. leta s 7 tkalskimi stroji. Po osvoboditvi je prešel obrat skupaj s tovarno strojil v družbeno lastnino in je postal samostojno podjetje, ki se je tako razširilo, da zaposluje sedaj 380 delavcev. Tovarna ima lastno predilnico za mikano prejo in tkalnico, v kateri izdelata letno okrog 400 tisoč m² volnenih tkanin iz mikane preje in okrog 200 tisoč m² tkanin iz česane volnene preje. Lokacija te tovarne je bila izbrana v Majšperku predvsem zaradi obilice delovne sile, ki je imajo Haloze še danes preveč. Tovarna slovi predvsem po kvalitetnih kamgarnih in velurjih. Tekstilna tovarna je do leta 1951 obratovala v tesnih prostorih poleg mestnega muzeja, nato pa se je preselila v novozgrajene tovarniške prostore na vzhodni del mesta poleg barvarne, to je v zoning, ki je po urbanističnem načrtu mesta Ptuja določen za razvoj industrije. Podjetje je povečalo proizvodni obseg proizvodnje za petkrat in že proizvaja letno okrog 1,5 milijona km² bombažnih tkanin s 190 zaposlenimi. V tekstilno industrijo spada tudi »Delta«, ki zaposluje povprečno 310 delavcev in predela letno okrog 1,3 milijona km² tkanin v perilo in oblačila. Glavni njeni izdelki so moške srajce, vetrni jopiči in letni plašči, ki jih prodaja po vsej državi. Vsa tri podjetja tekstilne industrije so velikega gospodarskega pomena in jih lokalni gospodarsko-politični činitelji še posebej pospešujejo, ker zaposlujejo največ ženske delovne sile.

Pomembna postaja mlada kovinska industrija, ki jo je do nedavnega zastopala samo tovarna avtomobilske opreme Ptuj, letos pa se ji je pridružila še tovarna kovinskih proizvodov in izdelkov iz plastičnih mas v Ormožu. Tovarna avtomobilske opreme Ptuj se je razvila iz majhne kovaške in kolarske delavnice. Pred 12 leti je zaposlovala 25 delavcev, sedaj pa že zaposluje 430 delavcev. V 10 letih svojega obstoja je trikrat preusmerila osnovno dejavnost. V letu 1954 je spravilo podjetje na trg prve proizvode avtomobilske opreme, avtobusne ključavnice in kljuke. S temi proizvodi si je podjetje postopoma utrjevalo pot do karoserijskih podjetij in navezalo stike tudi s tovarno avtomobilov v Mariboru, ki je postala glavni steber, na katerega se je opiralo pri nadaljnjem osvajanju avtomobilske opreme. Podjetje je

postopoma opustilo izdelavo avtobusnih karoserij in se v letu 1960 popolnoma preusmerilo v proizvodnjo avtomobilske opreme in površinsko obdelavo kovin. Tako je postalo pomemben kooperant jugoslovanske industrije motornih vozil. Glavni njegovi proizvodi so različne vrste in tipi ključavnice, prtljažniki, okovje, pribor in kopirni aparati. Perspektivni razvoj jugoslovanske avtomobilske industrije je obsežen.

»Delta« tovarna perila v Ptuj

V zvezi s tem tudi tovarna avtomobilske opreme povečuje svoje zmogljivosti. Zato je delavski svet tovarne že sprejel investicijski program rekonstrukcije in razširitve kapacitet v takem obsegu, da se bo vrednost letne proizvodnje povečala od 700 milijonov na 2 milijardi dinarjev.

Tovarna kovinskih proizvodov in izdelkov iz plastičnih mas je bila ustanovljena v letu 1961 ob reorganizaciji in preusmeritvi zavoda za zaposlovanje invalidnih in drugih oseb in zaposluje 112 delavcev. Med najpomembnejše proizvode, ki jih izdeluje tovarna, je šteti okovje za okna in vrata. Glavni izdelki iz plastične mase pa so: zamaški, tesnila, ročaji in okovje za pohištvo.

Dobre prirodne pogoje ima živilska industrija, v katero spadajo: mlekarne, Petovia, mlini in Središka oljarna. Po osvoboditvi sta razvili in razširili svojo dejavnost predvsem mlekarne, ki se je v letu 1961 združila s kmetijskim kombinatom, in Petovia, ki se je združila z »Vesno«, trgovskim podjetjem z alkoholnimi in brezalkoholnimi pijačami. Mlekarna je do nedavnega odkupovala večino mleka od zasebnih proizvajalcev preko kmetijskih zadrug. Z razvojem živinoreje na družbenih kmetijskih posestvih pa se je večal tudi odkup mleka od posestev, ki že predstavlja polovico vseh tržnih viškov mleka. Okoli 3 milijone litrov mleka letno predela mlekarne v surovo maslo, kazein in jugolit, potrošnja svežega pasteriziranega mleka pa znaša dnevno le okrog 1000 litrov. Predelava mleka v umetno maso, ki se uporablja za izdelavo lepil, gumbov in drugega galanterijskega blaga, je gospodarsko utemeljena, ker je Ptuj premajhen potrošnik svežega mleka in mlečnih proizvodov.

Središka oljarna, ki je sedaj združena s kmetijskim kombinatom Ormož, predeluje bučnice v bučno olje, ki je specialiteta jedilnega olja na Štajerskem.

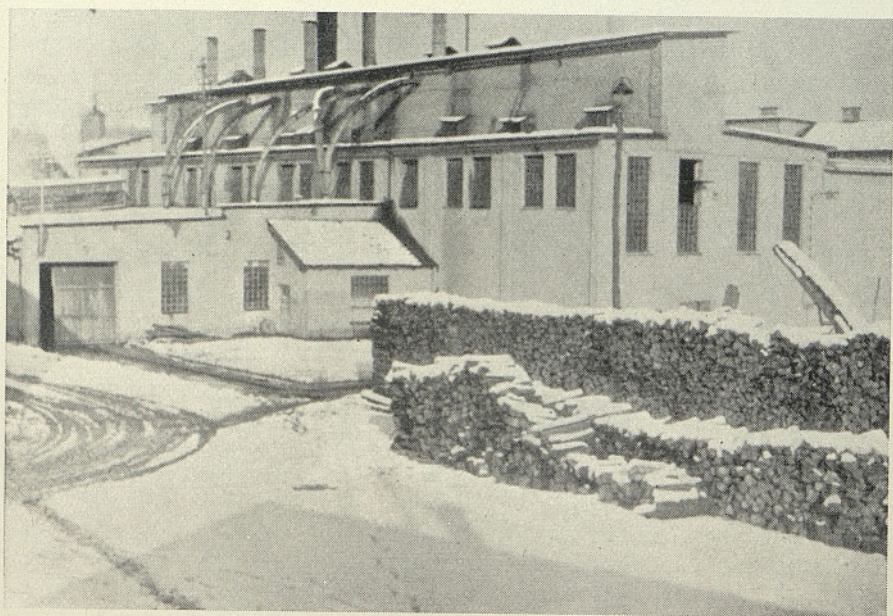
Petovia, ki je pred vojno in v prvih povojnih letih izdelovala le močne alkoholne pijače, postopoma preusmerja proizvodnjo na brezalkoholne pijače in uspešno uvaja tudi predelavo in konserviranje zelenjave in povrtnin. Preusmeritev in uvajanje nove predelave poteka vzporedno s selitvijo dejavnosti iz Trstenjakove ulice v poslopje nekdanje usnjarne na Bregu.

Mlini obratujejo na Bregu in v Središču, z letno kapaciteto 7.000 ton, so 10 let po osvoboditvi sestavljali eno mlinsko podjetje in so bili v letih velikega uvoza pšenice zaradi ugodne lokacije polno izkoriščeni. Sedaj obratujejo le mlin na Zg. Bregu, ker se je mlinarska dejavnost s porastom domače proizvodnje žit bolj uveljavila in okrepila v žitornih pokrajinah države.

Najboljše perspektive imata mlekarne in »Petovia«. V živilsko industrijo se bosta vključili v bližnji prihodnosti še tovarna močnih krmil na Bregu pri Ptuj in tovarna sladkorja v Ormožu. Tovarna močnih krmil je že v zaključni gradbeni fazi in bo pričela obratovati v drugi polovici 1962. Letna proizvodna zmogljivost te tovarne bo 16.000 ton močnih krmil, ki jih bosta potrebovali perutninarska farma in farma za prašičerejo, ki sta v izgradnji. V prihodnjih letih je predvidena graditev tovarne sladkorja v Ormožu, ki bo predelala letno okrog 12.000 vagonov sladkorne pese. Pričakovati je, da bodo težnje uresničene, ker je lokacija predvidene tovarne sladkorja v skladu z regionalnimi načrti LR Slovenije in okraja Maribor.

Industrija gradbenega materiala je organizirana v dveh podjetjih s štirimi opekarniškimi obrati v Žabjaku, Janežovcih, Ormožu in Središču. Glavna proizvoda industrije gradbenega materiala sta zidak in strešnik. Modernizacija opekarn, uvedba mehanizacije, izgradnja sušilnic in razširitev krožnih peči so pglavitni činitelji, ki so omogočili velik porast proizvodnje. Fizični obseg proizvodnje opečnih izdelkov se je gibal po osvoboditve takole:

Leto	Indeks	Indeks	Zidaki v 000 kom	Strešniki v 000 kom
1946	995	100	530	100
1948	2.730	274	790	149
1950	3.733	372	1.293	244
1952	1.717	170	708	134
1954	3.762	376	1.685	318
1956	5.038	506	1.724	325
1960	9.100	914	2.229	418

Tovarna strojil Majšperk

Iz teh statističnih podatkov je razvidno, da sta opekarni v Žabjaku in Ormožu po osvoboditvi povečali proizvodnjo zidakov za devetkrat, proizvodnjo strešnikov pa za štirikrat. Gibanje proizvodnje opečnih izdelkov je odraz živahne gradbene dejavnosti v vseh povojnih letih, razen v letih 1951—1953, ko so se tudi v lokalnem gospodarstvu močno čutile posledice gospodarske blokade.

Lesna industrija se tudi po osvoboditvi ni mogla razviti, ker v kraju ni dovolj bogate surovinske baze, zato predelujejo les le nekdanje žage v Ptuj in Ormožu ter tovarna strojil v Majšperku z nekoliko obnovljenimi kapacitetami. Glede na to, da z gozdovi splošnega ljudskega premoženja, v katerih so glavne lesne zaloge, upravljata in gospodarita kmetijska kombinata, so se ptujske žage skupaj z mi-

zarstvom priključile h kmetijskemu kombinatu Ptuj, ormoška žaga pa h kmetijskemu kombinatu Ormož. S tem je doseženo racionalnejše izkoriščanje surovin in ekonomičnejše poslovanje, obenem pa so s tem ustvarjeni ugodnejši pogoji ne le za specializirano primarno predelavo listavcev, ampak tudi za sekundarno predelavo in boljše izkoriščanje lesa. Tovarna strojil Majšperk uživa svetovni sloves. Vendar ima posebne probleme z nabavo in transportom hrastovega in kostanjevega lesa, ker so domače zaloge v Haložah že izčrpane. Izkoristek predelanega lesa znaša okoli 8 %, medtem ko velike količine odpadkov porabi za kurjavo, kar ni racionalno in rentabilno. Zaradi tega bo potrebno v bližnji prihodnosti opraviti večjo rekonstrukcijo, izboljšati tehnološke postopke in zagotoviti racionalnejšo izrabo dragocenih lesnih odpadkov bodisi v proizvodnji okal plošč, ki so izvrsten gradbeni material, ali pa embalažnega papirja.

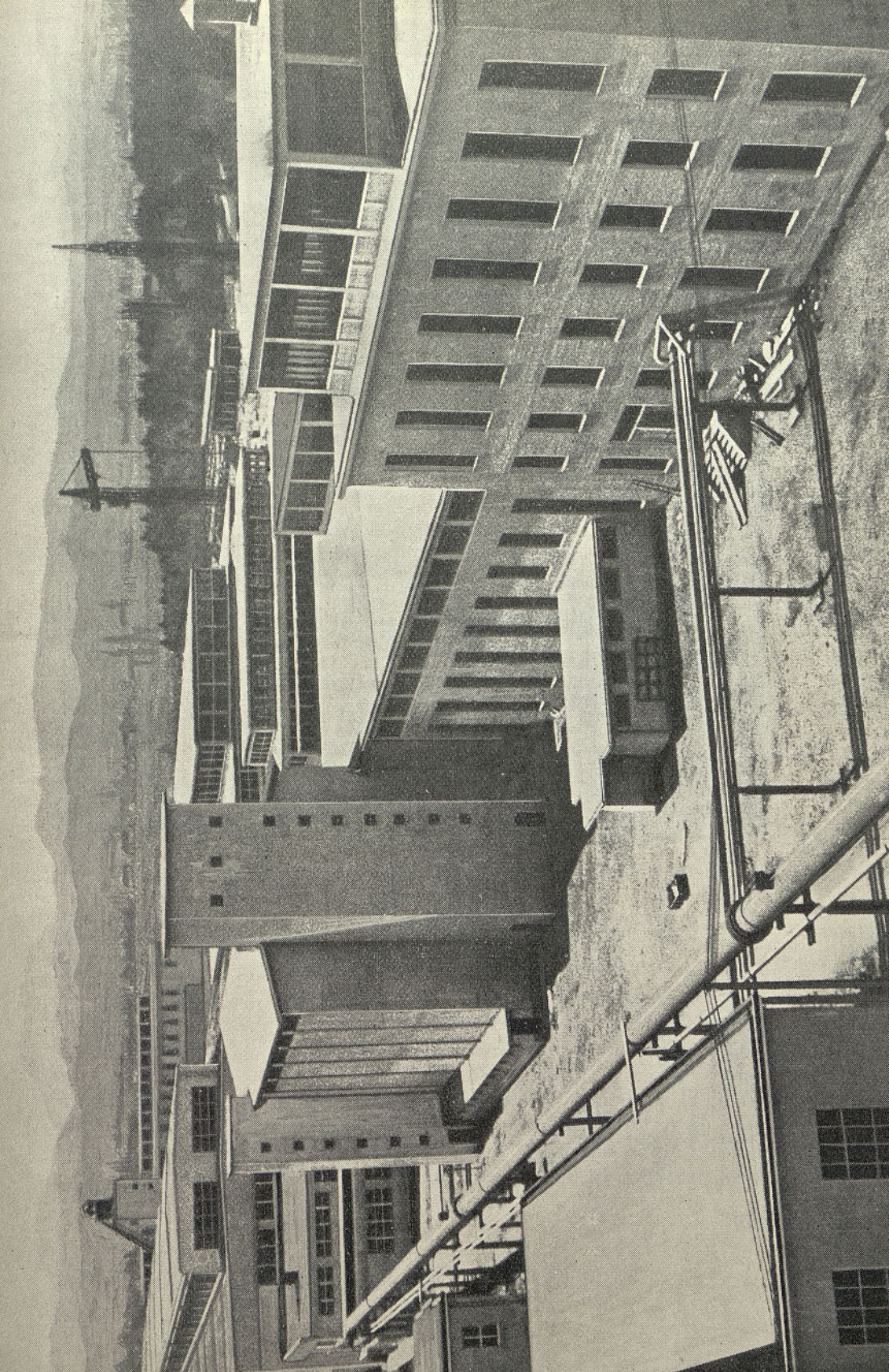
V grafični stroki sta pred drugo svetovno vojno delovali v Ptuj dve privatni tiskarni z majhno zmogljivostjo, ki sta ob koncu vojne prenehali z obratovanjem. Tako je bil Ptuj deset let po osvoboditvi brez lastne tiskarne. S pomočjo okrajnih in občinskih činiteljev je bila v letu 1955 ustanovljena Ptuska tiskarna, ki je štiri leta obratovala na Slovenskem trgu, v sedanjih prostorih pralnice in čistilnice, nato pa se je preselila v obnovljeno poslopje poleg Vinarskega muzeja ob Dravi. Tiskarna ima tudi kartonažni oddelek. Za tiskanje raznih obrazcev, lepakov, letakov in blokov porabi okrog 70 ton, za izdelavo razne manjše embalaže pa okoli 50 ton papirja letno. Tiskarna namerava nabaviti še stavni stroj, ki ji bo omogočil tudi tiskanje brošur, knjig in časopisov, kar ob sedanjem ročnem stavljenju ni rentabilno.

Navedeni podatki in pokazatelji o razvoju posameznih industrijskih podjetij potrjujejo, da sta se v razmeroma kratkem razdobju zelo povečala obseg in struktura industrijske proizvodnje. Zaradi tega je povsem opravičena in utemeljena ugotovitev, da je postala industrija prevladujoča gospodarska panoga. Te količinske in kakovostne spremembe v strukturi gospodarstva so odraz obsežnih investicij v razvoj industrije po osvoboditvi.

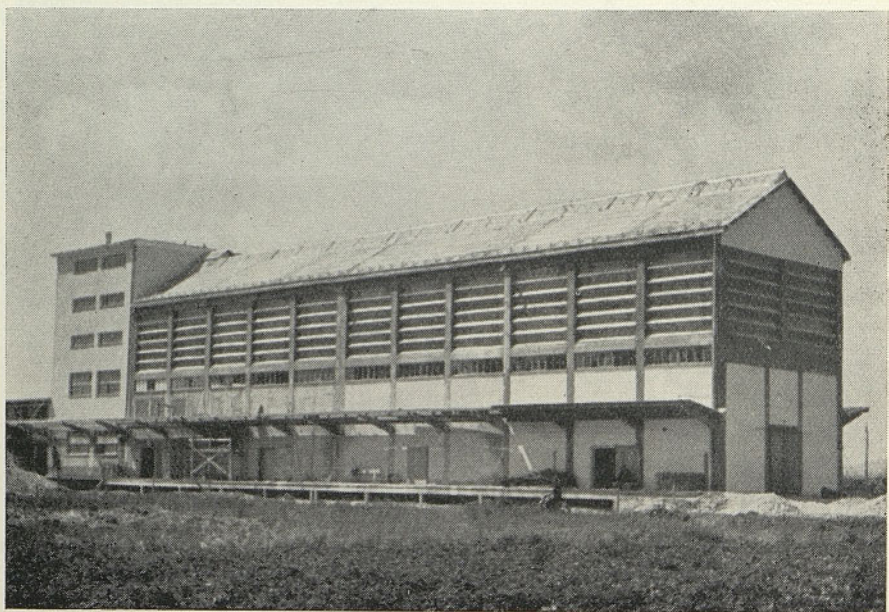
Starostna struktura osnovnih sredstev po nabavni vrednosti, ki so bila v uporabi leta 1955, nam to ugotovitev še bolj ponazori:

Nabavljeno v razdobju	Industrija skupaj		Industrija brez tovarne glinice in aluminija	
	vrednost v milijonih	vrednost	din	struktura
Do leta 1918	259,6	1,77	259,6	22,40
1919—1940	363,3	2,48	363,3	31,30
1941—1944	153,1	1,05	153,1	13,20
1945—1955	13.838,7	94,70	384,4	33,10
Skupaj	14.614,7	100	1.160,4	100

Tovarna glinice in aluminija Kidričevo →

V letu 1955, ko so bila ocenjena vsa osnovna sredstva, je znašala vrednost osnovnih sredstev 14.614.700.000 dinarjev. Od skupne ugotovljene vrednosti osnovnih sredstev je bilo nabavljeno po osvoboditvi 94,7 %, medtem ko znaša skupna podedovana vrednost industrije le 5,3 %. Znatno močnejši je gospodarski potencial industrije ne glede na tovarno glinice in aluminija. To potrjuje drugi del gornje strukture, iz katerega je razvidno, da predstavljajo osnovna sredstva (brez tovarne glinice in aluminija), ki so bila nabavljena v prvih desetih letih po osvoboditvi, večjo vrednost kot osnovna sredstva dvajsetletnega obstoja bivše Jugoslavije.

Tovarna močnih krmil na Turnišču pri Ptuj, zgrajena leta 1962

Povsem ugodnejše je razmerje vrednosti osnovnih sredstev sedaj, ker je bilo v letih od 1956—1960 vloženo v industrijo dodatno okoli 4 milijarde dinarjev.

Po perspektivnem programu gospodarskega in družbenega razvoja v letih od 1961—1965 so predvidena še nadaljnja investicijska vlaganja v industrijo, ki bodo znašala v ptujski občini okoli 12 milijard, v ormoški občini pa okrog 4 milijarde dinarjev. Del teh investicij, ki so namenjene razširitvi tovarne glinice in aluminija Kidričevo, je že v teku. Zato je pričakovati, da bodo predvidevanja uresničena in da bo industrija v bližnji bodočnosti še pomembnejši činitelj gospodarske rasti v ptujskem okolišu.

Kmetijstvo in gozdarstvo

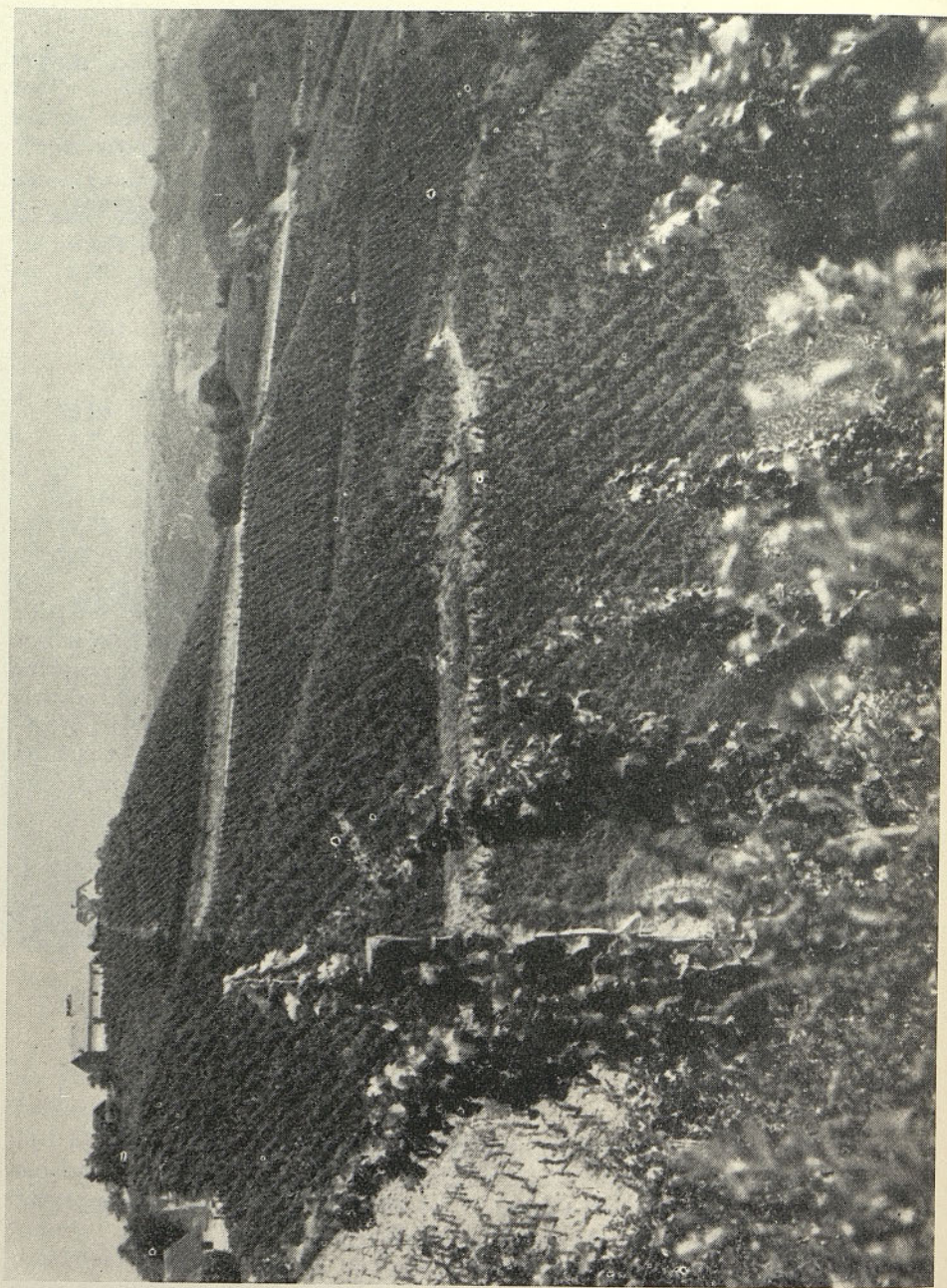
Druga glavna in največja gospodarska panoga je kmetijstvo, ki razpolaga z naslednjimi kapacitetami:

Površine	Površina po občinah v ha			
	Ptuj	Ormož	Struktura	skupaj
Kmetijske	41.909	13.926	55.835	65,2
Gozdne	19.127	6.048	25.175	29,4
Nerodovitne	3.411	1.233	4.644	5,4
Skupaj	64.447	21.207	85.654	100
Od kmetijskih površin	41.909	13.926	55.835	100
odpade na:				
Njive in vrtovi	19.301	7.543	26.844	48,03
Sadovnjaki	1.779	1.080	2.859	5,12
Vinogradi	2.194	1.190	3.384	6,06
Travniki	11.097	2.783	13.880	24,88
Pašniki	7.480	1.306	8.786	15,75
Ribniki in trstičja	58	24	82	0,16

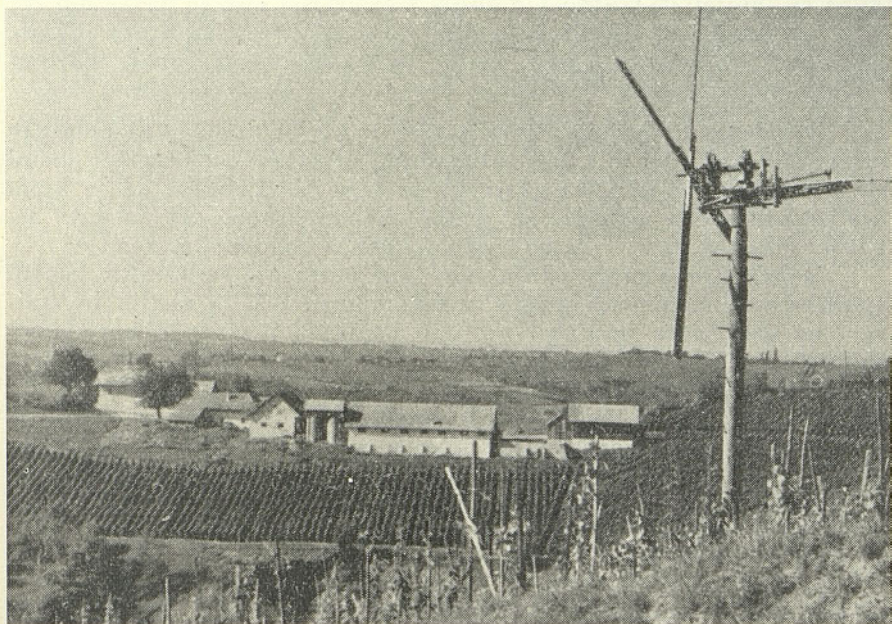
Pred drugo svetovno vojno so bila vsa kmetijska in nekmetijska zemljišča z zelo majhnimi izjemami v lasti privatnih fizičnih in civilno-pravnih oseb. Po osvoboditvi pa so nastale tudi v zemljiško posestni strukturi bistvene in revolucionarne spremembe. Na osnovi ekspropriacije, zaplembe in odkupa je prišlo v kmetijski zemljiški sklad splošnega ljudskega premoženja v ptujskem okolišu približno 10.000 ha zemljiških površin. Po statističnih podatkih iz leta 1960 so odpadle na posamezne sektorje lastništva naslednje zemljiške površine:

Površine	Družbeni sektor	Privatni sektor	Skupaj
Kmetijske	5.094	50.741	55.835
Gozdne	5.804	19.371	25.175
Nerodovitne	1.860	2.784	4.644
Skupaj v ha	12.758	72.896	85.654
Skupaj v %	14,8	85,2	100

Strukturo predvojne zemljiške posesti je močno spremenila tudi izvedba zakona o agrarni reformi, na osnovi katerega je bila dodeljena zemlja več kot 2.000 agrarnim interesentom. Agrarni interesenti v vinogradniških področjih: Dravinjski vrh, Gorca—Dežno, Litmerk in okolica Jeruzalema, v Slovenskih goricah pa so dodeljene vinograde združili in organizirali vinogradniške zadruge, ki so se pozneje spremenile v kmetijska gospodarstva, ki so v letu 1961 skupaj z drugimi družbenimi posestvi osnovala kmetijske kombinatne.

Zemljiške površine — last splošnega ljudskega premoženja — upravlja v ptujski občini kmetijski kombinat Ptuj in 6 kmetijskih zadrug, v ormoški občini pa kmetijski kombinat Jeruzalem — Ormož in ena kmetijska zadruga, ki sta povezana v kmetijsko poslovno združenje. Na privatnih zemljiških površinah pa gospodarji okoli 16.000 individualnih kmečkih gospodarstev. To pomeni, da je privatna zemljiška posest dokaj razdrobljena. Posledica velike razdrobljenosti posestev in parcel je nizka blagovna proizvodnja privatnega sektorja.

Kmetijski kombinat Jeruzalem

V razvoju kmetijstva in gozdarstva sta značilni dve obdobji. Do 1956. leta je kmetijska proizvodnja več ali manj stagnirala, ker ni bilo objektivnih pogojev za uvedbo in uporabo agrotehničnih ukrepov. Poljedelstvo ni imelo strojev, niti dovolj rudninskih gnojil, sadjarstvo pa je bilo močno uničeno od škodljivcev, predvsem od kaparja, ker ni bilo na razpolago učinkovitih zaščitnih sredstev. Zaradi tega je poljedelska, sadjarska in vinogradniška proizvodnja stalno nihala in je bila v popolni odvisnosti od vremenskih razmer. Določen napredek je dosegla le živinoreja, kjer so kmetijske zadružne organizacije ob podpori okraja organizirale živinorejsko-veterinarsko službo, ki je učinkovito posegla v selekcijo in varstvo živine pred kužnimi in drugimi boleznimi. Od leta 1957 naprej je zabeležen postopen napredek in hitrejši razvoj tudi v kmetijstvu. Predvsem so se v razdobju od 1957 do 1961 močno povečali hektarski pridelki in skupna kmetijska

proizvodnja na družbenih kmetijskih gospodarstvih, kjer so se najhitreje in najmočneje uveljavili sodobni kmetijsko-tehnični ukrepi in mehanizacija proizvodnje.

Razvoj mehanizacije kmetijstva v ptujski občini označujejo naslednji podatki:

Leto	Kmetijska gospodarstva		Kmetijske zadruge		Skupaj	
	traktorji priključki		traktorji priključki		traktorji priključki	
1956	28	27	12	11	40	38
1960	38	76	41	98	79	174
1962	66	100	44	171	110	271

Družbene kmetijske organizacije v ptujski občini razpolagajo torej s 110 traktorji in z 271 traktorskimi priključki, v ormoški občini pa z 52 traktorji in 120 priključki. Iz tega je razvidno, da je kmetijstvo ptujskega okoliša že dokaj mehanizirano, saj odpade na 1 traktor le 166 ha njivske površine ali 290 ha obdelovalne zemlje.

Mehanizirana proizvodnja, povečana potrošnja rudninskih gnojil, uporaba selekcioniranih semen in doslednejša zaščita rastlin je vplivala na zboljšanje produktivnosti in povečala proizvodnjo v takem obsegu, da je postal družbeni sektor kmetijstva pomemben činitelj kmetijske blagovne proizvodnje, predvsem vina, sadja, pšenice ter industrijskih rastlin in živine. V preteklih petih letih je družbeni sektor kmetijstva dosegel znatno hitrejši razvoj in mnogo večje uspehe kot privatno kmetijstvo, v primerjavi z razpoložljivimi osnovnimi kapacitetami, saj je v letu 1960 znašala vrednost njegove proizvodnje 29% skupne kmetijske proizvodnje, čeprav je posedoval samo 14,8% skupnih kmetijskih in gozdnih površin.

Še hitrejši razvoj kmetijstva je predviden v programu perspektivnega gospodarskega in družbenega razvoja v letih 1961—1965, ki postavlja v ospredje predvsem živinorejo. Glede na to so že v teku večja investicijska vlaganja v objekte perutninarske farne na Bregu pri Ptuj u z letno zmogljivostjo 1 milijon rac, 500 tisoč piščancev in 100 tisoč kur nesnic. Kmetijski kombinat Ptuj bo do 1965. leta povečal kapacitete pitališč mlade goveje živine na 10 tisoč glav, ki bodo locirane v Kidričevem in na Pragerskem. Poleg tega je v Turnišču predvidena lokacija za pitališče prašičev z zmogljivostjo približno 50.000 komadov, v Dornavi pa gradnja hlevov za približno 2000 krav molznic. Prav tako pripravlja obsežne investicijske načrte kmetijski kombinat Jeruzalem — Ormož, ki ima v programu obnovo vinogradov, izgradnjo vinske kleti s kapaciteto 450 vagonov, ki je že v začetni fazi graditve, in pitališče za približno 5000 glav mlade goveje živine.

Perspektivni razvoj kmetijstva in usmeritev v specializirano živinorejsko proizvodnjo bosta povzročila znatne spremembe v kulturah in proizvodnji poljščin. Dvig živinoreje je odvisen od povečane proizvodnje krmnih rastlin. To pa bo mogoče uspešno zagotoviti le z organizirano proizvodnjo na lastnih ali pa v zakup vzetih in od-

kupljenih zemljiščih ter s kooperacijo KZ in kmetov. Pomembna oblika pridobivanja zemljišč za proizvodnjo krmnih rastlin so še hidromelioracije in agromelioracije nekdanjih »gmajn« ob Polskavi, ki jih izvaja kmetijski kombinat, in ob Pesnici, ki jih izvaja vodna skupnost za regulacijo Pesnice Ptuj ob podpori vodne skupnosti za porečje Drave, Maribor.

Gozdarstvo ima specifične, biološke in ekonomske pogoje razvoja. Na vsem področju je razmeroma mnogo gozdnih površin, saj je skoraj $\frac{1}{3}$ ptujskega okraja pokritega z gozdovi. Gozdovi so deljeni na veliko število majhnih parcel in posestnikov, ki služijo predvsem za lastne potrebe kmečkih gospodarstev. Lesni sestoji gozdov so razmeroma mladi, lesna zaloga pa majhna, ker je bila v času gospodarske krize in med okupacijo preveč in nenačrtno izsekana. Letni lesni prirastek je prav tako nizek, ker je precej gozdov na relativnih tleh, ki niso primerna za gozdove. Določen napredek v gospodarjenju z gozdovi je bil dosežen šele po 1955. letu, ko je bila javna gozdarska služba organizacijsko utrjena in ustanovljena tudi pri ljudskih odborih. Nekoliko boljše je stanje v gozdovih splošnega ljudskega premoženja, predvsem v zahodnih Halozah ter v okolici Velike Nedelje in Ormoža, kjer se nahajajo tudi glavne zaloge in tržni viški lesa.

Poglavitna osnova za dvig letnega prirastka in zboljšanja gozdnega gospodarstva je dolgoročni ureditveni gospodarski načrt. Take načrte sta občini že sestavili in sprejeli. V njih so predvidena vsa gozdno gojitvena dela, izkrčitev relativnih gozdnih površin in ureditev plantaž s hitro rastočim drevjem. Do leta 1965 bo izkrčeno v ptujski občini, predvsem ob Dravi in delno na Dravskem polju, 2.150 ha gozdov, v ormoški občini pa okoli 600 ha gozdov. Približno četrтина izkrčene površine bo služila poljedelstvu in živinoreji, ostala površina pa zasaditvi topolovih in borovih nasadov za specializirano gozdno poljedelsko proizvodnjo. Izvedba tega programa bo skupno s preusmeritvijo poljedelske proizvodnje v bližnji prihodnosti precej spremenila fiziognomijo Dravske ravnine.

Obrt

Industrializacija in elektrifikacija dežele sta povzročili velike potrebe in ustvarili objektivne pogoje za pospešen razvoj obrti. Zato so v tistih letih ustanovili krajevni ljudski odbori ob pomoči ptujskega okraja več obrtnih delavnic živilske, tekstilne, lesne, gradbene in kovinske stroke, ki so poleg obstoječe privatne obrti dopolnjevale premalo razvito predelovalno industrijo. Pomemben činitelj podružabljanja obrti so bili obrtni obrati kmetijskih zadrug in samostojne obrtne zadruge, ki so jih ustanovili obrtni delavci in obrtniki. Zelo pomembna je bila obrtna zadruga Pletarna, ki je povezovala in organizirala tudi domačo obrt, obenem pa se je zelo uveljavila s svojimi izdelki tudi na inozemskem tržišču. Živahen razvoj obrti je zabeležen predvsem v letih 1949 do 1955, ki ga prikazuje naslednji pregled po sektorjih lastništva:

Leto	Splošno družbeni		Zadružni		Privatni		Skupaj	
	število obratov	število zaposl.	število obratov	število zaposl.	število obratov	število zaposl.	število obratov	število zaposl.
1949	22	202	26	256	492	604	540	1.062
1950	32	261	28	255	468	670	528	1.186
1952	46	249	31	189	461	609	538	1.047
1955	55	565	25	268	416	537	496	1.370

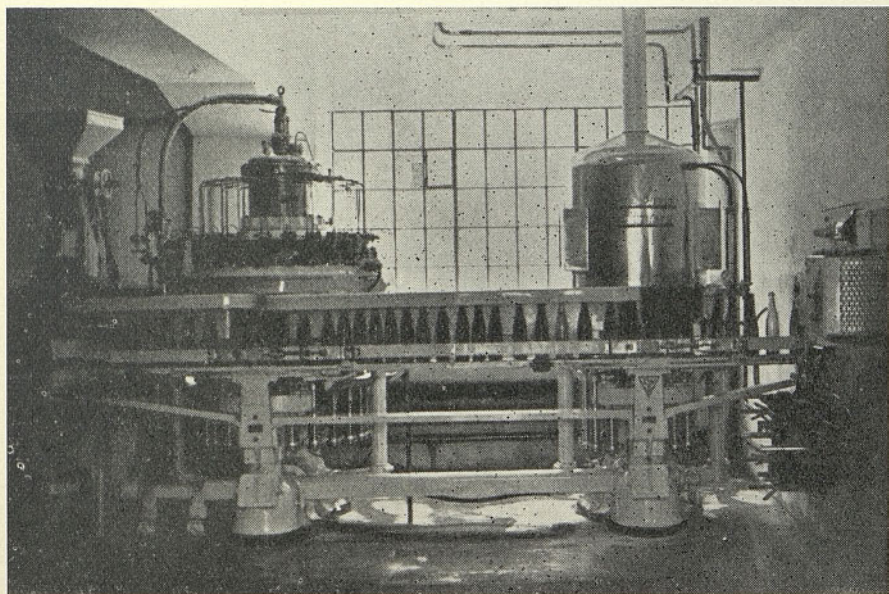
Naraščajoča usnjarska, lesna in tekstilna serijska industrijska proizvodnja je postopoma izpodrinila ročno proizvodno obrt, ki je bila organizirana v zadrugah. Ohranile so se le obrtne zadruge uslužnostnega značaja in dobro opremljena podjetja, ki so se v poznejših letih preusmerila v serijsko industrijsko proizvodnjo. Postopoma se je zmanjševalo tudi število privatnih obrtnikov: krojačev, čevljarjev in šivilj, ki so prenehali z obratovanjem zaradi vedno večje konkurence konfekcijskih tovarn ter kolarjev in kovačev, ki jih izpodriva mehanizacija kmetijstva z modernimi agroservisi.

Letos obratuje v ptujski občini 14 družbenih obrtnih podjetij, v katerih je zaposleno povprečno 1.120 delavcev in 184 zasebnih obrtnih delavnic, v katerih dela skupno 338 oseb. Struktura teh obrtnih podjetij po strokah je naslednja:

Stroka	Število delavnic	Struktura vrednosti proizvodnje ali storitev
Kovinska	3	36,6
Gradbena	1	21,0
Živilska	3	20,6
Elektrotehnična	1	6,3
Lesna	2	4,3
Tekstilna	4	3,2
Usnjarska	3	2,6
Kemična	1	1,4
Razne	4	4,0
Skupaj:	22	100

Iz gornje strukture je razvidno, da prevladuje kovinska, gradbena in živilska obrt. V kovinski stroki so se najbolj uveljavile Strojne delavnice Ptuj, ki proizvajajo razne avtomobilске nadomestne dele s predelovanjem kovin in gume ter Elektrokovinar Ptuj, v katerem je združeno elektroinstalaterstvo, vodovodno in toplovodno instalaterstvo ter strojno ključavničarstvo in kleparstvo. Glavna predstavnika živilske obrti sta pekarni v Ptuj in Ormožu. Gradbeno obrt pa predstavljata podjetji »Gradnje« Ptuj in »Grad« Ormož.

Pol, g proizvodne in gradbene obrti je zelo važna uslužnostna obrt, ker najbolj neposredno vpliva na življenjski standard delovnega človeka. Ta del obrti je v določenih dobah zaostajal za potrebami prebivalstva. Vendar je bil dosežen tudi na tem področju določen napredek, predvsem po ustanovitvi stanovanjskih skupnosti, ki so prevzele skrb za organizacijo raznih servisov za pomoč gospodinjstvom. Do sedaj se je najbolj uveljavila pralnica in čistilnica v Ptuj, medtem ko bo še potrebno čimprej organizirati in ustanoviti nekatere druge uslužnostne obrate.

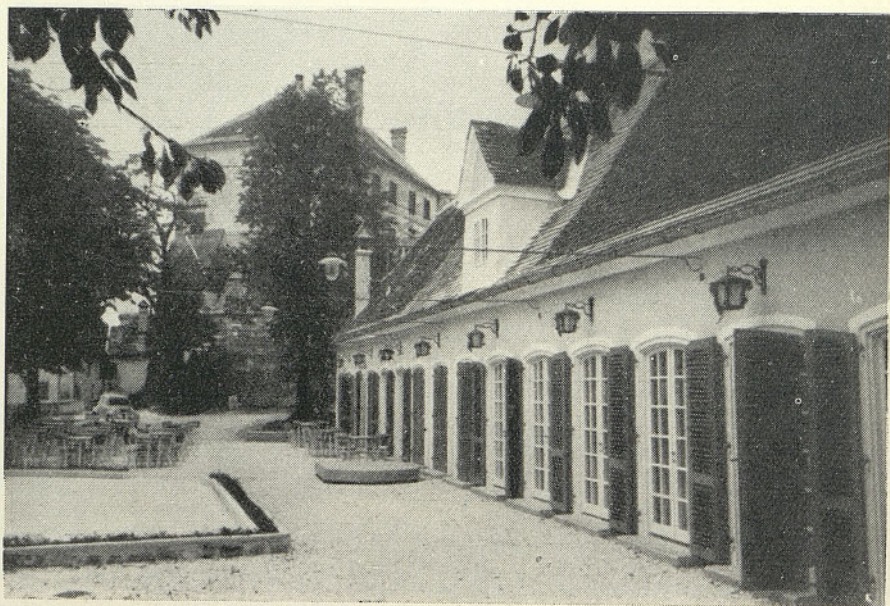

Trgovsko podjetje »Slovenske gorice« v Ptuj — polnilnica steklenic z vinom

Trgovina in gostinstvo

Trgovina in gostinstvo sta poleg obrti tisti gospodarski panogi, ki najbolj neposredno vplivata na življenjske pogoje prebivalstva v določenem kraju ali okolišu. Zato so jima lokalni gospodarsko-politični činitelji posvečali v vsem povojnem času ustrezno skrb in pozornost. Od leta 1948 naprej je vsa trgovinska dejavnost organizirana v podjetjih in v kmetijskih zadrugah. Organizacijske oblike in vloga trgovine je bilo potrebno prilagoditi splošnemu gospodarsko-družbenemu razvoju. Zato je trgovinska mreža v povojni gospodarski graditvi doživljala največ organizacijskih sprememb, ki so na posameznih stopnjah razvoja pozitivno učinkovale na proizvodnjo in potrošnjo. Trenutno je vsa dejavnost trgovine organizirana v 9 trgovskih podjetij in v 6 kmetijskih zadrugah, ki se poleg kmetijske proizvodnje bavijo

tudi z odkupom kmetijskih pridelkov in s prodajo reprodukcijskega materiala. Najpomembnejša trgovska podjetja na veliko so: Panonija, Slovenske gorice, Les, Sadjar in Perutnina, ki se je po priključitvi »Mesnin« preimenovala v Mesokombinat. »Panonija« je trgovsko podjetje na veliko in malo. Trgovina na veliko je predvsem razvita v naslednjih strokah: špecerija, tekstil, železnina in galanterija. Podjetje pa ima v svoji sestavi še 29 poslovnih enot za prodajo blaga na drobno. Trgovsko podjetje na veliko »Slovenske gorice« Ptuj se bavi z odkupom in prodajo vseh vrst alkoholnih in brezalkoholnih pijač.

Grajska restavracija v Ptuj

Glavni predmet nakupa in prodaje je vino, ki ga podjetje šola in neguje v svojih kletih. Osnovna dejavnost podjetja »Sadjar« je nakup in prodaja sadja, krompirja in drugih povrtnin. »Perutnina« je izvozno trgovsko podjetje za jajca, perutnino, divjačino in živino. S pripojitvijo klavnice, mesnic in perutninarske farme se podjetje vse bolj preusmerja v živilsko industrijo pod firmo »Mesokombinat« Ptuj. Vsa trgovska podjetja na veliko posegajo s svojo dejavnostjo tudi izven okraja in republike.

S trgovino na drobno se bavijo izključno ali pretežno naslednja podjetja: »Merkur«, »Izbira« v Ptuj ter »Zarja« v Ormožu. Malo-prodajna trgovska mreža, ki šteje skupaj 141 prodajaln, od katerih jih je 88 v mestu Ptuj, je organizirana v sestavi trgovskih in industrijskih podjetij. Vsa trgovina opravi letno okoli 8 milijard dinarjev prometa. Glede na to je postala zelo pomemben in važen činitelj

v gospodarski strukturi okraja, saj odpade na to panogo 6,5 % skupnega narodnega dohodka. Trgovina je v zadnjih letih zelo izpopolnila izbiro blaga in uredila trgovske lokale. S pomočjo občin je zgradila nove prodajalne s tehničnim blagom ter pohištvo in specializirala prodajo industrijskega blaga, kar je pozitivno vplivalo na zadovoljitev potreb potrošnikov ter na izgled Ptuja in drugih naselij.

Gostinstvo je gospodarska panoga, ki je tesno povezana s turizmom. Zato je njegov razvoj odvisen od razvoja turizma in obratno. Zaradi slabih prometnih zvez in nezadostnih nočitvenih kapacitet se

Hotel Petovia v Ptuj (stavba levo) in trgovina »Oprema« v Ptuj (stavba desno)

turizem prvih deset let po osvoboditvi kljub mnogim prirodnim lepotam ni mogel prav uveljaviti. Z gostinstvom so se ukvarjali privatni gostilničarji, kmetijske in potrošniške zadruge, ki se za sanitarno in tehnično ureditev gostinskih lokalov niso dovolj brigali ter maloštevilna gostinska podjetja in gostišča. Leta 1954 je moralo v mestih in na sedežih občin prenehati z obratovanjem 12 privatnih gostiln, ker niso izpolnjevale ustreznih sanitarno-tehničnih in drugih pogojev. Vzporedno s temi ukrepi pa je bilo ustanovljeno 10 gostišč socialističnega zakupa, ki so v določeni meri spodbudila celotno gostinstvo in pripomogla k postopnem zboljšanju kvalitete gostinskih storitev. Tako je koncem leta 1955 poslovalo na območju bivšega ptujskega okraja 21 gostiln socialističnega sektorja, 24 združnih in 25 privatnih gostiln. Pestra in razdrobljena gostinska mreža ni bila sposobna ustvariti pogojev za hitrejši razvoj in razmah turizma. Zaradi tega

so prevzeli iniciativo občinski in okrajni ljudski odbori, ki so se na pobudo Turistično-olepševalnega društva Ptuj lotili ureditve gostinskih in turističnih postojank na borlskem in ptujskem gradu, Štatenbergu pri Makolah, v zadnjem času pa tudi graditve hotela v Ptuj, ki je pričel obratovati avgusta 1962.

Ptuj z okolico ima zaradi prirodnih lepot in kulturnozgodovinskih znamenitosti, ki jih odražajo številni spomeniki in muzejske zbirke, ugodne pogoje za uspešen razvoj turizma. Zaradi tega je bilo nujno potrebno urediti gostinske obrate in jih organizirati v gostinska podjetja.

Gostinska mreža je trenutno organizirana v naslednjih podjetjih:

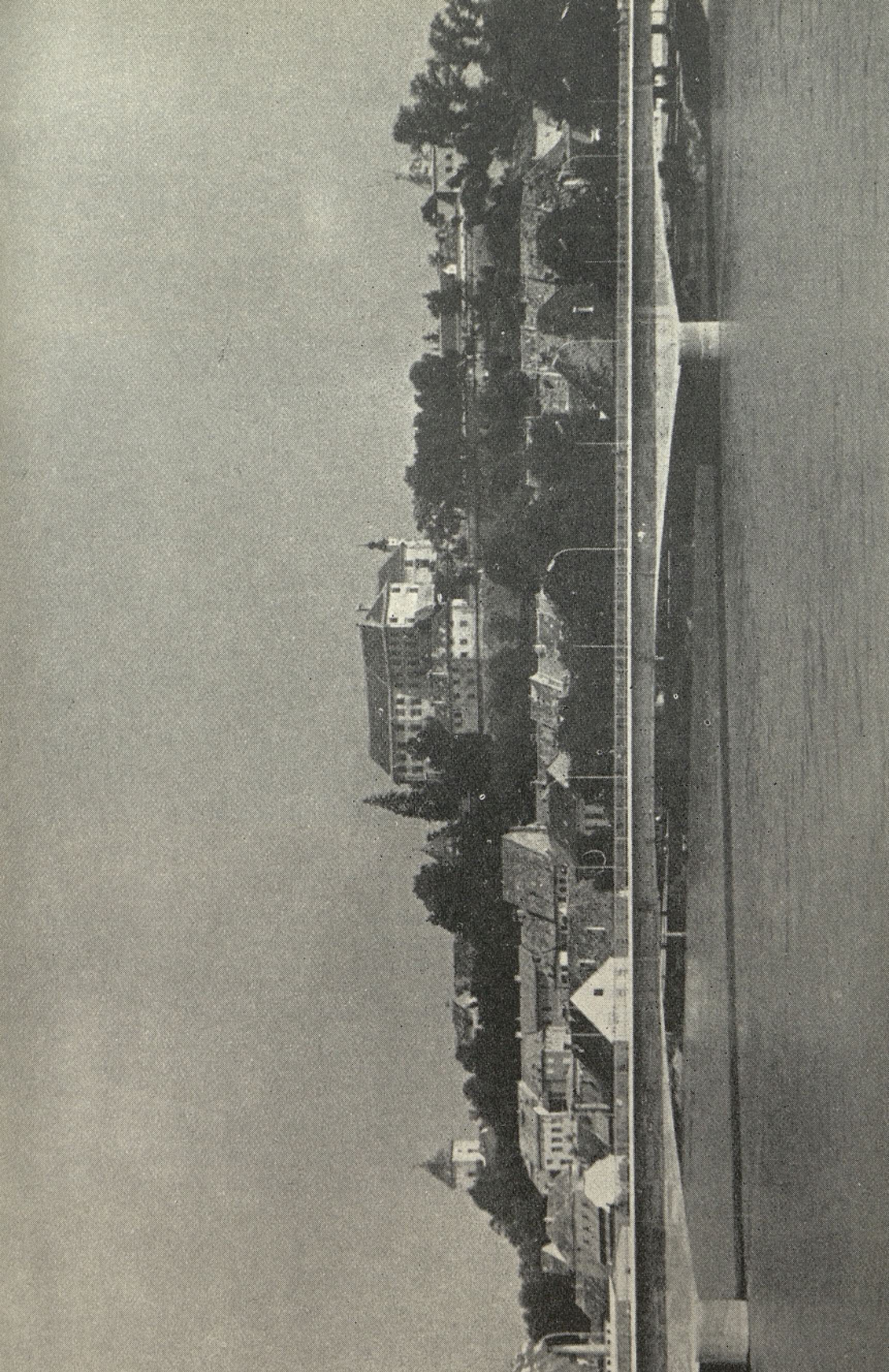
Podjetje	Število gostinskih obratov
»Haloški biser«	15
»Grad Borl«	7
»Beli križ«	1
»Breg«	2
DUR tovarne volnenih izdelkov	1
DUR kmetijskega kombinata	1
Privatne gostilne	27
Občina Ptuj — skupaj:	54
Gostinsko podjetje Ormož	5
»Pri postaji«	1
Privatne gostilne	4
Občina Ormož — skupaj:	10

V ptujskem okolišu posluje torej 64 gostinskih obratov. Število obratov se je v primerjavi z letom 1955 zmanjšalo za 6 gostišč, hkrati pa so se močno povečale kapacitete v obstoječih gostinskih obratih, tako da je sedanja gostinska mreža sposobna ob primerni izboljšavi kulturne ravni gostinskih storitev uresničiti naloge in smotre, ki jih postavlja program perspektivnega razvoja gostinstva in turizma.

Promet in gradbeništvo

Hiter gospodarski razvoj v državi in začetek industrijske proizvodnje v Kidričevem je povzročil velik porast prometnih storitev na železnici in pošti. Poleg železnice in pošte spada v panogo prometa tudi podjetje »Agrotransport«, ki se bavi z rigolanjem in transportom blaga ter podjetje za popraviljanje voz jugoslovanskih železnic, v katerem je v bivši Jugoslaviji zraslo več revolucionarjev, ki so se odlikovali v boju proti okupatorju. Vzporedno je naraščal tudi promet na cestah, zato je bilo nujno zgraditi most čez Dravo v Ptuj, ki se uvršča po tehniki gradnje med najmodernejše mostove na svetu. Z graditvijo

Ptujski most zgrajen leta 1958 →

mostu leta 1958 se je izgled Ptuja ob Dravi znatno spremenil, obenem pa je most sprožil tudi živahen tranzitni promet na cesti Maribor—Zagreb, kar je prineslo znatne koristi tudi ptujskemu turizmu.

V preteklih letih se je močno povečal tudi lokalni promet. To potrjujejo podatki ptujske občine o številu motornih vozil, ki se je gibalo takole:

Vrsta vozila	1956	1960	Indeks
Potniški avtomobili	63	318	504,8
Kamioni	58	132	227,6
Ostala motorna vozila	111	425	382,9

Za cestni promet je značilna dokaj gosto razpredena mreža, toda razmeroma zelo slabih cest, ki meri v ptujski občini 1425 km. Velik razmah cestnega prometa je odprl torej nove probleme, ki zahtevajo hitre rešitve. Najpoglavitnejši vprašanji prihodnosti sta rekonstrukcija cest in avtomatizacija telefonskih naprav. Zato so ta vprašanja med poglavitnimi nalogami perspektivnega razvoja prometa.

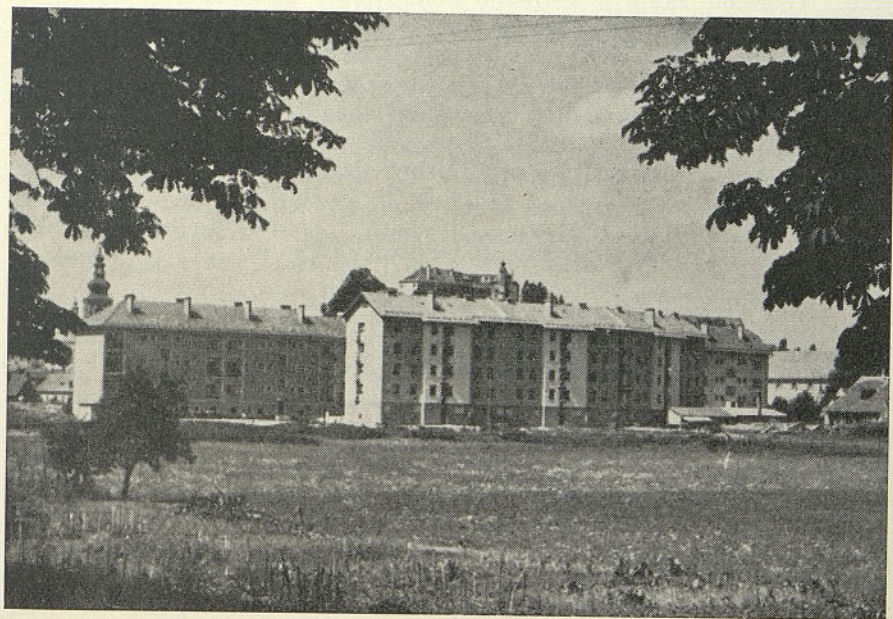
Vzporedno z razvojem ostalih gospodarskih panog se je razvijalo tudi gradbeništvo. Gradbena dela na stanovanjskih in komunalnih objektih so izvajala lokalna gradbena podjetja »Drava«, »Remont« in »Grad«. Industrijske objekte za tovarno glinice in aluminija v Kidričevem in druge večje objekte pa je gradilo industrijsko gradbeno podjetje »Gradiš« Ljubljana. Zaradi tega so se kapacitete lokalnih gradbenih podjetij razvijale samo vzporedno s potrebami komunalnega gospodarstva. Razvoj gradbene operative pa so v preteklem obdobju zavirale pomanjkljive zmogljivosti gradbene obrti, zato se je pogostokrat zamudila in podražila gradnja objektov.

Za smotrno graditev in razvoj mesta bi Ptuj potreboval dober urbanistični program in zazidalni načrt, ki sta še v izdelavi. Pomanjkanje zazidalnega načrta povzroča slabo in neprimerno izbiro lokacije za posamezne objekte, kar negativno vpliva na razvoj in izgled mesta.

Stanovanjska in komunalna dejavnost

Stanovanjsko graditev v ptujskem okolišu označujejo tri razvojne dobe. V prvem obdobju je značilna predvsem obnova v vojni porušeni stanovanjskih hiš, ki so jo organizirale obnovitvene zadruge. Drugo značilnejše obdobje stanovanjske graditve pa je povezano z izgradnjo tovarne aluminija, ki se je zaključilo leta 1955. V tem času je bilo zgrajeno v Strnišču, sedanjem Kidričevem, povsem novo delavsko naselje za 2000 prebivalcev, ki je povzročilo znatno emigracijo prebivalstva iz Halož in Slovenskih goric, obenem pa odprlo vrsto komunalnih problemov, ki bi bili lažje rešljivi, če bi bilo naselje zgrajeno bližje Ptuja ali pa v Ptuj samem. Izbira te lokacije sodi prav gotovo med težje urbanistične napake, če ne celo med usodne zgodovinske činitelje za razvoj mesta Ptuja, ki se prav zaradi tega tudi po osvobo-

ditvi ni razvijal tako hitro kot druga mesta v Sloveniji. Tretje obdobje stanovanjske graditve od leta 1956 naprej označujejo nova naselja enostanovanjskih hiš ob Mariborski cesti in Krambergerjevi poti ter v Štukih, ki jih je v mesecu juniju 1962 preimenoval občinski ljudski odbor Ptuj na predlog občinskega odbora zveze borcev v »Naselje bratov Rešev«, po borcih slovenjegotiške partizanske skupine. Druga značilnost sedanje stanovanjske graditve so občinski stanovanjski skladi in nove vrste stanovanjskih blokov v Ptuj, Ormožu, Majšperku in ob šolah na podeželju, ki so jih zgradile občine in gospodarske organizacije s pomočjo sredstev iz teh namenskih skladov.

Stanovanjski bloki ob Ljutomerski cesti, zgrajeni v letih 1958 do 1961

S stanovanjsko graditvijo bi morala biti tesno povezana tudi gradnja komunalnih objektov, ki pa je do sedaj precej zaostajala, predvsem v novih naseljih in starem delu Ptuja. V prvih desetih letih po osvoboditvi je bil dosežen na podeželju v razvoju komunalnih objektov zelo velik napredek. V razdobju od leta 1945 do 1955 je bilo v ptujskem okolišu zgrajeno 59 transformatorskih postaj, 107 km daljnovodov visoke napetosti in 392 km nizke napetosti električnega omrežja. Ti objekti so omogočili, da je v 10 letih po osvoboditvi dobilo električno omrežje 146 vasi, medtem ko ga je imelo pred vojno le 27 naselij in da je zasvetila električna luč 7960-tim novim gospodinjstvom ali približno 32.000 prebivalcem. Ti uspehi so znatno spremenili podobo krajev in vasi ter izboljšali in olajšali pogoje življenja prebivalcev.

Vzporedno z uveljavljanjem komunalnega sistema in z rastjo gospodarske moči komune, uspešneje poteka tudi gradnja komunalnih objektov v Ptuj. Posebno pereča je bila v Ptuj dolga stoletja preskrba s pitno vodo. Zato si je ves čas po osvoboditvi ptujska mestna občina prizadevala rešiti to vprašanje. Naročila je geološke raziskave in načrte, na osnovi katerih je pričela v letu 1950 z gradnjo objekta za črpalko na Hajdini in z gradnjo rezervuarjev na Panorami. Po krajšem presledku so se dela nadaljevala šele v letu 1955 in zavzela tak obseg, da je bilo mogoče ob občinskem prazniku 8. avgusta 1960. leta nemu delu mesta prvikrat spustiti po ceveh zdravo in užitno pohorsko vodo. Vodovod zahteva ustrezno zmogljivost kanalizacije, ki je še Ptuj nima. Zato se vzporedno z vodovodom rešuje tudi to vprašanje, ki pa povzroča še mnogo več težav kot javni vodovod, zaradi tega, ker je lega Ptuja svojstvena in v nekaterih delih pod gladino Drave. V povojnem obdobju je dobil Ptuj lep športni stadion s tribuno za 700 oseb in začasno kopališče, to pa več ne zadošča niti za potrebe mestnega prebivalstva, še manj pa ustreza potrebam naraščajočega turizma.

Gospodarska in socialna struktura

Hiter gospodarski razvoj po osvoboditvi je povzročil bistvene spremembe v strukturi gospodarstva. V razdobju od leta 1953 do 1961 se je spremenila struktura gospodarskih dejavnosti takole:

Struktura gospodarstva na osnovi ustvarjenega narodnega dohodka

Panoga	1953	1955	1956	1960
Industrija	40,2	43,9	51,9	44,0
Kmetijstvo in gozdarstvo	47,4	37,9	32,7	38,6
Gradbeništvo	1,3	2,0	0,8	1,3
Promet brez ŽTP in PTT)	1,1	1,2	0,6	1,2
Trgovina	3,4	7,6	7,5	6,5
Gostinstvo	1,2	1,3	0,9	1,2
Obrt	5,4	6,1	5,6	7,2
Skupaj:	100	100	100	100

V letih od 1952 do 1956 je najbolj napredovala industrija. V naslednjih letih pa so bila na razpolago tudi večja investicijska sredstva za razvoj kmetijstva, gradbeništva, gostinstva in obrti, zato so dosegle te dejavnosti razmeroma hitrejši napredek.

Vzporedno z gospodarskim razvojem se je večalo število zaposlenih, obenem pa se je spreminjala tudi socialna struktura prebivalstva v korist kmečkega prebivalstva. Proces spreminjanja strukture prebivalstva je potekal v ptujskem okolišu takole:

Struktura prebivalstva

Leto	Kmečko	Nekmečko
1939	80	20
1948	72,5	27,5
1953	63,8	36,3
1961	59,1	40,9

Poleg te spremembe v strukturi prebivalstva ugotavljamo po osvoboditvi tudi zelo močne premike in selitve prebivalstva iz vasi v mesto ter industrijska središča. Selitve so bile najmočnejše v mesto Ptuj ter Kidričevo in Majšperk, kjer se razvijajo močnejša gospodarska središča. Vzporedno s tem se je postopno zmanjševalo število prebivalstva v Halozah in Slovenskih goricah.

V ptujski občini se je skupno število prebivalstva povečalo od 62.640 v letu 1953 na 63.603 v letu 1961, ali samo za 1,5 %. V ormoški občini je bila v tem razdobju večja izselitev kot naravni prirastek in priselitev, zato se je število prebivalstva znižalo od 20.284 na 19.403 prebivalcev, to je za 4,3 %. V Ptuj se je število prebivalstva v tem času povečalo od 6391 na 7367 prebivalcev, to je za 15,3 %. Iz navedenega je razvidno, da je bil Ptuj v preteklem desetletju težišče priseljevanje prebivalstva iz kmečke okolice. Kljub razmeroma velikemu porastu števila prebivalcev še Ptuj relativno vedno zaostaja za razvojem drugih mest, v katerih se je povečalo število prebivalstva v večjem odstotku. (Npr.: Maribor za 16,3 %, Dravograd za 25,3 %, Ljubljana za 19,9 %, Celje za 28,3 %, Velenje za 135,5 %, Ormož za 11,6 %). Kljub znatnemu povečanju števila prebivalcev v primerjavi s predvno dobo in kljub gospodarskemu napredku je Ptuj še vedno predvsem mesto nameščencev in delavcev negospodarskih dejavnosti, ker so v Ptuj zastopane vse javne službe, medtem ko večina delavcev gospodarskih podjetij prihaja na delo iz okolice Ptuja. To velja predvsem za »Pletarno«, »Delto«, tekstilno tovarno in tovarno avtomobilske opreme. Že ta ugotovitev nam pove, da je v Ptuj in v ptujski občini zelo močna dnevna migracija delovne sile in prebivalstva. V Ptuj prihaja dnevno okoli 1100 delavcev, uslužbencev in dijakov, v Kidričevo okoli 700 delavcev v Majšperk pa približno 300 delavcev.

Razmeroma majhno povečanje števila prebivalstva v ptujski občini ni posledica majhnega naravnega prirastka, ampak precejšnje selitve delovne sile v druga mesta in industrijska središča izven občine (Maribor, Ravne, Celje, Ljubljana), ker ni našla zaposlitve doma. Podobno in še v večji meri velja to za ormoško občino. Iz tega izhaja, da ima ptujski okoliš odvečno delovno silo, ki nudi še velike možnosti za graditev in ustanovitve novih podjetij.

Iz vsega do sedaj navedenega izhaja, da se je po osvoboditvi zelo dvignila stopnja proizvodjalnih sil. Vzporedno je rasla družbena proizvodnja na osnovi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev in izpopolnjene blagovne izmenjave. Proces podružabljanja proizvodnje je potekal vzporedno z razvojem družbenega sektorja gospodarstva, ki se je gibal v ptujskem okolišu takole:

Struktura gospodarstva po sektorjih lastništva

Leto	Družbeni	Privatni
1953	52	48
1954	59	41
1955	64	36
1956	66	34
1960	67	33
Od tega v 1960. letu:		
Ptuj	72	28
Ormož	35	65

Z rastjo proizvodjalnih sil in jačanjem družbene proizvodnje so se izpopolnjevali in utrjevali socialistični proizvodjalni odnosi v mestu in na vasi. Ta družbeni proces je postal hitrejši zlasti po uveljavitvi delavskega samoupravljanja v podjetjih in družbenega upravljanja v javnih službah, ki je hkrati vzpodbudno delovalo na sam razvoj gospodarstva in proizvodnosti dela. Poleg samoupravnih organov v podjetjih ter zavodih in ustanovah se je v zadnjih letih zelo razširil mehanizem samoupravnih teles na vsa področja družbenega življenja, tako da že povprečno vsak občan aktivno sodeluje v tem ali drugem samoupravnem organu. V mehanizem socialističnega demokratičnega sistema uvrščamo tudi družbene organizacije, kulturno-prosvetna, telesno-kulturna in druga društva. V dosedanjem družbeno-gospodarskem razvoju so se v ptujski občini uveljavile naslednje družbene organizacije: Socialistična zveza delovnega ljudstva s 45 krajevnimi organizacijami, Zveza komunistov s 96 osnovnimi organizacijami, sindikati, ki imajo 88 sindikalnih podružnic, Zveza borcev, Zveza vojaških vojni invalidov in Zveza rezervnih oficirjev z 39 osnovnimi organizacijami, ki so povezane v Združenje borcev, dalje Ljudska mladina, ki ima 62 osnovnih organizacij in Rdeči križ, ki ima 29 osnovnih organizacij. V družbene organizacije je včlanjeno 53.440 prebivalcev. V občinskem svetu Svobod in prosvetnih društev je včlanjeno 29 kulturno-prosvetnih društev. V sestavo kulturno-prosvetnih društev spada tudi Zgodovinsko društvo Ptuj z 99 člani, ki se bavi z zbiranjem zgodovinskega gradiva in čuvanjem zgodovinskih spomenikov. Za telesno kulturo skrbe razna športna društva in telesno-vzgojne organizacije, ki so povezane v Občinski zvezi za telesno kulturo, ter Občinska strelska zveza s 16 osnovnimi organizacijami, Občinska počitniška zveza, Zveza tabornikov, Planinsko društvo, Šahovsko društvo in Aeroklub. Med športne organizacije spadata še Občinska lovska zveza s 25 lovskimi družinami in Zveza ribiških društev s 4 ribiškimi društvi. V vseh telesno-kulturnih in športnih društvih je včlanjeno 3984 občanov.

Posebnost ptujske občine so številna gasilska društva. Občinska gasilska zveza vključuje 58 prostovoljnih gasilskih društev, v katerih je včlanjeno 2850 državljanov.

Zelo so se uveljavila tudi nekatera strokovna društva. V občini deluje občinski odbor Ljudske tehnike s 5 osnovnimi organizacijami, Združenje šoferjev in avtomehanikov z 220 člani, Društvo inženirjev

in tehnikov kovinske stroke s 100 člani, Društvo kmetijskih inženirjev in tehnikov s 120 člani, Društvo knjigovodij s 305 člani, Društvo pravnikov, ki ima 45 članov, Čebelarska družina s 120 člani, Esperantsko društvo s 30 člani in Filatelistično društvo s 45 člani. Poleg že navedenih društev deluje v Ptujju tudi: 7 društev upokojencev, 9 organizacij zveze prijateljev mladine, Turistično olepševalno društvo v Ptujju in Juršincih ter Avtomoto društvo Ptuj, Kidričevo in Majšperk.

Množica organizacij in društev priča, da je družbeno življenje v ptujski komuni zelo razgibano in pestro. Delovanje večine navedenih društev pa je veliko pripomoglo k dvigu socialistične družbene zavesti in kulturne ravni prebivalstva ptujske komune. V teh uspehih pa je tudi zagotovljeno najboljše jamstvo, da bo perspektivni razvoj gospodarskega in družbenega življenja v ptujskem okolišu še hitrejši in uspešnejši.

SKRB ZA LJUDSKO ZDRAVJE PO OSVOBODITVI

ZDRAVSTVENI ZAVODI

dr. Nada Pavličev

Potrebe zdravstvenega varstva in zahteve, ki jih postavljamo zdravstveni službi, so odraz kulturnega in ekonomskega stanja dežele. Čim hitrejši je razvoj na teh področjih, čim večji je razpon od prvotnega stanja po osvoboditvi do ciljev, ki jih ima zdravstvena služba v urejeni socialistični družbi, tem večji naporji so potrebni, da bi zmogljivosti zdravstva vsaj dohitevale naglo rastoče potrebe. Sproščen človek, sam sebi gospodar, se je zavedel svojih pravic in nujnosti napredka tudi na tem področju, noče več ponižno trpeti bolezni in prezgodaj umreti, terja zase in za svoje otroke zdravstveno zaščito. Menda je v tej ugotovitvi delni odgovor na vprašanje, kako je nastal tako vrtoglav porast zahtev. Prej je bilo zdravljenje, posebno pa preprečevanje bolezni v kali, za večino nedosegljiv luksuz, sedaj pa uveljavlja državljani svojo pravico. Na našem področju pridejo do izraza še druge komponente. Na izrazito kmečkem, zdravstveno slabo prosvetljenem podeželju, nastajajo v sorazmerno kratkem času velike spremembe življenjskih, globoko ukoreninjenih navad. Vključevanje skupin v industrializacijo, njihovo počasno prilagajanje novemu okolju zaradi še trajajoče vezanosti na zemljo, v prehodnem obdobju naporna potovanja na delovno mesto, nezadostna in neprimerna prehrana, v primeru preselitve nezadovoljive stanovanjske prilike, vse to so vzroki za povečano obolevanje. Struktura prebivalstva se menja takole:

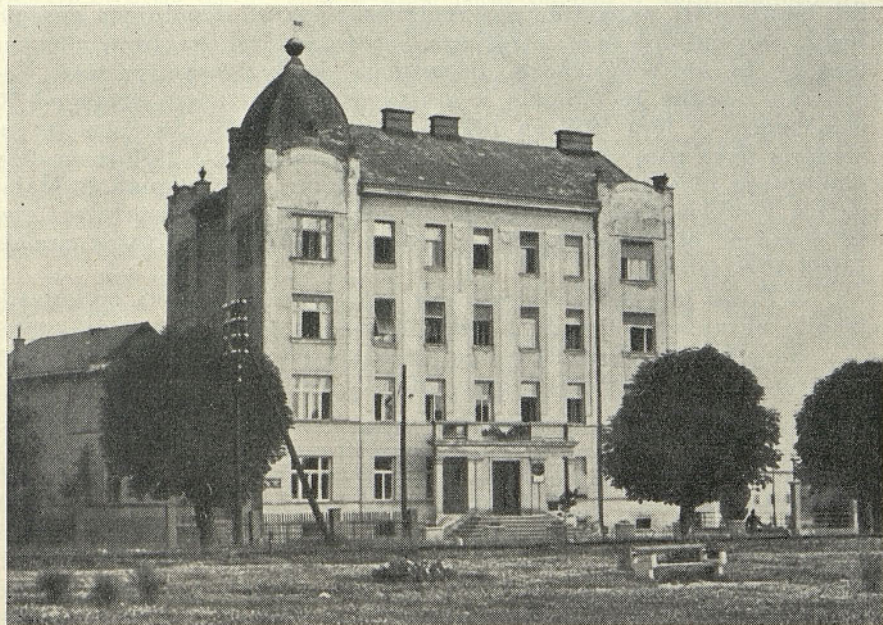
Vseh prebivalcev je bilo v letu	1953	1956	1960
Na področju občine Ptuj	62.142	63.965	65.094
Od teh kmečkih	40.142	39.200	38.200
nekmečkih	22.129	24.765	26.894

Ta proces se nadaljuje.

Razen naštetih vplivajo pri nas kot drugod negativno na zdravje še drugi faktorji: hiter tempo življenja in nagle preobrazbe zahtevajo velike telesne in duševne napore, njihove posledice pa mora reševati zdravstvo. Tudi posledice vojnih bremen in pomanjkanj se še odražajo na zdravju ljudi in terjajo še večjo dejavnost zdravstvene službe.

Istodobno je medicinska znanost dala neslutene možnosti z novimi dognanji na področju zdravljenja in preprečevanja bolezni, socialistična ureditev pa postavlja zahtevo po najširši uporabi teh dognanj.

Da bi razumeli, kaj je bilo storjenega v kratkih šestnajstih letih, pogledjmo pot zdravstvene službe! Ptujška bolnica je povečala svoj posteljni fond od 201 postelje po osvoboditvi na 536. Oddelki so bili postopoma dograjeni, modernizirani, sodobno opremljeni. V letu 1946 sta delala v bolnici dva specialista ter dva sekundarija, nobene medicinske sestre ni bilo. V letu 1960 imamo 9 specialistov, 1 specializanta,

Zdravstveni dom v Ptuj

3 sekundarije in 7 medicinskih sester. Te spremembe so razširile zmogljivost zdravniške službe, tudi znatno izboljšale možnosti za kvalitetnejšo delo, vendar so se glavne preobrazbe v zdravstvu vršile na drugem področju, v javni službi, izven bolnišnice. Pri ustvarjanju socialističnih odnosov sta postala tudi zdravje in bolezen problem družbe, in ne več posameznika.

Po osvoboditvi je v Ptuj poslovala v eni sobi javna zdravstvena ordinacija s čakalnico, zraven pa je bila ena soba za socialno zavarovanje v Prešernovi ulici in protituberkulozni dispanzer na Ljutomerski cesti. Jeseni istega leta se je zdravstvo preselilo v bivšo Čučkovo hišo v Zrinsko-Frankopanski 1 in imelo na razpolago polovico pritličja za ordinacijo, čakalnico in šolski dispanzer. V drugi polovici pritličja je bila zobna ambulanta. Leta 1950 je začel zdravstveni dom poslovati

tudi v prvem nadstropju. Tako se je postopoma širil, dokler ni v letu 1958 javna zdravstvena služba zasedla vsa tri nadstropja. Z adaptacijo in sodobno opremo so nastale štiri splošne ambulate, kjer ordinira zdravnik sam, ne da bi intimnost poslovanja motila prisotnost pomožnega zdravstvenega osebja, vpisne sobe in čakalnice. Iste prostore so delno uporabljali za specialistične ambulate, kjer so ordinirali specialisti iz ptujske in mariborske bolnišnice. Postopoma so nastajale ambulate za oči, uho-nos-grlo, živčne bolezni, notranje bolezni in kožne bolezni, pozneje se je izluščila iz dispanzerskega okvira tudi ginekološka in pediatrična specialistična ambulanta. Usposobljeni so bili laboratoriji, nabavljen nov rentgenski aparat, dopolnjena oprema šestih preventivnih enot: otroškega, šolskega, ženskega, protituberkuloznega in antiveneričnega dispanzerja in higienske postaje. Kadrovska zasedba je porasla v ptujskem zdravstvenem domu od 50 uslužbencev v letu 1950 na 109 ob koncu leta 1961. Istočasno se je menjala slika zdravstvenih služb tudi na terenu. Leta 1956 so nastale samostojne zdravstvene ustanove v Kidričevem, Cirkulanah in Majšperku. V takem sestavu je bila javna zdravstvena služba pripravljena za povečano obremenitev, ki je nastala ob ukinitvi privatne prakse julija 1958. leta.

V Ptujju je v tem času poslovalo 7 privatnih ordinacij, od katerih je bilo ukinjeno pet, v dveh nadaljujeta delo upokojena zdravnika.

Storilnost in obremenitev javne zdravstvene službe v Ptujju naj ponazorijo nekaj orientacijskih statističnih števil.

Pregledi v ZD Ptuj	1957	1958	1959	1960	1961
Splošne ambulate	36.072	41.520	45.550	50.643	50.940
Specialistične amb.	4.840	11.807	13.923	13.707	17.518
Zdrav. postaje			5.657	7.224	20.261
Otroški dispanzer	5.470	12.803	16.859	15.508	13.317
Otroške posvetov.	1.140	3.498	5.897	5.841	4.696
Ženski dispanzer		2.621	3.811	4.282	4.498
Ženske posvetov.			3.806	3.759	4.398
Protituberkulozni disp.	9.320	14.715	13.931	8.329	10.486
Patronažni obiski tbc	353	813	1.810	638	523
Šolski dispanzer	2.592	4.768	5.856	7.618	8.816
Sistem. šolski pregl.	1.064	1.468	1.260	6.890	2.047
Laboratorij	9.039	33.822	56.255	58.545	55.674
Rtg diaskopije	772	3.335	2.789	3.851	3.238
Rtg slikanje	610	1.515	2.619	3.180	3.819
Zobozdravstvene storitve		16.136	20.296	37.089	27.700

Dejavnost v Kidričevem, Majšperku in Cirkulanah ni všteta.

Vendar teh povečanih možnosti niso bili deležni vsi prebivalci. Zdravstveno zavarovanje je na področju ptujske občine zajelo vsega 38% ljudi. Čeprav je delavski razred dobil popolno zdravstveno zavarovanje šele v novi Jugoslaviji, je v teh kratkih 16 letih nastajala vedno bolj vidna razlika med zdravstvenim stanjem zavarovanega in

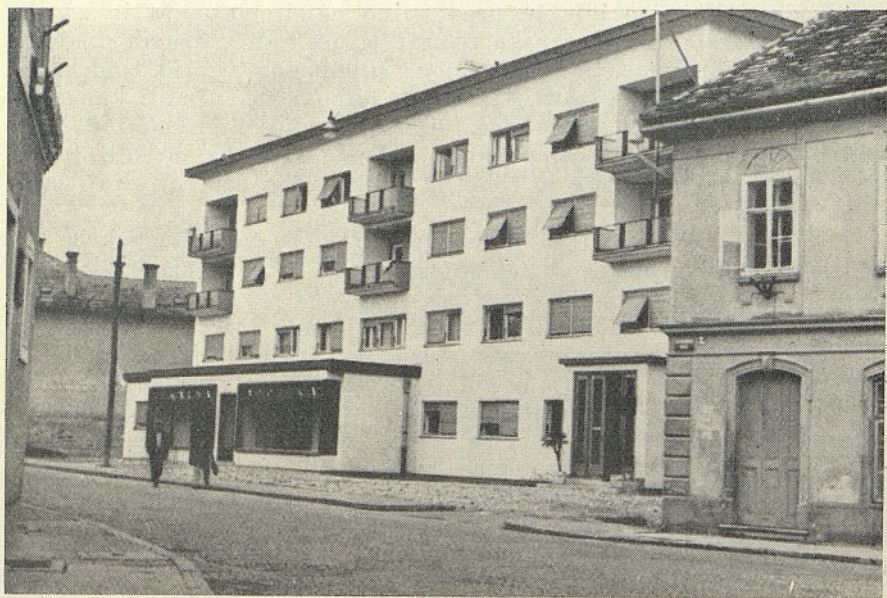
nezavarovanega prebivalstva. Kmečki proizvajalec, teh je na našem področju več kot polovica prebivalstva, je iskal zdravniško pomoč le v najtežjih primerih, pogosto šele tedaj, ko je bolezen že nevarno napredovala. Tako so na primer ugotavljale ekipe pri krvodajalskih akcijah na terenu, da je bil med nezavarovanimi vsak sedmi nesposoben za krvodajalca, ker ni bil dovolj zdrav, med zavarovanci pa komaj vsak dvajseti. Moramo priznati, da je na to sorazmerje vplivalo tudi dejstvo, da so se nezavarovani ljudje posluževali brezplačnega pregleda pri krvodajalski ekipi, da bi preverili svoje zdravstveno stanje, medtem ko je zavarovanec iskal pomoči v svoji ambulanti. Nujnost vključitve te skupine državljanov v obvezno zdravstveno zavarovanje se je na našem kmečkem področju kazala morda jasneje kot drugod. Kako so občutili kmečki proizvajalci svojo izločenost iz vrst zdravstveno zavarovanih državljanov, smo nazorno uvideli šele takrat, ko so s ponosom izjavljali ob stikih z javno zdravstveno službo: mi smo zavarovani! Ob razlagi določb novega zakona o zdravstvenem zavarovanju kmečkih proizvajalcev smo slišali na zborih zaskrbljena vprašanja: »Kako boste zmogli oskrbovati še nas? Daleč smo in mnogo je med nami bolnikov.« Vsi merodajni forumi so se zavedali novih bremen, ki čakajo zdravstveno službo ob razširitvi zdravstvenega zavarovanja, ki je zajelo pri nas 1. junija 1960. leta 32.000 ljudi. V Ptuj samem z bližnjo okolico živi vsega ca. 8000 ljudi, ostalih 56.000 je raztresenih po področju 64.447 ha s slabimi prometnimi zvezami, brez prevoznih sredstev, s slabimi cestami, v hribovitih Slovenskih goricah in Halozah. Da bi omogočili učinkovito koriščenje novega zavarovanja, je bilo treba približati zdravstveno službo ljudem. Na mestih, kjer so že obstajale občasne ambulante z nekaj popoldanskimi ordinacijskimi urami v neurejenih prostorih z zasilno opremo, so v letu 1960 zrasle v Juršincih in Podlehniku sodobne zdravstvene postaje. Prav taka zdravstvena postaja je ustanovljena tudi v Gorišnici. Lepo urejeni prostori so opremljeni z vsem sodobnim potrebnim instrumentarijem in aparaturo za samostojno delo. V dveh že delata stalna zdravnik. V zdravstveno postajo Gorišnica gravitira ca. 4000 okoliških prebivalcev, v zdravstveno postajo Juršincih 5700 in v Podlehniki z najtežjim terenom 7500. Na področju Haloz deluje ambulanta tudi v Žetalah, za sedaj še pomožna. Zdravstveni dom v Kidričevem oskrbuje 8.700 prebivalcev in obratno ambulanto za svojo tovarno. Majšperk ima zdravstveni dom za 6900 ljudi in Cirkulane postajo za 5000 ljudi. Specialistična služba in bolnišnica v Ptuj sprejemata paciente ne samo z vsega območja naše občine, temveč tudi iz sosednjih. Na tako obsežnem področju je bila nujna tudi urejena reševalna služba. Po osvoboditvi je začela poslovati reševalna postaja v Ptuj z dvema avtomobiloma in je v prvem letu prepeljala ca. 1400 bolnikov ter v ta namen prevozila ca. 45.000 km. Danes razpolaga ta služba s sedmimi vozili in šoferji in 4 bolničarji — spremljevalci, ki so v letu 1961 prevozili 247.000 km in prepeljali 8399 ponesrečencev in bolnikov, njeno delovno območje sega tudi na občino Ormož in obmejne predele Hrvaške. V ormoški občini deluje zdravstveni dom v Ormožu z ob-

časnimi ambulantami pri Miklavžu, Tomažu in Ivanjkojih ter zdravstvena postaja v Središču. V mestu je bolnišnica za tuberkulozne bolnike.

Razen zdravljenja obstoječih bolezni je najnujnejša in prva naloga javne zdravstvene službe preprečevanje obolenj in čuvanje zdravja. Skrb za zdravega državljana se začne še pred njegovim rojstvom, danes lahko rečemo še pred njegovim spočetjem. Kontracepcijska služba, ki jo opravlja ženski dispanzer, naj bi omogočila družinam regulacijo števila otrok in obdobja rojstev. Isti dispanzer bdi nad zdravjem še nerojenega s pregledom nosečnic. Babiška služba na terenu je v glavnem usmerjena v preventivo, obiske na domu porodnic, čuvanje novega življenja z nasveti in pomočjo. Veliko vlogo na tem področju ima materinski dom v Ptuj, kjer žene iz oddaljenih krajev, zdravstveno ali socialno ogrožene, prebijejo zadnje predporodne dneve pod strokovnim nadzorstvom, ne da bi se bale težav in posledic transporta, ko pride njihova ura. Istočasno so deležne pouka o osnovah nege in prehrane dojenčka. Tudi porodne preglede vrši ženski dispanzer v centru in v petih terenskih posvetovalnicah. Razvoj zdravega dojenčka in predšolskega otroka je skrb otroških dispanzerjev v Ptuj in Kidričevem in terenskih otroških posvetovalnic. Na našem področju je ca. 8000 predšolskih otrok, letno imamo okoli 1300 novorojenih. Otroški dispanzer v Ptuj posluje od leta 1954, vsako leto se širi mreža terenskih posvetovalnic, sedaj jih je 15; te zajamejo 99 % vseh novorojenih že v prvem mesecu življenja. Tiste, ki se ne odzovejo vabilom, obišče patronažna sestra ali babica. Sistematično delo na tem področju je že rodilo sadove. Umrljivost dojenčkov, ki je znašala še v letu 1955 7 %, je padla do leta 1958 na 4,94 % ob republiškem povprečju 3,85 %. V letu 1960 je odstotek umrljivosti dojenčkov pri nas 2,71 %, v republiki 3,16 %. Tudi obolenost otrok kaže v zadnjih letih izrazito tendenco padanja. Obvezno cepljenje otrok je ukrep, ki nedvomno prispeva k temu uspehu. Ko otrok doraste za šolo, prevzame skrb za njegovo zdravje šolski dispanzer. Obvezni sistematični pregledi šolarjev naj bi pomagali preprečevati razvoj vsemogočih okvar, ki so svojstvene za to razdobje. Šolarjev imamo ca. 10.000. Protituberkulozni dispanzer še vedno skrbi za 593 aktivnih bolnikov. V primerjavi z odstotkom sosednjih področij, Maribora in Ormoža, jih je v ptujski občini največ. Med temi bolniki je tudi precej nediscipliniranih in asocialnih, z njimi v kontaktu pa živi 2800 družinskih članov. Po našem razsežnem terenu je nujna patronaža, to je obiskovanje družin, kjer se nahajajo bolniki, ne samo zaradi njih samih, temveč še bolj zaradi pomoči družinam. Delo patronažne sestre, njen nasvet, je neprecenljivega pomena. Važni faktorji, ki zavirajo boj proti tuberkulozi, ki je izrazito socialna bolezen, so pri nas alkoholizem, zdravstvena neprosvetljenost, stanovanjska in ekonomska stiska. Iz vrst alkoholikov se rekrutira tudi največ recidivov in kroničarjev. Od lanskega leta se vrši sistematsko celjenje proti tuberkulozi — besežiranje vseh kontaktov.

Redni pregledi delavcev, ki se bavijo s proizvodnjo in razpečanjem živil, so tudi namenjeni zdravstveni zaščiti prebivalstva. Samo zdravi ljudje lahko opravljajo te posle. Tečaji iz higienskega minimuma, ki so obvezni za delavce živilske stroke, nudijo živilcem osnovno znanje o čuvanju živil pred okužbo.

V tako kratkem orisu ni mogoče zajeti podrobnosti, čeprav je mnogo zanimivega in pomembnega v vsaki posamezni zdravstveni dejavnosti. Nagel napredek briše vtise bojov in zmag. Kljub opisani

Stavba nove lekarne in zaboda za socialno zavarovanje v Ptuj, zgrajena l. 1958

skrbi in ogromnemu razmahu zdravstvenega varstva imamo še mnogo nerešenih, tudi težkih problemov, toda poročila o njih ne spadajo v okvir tega članka.

Ogromne preobrazbe se vršijo na vseh področjih naše komune, v zdravstvu pa je najvažnejša ta, da upošteva zdravstvena služba vplive vsega okolja na človekovo zdravje in prevzema skrb za njihovo vsklajevanje, bori se proti boleznim kot socialno družbenim pojavom, ne samo proti bolezni posameznika, in načrtno postavlja vezi med medicino in življenjem.

UPRAVNI ORGANI V PREVENTIVNI SLUŽBI

Stane Šprah, Jože Erhatič

Upravni organi ljudske oblasti so pristopili v ptujskem okolišu takoj po osvoboditvi k delu za ljudsko zdravje. Dediščina zaostalosti iz predvojnega časa in vojno pustošenje sta povzročili veliko naporov pri tem delu. Samo mesto Ptuj ni imelo zdrave pitne vode, ni imelo vodovoda. Haloze so bile že pred vojno najsiromašnejša in zdravstveno najzaostalejša slovenska pokrajina, pa tudi v drugih predelih okraja je bilo potrebno rešiti mnogo problemov v prid ljudskemu zdravju, oskrbeti prebivalstvo z dobro pitno vodo, urediti kanalizacijo, zgraditi zdrava stanovanja, urediti higienske prodajalne živil, higiensko urediti gostišča, pekarnе s prodajo kruha, urediti javno pralnico, javno kopališče in slednjič zdravstveno prosvetljevati mladino in odrasle.

V stari Jugoslaviji se problemu higienske vodne preskrbe na področju ptujske občine in takratnega sreza, ki je danes v glavnem območje ptujske občine, ni posvečala nobena skrb. Izdelali so res projekt za ptujski vodovod, ki pa ga niso realizirali. V Halozah in Slovenskih goricah niso ničesar storili za preskrbo prebivalstva z zdravo pitno vodo, čeprav je bil to pereč zdravstveni problem. Za tisto obdobje lahko zabeležimo le nekaj primerov privatne iniciative za preskrbo z zdravo vodo, kar pa je bilo zelo malo pri reševanju tako obsežnega zdravstvenega problema. Tudi med okupacijo se novi oblastniki niso brigali za problem higienske vodne preskrbe, tako je problem vodne preskrbe v ptujskem okolišu prešel na novo ljudsko oblast.

Najprej so na novo izdelali projekt za ptujski vodovod in so leta 1951 začeli z deli vodnega zajetja in gradnje rezervoarja. Glavni cevovod od črpalne postaje v Skorbi proti Ptujju so začeli polagati leta 1953. Vsako leto so z deli nadaljevali in predvideno je, da bodo dela glavnih cevovodov s hišnimi priključki zaključili leta 1964, upoštevajoč razpoložljiva občinska finančna sredstva in sredstva drugih investitorjev. Do letos je vloženo v ptujski vodovod 197.548.000 din. a sedanja vrednost izvršenih del z amortizacijo znaša 190.260.000 din. Nadaljnja finančna vlaganja bodo po planu znašala še 55.000.000 din, in sicer leta 1963 20 milijonov in leta 1964 35 milijonov dinarjev. Finančna sredstva za vodovod daje občina ob izdatni pomoči vodne skupnosti porečja Drave — Maribor. Verjetno bodo nastale v predračunu projekta še manjše razlike v cenah zaradi cen vodovodnega materiala in storitev.

Tako bo, kakor predvidevamo v dveh naslednjih letih, zadovoljivo rešen problem preskrbe z vodo mesta Ptuj in okolice po preteku skoraj dva tisoč let, ko je imelo nekdanje rimsko mesto Petovijo na mestu sedanjega Ptujja svoj vodovod.

Vzporedno z vodno preskrbo v Ptujju, se rešuje tudi problem mestne kanalizacije. Z deli so pričeli že nekoliko pred gradnjo vo-

dovoda, in sicer leta 1957 in 1958 z zgraditvijo zbiralnika, ki je zajel odplake bolnišnice, Gregorčičevega in Ciril-Metodovega drevoreda ter Masarykove ceste in jih speljal ob potoku Grajena mimo Trat v Dravo. V letih 1959 in 1960 so začeli urejevati kanalizacijo na Ljutomerski cesti.

Poleg tega so bili zgrajeni glavni zbiralniki v mestu. S temi deli se nadaljuje. Do danes je urejenih 3,620 km zbiralnikov in 0,450 km sekundarne kanalizacijske mreže. Po planu je potrebno še 6,350 km novih zbiralnikov in 7,900 km nove sekundarne kanalizacijske mreže. Do danes je vloženo v kanalizacijo 33,514.000 din v sedanji vrednosti, upoštevajoč amortizacijo 32,500.000 din. Po planu bo potrebno vložiti zato še 250 milijonov dinarjev, in sicer za nove zbiralnike 90 milijonov, za sekundarno kanalizacijsko mrežo 75 milijonov in čistilno napravo 85 milijonov dinarjev.

Na povečanje vodovodne in kanalizacijske mreže v Ptujju vpliva predvsem razširitev gradbenega okoliša z obsežnimi novogradnjami, katerih projekti za vodovod in kanalizacijo, izdelani pred več kot desetimi leti, še niso predvidevali.

Prav tako se je reševal problem vodne preskrbe industrijskega področja v Kidričevem vzporedno z gradnjo tovarne glinice in aluminija »Boris Kidrič«.

Večji problem vodne preskrbe je tudi v območju Majšperk-Lešje-Ptujska gora. Tudi ta problem se je poleg ptujskega vodovoda reševal že v bivši Jugoslaviji v obliki načrtov, k realizaciji pa smo pristopili šele leta 1961, ko je bilo zgrajeno zajetje za bodoči vodovod Lešje. Vodovodno pitno vodo uporabljajo sedaj le še stanovanjski bloki ob tovarnah v Majšperku. Glavni projekt je v izdelavi, in dela bodo nadaljevali v naslednjih letih s sredstvi obeh tovarn v Majšperku, občine in vodne skupnosti za porečje Drave — Maribor. Rešitev tega problema je bila težka zaradi izbire primernega zajetja.

Tudi na podeželju je ljudska oblast v bivšem okraju in v sedanji občini posvečala vso pozornost asanaciji primitivnih vodnjakov, v Halozah in Slovenskih goricah. K intenzivni gradnji teh malih vodooskrbnih objektov je veliko prispeval centralni higienski zavod v Ljubljani z brezplačno izdelavo načrtov in strokovnimi nasveti pri gradnjah. Tako je vlagal bivši ptujski okraj in vlaga sedanja občina v te gradnje vsako leto okoli 2 milijona dinarjev. Pri teh delih je velik delež v materialu, prevozi in delovni sili prispevalo prebivalstvo. Od osvoboditve do danes smo zgradili na območju sedanje ptujske občine 2 majhna gravitacijska vodovoda, enega pa obnovili, 35 javnih vodnjakov, med njimi so nekateri temeljito obnovljeni. V perspektivnem planu ptujske občine je do leta 1965 predvidena gradnja še 50 javnih vodnjakov in dveh majhnih gravitacijskih vodovodov.

Ptuj je imel že pred drugo svetovno vojno javno zaprto in odprto kopališče. Po osvoboditvi so odprto kopališče razširili in povečali dva bazena. Lega kopališča ni primerna, ker se nad kopališčem stekajo v Dravo nekateri odvodni kanali. Zato predvideva program urediti novo kopališče v Orešju pri bodoči hidrocentrali.

Javno pralnico in čistilnico je dobil Ptuj leta 1960. Že prej je delala nekaj let majhna pralnica z nizko zmogljivostjo. Nova ptujska pralnica ima zmogljivost 250 kg perila dnevno, čistilnica pa 80 kg dnevno.

Po letu 1945 je ljudska oblast skrbela za gradnjo zdravih stanovanj. Nova stanovanja so svetla, zračna, sončna in suha. Take so tudi kmečke hiše, zgrajene po vojni. Od leta 1945 do leta 1961 smo zgradili v ptujski občini 2.883 stanovanj, v socialističnem sektorju 1.015, v zasebnem pa 1.870. Po osvoboditvi se je na deželi zelo izboljšalo urejanje gnojišč in greznic pri individualnih gospodinjstvih. Do leta 1964 pa morajo vsi individualni lastniki vodnih objektov te asanirati.

Ptuj, znan po svojih zgodovinskih stavbah in srednjeveških uličicah, ima v svojem starem delu mesta veliko nezdravih, temnih, vlažnih stanovanj, ki jih sicer hišni sveti izboljšujejo, toda vlažni zidovi so skoraj neizsušljivi. V tem delu mesta je kanalizacija še neurejena, ki se pa postopoma urejuje s priključevanjem ulic k vodovodnemu omrežju in kanalizaciji.

Velika pridobitev v korist ljudskemu zdravju je bila po vojni urejena in dozidana nova mlekarna, ki preskrbuje Ptuj s pasteriziranim mlekom in surovim maslom. Žal, pa še ni urejena preskrba s prinašanjem mleka na dom v steklenicah. Nekatera gospodinjstva dobivajo še mleko od privatnih kmečkih gospodarstev, ki seveda ni povsem higiensko, ker ni pasterizirano. V bližnji prihodnosti bodo upravni organi to vprašanje povsem rešili. Mlekarno še razširjajo, da bo kos nalogam rastočega mesta.

Klavnica v Ptujju je zastarela. V načrtu je gradnja moderne klavnice izven mesta, na desnem bregu Drave. Načrti za gradnjo se pripravljajo.

Omeniti moramo veliko pridobitev pri preskrbi prebivalstva z zdravim kruhom, z zgraditvijo moderne pekarnice v Ptujju leta 1961, pred tem pa že pekarnice v Kidričevem. Stare pekarnice ne pečejo več. Pekarni v Ptujju in Kidričevem krijeta potrebe po kruhu v vsej občini. Ptujjska pekarna bo dobila v kratkem svoj laboratorij, ki bo sproti ugotavljal kvaliteto testa.

Veliko se skrbi tudi za higiensko urejene prodajalne živil v Ptujju, pa tudi na podeželju. Nova tla, velika okna, nova lepa oprema, umivalniki, hladilniki, urejena skladišča — to so pridobitve, ki ustrezajo higienskimi sodobnim predpisom v naših novih oziroma renoviranih trgovinah dveh ptujskih trgovskih podjetij Panonije in Izbire, ki imata svoje podružnice v Ptujju in na podeželju.

Lepa nova živilska trgovina je v Kidričevem, »Panonija« je modernizirala trgovino v Moškanjcih, dve v Gorišnici, delno renovirala trgovino v Cirkulanah, na novo preuredila v Leskovcu in Podlehniku. »Izbira« je uredila trgovino v Zavrču, Hajdini, na Polenškaku in v Kidričevem.

»Panonija« pripravlja korenite preureditve trgovin na Grajeni, Desterniku, v Vitomarcih, Muretincih; v Majšperku pa bo zgradila

trgovski paviljon, ki bo nudil potrošnikom poleg živil tudi tekstilno blago, brivske, šiviljske in krojaške usluge. Dva paviljona bosta v Ptuj, na Bregu in na Ljutomerski cesti. V načrtu je tudi preureditev trgovin v Bukovcih, Žetalah in pri Vidmu. Ptuj je leta 1957 dobil tudi sodobno urejeno lekarno.

V perspektivnem planu za obdobje 1961—1965 je predvidena preureditev vseh trgovin v skladu s sanitarnimi in tehničnimi predpisi in zgraditev modernega centralnega živilskega skladišča v bližini železniške postaje.

Ptujske slaščičarne ne odgovarjajo več higienskim predpisom, pa tudi ne željam potrošnikov po raznolikosti peciva. V občini obratujejo 4 slaščičarne in to tri v Ptuj in ena v Kidričevem. Ptujska slaščičarna v Lackovi ulici je obenem brezalkoholna restavracija, in ima neprimeren, majhen prostor za goste in premalo kuhinjo. Potrebna bi bila večja taka restavracija. Potrebno bo poiskati prostor za primerno veliko in tehnično dobro urejeno slaščičarno z brezalkoholno restavracijo v Ptuj.

V skrbi za zdravo ljudsko prehrano so leta 1955 ustanovili v Ptuj zavod za napredek gospodinjstva, ki ima moderno kuhinjo in lepo jedilnico. Zavod prireja vsako leto gospodinjsko-kuharske tečaje, kjer se udeleženske tečaje seznanjajo z zdravo prehrano, spoznavajo kalorično in hranilno vrednost posameznih jedil, se nauče kuhanja in se seznanjajo s principi otroške prehrane, prehrane odraslih, starih ljudi in bolnikov. Nekateri tečaji so usposabljali polkvalificirane kuharice za šolske kuhinje, nekateri pa so demonstrirali uporabo sodobnih kuhinjskih strojev.

Zavod za napredek gospodinjstva se trudi, da bi v Ptuj zaživel obrat prehrane, ki bi nudil delavcem dvojno hrano, lažjo dietno in normalno. Te svoje naloge zavod še ni izpolnil, pač pa so pod njegovim vodstvom ustanovljene pri vseh šolah šolske mlečne kuhinje, ki dobivajo pomoč tudi od mednarodnega dečjega fonda. Nekatere ustanove in podjetja so odprla že svoje kuhinje, kakor zdravstveni dom v Ptuj, mlekarna in kmetijski kombinat. V 9 obratih pripravljajo tople malice.

Večina zaposlenih se hrani v gostinskih obratih, kjer se hranijo seveda tudi prehodni gostje. Gostinstvo je doseglo v pogledu higienske postrežbe in ureditve svojih lokalov po osvoboditvi zelo lep razvoj. Zastarele sanitarije so se umaknile higienskim izplakovalnim, navadna tla je zamenjal parket ali pa tlakovana tla, kuhinje so se modernizirale, uredili so skladišča hrane in pijače ter nabavili hladilnike za živila in pijačo. Z vodovodom pa je dobil Ptuj tudi v gostiščih zdravo pitno vodo. Letos so v Ptuj dogradili sodoben hotel s 36 sobami in 56 ležišči.

Slabše je z gostinskimi obrati na podeželju, izvzet je seveda grad Borl, ki ima celo odprto kopališče, zgrajeno leta 1961. V podeželskih gostilnah so izboljšali inventar, do leta 1963 pa morajo urediti obrate tako, da bodo ustrezali pravilniku o minimalni ureditvi in tehnični

opremi gostinskih obratov. V Ptujju je sedaj deset gostišč, na podeželju pa 41.

Ptujska občina je s svojimi organi po osvoboditvi iz leta v leto izboljševala zdravstveno zaščito delavcev v podjetjih in obratih. Pri tem delu so oblastni organi večkrat naleteli na nerazumevanje pri vodilnem osebju v obratih, ki so smatrali varnostne ukrepe za oviro v proizvodnji in doseganju predpisanih delovnih norm. Šele v zadnjih letih se je stanje zelo popravilo, predvsem pri napeljavi elektrike. Podjetja pa še niso uredila delavcem kopalnic s prhami, le dvojje podjetij je uredilo garderobne omarice za zaposlene. Ventilacijske naprave so ponekod še neurejene. Najbolj je poskrbela za higiensko-tehnično varstvo delavstva tovarna volnenih izdelkov Majšperk, pekarna v Ptujju in opekarna v Žabjeku.

Organ inšpekcije dela ObLO Ptuj prireja predavanje o higiensko-tehnični zaščiti in varnosti pri delu in predvaja primerne filme. Predavanja o tem so imeli tudi v treh večernih sindikalnih šolah v Ptujju, Majšperku in Kidričevem. V tehnični šoli za odrasle v Ptujju je uveden obvezen predmet »tehnična zaščita strojev in naprav«. V bodoče bo tako tehnični kader dodobra seznanjen s temi predpisi. Organ inšpekcije dela in sanitarni inšpektor pregledujeta delavnice in ukrepata, če obrati ne izpolnjujejo predpisov.

Pod nadzorstvom organa inšpekcije dela ObLO Ptuj spada 88 gospodarskih organizacij in ustanov in 58 zasebnih delodajalcev — obrtnikov, kjer je skupaj zaposlenih 11.288 oseb, 7.583 ali 67,3 % moških in 3.705 žensk ali 32,8 %, vajencev pa je 304.

Delovni prostori so ponekod še neprimerni, pretesni, premalo svetli. Najslabše prostore ima kromirnica v tovarni avtoopreme v Ptujju, kjer ni ventilacijskih naprav in je delo v prostoru dihalom škodljivo.

V skrbi za varstvena sredstva, za obleko in obutev se vsa podjetja še niso dovolj izkazala, kar slabo vpliva na zdravje, ker je delavec izpostavljen zastrupitvam.

Sanitarne niso vsi obrati še povsem urejeni, najslabše je v obrti. Kopalnico so uredili le v podjetju »Gradnja Ptuj«. Predpisa o ureditvi sobe za higieno žena podjetja še niso izpolnila.

Glede prve pomoči so vsa večja podjetja vse potrebno vzorno uredila, manj vzorno v manjših podjetjih, najslabše pa v obrti, kjer so omarice prve pomoči slabo opremljene. Vprašanje prve pomoči še ni rešeno v deloviščih, v gramoznih jamah in kamnolomih.

Za higiensko-tehnično varstvo pri delu so planirali leta 1961 v ptujski občini 17.092.000 din, porabili pa 17.524.000 din. Tu niso zajeta sredstva, ki so jih organizacije vložile za zgraditev sanitarij in novih prostorov, ki so znašali 71.933.700 din. Stroški higiensko-tehničnega varstva v tovarni glinice in aluminija »Boris Kidrič« so lani znašali 38.000.000 din. Od skupnega števila finančnih sredstev za higiensko-tehnično zaščito, to je od 17.524.000 din, je bilo porabljenih za osebno zaščito 8.991.000 ali 52,50 %, za tehnično zaščito 3.819.000 ali 22,20 %,

za higiensko zaščito 2,414.000 din ali 14,10 %, za okrepčila pa 2,300.00 din ali 11,20 %.

Podjetja so vložila velika finančna sredstva za preureditev sanitarnih prostorov, predvsem v gostinstvu, prometu in industriji. Zaradi kršitve higiensko-tehničnih in varstvenih predpisov postavlja organ inšpekcije dela predloge za uvedbo upravno-kazenskega postopka, upravne kazni v letu 1961 so znašale 42.000 din. Javnemu tožilstvu je bilo predloženih 5 predlogov za uvedbo kazenskega postopka zaradi krivde pri težji nezgodi pri delu.

Ker je zdravje državljanov v veliki meri odvisno tudi od zdravstvene prosvetljenosti posameznikov, si predvsem organizacije RK prizadevajo že pri osnovnošolskih otrocih, da jih v raznih krožkih zdravstveno izobražujejo. Otroci skrbе za razredno in osebno higieno. Mladina poseča vsakoletne tečaje za prvo pomoč, zdravstvena predavanja pa prosvetljujejo odrasle.

Omeniti moramo še telesnovzgojna in športna društva, ki sicer ne spadajo v okvir neposredne preventivne zdravstvene službe državnih organov. Leta 1960 je ptujski občinski ljudski odbor dal tem društvom 1.900.000 din dotacije, nekaj manj leta 1961 in prejšnja leta. Ker ni o njihovem delu napisan poseben članek, jih omenjamo na tem mestu, saj igrajo v prizadevanju za krepitev ljudskega zdravja pomembno vlogo, posebno krepe telesno moč, vplivajo na telesni razvoj in zdravje mladine.

V ptujski občini deluje dvanajst telesnovzgojnih in športnih društev: športno društvo »Drava« Ptuj, z nogometnim klubom, z rokometno, kegljaško, atletsko in judo sekcijo, dalje športno društvo »Aluminij« Kidričevo, občinski strelski odbor s strelskimi družinami po krajih in podjetjih, športni aktiv gimnazije in učiteljišča v Ptuj, občinska zveza TVD Partizan v Ptuj, z društvom v Ptuj, Majšperku, Vidmu, Dornavi, Markovcih, Gorišnici in Cirkulanah. V teh društvih je nad 2.200 aktivnih članov.

V nogometnem klubu Drava je 34 članov in 51 pionirjev, v rokometni sekciji pa 137 članov. Organiziranih je 73 kegljačev, 55 jih vadi v atletski sekciji, pri judu pa 30.

V športnem društvu »Aluminij« jih je včlanjenih 170, ki vadijo v raznih sekcijah, pri roketu, odbojki, tenisu in namiznem tenisu. Nogometna sekcija povezuje še vaše aktive v okolici: v Lovrencu, Cirkovcah, Kungoti, Prepolju, Zlatoličju in Hajdini.

Strelski odbor v Ptuj zajema v raznih krajih in podjetjih 867 članov in članic, od teh je 110 šoloobveznih. Aktivno dela 400 članov v 17 družinah s 3 sekcijami.

Športni aktiv gimnazije in učiteljišča, ustanovljen leta 1960, dela v okviru dijaške šolske skupnosti in ima 40 rokometašev, 17 nogometišev in 20 atletov, 25 košarkarjev in 9 namiznoteniških igralcev. Pridružilo se jim je še 16 aktivnih šahistov.

TVD Partizan Ptuj je imel 1961. leta 320 članov, pri Partizanu v Markovcih je bilo 140 članov, v Dornavi pa 118, v Cirkulanah pa tudi nad 100.

Športna in telovadna društva imajo v Ptuju letno telovadišče in igrišče v Ljudskem vrtu in na Ormoški cesti, pozimi pa telovadijo v šolskih telovadnicah. Na športnem prostoru ob Ormoški cesti so po osvoboditvi zgradili tribuno, okrepčevalnico, garderobo in dvostezno kegljišče.

SD »Aluminij« ima lep stadion v Kidričevem, pomožno nogometno igrišče z atletsko stezo, dvojno tenis igrišče, igrišče za odbojko in roket.

Občinski strelski odbor ima urejeno strelišče z lopo v Ptuju in brez lope v Kidričevem. Oddaljene družine imajo provizorna strelišča.

TVD Partizan Markovci ima letno telovadišče, ki še ni primerno urejeno. Telovadnica je v bivšem sokolskem domu v neprimerno pokleteni in butani stavbi.

Z gradnjo kulturnega doma v Ptuju bo rešeno vprašanje stalnih prostorov telesnovzgojnih in športnih društev v Ptuju. Morda jim bo dodeljen sedanji Titov dom, odkoder bi se odselil kino v kulturni dom in bi se v sedanji kino dvorani uredila primerna telovadnica.

Brez dvoma je, da sta skrb in prizadevanje oblasti za ljudsko zdravje dosegla že lepe uspehe, veliko dela pa je še pred nami, da bodo vsi prebivalci ptujske občine živeli v takih higienskih in zdravstvenih prilikah, ki so lastne sodobnemu razvoju medicinske tehnike, tehnike v proizvodnji in kulturnemu razvoju.

O KULTURI IN PROSVETI PO OSVOBODITVI

RAZVOJ ŠOLSTVA V PTUJSKI OBČINI

Franc Hribernik

Ko so odšle fašistične tolpe iz naših krajev, so pustile za seboj veliko razdejanje. Za njimi so ostale požgane šole v Selih, Narapljah, Stopercah in Ptujju. Mnogo knjig so zlikovci požgali, mnogo pa se jih je porazgubilo neznano kam. Nastalo je splošno pomanjkanje zvezkov, peres, črnila, silna potreba po beletrističnih knjigah. Izmed vseh težav pa je bila morda najhujša zmeda, ki jo je nemški fašistični okupator naredil v glavah šolskih otrok, ki po njihovem odhodu niso znali ne brati, ne pisati in ne prav govoriti. Med mladimi Slovenci je takrat pri nas vladala strašna nepismenost. Prosvetni delavci, ki so se vračali z vojne, internacije ali izgnanstva, so morali krepko prijeti za delo. Manjkalo je vsega, najhujše pa je bilo premagovanje razrvanosti, ki so jo pustili Nemci za sabo. Ker so bili takrat učitelji edini izobraženci v svojem kraju, so morali opraviti še ogromno delo — duhovno preroditi kmečko prebivalstvo.

Naša ljudska oblast je že od vsega začetka podpirala šolstvo. Treba je bilo ustvariti materialne pogoje za nadaljnje delo naših učiteljev. Kar nam je pustil okupator, je bilo požgano ali pa že staro in potrebno obnove. V letih obnove smo zato popravili požgani šoli v Narapljah, Stopercah ter zbombardirano šolo v Ptujju. V Selah in Kidričevem pa smo začasno postavili barake, da bi otroci ne bili brez pouka. Danes stojita v obeh krajih že lepi, svetli in moderni šoli. Nove šole smo zgradili tudi v Ptujju, Kidričevem ter v Gruškovju. Z novogradnjami smo pridobili 17 učilnic, z nadzidavami pa 15. V Kidričevem bomo kmalu začeli dozidavati drugi del zgradbe, ker šola po številu šolskih otrok in po pomenu neprestano raste. Že prvi del šolske stavbe je impozanten. Z dozidavo drugega dela pa se bo nova šola dostojno uvrstila v mogočni ritem življenja in dela našega aluminijskega giganta.

Mnoge šolske stavbe v naši občini so bile že ob osvoboditvi zastarele, premajhne ter so že deloma razpadale. Zato se je ljudska oblast pobrigala ter jih primerno uredila, tako da so zdaj kar lepe in svetle, pridobile pa so tudi nove učilnice, na primer v Cirkulanah, Cirkovcah, Markovcih, Vidmu pri Ptujju, na Bregu pri Ptujju in v srednji eko-

nomski šoli v Ptuj. Občina je dogradila tudi osnovno šolo v Grajeni. V bližnji bodočnosti pa namerava zgraditi novo šolo v Ptuj.

Da bi rešila pereče vprašanje učiteljskih stanovanj, je zgradila ptujška občina mnogo hiš in blokov, kjer so dobili učitelji stanovanja. Tako so zgradili hiše v Vidmu pri Ptuj in na Rodnem vrhu ter stanovanjske bloke v Leskovcu, Lovrencu na Dravskem polju, Majšperku, Juršincih, Vitomarcih, Trnovski vasi in Gorišnici, delno pa so pripravili stanovanjske hiše za učitelje v Markovcih, Podlehniku, Polenšaku in Vidmu pri Ptuj. Ljudska oblast v Ptuj je za rešitev materialnih problemov šolstva zares mnogo storila, morda razmeroma več kakor druge bogatejše občine. S tem pa še niso rešeni vsi pereči problemi. Treba bo še marsikaj izboljšati, zgraditi, obnoviti ter zlasti opremiti naše šole z učili. Ker dobre volje v Ptuj ne manjka, bomo tudi te probleme v doglednem času rešili.

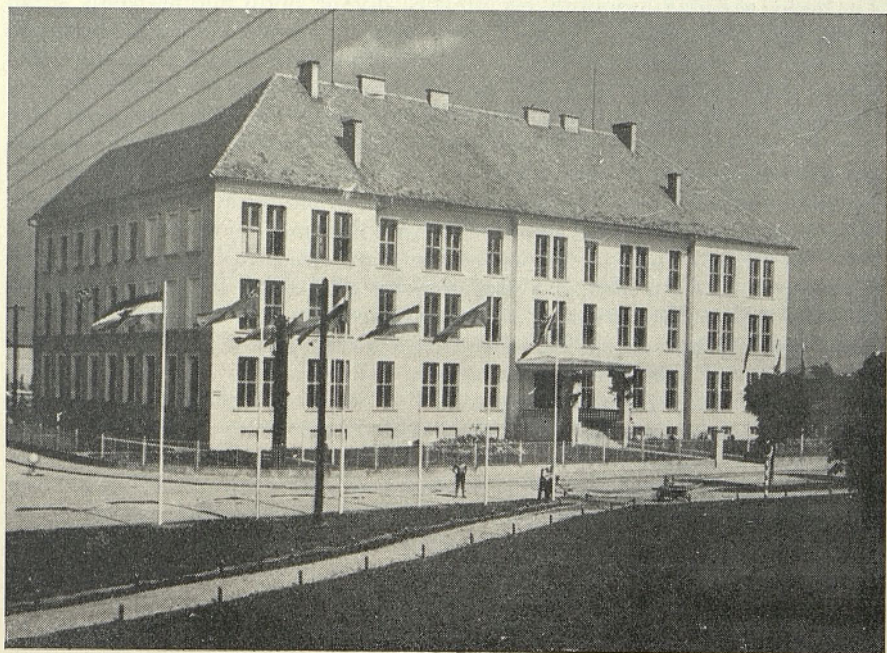
Ob osvoboditvi v ptujski občini ni bilo mnogo učiteljev. Nekateri so se vrnili iz raznih krajev, kamor jih je ob napadu fašistov leta 1941 zanesla vojna vihra. Mladi učiteljski kadri pa so le počasi prihajali. To so bili večinoma učitelji tečajniki, ki so si s pridnim šolanjem pridobili potrebno izobrazbo za opravljanje učiteljskega poklica. Ljudska oblast se je trudila, da bi bila ta izobrazba čim globlja in je organizirala za učitelje mnogo tečajev. Tako smo pridobili precej mladih učiteljev, ki še danes pridno in dobro vzgajajo našo mladino. Sedaj je v občini 314 učiteljev, strokovnih učiteljev in vzgojiteljev, 29 je predmetnih učiteljev in 26 profesorjev. Manjka pa še precej učnega osebja: 72 učiteljev s srednjo strokovno izobrazbo in 52 z višjo in visoko strokovno izobrazbo.

Za dvig pouka na višji stopnji osnovne šole je ljudska oblast uvedla redni in izredni študij na višji pedagoški šoli v Ljubljani. Za poglobljanje strokovnega in pedagoškega znanja učiteljev so naše prosvetne oblasti uvedle več strokovnih tečajev za razne šolske predmete. Ti tečaji so bili deloma v Ptuj, deloma pa drugod.

Tako veliki napor za strokovni dvig naših učiteljev in za ureditev materialnih pogojev za njihovo življenje so imeli zelo dobre posledice za dvig znanja naše šolske mladine. Od leta do leta so se učni uspehi naših šol neprestano dvigali. Dasi se še niso pokazali takšni uspehi, kakršne si želimo, smo v letih po osvoboditvi opravili veliko delo za dvig našega šolstva.

V prvih povojnih letih smo imeli več oblik osnovnošolskega izobraževanja. Poleg nižjih gimnazij smo imeli še sedemletke ter navadne osnovne šole. Značilna za te različne oblike šolanja naših otrok je bila zelo različna višina znanja, ki so ga otroci prinesli iz teh šol. Otroci, ki so prihajali iz nižjih gimnazij, so prinašali s seboj mnogo več znanja zato so v višji gimnaziji boljše izdelovali kakor otroci iz drugih šol. Tudi v nižjih gimnazijah je izdelalo le majhno število dijakov. Tako smo prišli do nezdravega stanja, da tri četrtine naših dijakov ni dovršilo osnovne šole.

Da bi odpravili ta škodljiv pojav, se je začela po vsej državi, pa tudi pri nas, reforma osnovne šole, ki je v teku let — reforma šole še traja — dosegla dobre uspehe pri odpravljanju škodljivih ostankov nekdanjih šolskih sistemov. Za glavni cilj si je reforma šole postavila enotno šolanje za vse otroke. Tako smo iz mnogih različnih vrst nižjega šolstva ustvarili enotno osnovno šolo z enotnim učnim načrtom. Novi zakon o šolstvu in zakon o osnovni šoli je uveljavil mnoga napredna gledanja na šolo in vzgojo. Reforma osnovne šole omogoča vedno

Osnovna šola Toneta Žnidariča v Ptuj, zelo poškodovana pri bombnih napadih spomladi 1945 in obnovljena po osvoboditvi

večjemu številu učencev, da si pridobi osnovno izobrazbo, ki naj mu služi za nadaljnje pridobivanje znanja in izobrazbe, potrebno za opravljanje njegovega poklica. Z uvedbo novih oblik in metod pedagoškega dela smo dosegli večje znanje otrok kakor pa prej. Z uvedbo modernih avdiovizualnih sredstev bomo znanje še povečali. S tem, da smo omogočili učencem, ki so zaradi nesrečnih slučajev dobili ob koncu šolskega leta nezadostno oceno, napredovati v višji razred, smo rešili približno polovico naših učencev, ki bi sicer morali ponavljati razred. Poročila naših šol namreč kažejo, da se je polovica učencev z nezadostnimi ocenami drugo leto popravila.

S poenotenjem osnovne šole smo uvedli v šole enoten učni načrt, za čigar izvedbo sedaj bijejo boj učitelji v osnovni šoli. Pred nami je težka naloga, kako izenačiti kvaliteto raven različnih osnovnih šol

v občini. Da bi to dosegli, bo treba premostiti prepad med gospodarsko razvitejšimi in manj razvitimi kraji, ker imajo učitelji v gospodarsko manj razvitih krajih težje delo, da bi predelali učno snov po učnem načrtu, enotnem za vso Slovenijo. Da bi dosegli ta cilj, je treba med drugim nastavlјati absolvente višje pedagoške šole oziroma pedagoške akademije tudi v šolah, ki leže izven Ptuja. Zato organizira svet za šolstvo sedaj centralizacijo osnovnih šol. Manjše šole bomo pridružili bližnjim večjim šolam, ki bodo za ves njihov okoliš centralne šole. Tu bodo urejene popolne osemletke, dočim bodo na manjših šolah le razredi nižje stopnje. Tako bomo dosegli skupno delo vseh združenih šol, kar bo poenotilo gledanje na skupne pedagoške in vzgojne probleme, zagotovilo pa bo tudi vsem učencem skupen in kvaliteten pouk predmetnih skupin v višjih razredih, saj bodo otroci višjih razredov in nižje organiziranih šol obiskovali pouk v centralni šoli. Razen tega pa bo tako združena centralna šola prevzela tudi vse finančno poslovanje svojega šolskega okoliša, kar bo vodje manjših šol razbremenilo, da se bodo lažje posvetili pedagoškemu delu na svoji šoli.

Nadaljnjo stopnjo šolske reforme predstavlja reforma srednjih in strokovnih šol v Ptuj, zlasti ptujske gimnazije in učiteljsišča. Vse srednje šole v Ptuj razen gimnazije smo ustanovili po osvoboditvi. Nižjo kmetijsko šolo na Turnišču smo dobili leta 1955, sedaj je preimenovana v Poljedelsko-živinorejsko šolo, v kateri traja pouk 2 leti. Prvi letnik učiteljsišča smo ustanovili v šolskem letu 1959/1960, v letošnjem šolskem letu so že trije letniki. Ekonomsko srednjo šolo smo ustanovili v šolskem letu 1960/1961, letos so tudi že trije letniki. Leta 1960 je bila ustanovljena dveletna administrativna šola v Ptuj. V občini Ptuj imamo sedaj 29 osnovnih šol, omenjene srednje šole, 2 vajenski šoli za razne stroke in za lesno stroko, tri vrtce, dijaški dom, dom vajencev v Ptuj in dom učencev poljedelsko-živinorejske šole v Turnišču. V ormoški občini deluje 10 osnovnih šol in 2 vrtca. Na vseh šolah v ptujski občini je letos 11.531 učencev, dijakov in gojencev v 368 oddelkih.

Reforma je šele v začetku. Predvsem gre za reformo gimnazijskega študija. Gimnazija je bila doslej pripravljalnica za univerzitetni študij. Iz daljne preteklosti je prinesla sloves izbirne šole, kamor je bil otrokom preprostih delovnih ljudi dostop težaven. Če se je pa tak preprost in reven učenec le odločil za težko in dolgotrajno pot dijaka v gimnaziji, se je pa ves čas študija v gimnaziji in na univerzi boril s pomanjkanjem, odrekam in revščino, ki je premnogemu madarjenemu učencu preprečila nadaljnji študij.

Danes gimnazija ni več samo predhodnica za fakulteto. Ima značaj srednje šole, odpadli so štirje nižji razredi, ki jih je zamenjala višja osnovna šola, od koder prihajajo dijaki na gimnazijo. Poleg priprave dijakov za visokošolski študij bo imela gimnazija tudi nalogo izobraževanja za produkcijo z uvedbo nekaterih novih predmetov za izvrševanje dela v določenih poklicih.

Zelo važno je, da je naša družba omogočila državljanom, ki iz katerega koli razloga niso mogli dovršiti študija, dokončati študij kot

izrednim slušateljem. Takega študija se je lotilo mnogo naših mladih državljanov za dopolnitev osnovnošolske, ekonomske pa tudi višje učiteljske izobrazbe na višji pedagoški šoli.

Šole se s svojim strokovnim kadrom trudijo, da bi v redu izvrševale svoje naloge. Že dolgo časa naša podjetja samostojno gospodarijo — so samostojna pri svojih delovnih načrtih in tudi v delitvi dohodkov. Samoupravljanje je del procesa decentralizacije in demokratizacije v našem družbenem redu.

Z gospodarskim in družbenim razvojem se je povečala materialna osnova organov družbenega upravljanja, ki tudi v šolah prehaja vedno bolj v samoupravljanje. Razvoj našega družbenoekonomskega sistema je zelo hiter. To pospešuje krepitev materialnega in družbenega položaja delovnih kolektivov in posameznikov, ki imajo vedno več pravic pri odločanju v upravljanju. Novi časi zahtevajo nove načine nagrajevanja. Nič več mezdnih in najemniških odnosov, ampak delitev dohodka po delu, po prizadevanju, kar postaja objektivna osnova gospodarskega razvoja in socialističnih družbenih odnosov. Sedaj se bo vsak posameznik trudil, da bo pri delu dosegel čim večje uspehe in s tem tudi večje dohodke. Tako razdeljevanje dohodka je tudi pravičnejše od starega, ki je priznavalo napredovanje le po službenih letih. Naša šola postaja samostojna družbena institucija z lastno materialno osnovo. Osvobaja se odvisnosti od državne administracije. Tako se od komune ne oddaljuje, ampak se v njo vrašča in postaja važen, aktiven družbeni činitelj v nadaljnjem razvoju komune.

Samoupravljanje v prosveti obstaja iz treh bistvenih elementov: odklanjanja mešanja državne uprave v šolo, pomoč šoli, da bo mogla svojo nalogo vsklajevati s potrebami gospodarstva in družbe ter zasnovati vzgojo in izobraževanje v duhu samoupravljanja.

V zvezi s samoupravljanjem v šoli bo odslej naloga šole, da bo še dalje razvijala samoupravljanje delovnega kolektiva in zlasti medsebojne odnose v kolektivu ter še večala moralno, idejno-politično ter ekonomsko odgovornost kolektiva in posameznikov.

V organe samoupravljanja je treba vključiti tudi ljudi izven šole, da bi družba preko njih mogla vplivati na šolsko delo. Postaviti je treba teritorialne organe družbenega upravljanja glede na nove odnose v prosveti, to je svete za prosveto in upravne odbore šolskih skladov.

Omeniti moramo še skrb ljudske oblasti za glasbeno izobrazbo in vzgojo.

V Ptuj in Ormož sta nižji glasbeni šoli. Šola v Ptuj je delovala že v stari Jugoslaviji, z imenom »Glasbena matica«. Priredila je več vokalnih ter instrumentalnih koncertov. Število glasbenih pedagogov se je po vojni zelo dvignilo, saj so bili pred vojno na šoli le največ trije profesorji oziroma učitelji, sedaj pa je pet rednih in sedem honorarnih.

Koncertiranje je po vojni prevzelo KUD Jože Lacko, glasbena šola pa prireja s svojimi učenci orkestralne in vokalne koncerte ob raznih svečanostih, pa tudi na proslavah skupaj s Ptujsko »Svobodo«.

Družbeni pomen glasbene vzgoje je velik, saj je šola vzgojila lepo število mladih glasbenikov. Še večje pa je število učencev, ki so nižjo glasbeno šolo dokončali pa so potem odšli drugam ter ostali ljubitelji lepe glasbe.

V šoli poučujejo sedaj klavir, violino, violo, violončelo in kontrabas, trobila ter glasbeno teorijo. V šoli delujejo otroški in mladinski pevski zbor ter godalni orkester. Reforma šole pa trka tudi na vrata glasbene šole, ki je že deloma preusmerila pouk od samo klasičnega glasbenega pouka (klavir in godala) k učenju pihal in trobil. Z množičnim učenjem pihal in trobil bomo koristili zlasti ptujski godbi, ki že dalj časa pogreša v svojih vrstah mlade godbenike. Razen navedenih instrumentov pa bi reformirana glasbena šola morala odpreti vrata tudi pouku ljudskih instrumentov. Tako bi pod dobrim strokovnim in idejnim vodstvom lahko preprečila širjenje slabe glasbe. Kot nadomestilo za njo pa bi razvijala moderno plesno in ljudsko glasbo.

Velik doprinos k dvigu glasbene kulture v Ptuj daje glasbena šola s prirejanjem rednih koncertov, ki jih organizira skupaj s koncertno poslovalnico v Ljubljani trikrat v šolskem letu. Razen tega pa organizira samostojno še nekatere priložnostne koncerte. Vsi ti koncerti imajo v Ptuj stalno občinstvo. Ob koncu šolskega leta prireja šola glasbene nastope svojih učencev. Orkester učencev glasbene šole nastopa kot gost na prireditvah in proslavah Svobode. Tako povezuje glasbena šola svojo pedagoško funkcijo z glasbeno-kulturno dejavnostjo v kulturnem življenju v Ptuj.

Glasbena šola v Ormožu je organizirala v manjši meri vse oddelke podobno kakor v Ptuj. Tudi za njo bo potrebno, da bo uredila pouk ljudskih instrumentov in se tako bolj prilagodila ljudstvu in njegovim potrebam po glasbenem udejstvovanju.

Naša prosveta in njene ustanove so doživele v zadnjih letih ogromen razvoj v kvaliteti dela kakor tudi v smislu vživljanja v obkrožajočo jo družbo. Približala se je izrednemu tempu naših družbenih ustanov in sedaj tudi sama hiti novim nalogam naproti. Z napredno miselnostjo njenih članov, prosvetnih delavcev, z izboljšanim delom strokovnih in višjih šol za izobraževanje prosvetnih delavcev, kakor tudi z novim načinom nagrajevanja po delu, se bodo tudi šole v ptujskem okolišu vključile v splošni družbeni sistem dela in tako pripomogle k nadaljnjemu razvoju socializma pri nas.

DELAJSKA UNIVERZA V PTUJU

Meta Feldin

Šolam sorodno nalogo opravlja delavska univerza, namenjena odraslim, ki jo je ustanovil ObLO v Ptuj leta 1959, da bi nudila širokim množicam ideološko-politično ter družbeno-ekonomsko vzgojo, razvijala razne oblike dopolnilnega izobraževanja odraslih za pridobivanje delovnih kvalifikacij in jim posredovala nekaj splošne izobrazbe s področja tehnike in drugih znanosti ter kulture.

Ustanovitev delavske univerze so zlasti podprli sindikati ter občinski sindikalni svet. Prvi predsednik upravnega odbora je bil Andrej Mršek, takrat sekretar ptujskega občinskega odbora SZDL, prvi upravnik pa strokovni učitelj Drago Zupančič.

Takoj po ustanovitvi je DU pripravljala tla trem delovnim smerem: ideološko-politični, družbeno-ekonomski ter splošno-izobraževalni. Vodje teh področij so bili honorarni sodelavci zavoda. Predavatelji so bili prosvetni delavci in strokovnjaki iz drugih področij. Januarja 1960 je pričela DU s predavanji v dvanajstih izobraževalnih centrih v občini. V prvem izobraževalnem obdobju je 46 predavanj obiskalo 3740 poslušalcev, na enem jih je bilo povprečno 81.

Mnogo težah je imela DU s prevozom predavateljev na predavanja. Kljub začetnim težavam: pomanjkanje stalnega predavateljskega kadra, prostorov ter tehničnih pripomočkov, je zavod že v prvem letu svojega obstoja dokazal, da je potreben in da je opravil že veliko koristnega v prid prosveti. Poleg predavanj v izobraževalnih centrih je DU priredila tudi seminarje za na novo sprejete člane Zveze komunistov v Ptuj, Kidričevem, Majšperku; ustanovila je sindikalno politično šolo za aktiviste sindikalnih organizacij; dva oddelka sta delala s 47 slušatelji pri ekonomski srednji šoli, eden oddelek srednje tehniške šole s 57 slušatelji, drugi pa s 24 slušatelji.

Septembra 1960 je dobila DU profesionalnega upravnika — Meto Feldin, do tedaj šolsko upraviteljico v Dornavi. Upravnik večerne politične šole Viktor Krajnc pa je postal stalen uslužbenec DU. Za potrebe zavoda so ustanovili tehnični servis z vodjem Jožetom Vrbnjakom, zaposlenim v tovarni avtoopreme v Ptuj. Po imenovanju stalnih uslužbencev DU se je zelo razmahnilo njeno delo. Število izobraževalnih centrov SZDL se je dvignilo na 24, kjer so izobraževalno delo usmerili skladno z zahtevami okolja. Šest oddelkov je bilo namenjeno pridobivanju splošne izobrazbe, obstajali pa so tudi trije oddelki ekonomske srednje šole, dva oddelka večerne politične šole, dva oddelka sindikalne politične šole, en oddelek mladinske politične šole in dva pripravljalna oddelka za kvalifikacijo delavcev. Skupaj je v ta namen steklo 17 tečajev in seminarjev; 10 ciklusov predavanj s 45 predavanji. Javnih predavanj je bilo 363 s 37283 poslušalci. Na enem predavanju je bilo povprečno 100 obiskovalcev. DU je najela kinoprojektor in z njim imela v oddaljenih haloških in slovenjgoriških vaseh 52 predavanj.

Za svoje predavatelje, ki jih je bilo tedaj 40, je DU priredila seminar, da bi dvignila kvaliteto izobraževalnega dela.

Ko je potekla prvemu upravnemu odboru 10. 11. 1960 mandatna doba, je občinski ljudski odbor v Ptuj imenoval novega s 17 člani, ki je izdelal pravila, pravilnik o delitvi dohodka in osebnega dohodka. Najpomembnejše so seje odbora pred sprejemanjem programa za novo delovno leto. Njegovo delo in delo DU spremlja z velikim razumevanjem občinski ljudski odbor, občinski komite ZK in občinski sindikalni svet. Materialno se je zavod kar lepo okrepil, čeprav bi potreboval

še marsikaj za svoje delo. Ima svoj ozkotračni kinoprojektor, epidiaskop, magnetofon, dva avtomatična diaprojektorja, magnetno tablo. Svoj knjižni fond izpopolnjuje s strokovno literaturo. Sama DU pa razmnožuje teze predavateljev za razne oblike šol in seminarjev.

V izobraževalnih centrih so bolj za intenzivnejše oblike izobraževanja v šolah, tečajih, seminarjih in s ciklusi predavanj, kakor pa za posamična predavanja. Zlasti mnogo zanimanja je bilo za šole za starše in za šole za življenje ter za cikle zdravstvenih predavanj.

V zadnjem izobraževalnem obdobju je bilo 208 predavanj z 18.203 poslušalci, povprečno 87 na enem predavanju. V šestih izobraževalnih središčih Haloz in Slovenskih goric je bilo 183 filmskih predavanj z 18.067 gledalci, od teh je bilo 12.030 mladine.

Večerna politična šola DU je stalna, svoje oddelke ima v Ptuj, Kidričevem in Majšperku. S sodobnimi učnimi metodami je dosegla lepe uspehe. Tudi sindikalna politična šola v Ptuj in Majšperku imata lepe uspehe. Sami obiskovalci teh šol in raznih seminarjev se pohvalno izražajo o predavanjih, ki so jim veliko nudila.

Strokovno izobraževanje v okviru DU še nima jasne perspektive, zato na tem področju še ni zaživelo.

Delavski univerzi se postavljajo vedno večje zahteve in želje, ki jih bo lahko tem bolje izpolnjevala, čim več bo našla razumevanja in možnosti za rešitev svojih kadrovskih in materialnih potreb.

DELAVSKA UNIVERZA V ORMOŽU

Edvard Pajek

Delavska univerza občine Ormož je bila ustanovljena v letu 1959. Že v prvem obdobju svojega dela, v sezoni 1959/60 je imela 34 predavanj, ki jih je poslušalo nad 3000 obiskovalcev. Leta 1960 je delala tudi kino sekcija DU s svojim potujočim kinom. Filme smo predvajali ob sobotah in nedeljah v krajih, kjer ni kinematografov, predvsem na Kogu, v Podgorcih in Veliki Nedelji. Čeprav je bilo med prebivalstvom mnogo zanimanja za kino predstave, smo morali s potujočim kinom prenehati, ker nismo imeli na razpolago rednega prevoznega sredstva.

V sezoni 1960/61 smo priredili okoli 150 predavanj, ki jih je obiskovalo nad 10.000 poslušalcev. Že v letu 1959/60 in nato 1960/61 smo organizirali oddelke za odrasle pri osnovni šoli v Ormožu, da bi lahko tisti, ki niso imeli popolne osnovne šole, šolo dovršili. V obeh letih je osnovno šolo končalo 37 slušateljev. V šolskem letu 1960/61 smo priredili kvalifikacijski tečaj za šoferje s splošnimi predmeti in pričeli s šolo za starše, ki je posebno v izobraževalnem centru v Ivanj-kovcih zelo uspela. Za dvig kmetijskega znanja je služil cikel kmetijskih predavanj po kmetijskih zadrugah, ki so jih ponazarjali barvni filmi.

Doslej ima delavska univerza v Ormožu deset izobraževalnih centrov, na Humu, v Loperšicah, Ivanjkovcih, na Kogu, v Središču, v Miklavžu, Ormožu, na Runeču, v Tomažu in Veliki Nedelji. V letu 1961/62 smo v vsakem centru odprli nove izobraževalne enote, ki jih je sedaj na območju ormoške občine 37. Centri so se skladali s šolskimi okoliši in le na sedežih centrov so bila v prvem letu predavanja, sedaj pa ima DU predavanja tudi po drugih vaseh in zaselkih. V šolskem letu 1961/62 smo imeli 190 predavanj z 12.232 udeleženci, ki so se seznanjali z raznimi političnimi vprašanji, z znanostjo v poljudni obliki in so poglobljali svoje strokovno znanje.

V dveh šolah za starše je skupaj 22 predavanj poslušalo okoli 50 slušateljev.

Za delovne kolektive gospodarskih organizacij je DU pripravila 16 seminarjev, ki jih je obiskalo skupaj 4.800 poslušalcev. Na seminar voditeljev sindikalnih organizacij je hodilo 91 slušateljev, na seminar za šolske odbore pa 54 slušateljev. V jeseni 1961 smo odprli tri oddelke ESS (ekonomske srednje šole), dva v Ormožu in enega v Središču, kamor se je vpisalo v začetku 100 slušateljev. V dva jezikovna tečaja, za angleški in nemški jezik, se je skupaj vpisalo 25 slušateljev.

DU se je trudila, da bi pritegnila v izobraževanje odraslih čim več ljudi, da bi nudila, kolikor je možno nazorna in kvalitetna predavanja. Lahko rečemo, da je pionirsko delo DU v Ormožu rodilo že kar lepe sadove. Tudi DU v Ormožu se bori z mnogimi težavami, ki so materialnega in kadrovskega značaja. Z velikim razumevanjem skupnosti za njeno koristno delo, bo premagala še marsikatero težavo, dvigala kvaliteto svojega dela in seznanjala delovnega človeka s političnimi vprašanji, s sadovi znanosti in kulture ter poglobljala njegovo strokovno znanje, kar bo koristilo družbi in posameznikom.

KULTURNO-PROSVETNA DRUŠTVA

Karel Koren, Stane Stanič

Amatersko kulturno-prosvetno delo se je začelo razvijati v ptuj-skem okraju že takoj po osvoboditvi leta 1945 in v letu 1946 doseglo že lep razvoj. V večjih in tudi manjših krajih so ustanavljali kulturno-prosvetna društva, ki so si vsa zadala nalogo, prispevati čim več k splošnemu dvigu kulturne ravni delovnih ljudi. V teh društvih so delale izobraževalne skupine, dramske skupine, pevski zbori, lutkovni odseki, orkestralne skupine, godba na pihala, harmonikarji in drugi. V Ptujju je delal na primer močan pevski zbor KUD Jože Lacko, ki je s svojimi nastopi po raznih krajih naše države žel lepa priznanja. Godba na pihala v Ptujju se je precej izkazala, a je preživljala precej kriz zaradi godbenikov, ki so odhajali in zaradi strokovnega vodstva; podobno je bilo tudi z orkestrom v Ptujju.

Gledališče je po vojni tudi zaživelo, v mestu in na deželi. in gledališke predstave so bile lepo obiskane. Izbir iger in tudi kvaliteta

predstav sta bili po večini na zaželeni višini, vendar pa so primanjkovala dela s tematiko, primerno naši socialistični miselnosti.

Že v prvih povojnih letih je delalo v ptujskem okraju okoli 30 kulturno-prosvetnih društev. Ustanavljali pa so tudi knjižnice, kjer je primanjkovalo knjig, saj jih je okupator uničil, v kolikor jih ljudje tedaj niso poskrili.

Ko so se leta 1952 zopet ustanavljala na Slovenskem delavsko-prosvetna društva »Svoboda«, ki so v predaprilski Jugoslaviji odigrala ne le kulturno-prosvetno vlogo, temveč tudi revolucionarno-vzgojno, so to društvo ustanovili tudi v Ptuj. Kongres na Jesenicah je potrdil združitev prosvetnih društev in Svobod. Od tega časa se iz leta v leto izboljšuje delo naših društev na vseh poljih. Ptujška »Svoboda« je ustanovila devet sekcij: mešani pevski zbor s 120 člani je vodil profesor Jože Gregorc, dramsko sekcijo Ivo Kostanjšek, godbo na pihala kapelnik Jakob Stucel, lutkarsko sekcijo Mara Prosnikova, Ferdo Fras harmonikarsko šolo, tamburaški orkester sprva Franc Petek, pozneje pa Franc Hribernik, plesno šolo pa plesni učitelj Simončič iz Maribora. Ptujška »Svoboda« je imela še esperantsko sekcijo, ki jo je vodil Josip Domanjko, in izobraževalno, ki jo je vodil Ivo Kranjčič. Kmalu po osvoboditvi je štela ptujška »Svoboda« okoli 2000 članov. Že po svojem sestavu so bile sekcije raznolike in so nudile odraslim in mladini mnogo prijetnih ur. Zelo lepe uspehe je dosegel pevski zbor, godba, dramska sekcija, pa tudi druge sekcije, ki so kljub pomanjkanju strokovnega kadra pripravile prav lepe nastope v Ptuj in drugod. Salonski orkester je najprej vodil Jože Rojic. Sodeloval je pri raznih proslavah in gledaliških predstavah. Zelo je uspel pri Golldonijevem »Lažniku«, ki so ga igrali 18-krat. L. 1955 je vodstvo orkestra prevzel Drago Hasl; čez dve leti je prenehal delovati, ker so se nekateri člani odselili.

Naše knjižnice so nakupovale nove knjige in izboljševale svojo opremo s sredstvi, ki jim jih je dajala družba.

Občina v Ptuj je dala »Svobodi« v uporabo nekdanji »Narodni dom« v Ptuj, ga primerno preuredila in nabavila zanj tudi opremo, v Prešernovi ulici pa so pripravili godbenikom velik prostor v nekdanji evangelijski cerkvi, kjer še danes vadijo. Ta prostor so preuredili tudi za lutkovne predstave, ki jih je nekaj let vodil Jože Milkovič.

Do ukinitve okraja leta 1958, je delovalo v Ptuj polpoklicno gledališče. Sprva je imelo le nekaj poklicnih igralcev, v zadnjih letih pa je bila večina, okoli 10 do 12, poklicnih, in le nekaj amaterjev, v kolikor so jih pač pri raznih predstavah še potrebovali. Poklicno gledališče je zelo lepe uspehe in pridno gostovalo po večjih krajih ptujskega okraja. Med režiserji so tu dalj časa režirali Cegnar, Košak, Malec in Frölich.

V času poklicnega gledališča v Ptuj je dramska sekcija »Svobode« delala precej ovirano, ker si je morala gledališko dvorano izposojevati. Vendar je bila vseeno zelo aktivna in je nastopala z lepimi uspehi na okrajnih in celo republiških revijah. Intenzivno delo ptuj-

ske »Svobode« je v letu 1955/56 začelo upadati. Tudi kvaliteten pevski zbor se je razšel. Godba na pihala se je iz podobne krize izvlekla s pomočjo občinskega ljudskega odbora. Vzroki za krizo so bili različni, med drugim tudi pomanjkanje vodilnega kadra, zaposlenega drugod, in nerazumevanje za razna vprašanja, ki bi jih morala »Svoboda« rešiti sporazumno s skupnostjo. Med vodilnim kadrom pogrešamo prosvetne delavce, ki bi »Svobodi« lahko veliko pomenili pri njenem uspešnem delu.

Danes ima ptujska »Svoboda« godbo na pihala, kateri moramo predvsem zagotoviti nove mlade godbenike. Zato smo poskrbeli, da so na ptujski glasbeni šoli nastavili strokovnjake za pihala, ki tam sedaj redno poučujejo naraščaj za bodoče godbenike.

Za intenzivnejše delo dramske sekcije bi bilo potrebno najti še sposobne igralce in režiserje, da bi zamašili kulturno vrzel, ki je nastala po ukinitvi polpoklicnega gledališča v Ptuj.

Nov način dela zahteva tudi bolj pestro ter nepretrgano kulturno-prosvetno delo. Posebej moramo tu omeniti klubsko življenje, ki naj bi nudilo delovnemu človeku primerno razvedrilo in možnost za strokovna razglabljanja. Vodje klubov bodo morali biti seveda razgledani. K snovanju klubov nameravamo pristopiti naslednje leto.

Lutkovna sekcija, ki je pripravila prav lepe igrice v zabavo najmlajšim, prireja predstave le občasno in bi morala nuditi otrokom pogostejše predstave, v sezoni po štiri do šest. Potrebno bo pač misliti na poživitev lutkarskega dela pri »Svobodi«.

V harmonikarsko šolo ptujske Svobode hodi okoli 60 učencev, ki so dosegli lepe uspehe. Primanjkujejo pa zanje prostori.

Največje zanimanje je vedno za plesno šolo, ki prireja ob nedeljah mladinske plesne. Nekaj plesnih učiteljev, ki poučujejo v Ptuj, smo dali sami izšolati; na deželi pa teh učiteljev nimajo, čeprav se tudi podeželska mladina želi poučiti v plesanju. Plesne tečaje spremljajo vedno predavanja o lepem vedenju.

Esperantska sekcija opravlja svojo nalogo dobro in ima na leto več tečajev; skupaj je včlanjenih v ptujskem okolišu 40 esperantistov.

Izven »Svobode« deluje pevsko društvo »Obrtnik« v Ptuj, ki pod večjim vodstvom profesorja Jožeta Gregorca lepo napreduje. To je moški pevski zbor s 36 pevci.

Svoboda v Ptuj bo morala misliti na obnovo svojega pevskega zbora, ustanoviti klube in najti nova pota za dvig prosvetnega dela.

Ne le v Ptuj, ampak tudi na podeželju ptujske občine je kulturno-prosvetno življenje precej razvito in razgibano. Saj delujejo na območju občine tri delavsko-prosvetna društva »Svoboda«, in to v Ptuj, Kidričevem in Majšperku, ter 26 prosvetnih društev. Prosvetna društva so v Bukovcih, Cirkovcih, Cirkulanah, Desterniku, Dornavi, Gorišnici, Grajeni, Hajdini, Juršincih, Leskovcu, Lovrencu, Markovcih, Moškanjcih, Muretincih, Naraplju, Podlehniku, Polenšaku, Ptujski gori, Rogoznici, Stopercah, Trnovski vasi, Vidmu, Vitomarcih,

Zavrču, Žetalah in obrtno-trgovsko prosvetno društvo v Ptuj. Vsa dejavnost pa se odraža v ca. 70 sekcijah s 5225 člani. V preteklem poslovnem obdobju je bilo ca. 125 prireditvev in 82 gostovanj, ki jih je obiskalo brez proslav in raznih akademij ter občinskih revij preko 43.000 gledalcev.

Med vsemi dejavnostmi je najbolj razvita dramska. Skoraj ni društva, ki ne bi imelo dramske skupine. Mnoge dramske sekcije so dosegle v svojem delu prav lepe uspehe. Tako je dramska sekcija pri prosvetnem društvu »Ruda Sever« v Gorišnici pred leti osvojila prvo mesto med kmečkimi skupinami v republiki. Danes bi bila po vsej verjetnosti ta dejavnost še mnogo bolj razvita, če bi naša društva razpolagala s primernejšimi prostori, dvoranami, odri in odrsko opremo. Je to sicer že malo zastarela oblika ljudsko-prosvetnega izobraževanja, je pa po drugi strani za kmečkega človeka najprimernejša, ker ga direktno izobražuje in oblikuje. Naše podeželsko prebivalstvo postaja iz dneva v dan bolj zahtevno in obiskuje le take predstave, ki so v igralskem pogledu, tehnični opremi in glede na vsebino take, da jim lahko nudijo kulturni užitek in primerno razvedrilo.

Med folklornimi skupinami sta skupini iz Cirkovec in Markovec želi pri mnogih nastopih veliko priznanje. Običaje je pred leti snemalo filmsko podjetje Triglav iz Ljubljane. Kurentska skupina iz Markovec je tudi večkrat nastopila na prireditvah v Ljubljani, Mariboru in Celju, nastopala pa je tudi na kongresu folkloristov v Opatiji in Varaždinu. Obe skupini v zadnjih letih stalno sodelujeta na pustnih prireditvah v Ptuj.

V prejšnjih letih je bila na območju ptujske občine precej razgibana pevska dejavnost. V zadnjih letih pa je precej zborov prenehalo z delom in to ne zaradi premajhnega zanimanja ljudi za to vrsto dejavnosti, ampak zaradi pomanjkanja zborovodij na podeželju. Občinski svet Svobod in prosvetnih društev v Ptuj, zlasti pa še komisija za glasbo s predsednikom Dragom Haslom, je posvetila širjenju te dejavnosti vso skrb. Rezultati teh prizadevanj so se pokazali že na letošnji občinski reviji v Ptuj, kjer je nastopilo šest zborov v različnem sestavu. Na reviji sta nastopila tudi na novo ustanovljena pevska zbora iz Cirkovec in Grajene, ki sta v kratkem času svojega obstoja na sami reviji navdušila občinstvo.

Prav lepe uspehe in napredek so pokazali na letošnji občinski reviji pionirski in mladinski pevski zbori. Teh je v občini že ca. 40. Mnogo teh zborov je vključenih kot sekcija pri prosvetnih društvih, imajo redne tedenske pevske vaje, zborovodje pa se usposabljaajo na raznih seminarjih in tečajih, ki jih prireja občinski in okrajni svet Svobod in prosvetnih društev, kakor tudi zavod za prosvetno pedagoško službo v Ptuj.

Za vso to široko ljudsko prosvetno dejavnost, ki jo ljudje opravljajo z veliko požrtvovalnostjo, ko žrtvujejo precej prostega časa, kaže občinski ljudski odbor v Ptuj, kakor tudi svet za kulturo veliko razumevanje.

Prebivalci vinorodne pokrajine sedanje ormoške občine se prav radi izživljajo na kulturno-prosvetnem polju.

Viničarji, bajtarji in kmetje, odvisni v preteklosti od svojih zemljiških gospodov križniškega reda iz Velike Nedelje, in ormoških graščakov, so se tedaj kulturno udejstvovali v ljudskih običajih in so ohranili bogato dediščino ljudskih pesmi in domačih obrednih prireditvev ob poroki, smrti, pustu, kolinah. Ljudje so tod dobrodušni, veseli in družabni.

V stari Jugoslaviji se je kulturno življenje na podeželju razvijalo v okrilju treh političnih smeri: katoliški, liberalni in socialistični. V Središču, Ormožu in Ivanjkovcih so bile sokolske postojanke. Pod vplivom Komunistične partije so delovala društva kmečkih fantov in deklet v Središču, pri Bolfenku, na Humu. Največ je bilo katoliških prosvetnih društev. Vsa ta raznolika društva so delovala na kulturno-prosvetnem polju, imela svoje knjižnice in dramske skupine, ponekod pa tudi pevske zборе. Društvo kmečkih fantov in deklet je vabilo v svoj krog vso kmečko mladino, ne glede na politično pripadnost, medtem pa so druga društva razdvajala ljudstvo v dva tabora in se tako odmikala visokemu cilju, posredovati ljudstvu pravo kulturo.

Kakor nekoč, tako tudi danes poživljajo slikovitost vinorodne pokrajine ormoške občine gozdovi, sadovnjaki, travniki in polja. Vendar je ta pokrajina preživela marsikatero spremembo. Zrasle so nove stavbe, stare so na mnogih krajih preuredili v prijetnejše, sodobnejše domove, obnovili so velike površine dosluženih starih vinogradov, ki jih ne obdelujejo več izkoriščani viničarji, ampak strokovno usposobljeni proizvajalci in samoupravljalci. Z razvojem, ki ga je doživelo vinogradništvo, kmetijstvo in družbeno-politično življenje v novi socialistični domovini, se je razvil tudi človek, kar se kaže tudi v kulturno-prosvetnem življenju. V treh smereh se je po osvoboditvi razvijala kulturno-prosvetna dejavnost: v dramsko, glasbeno in estetsko-zabavno.

Do danes se je razvilo v ormoški občini devet kulturno-prosvetnih društev: Svoboda v Ormožu in v Ivanjkovcih in PD v Pogorcih, Veliki Nedelji, Tomažu, Miklavžu, Kogu, Središču in Humu. V sezoni 1960/61 so uprizorila 11 dramskih del, ki so jih večkrat igrali v domačem kraju in z njimi gostovali drugod. Skupaj je te prireditve obiskalo 5680 ljudi.

V sezoni 1961/62 so uprizorili 12 dramskih del, ki jih je obiskalo 5720 ljudi. Tudi občinska revija mladinskih del, na kateri so sodelovala društva iz Ormoža, Huma, Miklavža in Ivanjkovec, je doprinesla svoj delež k razvoju mladinskega odrskega življenja. PD Svoboda Ormož je organiziralo v zadnjih dveh letih redni gledališki obonma. Predstave so obiskovali tudi člani vaških dramskih skupin.

Tudi glasbo, ki je najbolj neposredni izraz ljudskega občutja, hotenja in razpoloženja, smo v teh letih utrdili in poglobili. Oživili

smo več mešanih zborov, ustanovili godbo na pihala v Ormožu, nižjo glasbeno šolo v Ormožu ter dva zabavna ansambla. Žal je delo pri glasbeni vzgoji ovirano, ker manjka predvsem glasbenih strokovnjakov in tudi materialnih sredstev. Kljub vsemu je našo občino častno zastopalo 110 pevcev ob 20-letnici vstaje v Ljubljani, nekaj pa na Pohorju, in 140 pevcev na občinski proslavi v Središču. Letos so se mešani zbori spet srečali v Ormožu ob priliki bratskega obiska iz Srbije.

Za pomladitev naših zborov je bilo nujno vključevati pionirske zbore v PD. Ti delujejo pri vseh šolah in vsako leto s pomočjo društva prijateljev mladine prirejajo svoje pevske revije, razne proslave in akademije. Skupaj premorejo okoli 600 pevcev.

V veliko zadovoljstvo vsega prebivalstva je okrajni svet Svobod v Mariboru v povezavi s Svobodo v Ormožu organiziral okrajno revijo godb na pihala, kjer je nastopilo 12 godb s pestrim sporedom. Med njimi je kot najmlajša sodelovala tudi ormoška godba, ki je dosegla pod strokovnim vodstvom tovariša Krajncana zelo lepe uspehe.

Poleg dramatike in glasbene vzgoje se je žal manj načrtno razvijalo estetsko zabavno življenje v naših društvi. Področje te dejavnosti se poraja že kot neodločljiva potreba v vsakem kraju, povsod tam, kjer ima delovni človek svoj prosti čas. Samih oblik te dejavnosti je mnogo, naša društva so že segla po nekaterih. Ob zimskih večerih so se vaščani zbirali ob televizorjih, pri šahu, plesnih vajah, na občasnih plesnih prireditvah, na izletih in v knjižnicah.

Knjižnice preživljajo v ormoški občini kritično dobo, ker le občinska knjižnica v Ormožu dobiva dotacijo od OLO, druge nimajo sredstev za nakup novih knjig, stare pa so ljudje že prebrali. Načrta o potujočih knjižnicah še niso izpolnili. Marsikateri ljubitelj dobre knjige ni zadovoljen, čeprav Prešernova knjiga vsako leto poskrbi za nove knjige in je bilo l. 1961 nanjo v ormoški občini naročeno 614 ljudi, na druge založbe pa nad 1000 ljudi, (Mohorjeva družba, Cankarjeva založba, DZS, Borec itd.).

Da bi društva lahko še v večji meri dosegla svoje vzgojno izobraževalne smotre, se morajo reševati kadrovska vprašanja. Obsežna raznovrstna dejavnost zahteva v vsakem kraju krog široko razgledanih strokovnih sodelavcev, ki jih moramo še pritegniti iz vseh vrst. Te je potrebno stalno izpopolnjevati s šolanjem v raznih tečajih in seminarjih.

Kolikor so dopuščala finančna sredstva, objektivne in subjektivne težave, smo tudi na tem področju krenili malo naprej. Občinski svet Svobod in prosvetnih društev je organiziral tečaj za šminkanje, lutkarje, odrski govor. Devet tovarišev in tovarišic je obiskovalo koprsketečaje, dvanajst pa okrajne seminarje za režijo, glasbo in kulturno-estetsko dejavnost.

Zaenkrat moramo gledati na kulturno-prosvetne uspehe ormoških PD in Svobod, čeprav niso zavirljivi, z vidika velike odgovornosti in požrtvovalnosti aktivnih in vodilnih članov za svoje delo, saj delajo v slabih pogojih, večkrat v nezakurjenih dvoranah, brez garderob, na slabo opremljenih in premajhnih odrih, brez primernih prostorov za

klubsko življenje; te prostore pač nadomeščajo šolske učilnice. Vse delo opravljajo prostovoljno, voditelji odsekov delajo brez nagrad. Skupina in posamezniki vlagajo ogromno truda v posamezne panoge kulturno-prosvetnega dela.

Ker je vzgoja naših kadrov, širokih ljudskih množic, proizvajalcev, zlasti pa mladine, naloga celotne družbe, se morajo zavzeti zanjo vsi družbeni činitelji v kraju in občini. Zato naj bo program dela naših društev temeljit vsebinski dogovor z vsemi društvi, organizacijami, delavskimi sveti in upravnimi odbori.

Izboljšanje življenjske ravni delovnih ljudi, ki temelji na čim večji produktivnosti vsakega posameznika, si ne smemo zamisliti brez določene politične in kulturno-prosvetne razgledanosti, brez dovoljne kulturne stopnje delovnih ljudi. Ta misel nas je vodila doslej pri kulturno-prosvetnem delu in nas bo vodila še dalje, da bomo vztrajali kljub težavam na tej poti, da bomo težave premagovali in svoje delo izpopolnjevali.

KRATEK ORIS RAZVOJA PTUJSKIH JAVNIH KNJIŽNIC V NOVI JUGOSLAVIJI

Milojka Alič

Po osvoboditvi je kulturno življenje v našem mestu zaživel v vsej bujnosti. Kakor na vseh področjih, smo si tudi na kulturnem prizadevali čimprej popraviti škodo, ki jo je povzročila dolgoletna okupacija. Med našimi prvimi delovnimi načrti je bila tudi ustanovitev Mestne knjižnice. Leta 1946 smo ob slovenskem kulturnem prazniku izvedli akcijo zbiranja knjig, ki je s svojim uspehom dokazala, da so slovenski ljudje v Ptuj in v bližnji okolici ohranili slovensko zavest. Čeprav si je okupator prizadeval do kraja uničiti slovensko tiskano besedo (v Ptuj so metali Nemci slovenske knjige v Dravo), je vendar nabira dala kar 725 slovenskih knjig, osnovno knjižno zalogo takoj nato ustanovljeni Mestni knjižnici in čitalnici. Ta je dobila svoje prostore v Narodnem domu, pozneje se je preselila v Bezjakovo ulico (kjer je današnja papirnica), nazadnje pa v Kremplovo ulico, kjer domuje še danes. Ob zadnji selitvi si je knjižnica uredila v izposojevalnici tudi čitalnico z 12 sedeži. V letu 1961 je dala uprava prostore ponovno preslikati, nabavila novo čitalniško pohištvo in estetsko preuredila knjižnico. Knjižnica je nakupovala knjižne novitete in antikvarične knjige in si pridobila tudi tujejezične (nemške) knjige iz zbirnega knjižnega centra, pozneje pa iz tukajšnje Študijske knjižnice. Knjižni fond obsega predvsem leposlovna dela, medtem ko so poučne, strokovne in politične knjige preskromno zastopane. V čitalnici je bralcem na voljo najvažnejše dnevno časopisje in številne revije. Knjižnica, kamor pridno zahajajo bralci, posoja knjige posameznikom kakor tudi mladini na delovnih akcijah, med drugim leta 1960 dijaški delovni brigadi v Lenartu v Slovenskih goricah in študentovski delovni brigadi v Ptuj.

Vedno večje število bralcev, zlasti mladine, je terjalo ustanovitev mladinskega oddelka. Ta načrt se je uresničil leta 1955. Osnovni knjižni fond novega oddelka so predstavljale mladinske knjige Mestne knjižnice in darila od drugod. Mladinski odderek je zlasti v prvih letih po ustanovitvi izdatno nabavljal nove knjige. Dotok mladih bralcev je stalno in skokovito naraščal, tako da je mladinska knjižnica izkazovala med vsemi ptujskimi knjižnicami največje število bralcev.

Prav posebno pomemben kulturni dogodek pa je bila v letu 1948 na novo ustanovljena Študijska knjižnica, ustanova, ki je predvojni Ptuj ni imel. Pobudo je dala Narodna in univerzitetna knjižnica v

Ljubljani ter republiška prosvetna oblast, finančno podporo pa takratni okrajni in mestni ljudski odbor. Knjižnica je dobila svoje prostore v muzejski zgradbi, kjer se mir, tišina in sploh celotno okolje lepo prilagajajo študijskemu značaju knjižnice. Leta 1953 si je knjižnica uredila majhno in prikupno čitalnico z 12 sedeži, ki pa je seveda v današnjih prilikah ob vedno večjem obisku bralcev že premajhna. Istočasno si je uredila tudi vhod z muzejske strani. Za adaptacijska dela je prispeval v prvi vrsti občinski ljudski odbor Ptuj, po svojih močeh pa so pomagale tudi sindikalne organizacije podjetij (Preskrba,

V ljudski knjižnici v Ptuj

Gradis Kidričevo, Vinarska zadruga, Tovarna perila, Gradbeno podjetje Drava in Opekarna).

Ob ustanovitvi je prevzela Študijska knjižnica knjižno zalogo Muzejskega društva, nekaj del profesorske knjižnice ptujske gimnazije in tujejezične, zlasti nemške knjige knjižnega zbirnega centra. Knjižnica si je stalno prizadevala pomnožiti skromni knjižni fond, zlasti z deli pisateljev našega področja. Z nakupi, darovi Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Študijske knjižnice v Celju, razformirane knjižnice bivšega prosvetnega ministrstva v Ljubljani in drugih ter z zameno s Šolskim muzejem LRS v Ljubljani in drugimi knjižnicami ji je to v precejšnji meri uspelo. V prvih letih po osvoboditvi je knjižnica nabavljala tudi inozemsko literaturo.

V 13 letih je knjižni fond narasel na 41.650 knjig, med katerimi so prav pomembne in redke. Dragocena je zbirka arheoloških in umet-

nostnogo godovinskih del. Kot posebno redkost hrani knjižnica dve inkunabuli: sv. pismo v latinskem jeziku iz leta 1475 (lep primerek beneškega tiska) in zbirko cerkvenih govorov iz leta 1497. Leta 1952 so uslužbenci Študijske knjižnice odkrili v knjižnici tukajšnjega minoritskega samostana Trubarjev Novi testament iz let 1557, 1560 in 1561, ki je najpopolnejši doslej znani primerek na svetu. Znamenite so knjige Sigismunda Herbersteina: njegove potne in službene beležke v rokopisu od leta 1506 do 1558, prva italijanska izdaja Moskovskih zapiskov (leta 1550), genealogija Herbersteinov (1557), Acta (1557), Acta (1548) ter pisateljev življenjepis z lastnimi portreti in portreti znamenitih osebnosti tedanje dobe (1560). Knjižnica hrani tudi znano Dalmatinovo Biblijo iz leta 1584, dela Valvazorja, Japlja, Linharta, Pohlina, Prešerna (originalna izdaja Krsta pri Savici iz leta 1836) in nekaj del naših vzhodnoslovenskih pisateljev Kremlja, Dajnka, Küzmiča, Vraza in drugih.

Knjižnica zbira, urejuje, hrani tisk (arhivalna naloga) in ga posreduje bralcem (študijska naloga). Večinoma izposoja strokovna in leposlovna dela v zvezi s poukom in individualnim izobraževanjem. Obisk v knjižnici narašča, med bralci so povečini dijaki, mnogi iščejo gradivo za seminarske in maturitetne naloge.

Razen izposojanja knjig opravlja knjižnica tudi širše knjižničarske naloge. Leta 1951 je priredila zelo uspelo razstavo »400 let slovenske knjige«, leta 1953 ob 60-letnici tukajšnjega muzejskega društva razstavo knjižnih redkosti, ob spominskih dneh slovenskih pesnikov in pisateljev spominske razstave in dve knjižni razstavi v Cirkulanah. Leta 1956 je pripravila skupaj z Mestno knjižnico tečaj za knjižničarje-volonterje.

S 1. januarjem 1959 sta se združili Mestna in Študijska knjižnica v eno ustanovo — Ljudsko in študijsko knjižnico Ptuj. Ta ima 3 oddelke, ki delujejo v svojih starih prostorih z ločenim knjižnim fondom, a pod skupno upravo, ki ima svoj sedež v Študijski knjižnici. Iz knjižničnih svetov obeh dotedanjih ustanov se je formiral knjižnični svet Ljudske in študijske knjižnice Ptuj, ki šteje 5 članov. V knjižnici je nameščenih 7 uslužbencev.

Ob finančni pomoči občinskega sveta Svobod in prosvetnih društev Ptuj je ustanova pripravila potujočo knjižnico, leta 1959 dve kolekciji za odrasle po 220 knjig, leta 1961 pa 4 kolekcije za mladino po 140 knjig. Potujoča knjižnica je obiskala naslednje kraje: Vito marce, Naraplje, Podlehnik, Leskovec, Stoperce in Cirkulane.

Ustanova nadzira minoritsko knjižnico, ki šteje 4.857 zvezkov, večinoma nabožne vsebine iz 17. in 18. stoletja. Knjige predstavljajo bibliotečno vrednost, zato je knjižnica zaščitena po zakonu o spomeniškem varstvu.

Naslednji diagram naj nazorno prikaže porast knjižnega fonda vseh treh knjižnic, število obiskov in število izposojenih knjig od leta 1946 dalje:

Stanje knjižnega fonda v posameznih letih

Leto	Študijska knjižnica	Ljudska knjižnica	Mladinska knjižnica	Skupaj
1946		725		725
1947		876		876
1948		973		973
1949	10.415	1.298		11.713
1950	32.723	2.432		35.155
1951	33.946	2.771		36.717
1952	35.573	2.956		38.529
1953	37.628	3.198		40.826
1954	38.036	3.555		41.591
1955	38.365	4.023	1.726	44.114
1956	38.890	4.727	2.127	45.744
1957	39.834	5.148	2.523	47.505
1958	40.294	5.488	2.800	48.582
1959	41.005	5.853	3.150	50.008
1960	41.063	5.946	3.304	50.313
1961	41.650	6.337	3.538	51.525

Obisk v posameznih letih

Leto	Študijska knjižnica	Ljudska knjižnica	Mladinska knjižnica	Skupaj
1946		1.683		1.683
1947		2.241		2.241
1948		2.678		2.678
1949	87	3.215		3.302
1950	269	3.945		4.214
1951	351	4.497		4.848
1952	714	4.354		5.068
1953	2.076	2.346		4.422
1954	1.921	4.132		6.053
1955	1.863	4.672	3.583	10.118
1956	1.890	5.938	6.281	14.109
1957	1.730	7.882	6.791	16.403
1958	2.187	7.875	7.251	17.313
1959	3.000	8.013	11.351	22.364
1960	2.738	7.895	13.020	23.617
1961	3.006	6.926	14.895	24.827

Opomba: v številu obiskov v študijski knjižnici so zajeti izposojevalci na dom pa tudi bralci v čitalnici.

Število izposojenih knjig v posameznih letih

Leto	Študijska knjižnica	Ljudska knjižnica	Mladinska knjižnica	Skupaj
1946		3.124		3.124
1947		4.547		4.547
1948		5.216		5.216
1949	317	6.030		6.347
1950	899	8.922		9.821
1951	1.253	8.597		9.850
1952	1.831	8.502		10.333
1953	5.340	6.827		12.167
1954	4.934	8.164		13.098
1955	4.020	8.638	8.379	21.037
1956	2.376	11.692	11.622	25.690
1957	2.435	15.101	11.381	28.917
1958	3.610	14.287	12.700	30.597
1959	3.832	15.038	21.504	40.374
1960	1.392	14.316	18.235	33.943
1961	2.219	14.191	21.716	38.126

V Ptujju delujejo še tri manjše javne knjižnice: knjižnica krajevnega odbora sindikata železničarjev Ptuj z 900 knjigami, knjižnica SZDL terena Breg s 500 knjigami in knjižnica LMS Vičava-Orešje s 400 knjigami.

Iz prej navedenih podatkov lahko ugotovimo napredek naše osrednje občinske knjižnice, vendar je njen razvoj, kakor kaže statistika zadnjih let, prepočasen in zaostaja za splošnim družbenim razvojem. V novih pogojih, ob pospešenem gospodarskem razvoju, ob šolski reformi in novem izobraževalnem sistemu je nujno potrebno, da si ljudje na vseh delovnih področjih širijo in poglobljajo svoje splošno in strokovno znanje. Zato bo potrebno knjižničarsko službo modernizirati in jo prilagoditi novim razmeram. Važno prelomnico v razvoju knjižnic predstavlja lanski občni zbor Društva bibliotekarjev LRS v Kopru in prav v tistem času sprejeti slovenski zakon o knjižnicah. Zakon določno odreja družbeni pomen knjižničarske službe, potrebe družbe do knjižnic in potrebe knjižnic do komun, ustanov, gospodarskih in političnih organizacij in uvaža samostojno finansiranje knjižničarske dejavnosti ter pogodbeni odnos med ustanoviteljem in ustanovo.

V zvezi z navedenim čaka našo osrednjo občinsko knjižnico še veliko nalog. Zagotoviti si bo morala finančna sredstva, da bo lahko namestila več strokovnega kadra in pomnožila knjižni fond, zlasti pa da si bo nabavila novejšo strokovno in leposlovno knjigo. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev smo ob vesplošnem porastu založniške dejavnosti v zadnjih letih lahko kupili le del izdaj slovenskih knjižnih založb, povsem pa smo morali prezreti izdaje drugih založb v naši državi in prav tako nismo mogli sproti izpopolnjevati naših predvojnih

serijskih znanstvenih publikacij. Knjižnica, ki bo okrepljena s kvalificiranim osebjem in izpopolnjena z novejšimi knjigami, kar pomeni, da bo oskrbovana s primernimi finančnimi sredstvi, bo lahko v polni meri opravljala tudi naloge matične knjižnice, ker ne bo nudila samo strokovne pomoči 27 vaškim knjižnicam prosvetnih društev in uredila ustrezni izposojevalni sistem v občinskem merilu, ampak bo tudi vzgajala in usposobila primerno število knjižničarjev-volonterjev v teh knjižnicah. Med njene naloge spada tudi ureditev matičnega občinskega knjižnega kataloga. Zaradi tega se bo morala tesneje povezati tudi s tako imenovanimi knjižnicami zaprtega tipa, h katerim prištevamo knjižnice ostalih društev (razen prej navedenih prosvetnih), organizacij, krajevnih uradov, ustanov, šol, zavodov, tovarn itd. V evidenco bo morala torej zajeti ves knjižni fond v občini.

Svojo veliko kulturno misijo pa bo naša knjižnica v polni meri izpolnila šele tedaj, ko bo ustvarjena na podlagi republiškega knjižničnega kataloga velika slovenska izposojevalna mreža in bo knjižnica lahko posredovala slehernemu našemu občanu zaželeno knjigo.

Jože Curk:

LIKOVNA UMETNOST V PTUJU

Ptuj je bil zaradi svoje izredne lege od nekdaj važno torišče človeškega delovanja, ki se ni omejevalo samo na politično in gospodarsko, ampak tudi na kulturno in likovno življenje. Že v antiki so delovale v Ptuju razne kamnoseške in keramične delavnice, katerih izdelki so raztreseni po vsej Spodnji Štajerski in v 13. stoletju se omenja med prvimi znanimi ptujskimi meščani tudi Herman Colorator ali Herman der Maler (1283, 1286). Seveda Herman ni edini arhivsko izpričan umetnik, ki je deloval v srednjeveškem Ptuju, med nje lahko štejemo tudi mnoge obrtnike (zlatarje, tkalce, steklarje, izdelovalce orožja in oklepov, livarje zvonov, lončarje itd.), katerih izdelki so se pogostokrat približali umetnosti. Tako se omenja leta 1291 Jakob Vensterarius, leta 1311 zlatarja Dietrich in Petrus, ca. 1330 tkalec Seidlin, avtor znamenitega antependija v salzburški katedrali, ca. 1350 gradbenik Hans Maurer, leta 1461 neimenovani izdelovalec orožja in oklepov itd. Poleg omenjenih je delovalo v Ptuju seveda še mnogo anonimnih umetnikov: gradbenikov, kamnosekov, kiparjev, freskantov, slikarjev itd., ki so ustvarili vrsto kulturnih spomenikov in vtisnili s tem mestu pečat svoje umetnostne ustvarjalnosti. Omenim naj samo graditelje mestne cerkve in obeh samostanov, delavnici pevske empole v mestni cerkvi iz ca. 1370 ter križnega hodnika dominikanskega samostana in dela južne ladje mestne cerkve iz ca. 1420, nato freskante zapadne empole mestne cerkve iz ca. 1240, minoritske cerkve iz ca. 1260, dominikanskega križnega hodnika iz srede 14. in začetka 16. stoletja, kamnoseke iz poznoromanske in gotske dobe, zlasti parlerjansko vplivano delavnico, ki je delovala ob koncu 14. in v 1. polovici 15. stoletja v Ptuju in okolici (Hajdina, Ptujška gora) itd. Tudi renesančna doba je povzročila v Ptuju močno umetniško delavnost, saj je nastalo takrat v mestu toliko arhitektonskih spomenikov, da nekateri deli mesta še danes spominjajo na mediteranske vedute. Začetniki tega stila so bili Italijani, ki so vplivali preko Graza na vso Spodnjo Štajersko ter se posebno močno naselili prav v Ptuju in njegovi bližnji okolici. Tu sta delovali od 2. polovice 16. stoletja do 2. polovice 17. stoletja gradbeni in kamnoseški družini dela Porta de Riva in Marenzo, ki sta ustvarili vrsto arhitektonskih in kamnoseških spomenikov, med njimi verjetno tudi mestni stolp in antično influirane nagrobnike, vzdane v južno steno mestne cerkve. Od gradbenikov te dobe je treba omeniti še Gianmario dell Allija, Antonija de Pivo in Salustija Peruzza, od slikarjev Salomona († 1629) in Friderika Malka, avtorja glavne oltarja pri dominikancih (1644—1648), od kamnosekov pa Simona

Linka. Baročna doba, ki obsega 2. pol. 17. in vse 18. stoletje, je zapustila v mestu mnogo sledov svojega sloga, čemur pa se ne smemo čuditi, če poznamo vrsto umetnikov, predvsem slikarjev in kiparjev, ki so živeli ali pa delovali dalj časa v Ptujju in okolici. Med kiparji so znani: Jurij Daniel Filzmoser, Jožef Sereni, Karl Jožef Rissner, Janez Krstnik Peternel, Janez Jurij Potočnik, Janez Gabrič in Matija Gallo ter štukerja Jožef Anton Quadrio in Peter Bettini. Med slikarji se omenjajo: Sebastijan Shartinger, Franc Jagatha, Sebastijan Schiffkorn, Franc Rupert Walauer, Melhior Spanner, Ciprijan Pericht, Valentin Winkler, Anton Fellner, Sigismund Pachmayer, Franc Anton Pachmayer, Sebastijan Lerchinger, Anton Lerchinger, Ferdinand Scheidtnagl, Janez Girtnik, Matija Jušek, Jožef Paradiss in Franc Hublin. Umetna mizarja sta bila Franc Wasser in Peter Marenzeller. Vrsto baročnih umetnikov lahko zaključimo z delovanjem »zadnjega barokista« Matijo Schifferja, ki je poslikal leta 1809 zaključek presbiterija v mestni cerkvi ter anonimnim graškim kiparjem, ki je postavil leta 1816 tabernakljasti nastavek glavnega oltarja v isti cerkvi.

V prvi polovici 19. stoletja so se rodili v Ptujju trije slikarji, ki so se naselili po končanih študijah v Grazu in Münchenu. To so bili: Franc Ksaverij Nager (1790—1866) znan portretni in cerkveni slikar v Grazu, Jožef Reiterer (1821—1883) slikar in litograf v Grazu ter Ludovik Patek (*1837) genrski slikar v Münchenu. Medtem pa so se ustavljali v Ptujju razni portretni in vedutni slikarji: Runk, Fomenzari, Bernhart, Wachtl, Steinbach, Hayer, Canzi, Kuwasseg, Reichert, Stowikovski itd., ki so nam zapustili vrsto meščanskih portretov in mestnih vedut. Šele z ustanovitvijo gimnazije leta 1869 so začeli delovati neprekinjeno profesorji-slikarji, ki so ustvarjali večinoma v tradicijah meščanskega realizma in kabinetnega akademizma ter nam zapustili vrsto solidnih del portretnega, vedutnega in pokrajinskega značaja. To so bili: G. Gaupmann, F. Nowak in zlasti Alojz Kasimir, ilustrator Felsnerjevega vodiča po Ptujju iz leta 1895. Mimogrede se je ustavil v Ptujju še pomurski rojak Roman Fekonja, važnejša pa je družinska plejada Kasimirjev (Luigi Kasimir, Hoernesova, Josef Prinz in Elza Kasimir-Oeltjenova), ki je gojila predvsem risbo in grafične zvrsti (monotipijo, navadno in zlasti barvno ujedanko) in iz katere je izšel — čeprav brez stilnih vez — Jan Oeltjen kot prva osrednja osebnost tega članka.

Med obema vojnama so delovali v Ptujju poleg obeh nemških slikarjev-krajinarjev Wallnerja in Trubla predvsem slovenski umetniki: Karel Jirak, Franc Košir (1906—1939), Franc Mihelič (1907) in Vera Blumenau-Simonič (1881). Med naštetimi umetniki je gotovo najvažnejši France Mihelič, ki je deloval v Ptujju od 1936 do 1941 in katerega opus je dobil ravno v Ptujju tiste svoje osnovne poteze, ki označujejo vse njegovo bodočo slikarsko in grafično ustvarjanje ter ga vežejo po eni strani na naravno resničnost in njeno interpretacijo, po drugi pa ga sproščajo do fantazijske pripovednosti in preko nje vodijo v svet fantastike. V ptujjski dobi Miheličevega opusa sta se rodili torej obe osnovni komponenti njegovega umetnostnega snovanja: realnost in

fantastika ter s svojim prepletom izoblikovali njegovo umetniško fizionomijo. V okolici Ptuja in posebno v Halozah je doživeljal Mihelič prastaro ljudsko bit, zajeto v tradicionalnih običajih in verovanju podeželskega prebivalstva ter jo intuitivno toda kritično in včasih tudi ironično podajal. V teh delih je zajemal Mihelič umetniško globoko občuteno podobo ljudskega čustvovanja, izraženo v svojevrstnih kmečkih običajih ter uokvirjeno v socialni, etnografski in krajinski značaj vinorodnega Podravja, obdano z mehkobo njegove zemlje in prikrito žalostjo njegove revščine. Tako je bilo pomešano Miheličevo sodobno likovno prizadevanje v slikarstvu že v ptujskem obdobju s pristnim socialnim čustvovanjem in je ustvarilo vsebinsko poglobljeno, a nekoliko trpko, verno, toda kritično oblikovano podobo tukajš-njega kmečkega življa in njegove življenjske usode.

Drugi med slikarji medvojne dobe Karel Jirak (leta 1932 se je preselil v Maribor) je bil značajno in umetnostno drugačna osebnost kot Mihelič. Njegov odnos do življenja in njegovih pojavov je bil manj poglobljen in zato tudi manj poduhovljen, manjkal mu je fantazijski pol Miheličeve ustvarjalnosti. Jiraku je pomenjala umetnost predvsem formalno in barvno poenostavitev realnega podajanja, nad motivnim bogastvom katerega se je oplajal, ne da bi težil po psihološki ali socialni analizi globljih relacij ali celo po fantazijskih korelativih. Zato pa je bila Jirakova umetnost polna življenjskega veselja, katerega je tako primanjkovalo bolehnemu Francetu Koširju. Njegova v bistvu še impresionistična, toda melanholično zadržana interpretacija realistično pojmovanih pejsažev in tihožitij je zapustila bežno sled v obdravskem mestu, v katerem je bil Košir le efemeran pojav. Drugače je z Vero Blumenau-Simonič, ki živi sedaj sicer v Brebrovniku pri Ljutomeru, a je delovala med obema vojnoma v Ptuju, ustvarila vrsto portretov, krajin in tihožitij v slogu dunajske secesionistično vplivane šole.

Po osvoboditvi

Okupacija je pretrgala proces umetnostnega snovanja v Ptuju, ki pa se je zato toliko močneje razmahnilo po vojni ter zajelo tudi širši krog ustvarjalcev. Pojavila so se nova imena: Marija Vidovič (doslej 3 razstave), Ivan Petrovič, akvarelist Cegnar in v zadnjem času mlad grafik Franc Anžel, sedaj študent na AUU v Ljubljani, ki so ustvarili precej kvalitetnih del. Od 1945. do 1947. leta je deloval v Ptuju mladi Tržačan Bogdan Grom (1918), osnovno in tehnično izredno razgiban slikar in grafik, ki pa se je kmalu vrnil v Trst in se preselil pozneje v ZDA. Trajnejši pomen je imel šele prihod Janeza Mežana, ki se je naselil leta 1946 v Ptuju ter postal njegova osrednja umetniška osebnost. Ko se mu je leta 1953 pridružil še mladi Albin Lugarič, se je izoblikovala v Ptuju trojica stilno sicer tujih si umetnikov (Oeltjen, Mežan, Lugarič), ki pa je prinesla mestu element stalne umetnostne delavnosti in s tem zagotovilo njene kvalitetne rasti, v kateri se zrcali vzpon vsega ptujskega kulturnega delovanja. Tako je združila življenjska usoda troje umetnikov, od katerih je vsak po svoje zanimiv,

France Anžel: Sam
(tonski lesorez 1962)

saj je Oeltjen najoriginalnejša, Mežan osrednja, Lugarič pa največ obetajoča umetniška osebnost. Njihovi umetnostni opredelitvi je posvečen v glavnem tudi tale članek.

Slikar Jan Oeltjen se je rodil leta 1880 v Jaderbergu na Oldenburškem kot potomec starega kmečkega rodu. Po končanih šolah v Hannovru je študiral od 1900 do 1904 na akademiji v Berlinu, kjer se je seznanil preko figuralika in krajinarja profesorja Franca Lipischa z umetnostjo Hansa von Mareesa, ki je napravila nanj trajen vtis. Od 1904 do 1908 je študiral v Münchenu na zavodu »Lehr- und Versuch-Ateliers für angewandte und freie Kunst«, ki je s svojo učno metodo na podlagi individualne vzgoje in z upoštevanjem psiholoških momentov pozitivno vplival na Oeltjena, ki je dosegel takrat tudi svoj prvi večji uspeh z razstavo v Bremenu ter postal član Nemške umetniške zveze. Po končanih študijah je odšel leta 1908 v Rim in nato v Pariz. Leta 1910 se je spoznal s kiparko in slikarko Elzo Kasimir ter se z njo poročil. Živel je na Dunaju (1910—1914), od koder je moral tudi v vojsko (1914—1918). Ker je bila žena doma iz Ptuja, je začel tudi Oeltjen svoje življenje vedno tesneje povezovati s tem mestom in njegovo okolico, posebno z vinogradniškimi Halozami, kamor se je vedno znova vračal, dokler se ni naselil leta 1930 za stalno v viničariji na Vareji. Šele po vojni se je Oeltjen preselil v Ptuj, kjer živi kot sodelavec mestnega muzeja. V mladosti je mnogo potoval: po Dalmaciji, Italiji, Nemčiji, Avstriji, Švici, Franciji, Norveški itd. V Nemčiji je razstavljal Oeltjen z Nemško umetniško zvezo in Berlinsko akademijo vse do leta 1936, ko so bile take razstave prepovedane. Pri nas je razstavljal Oeltjen večkrat, leta 1933 npr. v Kočevju (skupaj z Jirakom, Kasimirjem, Trublom in Wallnerjem), leta 1935 skupaj z ženo v Ljubljani, leta 1935 skupaj z Mežanom v Mariboru ter končno leta 1960 v Ptuj, januarja 1961 pa v Mariboru (jubilejna razstava ob umetnikovi 80-letnici), udeležil pa se je tudi mnogih povojnih klubskih razstav v Mariboru in Ptuj.

Kot umetnik se je razvijal Oeltjen med secesijo pod vodstvom Maksa Liebermanna in ekspresionistično skupino »Die Brücke«. Posebno močno je vplival nanj Hans von Marées, katerega umetnostni vpliv je soodločal pri oblikovanju njegovega figuralnega stila, medtem ko je vsebinsko zaradi svoje duševne nastrojenosti vedno nagibal k neposrednejši izrazni liriki. Vendar ga je ravno Maréesova formalna klasika obvarovala, da ni podlegel dekorativnosti Jugendstila, ampak se je končno formalno in vsebinsko približal ekspresionistični skupini »Die Brücke«. Podobno kakor glavnim zastopnikom te dresdenske skupine, je tudi njemu pomenila grafika poleg olja glavno izrazno sredstvo. Zato je delal lesoreze, jedkanice, litografije. Posebno lesorez je ohranil pri Oeltjenu ves čas za nemške ekspresioniste značilno klinasto, oglato obliko rezanja, v izrazu pa se je naslanjal na sugestijo črno-belih ploskev z likovno simbolično težnjo. Nekoliko svobodnejši in slikovitejši je v jedkanici in litografiji, vendar je tudi v teh grafičnih zvrsteh oblikovana človeška figura s poudarkom na njenih izraznih momentih. Sploh igra človeška pa tudi živalska figura v nje-

govem umetniškem svetu glavno vlogo, medtem ko je pokrajina le njen akcesorij, ki se osamosvaja samo v akvarelih. Figura pa ni pri Oeltjenu nikoli namen sama sebi, ampak je le izraz neke, za umetnikovo razpoloženje značilne vsebine. V figuralnih vizijah je to nekoliko trpka idiličnost. V njenem ozadju so odmevi Maréesa in Muncha, ki ji dajejo posebno razpoloženje. To razpoloženje je vzeto iz viničarskega življenja v Halozah, iz mladostne vitalnosti kmečkih kopalcev in pastirjev, iz zborov deklet in živinskih čred, iz krajin, zavitih v soparo vročih poletnih dni ali v poetično razpoloženje sončnih vzhodov in zapadov, iz kmečkih domov in zidanic ter vsega, kar umetnik doživlja, v sebi ustvarjalno obnavlja ter mu daje vizionarni pomen. V portretu Oeltjen ekspresionistično psihologizira, kar mu omogoča izredno osebnostno karakteristiko ter ga uvršča med naše najpomembnejše portretiste.

Kot umetnik se izraža Oeltjen enakovredno v olju, akvarelu in grafiki (lesorezu, jedkanici, litografiji), ki so njegova glavna izrazila. Odkar se je naselil leta 1930 v Halozah, prevladuje v njegovem delu haloška motivika, ki jo pa doživlja bolj zaradi njene socialno pogojene trpkosti kot pa zaradi čustveno podčrtane lirike mehko oblikovane vinogradniške pokrajine. Oeltjen opazuje kmečko življenje z razumevanjem, vendar išče v slučajnem doživetju trajnejše vrednote, s čimer se dviga kot vizionarni in s tem splošno pomemben umetnik. Med njegova glavna dela spadajo poleg številnih portretov slike »Vstajenje Gospodovo na Oldenburškem«, »Bitka pri Alteneshu« in »Bitka pri Veliki Nedelji«, nato olja in akvareli s haloškimi in ptujskimi motivi (Kopalci, Ribiči, Trgatev, Kmet, Konji na paši, Večer, Kopači, Jesen, Žetev, Poletje, Pevska vaja itd.), lesorezi Ledolom v Livlandiji (8 lesorezov), Trgatev v Halozah (8 lesorezov), jedkanice Poletje (12 jedkanic) itd.

Njegovo delo je zastopano v umetnostnih zbirkah v Bremenu, Hamburgu, Berlinu, Münchenu in seveda v Mariboru in Ptuj. Oeltjen je za nas važen, ker nam je skupaj z Miheličem odprl svet likovnih vrednot obdravsko-haloške pokrajine ter nam opisal njena doživetja s severnjaško govorico, v kateri je izoblikoval svojo močno osebnost in se tako uvrstil med vodilne likovne oblikovalce našega Podravja. Pri tem je pohvalno zlasti to, da se je dal voditi od pristnega socialnega čuta, ki ga je obvaroval tako pred osladno romantiko kot pred socialno-kritično karikaturro ter mu je omogočil, da nam je ustvaril s svojo umetnostjo zrcalo, v katerem gledamo našo pokrajino in njenega prebivalca iz nekoliko tujega, toda pristnega zornega kota. Iskrenost in poštenost pa sta najvišji vrednoti in tudi ocena vsakega življenjskega in posebej še umetnostnega dela ter pripadata v polni meri tudi Janu Oeltjenu, umetnostnemu interpretu naših Haloz.

Janez Mežan se je rodil leta 1897 pod slamnato streho starega slovenskega kmečkega doma v Spodnjem Brniku pri Cerkljah na Gorenjskem. Osnovno šolo je obiskoval v Cerkljah in Kamniku, gimnazijo v Ljubljani. Študije mu je prekinila prva svetovna vojna, ki ga je odpeljala na razna bojišča, kjer je okušal strahote blodnosti in brezmejne revščine človeštva. Leta 1920 je odšel v Zagreb, kjer je obiskoval

do leta 1924 akademijo pri profesorjih Babiću, Krizmanu in Klakoviću. Po končanem študiju se je naselil v Mariboru (1924—1932), kjer se je takoj priključil klubu »Ivan Grohar«, v katerem so delovali takrat slikarji: Anton Gvajc, Viktor Cotič, Jože Žagar, Fran Stiplovšek, Ivan Kos, Ante Trstenjak, kiparja Fran Ravnikar in Ivan Napotnik ter Nemec Pipa Peteln. Klub »Ivan Grohar« seveda ni predstavljal stilno ali idejno enotne umetniške skupine, ampak predvsem združenje rodoljubov, katerih umetnostni ideali so segali od poznega realizma Antona Gvajca preko impresionistično odnosno secesijsko navdahnjenega in stiliziranega realizma Viktorja Cotiča in Jožeta Žagarja ter ekspresionistično vplivanega plenerizma Ivana Kosa in Anteja Trstenjaka do nove stvarnosti, ki jo je zastopal Fran Stiplovšek. Temu stilnemu kaleidoskopu se je priključil leta 1924 Janez Mežan, kateremu so se pridružili kmalu še Nikolaj Pirnat, ki se je vrnil leta 1925 iz Pariza, Albert Sirk, ki se je priselil leta 1929 v Lenart v Slovenskih goricah in Karel Jirak, ki se je ustavil v Ptuj. Vendar so kmalu nastala v klubu »Ivan Grohar« nesoglasja, ki so povzročila leta 1926 njegov razpad, nadomestile pa so ga manjše skupine, ki so obstojale manj časa, kot npr. Klub mladih (Kos, Stiplovšek, Pirnat) in so bile izraz umetnostnega vrenja in še neprečiščenih ambicij. Ker pa umetnostno življenje ni vezano na društveno delovanje, se je razvijalo tudi brez kluba ter se celo stopnjevalo z novimi močmi. V tem času je razvil Mežan izredno aktivnost ter priredil že leta 1926 skupaj s Cotičem svojo prvo umetnostno razstavo v Mariboru, kateri so sledile še naslednje: leta 1927 razstavi v Celju in Mariboru (Mežan, Pirnat), leta 1928 samostojna razstava v Mariboru, leta 1928 in 1929 je sodeloval na I. in II. razstavi Četrte generacije v Ljubljani (Maleš, Globočnik, Pirnat, Pavlovec, Mežan, Mira Pregelj), leta 1930 razstavo v Ptuj, ki sta jo organizirala Jirak in Trubel, leta 1931 prva razstava kluba »Brazda«, ki je združeval odtlej vso mariborsko likovno prizadevanje prav do druge svetovne vojne. Idejna pobudnika tega novo ustanovljenega kluba sta bila Pirnat in Mežan, ki ga je tudi »krstil«, prvi člani pa Gvajc, Cotič, Mežan, Kos, Trstenjak, Sirk, Pirnat in Ravnikar. »Brazda« se je razširila v naslednjih letih v reprezentativno krajevno skupino ter priredila vrsto uspešnih razstav v Mariboru (npr. jubilejno leta 1938), Celju, Ptuj, Murski Soboti in Ljubljani. Mežan se je še pred tem klubskim vzponom in sredi svojih najlepših obetov umaknil iz mariborskega likovnega življenja (nadomestil ga je Karel Jirak) v zatišno Novo mesto, kjer je živel od leta 1932 do 1939, nato pa v Ljubljano (1939—1946). V Novem mestu se Mežan ni priključil nobenemu društvu ali skupini, pač pa je sodeloval na razstavi novomeških slikarjev leta 1936 skupaj z Vavpotičem, Germom, Kovačem in Gorjupom, v Ljubljani pa je pristopil k »Vesnanom« in z njimi skupaj razstavljal marca 1941 v Ljubljani.

Tudi druga svetovna vojna Mežanu ni prizanesla, saj je bil vojni ujetnik (od pomladi 1941 do jeseni 1943), okusil pa je tudi vso nemirnost te razburkane dobe, ki jo je umirila šele naselitev v slikovitem mestecu ob Dravi (leta 1946). Med pedagoškim delom na tu-

kajšnji gimnaziji so minevala leta ... Leta 1958 je šel Mežan kot profesor v pokoj, da bi kot umetnik lahko še izrazil svoje skrite, toda veličastne želje in bi mogel kot človek v miru dozoreti do zadnjih spoznanj ter v njih uživati plodove svojega življenjskega dela.

To delo ni majhno! Nastajalo je vse umetnikovo življenje ter se z njim tako živo prepletalo, da ju ne moremo ločiti. Povezujejo jih pristna umetnostna doživetja, ki jih prepajajo in poganjajo v skupno življenjsko in umetnostno rast. Mežan je izredno subtilen, nežen in občutljiv umetnik, obdarjen s tenkočutno dovzetnostjo za lirično razpoloženskost, ljubko idilo, preprosto intimnost in pristno slikarsko občutenost. Mežan je ustvarjal vedno intuitivno in iz svoje lastne emocije, zato ni nikoli iskal stilnih vzrokov (morda Račič), ampak se je po mladostni vihravosti, v kateri se je oprijel novega realizma kot reakcije na impresionistično slikarstvo, polagoma približal Vesnanim, katerim se je tik pred vojno tudi pridružil. Vesnani ga seveda niso privlačevali po svoji umetnosti, ampak predvsem po programski plati (zlasti Ivan Vavpotič) in preden se jim je priključil, je šel skozi Četrto generacijo z njeno željo, preporoditi slovensko umetnost na podlagi pariške fovistične šole, oplojene z domačo vsebino. Mežana je privlačevala pri Vesnanih predvsem tendenca, da bi uveljavil romantično pojmovano, avtohtono slovensko umetnost, v kateri bi prevladovalo občutje domačijskega, pretežno nacionalno zajetega življa. V bistvu je šlo pri tem pravzaprav za prestiliziran realizem in plenerizem, h kateremu se je zatekel Mežan po mladostnem vretju v svoji novomeški dobi. Pri tem pa Mežan ni težil k oblikovanju ilustrativne pisanosti kmečkega okolja odnosno k reprodukciji svojskih potez preprostega ljudskega čustvovanja, ampak je ostal, ker je sledil svojemu zadržanemu značaju, predvsem zunanji opazovalec in tihi občudovalec slovenske zemlje in njenih lepote, ki jih je oboževal. Ta prekipavajoča čustvena navezanost na domovino je obvarovala Mežana pred vsako maniro (tujo in lastno), saj ga je vedno znova silila k najneposrednejšim izpovedim, ki teže k čustvenemu jedru doživetij, k umetnostnemu bistvu stvari in ne prenašajo zato nobenih programskih ali miselnih korelativov. Mežanova parola: Slediti nikomur, ni slučajnostna izjava. Iz nje izvirajoče pomanjkanje programa daje videz, da je Mežanova umetnost brez problemov, kar pa ne drži, če pomislimo, da ima emocionalna stran umetnosti probleme, ki jo zajemajo kot celoto in zato niso takoj opazni, medtem ko so na racionalni strani problemi vedno parcialni, ker zadevajo bodisi program, stil, maniro, tehniko ali pa vsebino in so tudi hitreje opazni. Osnovni problem Mežanove umetnosti je bil ves čas v tem, da je pravilno pretehtal preprostost, otroško neposrednost, poučnost in človečnost, povezane s pristno umetniško poštenostjo. Temu cilju je žrtvoval Mežan program, na njegovo mesto pa postavil — srce!

Mežan je osnovno in tehnično izredno razgiban umetnik, ki goji fresko, oljno slikarstvo, tempero, akvarel, grafiko (lesorez, linorez, litografijo, jedkanico) in risbo, bavil pa se je tudi s plastiko (glina, bron, les) in arhitekturo (pri Ivanu Vurniku). Med njegovimi freskami

je treba omeniti freske v farni cerkvi v Trziču iz leta 1931 (delal skupaj s Pirnatom), nad cerkvenimi vrati v Zgornji Kungoti iz leta 1932, v vaški kapeli v Filovcih iz leta 1947, v Bogojini iz let 1948—1949, v kavarni Evropa v Ptujju iz leta 1952 in v Železničarskem domu v Ptujju iz leta 1953. Med oljnimi slikami je najbolj znan »Vnebohod« v Bogojini ter vrsta portretov v Mariboru, Ptujju in Novem mestu, med temperami ima precej pokrajinskih motivov in nekaj portretov, med akvareli pa prevladujejo pokrajinski motivi. Mežanovi akvareli so izredno številni ter raztreseni po vsej Sloveniji, nekaj jih je tudi v Italiji, Švici, Češki, Belgiji in celo v Ameriki. Ker akvarel izredno odgovarja subtilnemu Mežanovemu značaju, ga goji že od vsega začetka, zadnja leta pa skoraj izključno z redkim mojstrstvom in izbranim občutkom za tehnične finese, kar ga uvršča med naše najboljše akvareliste. V grafičnih zvrsteh je Mežan posebno gojil linorez, v katerem je ustvaril ciklus mariborskih motivov, nato lesorez in litografijo, manj pa jedkanico, za katero ga je navdušil profesor Krizman. Po vojni je sodeloval Mežan na večini razstav ptujjskih in mariborskih umetnikov; leta 1955 je razstavljal skupaj z Oeltjenom v Mariboru, leta 1959 pa je razstavil kolekcijo akvarelov v Črni na Koroškem, kjer je doživel izreden uspeh, saj so razstavljena dela dobesedno razgrabili.

Če dodamo še Mežanovo pedagoško delo, poklic, katerega si je prisvojil lahko s postopnim žrtvovanjem svoje lastne umetniške osebnosti, a se mu je kljub osebni žrtvi posvetil z vsem žarom svoje osebnosti, gnan od plemenite želje, zbuditi v otrocih čut za lepoto, dobroto in človečnost, potem smo komaj omenili 35-letno delavnost, katere osebna cena ni nikoli dovolj visoko ovrednotena.

Petintrideset let je dolga doba in človek se v njej močno spremeni: iz nemirnega iskalca postane moder najditelj. Toda kar najde, ni tisto, kar je iskal, kajti, kar je iskal, je izgubil, še preden je našel. Taka je pač usoda vseh množiteljev človeške kulture in to tudi ni bilo prihranjeno Mežanu. Zato mu želimo iz srca, da bi našel možnost in priliko, ustvariti sintezo svojih otroških doživetij, obogatenih s spoznanji in odkritji izpolnjenega življenja, združiti tako rekoč iskateljski žar mladosti z modrim odkrivanjem zrelih let in uresničiti to v ciklu dveh ali treh fresk, katerih ustvaritev je njegova zadnja velika želja.

Albin Lugarič je najmlajši od trojice ptujjskih umetnikov in je domačin. Rodil se je leta 1927 ter je obiskoval po končanih šolah ljubljansko akademijo (diplomiral leta 1950) in študiral nato specialko pri Gojmiru Antonu Kosu (do leta 1952). Leta 1953 je nastopil mesto profesorja na ptujski gimnaziji ter se za stalno naselil na Bregu pri Ptujju. Kot pedagog in kot umetnik je Lugarič takoj razvil veliko aktivnost ter se uveljavil že po nekaj letih na mnogih razstavah v Ptujju, Mariboru in Ljubljani. Tako je sodeloval od leta 1953 dalje na skoraj vseh rednih društvenih razstavah v Mariboru in Ljubljani, priredil leta 1956 samostojno razstavo v Mariboru, razstavljal leta 1957 in 1958 skupaj z Oeltjenom in Mežanom v Ptujju, leta 1959 pa organiziral skupaj z Leonom Koporcem in Izidorjem Urbančičem razstavo

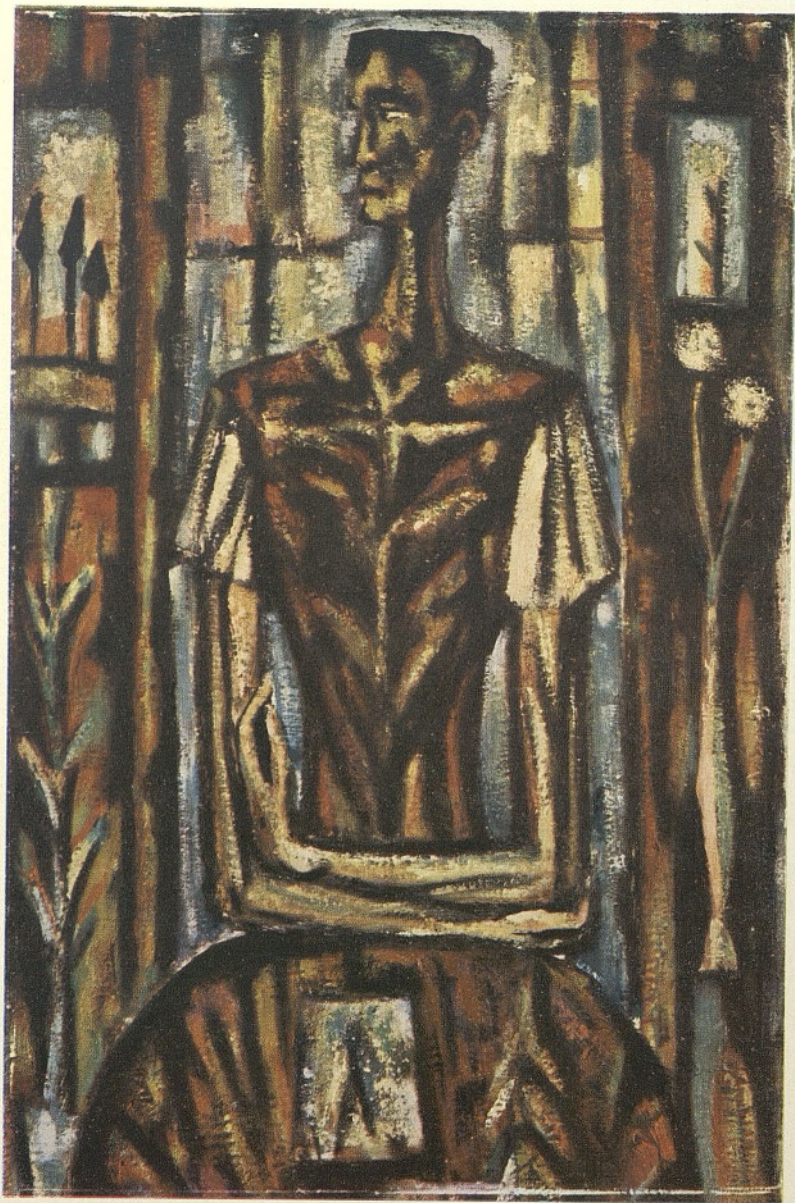
v Ljubljani. Lugarič je izšel iz šolsko odmerjenih vzorov ljubljanske akademije, izkoriščal kompozicijsko solidne pozno impresionistične in cézannske pridobitve ter se ukvarjal največ s človeškim likom in njegovo umetnostno problematiko, a si je začel kmalu iskati lastno pot z bolj samostojnim gledanjem in s poudarjeno osnovno barvitostjo. Vendar mu kmalu tudi to ni več zadostovalo. Njegovemu prizadevanju po doživetju časa in prostora se je pridružila še želja po enostavnem izražanju ter pošten in kvalitetni izpovedi. Jasno je, da je zahteval tak moderni umetnostni program tudi modernejša in popolnejša izrazna sredstva, kot jih je uporabljal umetnik dotlej. To pa ga je nehote pripeljalo v bližino surrealizma. Vendar se je Lugarič znal izogniti izgubi samega sebe, ker se je ravnal po izreku, da se lahko izraža človek samo z vsebino svojega dela, ne pa z izbiro sredstev, ki so le slučajnostna pomagala pri njegovi izpovedi. Tako so se spremenila sredstva, porojena iz določenega izma, pri Lugariču v posredovalce njegovih osebnih čustev, pri čemer so dobila specifičen značaj, ki nosi pečat njegove osebne note, prepojene z odporom do vsakih izraznih kalupov, s prizadevanjem do skrajnega poštenja do sebe in obdajajočega sveta ter z željo po čim doslednejšem izražanju. Ker je ena značilnih Lugaričevih potez tendenca osvoboditi mir, skristaliziran v harmoničnem razmerju ploskev in barv, v katerem počivajo vse nasprotujoče si valeurske komponente ter so barvni delci v jasnem razmerju do celote — torej moderno oblečen antični ideal — vplivajo njegova dela na opazovalca pomirjajoče, saj ga silijo, da doživlja v njih nehote sebe kot del kozmične celote. Zato so njegova mlajša dela kljub surrealizmu strukturno jasno komponirana ter učinkujejo kot celovite in v sebi zaključene ustvaritve.

Lugarič dela največ v olju, ukvarja pa se tudi z monotipijo in risbo. Njegova glavna dela so: Dalmatinska pokrajina 1952, Pri šivanju 1953, Mesto, Pogled na Boč 1956, Pesnikov dom I in II 1958 in 1959, Pesnik 1960, V mraku, Odsev časa, Mrtva ptica 1961. Lugaričeva razvojna pot je jasna. V bistvu je to proces nenehnega notranjega prečiščevanja, izražen z vedno popolnejšimi izraznimi sredstvi, ki bo pripeljal umetnika do duhovno skrajno poglobljenih in harmonično uravnovešenih umetnostnih dosežkov. Lugarič stoji na njenem začetku.

Literatura

- dr. Fran Šijanec: Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor 1961.
 dr. France Stele: Jan Oeltjen, katalog umetnikove jubilejne razstave, Maribor 1961.
 dr. Sergej Vrišer: Nekaj podatkov o baročnih kiparjih in njihovih delih na slovenskem Štajerskem. Kronika VIII-1-50-53 za leto 1960.
 dr. Sergej Vrišer: Življenjepisni podatki o baročnih slikarjih in kiparjih Celja, Ptuja in Slovenskih Konjic. Kronika VI-8-151-158 za leto 1958
 Jože Curk: Ptuj, rokopis, 1962.
 Thieme-Becker: Allgemeines Künstler Lexicon, 25, 1931.
 Slovenski biografski leksikon, II, 219 (Fr. Stele).
 H. Vollmer: Allgemeines Künstler Lexicon des XX. Jahrhunderts, III, 507.

LEPOSLOVJE

ALBIN LUGARIČ — PESNIK

Tiskala Ptujška tiskarna

TISTO NOČ...

Tisto junijsko noč pred enaindvajsetimi leti sem legel zelo pozno. Ves dan smo se namreč pripravljali na selitev, kakor smo mislili, v resnici in proti svoji volji pa na popolno selitev, izselitev. Vse, kar je bilo v stanovanju boljšega: obleko, čevlje, perilo, a tudi posodo, steklovino in celo lestence smo spravili v košare, kovčke in zaboje. Za peto uro naslednjega dne smo imeli naročen tovornjak, ki naj bi te reči z mano in otrokoma vred odpeljal na moj dom na Sp. Polskavo.

Položaj v mestecu pod mogočnim gradom se je namreč slabšal iz dneva v dan: najprej so pozaprlji najvidnejše funkcionarje, potem so spravili na varno učiteljstvo, med katerim je bila tudi moja žena, nato pa je vsak dan zmanjkalo koga, novi gospodarji in njihovi pri-skledniki pa so vzravnano kot telegrafski drogovi hodili po kamnitih mačjih glavah, s katerimi so bile tedaj tlakovane skoraj vse ptujske ulice, in fanatično stegovali desnice ter hajlali, da jih je bilo slišati še onkraj Gradca. Ptuj je bil v avstroogrskih časih izrazito nemškutarsko gnezdo, čeprav je štel komaj nekaj sto pravih Nemcev, ki so se po prvi vojni s ponemčenci vred sicer potuhnil, a zadnja leta pred drugo vojno so bolj in bolj ošabno dvigali glave in se bolj in bolj očitno pripravljali na čas, ki ga je napovedoval njihov Führer. Končno so ta čas prinesli Hitlerjevi vojaki na svojih tankih. Z največjo gorečnostjo so začeli izvajati povelje svojega Führerja: »Machen sie mir dieses Land deutsch, so deutsch, wie die übrige Steiermark!« Zunanje lice prijaznega obdravskega mesteca se je čez noč spremenilo: slovenski napisi so izginili, razpustili so vsa društva in zaplenili njihovo premoženje, prevzeli slovenske trgovine in podjetja, odvažali slovenske knjige, najprej pa seveda zasedli vse urade in vsak čas preplavili mesto z rdečimi zastavami s črnim kljukastim križem. V mestu je bilo čedalje več uniformiranih in neuniformiranih ljudi, ki jih ni bilo videti že več let, a tudi takih, ki še pred nekaj meseci sploh vedeli niso ne za staro rimsko Petovio in tudi ne za pragermanski Pettau, ki naj bi ga bili Kranjci in Čiči spremenili v slovenski Ptuj.

Čedalje več je bilo takih, ki so me še pred meseci ljubeznivo, celo ponižno pozdravljali s »klanjam se, gospod profesor«, a zdaj so me gledali s čedalje večjim ogorčenjem, češ: ali tega tipa še niso zaprlji? Najjasneje sem videl to ogorčenje v očeh bivšega breškega trgovca, ki sem ga kot Jelovška, pravzaprav kot Jellauschegga opisal v noveli Tam gori za hramom, zaradi katere mi je po objavi v Ljub-

ljanskem zvonu grozil z advokatom, a si je kmalu premislil in se rajši umaknil v Avstrijo, a zdaj se je vrnil kot mučenik in maščevalec v uniformi SA-mana.

Vedel sem, da se približuje čas, ko bodo prišli tudi pome, zato sem začel urejati svoje in družinske zadeve.

Original tik pred vojno dokončanega romana Žeja sem po odlomkih spravil v Ljubljano, kjer se je pa med vojno izgubil, kopijo, ki se je na srečo ohranila, pa sem s pisalnim strojem vred odpeljal k svojemu prijatelju v Maribor; iz knjižnice sem odbral najboljše knjige in jih odpeljal domov ter se zmenil, da pripeljem še ostalo, kar imamo vrednejšega, in da ostanem z otrokoma nekaj časa doma.

Tako sem torej tistega dne s pomočjo pomočnice in hčerke in seveda ob živahnem komentiranju zgovornega sinčka, ki je nekaj dni prej praznoval svojo dveletnico, pozno v noč zbiral in spravljal naše reči, papirnati denar, kar sem ga imel, pa s prošnjo, da mi ga zamenja v marke, izročil breškemu znancu.

Čeprav je bilo že zelo pozno, ko sem legel, sem vendar prebral še nekaj strani romana, ki sem ga prebiral tisti čas. Bil je to Mereškovskega obširni roman o velikem renesančnem slikarju, kiparju, gradbeniku, učenjaku in največjem vizionarju vseh časov Leonardu da Vinciju. Poleg mene je na ženini postelji spal Borček, v sosednji, prehodni sobi Alda, tam dalje v moji sobi pa Pavla, ker so nam njeno sobo, v katero so vrata vodila s hodnika, nekaj dni prej vzeli in vanjo vselili naduto in že na pogled nešolano nemško učiteljico. Kot navadno je tudi ta večer še ni bilo v sobi, saj je prihajala redno šele v prvih jutranjih urah. Končno sem odložil knjigo, ki je imela tako malo skupnega s skrbmi, ki so me morale, in ugasil svetilko na posteljni omarici. Nekaj časa sem poslušal spokojno sinčkovno dihanje ob sebi in končno še jaz zaspal.

Iz najtrdnjčjšega spanja so me zbudili udarci. Planil sem pokonci. Divji udarci na vrata, ki so s hodnika držala v prehodno sobo! Prižgal sem svetilko. In že sem zaslišal prestrašene Pavline klice.

»Nemci, gospod! Nemci!«

Komaj sem potegnil nase hlače, so v prehodni sobi zaropotali okovani pruski škornji in na vratih v spalnico sta se pokazala dva oborožena vojaka. Ne vem več, kaj sta rekla najprej, vem pa, da nista pozdravila ne s takšnim in ne z drugačnim pozdravom in da so naslednje surovo izgovorjene besede mlajšega vojaka zahtevale, da se čimprej oblečem. Starejši vojak je obstal na vratih, a mlajši se je vrnil na hodnik. Vtem je planila iz sna Alda, ki se ji je tisti trenutek sanjalo, kakor je povedala pozneje, da je voz, s katerim smo se peljali k babici, a ne tisti, h kateri smo bili namenjeni, marveč k babici na Zg. Polskavo, zadel ob kamen in se s strašnim ropotom ustavil. V nemi grozi je strmela v vojaka; Borček, ki se je tudi zbudil, pa je planil v strahovit jok. Tolažil in miril sem ga, toda otrok je nepremično in s široko odprtimi očmi gledal v pošast ob vratih in tulil huje in huje. Prišla je Pavla; tudi njej se ni posrečilo, da bi ga utišala. Na pol oblečen sem naglo odšel v kuhinjo, da se otrok ne bi več plašil vojaka,

ki me je stražil; toda tudi to ni pomagalo, čeprav mi je vojak sledil v kuhinjo, kjer sem izvedel, da se moram v pol uri pripraviti z vso družino, s seboj pa smemo vzeti le toliko prtljage in osebnih reči, kolikor jih lahko nesemo, in po petsto dinarjev na osebo. Vprašal sem po ženi. Mlajši vojak, ki je imel očitno višjo šaržo, me je surovo zavrnil, češ da nimam kaj vpraševati. Vendar sem se še oglasil. Rekel sem, da Pavla ni naša sorodnica, da ji torej gotovo ni treba z nami. Toda Nemec mi je pokazal karton, na katerem je res bila poleg mene, žene in obeh otrok napisana tudi Pavla. Še enkrat sem povedal, da Pavla nima ničesar drugega z našo družino in z ženinim pa mojim delom, kakor da že nekaj let služi pri nas. Stopil sem ponjo. Uprla se je s solzami in tudi z besedami. In, za čuda, nemška sila je popustila. Toda medtem je preteklo nekaj dragocenega časa.

»Jetzt aber rasch!«

Na vratih svoje sobe se je pokazala na pol opravljena učiteljica, strumno je pozdravila oba nemška vojaka, potem pa — ko je mene ošinila s posmehljivim pogledom — stopila k mlajšemu in se začela z njim ljubeznivo pogovarjati.

Torej ne domov na Polskavo, marveč neznano kam! Kdo mi je prejšnji dopoldan zaupal, da so v Mariboru že začeli seliti? In kam? Tisti znanec tega ni povedal, sploh ni vedel nikakršnih podrobnosti. Toda zdaj ni čas za razmišljanje. Treba se je pripraviti na pot, gotovo na zelo, zelo dolgo pot! Naročil sem Pavli, naj obleče Borčka, Alda, ki ji je bilo jeseni deset let in je bila že razumna deklica, pa je že vstala in se začela oblačiti.

»Te bodo odpeljali?« je vprašala z grozo v očeh.

»Nas bodo vse odpeljali«, sem ji odvrnil.

»K mami?«

»Obleci se, Alda!«

Kaj naj vzamem s seboj? Kaj za otroka, kaj zase in kaj za ženo, ki bo gotovo šla z nami ali vsaj prišla za nami, saj jo imajo napisano na istem kartonu. Kam sem spravil obleko, kam čevlje in kam perilo? V kateri kovček, v katero košaro? Kovčki in košare so v kleti, ostalo perilo pa v pralnici, na večer ga je Pavla namočila, da bi ga danes oprala in ga jutri ali naslednje dni — z markami vred — pripeljala za nami na Polskavo.

Poiskal sem svečo, jo prižgal in stopil k starejšemu vojaku, ki je stal na vežnih vratih, ter mu povedal, da imam večino stvari, ki bi jih rad vzel s seboj, v kleti, ki vanjo drže vrata z dvorišča.

Takoj je vprašal za mnenje svojega mlajšega sobojevnika, ki se je bolj in bolj hrupno zabaval z dekletom.

»Nein!« se je glasil odgovor.

Kaj zdaj? V mraku sva s Pavlo znosila kovčke in košare v klet, da bi jih lahko zjutraj neopazno in za nam vsiljeno podnajemnico tudi neslišno odnesli na tovornjak, ki se bo ustavil tam na cesti konec sadovnjaka. Moj tako skrbno pretehtani načrt se torej obrača proti meni. Odšel sem v pralnico. Porcelan, steklovino in lestence sem vendar zavil v perilo! Obrnil sem stikalo, da bi prižgal lestenec. Lestenci vseh

treh sob so v zabojih! Še to! Svetilka s posteljne omarice je širila po sobi le medlo svetlobo. Stopil sem k zabojem. V katerem bi našel največ? Pograbil sem kladivo in klešče ter se lotil odpiranja največjega zaboja.

Hihitanje in rezanje na hodniku je v trenutku utihnilo in vojaški škornji so priropotali v spalnico.

»Was machen Sie da?«

Pojasnil sem in se takoj spet sklonil nad zaboj ter nadaljeval z odpiranjem, toda Nemec je zatulil: »Weg! Sofort weg!« Ker nisem bliskovito skočil stran, je iz torbe potegnil revolver in ga naperil name.

»Weg, oder ich schiesse!«

Spustil sem kladivo in klešče na zaboj, višja šarža pa je nekaj zarenčala nad nižjo in se vrnila tja, od koder je prišla. Ker se nekaj trenutkov nisem niti ganil, me je starejši vojak opomnil, naj vendar začnem zbirati svoje stvari, kajti ura teče.

Razložil sem mu, kje so naše stvari, mu povedal, ker sem čutil nekaj človeškega v njegovem glasu, da sem se to jutro menil odseliti, in ga celo prosil uvidevnosti, naj mi vendar dovoli zbrati toliko stvari, kolikor jih smem odnesti.

»Ich kann Ihnen nicht helfen!«

Zmeden sem odšel v svojo sobo. Ker tudi tu ni bilo lestenca, sem prižgal svetilko na pisalni mizi in snel z nje senčnik. Izprašujoče sem se ozrl po nenavadno razsvetljeni dolgi in ozki sobi. Izza pisalne mize so me začudeno gledale razredčene knjižne police. Nekje pozimi sem preštel svoje knjige, bilo jih je nekaj nad tisoč dvesto, okoli dvesto sem jih pred dnevi odpeljal. Katero izmed preostalih tisoč naj vzamem s seboj? Neumnost! Kaj mi hočejo knjige tam, kamor me bodo odvedli? Preletel sem še ostale tri stene. Same Miheličeve grafike in njegova olja. Hlapec, Koča v bregu, Rože, Mrtvi Kurent. Na njem se mi je za trenutek ustavil pogled. Zunaj vasi je pustega februarkega dne obležal mrtev Kurent, vanj pa strme najbolj fantastično našemljene maske, ena med njimi ima kot mrtvak votle oči. Se bova s Francetom še kdaj vozila po Lukariji in hodila po Slovenskih goricah in Halozah? Se bomo prijatelji še kdaj sestali v njegovi prijazni hišici ali pri meni in se pogovarjali o literarnih in drugih zadevah?

Še vedno jokajoči sinček in starejši vojak, ki je stopil v sobo, sta me spomnila, da res ni čas za spomine in razmišljanje. Odpeljali nas bodo nekam, kjer nam bo potrebna, in še kako potrebna vsaka najmanjša stvar. Toda v moji sobi ni bilo ničesar, kar bi nam lahko služilo v vsakdanjem življenju.

Vrnil sem se skozi prehodno sobo v spalnico. Pri tem sem se zapletel v električno vrvico in potegnil s stola ob hčerkinini postelji svetilko; padla je na tla in se razbila, kar je zbudilo histeričen smeh nemške učiteljice, ki se je z mlajšim vojakom čedalje imenitneje zabavala. Zdaj je bilo v stanovanju še manj luči. Odprl sem ženino omaro. Razen njenega in obeh otroških zimskih plaščev ni bilo v njej ničesar. Snel sem z obešalnikov plašče in jih vrgel na najbližjo posteljo. Odprl sem še svojo omaro: letni in zimski plašč pa črna obleka, ki sem

si jo — kot plašče — nameraval v tovarnjaku položiti na kolena, da se med vožnjo ne bi zmečkala. Dobro, pa vzemimo s seboj kar oba plašča in črno obleko, ki sem jo nosil samo ob posebnih dnevih. Tudi danes je poseben dan. Perila pa nikakršnega! O pač: na posteljah spalne srajce, moja in obe otroški. A čevlji? Odhitel sem na hodnik. Čevlje sem našel le tiste, ki smo jih nameravali obuti. Toda na klinih v ropotarnici pod stopnicami, ki so vodile na podstrešje, je viselo nekaj cunj. Ne da bi izbiral, sem jih pograbil in odnesel v spalnico. Skočim v kuhinjo, ki je poleg sobe nemške učiteljice bila edina dovolj, skoraj preveč razsvetljena. Odprem miznico s priborom in vzamem po štiri velike in male žlice, štiri pare vilic in po kratkem razmišljanju še štiri nože. Nato še nekaj skodelic. S tem bornim imetkom se vrnem v spalnico. Sezujem copate in obujem čevlje, isto velim tudi Aldi, ki se je že oblekla in s Pavlo skušala potolažiti še vedno strahovito jokajočega bratca. Svoje, hčerkinine in sinčkove copate vržem na posteljo. Nekaj se je le nabralo, ugotovim z zadovoljstvom. Toda kam s temi rečmi? Kovčki in košare so vendar v kleti. Tedaj se spomnim na svoj in hčerkin nahrbtnik. V svojem imam vendar dokumente, svoje in ženine, pa nekaj prigrizka za jutrišnjo vožnjo in fotografski aparat. Kam sem ga položil? V svojo sobo vendar! Tudi Aldin je tam. Vanj in v svojega zmečem vse manjše stvari, a nahrbtnika še nista polna. Odhitim h knjižni polici. Vsaj svojega moram napolniti. Kakih sto francoskih knjig, ki sem jih kot študent prinesel iz Pariza; kolikim večerjam sem se bil moral odpovedati, da sem si jih bil kupil! Kakih sto nemških, večinoma reklamk, ki sem jih — kot slovenske knjige — kupoval že od srednješolskih let. Nekaj srbskih, hrvaških in ruskih pa množica slovenskih! Povesti najrazličnejših družb, prevodi, šolske knjige, vezani in nevezani letniki revij. Katero knjigo naj vzamem? Toda tam je še en izvod Lukarjev in ob njih Na splavih pa Sirote! Hlastno sežem po obeh zajetnih knjigah in drobni brošuri. Tam od vrat pa se mi zasmeje vojak?

»Mensch, nehmen Sie etwas g'scheiteres mit! Was wollen Sie mit Büchern?«

Brez besede potisnem knjige v nahrbtnik.

»Haben Sie das Geld genommen?« me kljub temu spomni vojak.

»Sie haben das Recht...«

Vem, pet stotakov za vsakega člana. Kaj mi pomaga ta milostna pravica, ko... Toda zakaj ne bi poizkusil?

Povem, da imam denar nekaj hiš dalje.

Vojak stopi na hodnik.

»Nein!« se oglasi s hodnika.

Torej bomo šli na pot samo z drobižem, ki ga imam v hlačnem žepu.

Vrnem se v spalnico, upajoč, da le še odkrijem kaj, kar bi lahko vzeli s seboj.

Za mano priteče Alda.

»Mamina slika! Očka, mamina slika!« kliče in me pomenljivo gleda.

Kako sem mogel pozabiti! Za ženino sliko je vendar skritih nekaj tisočakov! Dekletce se je spomnilo naročila iz zadnjih predvojnih dni: »Če bomo morali bežati, boš ti, Alda, nosila mamino sliko z okvirjem vred; pazi nanjo zaradi slike in zaradi tegale, kar bom zdaj skril za sliko!«

Stopil sem k hčerkin postelji in snel s stene ženino sliko v majhnem črnem okvirju, ki sem ga pred leti še z nekaj okviri napravil v očetovi delavnici; že sem jo potisnil v hčerkin nahrbtnik, a ker nisem bil prepričan, da je denar tam dovolj na varnem, sem odhitel v svojo sobo in naglo iztrgal lepenko. Pri tem sem zlomil šipo in se ranil v roko.

»Was ist geschehen?«

»Nichts!«

Izbuljenim očem sem pokazal ženino sliko, malce okrvavljeno roko in prazen okvir, tisočake pa sem trenutek prej potisnil v žep.

»Los, los!« je zatulil Nemec in se spet vrnil k svoji rojakinji, ki je bila poslana v našo deželo, da bi jo s pomočjo takihle vojakov napravila čimprej nemško.

Nekoliko mi je odleglo: vendar ne bomo brez denarja! Ko sem spet stal pred kupom plaščev in svojo črno obleko, me je obšla srečna misel: otroka bosta morala nekje spati, zdaj je sicer poletje, a prišla bo jesen, zima... Potisnil sem plašče in obleko na eno posteljo, na drugi pa naravnal rjuho in odejo, zmetal nanjo plašče in vse, kar sem bil nabral po praznem stanovanju, položil na vrh svojo črno obleko, potem pa še Borčkovo odejico, njegovo blazinico in še eno večjo blazino ter napravil culo, s kakršnimi so me pred mnogimi leti v domači vasi strašile ciganke.

»Gut! Gut!« je pritrjeval stari vojak tam pri vratih, njegov kamrad pa je s hodnika nestrpno zaklical: »Los! Los!«

Odhitel sem v kuhinjo.

»Je Borček že oblečen?«

»Je«, je odgovorila Pavla s solzami v očeh.

Borček je stisnil k sebi svojega psička in še vedno hlipal.

»Lahko torej gremo!«

Odšel sem po nahrbtnik v svojo sobo, nato še po culo v spalnico. Alda mi je sledila. Ko je na stolu ob postelji zagledala svojo veliko punčko, je planila k njej in jo vzela v naročje.

»Nein!« se je zadrł vojak s hodnika, da je Borček v kuhinji spet planil v jok. Alda pa je samo stisnila ustnice in debele solze so se ji potočile po licih.

Pograbil sem culo in si jo nadel na ramena. Pohištvo, ki mi ga je pred leti naredil oče, zavesa tam na oknu, celo fotografije, moja, ženina in obeh otrok, vse mi je bilo strašno tuje, kakor da tu nisem več doma.

Da bi Borčka potolažil, sem v kuhinji z njegove mizice v kotu vzel eno od igrac in mu jo ponudil.

»Nein!«

Še psiček, v katerega žagovinasto drobovje sem naslednji dan potisnil Aldino zlato zapestno uro, največje bogastvo, ki smo ga oteli

iz okupatorjevih krempljev, je bil v nevarnosti, kajti vojakove oči so se že ustavile na njem. Vendar jih je naslednji hip pritegnila prsata osemnajst ali devetnajstletna čistokrvna nemška mladenka. Toda Borčkovi keglji, pajaci, opica in ostale igračke so morale čakati še lep čas, da so po nevarnih, a tudi junaških prilogah prišle za njim, seveda v pravljici, ki sem jo sinčku povedal pol leta pozneje, a ki se je rodila tisti trenutek.

Zunaj na cesti je zahupala avtomobilska troblja.

»Schnell, Schnell!«

Torej je vendar prišel tovornjak po nas!

Odšli smo. Na čelu jaz z nahrbtnikom in tolikšno culo, da sem se komaj prerinil skozi vežna vrata, za mano hčerka z nahrbtnikom in grozo v očeh in za njo Pavla s hlipajočim sinčkom, zadaj pa oba vojaka — starejši je bil tiho, mlajši pa se je hrupno poslavljajal od Brunhilde, dogovarjajoč se gotovo za prvi sestanek.

Zunaj je bila še noč, saj je bilo šele okoli pol treh; zvezd nisem videl, ne vem, ali tisto noč niso sijale ali so jih zakrivali oblaki. Pod mojimi, hčerkinimi in Pavlinimi koraki je pesek le nalahno škrcpal, škornji obeh Nemcev pa so ga hreščeče mleli.

Tam na cesti nas je res čakalo motorno vozilo, toda ne naročeni tovornjak, marveč osebni avtomobil. Le s težavo sem stlačil vanj culo, potem je sedla hčerka, ki je vzela v naročje samo še pridrušeno hlipajočega bratca, nato sem sedel jaz in nazadnje sta se v vozilo spravila še vojaka. Za slovo od Pavle ni bilo časa, toda preden smo se odpeljali, sem tam na odprtem oknu naše spalnice zagledal Nemko, kako je kot gospodarica lepega doma mahala svojemu Nemcu.

V nobeni hiši, mimo katere smo se peljali, nisem opazil luči; le cestne svetilke so brlele nekje zelo visoko.

Zapeljali smo se na most. Kolikokrat sem šel čez tale stari most v šolo in spet domov! Kolikokrat sem se ustavil sredi njega, se naslonil na ograjo in se zazrl v mirno, včasih tudi v kalno in deročo reko! Kakšna je zdaj? In tam v parku ob reki smo s prijatelji delali velike, smeje načrte. Vse to je zdaj mimo. Za zmerom? Nemogoče! Wilhelm mi je vendar dejal, da ... Živo sem se spomnil obiska znanega ptujskega igralca izpred nekaj dni. Dolgo sva se pogovarjala o položaju, tik pred slovesom pa me je vprašal: »Profesor, ste voljni sodelovati z nami?«

Nisem ga vprašal, s kom naj bi sodeloval, vedel sem; brez omahovanja sem odgovoril: »Sem«. Po kratkem molku sem še vprašal: »Kaj je treba storiti?«

»Za sedaj nič, zdaj zbiramo ljudi, organiziramo.«

Organizacija upora se je torej že začela ...

Avto je zapeljal v mesto. Tudi tu nisem opazil človeka. Tudi luči v oknih ne. Pač, tamle stoji ob odprtih vežnih vratih vojak, v prvem nadstropju pa imajo luč. Vsa okna so razsvetljena. Vedel sem: ali Nemci veseljačijo z »učiteljicami« ali selijo Slovence.

Nas morda ne peljejo na Borl? me je prešlo rahlo upanje, ko je avto zavil mimo rotovža proti pošti. Toda že na naslednjem križišču

je zavil na levo in se ustavil pred bivšo Lenartovo trgovino in tovarno perila.

»Heraus!«

Stežka sem spravil culo iz avtomobila. Alda mi je pomagala, kakor da je v tej pol uri zrasla za več let. Oprtal sem si nahrbtnik in zadela culo na rame, Alda pa je poleg svojega nahrbtnika nosila še Borčka, ki je krepko stiskal k sebi svojega psička. Vojaka sta nas zrinila v vežo in po stopnicah navzgor. Prišli smo v velik, slabo razsvetljen, skoraj prazen prostor. Ne, ni bil prazen! Tam na oni strani je ob kovčkih in košarah stala gruča ljudi. Že sem prepoznal nekaj obrazov: žene in otroci tistih, katerih možje oziroma očetje so bili zaprti na Borlu. Nekaj žena je tiho jecalo, a otroci so se molče in plašno ozirali naokoli. Odložil sem breme, vzel Borčka hčerki iz rok in ga posadil na mehko culo. Pozdravili smo se. Tudi spregovorili nekaj besed, a o tem, o čemer bi se bili radi pogovorili, smo seveda morali molčati. Ker sem videl, da je Borčku, ki je še vedno po malem hlupal, začela kinkati glava, sem ga položil na slamo, ki je bila nastlana tam pod okni. Ležišče sem prej pogrnil z rjuho, k vzglavju položil manjšo in večjo blazino ter po krajšem prigovarjanju spravil spat še hčerko. Otroka sem pokril z odejo in sedel k njima. Borček je kmalu zaspal, čez čas še Alda. Torej sem vendar vzel s seboj to, kar nam bo najpotrebnejše! Naj se zgodi kar koli z nami, odpeljejo kamor koli, otroka bosta imela blazino pod glavo in ne bo ju zeblo. Od otrok mi je šel pogled h gruči, ki je medtem že narasla. In vsak čas so koga še pripeljali. Sami znanci. Srečavali smo se v gledališču, kavarni, kinu ali vsaj na ulici, z marsikom sem delal v kakem društvu, med otroki pa je bilo nekaj gimnazijcev, tudi mojih dijakov. Bili smo si bliže kot kdaj koli prej.

Skozi tovarniška okna je začela prodirati dnevna svetloba. Zunaj se je delalo jutro. Kar nas je bilo odraslih, smo se izprašujoče ozirali vanj. Kaj nam bo prinesel ta dan in kaj naslednji dnevi? Kam nas bodo odpeljali? Kaj storili z nami? Kdaj se bomo sestali s svojci! Bomo še kdaj zagledali preljubo staro mestece pod mogočnim gradom?

Koliko in koliko vprašanj! A niti na enega samega si nismo znali odgovoriti.

Ignac Koprivec:

SPREJEM V PTUJU

Ptuj se je tega dne nepričakovano razvnel. Vojaki, gestapovci, nemški veljaki in nemčurji so se zbirali po vegastih ulicah, ki so bile razžarjene od vročine. Po pločnikih je tekalo nekaj mož v rjavih uniformah z rdečimi trakovi in kljukastimi križi na rokavih. Tu in tam so se ustavljali ter kričali:

»Vsi ven! Vsi ven!«

Nemški veljaki so se samovoljno smejali. Množica ljudi, ki so se stekali iz vseh ulic, se je začela ustavljati pred mostom pri Zupančičevi gostilni, nekaj curkov pa se jih je razlilo po senčnih poteh proti bolnišnici. Bilo je videti, da se pripravlja nekaj velikega. Ptuj takšnega vrveža in takšnega razpoloženja med okupacijo še ni učakal. Vse je bilo razgibano, le tu pa tam se je pod previdno priprtimi očmi pokazal zaskrbljeni pogled. Otroci so dirjali po cesti ter kadili za seboj z visokim prahom.

Z Mestnega vrha se je zaslišalo onemoglo ropotanje prvega klopotca. Gori je gotovo vlekla rahla sapa, nad mestom je bil zrak miren in skoraj neznosen zaradi vročine.

Cez prag Zupančičeve gostilne sta se primajala dva pijana mesarja s Ptujskega polja. Ko sta zagledala pred seboj nemirno se prelivajočo množico, sta se sprva hotela potegniti nazaj v gostilno, a radovednost ju je premagala in eden je vprašal peka, ki ga je poznal:

»A čakate škofa?

Pek je približal svoj blede, kamnito resni obraz k njegovemu ušesu ter zašepetal:

»Bandite bodo vsak čas pripeljali. Komuniste. Hostarje, razumeš!«

Mesarja sta se spogledala. Planila sta s stopnic, si nabrala na cesti kamenja ter se pomešala med ljudi.

Otroci, ki so drveli po cesti, so se v hipu ustavili. Od bolnišnice se je zaslišal hrup ter naglo naraščal. Razoglav, nekam prestrašen kmet je pripodil po cesti konja. Majhen voz je odskakoval od jamastega cestišča. Ko je videl, da se mu tukaj ne bo posrečilo predreti množice, se je na vozu dvignil, potlej pa je obrnil konja in v diru odropotal proti železniški postaji.

Gruča ljudi, ki so napolnili vso cesto in obe pešpoti, se je počasi približevala mestu. Kdaj pa kdaj se je to ljudstvo zvilo v klopčič. Nemška dekleta in gospe, oblečene v svetle poletne obleke, so pohlepno stezale roke v sredino klopčiča, od koder se je včasih zaslišalo težko ječanje. Na kraju skupine je šlo nekaj kmetic. Bile so umazane in v zavihanih krilih, kakršne so pač planile z njiv, kjer so bile pri

pletju korenja. Na oknih bolnišnice se je prikazalo nekaj začudenih obrazov, ki so se naglo potegnili nazaj.

Od nekod je zadišalo po razcveteli ajdi. V kronah divjih kostanjev so kričali vrabci, skrivajoč se pred vročim avgustovim soncem, ki je neusmiljeno sijalo z razžarjenega neba. Med polji se je prikazal vlak. Vozil je proti mestu previdno, kakor da bi se bal.

Čakajoče ljudstvo, ki je bilo obstalo pred mostom, je zavalovilo, ko se mu je po Ormoški cesti prihajajoča gruča približala. V zadnjih vrstah so začeli pritiskati in živa lava se je v sredini izbočila. Izmed nemirnega brenčanja se je včasih izluščil razbesneli glas, ki je zaplahutal nad divjim kostanjem ter dramil novo, še bolj grozeče kričanje.

Prostor med obema skupinama se je čedalje bolj zmanjševal. Že sta začeli stezati roke druga proti drugi, kakor da bi se hoteli spoprijeti.

Nekaj korakov pred skupino, ki je prišla navzgor po cesti, je šel srednje velik, čokat človek. Bose noge, ki jih v kolenih skoraj ni upogibal, je težko vlekel po debeli plasti prahu, s katerim so se mu zasipavala široka stopala z razkrečenimi prsti. Čez sivo, s krvjo prepojeno srajco je imel oblečen brezrokavi telovnik. Veliko glavo s širokim obrazom je imel obvezano z belo obvezo. Nad njo se mu je dvigal šop temnih razmrščenih las, ki mu jih je strnjena kri pordečila. Izpod obveze se mu je utrinjala kri ter mu v kapljicah polzela po licih. Oči so se mu začele ugrezati v otekline, ki se mu je skoraj vidno večala. Po obrazu so se mu poznale sivkaste maroge. Hodil je težko, ko pa ga je gestapovec prijel zadaj za hlače in ga poskušal vreči na cesto, se je uporno zravnaval. Ozrl se je nazaj po ljudeh, ki so stezali pesti proti njemu in redke brke na široki ustnici so mu zadržale. Rad bi razširil oči, v katerih mu je ležalo začudenje, toda prebite obrvi so ga zabozele in nehal se je truditi. Čez prsi je imel obešen velik kos lepenke, oškropljene s krvjo. Prek krvavih madežev pa se je vijugal napis: »Ich bin der Mörder und Banditenführer J. Lazko.«

»Jezus, to je Juža, Lacko!« je kriknil ženski glas po slovensko, nato pa je nizka kmetica zbežala v stransko ulico.

Vzboklina pri mostu se je umaknila za nekaj korakov nazaj, ko se ji je s krvjo obliti Lacko približeval. Rjovenje je utihnilo. Zadaj so se začele glave dvigati druga čez drugo, da bi si tudi od tam lahko ogledali »bandita«. Bil je en sam, čeprav so jih pričakovali celo krdelo. Molk je trajal celo minuto, tedaj pa se je velikanski Nemec v uniformi gestapovskega dostojanstvenika zasmel na ves glas ter zaklical:

»Glejte, kakšne sirote hočejo zrušiti nemško državo!«

Mesarja s Ptujkega polja sta zaokrožila z rokami ter zalučala proti ujetniku kamenje. Kamenje je zadelo okrvavljeno lepenko ter mu jo na eni strani strgalo. Ujetnik se je ustavil. Široka brada mu je nekajkrat vztrepetala, ko je tesno stisnil zobe. Na krvavem vratu mu je požiralnik počasi hodil gori in doli. Mahoma so sredi čakajočih zakričale ženske. Razrinile so vojake in ptujske meščane ter se pognale naprej. Približale so se ujetniku in mu začele pljuvati v obraz. Njihov vzgled je opogumil tudi druge. Klopčič ljudi se je spet zgnetel. Vzrav-

nanega partizanskega komandanta Lacka, ki so ga bili Nemci po izdajstvu nekega kmeta davi ranjenega ujeli, je zdaj množica zalila s pljunki. Z ramo si je zaslonil obraz ter s priprtimi očmi poslušal besno sovraštvo. Drobne ženske pesti so mu segale v lase, ga ščipale po pretepenih rokah, po okrvavljenih in ranjenih prsih. V bleščeče čevlje obute nožice so mu teptale stolčena stopala. Radi bi ga spravili na tla, da bi ga pohodili, toda vihanje množice, ki si ga je podajala iz rok v roke, ga je samo obdržalo pokonci.

»Za mano! Po mestu ga peljimo! Naj vidi ves Ptuj, kakšni so sovražniki Nemčije!« je nekdo zavpil.

Ženske so se začele razmikati. Med množico se je napravila vrzel, skozi katero so gestapovci spehali opljuvanega Lacka. Z ramo si je očistil obraz ter s skoraj radovednim pogledom pogledal po ulici. Sonce se je lesketalo po rjavkastem kamenju, s katerim je bila tlakovana. Hiše so bile še takšne, kakršne je pomnil iz časov, ko Ptuj še ni bil pod oblastjo Nemcev. Grad je nekam užaljeno sanjaril nad starimi strehami hiš. Vse je bilo kakor nekoč, le ljudje so se spremenili. Mnoge iz teh dveh gruč je poznal. Bili so trgovci, obrtniki, celo delavci so bili med njimi. Pred vojno so bili to mirni, vase zaprti ljudje, zdaj pa jih je videl razdivjane. Ob pogledu nanj so se razbesneli, kakor da je dobro leto dni okupacije njihovo nrav popolnoma spremenilo. Celó obrazi so se jim predrugačili. Kako so se ženske predrugačile! Kako jih je včasih rad gledal. Bile so lepe in zdele so se mu dobre. Če se mu je posrečilo v trgovini, kjer je kaj kupoval, s katero spregovoriti nekaj prijaznih besed, je čutil pri tem posebno zadovoljstvo. Cenil je lepoto in dobro srce. Zdaj pa je videl, kako zverinsko so se te ženske ozirale vanj. Skoraj ni mogel verjeti, da so to tiste mirne meščanke.

Vsi Nemci in nemčurji so bili na ulicah, ko je povorka z Lackom na čelu hodila po mestu. S pločnikov so ljudje pljuvali nanj, se mu rogali ter mu pretili. Včasih pa se je komu zahotelo drugačnega obračuna z njim. Pognal se je izpred svoje hiše ter mahnil ujetnike po glavi.

Klopotec na Mestnem vrhu je že močno regljal, ko je povorka zavila mimo magistrata proti pošti. Lackova hoja je bila zdaj že počasna. Trudil se je, da bi mu mišice ne odpovedale. Udje so ga že nehali boleti, le zmerom bolj utrujen je postajal. Ko bi lahko prišel do vode! Srknil bi jo, da bi se okrepil. Zdaj ga je teža že močno vlekla k tlom. Komaj se je premagoval, da ni padel. Tako lepo bi bilo leči na cesto in spočiti, a omahniti ni smel. Vedel je, da mora vzdržati. Vsa ta rjoveča gmota samo čaka, da bi se sesedel. Poteptali bi ga v prah, če bi omagal. Poganjal se je naprej, sopeč skozi razprte ustnice. Obraza si ni več zaslanjal pred pljunki in ni se umikal udarcem. Vedel je, da bi bilo to brez pomena. Pa tudi ga s tem niso mogli spraviti na tla, samo tega pa se je bal. Upal je, da se mu posreči rešitev. Začudenje v očeh se mu je že raztopilo. Zdaj je gledal previdno; pogled na je postajal zmerom bolj čuječ. Po gibanju gestapovcev, ki so spreved vodili, je hotel ugotoviti, kaj so mu še namenili.

Pred Brenčičevo hišo so se gestapovci ustavili ob visokem lesenem plotu. Razvezali so ujetniku roke ter ga za noge pritrdili na plot,

potlej pa so se odstranili. Ob močni popoldanski sončni pripeki so nato začeli razjarjeni Nemci defilirati mimo Lacka. Ujetnik se je vzravnal ob lesenih deskah, da bi ga ne videli zlomljenega pred seboj. Skozi zatekle trepalnice je opazoval ljudi. Koliko jih je poznal! Nekateri niso pljuvali nanj, ko so šli mimo. Vedel je, da je te prignala radovednost in sočutje, ne pa sovraštvo. Dolgo je trajalo, da se je Ptuj umiril in preden so se ljudje razšli.

Pozno popoldan, ko je z zapada pihljajoči veter prinašal po ozkih ulicah nad Dravo šumenje vode, so gestapovci vrgli skozi vrata zapora pred gimnazijo na pol mrtvega človeka. Paznik je moral prinesiti vedro vode, da so ga spravili k zavesti. Ko se je prebudil in se razgledal po izbi, je dolgo sedel na tleh ter zmajeval z zateklo glavo. Trdi, kakor iz pločevine napravljeni lasje so mu stali pokonci. Dihal je nekako s trebuhom, ki ga je imel razgaljenega. Obraz je imel ves sinjkast od podplutb. Z debelimi ustnicami je lovil kapljice vode, ki so mu tekale po licih, ter jih poželjivo požiral. Ko so se gestapovci umaknili v hodnik, je vstal ter poskušal hoditi. Omahaoval je kakor dojenček.

Gestapovci so se kmalu vrnili in začelo se je zasliševanje.

»Povej, Lacko, kdo je podpiral tvojo bando?«

Lacko je obračal obraz proti vratom, kakor da bi pričakoval nenadne rešitve, naposled pa je zašepetal:

»Piti mi dajte! Vode; žejen sem!«

»Najprej povej! Govori in vsega boš dobil!«

Lacku so se obrvi pod okrvavljeno obvezo napele. Hotel je odkimati, a ni mogel. Sklonil je glavo ter položil široke dlani na kolena.

Mahoma ga je zadel udarec po glavi, da se je zvrnil po tleh. Gestapovci so ga začeli obdelovati s škornji, s palicami, s pestmi in z vsem, kar so imeli pri rokah.

»Govori, govori!«

Od Lacka je prihajalo samo ječanje in škripanje tesno stisnjenih zob. Dva gestapovca sta mu dvignila roko, tretji pa mu je začel trgati s prstov nohte.

»Govori, govori!«

Spet so ga začeli obdelovati s palicami in nogami, ko pa njegovo telo ni dalo več znamenja življenja, so ga nehali tepsti.

Razočarani so gestapovci odšli. Lacku so čez čas vztrepetale noge, glava se mu je premaknila in odprl je oči. Ko se je nagnil paznik nadenj, je zašepetal:

»Moja žena; moji otroci!« in spet je zgubil zavest. Čez nekaj minut pa se je nepričakovano premaknil ter zamrmral: »To se mora maščevati!«

Kri, ki je še zmerom tekla od Lacka, se je začela na tleh strjevati. Tesno je zaprl usta in poslej se ni več zganil.

Osem dni pozneje se je Jože Lacko, partizanski komandant in organizator upora proti Nemcem, prebudil iz nezavesti. Bilo je okrog desetih zvečer. Hotel je nekaj reči, a pogled mu je v hipu ugasnil. Umrl je 18. avgusta 1942.

JANIJU

(ptujskemu borcu slovenskega bataljona Marjanu Rudolfu,
padlemu v Sremu 17. januarja 1945)

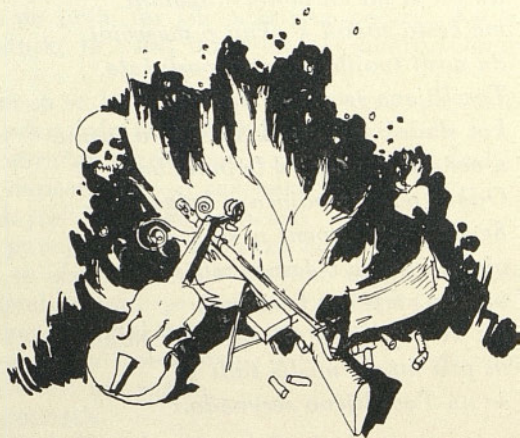
»Nikdar Ti nisem, dragi, še priznala,
da bil si mi čarovnik Paganini,
me često zvabil k oknu v mesečini,
da gosli tvojih jok sem poslušala.
Tosellijeva serenada zvala
kot sladek klic me k Tebi je v tujini.
a vendar sem se Te le bala, bala.
Odkar odšel s pojočo si brigado,
Še danes mi zveni v srca globini,
violina Tvoja v tesni krsti spi
in srce moje me boli, boli.
Ne vzemi mi za zlo ljubezen mlado
in piši mi, če misliš tudi Ti
še na Tosellijevo serenado.«

»Prepozno pismo Tvoje je dospelo,
na srcu sem ga nosil na pokretih,
po sremskih blatnih poljih teh zakletih
mi je kot moje gosli sladko pelo.
Sanjarjenje zdaj vse je konec vzelo.
Toselli šel je k vragu v teh zametih ...
Bog ve, kedaj po dolgih, dolgih letih
to moje pismo k Tebi bo prispelo.
S prijateljem sva v bunkerju zasuta,
desnica moja zdaj za zadnji ples
igra Tosellija na mitraljez.
Granata za granato v steno buta
in bije takt v poslednjo melodijo.
Zdravstvoj, preljuba deklica! Adijo!«

PRIPIS KOMANDE

*Tovarišica! Ko smo razkopali
porušen bunker, našli smo ta list.
Napisal ga je Jani — muzikant.
Poslednjo čast smo vsi mu izkazali.
Junak je bil in bil idealist.
Njegovemu spominu slava!*

Komandant

VSEBINA

Uvod	7
------------	---

LJUDSKA REVOLUCIJA

Spomini na Slovenjgoriško četo (Mima Kovač-Zupančič)	11
Dokumenti o ljudski nacionalni in socialni revoluciji ptujskega okoliša v mestnem muzeju v Ptuj (Vida Rojic)	27
Moji spomini na tajno tiskarno KP v Ptuj (Rudi Ilec)	77
Iz zgodovine prvih ptujskih partizanov (France Filipič)	86
Lackov odred in njegovi napadi na sovražnikove postojanke v ptujskem okolišu (Jože Klep)	124
O nekaterih spopadih med partizani in okupatorjem v ptujskem okolišu (Vida Rojic)	133
Taborišča v Strnišču (Ljodze Penič)	153
Pregnanci (Majer-Krajnc-Kramberger)	167

KULTURNO-ZGODOVINSKI RAZGLEDI

Arheološki spomeniki v Slovenskih goricah (Stanko Pahič)	187
Prazgodovinska naselbina v Ormožu (Bernarda Perc)	202
Poetovijski četrti mitrej (Iva Mikl)	212
Iz egipčanske zbirke ptujskega muzeja (Bernarda Perc)	219
Razvoj ptujske mestne vedute (Jože Cunk)	231
Nekdanja čitalnica in stari Narodni dom v Ptuj (Fran Alič)	253
Ženitovanjski običaji na ptujskem polju (Ljudmila Meze-Bras)	266
Ptujski okoliš v luči spomeniškega varstva:	
a) Kulturno-zgodovinski spomeniki (dr. Fran Šijanec)	281
b) Spomeniki ljudske revolucije (Rojic-Vičar)	298

GOSPODARSTVO IN DRUŽBENI RAZVOJ

Gospodarski razvoj v ptujskem okolišu po osvoboditvi (Anton Purg)	307
Skrb za ljudsko zdravje po osvoboditvi:	
a) Zdravstveni zavodi (dr. Nada Pavličev)	338
b) Upravni organi v preventivni službi (Stane Šprah, Jože Erhatic)	344
O kulturi in prosveti po osvoboditvi:	
a) Razvoj šolstva v ptujski občini (Franc Hribernik)	315 351
b) Delavska univerza v Ptuj (Meta Feldin)	356
c) Delavska univerza v Ormožu (Edvard Pajek)	358
d) Kulturno-prosvetna društva (Karel Koren, Stane Stanič)	359
e) Prosvetna društva v ormoški občini (Mimica Pišek)	363
f) Kratek oris razvoja ptujskih javnih knjižnic v novi Jugoslaviji (Milojka Alič)	366
g) Likovna umetnost v Ptuj (Jože Curk)	372

LEPOSLOVJE

Tisto noč ... (Anton Ingolič)	385
Sprejem v Ptuj ... (Ignac Koprivec)	393
Janiju (Alojzij Remec)	397

PTUJSKI ZBORNIK II
1942—1962

Izdal redakcijski odbor

Člani redakcijskega odbora:

Ljudmila Bras, Drago Hasl, Frido Klančnik,
Anton Klasinc, Iva Mikl, Vida Rojic,
Veber Božidar, Vinko Zigman

Za tisk odgovorni:

Frido Klančnik, Vida Rojic, Božidar Veber

Jezikovni korektorji:

Franjo Alič, Marija Urbas, Lojze Fink,
Ivo Arhar, Marija Pogačar

Tisk

Časopisnega podjetja »Celjski tisk«
Celje 1962